

Három hosszabb szövegrészlet olvasható itt, időrendben visszafelé haladva a múltba. A 2023-ban befejezett magyartanári képzésem során írt dolgozataimból néhány először, aztán a 2018-ban írt portfólióm részleteiből és végül egy korábbi, 2012-ben kimondottan diákjaimnak szánt válogatás.

Az ok-okozati összefüggések megértési nehézségei, illetve a végkövetkeztetések megfogalmazásának problémái a középiskolások körében

Nagy József professzor úr pontosan rávilágít arra, hogy mi lenne a középiskolai oktatás egyik legfontosabb feladata. *„Mindennapi életünk, aktivitásunk összefüggések szándéktalan, szándékos használatának köszönhető. Az iskolai oktatás nap mint nap összefüggések sokaságát használja. Az oktatásra szánt ismeretek jórészt összefüggésekre vonatkozó ismeretek. Az oktatás és a tanulás nagyrészt összefüggések tanítása, tanulása. Mindeközben magáról az összefüggésről, az összefüggés-ismeretről, az összefüggés-megértésről, ennek mint tudásszerző, tanulási készségnek a természetéről, fejlődéséről, fejlesztésének lehetőségéről, feladatairól az oktatás gyakorlata jóformán semmit sem tud. Az összefüggés-megértés készségének eredményesebb fejlesztése nagymértékben hozzájárulhatna a tudásszerző, a tanulási képesség fejlődéséhez, a tanításra szánt összefüggések mélyebb, alaposabb megértéséhez, elsajátításához, sikeresebb alkalmazásához, a kognitív világtudat alapozásához.”*¹

Talán azt is hozzátehetjük, hogy az önálló gondolkodás demokráciákban nélkülözhetetlen képessége sem alakulhat ki az összefüggések felismerésének képessége nélkül és mindezt már a kőkorszakban is szükségünk volt². Ezzel az önállósággal szerintem teljessé is válik a közoktatás oktatási célkitűzése, a műveltségi anyagot szinte nem is érzem olyan fontosnak³. A nevelés, vagyis helyes szokások, érzések, etikai nézetek meggyökereztetése más lapra tartozik. Bár ha a gondolkodási viselkedésünket tekintjük, mindenképpen a kritikus, okszerű gondolkodást nevezném 'egészségesnek'⁴. Az örömszerző, önálló (élethosszig tartó) tanulás pedig elképzelhetetlen, ha nem tapasztaltuk meg az okozati összefüggések felismerésének örömét! Egyetértek Eötvös Lóránd 1891-ben papírra vetett gondolataival⁵, még ha az egyetemi oktatásról szólnak is: *„nem mindig csak rendszeresített tanszékekhez keressük a tudóst, hanem inkább az érdekes, a tudós kedvéért állítsuk föl a tanszéket. (...) Tudományos az iskola, tudományos a tanítás ott, ahol tudósok tanítanak. Hozzátehetem, hogy tudósnak nem a sokat tudót, hanem a tudomány kutatóját nevezem. A tudósok tanítása annyiféle, ahány a tudomány és ahány maga a tudós; az egyik a részletekbe mélyed, a másik inkább az általános tételekkel foglalkozik; az egyik szaval, a másik diktál; az egyik kísérletez, a másik dedukál; egy mintára szabni valamennyit lehetetlen, de nem is szabad, mert értéket e tanításnak éppen egyéni jellemvonása ad. A tudós, ki a tudomány igazságát hallgatói előtt mindig újra meg újra fölfedezni látszik, s az egyes tételeket a maga módja szerint egy épületben összehordja: annál biztosabban fogja hallgatóinak érdeklődését felébreszteni, mennél inkább sajátja az a gondolatmenet, amelyet követ. Igaz, hogy az ilyen előadások nem terjedhetnek ki egyaránt minden részletre, s ezért nem adhatnak annyit, mint amennyit például egy nagy kézikönyv vagy enciklopédia elolvasása vagy felolvasása adna, de lehetővé teszik azt, ami ennél sokkal fontosabb, és amire a könyv holt betűje nem képes, hogy ti. már a kezdő is bepillantasson a tudomány lényegébe, s ne csak*

¹ In: Nagy József (2000.): Összefüggés-értés. Összefüggés-megértés és -alkalmazás; Az összefüggés-megértés fejlődése. *Magyar Pedagógia* 100/2. 158-185.o. http://www.edu.u-szeged.hu/difer/download/nagy_osszefugges.pdf letöltve: 2022. 09. 28.

² V.ö.: John Robbins: Százévesen egészségben. Partvonal Kiadó, Budapest, 2011. 218.skk.

³ Fináczy Ernő sem, Elméleti pedagógia. (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumkiadása Budapesten, 1994.) könyvében (27.skk.)!

⁴ Lásd még Nagy József: XXI. század és nevelés. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. Bevezetőjét!

⁵ In: Eötvös Lóránd: Az egyetem feladatáról. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 38-41.o.

eredményeit csodálja meg, hanem kutatásának módszereivel is megismerkedjék.” Persze „A gondolkodásban önállóságot csak az olyan tanár tanítása adhat, aki maga önállóan gondolkodik.”⁶

Nagy József tanulmánya megrázó erővel hatott rám⁷. Rendszerezte és kiegészítette a tudásról eddig szerzett gondolataimat. A matematika, fizika, történelem, filozófia szakok lelkiismeretes elvégzése után a tudományok módszertanával, megismerő eljárásaival tisztában voltam, de ezek nyelvbe ágyazottsága most vált igazán láthatóvá számomra. A megismerés szerkezetének ennyire világos leírásával sehol sem találkoztam eddig, noha a tanár úr által tanulmányában idézett művek közül többet is olvastam, ismertem már. Mivel nagyon sok erőfeszítem tanítás során az önálló (induktív?) gondolkodás elsajátíttatására irányul, igencsak hasznosnak találtam a tanulmányt. Mélyen igazak Nagy József sorai: „*belátható, hogy az összefüggések tartalmának ismerete mellett az a tudás is alapvető jelentőségű, amely a szóban forgó összefüggés szerkezetére, fajtájára vonatkozik. Az összefüggés-megértés meghatározó jelentőségű feltétele az összefüggés szerkezetének, fajtájának tisztázása, ami ugyanakkor az eredményes megismerő, valamint a valóságos vagy szimulatív cselekvő alkalmazás feltétele is. A megismerő és a cselekvő alkalmazás sikere attól is függ: tudjuk-e, hogy az alkalmazandó összefüggés melyik fajta-hoz tartozik, és mi jellemzi az alkalmazhatóság szempontjából. (...) Az iskolai oktatás eddig jóformán csak az összefüggés tartalmi ismereteinek tanításával foglalkozott. A tanított összefüggések szerkezetére, működésére nem fordított gondot.*” Egyébként ezzel eddigi tanulmányaim során én sem találkoztam az egyetemi képzésben sem, és mára sem változott a helyzet a közoktatásban.

Lemorzsolódó kilencedikes tanulók és a szakképző iskolák pedagógusainak felméréséből Horváth Zsuzsanna tanulmányában⁸ ezért nem is meglepő módon a szövegértő olvasási nehézségekkel leginkább korrelálónak a matematikai képességeket találta. Nagy József tanulmánya alapján én nem hipotetikusnak nevezném, hogy a „szövegértelmezési műveletek egyben olyan gondolkodási eljárások lényeges részei is, amelyek a matematikai problémamegoldásban is szerepet játszanak”, hanem kísérletekkel megerősítendő tudományos elméletnek. Saját tanári tapasztalataim alapján ez az intuitív sejtés már régen megfogalmazódott bennem, de azért a tanulmányban közölt táblázat mégis meglepett és elgondolkodtatott.

Az iskolai követelményektől való elmaradás tantárgyi sorrendje
3. táblázat

1.	Magyar nyelv, matematika
2.	Idegen nyelk; fizika
3.	Magyar irodalom
4.	Kémia
5.	Történelem
6.	Biológia
7.	Földrajz
8.	Informatika
9.	Testnevelés

A nyelvi képességek szoros összefüggése a matematikai képességekkel indokolja az idegen nyelvek és a fizika második helyét, de az irodalom harmadik helyezése és megelőzése a kémiának, megdöbbentett. Talán a cikkben is megjelenő változtatási javaslatok szándéka is indokolja a 2020-as Nat-ban

⁶ U.o.

⁷ Ekkor szereztem be fentebb említett könyvét, és az 'A rendszerezési képesség kialakulása – A gondolkodási műveletek elsajátítása' című (Akadémiai Kiadó, 1990.) című művét.

⁸ In: Horváth Zsuzsanna: 9. évfolyamos tanulók tanulási problémái a szakképző iskolákban. 2009. az interneten: <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/9-efolyamos-tanulok>

bekövetkezett radikális váltást, mely jelentősen csökkentette több tantárgy lexikális ismeretanyagát, de sajnálatomra jelentősen csökkent a fizikában, matematikában elvárt feladatmegoldó-kompetencia is. Az én meglátásom az, hogy a 2010-től Magyarországon is általánossá váló okostelefonok⁹ társadalmi méretben és jelentősen megváltoztatták az olvasási szokásainkat és képességeinket. Az erre vonatkozó kutatásokat 2013-ig jól összefoglalja Nicholas Carr könyve¹⁰, én pedig még egy, három év előtti, 2019-es cikk adataival egészíteném ki az eddigieket: „Mára átléphette a hatmilliós határt a magyarországi okostelefon-felhasználói bázis mérete, derül ki több, a piac változásait követő felmérésből. Az eNET frissen publikált, májusi adatokat tartalmazó kutatásában rámutat, hogy ma a felnőtt magyar internetezők körében 89%-os az okostelefon-penetráció, ez a réteg pedig önmagában 5,3 millió felhasználót jelent - a piacot több kutatócég bevonásával szondázó Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH) azonban már 2018. végén is ennél több, mintegy 5,5 millió okostelefon-felhasználóval számolt, a 14 éves kor feletti teljes lakosságra levetítve.

Az eNET kutatása emellett több, a használatot érintő érdekes statisztikát is tartalmaz, egyebek mellett olyanokat, melyek a felhasználók függését is jól szemléltetik. Így a válaszadók 71 százaléka szinte soha nem kapcsolja ki okostelefonját, 55%-uk pedig éjszaka is maga mellett tartja. A magyarországi okostelefon-felhasználók egynegyede (azaz körülbelül 1,5 millió ember) a vécére menet sem tud elszakadni a készüléktől - derül ki a felmérésből.”¹¹ Amiből a generációs trendeket is figyelembe véve adódik a sejtés: a 2022-ben középiskolába kerülők nyelvi képességeit nagyon-nagy mértékben befolyásolta az internet leegyszerűsített, pontatlan nyelvtanú nyelvi és lenyűgöző képi világa.

Laczkó Mária két tanulmánya¹² teljesen érthetővé teszi a fent idézett táblázatot. Az olvasás készsége a beszédértés¹³, grammatikai, szintaktikai és szemantikai kompetenciáktól függ, vagyis az ezekben való gyengeség a tananyagok tudományos bonyolultságától, absztrakciós szintjétől függetlenül is indokolja, hogy a kémiát megelőzték az idegen nyelvek és az irodalom is a nehézségek fokában és az elvárt szinttől való elmaradásban. A szerintem leglényegesebb megállapításokat tartalmazó néhány sort idézem:

„Mann (1992) a nyelvi készségeknek öt olyan szintjét különíti el, amelyek az olvasástanulásban meghatározóak: a fonetikai észlelés, a mentális szótár, a fonetikai rövid távú emlékezet, a mondattan (szintaxis), a jelentéstan (szemantika). Mindezeknek az összefüggésrendszerét és az olvasás sikerét biztosító, nem nyelvi készségekkel való kapcsolatrendszerét mutatja az 1. ábra.

⁹ Az ezer főre jutó mobiltelefonok száma 2007-ben haladta meg az ezret Magyarországon és azóta folyamatosan meghaladja, in: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_int074a.html és 2007-ben dobta piacra Steve Jobs (egykori Apple elnök) az iPhone-t és ezzel áttörést hozott az okostelefonok piacán. „Egyszerű, letisztult kezelőfelület, amit bárki tud használni; kapacitív kijelző (ujjakkal irányítható); erős hardver; sok funkció és szép forma együttesen, vásárlók millióinak tetszését nyerte el és sok gyártó számára példaképpé vált. Szinte mindegyik ma is működő gyártó kihozta már akkor saját okostelefonját. A korábban említettek mellett: Samsung, HTC, BlackBerry, Sony, Alcatel. Sorra jelentek meg az új funkciók, az egyre jobb kamerák, a nagyobb és szebb felbontású kijelzők (AMOLED, IPS), az erősebb és kisebb akkumulátorok, valamint új kommunikációs csatornák és érzékelők (giroszkóp, gyorsulásmérő, fényérzékelő).” in: <https://www.smartos.hu/az-okostelefonok-tortenete-es-fejlolese-63>

¹⁰ Lásd: Nicholas Carr: Hogyan változtatja meg agyunkat az internet? - A sekélyesek kora. HVG Kiadó, Budapest, 2014.

¹¹ In: Koi Tamás: Közel hatmillió magyar használ okostelefont. 2019. szeptember 15.

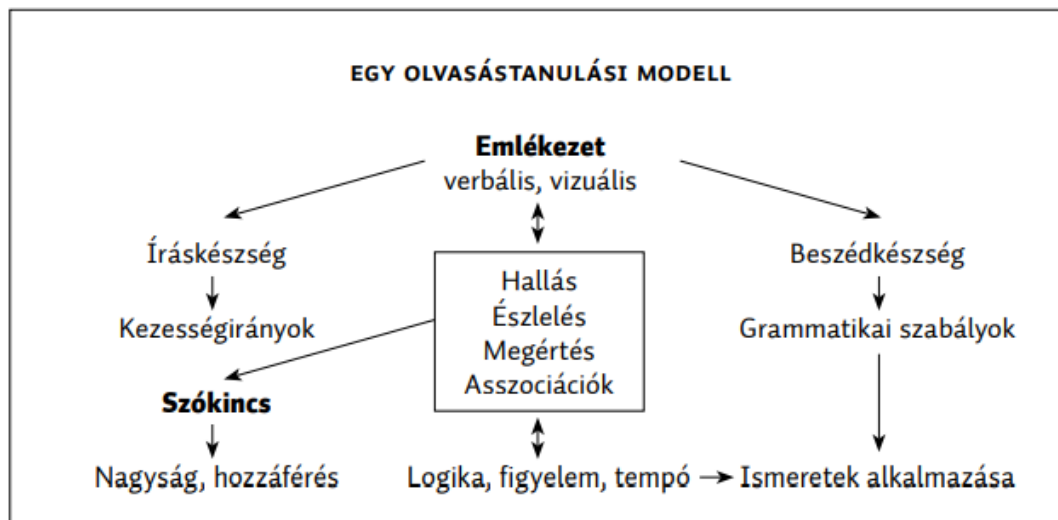
<https://www.hsw.hu/hirek/60765/okostelefon-felmeres-kutatas-enet-nmhh-hasznalati-szokasok.html> de egészen friss, **2022. 05. 25-i cikk**: <https://enet.hu/a-plafont-surolja-a-hazai-okostelefon-hasznalat/> már **6,2 millió okostelefonhasználóról** írt.

¹² Laczkó Mária: A szövegértési nehézségek hátterében meghúzódó részkészségekről egy vizsgálat tükrében. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 2008. 8. sz. 1–2., 101–120. http://alkalmazottnyelvtudomany.hu/wordpress/wp-content/uploads/2008_VIII_evfolyam/LACZKO_A-szovegertesi_nehezsegek.pdf és Laczkó Mária: Beszéd- és szövegfeldolgozási nehézségek – diagnosztika és terápia. *Új Pedagógiai Szemle* 2010. 1–2. https://folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/article_attachments/upsz_2010_1-2_07.pdf

¹³ „az olvasás a beszéd feldolgozásán alapszik” in: Laczkó (2010.)

Amint az ábráról leolvasható, az olvasás mind pontosabb elsajátításában és az olvasottak mind tökéletesebb megértésében a már említett hierarchikusan építkező beszédmegértési műveletek központi szerepet töltenek be. Ugyanakkor az is látható, hogy igen lényeges a mentális lexikon (szókincs) nagysága és a szókincs elérhetősége, vagyis a lexikonból a szavak megfelelő ingerre való előhívása, továbbá a meglévő háttérismeret előhívása, illetve a grammatikai szabályok és azok alkalmazása. Az olvasás, az olvasásértés sikerességét befolyásolja a rövid idejű és a hosszú idejű emlékezeti működés is, hiszen egy-egy bekezdés részeinek a megjegyzése vagy a részek közötti kapcsolatra történő visszaemlékezés a rövid idejű emlékezeti működésen alapszik, míg a háttérismeretnek az olvasottakkal történő összekapcsolása a hosszú idejű pontos emlékezeti működést feltételezi. Az emlékezeti működés szoros kapcsolatban áll a raktározással és a figyelemmel. Ha a figyelem működése kielégítő, akkor ugyanis a látási és hallási ingerek tárolódnak az érzékek raktárában, és innen jelle alakulva továbbítódnak és őrződnek meg a hosszú távú memóriában, ellenkező esetben kiesik az adott inger a memóriából (vö. Vellutino 1987).”

1. ÁBRA: Az olvasás elsajátításához szükséges készségek rendszere (Gósy 1990b, 3.)

A cikkek átolvasása után több lehetséges kutatási irány is felmerült bennem. Megpróbálhatnám az új, idén indult kilencedikes osztályomban szeptember elsején végzett matematikai szintfelmérők eredményeit statisztikailag összehasonlítani egy általam most megíratandó szövegértési feladatsor eredményeivel, és ez esetleg újabb alátámasztásul szolgálhatna az általam kétségbe nem vont 'együttjárásnak', statisztikai korrelációnak a matematikai és nyelvi kompetenciák között. Vagy az év eleji osztályfőnöki felmérésemet pontosítva, újra rákérdezhetnék a tanulók utolsó két évben olvasott papír alakú¹⁴ olvasmányaira és ezt vethetném össze egy szövegértési-teszten nyújtott eredményeikkel. Ekkor talán szintén statisztikailag releváns korrelációt állapíthatnék meg olvasottság és a szövegértés szintje között, ami nem volna túl meglepő. Izgalmasabb lehetne a különböző típusú olvasmányok hatását vizsgálni, de ez az előzetes felmérésem alapján szinte lehetetlen feladat (kicsi a minta, kevesen olvasnak rendszeresen, kevés volt az említett olvasmány is), esetleg a kedvenc könyv típusa és az olvasási-szövegértési képesség közötti kapcsolat után vizsgálódhatnék. Vagy az önként bevallott telefonozási-számítógépezési-filmnézési időket vethetném össze ezzel.

¹⁴ Jelentős idegrendszeri különbségek vannak Nicholas Carr könyve szerint is az olvasás idegrendszeri hatásában az olvasás körülményeitől függően!

Végül úgy döntöttem, hogy a matematikai szöveges feladatok megoldásának év eleji (több hetes) ismétlése és gyakorlása után iratok a kilencedikes osztályommal egy matematika és egy szövegértési felmérőt is.

Előzetes elvárásom az volt, hogy a két felmérő eredményei között nem lesz teljes átfedés, mert a matematikafeladatok ezen típusa a fordításra emlékeztet inkább (nyelvi jeleket matematikai szimbólumokra), nem a következtetésekben való jártasság a legfontosabb tehát. (A Nagy József tanulmányában említett összetett következtetési stratégiákról és ezek tudatosulásáról nem is beszélve!) A szövegértésben pedig, mint a tanulmányokból világossá vált számomra, a logikai képességeken kívül számos nyelvi és nem nyelvi készség játszik szerepet. Mégis kíváncsi voltam, milyen fokú összefüggést találhatok.

A matematika feladatok ezek voltak:

1. Hány éves az, aki azt mondja: „Hét év múlva ötször annyi éves leszek, mint Anna négy évvel ezelőtt volt, amikor is egy évvel voltam fiatalabb Anna jelenlegi életkorának háromszorosánál.”

2. Az egyik hűtőházban kétszer annyi fagyasztott hús van, mint a másikban. Ha az elsőbe hoznak 75 mázsát, a másikkól elviszik az ott lévő hús ötödét, akkor egyenlő lesz a hús mennyisége a két hűtőházban. Mennyi hús volt kezdetben a két hűtőházban?

3. Egy tört számlálója öttel nagyobb a nevezőjénél. Ha a számlálót megszorozom kettővel és kivonok a szorzatból egyet, a nevező ötszörözése után még hozzáadok hetet, akkor a tört reciprokát kapom. Melyik ez a tört?

4. Gondoltam egy számot, a 120 százalékához hozzáadtam nyolcat, az összeget osztottam négygel, a hányadosból kivontam ötöt, a különbséget pedig megszoroztam öttel, így az eredeti számhoz jutottam. Melyik számra gondoltam?

A szövegértéshez Arató László, Kálmán László, Murányi Yvett Szövegértés-szövegalkotás (Sulinova Kht., 2007.) című, az interneten elérhető¹⁵ művéből választottam részletet. Mivel kilencedikes osztályom történelemből éppen most tanulta az őstörténetet, az első szöveg pont megfelelt.

(...)

Régóta folyik a vita arról, hogy Európa mai népessége kiktől származik: azoktól a vadászó-gyűjtögető modern emberektől, akik őseink, a Homo sapiensek közül mintegy 40 000 éve elsőként érkeztek Európába, vagy a később betelepülő földművesektől. L. L. Cavalli-Sforza genetikus szerint például a ma élő európaiak azoknak a földművelőknek a leszármazottai, akik a Közel-Keletről érkeztek a földművelés elterjedésével csaknem egy időben, 10 000 éve. 1. _____

A legfrissebb DNS-vizsgálatok most pontot tettek a vita végére. Kiderült, hogy a valójában 10 000-7500 éve érkezett földműves népességnek csak nagyon kevés leszármazottja él ma Európában, s azok is inkább Közép-Európában. 2. _____

A mainzi egyetemen a Joachim Burger professzor vezette kutatócsoport eredménye a szakembereket is meglepte. A kutatók az Európa közepéről származó tizenhat lelőhely, ötvenhat egyedétől vett csontmaradványát vizsgálták. Huszonnégy egyedétől tudtak elemezhető mitokondriális DNS-mintát nyerni. 3. _____ A csontmaradványok olyan kultúrák népeinek egyedeitől származtak, amelyek elődei találták ki a földművelést a mai Izrael, Jordánia és Szíria területén 12 000 évvel ezelőtt. Ezeket a közép-európai kultúrákat edényeik díszítése alapján nevezték el németországi vonaldíszes kerámia-, illetve alföldi vonaldíszes kerámia-kultúrának. E népesség tagjai még olyan módon művelték a földet, amiként a közel-keleti „termékeny félhold” területein maradt rokonaik. Mivel régészetileg már egyértelműen bizonyították, hogy e csoport

¹⁵ In: https://magyartanarok.files.wordpress.com/2015/06/szc3b6vegc3a9rtc3a9s_a_10_feladatok_dic3a1k.pdf letöltve: 2022. 10. 08.

Európába érkezése után rendkívül gyorsan terjedt el kontinensünkön a földművelés ismerete és gyakorlata, a szakemberek arra számítottak, hogy a mai európai népesség nagy része is e földművelőktől származik. 4. _____ A 24 egyedből hatnak, vagyis a vizsgált személyek 25 százalékának olyan genetikai sajátosságai voltak, amelyek szinte ismeretlenek a mai Európa más területein, és a többi is csak kevés hasonlóságot mutat.

A szakemberek szerint a furcsa kettősség oka az lehetett, hogy egy viszonylag kis létszámú csoport érkezett Európába a rendkívüli tudással, amit azonnal átvettek az itt élők, ám a jövevényeknek inkább csak a tudását ismerték el, nemigen keveredtek velük. 5. _____

Az új ismeret elterjedése kulturális és nem genetikai cserét jelentett. Mint gyakorlati tudás informálisan áradt szét Európában, nem jelentette azonban egyúttal az emberek valós mozgását is.

1. Tekintsd át a szöveget, majd határozd meg a cikk témáját, és ennek alapján adjál címet az írásnak. A kihagyott részekkel ne törődj!

2. A fenti kihagyásos szöveg figyelmes elolvasása után húzd alá azokat a részeket, amelyek választ adnak az alábbi kérdésekre! A kérdéseket röviden válaszold meg írásban!

a) Mi a vita tárgya?

b) Mi derült ki a 10 000 éve érkezett földműves népesség leszármazottainak számáról?

c) Mi tett pontot a vita végére?

d) (1) Honnan hozta a földműves népesség a földművelési kultúrát?

(2) Miért lehetett azt gondolni, hogy a mai európai népesség nagy része is tőlük származik?

e) Mivel magyarázható a földműves kultúra gyors elterjedése?

3. Találd meg az alábbi szövegrészek helyét a szövegben! Ha az 1. feladatot lelkiismeretesen elvégezted, az alábbi, kihagyott részek visszahelyezése nem okozhat gondot.

A) A mitokondriális DNS az anyától öröklődik tovább szinte változatlan formában, ezért alkalmas arra, hogy egészen az ősökig kövessék visszafelé a genetikai nyomokat.

B) Más szakértők viszont azt vallják, hogy az európaiak ősei a 40 000 éve érkezett vadászó-gyűjtögetők.

C) Bevándorlásuk az itt élő többséget genetikailag nem érintette, annak ellenére sem, hogy életmódjuk gyökeresen megváltozott az új telepések megérkezésekor.

D) „Valahogy úgy történt az egész, hogy érkezett egy kis létszámú csoport a Közel-Keletről Közép-Európába, ahol megtelepedtek, ám nem költöztek tovább. A körülöttük élők azonban átvették rendkívüli ismereteiket” – mondta el a professzor.

E) Ám kiderült, hogy bár tudásuk gyorsan és széles körben terjedt el, maguk a csoport tagjai egy helyben maradtak és nem keveredtek a korábban érkezettekkel.

Ebből is látható, hogy a szövegértési feladatok nagyobb része (58%-a) nyílt végű kérdést tartalmazott, míg a matematikai feladatok eltérő nehézségű és bonyolultságú grammatikájú mondatok

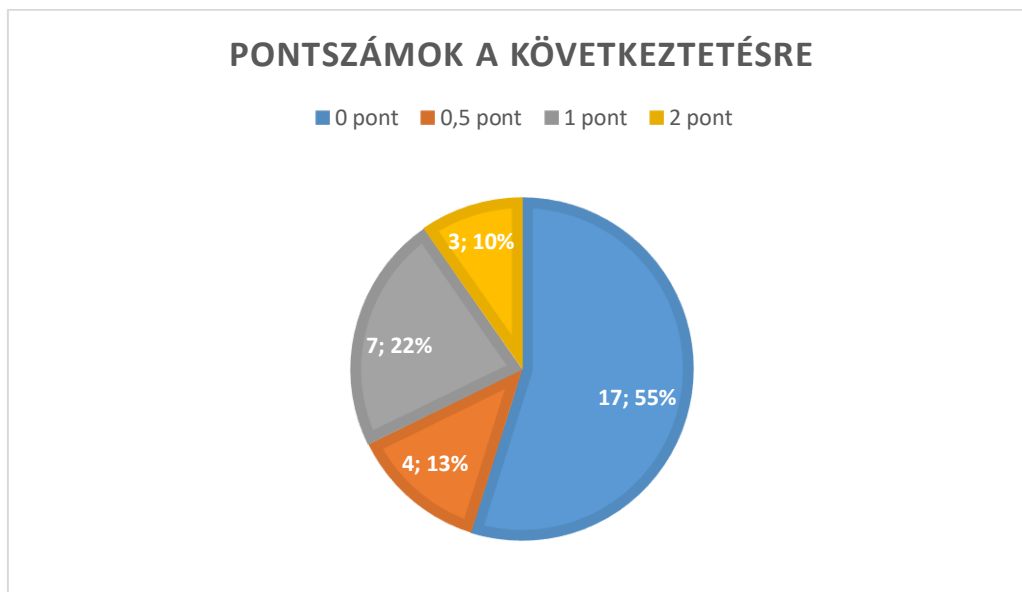
algebrai jelekkel való visszaadását, majd a felírt egyenletek következetes levezetését igényelték. Bár a végzős évfolyam diákjainak 47%-a említette (128 főből 60 fő) a matematika tanításáról írott filozófia esszéjében, hogy a matematika tanítását a logikus gondolkodás kiképzésének célja indokolja, és korábban így gondoltam én is, a Nagy József tanulmány hatására folytatott elmélkedésem és tizenkettedikeseim forráselemzést igénylő (érettségi típusú) történelem esszéit javítva kezd megvilágosodni és meggyökeresedni bennem, hogy a matematika talán nem is a legalkalmasabb módja a 'logikus gondolkodás' kialakításának (bármit is jelentsen ez)! Mindez számomra is relevánssá tette kísérletemet.

A dolgozatokat 2022. október 11-én írtam meg a második és a negyedik órában (a szövegértést történelem órán: 8:45-9:10, a matematikát 10:43-11:05 között), mert ekkor még nem várható fáradtság és a reggeli álmoság is eltűnőben szokott lenni. Magam is megoldottam kontrolljukként, a matematikát 5 perc, a szövegértést 9 perc alatt. Hogy komolyan vegyék a munkát diákjaim, de ne stresszeljenek, azt ígértem, hogy csak a jó eredményeket írom be. Az elért és elérhető pontokat az alábbi táblázat tartalmazza nevek nélkül. Az átlagok alulról a negyedik sorban, az elérhető maximális pontok pirossal (alulról harmadik sor), a teljesítmények kékkel, a legutolsó sorban pedig a szórás található. A szövegértés feladatából külön oszlopban tüntettem föl a 2.d (2) és e pontokra adott válaszok eredményét, mivel ezek tekinthetők ok-okozati viszonyok felismerésének.

Matematika feladatok				Σ	szövegértés	következtetés Σ megfogalmazása	Σ
1	2	1	0	4	1+4+3	0	8
0	0	0	6	6	1+4,5+4	0,5	9,5
1,5	1	2	2	6,5	1+6+0	2	7
0	2	1	2,5	5,5	1+1+2	0	4
0	6	5	4	15	1+5+0	1	6
2,5	5	6	3	16,5	0,5+2+3	0	5,5
1	1,5	6	6	14,5	1+5+5	1	11
3	2	0	3	8	1+5+0	1	6
1	2,5	6	1,5	11	1+3+5	0	9
1,5	2	4	2,5	10	1+4,5+3	0,5	8,5
2	2	1	1	6	1+5+1	1	7
2	2	0	0	4	1+5+3	1	9
3	2	0	0	5	1+2,5+3	0	6,5
2	0	2	0	4	1+4+4	0	9
2	0	0	0	2	1+3,5+3	0	7,5
1	4	2	6	13	1+3,5+2	0,5	6,5
0	0	0	0	0	1+4+3	0	8
0	3	4	6	13	0,5+3+3	0	6,5
2	0	0	1,5	3,5	1+4+0	0	5
0	2	5	2	9	1+2+3	0	6
1	2	0	0	3	1+5+2	1	8
0	1	0	5	6	1+3+2	0	6
0	1	0	0	1	1+3+3	0	7
1	2	3	6	12	1+1,5+2	0	4,5
1	0	0	0	1	1+4+1	0	6
3	2	1	2	8	0+4+3	0	7

2	3	1	4	10	1+5,5+2	1,5	8,5
0	2	0	0	2	1+4+1	2	6
0	2	5	0	7	0,5+3+3	0	6,5
4	3	3	0	10	1+4,5+5	0,5	10,5
2	2	0	0	4	1+5+0	1	6
39,5	59	58	64	220,5		14,5	221,5
1,27	1,9	1,87	2,06	7,11		0,47	7,14
8	6	6	8	28		2	12
16%	32%	31%	26%	25%		23,50%	59,50%
1,13	1,4	2,17	2,26	4,475321		0,61827	1,664299

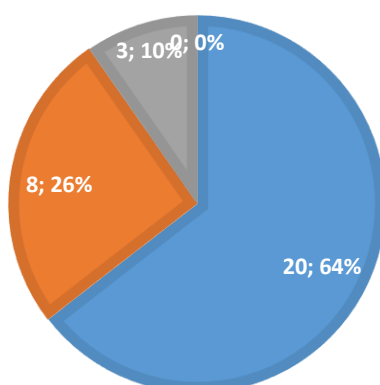
Az eredményeket négy csoportba osztva¹⁶ a következő érdekes következtetés adódott.

¹⁶ Nemesné Kis Szilvia – Sajtosné Csenedes Gyöngyi: Hátrányos helyzetű tanulók szövegértési problémái. in: Anyanyelv-pedagógia 2010. évf. 1. szám <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=242> tanulmányától ihletetten.

PONTSZÁMOK SZÖVEGES FELADATOKRA

■ 0-7 pont ■ 8-14 pont ■ 15-21 pont ■ 22-28

Vagyis jól láthatóan azt az eredményt kaptam, hogy bár a szövegértés eredménye (59,5%) szignifikánsan felülmúlja a matematikai szöveges feladatokét (az átlag 25%), de ha a teljesítményeket szortírozom és a szövegértésben csak a logikai-következtetési feladatot veszem figyelembe, akkor meglepő hasonlóan alakul a két diagram. Igaz, hogy a szöveges feladatok legfelső negyedébe (22-28 pont) nem került senki, de az ily módon legjobbnak számító negyed (vagyis az 51-75%-os, 15-21 pont) éppen úgy három tanuló jelent, mint a hibátlan következtetés. Viszont kezdeti feltevésemet megerősítve, három-három különböző tanuló érte el ezeket az eredményeket. A legjobban következtető diákok matematika eredménye pedig: 10, 6 és 2(!) pont volt! (Ami 36, 21 és 7%-os teljesítményt jelent!) Ebből véleményem szerint két dolog is adódik: a mérésre használt matematika feladataim egyrészt talán túl nehezek voltak, másrészt valóban inkább egyfajta jelnyelvi-fordítás színvonalát mérhetik. A szövegértés mértéke jobb, de amint a szöveg logikai szerkezetének felismerése a kérdés, hasonlóan gyenge teljesítményt kapunk! 25%-os átlagteljesítmény matematikából és 23,5%-os teljesítmény a logikai kapcsolatok felismerésében, ami viszont arra utal, hogy a matematika feladatok mégsem voltak túl nehezek. Az eredmények mindenképpen elkeserítőek, bár számomra nem szokatlanok, legalábbis ami a matematikát illeti.

Mindez arra ösztönöz, hogy minden tantárgyam óráin, lehetőleg gyakran (az eddigieknél még gyakrabban) alkalmazzak a szövegértés logikumát erősítő szövegértési-szövegelemzős, véleményt kifejtős feladatokat. Ha célom a következtetési kultúra és a kritikus gondolkodás erősítése, akkor ez nélkülözhetetlen. És egyben megértőbbé váltam diákjaimmal, mert tisztábban látom nehézségeiket, amikor tanári magyarázataimat igyekeznek követni vagy gyakran elkerülni, a számukra felmerülő beszédértési nehézségek miatt...

2. Polansky Macbeth-je

A film 1971-ben készült¹⁷ és Shakespeare 1603 körül írott¹⁸ drámájának filmadaptációja. A forgatókönyv meglehetősen pontosan követi Shakespeare szövegét, legalábbis a magyar szinkron Szabó Lőrinc fordítását¹⁹. Az eltérésekről majd később töprengök.

¹⁷ Megtekinthető: <https://videa.hu/videok/film-animacio/macbeth.-1971-140-perc.-angol-amerikai-filmdrama-MKRYPQOVGVq4fwYz> letöltve: 2022.09.17.

¹⁸ Az időrend kérdéséhez lásd Géher István: Shakespeare. Corvina Kiadó, Budapest, 1998. 33-43.o.

¹⁹ Én Shakespeare Összes művei (két kötetben) Európa Könyvkiadó, Budapest, 1964. II. kötet 529-584.o. olvastam.

Ha Shakespeare művével kell foglalkoznom, előzetes elvárásként, mintegy előítéletként a „vér és filozófia” kettőssége jelenik meg bennem. A Macbethet majdnem harminc éve olvastam, ezért a film megtekintése előtt újra kézbe vettem. Egy lendülettel átolvasható, Shakespeare egyik legrövidebb darabja és közvetlenül utána tekintettem meg a filmet is, az éjszakába nyúlóan. Katartikus hatású volt mindkettő. A szöveg a legmélyebb kérdéseket veti föl nyíltan, megalkuvást nem tűrően, a film pedig nyers képeivel szinte szemérmessé teszi a tragédia szövegét. Történelmi tanulmányaim után úgy képzelem, nem is túloz túlságosan Polansky, az állatviadalkok, a hétköznapi élet és a csaták képei nem tűntek eltúlzottan durvának²⁰. Ám folyamatosan az a kérdés motoszkált bennem a film nézése közben, hogy a különböző médiumok miképpen befolyásolják a befogadás élményét. A nyár elején olvastam David Scott Kastan könyvét²¹ és nemrég a Tanár Úr küldte anyagot²² a filmesztétikába való bevezetésként. Nem moziban egy hatalmas képernyő előtt ülve és a hanghatásoknak teljesen kitéve tekintettem meg Polansky filmjét, hanem a laptopomon, én szabályozhattam a hangerőt és megállíthattam a lejátszást, hogy följegyezsem felötlő gondolataimat. És meg is tettem. Az internet nyújtotta lehetőség egy újabb közvetítő közeg, ami számomra visszaviszi a filmet az írott szöveg olvasásának filozofikussága felé egy kicsit! Mert való igaz, hogy

„a médiumspecifikum esszencialista megközelítése:

1. a film jó bizonyos dolgokban (pl.: mozgásábrázolás), rossz más dolgokban (pl.: filozofikus/fogalmi jelenségek)

2. a filmnek saját logikáját kell követnie, azt kell csinálnia, amiben jó („filmszerű” filmeket kell készíteni)

a médiumok különbsége mint presztízskérdés:

irodalom: árnyaltabban képes kifejezni gondolatokat és érzelmeket nyelvi (fogalmi) jellege miatt

film: formailag komplexebb (audiovizualitás, multimedialitás), hatalmas információmennyiséget mozgat („egy kép felér ezer szóval”)

történetileg és kulturálisan az irodalom magasabb rendűnek tételeződik

a film hátránya: tömegszórakoztatás az eredete”²³

Ám mindezt átformálhatja az internet. Nem nyitottam meg filmnézés közben más ablakokat és nem kerestem rá más oldalakon az engem érdeklő információkra, de a film megállításának lehetősége a fölény érzetét nyújtotta és a befogadás szabályozhatóságát biztosíthatja! Az internetezés alapvetően befolyásolja a befogadás élményét, hiszen alapvető gondolkodási, észlelési struktúránk is változnak hatására.²⁴ A számítógép alapvető információtaroló feladata²⁵ mára gazdagodott a szórakoztató és friss hírekkel ellátó médium lehetőségével, és egészen megváltoztatta emberi kapcsolataink természetét is.²⁶ Ebből következőleg a Macbethben megjelenő emberi kapcsolatok is új megvilágításban állnak előttünk.

A film első perceiben a színpadi előadás általam elképzelt szűkössége ragadta meg a képzeletemet, a filmben ábrázolt tájak kiterjesztett térbelisége a színpad korlátozta jelképes világgal szemben. Gyönyörű képek Waller, Northumberland vidékéről²⁷ és a közeli képek, ahogy a kamera bemehet a szereplők közé és lassan mutathatja a színészekén áthullámzó érzéseket. A szöveggel szemben már a színház is gazdagabb érzékletességű és értelmező szerepű, de a filmben a vágások egészen életszerűvé

²⁰ V.ö. például Georges Duby: A katedrálisok kora. Corvina Kiadó, Budapest, 1998.

²¹ David Scott Kastan: Shakespeare és a könyv. Gondolat-Infonia, Budapest, 2014.

²² Lásd: http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/indexc274.html?option=com_tanelem&task=all&id_tananyag=38

²³ U.o.

²⁴ Lásd: Nicholas Carr: Hogyan változtatja meg agyunkat az internet? A sekélyesek kora. HVG Kiadó, Budapest, 2014.

²⁵ Lásd: Theodore Roszak: Az információ kultusza. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990.

²⁶ Erre nézve például ajánlható: Patricia Wallace: Az internet pszichológiája. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

²⁷ V.ö.: <https://study.com/academy/lesson/roman-polanskis-version-of-macbeth-1971.html> letöltve: 2022. 09. 19.

teszik a történetet. Én nem éreztem a film hátrányának, hogy a tömegszórakoztatásból való eredetének nyomait magán viseli. Akit a cselekmény érdekel csak, annak nyugodt szívvel ajánlom a wikipédia cikkét²⁸, mert részletesen beszámol a filmben láthatókról. Az én gondolataim akörül forogtak a film alatt és forognak most, miközben írom e sorokat, hogy Shakespeare saját rendezésében mire milyen hangsúlyt helyezett vajon. Tanár úr közléséből tudom, hogy ez volt az első zárt térbe írt darab. A felhasznált pirotechnika miatt pedig leégett a színház a Macbeth előadása alatt! Hogy Shakespeare pontosan mit akart, egyelőre nem tudjuk, de Kastan arra hívta föl a figyelmemet, hogy ellentétben korábbi elképzeléseimmel, Shakespeare esetleg teljesen Polansky szellemében járt el. Mármost számára a színházi siker igen fontos lehetett, nem a hozzám hasonló könyvmolyokra gondolt színpadra állítás során sem, műveinek nyomtatásban való megjelentetésével pedig nemigen törődött. Az én olvasatom filozofikusságával ellentétben az ő színházi rendezése a megélhetéshez szükséges mértékben hatásvadász kellett legyen. Az elérhetetlen történeti hűség, amire talán ő nem is törekedett, mert nem is ismerte az akkoriban még csak bontakozó történettudomány eszményét²⁹, ma talán érdekesebb, hiszen mi jobban ismerhetjük MacBheatha mac Fhionnlaigh 11. századi alakját, mint a 17. század eleji angolok. Polansky képei mindenesetre modern ismereteinkhez hűséges képet festenek a középkori világról. Egyetlen megfontolandó történelmi torzításról olvastam³⁰ (ami elkerülte a figyelmem), hogy a film egyik jelenetében Chaucer egyik verséből ('Merciles Beauté') hangzik el egy részlet, pedig a költő három évszázaddal Macbeth után élt.

A darab elolvasása után fellélegeztem gondolatban, mert nem voltak benne olyan súlyos jelenetek, amik egy filmben sokkoló hatásúak lehetnének. Akkor azonban eszembe jutott Tanár Úr órai megjegyzése a múlt félévből, hogy Polansky fiatal feleségét meggyilkolták. Még filmnézés előtt rákerestem egy rövid életrajzra³¹ és így első látásra is érthetővé vált a sok vér a filmben. Mert míg a rendező Londonban dolgozott 1969 augusztusában, Los Angeles-i otthonukban nyolc hónapos várandós feleségét és három barátját brutálisan legyilkolták.³² Ennek a szívszorító tragédiának a tudata ott lebegett előttem filmnézés közben.

Polansky nemcsak rendezője, de egyik forgatókönyvírója is filmjének. Az első, ami feltűnt, hogy csak Macbeth és Lady Macbeth színészét említik név szerint a bevezetőben a stáblistáról, amiből arra következtettem, hogy a darabban ellentétben, ők túlhangsúlyos szerephez jutnak majd. Az első percek szinte túl színpadiasnak, színházat szolgálóan követőnek láttatták velem a filmet, mígnem 8:20-nál a csatajelenetet követően brutális akasztások láthatók. Látszólag öncélúan és a drámától elütő módon. A következő percekben egy számomra értelemzavaró jelenetben a három boszorkány nem eltűnt, mint vártam a szöveg alapján, hanem egy földalatti odúba bújtak, ami ajtóval csukódott. A film lehetőséget ad olyan jelenetek megalkotására is trükkfelvételek segítségével, ami színházban szinte lehetetlen. Polansky ki is használta ennek lehetőségét máshol, és véleményem szerint Macbeth látomásait jobban is érzékelteti, mint a szöveg! Ám a boszorkányokkal nem így tett, alakjukat szinte teljesen evilágivá tette. A film egyébként a szereplők szövegének, szavainak egy részét belső monológgá alakítja, ami színpadon szintén lehetetlen (a hangrögzítés feltalálásáig az volt), és ez is jól sikerültnek tűnik nekem. A dráma szövegének túlnyomó része Macbethé, aki keresi a szót a kimondhatatlanra. A filmben a filmszínész zárt száját látjuk és közben a hangját halljuk, mintha gondolatait, vívódását hallanánk. Egyszerű, de szép megoldás és sehol sem tűnt értelemzavarónak, mármost az olvasott szöveghez képest.

²⁸ Lásd: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Macbeth_\(film,_1971\)#cite_ref-6](https://hu.wikipedia.org/wiki/Macbeth_(film,_1971)#cite_ref-6) letöltve: 2022. 09. 21.

²⁹ V.ö. Robin G. Collingwood: A történelem eszméje. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

³⁰ A 64. pontban megjelölt szövegben.

³¹ https://hu.wikipedia.org/wiki/Roman_Pola%C5%84ski

³² Ennek részleteiről a film megnézését követően egy másik lapon olvastam utána: https://hu.wikipedia.org/wiki/Charles_Manson amely forráshivatkozásokként a börtönnaplót és interjúkat jelöli meg és idézi. Elég legyen annyi, hogy három áldozattal 95 késszúrás végzett, és Polansky felesége 16 sebet kapott a mérszárásban.

Épp egy neves holland rendező, Paul Verhoeven könyvét tanulmányozom Jézusról³³, aki érvelésében rendezői tapasztalatait is felhasználja az evangéliumok leírásának értelmezésekor: a csak trükkal megrendezhető jeleneteket erős kritikával illeti, valóságosságukat kétségbe vonja. Ez bizony megfontolandó észrevétel: amit egy filmben nem lehet egyszerűen felvenni, az gyanús lehet. Az akasztások, gyilkosságok, egyszóval az emberi kegyetlenség következményének képei mind-mind ilyenek a filmben. Borzongató, de tudatom mélyén ott lapult nézés közben is, hogy csak díszlet és trükk az egész. Ugyanakkor a történelemben való jártasságom folyamatosan azt súgta: ilyen volt a múlt.

A film zenéje is sokat hozzáad a befogadás élményéhez, ahogy Platon is hangsúlyozta már: közvetlenül a lélekre hat (ezért zárta ki Államából és csak a harci indulókat engedélyezte volna). Így jelzi előre a disszonáns zene Macbeth gonosz elhatározását, vagy később a brutális gyilkossági jeleneteket, vagy a film legvégén a királyi várban egyedül maradó Macbeth tragédiáját. Ezekben a jelenetekben a zene hangsúlyos szerepet kap, noha a történelemben csendesebb lehetett a gyilkosságok környezete, de az is igaz, hogy a középkor embere is igyekezett zenével kitölteni az életét.³⁴ Polansky a kínzások, ölések ábrázolásában is kihasználta a film nyújtotta lehetőségeket. Nemcsak arról van szó, hogy ezeket a színházban nem lehet úgy megjeleníteni, mint trükkfelvételek segítségével, hanem többletjelentéssel átértelmezte kicsit a darabot. Shakespeare rendezői és színpadi megfontolásból is darabjai végére helyezte a gyilkosságokat, mert a nyílt színpadról a halott nem vonulhatott ki a darab közben anélkül, hogy nevetség tárgyává ne vált volna! Jellemző viszont, ahogy a filmben az árulást fontolgató Macbeth a királytól távozva még visszanez és mi nézők is a felakasztott árulót látjuk himbálózni a levegőben; és erre pontosan rímel a film végén Macbeth levágott fejének aláhullása. Az eső alkalmasszerűen része lehetett Shakespeare színházának, de a filmben igen erős hangulatteremtő ereje van. Sokszor esik, mint Angliában mindig.

A sok gyilkosság naturalista ábrázolásán kívül a Duncan királyt vendéglő Lady Macbeth tánca a királlyal történetileg teljesen hiteles (bár nem szerepel a dráma szövegében) és még kegyetlenebbnek, eltökéltebbnek mutatja a Ladyt. Ezért kissé furcsálltam, mikor Lady Macbeth elájult a jelenettől, hogy férje 'haragjában' lefejezte a királyukat 'hűtlenül' őrző testőröket; nekem túl őszintének tűnt a Lady elborzadása. Ez a jelenet Shakespeare-nél nem is szerepel, ahogy a naturalista medve-kutya viadal sem, vagy Banquo brutális meggyilkolására is csak utal a tragédia szövege. A királlyal végző tördőfések is Polansky 'számlájára írhatók', ahogy a megőrülő Lady Macbeth pucérsága, a barlangban összegyűlt banyákéval egyetemben (akik nem hárman voltak, mint a drámában), vagy a Lady öngyilkosságának naturalizmusa, vagy a Lady törekeny szőke alakja, aki ily módon a rendező meggyilkolt feleségére emlékeztet. A film vérengzéseinek tetőpontja pedig már szinte önletrajzinak tűnt: McDuff várában Macbeth király emberei kegyetlenül végeznek mindenkivel, gyerekekkel, asszonnal egyaránt (ellentétben a darabban, ahol a szín végén az asszony sikoltozva menekül fia meggyilkolása után). Mindez azonban a filmben is elhangzó Shakespeare-i bölcsesség fényében a pszichológiai igazság képeként volt számomra nézhető: „(régén) kiloccsant az agy, s azzal vége, - most kikelnek a sírból.” Ezt a látomásaival küzdő Macbeth mondja és bizony számomra a poszttraumás-stressz szindróma pontos leírásának tűnnek Shakespeare szavaival.³⁵ És egyben diagnózisa Polansky rendezésének is. Nem tudok róla, hogy a jelenséget leírták volna már a középkorban és nem elemezném a lélektani folyamatokat, amelyek a trauma feldolgozását lehetővé teszik. Továbbá azt sem tudom, hogy a rendezőnek sikerült-e ez a gyógyulás, bár én hiszek a terápiás eljárások gyógyító lehetőségében. Még két dolgot emelnék ki. Számomra a film legmegrendítőbb jelenete McDuff(Polansky) átkozódása, amikor megtudja családja

³³ Paul Verhoeven: Názáreti Jézus. Az ember fia. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2010.

³⁴ Lásd: Szabolcsi Bence: A zene története. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1958.

³⁵ A pszichológia szakirodalmából ajánlható Judith Hermann: Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig. Háttér Kiadó, Budapest, 2019. és Alice Miller: Kezdetben volt a nevelés. Pont Kiadó, Budapest, 2018. könyve. **Shakespeare gondolata egyben pontos diagnózisa Polansky rendezésének is!**

meggyilkolását: „Látta az Ég, s nem fogta pártjukat?!” (McDuff önmagát kárhóztató drámabeli mondatai kimaradtak a filmből, így a felelősség teljesen az Égre hárul.) És a bosszú, Macbeth megölése. Ez utóbbi jelenet számomra már túl hatásvadásznak tűnt, szinte az egyetlen jelenetnek, ami kilógott túlzásával. A párviadatok hosszú perceken át, ahelyett, hogy a bős szokaság lekasabolná a védtelenül maradt (ezt a jelenetet is átértelmezte Polansky) gonosz királyt. A film legvégső jelenete is eltér a darabétól, de ebben teljes nyugalommal Polansky ad nekünk igazat az általam olvasott kritikákkal szemben: az újonnan megválasztott király fivérének látjuk betérni a boszorkányok odújába, ezzel jelezve a kegyetlenséget, a hatalomvágy örök körforgását. Ez nem ad annyi optimista kicsengést, mint Shakespeare, de az ő darabjának szövege is pontosan ezt jelzi: Skócia trónján nem Duncan király leszármazottai uralkodnak soká, hiába, hogy egyiküket épp most választották meg, hanem Banquo utódai.

Vagyis összefoglalva az eddigieket, úgy érzékelttem, hogy a film „komplex multimedialitása” nem okozta bennem a filozofikus jelentős mértékű csökkenését. Az érzékletes képek nem vonták el a szavak jelentésvilágáról a figyelmemet, hanem alátámasztották azok realitását és időt adtak a gondolatok érlelődésére, a filmbeli mondatok továbbgondolására.

A mű (írott, általam elképzelt színházi és megtekintett filmbeli formájában is) alapvető filozófiai kérdéseket boncolgat. Vajon a túlvilági erők milyen módon avatkoznak emberi életünkbe? A becsvágynak táplálása, a hübrisz, a gőg valóban a bajoknak legfőbb forrása, miként Hérakleitosz már 2500 éve is állította?³⁶ A férfi és nő kapcsolatában a nő bírvágya az irányító? A jó királynak milyen jelleműnek kellene lennie? Ez utóbbi kérdés akár az egész politikai filozófiát átfoghatja, de legalábbis a Shakespeare-dráma előtt egy évszázaddal alkotó Machiavelli művét³⁷ biztosan érdemes bevonni a gondolkodásba! A bűnt mennyiben követi a bűnhődés, és szükségszerű-e, hogy ez legalább részben lelki természetű legyen? És a film végén felvetődő kérdés: örök-e az emberi gonoszság, hatalomvágy, kegyetlenség?

A film legelején egy undorító mágikus szertartásban a későbbi csataterén a három boszorkány (vagy csak öregasszonyok, esetleg leprások, mert semmilyen trükkfelvétel nem jelzi csodálatos képességeiket később sem, ellentétben a drámával!) elás egy levágott alkart meg néhány különleges tárgyat. Talán a kegyetlenség, babonáság általános jelenvalóságaként is felfogható mindez, ahogy a háború brutalitásának megjelenése a következő képkockákon. Az árulók felakasztása is értelmezhető (8:20-kor) a történeti hűségre való törekvésnek is. Vagyis a Shakespeare drámával ellentétben sokkal kisebb jelentőségűnek érzem a filmben a túlvilági erők szerepét. Mintha Polansky csak az emberi gonoszságról alkotott volna filmet, szemben a még hívő reneszánsz kor drámájával. És az Isten-hívőben és hitetlenben egyaránt felmerülő kérdés visszhangzik inkább: „Nézte ezt az Ég és nem segített?” (Szabó Lőrinc fordítása) vagy „Látta ezt az Ég és nem fogta pártjukat?” (ahogy a filmben hangzik). Shakespeare nehéz kérdésével az első századoktól küzd a kereszténység, és Szent Ágoston megoldása³⁸ nemcsak a dráma szereplőit és Polanskyt nem nyugtatta meg: ha Isten mindenható és tökéletesen jó, hogyan engedhette meg a gonoszságok ekkora tengerét... A szabad akarat és a nagyobb jó teológiai érve nem jut szóhoz a Macbethben.

A becsvágy és a józan ész harcát pontosan érzékelteti szerintem a film és a dráma is. Banquo alakja a józan önmérsékletet szimbolizálja és juttatja szóhoz. A boszorkányok jóslata égi jelként valódi keresztény számára nehezen elfogadható (a drámában viaskodik magával Macbeth, a filmben ennek nincs nyoma), de a babonáság bizonyára jóval erősebben áthatotta egykor a híveket, mint a teológia. A

³⁶ V.ö.: Hérakleitosz töredékei <https://www.sulinet.hu/tovabtan/felveteli/ttkuj/1het/filozofia/herakleitos.html> B.43-as fragmentum.

³⁷ 'A fejedelem' 1513 körül született. Az informatika forradalmának köszönhetően hozzáférhető az interneten is! <https://mek.oszk.hu/00800/00867/00867.htm>

³⁸ Lásd: Szent Ágoston: A boldog életről, a szabad akarról. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.

következő kérdés még fontosabb: A jóslatot ki váltja valóra? Az 'égiek', mert 'előre meg van írva', vagy a vak véletlen, vagy a jóslatban bízó egyének cselekvése? A szociálpszichológia fiatal tudomány, de a Pygmalion-effektus³⁹ minden nevelő számára a legfontosabbak közé tartozik! A cselekvő személy belső elvárásai, hiedelmei statisztikailag mérhetően befolyásolják a kísérletek kimenetelét! E sokszorosan ellenőrzött kísérlet persze többféle magyarázatot is kaphat, de a tényen nem változtat: hiedelmeink jelentős befolyással bírnak cselekedeteink eredményére – és ez Shakespeare konklúziója is.

Shakespeare öreg királya nem tűnt annyira naivnak, mint Polanskyé. A filmszereplő tiszta tekintete, naiv megnyilvánulásai, színészi megformálása átformálta bennem a szöveg alapján elképzelt tapasztalt uralkodót. Egy bölcs öregember nem annyira naiv, mint Polansky Duncanja.

A képi ábrázolás valóban jelentősebb hatásúnak mutatja a Macbeth házaspár kapcsolatát is az események alakulásában (ahogy a stáblista kiemelése alapján vártam), mint a szöveg olvasásakor képzeltem. Csak a tanulmányokból tudom, hogy merész újítás volt a fiatal színészekre osztott szerep, ahogy pár évvel korábban Zefirelli Rómeo és Júliájában, de ez Shakespeare elképzeléséhez való visszatérés, és 2022-ben már természetesnek tűnt. Lady Macbeth szépsége nem okoz meghasonlást hatalomvágyó természetével, sajnos természetesen összeférnek. Szavai filmben és a darabban egyaránt arra a fontos megállapításra lyukadnak ki, hogy túl sok jó, akadálya a hatalom megszerzésének. Ezt a kijelentést cáfolja filozófiailag Macbeth monológja, mikor a vacsoráról kiszökve úgy jellemzi Duncant, mint aki „olyan szelíd király volt, tisztében oly hű, hogy erényei trombitanyelvű angyalok gyanánt zúgnának”. Vagyis a hatalom nem mindenkit korrumpál a darabban! Az is fölmerülhet, hogy a jósnak helyes mértéke vajon nem a mérhetetlenség, de a végtelenek természetét és kapcsolatát emberi tulajdonságokkal témánkon túlmutatónak érzem. Viszont valóban érdekes felvetés a nevek hasonlósága a darabban. Macbeth és McDuff neve a korabeli angol színpadon alig volt megkülönböztethető, ami a szerepek felcserélhetőségének gondolatát indukálja. És valóban, a hatalomért való küzdelem két alakja, mint az érem két oldala, egyik sincs a másik nélkül. Ezt Shakespeare álláspontjának állítom, a történelem bőséges példát nyújt rá és sajnos nem látom tisztán az igazságos társadalom létrejöttének feltételeit, de még lehetőségét sem.

Polansky királyát ehhez mérten kissé túlságosan naivnak, szinte együgyűnek éreztem, akit a hatalom nem tett kellően óvatossá, ravasszá, sőt. Arisztotelész persze választ ad⁴⁰ a mű alapkérdésére: a hatalomnak az a helyes formája, ha a közösség érdekében kormányzunk és nem saját hasznunkért, önös élvezetből. Polansky Macbethje egy éretlen ifjúnak tűnt, aki nem tudja, mihez is kezdjen a trónon. És EZ valójában erősen szíven ütött: mi értelme a hatalom csúcsára is felérni, ha... És film és dráma egyaránt megkapó, mélységes szomorúsággal mondja Shakespeare szavaival: „És holnap és holnap és holnap tipegve vánszorog létünk a kimért idő végső szótagjáig, s tegnapjaink csak bolondok utilámpása voltak. A por halálba. Húnyj ki, kurta láng! Az élet csak egy tűnő árny, csak egy szegény ripacs, aki egy óra hosszat dül-fül, és elnémul; egy félkegyelmű meséje, zengő tombolás, de semmi értelme nincs.” A halott asszony és a nemzet szolgálata nélküli értelmetlen hatalom fájdalma. Az élet értelmére vonatkozó kérdésben felhívnám mindenki figyelmét Viktor Frankl⁴¹ és a logoterápia⁴² megközelítésére.

A filmben és a darabban is arra kéri a túlvilág démoni erőit Lady Macbeth, hogy fosszák meg nőiességétől, hogy valóban gonosz lehessen. Ezzel szerintem egyértelmű az állásfoglalás: nem a női természet gonoszságát állítja Shakespeare.

Macbeth uralkodása minden idők diktatúráját festi: gyilkosok, besúgók, kémek. „Egy sincs köztük, akinél fizetett kémem ne volna.” Elgondolkodtató a 20. század borzalmas diktatúrái után, hogy ez a középkori és újkori Európában sem lehetett jobb! És a következmény is ugyanaz: „Akinek parancsol,

³⁹ Lásd pl.: Elliot Aronson: A társas lény. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987.

⁴⁰ Lásd Arisztotelész: Politika. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1969.

⁴¹ Lásd Viktor Frankl: ...és mégis mondj igent az Életre! Pszichoteam Kiadó, Budapest, 1988.

⁴² Lásd pl. Alfred Langle: Értelmesen élni. Göncöl Kiadó, Budapest, 1987.

parancsra mozdul, nem szeretetből – a nagy rang lazán lötyög rajta, mint óriás ruhája a tolvaj törpén.” A nemesek második megjegyzése talán választ ad Macbeth uralkodói alkalmatlanságára, de nem érthető. A történet kezdetén bátor hősnek, önfeláldozó katonának ismertük, akit bátran nevezhetünk óriásnak a harcban. Polansky rendezésében még kevésbé tűnik igaznak a nemesek mondata: az öreg Duncan a háborúra alkalmatlannak tűnik a filmben. Helyette kell megvívni a csatákat és ebben Macbeth bátorsága, nagysága kétségtelennek tűnik.

A borzalmas gyilkosságok filmbeli megjelenítése biztosan összefügg rendezőjük traumájával, de én a darab szövegében nem találtam olyan gondolatot, amely idegennek mutatná mindezt a kegyetlenséget Shakespeare látásmódjától. Polansky szerintem legfontosabb kérdése a filmben: „Látta az Ég, s nem fogta pártjukat?!” bizony megválaszolatlan marad. Csak remélni tudjuk, hogy a hitben vallott Mennysorszag örök kárpótlást nyújt az ártatlan lelkeknek, de Shakespeare a teológus precizitásával (és érzésem szerint némi gúnnyal) szól Macbeth szavaival: „Ne hald, Duncan: a hang mely idekongott, az eget nyitja eléd, vagy a poklot.” A politikában ártatlanok a keresztény életszentségben bizony bűnösök lehetnek és ekkor sorsuk a kárhozát, erre figyelmeztet Shakespeare. Ahogy tisztán látta a darab elején mindezt Macbeth is: „Volna minden, s mindennek vége itt, csak itt, e múltó zátonyon – Bánnám a túlvilágot!” És leírva úgy érzem, e szavak jelentése a kiejtés módjától függ...

A film végével teljesen egyetérthetünk. Swift százhusz évvel később 1726-ban így mutatta be a *Guliverben*⁴³ az angol történelmet: „Mikor végighallgatta az angol történelem utolsó századáról szóló beszámolómat, egy ideig egyszerűen nem tudott szóhoz jutni a megdöbbenéstől. Később elég határozott hangon megjegyezte, hogy históriánkban nem látott egyebet, mint összeesküvést, lázadást, gyilkosságot, tömegmészárlást, palotaforradalmat és száműzetést; amin egyébként nem is csodálkozik, mivel kapzsiság, széthúzás, képmutatás, alatomosság, kegyetlenség, fanatizmus, örültség, gyűlölet, irigység, kéjvágy, intrika és nagyvási mánia igazán csak ide vezethet.” Ami a következő századokat illeti, azokban is hiány volt a felvilágosodásban és a kegyetlenség, hatalomvágy uralkodott bennük. A 19. század végéről való és Cecil Rhodestól származnak a következő gondolatok: „Állítom, hogy mi vagyunk a világ első nemzete, és annál jobb az emberiségnek, mennél többet népesítünk be a világból... Ha a világ nagyobb része a mi uralmunk alá kerül, az a háborúk végét hozza... Isten bizonyára kiválasztott eszközévé formálja az angolul beszélő fajt... Ezért, ha van Isten, úgy gondolom, hogy amit szívesen látna, hogy tegyek: Afrika térképén annyit brit színekkel festeni, amennyit csak lehet!”⁴⁴ A 20. század borzalmi pedig 1971-ig sem értek véget, Polanskyt pedig bőven sújtották. Gyerekkorának Lengyelországában zsidó volta miatt élhetett át borzalmas pillanatokat, 1969-ben pedig egy örült szekta születendő gyermekét, feleségét és három barátját végezte ki bestiálisan a lakásukban. A gonoszság nem akar szűnni, ahogy a hatalomvágy sem. Ezért logikus Polansky átalakítása: Macbeth ’fizetségképpen’ börtönbe zárátja a bérgyilkosokat, ahogy egy igazi diktátor tenné. A filmbeli állatviadalban a medve és a két legbátrabb kutya egyaránt elpusztul. S a filmbeli Lady nem sokkal öngyilkossága előtt újra felolvassa a férjétől kapott levelet – Polansky didaktikusan összegzi és átismételteti a nézőkkel: a hatalomvágy kétes erkölcsiséget szülve pusztulásba visz.

Mert mi hát az erény? Ha pontos meghatározását nem is tudjuk adni, elfogadhatjuk Arisztotelészt⁴⁵ kiindulópontul: az erény lelki alkat, mely két véglet között helyezkedik el az értelmes ember választotta középén. Az erkölcs (ethikosz) a szokásból (éthosz) fejlődik ki. Vagyis eszerint erényes király csak a bölcs és jó szokásokkal rendelkező emberből válhat. A filmbeli Lady Macbethnek szájába adott mondat, hogy „Csak bátornak kell lenni és nem lesz baj!” biztosan képtelenség. Nemcsak azért, mert Arisztotelész elfogadta mestere, Platón elképzelését az erények összefüggéséről, amivel mi is egyetérthetünk, és mert a kereszténység is átvette sarkalatos erényként a mértékletesség, bátorság,

⁴³ Swift: *Gulliver utazásai*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992. 186.o.

⁴⁴ V.ö.: Száray Miklós: *Történelem III.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2013.

⁴⁵ Lásd Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997.

bölcsesség és igazságosság négyesét, de maga a dráma a cáfolat. Macbeth bátorsága szerintem vitán felül áll, mégsem kerülte el a bajokat sem ő, sem Skócia. Platón filozófiájából egyébként egy másik megfontolandó következtetés is adódik: Macbeth és bárki más csak akkor lehet igazságos, ha a másik három erényt már gyakorolta és birtokolja!

Foglalkozunk röviden Machiavelli ellenvetésével is: ha az emberek jók volnának, valóban helyes volna, ha az uralkodók erényesek lennének, de mivel az emberek gonoszak, hitszegők, kéjvágyók, jobb, ha félik urukat. Hitvány alattvalókkal szemben pedig nem kötelezőek az erkölcsi szabályok sem. A Macbeth ennek ellenkezőjét állítja szerintem. Macbeth uralkodóként nagyon sokféle eszközt bevet az uralmon maradáshoz a 'cél szentesíti az eszközt' alapon, de nekem úgy tűnik, az 'élet célja a hatalom' állítás megbukik a műben! Macbeth keserűen mondja a drámában hatalmát védvén: „ami az aggkor szép kerete volna: hűség, szeretet, hódolat, barátság – arra semmi remény...” Talán Shakespeare is egyetért Arisztotelésszel (és velem, hogy) 'zoon politikon' az ember. Joachim Bauer könyve⁴⁶ alapján immár neurobiológiai érvekkel megerősödve állítom, hogy az ember az együttműködésre születik, vagy ha tetszik: „szeretni születünk.”⁴⁷ A bűnhődésről pedig a pszichopatak megdöbbenő világát leszámítva⁴⁸ elmondható, hogy a lelkiismeret konfliktusából ered. Ez a téma igen kedvelt az irodalom történetében, és a Macbeth szerintem szintén azt erősíti, hogy az európai humanizmus kereszténységgel átítatott szellemiségében nem létezhet az erőszak boldogsága.

Macbeth, Polansky, Shakespeare gúnyos kérdése az orvoshoz, orvostudományhoz most is aktuális: „Nincs gyógyszered a lélekre? Nem tudod a gond emlékéit tövestől kitépni, az agyba írt kínt elmosni...” A válasz 1887-től egy bécsi orvosi rendelőben kezdett körvonalazódni. Sigmund Freud terápiás eljárása szerintem nem a leghatékonyabb⁴⁹, mindenesetre az általa köztudatba került fogalmak sokat segíthetnek Polansky, Macbeth és gondolom Shakespeare problémáinak megértésében is. A tudattalanba száműzött traumatikus élmények olykor előtörnek az elfojtásból és bár a pszichoanalízis atyja a legfőbb hangsúlyt a tudatosításra helyezte a gyógyulásban, szerintem a kognitív-viselkedésterápia hatékonyabb lehet. Mindenkinek szeretettel ajánlom figyelmébe Judith Hermann, Viktor Frankl, Bruce D. Perry idézett (és egyéb) művein kívül Irvin David Yalom⁵⁰, Tringer László⁵¹, Judith S. Beck⁵², Rafael Santandreu⁵³ munkáit. Ma már nem kell az orvosnak elsomfordálnia! A pszichológia nagy utat járt be és bár egységes elméletet nem ismerek, amely az utóbbi harminc év agykutatásában, az etológiában, szociálpszichológiában és kulturális antropológiában felhalmozott eredményeket szintetizálná, a részletek is egyértelművé teszik tudomány mivoltát. A film képi világa segíthet a kimondhatatlan kimondásában, kimondhatóvá tételében, ezzel küzd Macbeth, talán Polansky is, de a szavak gyógyító ereje kétségen kívül áll előttem. Az irodalom legfontosabb társadalmi funkciója éppen a történeteken keresztül való gyógyítás, tanítás.⁵⁴

A végső megoldást én a Jézus említette ország megvalósulásában látom, ami hasonlít szerintem Marx kommunizmusára csakúgy, mint a felvilágosodás, vagy az anarchizmus utópiáira. Az egyének kiválósága hozhatná el a bestialitás nélküli világot. A természeti népek csoportjain belül harmonikusnak

⁴⁶ Joachim Bauer: Az együttműködő ember. Ursus Libris, Budapest, 2012.

⁴⁷ Lásd Maia Szalavitz, Bruce D. Perry: Szeretni születünk. Park Kiadó, Budapest, 2021. A kísérleti és klinikai gyermek mentális egészségügynek és a neurológiának pszichiáter professzora szintén komoly szaktekintély számomra ebben a kérdésben.

⁴⁸ Lásd Robert D, Hare: Kímélet nélkül – A köztünk élő pszichopatak sokkoló világa Háttér Kiadó, Budapest, 2004.

⁴⁹ Erre nézve lásd Frank J. Sulloway: Freud, a lélek biológusa. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987.

⁵⁰ Elsősorban Egzisztenciális Pszichoterápia. Park Kiadó, Budapest, 2019. művére gondolok.

⁵¹ A gyógyító beszélgetés. Magyar Viselkedéstudományi Egyesület, Budapest, 1991.

⁵² Kognitív terápia. Magyar Viselkedéstudományi és Kognitív Egyesület, Budapest, 2002.

⁵³ A boldogság receptje. Libri Kiadó, Budapest, 2016.

⁵⁴ Lásd Jakobovits Kitti: Irodalomterápia. Kulcslyuk Kiadó, Budapest, 2021.

tűnik az élet⁵⁵, bár a törzsek között biztosan állandó a torzsalkodás. Magasabb kultúrfokon talán a vallás teremthet békét, mint a hegyektől elzárt buddhista országokban vagy az ókori Krétán⁵⁶. Utópia. De nem látok nemesebb célt, mint ennek megvalósítására törekedni és nem tör le, ha értelmetlennek vagy megvalósíthatatlannak tűnik is. A Macbeth felvetette kérdésre a hatalom pusztító természetéről a válaszom a Jézusnak tulajdonított szavakban rejlik: (Mt,11.29) „tanuljatok tőlem, mert szelíd vagyok és alázatos szívű, s megtaláljátok lelketek nyugalmát.” (És Polanskyval szólva hozzátehetném: ne csodálkozzatok, ha keresztre feszítenek...)

Reflexió

Egyetemi tanulmányaim alatt láttam egy másik tárgy óráira készülve a Keresztapa című filmet is és én tartottam kiselőadást Mészöly Miklós 'Filmjéből' is. Ezen tanulmányok és a fent idézett egyaránt teljesen átalakította a filmkultúráról való gondolkodásomat. Pontosabb azt írnom: felismertem e műfaj kulturális jelentőségét. Közelebb kerültem diákjaim világához és kedvet kaptam ahhoz, hogy akár osztályfőnöki órákon is, de kipróbáljam egy film megnézését és utána közös megbeszélését. A filmklubok, ahová sosem jártam, most értelmet kaptak. Átláttam, hogy milyen fontos információk jutnak vagy éppen sikkadnak el diákjaim számára, ha filmet néznek. Márpedig igen sokat néznek. Eddig a megértett jelenetek filozófiai képtelenségeiről beszélgettem diákjaimmal, ha olyan film került szóba, amit én is láttam. Mostantól, illetve már az első félévbeni szemináriumtól, jobban fel tudom hívni tanulóim figyelmét a rendezői hangsúlyok általam észlelt értelmezésére. Eddig 'A tanú' (az egész film) és a náci birodalom propaganda filmjéből egy részlet volt, amit tizenkettedikeseimel történelem órákon is megnéztem. Eddig a politikai fordítások, illetve az ábrázolt társadalmi visszasságok voltak csak részei a kommentáromnak, illetve ezekre irányultak kérdéseim a megbeszélésekkel, idén már a filmesztétikai és a médium mibenlétéből fakadó jelentésrétegekre is igyekeztem felhívni diákjaim figyelmét! Azt gondolom, hogy az ismeretterjesztő kisfilmek, filmhíradók jelentősebb részt fognak kitölteni a jövőben óráimból, de ez többletkészülést is jelent: feladatlapok szerkesztését, ahol az egyéni gondolkodás és a vélemények szabadabb kifejtése egyaránt szerepet kellene játsszon. A közös filmnézés eddig is lehetőséget teremtett az egyéni vagy csoportos munkára és ehhez kapcsolódóan az értékelések differenciálására is. Ha pedig a nyelvtan szakmódszertan órán tanult csoportalakítási eljárásokat is bevetem, akkor a közösség szerveződéséhez is jelentősen hozzá tudok járulni.

3. Dosztojevszkij 'Bűn és bűnhődés'

Ha középiskolában tanítanám Dosztojevszkijt, akkor is felmerül a kérdés: milyen megközelítésből teyem? Az irodalom elméleteinek története⁵⁷ azzal a tanulsággal szolgál számomra, hogy az alkotásokhoz közeledhetünk a társadalom történetén keresztül (ahogy például a marxisták vagy az irodalomszociológusok teszik), a szerző életrajzát felkutatva és abból értelmezve a mű cselekményét, mondanivalóját (ez a pozitivisták iránya), de a mű szerkezetére koncentrálna, azt feltárva szinte teljesen a szövegre összpontosítva (ez a formalista, konstruktivista, majd posztkonstruktivista és dekonstruktivista irányzatok álláspontja). Vagy az olvasóra gyakorolt benyomás feltérképezésével próbálhatjuk megragadni a művet (az angolszász új kritikától a recepcióesztétika különböző képviselőiig

⁵⁵ Lásd például John Robbins: Százévesen egészségben. Partvonal Kiadó, Budapest, 2011.

⁵⁶ Lásd Hegyi Dolores-Kertész István-Németh György-Sarkady János: Görög történelem a kezdetektől Kr.e. 30-ig. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

⁵⁷ V.ö.: René Wellek, Austin Warren: Az irodalom elmélete. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972.

Ann Jefferson, David Robey (szerk.): Bevezetés a modern irodalomelméletbe. Budapest, Osiris Kiadó, 1995.

Barta János, Kardos László, Nagy Miklós: Bevezetés az irodalomelméletbe és az irodalomtudományba. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974. Megemlítem, hogy a figyelmes olvasás ellenére egyetemi előadásaim alatt vált átláthatóvá számomra az elméletek jelentősége, jelentése.

ezt preferálnák), és természetesen a recepciótörténet is nagyon érdekes volna! Akár a személyes megértés taglalása, akár az értelmezők által bejáratott hermeneutikai körök ismertetése révén közeledhetünk a regényhez, vagy a mű hatástörténetét vizsgálhatnánk a kortárs kritikától kezdve napainkig. „Világos, hogy a műalkotás esztétikai hatása nem abban keresendő, amit közönségesen tartalomnak szoktak nevezni. Alig akad mű, amely ne válna nevetségessé vagy értelmetlenné tartalmi kivonat formájában.”⁵⁸ Sőt! „A regény tulajdonképpen meséjét éppúgy nem tudja megragadni a tartalmi összefoglaló, mint a jellemeket... A bonyodalom és a jellem csak mint az emlékezet által kicsapott csapadék ragadható meg; mindazonáltal ennek is, annak is csak oldatformájában van érzelmi vegyértéke.”⁵⁹ Ez szerintem Dosztojevszkij regényeire is fokozottan illik. Az irodalom érzelmi ereje, a Dosztojevszkij művei által átélhető katarzis a cél, ahová szeretném elvezetni diákjaim „történetekbe zárt elméjét”⁶⁰ is, és a regény felvetette filozófiai kérdésekkel való szembesítés lenne a másik, ahová szeretnék eljutni. (A jó tanóráknak kedvesinálóknak kellene lenniük az olvasáshoz és az önálló gondolkodásba való bevezetésként kellene szolgálniuk szerintem!) Mindazonáltal egy 1866-ban született mű vizsgálatához szükség lehet történeti látásmódra, a hagyományos irodalomtörténeti nézőpont is fontos lehet, hogy közelebb jussunk a megértéshez.

Bűn és bűnhődés. Amikor meghallom a címet, elsőként a bibliai történet, Ádám és Éva bűnbeesése jut eszembe: A Paradicsomkert, a Sátán és az alma. És ha felütöm a Szentírást⁶¹ és végigolvasom az első három fejezetet a modern magyarázatokkal együtt, akkor látom: almáról szó sincs, a kígyót csak a korai zsidó egzegéták azonosították az ördöggel és innen került az Újszövetségbe (Jn.8,44.), és a büntetés értelmezése is eltér a szöveg szó szerinti, hétköznapi jelentésétől. Persze a görög mitológia a következő, Prométheusz mítoszára emlékezem nyomban, de ennek megítélése is mennyire eltérő volt már a múltban! Hésziodosz a Kr.e. 8. században az istenek világát rendszerező művében, a Theogóniában⁶² egészen másként értékelte Prométheusz „tűzlopását”, mint az 5. században Aiszkhülosz, vagy mi magunk. Hésziodosz szerint Prométheusz méltán bűnhődött, megérdemelte sorsát, mivel miatta nehéz az ember élete. Később Athén virágkorában az emberiség megmentőjét és jótevőjét ünnepelték benne, „majd két évszázad múltán az urbánus életformától megcsömörlött 'cinikus' gondolkodók számára ismét bűnössé, a természetes életmód ellenségévé, az emberiség elsatnyulásának egyik felelősévé” lett.⁶³ És persze még korábban a babiloni mitológia is ismerte az emberiség megromlását, ahogy a világnak rengeteg népe. Még egy elgondolkodtató történetet idéznék Afrikából, Mulukuét.⁶⁴ Eszerint az emberek lustasága miatt feltámadt haragjában az isten a majmokat változtatta emberré, az emberek pedig büntetésből farkot kaptak és az erdőben kell élniük. Vagyis a regény címe gazdag asszociációkat kelt bennem, létrejött egy előzetes elvárás-horizont. És az is jól látszik, hogy Arisztotelésznek igaza van: „filozofikusabb és mélyebb a költészet a történetírásnál”⁶⁵.

De térjünk Dosztojevszkijhez. Életrajza önmagában annyira regényes, „annyira gazdag megrendítő szomorúságokban, csodálatos örömeiben”⁶⁶, hogy „úgy tűnik föl, mintha ez a zseniális író a maga életét is regényeinek stílusában fogalmazta volna meg, mintha a maga életéből alkotta volna meg a

⁵⁸ In: Wellek-Warren: id.m. 205.o.

⁵⁹ In: id.m. 465.o. 10. lábjegyzet.

⁶⁰ V.ö.: Szécsi Gábor: A történetekbe zárt elme. Adalékok a narrativitás filozófiájához. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2020.

⁶¹ Mind a katolikus, Biblia. Szent István Társulat, Budapest, 1991., mind a református, Biblia magyarázó jegyzetekkel. Revideált új fordítás. Kálvin János Kiadó, Budapest, 2018. részletes megjegyzéseket fűz a szöveghez.

⁶² Lásd: Hésziodosz: Istenek születése. Munkák és napok. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005.

⁶³ V.ö. Hahn István: Hitvilág és történelem. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. 269.o.

⁶⁴ In: Claude-Catherine Ragache: A világ teremtése. Mítoszok és legendák. Liliput Könyvkiadó, h.n., 1991. 29.o.

⁶⁵ Lásd Arisztotelész: Poétika. IX. fejezet. In: A bölcsesség szerete. Szöveggyűjtemény. Interpopulart Könyvkiadó, Budapest, 1993. 14.o.

⁶⁶ In: Henry Troyat: Dosztojevszkij. Cserépfalvi, h.n., é.n. (Budapest, 1943.?) 5.o

legszenvedélyesebb regényét.”⁶⁷ Mire 45 éves korában, 1866-ban megírja a 'Bűn és bűnhődés'-t, már átélte édesanyja, és pláne édesapja megrendítő halálát, kijárta a katonai akadémiát, dorbézolása következtében eladósodott, majd szorgalmas munkával kifizette adósságait. Volt újságíró, lapszerkesztő és kényszermunkára kegyelemből ítélt politikai fogoly Szibériában. Beutazta Európát, megházasodott és elvesztette feleségét is. Számtalan szerelme utasította vissza közeledését és megérhette súlyos betegségének, epilepsziájának fölerősödését is. Játékszenvedélye rabjaként tengődött évekig, első irodalmi sikerei után megtapasztalta a közönyt és a kritikusok támadásait is.⁶⁸ Nem kell freudistának lenni ahhoz, hogy belássuk, e gazdag élettapasztalat biztosan ott lüktet regényében is.

A fabula, vagyis a történet kronologikus rendje a 'Bűn és bűnhődésben' viszonylag egyszerű. Raszkolnyikov pénzhiány miatt abbahagyja egyetemi tanulmányait. Eleinte gyerekek tanításából tengődik, nagy nyomorban él, majd felhagy ezzel és sokat gondolkodik magányában a nyomasztó, szűkös szobájában. Forrongó eszméitől vezérelve egy hónapnyi töprengés és tervezgetés után megöl egy uzorásasszonyt, Aljona Ivanovná, aki a környék nyomorának apró haszonélvezője. Gondosan előkészíti a gyilkosságot (balta, hurok varrása a kabátja belsejébe), ám terveit majdnem keresztülhúzza, hogy néhány apróságra nem készült fel. Sokat alszik aznap és majdnem lekési az este 7 órá, amikor az öregasszony egyedül lesz a lakásában; a konyhából nem tudja elvenni a baltát, mint ahogy képzelte. Ám a véletlenek kezére is játszanak. Nyitott ajtón keresztül egy másik szomszédtól lophat egy másik baltát a fás kosárból, pont takarásban surranhat be az öregasszony házába, elköltöztek a szomszédságból stb. A tett kivitelezése után újabb nem várt nehézségekbe ütközik, a kulcsok nem illenek a komód zárjába, váratlanul megjelenik az öregasszony húga és ő is áldozattá válik, az ágy alatti ládában nem pénz van, hanem zálogtárgyak, és ráadásul nyolcra két másik hitelkérő is megjelenik a lakás előtt. A gyilkosság célját jelentő pénzes ládát nem sikerül megtalálnia, csak az öregasszony nyakában lógó pénzes erszénnyel és néhány zsebébe gyömöszölt tárggyal menekül el a fiú. A zsákmányát egy kő alá rejt, és többé nem nyúl hozzá.

A regény Raszkolnyikov büntudatának kialakulását követi idegösszeomlásán keresztül önvallomásáig. Bár bűnügyi történet, lényegében lélektani regény. A műben az a kérdés feszül végig, hogy Raszkolnyikov beismeri-e tettét, belátja-e bűnösségét és képes lesz-e újjászületni. Lelkifurdalása rejtélyes, gyanús külön viselkedésben nyilvánul meg, amit betegséghez nagyon hasonló tünetek is kísérnek. Porfirij, a nyomozó pontosan és a mai tudománynak megfelelően értelmezi a pszichológiai tüneteket. Ez önmagában meggondolkodtató, mert az első pszichológiai egyetemi kart csak a regény megjelenése után 13 évvel alakítják Lipcsében. Raszkolnyikov tagadását lassan felváltja az a belső kényszer, hogy megtisztuljon a világ és a saját lelkiismerete előtt. Egyik barátja, Razumihin és Szonya Marmeladova, egy fiatal lány, akit apja alkoholizmusa kurtizánná tett, lesznek társai az önmaga feljelentéséhez vezető, a szenvedést vállaló úton. Raszkolnyikov szerelme Szonya iránt lesz a végső hajtóerő. Mikor Raszkolnyikov bevallja a lánynak gyilkosságát, az könyörög neki, hogy adja fel magát. A fiú még néhány izgalmas fordulat után megteszi és Szibériába küldik munkatáborba, ahová Szonya is követi.

És a szűzsé, vagyis a regény időrendje is feszített. Bár pontosan nem tudjuk, körülbelül két hetet fog be a történet, amiből mindössze három nap telik el a gyilkosságig. Ez az első fejezet, a további öt és az epilógus a következményeket taglalja. Az arányok tükrözik, hogy az analízis a vélemények szembesítésére és a bűnhődésre irányul; a cím a tárgyat határozza meg: a 'bűn' a törvény áthágásával áll kapcsolatban, a 'bűnhődés' a filozófiai, lélektani háború. A 'bűn' kifejezésére két szót használ Dosztojevszkij: a „greh” az erkölcsi értelemben vett bűn, míg a címben a „presztuplenyje” 'csak' a törvények „áthágására” utal.⁶⁹ A regény nagy része a főhős lelki vívódásáról, a filozófiai eszmék csatájáról szól. Ezért nem bűnügyi történet, hanem lényegileg eszme-regény a mű. „Bár a hősök tudata Dosztojevszkijnél mint mások, idegen tudat jelenik meg, mégsem válik le különálló dologként, nem zárul magába, nem alakul át a szerzői tudat egyszerű objektumává. Ebben az értelemben Dosztojevszkij hőseinek megjelenítési módja nem ugyanaz, mint a hős szokványos objektív megjelenítése a

⁶⁷ u.o.

⁶⁸ V.ö.: Bakcsi György: Dosztojevszkij világa. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1971. 5-92.o.

⁶⁹ Lásd Dosztojevszkij: Bűn és bűnhődés. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993. 217.o. lábjegyzetét!

hagyományos regényben. Dosztojevszkij a **polifonikus regény** megteremtője.”⁷⁰ Az időrend kérdéséhez tartozik még, hogy az epilógusban Raszkolnyikov már kilenc hónapja raboskodik a fegyházban – “a gyilkosság napja óta csaknem másfél év telt el”, mert “önkéntes vallomása után öt hónappal kimondták felette az ítéletet”⁷¹. A cselekményidő mindössze két hét, de az eszmék kialakulása szintén a regényt megelőző időben történt. Tömörítés, hogy a gondolatrendszer születése is megelőzi a cselekmény indulását. A mű egész felépítése drámai: a regény kezdetére már kialakult eszme próbájaként elkövetett tett fordulatot hoz az alapszituációba, aztán jön a konfrontáció és a hosszú szellemi küzdelem végére a katarzis. A tényleges cselekmény gyorsan véget ér.

Ugyanílyen drámai a dialogikus és belső monologikus közlésforma. A cselekményidő előtti provokatív tanulmánya Raszkolnyikovnak ‘A bűnről’, a személyiség korlátlan szabadságáról, a történelmi személyiségek különbségéről, a történelmi szerepek összefüggéséről – amit Porfirij véletlenül olvasott – nem jelenik meg monologikus leírásban, csak a róla szóló vitában szerepel, mikorra már szerzője véleménye is módosult. A közvetlen családi előzményeket édesanyja levele ismerteti, de Raszkolnyikov azzal is egyedül akar maradni, hogy hosszú belső monológban reagáljon rá. A többi levél tartalma is – Luzsin és Szvidrigajlov Dunyának szóló írása – csak reagáló mozzanatokból válik ismertté. Az epilógus a megszokott szerzői monológforma miatt is elkülönül, ez is erősíti, hogy az egész mű a közbeeső, cselekvő és vívódó stádiumra irányuljon. Nincs epikus életrajz és előtörténet-ismertetés, viszont állandóak a vélemény-ütköztetések, az egész cselekményt “elvitázzák” úgy, hogy minden szereplő saját nyelvén és saját fogalmaival beszél.

A fejezetek mindegyike feszült jelenetekkel, titokzatos, tragikus mozzanatokkal zárul. Az első a kettős gyilkossággal, a második Marmeladov elgázolásával, a harmadik a “föld alóli” ember és Szvidrigajlov feltűnésével, az ötödikben K. Ivanovna őrjöngése és tüdővérzése, az utolsó hatodik fejezetben Szvidrigajlov öngyilkossága, amit Raszkolnyikov vallomástétele követ – a záró jelenet. A negyedik látszólag eltér ettől a sémától, de ebben az ismeretlen vádló bocsánatkérése válik félelmetessé az így ismét egerutat nyelő Raszkolnyikov öngúnyos mosolyától.

Térben a mű végigjárja a XIX. századi Oroszország legszegényebb vidékeit. Számos jelenet a társadalom perifériájára szorult emberek életének színterein játszódik: kocsmá, padlás, folyópart, katorga. Annyira realista módon ábrázolta ezt Dosztojevszkij, hogy „akkori elvbarátai elviselhetetlennek érezték a Marmeladov család nyomorúságát, Szonya prostitúcióját, a vígasztalan pétervári élet döbbenetes rajzát.”⁷² Dosztojevszkij pontosan megvalósította saját művészi elveit. „Megmondom önnek: arra a cáfolhatatlan következtetésre jutottam, hogy a szépírónak, kivéve az elbeszélő költemények íróját, a legapróbb részletekig ismernie kell a múltat és a jelent illetően az ábrázolt valóságot.”⁷³

„Dosztojevszkij regényeinek legalapvetőbb vonása az önálló, egymástól elváló szólamok és tudatok sokasága, a teljes értékű szólamok igazi, gazdag polifóniája.”⁷⁴ Minden szereplő reagál Raszkolnyikov eszméjére és tetteire; mindenki maga is választási kényszerbe, döntéshelyzetbe kerül, akár az olvasó. A hős tudatával az író szembesíti a többiekét, minden egyenrangúan dialogizáló szereplő főhős, és minden szólam új oldalról mutatja be az eszmét. A magasabb rendű, napóleoni ember és a rabszolgalelek kérdésében Raszkolnyikov kísérlete kudarcra végződik a maga számára. Világossá válik, hogy a társadalmi rossz ellen hiábavaló az akaratra hivatkozó schopenhaueri-nietzschei lázadás, de az önfeláldozó szeretet is. Szonyának igaza van Raszkolnyikovval szemben, de a magára vállalt áldozat csak az író jóvoltából válik krisztusi megváltó cselekedetté. Raszkolnyikov lelki fejlődése a kényszermunka idején igen szüksézszerűen lett megírva, csak rövid utalásokban. Viszont eszméit képviselik negatív hasonmásai, a morálisan degradált hősök. Marmeladov, Lebezzatnyikov önző, zabolátlan, végletesen szabad jellemek, míg az öntörvényűség relativizmusát tragikusan képviseli

⁷⁰ In: Mihail Bahtyin: Dosztojevszkij poétikájának problémái. megjelent u.ő.: A szó esztétikája. Bp., Gondolat. 1976. 29-147. elérése: file:///C:/Users/keszey/Downloads/pdfcoffee.com_bahtyin-mihail-mihajlovics-dosztojevszkij-poetikajanak-problemai-pdf-free.pdf letöltve: 2021. 10. 18.

⁷¹ In: Dosztojevszkij: Bűn és bűnhődés. idézett kiadás 627 és 632.o.

⁷² In: Bakcsi: id.m.102.o.

⁷³ Dosztojevszkij: Levél H.D. Alcsevszkijához. in: Lengyel Béla – Vincze Flóra (vál.): A világirodalom ars poeticái. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965. 818.o.

⁷⁴ Bahtyin: id.m.

Szvidrigajlov és komikusan jeleníti meg Luzsin; segítői viszont „ápolják” a főhóst: Razumihin a testét, Porfirij az esztét, Szonya a lelkét gondolja. Ezen hősök szerepét, domináns jellemvonását már beszélő neveik⁷⁵ meghatározzák: Raszkolnyikové az emberektől való elszakadására utal az óhitű szakadárak, raszkolnyikok neve csengésével; Porfirijé a biborszínre, a hatalom jelképére utal, Szofja görögül bölcsességet jelent. Razumihin nevében az ész, értelem rejlik, utalva arra, hogy Raszkolnyikov barátjának tetteit és hétköznapi életét a józan ész vezérli; Marmeladov lekvárt jelent és tényleg, az alkoholizmusba fulladó nyugalmazott tanácsos jelleme silány és puhány; Luzsin Raszkolnyikov hugának udvarlója, neve tócsát jelent és roppant önző, korlátolt alak, Lebezejatnyikov pedig csúszómászó.⁷⁶ A jellemek tulajdonképpen eszméket testesítenek meg Dosztojevszkijnél és „hőseinek lenyűgöző belső önállóságát, amelyre helyesen figyelt föl Aszkoldov, Dosztojevszkij meghatározott művészi eszközökkel érte el. Első helyen kell ezek között említenünk azt a szabadságot és önállóságot, melyet a hősök a regény struktúrájában a szerzővel – pontosabban a szokott módon külsővé változtató és lekerekítő szerzői meghatározásokkal – szemben tanúsítanak. Ez persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy a hős a szerző elgondolásával kerül szembe. Nem – önállósága és szabadsága épp a szerzői elgondolásból fakad. Ez az elgondolás a hőst mintegy predestinálja a – természetesen csak viszonylagos – szabadságra, és ezzel együtt építi be a mű egészének szigorúan szerkesztett és kiszámított tervébe.”⁷⁷

A 'Bűn és bűnhődés' Dosztojevszkij első olyan műve, melyben alkalmazza az *ellenpontozás* elvét. A szereplők viszonyrendszerében nemcsak hős és ellenhős állnak egymással szemben, a kapcsolatok többszintűek. Raszkolnyikov valódi szellemi ellenfele Porfirij, de ellenpólusa Razumihin és Szvidrigajlov is. Porfirij logikusan és módszeresen bizonyítja be, hogy Raszkolnyikov elmélete hibás, hogy gyakorlati megvalósítása szármalmas következményekhez vezet. (Bár Dosztojevszkij adós marad a válasszal, „mikor ott állt [Raszkolnyikov] a Néva felett, megérezte, micsoda mélységes hazugság rejlik benne és a gondolkodásában”⁷⁸, hogy pontosan mi ez a hazugság!) Kiváló vitapartner Porfirij, módszerére a *pszichológiai elvek pontos alkalmazása* jellemző. Ám figyelemre méltó Bahtyin idevágó megjegyzése.⁷⁹

„Mindennél tanulságosabb azonban Dosztojevszkij írói pozíciójának megértése szempontjából kritikája a bírósági és nyomozati lélektanról – amely a legjobb esetben is az a bot, melynek két vége van, vagyis egyforma valószínűséggel támaszt alá egymást gyökeresen kirekesztő döntéseket, a legrosszabb esetben pedig megalázó hazugság. A Bűn és bűnhődés nagyszerű nyomozója – melleleg a pszichológiát éppen ő nevezte „kétségű botnak” – nem is a szokásos jogi-nyomozati pszichológiához tartja magát, hanem különleges dialogikus intuíciora támaszkodik, ennek segítségével sikerül Raszkolnyikov még lezáratlan, végérvényesen nem kialakult lelkéig hatolnia. Porfirij három találkozására Raszkolnyikovval egyáltalán nem szokványos nyomozati kihallgatás; és nem azért, mert – mint Porfirij sosem mulasztja el hangsúlyozni – beszélgetéseik „nem hivatalosak”, hanem mivel e találkozások a nyomozó és a bűnös lélektani kapcsolatának összes hagyományos alapelvét felrúgják (amit viszont Dosztojevszkij hangsúlyoz). Porfirij és Raszkolnyikov mindhárom találkozására hamisítatlan, nagyszerű polifón dialógus.”

Szvidrigajlov talán valóban sátáni karakter, ám én személyesen a mostani újraolvasás során, nem éreztem teljesen elvetemült cinikusnak, vagy akár nihilistának sem. Mintha Raszkolnyikov elfojtott indulatainak, a minden emberben meglévő gonosz ösztönöknek lenne a képviselője. Ő valóban élvezettel szegi meg a társadalmi normákat; amikor Raszkolnyikov és önmaga lelki rokonságáról beszél, megdöbben és elrettenti Raszkolnyikovot, aki ekkor közelebb kerül hozzá, hogy megértse, a világ számára tette ugyanolyan aljas bűncselekmény, mint Szvidrigajlov aljasságai.

⁷⁵ Lásd Dosztojevszkij: Bűn és bűnhődés. idézett kiadás 9.o. jegyzetét.

⁷⁶ V.ö.: Bakcsi: id.m. 94.o.

⁷⁷ In: Bahtyin: id.m.

⁷⁸ In: Dosztojevszkij: Bűn és bűnhődés. idézett kiadás 638-639.o.

⁷⁹ Bahtyin: id.m.

Ha Szvidrigaljev a „negatív én”, az ördögi pólus, akkor Szonya a krisztusi, a „pozitív én” megtestesítője. A társadalom kiveti, megalázza, hiszen a prostitúció szinte minden társadalomban a legmegvetettebb „foglalkozások” egyike, s mégis ő az, aki valóban tiszta tud maradni. Csak testét áldozza föl, lelkét a hite megmenti a mocsoktól és bűntől. Nem véletlen, hogy Raszkolnyikov először neki vallja be bűnét, s hogy ő jelenti számára az újrakezdést. Szonya azért is fontos alakja a történetnek, mert ő képviseli azt a világnézetet, mely a későbbi regényekben is vissza-visszatér majd. Ennek lényege a *krisztusi megváltásban való feltétlen hit*, s a keresztyeni alázat gyakorlása a másik emberrel szemben. Szonya a családjáért áldozza fel testét, és emellett képes marad odafigyelni másokra is. A felebaráti szeretet, a másokért meghozott önzetlen áldozat a krisztusi „*megváltás imitációja*”, a *valódi keresztyén élet: 'imitatio Christi'*⁸⁰.

Dosztojevszkij vallással kapcsolatos téziseinek alapja, hogy minden ember keresztyeni kötelessége egy másik ember megváltása, megtérítése, ez az 'ember' küldetése. 'A *félkegyelmű*' című regényének főszereplője, Miskin herceg és a legifjabb Karamazov, Aljosa is ezt az eszmét képviseli. Raszkolnyikov tragédiája az, hogy Isten nélkül lázadt, bukása így elkerülhetetlen. Dosztojevszkij szerint azonban nincs olyan kilátástalan helyzet, nincs olyan mélység, ahonnan Isten megtalálásával ne lehetne kikapaszkodni.

Erre a művére is igaz Török Endre összegző megállapítása: „A megoldást, mint egyedül egészséges szellemi erőben, a keresztyén etikumban vélte megtalálni [Dosztojevszkij], bár ideális hőseinél [ez esetben Szonyánál] a szeretetközpontú erkölcsi tudat nemcsak szellemi védettséggel, de a független értelem hiányával is jár.”⁸¹

Ha pedig a végső filozófiai konklúziók meghúzásához fogok, akkor azzal kezdem, hogy összegyűjtöm a műben megfogalmazódó kérdéseket. Ezek a következők lehetnek: Melyek az egyén szabadságának korlátai? Átléphetők-e a jog szabta előírások és korlátok? Mit tehet az ember a nyomor ellen? A nyomor milyen mértékben határozza meg az ember életlehetőségeit? Determinált-e a sorsunk? Milyen mértékben vagyunk felelősek a tetteinkért? Egy eszme követése milyen következményekkel járhat? Pszichológiai szempontból mi a bűn és a bűntudat?

Dosztojevszkij válaszainak megkeresése helyett, Bahtyin tanácsát megfogadva, (hogy ez lehetetlen,) inkább a sajátjaimmal törődöm. (A tanórán a diákok is lehetőséget kapnának álláspontjuk kifejtésére.) Az egyén szabadságának a klasszikus liberális elvek szerint a másik szabadsága szab határt szerintem.⁸² A jog korlátai indokolt esetben átléphetők, ezt feszegeti Victor Hugo nagyregénye a 'Nyomorultak' is. A jog nem tudja tökéletesen megvalósítani az igazságosság eszméjét, hiszen ehhez Platón módjára⁸³ én is nélkülözhetetlennek tartom a mértékletesség, bátorság, bölcsesség meglétét is a törvényhozásban. A nyomor enyhítésében a társadalmi szolidaritás elvét vallom.⁸⁴ Determinált-e a sorsunk, ha a modern fizika törvényei szerint sincs ilyen a természeti törvényekben? Határozott válaszom: nem.⁸⁵ Tetteinkért annyiban vállalhatunk felelősséget, amennyiben rajtunk állnak. A cselekvés szándéka, végiggondolt következményei és a szükségesnek ítélt előkészületek számon kérhetőek rajtunk szerintem, de a tettben mindig szerepet játszanak a külső körülmények is. Ezek nem csak rajtunk múlnak, ahogy Raszkolnyikov sem tudta pontosan kitervelni tettét. Ezért a szándék-etika híve vagyok.⁸⁶ Az eszmék szerintem alapvetően befolyásolják cselekedeteinket, akár egyénileg⁸⁷, akár történelmi méretekben⁸⁸ gondolkodunk. Pszichológiai értelemben a bűntudat a külső szülői elvárások belsővé tételével kialakuló

⁸⁰ Lásd Kempis Tamás: *Krisztus követése* című művét. Ecclesia Kiadó, Budapest, 2016.

⁸¹ In: Török Endre: *Orosz irodalom a XIX. században*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1970. 167.o. beszúrások tőlem.

⁸² Lásd John Stuart Mill: *A szabadságról*. Helikon Kiadó, Budapest, 2020.

⁸³ Lásd Platón: *Állam*. VI. könyv in: *Platón válogatott művei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983. 367.sk. k.

⁸⁴ Lásd erre nézve például Isaiah Berlin: *Négy esszé a szabadságról*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990.

⁸⁵ A fizikai törvények természetének jobb megértéséhez lásd Mikola Sándor: *A fizika gondolatvilága*. Budapest, 1933. a szerző magánkiadását.

⁸⁶ Lásd Alasdair MacIntyre: *Az erény nyomában*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. című remek könyvét!

⁸⁷ Lásd Judit S. Beck: *Kognitív terápia*. Magyar Viselkedéstanulmányi és Kognitív Terepiás Egyesület kiadása, Budapest, 2011.

⁸⁸ Lásd ehhez például Robin G. Collingwood: *A történelem eszméje*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.

lelkiismeret döntésén múlik.⁸⁹ A bűn fogalmára nézve elfogadom a keresztény tanítást, hogy a szándék és a tudás együttes megléte esetén választani a rosszat, az a bűn.⁹⁰

A műben ábrázolt uzsorás („elkér egy hónapra hét százalékot is”) ’bűnösségének’ kultúrtörténeti megítélésével foglalkoznék még egy kicsit. Mózes 5. könyve 15. fejezete a szombatévről szól. A 3. vers így szól: „Az idegent szorongathatod, de ami testvérednél van, azt engedd el.”⁹¹ Majd a 6. vers: „Az Úr, a te Istened megáld téged, amint megígérte, úgyhogy minden népek kölcsönözhetsz, neked azonban nem kell kölcsönt kérned, így számos népen uralkodhatsz, ők azonban nem uralkodhatnak rajtad.”⁹² A kamatszedést az ókori Rómában is tiltották, a tizenkét táblás törvények szerint az évi 8%-nál magasabb kamatot négyszeresen büntették.⁹³ A keresztény századokban is hasonló megítélés alá esett az uzsorakamat, melynek mértéke is hasonló volt. 443-ban Nagy Szent I. Leó pápa így írt: „Úgy véltük, hogy amellet sem lehet szó nélkül elmenni, hogy egyesek piszkos nyereségvágytól elragadva uzsorás módjára kezelik a pénzt, és a kamatból akarnak meggazdagodni... Úgy döntöttünk, hogy ezt a dolgot keményen meg kell büntetni...”⁹⁴ A X. egyetemes zsinat 1139-ben a 13. kánonban így fogalmazott: „Továbbá elítéljük az uzsorások átkos és gyalázatos, mondhatni kielégíthetetlen kapzsiságát, amelyet az Írás az Ó- és Újszövetség isteni és emberi törvényei által is elutasít; és őket minden egyházi vígaszból kirekesztjük, és megparancsoljuk, hogy egyetlen érsek, egyetlen püspök vagy bármilyen rend apátja, és senki az egyházi rendben ne merészelje az uzsorásokat visszafogadni – hacsak nem a legnagyobb óvatossággal -, hanem egész életükben számítsanak becstelenné, és hacsak ismét észre nem tértek, meg kell őket fosztani a keresztény temetéstől.”⁹⁵ 1830-ban a pápa viszont már azt a választ adja egy francia püspöknek, hogy „nem kell őket bolygatni.”⁹⁶ Az ortodox tanítást nem ismerem pontosan, de az érvelés minden időben a munka nélkül szerzett jövedelem erkölcstelenségét hangsúlyozza. A regény szempontjából viszont az a döntő momentum, (ami nem hangzik el a regényben!.) hogy Raszkolnyikov feltételezett eljárása (a napóleoni emberek közé tartozva meggyilkolhatja az uzsorást és elveheti a pénzét) **pontosan ugyanolyan erkölcstelen**, mint az uzsoráskodás: munka nélkül szerezhet jövedelmet. Tehát semmilyen erkölcsi megfontolás nem szólhat mellette.

„Az igazi művészetnek éppen az az ismertetőjele, hogy mindig időszerű, életbevágóan hasznos... A lényeg az, hogy a művészet mindig és a legnagyobb mértékben hű a valósághoz – eltérései csak pillanatnyiak, gyorsan elenyészőek.”⁹⁷ Ha saját mércéjével mérem Dosztojevszkijt, akkor valódi művészet ez a regény. „A ’Bűn és bűnhődés’ végeredményben a szabadság és boldogság ellenében vergődő ember regénye, a szabadságkeresés katasztrófájáé, az individualizmusé, mely Dosztojevszkij szerint magányba és bűnbe sodorja az embert.”⁹⁸ Én is azt gondolom, hogy nagyon mélyen társas lények vagyunk, akik együttműködésre teremtettünk.⁹⁹ Emlékezetemben őrzöm 1989 óta Tolsztoj ezen mondatát, melyet zárásként ideidézek, bár eredeti lelőhelyét már elfelejtettem, mert Dosztojevszkij művének tömör összegzése szerintem:

„Az ember azért születik a földre, hogy éljen, mintha élni és szeretni egyet jelentene.”¹⁰⁰

⁸⁹ Lásd Kozéki Béla: *Moralitás, jellemfejlesztés*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987.

⁹⁰ Lásd erre nézve például Varga Andor: *Az erkölcsi élet alapjai*. Teológiai Kiskönyvtár sorozat, Róma, 1978.

⁹¹ Az idézett katolikus Biblia 194. oldalán.

⁹² U.o.

⁹³ Zlinszky János: *A tizenkét táblás törvény töredékei*. Szent István Társulat, Budapest, 2016. 30.o.

⁹⁴ Lásd Heinrich Denzinger, Peter Hünermann: *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Szent István Társulat, Budapest és Örökmécs Kiadó, Bánytereny, 2004. 121.o.

⁹⁵ In: id.m. 249.o.

⁹⁶ In: id.m. 541.o.

⁹⁷ Dosztojevszkij: *G-ov és a művészet kérdése*. in: Lengyel – Vincze: id.m. 817.o.

⁹⁸ In: Török: id.m. 172.o.

⁹⁹ Lásd Joachim Bauer csodálatos könyvét: *Az együttműködő ember - Alapvető motivációink a neurobiológiai kutatások fényében*. Ursus Libris, Budapest, 2012.

¹⁰⁰ Itt említem, hogy az elemzésben segítségemre voltak még a következő, jórészt középiskolásoknak szóló honlapok is:

http://www.literatura.hu/irok/real/bun_es_bunhodes.htm

Reflexió

Dosztojevszkij művét pontosan harminc évvel az egyetemi szemináriumom előtt elemeztem gimnáziumi osztálytársaim számára tanárom felkérésére két tanórán keresztül. Akkori emlékeim felidézése alaposan rávilágított számomra, hogy mi lehet az irodalomelmélet szerepe a közoktatásban. A regény témája biztosan segíti a tanulók személyiségének fejlődését még akkor is, ha esetleg többen nem olvassák végig a szöveget. Ezt megpróbálhatnám ellenőrző dolgozattal is korrigálni, de értelmesebbnek érzem, ha a mű filozófiai mondanivalójára reflektáló kérdésekkel szembesítem diákjaimat. Ha pár-, csoport- vagy projekt-munkát alkalmazok, akkor diákjaim kommunikációs készségei biztosabban fejlődnek. Már értem, hogy magyartanárként miért alkalmazhatok más módszereket, mint fizikaórán. A tudományos igazságok felfedezése nem várható reálistan középiskolásoktól, de az egyéni érzelmi érintettség, filozófiai lényeg megfogalmazása igen! Irodalomórákon igenis megpróbálom alkalmazni a frontális tanítás helyett az öntevékenységet jobban fejlesztő munkaformákat. A különböző médiumokon keresztüli jelentésképzés különösségeire is felhívnom a figyelmet. És a mű filozófiai alapfelvetése, az élet értelmessége, felsőbbrendű emberek, teljes nihilizmus is fontos társadalmi kérdés, sőt probléma napjainkban! Tapasztalataim szerint a diákok ezekben a kérdésekben segítségre szorulnak. Felajánlhatom prezentációk készítését, kiselőadások tartását bármely részletkérdésről, vagy drámajátékban is eljátszhatják a legfontosabb jeleneteket. Az orvosi érdeklődésük pedig Dosztojevszkij kiinduló téziséhez, az alkohol borzalmas hatásához kereshetnek biológiai adatokat.

4. Reflexiók Réger Zita 'Utak a nyelvhez' című könyve kapcsán

Az első, ami eszembe jutott az előszót olvasva, az Blumenthal könyve, a Kaspar Hauser testvérei (Európa, Bp., 2006.) volt. Évekkel ezelőtt Szendi Gábor valamelyik könyve olvasta után fogtam hozzá és persze a magam számára nem tudtam eldönteni azóta se, hogy a régi pszichológia könyvek biztosan a teljes igazságot mondták-e: a kritikus korszakról. Az újszülöttet artikulációs bázisa bármely nyelv elsajátítására képessé teszi, de a környezetből már néhány hetes korában megtanulja kiszűrni az 'értelmes' hangokat. Ezekre reagál. Szendi felvetése az volt, hogy nem tudjuk pontosan, milyen szellemi állapotban voltak az Indiában, vagy máshol a dzsungelben eltűnt gyermekek, lehetséges, hogy a szüleik fogyatékosnak tartották őket már kicsiként, ezért talán nem is véletlen az eltűnésük. Blumenthal könyve megrázó hatással volt rám, mert az emberi személyiség törekenysége nagyon erőteljesen domborodott ki a szükséztől ismertetett esetekből is. Arra döbbsentem rá, milyen halvány a határvonal ember és állat között. Persze a biológiából régóta tudom ezt, de Swift szatírája a nyihahákról mégiscsak mese. Az állati hangon ugató, morgó, harapó kisgyerekek viszont a történeti leírás részei.

Szóval már Réger Zita könyvének címe is kíváncsiságot ébresztő. Jogosnak érzem a kritikáját 10. oldalon, bár mindjárt át is fogalmaztam magamban: a tanári pályára való felkészítéséből hiányzott a nyelvi tudatosság fontosságának kihangsúlyozása. Nem beszédhibás, motyogó, dadogó tanárimra gondolok elsősorban, hanem arra, hogy be kellene illeszteni egy beszédművelő, a gesztikulációt (és persze ha lehetséges, az érzelmi intelligenciát is!) rendező kurzust minden leendő tanár tanulmányaiba. A színészeket is tanítják erre, gondolom. A külső megjelenésünk az első, de az elhangzó szavak, mondatok nyomban követik és nagyban erősíthetik vagy gyengíthetik a nevelői hatékonyságot. És már a téma közepében vagyunk. A nyelv kultúrát teremt és közvetít, vagyis fölmerül a kérdés: kinek a joga eldönteni egy újszülött nyelvi szoktatását? Szüleié vagy az államé?

<https://erettsegi.com/tetelek/irodalom/dosztojevszkij-bun-es-bunhodes-elemzese/>

<https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/magyar-nyelv-es-irodalom/irodalom/irodalom-11-osztaly/a-xix-szazad-masodik-felenek-prozairodalma/dosztojevszkij>

A kérdés költői, mindig a társadalom berendezkedése, erőviszonyai döntöttek e kérdésben. Bár a Plátón óta létező gondolat megvalósulásáról nincs tudomásom, hogy az 'Állam' születésétől nevelője lenne a polgárainak, a törekvés folytonosnak mondható. Az adottságok az egészséges újszülöttben jelen vannak (igen meggyőző a nyelvi ösztön leírása a műben), hogy az orwelli „újbeszél szótárak” helyét a média és az infokommunikációs eszközök betöltik, számomra valószínűnek tűnik. Egyszerre szépséges és rémséges, hogy a nyelvhasználat is milyen mély bizonyítéka az Arisztotelész óta hangoztatott „társas lény”-ünknek (zóon politikon), és milyen sebezhetővé is tesz bennünket egyben. A legnagyobb dicséretet tartom számon magamban, amit egy iskolánkban működő logopédus, beszédművelést tanító kollégától hallottam. Azt mondta, hogy meglepő és lenyűgöző számára az osztályomba járó diákok évek alatti beszéd- és viselkedés-kultúrájában megnyilvánuló fejlődés. Azt gondolom erről, ha valakinek sikerül eljutni az olvasás elsajátításáig, márpedig azok a diákok, akik osztályomba jártak/járnak jobbra tudnak olvasni, ha nem is folyamatosan vagy értelmesen hangsúlyozva, akkor a könyveknek döntő szerep juthat. Én persze, - mivel nem az irodalmat tanítom, nem kötelező erővel ajánlom a könyveket olvasásra és így a választás szabadsága sokat lendít ügyemen -, tapasztalom, milyen jelentős változás állhat be akár négy év alatt is. Méghozzá rendszeresen, ha nem is teljes körűen. A nyelv választékosága, a pontosság a ragozásban, igeidőkben, alany-állítmány egyeztetésében stb., a gondolkodás érettségét is jelzi legtöbbször. A filozófia, pszichológia és történelmi tárgyú könyvek jótékony hatását tapasztalataim szerint nehéz túlbecsülni.

Nagyon fontos tény szerintem, hogy a beszéd elsajátításának fontosabb feltétele az érzelmi kötődés, mint az értelmi egészség (16.o.). Erős értelmi fogyatékosok is meg tudnak tanulni megfelelő szinten beszélni, míg autisták gyakran nem. Szép az, ahogy a felnőtt gondozók öntudatlanul is alkalmazkodnak a beszédtanítás során a gyermek értelmi és kommunikációs szintjéhez – és éppen ez a feladata a tanároknak is később. Ahogy a gyermek kommunikációs készségei fejlődnek, a nevelő elvárásai is! Egyre igényesebbnek kell lennünk, hogy mit fogadunk el válaszként és kommunikációs reakcióként. És ezért gondolom, hogy filozófiai elmélyültséggel sokkal könnyebb a nevelés, mert a felmerülő kérdések és problémák nehezedése elkerülhetetlen a nevelés folyamán. Az édesanya törekvése lehet öntudatlan gyermeke figyelmének ébrentartására, kommunikációs illetve nyelvi aktivitásának fokozására, de ez a szerintem az iskolai tanulmányok végéig is érvényes cél az iskolai körülmények között alig-alig megvalósítható! Pedig a nyelvi kommunikáció összekapcsolhat, megerősíthet, beilleszthet a társadalomba, az emberi közösségekbe! És megint eszembe jut egy másik könyv: Marshall B. Rosenberg „A szavak ablakok vagy falak – Erőszakmentes kommunikáció” (Agykontroll, 2001.) Vajon beszédünk hatása a saját gyerekünkre, diákjainkra, párunkra, barátainkra és embertársainkra valóban építő jellegű-e, és tudjuk-e, min múlik mindez?!

Az egyszerűsítő regiszterrel kapcsolatban fölmerül bennem az óránkon is feltett kérdés: a megértés elérése alapvető cél, ám a nevelés (és a szeretet) fejlesztő aspektusa bonyolultabb mondatszerkesztést, halmozott és összetettebb jelentésárnyalatokat is „szükségessé” tesz. Hiszen tanárként, de szülőként is a gyermek egyre kiteljesedő nyelvi kompetenciája a célom! Vagyis a tanárnak állandó önvizsgálatra van szüksége és igenis igényességre nyelvi megnyilvánulásait illetően is. Norma és sztenderd helyett az „egynyelvű” osztályközösségben a kifejezések gazdagságának és a választékos nyelvhasználatnak Szépségét emelném ki. Hangsúlyoznám a gondolkodásnak szoros összefüggését a nyelvi megnyilatkozásokkal. (A fiúknak előszeretettel szoktam figyelmébe ajánlani, hogy a nők (tudtommal) születéstől jobb kommunikációs készségekkel és érzelmi intelligenciával rendelkeznek, ezért a pontos fogalmazás és a nyelvi önkifejezés gyakorlása elengedhetetlen az elégedett párkapcsolatokhoz - szerintem.) A transzlingváló oktatás éppen ezért is tűnik nekem jónak, mert elősegíti a nyelvi megnyilatkozások gazdagodását!

Nagyon tanulságos volt számomra a dajka-nyelvről olvasni is, mert tudatosult bennem, hogy minden tanár a saját szakterületén hasonlóképpen kellene eljárjon! A fontos szakkifejezések értelmét sokszor kell elmagyarázni és a fogalmak felépítését is, belső logikáját megmutatni. De ez egyből az irodalom

tanításával kapcsolatban is felvet bennem egy kérdést! Ahogyan fizikából is a három év alatt elszórva többször is felírom Newton, Maxwell, Einstein egyenleteit, úgy József Attila, Kosztolányi, Ady legszebb verseit is többször ajánlatos felolvasni, elszavalni egy osztály előtt a négy év alatt, nem? Rá kellene érezzenek a diákok egy eddig számunkra ismeretlen entitás szépségére, ízére!

És a még nagyobb probléma, az oktatási rendszer középponti gondjainak egyike szerintem, hogy míg az édesanya megteheti, hogy gyermeke érdeklődését követve halad, kérdései vezetik, cselekvéséhez kapcsolódik, de a tanár nem. Érdeklődést kellene keltenünk, de hogyan!? A mobiltelefon nyújtotta ingerek és jutalmak gazdagsága csak nagyon komoly (és ijesztő, filozofikusan mély) gondolatok segítségével törhető át. (Pl.: Mi lenne, ha az atomerőművek leállnának? Hol töltöd fel a mobilod, ha mindenki elfelejti a matekot, fizikát stb. az odaillő behelyettesíthető. Mi szeretnél lenni, ha felnőtt leszel? És ha mindenki csak milliomos lenne, mint te és senki sem akarna dolgozni?)

És a 33. oldalon említett kísérletek alá is támasztják a nézőpontomat: „A későbbi korszakokban viszont, úgy tűnik, ennek inkább a fordítottja igaz: a nyelvtanilag bonyolultabb anyai beszéd jobban szolgálja a nyelvi fejlődést, mint az egyszerű.” Vagyis gimnáziumban talán nincs már szükség a diáknyelv pontos és beható ismeretére, ha a célom a fejlődés hathatós előmozdítása. (Az érzelmi oldaltól most eltekintve.)

A kalulikról olvasottak inkább Szendi gondolatmenetét erősítik (ő a Romániából 1989-ben kimenekített nagyon ingerszegény környezetben növekvő gyerekekkel végzett vizsgálatok adataira hivatkozva is állította,) hogy az agy roppant rugalmas szerv a beszédtanulás szempontjából is. A szamoákról írottak is elgondolkodtatók. Valóban egészséges, a társadalom számára hasznos emberek nevelhetők igen különböző felfogások mentén is. Bár a társadalom önfenntartása is nagyon különbözik, de ez nem változtat azon, hogy általános emberi természet nehezen vehető észre.

Ami a cigány gyerekek nyelvi szocializációját illeti, számomra a megértés az együttérzés megerősödését is jelentette. A mesék az én életemben is fontos érzelmi szerepet tölthettek be, így örömmel olvastam róla, hogy ez milyen jelentős szerepet játszik máig 'valahol'. A teszt-kérdések sokkal nagyobb arányú használatáról pedig az ősi, szóbeliségen alapuló kultúra képe villant föl bennem. A verbális emlékezet bizonyos értelemben elsorvadt az írásbeliség általánossá válásával. Cserébe persze a könyvek csodálatos világát 'kaptuk'. Hogy az infokommunikációs-technológia megajándékozza-e cserébe valamivel az emberiséget, amiért elveszítjük a lineáris olvasás, a kiterjedt emlékezet és jórészt a kritikus gondolkodás képességét is, az még a jövő kérdése.

5. Camus és az abszurd (ez volt az utolsó beadandó szemináriumi dolgozatom 2023. májusában)

Az órák után hazafelé sétálva azon gondolkodtam, hogy valami filozofikus irodalomelméleti témát szeretnék választani, mondjuk 'regény vagy filozófia' címmel, de végül Camus-t választottam, gondoltam, legyen mégis irodalom. Már régen olvastam a Sziszüphoszt utoljára, gondoltam jó lesz. Tanár úr éppen említette az előadásában, hogy a franciáknál az esszé is irodalomnak minősül és a tavaly érettségizett osztályommal irodalomtanárnőjük elemezte is a művet, mondván, hogy ha én vagyok az osztályfőnökük, akkor nem fogja kihagyni¹⁰¹. Az nkp-s szöveggyűjteményben¹⁰² olvasható egy részlete az írásnak, a diákkönyvtár sorozatban megjelent¹⁰³ szöveg utolsó fejezete. Bár a mű szerkezete eddig elkerülte figyelmemet és meglepetésemre az egyik alfejezet éppen a 'Filozófia és regény' címet viseli, gondoltam, kitartok választásom mellett.

¹⁰¹ Találtam az interneten egy remek dia-sorozatot középiskolásoknak, Csáki Edina jóvoltából:

<https://tavoktatas.mnt.org.rs/sites/default/files/2020-09/Albert%20Camus%20Szisz%20phosz%20m%C3%ADtsza.pdf>

¹⁰² https://www.nkp.hu/tankonyv/irodalom_12_szovegyujtemeny/lecke_01_010

¹⁰³ Albert Camus: A pestis, Sziszüphosz mítosza. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001.

Az esszé Montaigne óta a tudomány, filozófia és szépirodalom határán helyezkedik el, de véleményem szerint 1981 óta, mikor Lakoff és Johnson könyve¹⁰⁴ megjelent, az elmosódott határ még jobban érthető. A tudomány és a filozófia nyelvét éppúgy meghatározza az alapvető metaforikusság, mint az irodalomét vagy a hétköznapi társalgást¹⁰⁵, vagyis Camus szövegének nyelvbe ágyazottsága lehetővé teszi akármelyik megközelítést. Nietzsche, Pascal, és jónéhány Kierkegaard szöveg is első olvasásukkor poétikus benyomást is keltettek bennem. Mintha nagyon okos szépírók művét olvastam volna. Tömör és intenzív, ugyanakkor költői hatású mondatok sorakoztak egymás után. Camus írása pedig egy a nyelvvel kitűnően bánó filozófus alkotásának tűnt. És annak látszik mostani olvasatra is. A mű újraolvasásának végére érése előtt már átfutottam az interneten hozzáférhető néhány tanulmányt¹⁰⁶, hogy ezek segítségével fogjak hozzá az elemzéshez. Vagyis azért előbb átgondolom a retorikai helyzetemet.

Ha ideális olvasóm Tanár úr, akkor az életrajzi háttér elhagyható. 1940 Franciaországban egy 27 éves tehetséges fiatalember számára is elég kilátástalan helyzetnek tűnhetett. Német megszállás, amiből fakadóan lehetett és szerintem kiolvashatóan volt is politikai és erkölcsi célja a műnek. Camus nem sokkal korábban még aktív kommunista volt, de tisztánlátása és neveltetése biztosan megóvta a náci eszmék befolyásától. Én legalábbis így képzelem műveinek olvasása után. A Sziszüphoszra térve, ha a szövegközpontúság elvéből indulok ki, választhatom a referenciális olvasatot vagy a szoros szövegolvasást. A referenciális olvasat a szöveg jelentésrétegeinek teljes feltárásához nélkülözhetetlen is¹⁰⁷. A szöveg bonyolultsága és még inkább mélysége világossá teszi, hogy miért csak az utolsó fejezet záró példázata került a végzős gimnazisták tankönyvébe: a megelőző fejezetek anyaga hihetetlenül precíz, bár a filozófiai terminus technikusok alkalmazását a lehetőségig minimalizáló, és szinte kegyetlenül egyenes egzisztencialista gondolatmenet. A gránit, andezit, a gyémánt metaforája jut eszembe a szöveg olvasása után közvetlenül, no meg a dinamité, az ekrazité. Felrobbant minden szellemi biztonságot, majdnem. A megfogalmazottakkal való szembenézés bőven meghaladhatja egy átlagosan 'érett' felnőtt szellemi erejét, érzelmi állóképességét is¹⁰⁸, nemhogy egy tizennyolc évesét. Az utolsó néhány oldal viszont szépen lekerekíthető, nem csak nyílt elemzés végezhető rajta. Akár Csáki Edina előadását, akár a suliháló szövegét is választhatnám alapul egy középiskolai óra megtartásához, és egy viszonylag rendezett képet kapok, adhatok, tankönyvszerű szöveget. Irodalomtörténeti elhelyezéssel, rövid tartalmi kivonattal hoznám létre a jelentésteremtést középiskolában.

A közel egy időben keletkezett három mű a Közöny, a Sziszüphosz mítosza és a Caligula között hangsúlyos kapcsolat van. Camus „a három abszurd” néven említi őket naplójegyzeteiben. A Sziszüphosz mítosza is éveken át készült. A könyvnyi terjedelmű esszé célkitűzése szerint nem egy abszurd filozófiát akar bemutatni, hanem csupán egy abszurd életérzést. „Egy szellemi betegség leírását”, méghozzá „a maga tiszta formájában”. Ám a filozófiák jónéhányának csábításával leszámoló okfejtéseket követően Camus azt írja: „Az egyedül koherens filozófiai álláspontok egyike a lázadás.”¹⁰⁹ Méghozzá a metafizikai lázadás, vagyis a filozófia történetének alaptanulása az én értelmezésemben: „Azaz az ember és a benne lévő homály állandó szembesítése. ... A világ szakadatlan

¹⁰⁴ Metaphors we live by. in: <file:///C:/Users/keszey/Downloads/Metaphors%20We%20Live%20By.pdf>

¹⁰⁵ Ahogy ezt egyébként már Arisztotelész észrevette. A Poétikában és még inkább a Retorikában ki is fejezi: „mindenki metaforákkal, alapjelentésű és közhasználatú szavakkal társalog” Lásd pl.: Sólyom Réka: A mai magyar neologizmusok szemantikája. in: https://mersz.hu/hivatkozas/mai_magyar_neologizmus_id.xml_41

¹⁰⁶ Lásd a bibliográfiát!

¹⁰⁷ Bár a referenciális olvasat a kortárs irodalomtudomány sok irányzata részéről támadás tárgya: „Nehogy referenciálisan olvassa a diák az irodalmi műveket”, de én megfogadnám Fenyő D. György ajánlását. (In: id.m. 266-268.o.)

¹⁰⁸ V.ö. Piaget és Kohlberg megjegyzésével a felnőttekre vonatkozólag in: Atkinson és mások: Pszichológia. Osiris, 1997. 77.skk.

¹⁰⁹ Camus id.m. 325.o.

megkérdőjelezése.”¹¹⁰ És ezt metafizikai lázadásnak nevezi a szerző. Platón a filozófia ’szent örületéről’ írt 2400 éve. A kiinduló tézise Camus-nek az, hogy „csak egyetlen igazán komoly filozófiai kérdés van: az öngyilkosság. Ha meg tudjuk ítélni, hogy érdemes-e leélni az életet, akkor választ is adtunk a filozófia alapkérdésére.”¹¹¹ S vajon nem ugyanezt mondta már Szókratész: a filozófia lényege szerint ’készülődés a halálra’? Ahogy a filozófusok sokasága is tanítja, az embert természetes léthelyzete készletű filozofálásra: gyöngesége, értelmének ereje és fogyatékosága, a halál tudata. „Mitől abszurd az ember? Attól, hogy a kisujját sem mozdítja az örökkévalóságért”, vagyis nem keresi a reményt, hanem szilárdan néz szembe az értelmetlenséggel. Nem enged a vallások, költészet, filozófiák csábításának, hanem kitart a lét szemléletében, az igazság utáni vágyának kielégíthetlenségében.

A mű három nagy fejezete az Abszurd gondolatmenet, Az abszurd ember, Az abszurd alkotás címet viseli. A záró példázat pedig egyben a címadó Sziszüphosz mítosza. (A Kafka életművét vizsgáló fejezet azért vált függelékké, mert megjelenését a cenzúra nem engedélyezte.) Sziszüphosz a görög mitológia egyik legösszetettebb alakja, akinek személyéhez egymásnak is ellentmondó cselekvések és értékek kapcsolódnak a hagyományban. Közismert, hogy ujját húzotta az istenekkel, s ezért bűnhődni kell az idők végezetéig. Az alvilágban állandóan egy hatalmas sziklát kell felgöngyöltetnie egy hegyre, s amikor célba érne, a szikla mindig visszagurul a mélybe. Camus értelmezésében e fölösleges és reménytelen munkánál nincsen szörnyűbb büntetés. Számára Sziszüphosz mégis abszurd hős, az igazán nemes ember, aki „megtalálja az abszurd borát és a közöny kenyerét, mellyel önnön nagyságát táplálja”. Tudatos ember, aki vállalja sorsát, mítosza ezért tragikus, de a nemes ember példája is egyben. Végkicsengésében ez a munka nem fölösleges és tragikus egészen, ahogy az utolsó sorokban egyenesen megfogalmazza: „Otthagynom Sziszüphoszt a hegy lábánál! Minden ember megtalálja a maga terhét. De Sziszüphosz a felsőbbrendű hűségre tanít, mely isteneket tagad és sziklákat emel. Ő is úgy ítéli, hogy minden jól van. A gazdátlaná vált világ neki se nem meddő, se nem kicsi. A kő minden egyes darabja, a sötétlő hegy minden egyes ércszilánkja külön kis világ a számára. A csúcsokért vívott küzdelem maga is betöltheti az ember szívét. Boldognak kell elképzelnünk Sziszüphoszt.”¹¹² Ez a lelkesítő befejezés érthető korabeli referencialitásban is, hogy a francia ellenállás küzdelmének látszólagos reménytelensége is értelmes cselekedet, és persze általános filozófiai állásfoglalásként is. Erre a felhangra a mai fiataloknak is nagy szüksége volna a jóléti társadalom nyújtotta élvezetgazdagság kihívásainak ellenmérgeként. A mai általános depresszió egyik gyökere biztosan az élet értelmetlenségének érzetében van.¹¹³

Hozzátehetjük irodalomórán, hogy az ’abszurd’ latin eredetű szó, rossz hangzású, össze nem illő, képtelen, ésszerűtlen jelentésű, és ebben a jelentésben használja Camus is. A 30-as évektől kibontakozó abszurd irodalom¹¹⁴ a világot irracionálisnak, jelentés nélkülinek tartja, a belévetett embert mégis a megértés vágya vezérli, ami egyben az abszurd egyik megjelenési formája, legfontosabb jele. Camus szerint nem azt tanuljuk Sziszüphosztól, hogy milyen reménytelen minden emberi erőfeszítés, hanem azt, hogy mire képes az ember saját végzetével szemben, és milyen büszke maradhat ebben a harcban „értelmének megfeszítésével és izmai erejével”. Ezért képzelhetjük boldognak Sziszüphoszt, mert „lázasága ad értéket az életének”. Camus-t alapvetően az foglalkoztatja, azt vizsgálja alaposan esszéjében, hogyha a lét véges és értelmetlen, akkor érdemes-e leélni? A válasza némiképp meglepő, igazán abszurd: éppen akkor érdemes leélni, mivel /és ha értelmetlen. Éppen ez az értelmetlenség adja nemességét, vagyis a bennünk élő igazságvágy és a világ „káosza, véletlen önkénye” közötti el nem leplezett feszültség. Csak az az ember képes értelmes életet élni, aki felismeri az élet-halál

¹¹⁰ u.o.

¹¹¹ id.m. 283.o.

¹¹² In: Camus id.m. 394.o. és v.ö. még: <https://sulihalo.hu/diak/olvasonaplo-kotelezo-olvasmanyok-roviden/7771-albert-camus-sziszuphosz-mitosza-olvasonaplo-elemzes-kotelezo-olvasmany-roviden/>

¹¹³ V.ö. például: Alfred Langle: Értelmesen élni. Jel Kiadó, Budapest, 2004.

¹¹⁴ Lásd Nicolae Balota: Abszurd irodalom. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979.

ellentmondását, a világ „isteni közönyét” és „anarchiából születő isteni egyenértékűségét”, tehát a létezés abszurditását. Aki tudatára ébred ennek, az nem reménykedik, nem épít álmokból túlvilágot magának, hanem „megtanul nem remélni”. Nem foglalkozik a jövővel, csak a jelennel, teljesen a jelenben él. Ahogy az ókori költő írta: 'Carpe diem', megragadja a pillanatot és teljes mélységében üríti ki annak poharát. Az egyetlen helyes magatartás tehát az életben ez a lázadás, vagyis az élet megélése, még ha értelmetlen is. Ennek az üzenetnek pozitív kisugárzása van minden általam elképzelhető történelmi korszakban Horatiust megelőzőleg is, és a legcinikusabb gondolkodó számára is egyértelműnek kell lennie, hiszen a 'biológiai' túlélést segíti!

Az abszurd az ember és a világ konfrontációjaként jelenik meg Camus művében, és fennállásában, létezésében háromságos szerkezetű. Az embert az értelem akarása hajtja, egység és rend után vágyakozik ebben a különös, kegyetlenül közömbös világban, amelyet szeretne megérteni. S bár Camus szerint képes e világot, a részét képező objektumokat, testeket leírni, saját létezésének oka rejtély marad előtte. A világ értelmetlen, az ember pedig semminek érzi magát az értelem akarata nélkül. Ez a paradoxon képezi Camus eszmefuttatásának magvát: az abszurd lényege az élet értelmét kereső ember az őt körülvevő, őt tagadó és figyelemre nem méltató idegen világban. És ez feloldhatatlan feszültség. Csakhogy az abszurd az idegenség átélésén túl egyben magatartásforma is, az emberi létezés egyetlen lehetséges, autentikus módja. Fontos látni diákjainknak (ha elvezetjük őket egyáltalán idáig), hogy ebben az idegenség-paradoxonban Camus kit is nevez abszurd embernek. Ahogyan azt „Az abszurd ember” című fejezetben kifejti, az ilyen személy bátorságát és eszét helyezi előtérbe az istennel, mítoszokkal szemben, tisztában van tettei következményeivel, ám nem érez lelkiismeret-furdalást, és nincs szüksége kívülről ható etikai szabályokra. Az abszurd embert saját, belső indíttatása vezérli cselekvés közben. Sziszüphosz ennek a magatartásformának ikonikus megtestesítője.¹¹⁵ Ennyiben tehát nem filozófiai etikát írt Camus, mégis az arisztotelészi, kanti 'gyakorlati ész' szellemében kutat esszéjében. Az előszó figyelmeztetése ellenére, filozófia ez a javából. Ahogy Platón is írhatta hetedik (önéletrajzi) levelében, hogy ő sosem írt semmit a dolgok végső állásáról, ez a szerzői figyelmeztetés szerintem mit sem ér.

Csontos Nóra tanárnő szóbeli közlése¹¹⁶ szerint a francia tudományos életben az jellemzi a tanulmányokat, hogy a szakirodalom kivonatolása helyett a novum, a saját meglátás ismertetése az egyedüli elvárás. Erre hivatkozva most egy kis kitérőt tennék számomra izgalmas filozófiai kérdések felé. (Közbevetőleg említem, hogy Tanár úrhoz írott dolgozataimat (pontosabban közülük kettőt: 'Dosztojevszkij: Bűn és bűnhődés'; 'Polansky Macbeth-je') választottam a portfóliómba, mivel ezen munkáimat érzem a leginkább gondolatgazdagoknak, legszemélyesebbeknek, legszerteágazóbbaknak. És erre törekszem most is, bárha az idő szorításában.)

Dosztojevszkij kapcsán említettem egy tehetséges (ma már-még doktorandusz) volt diákom megjegyzését (akkoriban éppen irodalom-filozófia szakos egyetemi hallgató volt), hogy amin Dosztojevszkij ötszáz oldalon töpreng, azt egy filozófus tíz oldalon képes volna kifejteni. Amihez hozzátenném, hogy a műben megjelenő kérdések egy része ráadásul megválaszolatlan marad, noha ezzel a filozófusok sincsenek másképp. Raszkolnyikov kísérlete kudarcra végződik a maga számára. Világossá válik számára és részben számunkra, olvasók számára is, hogy a társadalmi rossz ellen hiábavaló az akaratra hivatkozó schopenhaueri-nietzschei lázadás, de az önfeláldozó szeretet is. Szonyának igaza van ugyan Raszkolnyikovval szemben, de a magára vállalt áldozat csak az író jóvoltából válik krisztusi megváltó cselekedetté, mert szinte hihetetlen a megmenekülése. Raszkolnyikov lelki fejlődésének rajza a kényszermunka idején túlságosan, hogy ne mondjam gyanúsan szűkszavúan lett megírva, csak rövid utalásokban. Vagyis éppen a kereszténység lelki magasabbrendűségének igazolásával maradt adós az író, ami pedig a polifónikus szerkesztésmód

¹¹⁵ V.ö. még: Pavlovics (2020.) és Hankovszky (2005.)

¹¹⁶ A Pragmatika előadáson 2023. 03. 25.

ellenére is számomra kihallhatónak tűnik a műből! A kiinduló feltevése Raszkolnyikovnak, hogy egy uzsorás csak bibircsók lehet az emberiség arcán, aki erkölcsi véték nélkül kitörölhető az élők sorából, nem a „ne ölj” bibliai parancsával győzetik le a regényben. Porfirij logikusan és módszeresen bizonyítja be szokatlan és törvénytelen kihallgatásai során, hogy Raszkolnyikov elmélete hibás, hogy **gyakorlati megvalósítása származás következményekhez vezet.** Vagyis a következmények okán, visszamenőleg látszik érvénytelennek a feltevés. (Mintha Marx tétele (a Feuerbach-tézisekben¹¹⁷) szólna meg: a filozófiai rendszerek próbája a gyakorlati megvalósulás.) És a mű végén Dosztojevszkij megint adós marad a válasszal, „mikor ott állt [Raszkolnyikov] a Néva felett, megérezte, micsoda mélységes hazugság rejlik benne és a gondolkodásában”¹¹⁸, hogy hát pontosan mi ez a hazugság! És kérdezhetem tovább: miért érezte és miért nem értette? És a filozófiailag tehető legfontosabb ellenvetés, hogy Raszkolnyikov feltételezett eljárása (a napóleoni emberek közé tartozva meggyilkolhatja a társadalmon élőködő uzsorást és elveheti a pénzt) **pontosan ugyanolyan erkölcstelen,** mint a vád: az uzsoráskodás. Hiszen munka nélkül szerzett jövedelem lenne éppen úgy, tehát semmilyen erkölcsi megfontolás nem szólhat mellette, de ez az érv is kimaradt a műből.¹¹⁹ A keresztény tanítás évszázadokon keresztül a munka nélkül szerzett jövedelem erkölcstelenségét hangsúlyozta, de a regény szempontjából ez a döntő momentum, ami egy egyszerű logikai ellenvetés lenne, mégsem hangzik el a regényben, pedig Porfirij igen ügyesen érvelő szónok. Vagyis a filozófia gyorsabb választ adhat talán, ez kétségtelennek tűnik számomra. De már a hatásosságával kapcsolatban a válasz nem ennyire egyszerű és egyértelmű! Egyrészt igaza lehet Tanár úrnak, Kantot senki sem olvassa műélvezetből és erről Kant maga is ír 'A tiszta ész kritikájának' előszavában¹²⁰. Másrészt, ahogy Camus is rámutat¹²¹, a filozófus retorikai pozíciója is lehetetlenné teszi szinte az alapelvek őszinte föltárását.

Regény vagy filozófia? Egyetérték Fenyő D. György megállapításával: „Amikor regényeket, verseket, drámákat elemzünk, akkor mindazt a tudást felhasználjuk, ami rendelkezésünkre áll. ...mindent, amit az életből és az életről merítünk.”¹²² Engem most a filozófiai eszme-futtatás érdekel **Camus** írásában és mivel ő **esszét ír, sokkal őszintébb, nyíltabb saját alapfelvetéseivel kapcsolatosan, mint az általam olvasott filozófusok többsége.** A beszédhelyzete más! Camus nem tér ki a modern nyugati filozófia megalapozójára Descartes-ra, de okfejtése minden további nélkül kiterjeszhető volna rá is. Az őszinte kezdet után Descartes a „cogito” bizonyosságában horgonyozza le filozófiáját, de már a világ kétségbeejtő „álom-szerűségén”, „lehetséges démonikus-ságán”, érzékszerveinken keresztüli megismerhetetlenségén csak az Isten jóságos és igazságos szubsztanciájával „segíthet” filozófiai rendszerében. Camus definíciója szerintem a legtöbb filozófusnak megfelelő volna: „**az ember örökös jelenlét önmaga előtt**”¹²³, noha talán egy bonyolultabbnak nagyobb tekintélye lenne körükben. De **a szaktudományos szöveget alkotó 'professzionális' filozófus nemcsak nehezebben érthető, de részben köti a filozófiatörténeti kontextus is. Ezért, ha metafizikáról szól, akkor olyan bonyolult nyelvet használ,** mint az elméleti fizikus a munkájában (a matematikát). Az esszé műfaja pedig megengedhetővé teszi a hétköznapi nyelvhasználatával a megértést sokak számára! Sokkal demokratikusabb Camus, Dosztojevszkij, Tolsztoj szövege, mint Kanté, Hégelé vagy Heideggeré, a szónak közérthetőséget, mindenkihez való eljuthatást jelölő értelmében. Hiába pontosabb esetleg egy szöveg, ha csak hermetikusan elzárt közegben foroghat nyelvi akadályok miatt, akkor értékének algebrai összege kisebb lesz. Ez egy nagyon alapvető lényegi különbség szerintem, és nem csak a megértésünket

¹¹⁷ Lásd pl.: http://adattar.vmmi.org/cikkek/1535/letunk_1973_2-3_10_karl_tezisek.pdf letöltve: 2023.04.21.

¹¹⁸ In: Dosztojevszkij: Bűn és bűnhődés. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993. 638-639.o.

¹¹⁹ V.ö.: a korábbi dolgozatomban olvashatókkal.

¹²⁰ Lásd ott. Az Atlantisz Kiadó, Budapest, 2004-es kiadásában a 23.o.

¹²¹ Camus id.m. 322.o.

¹²² In: Fenyő D. id.m. 112.o.

¹²³ In: Camus id.m. 325.o.

alapvetően befolyásoló pszichológiai tény, hogy „történetekbe zárt elmék” vagyunk¹²⁴ az oka az irodalom nagyobb hatásának. A szépirodalom ezért vette át az emberek legnagyobb többségének életében a filozófia és egyéb szaktudományok helyét, mert a nyelv, amelyen íródnak ez utóbbi szövegek, egy jó ideje hozzáférhetetlen a tömegek számára. A Camus írásához fűzött széljegyzeteim további tárgyalásától ehelyt elálllok, mert jórészt ugyanilyen aprólékos filozófiai részletekre vonatkoznak és ezen tudományfilozófiai, szaktudományos, tudománytörténeti tárgyú ellenvetéseim nem változtatnak Camus szövegének érvényességén. Nem tudnék letisztultabb, élvezetesebb szöveget alkotni, csak pontosítanék néhány érvelést, korrigálnék néhány gondolatot, hogy ott folytassam, ahol a szerző.

Számomra ez az esszé jelenti a filozofálás egyik csúcsát. Akárcsak Platón könnyed dialógusai, vagy Kant merev precizitású körmondatai, Camus szövege is meggyőző írójának őszinteségéről, szellemi nyíltságáról és tisztességéről. Ha egyszer veszem a bátorságot, hogy ne csak a záró példázatról beszéljek középiskolában, akkor biztosan rámutatok az idézett kiadás 328. oldalán olvasható nagy jelentőségű gondolatsor¹²⁵ belső ellentmondására. De sokkal valószínűbbnek érzem, hogy meglepészem majd az utolsó néhány oldallal én is. Ami pedig filozófia és irodalom szembeállítását illeti, elfogadom Camus kijelentéseit: „Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy mennyire önkényes a művészet és a filozófia eddigi szembeállítása.” „Egyazon gyötrelem hajtja az embert mindkét magatartásforma felé.” „Nincs éles határ azon diszciplínák között, melyek segítségével értelmezni és szeretni akar az ember. Egymásba folynak, egyazon szorongás munkál bennük.”¹²⁶ Az abszurd ember legnemesebb erőfeszítései...¹²⁷

Bibliográfia

- Fenyő D. György: Az irodalomtanítás módszertana. Éthosz és praktikák. 1-2. Tea Kiadó, Budapest, 2022.
- Hankovszky Tamás: A remény elutasítása Albert Camus korai esszéiben és a Sziszüphosz mítoszában. *Katekhón* 2005/2 159-174. in: <http://hankovszky.tamas.btk.ppke.hu/pb/camus.pdf> letöltve: 2023. 04. 16.
- Hankovszky Tamás: Krisztus és Sziszüphosz. in: Tasi József (szerk.): „Merre, hogyan?” Tanulmányok Pilinszky Jánosról. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1997. 121-131.o. <http://hankovszky.tamas.btk.ppke.hu/pb/picamus.pdf> letöltve: 2023. 04. 16.
- Pavlovics Zsófia: Camus „Prométheusz a pokolban” című esszéjének elemzése. in: *Lélektan és hadviselés*. 83-93.o. in: https://www.kpluszf.com/assets/docs/LH/LH_2021_1_083_Pavlovics.pdf letöltve: u.a.
- Pavlovics Zsófia: Sziklája a sorsa. Sziszüphosz és az abszurd Camus filozófiájában. in: *Irodalmi Jelen* 2020. június <https://irodalmijelen.hu/2020-jun-25-1709/sziklaja-sorsa>
- Pintér Viktória: Az abszurd és az idegen. in: *Szövegek között*. 108-118.o. http://acta.bibl.u-szeged.hu/47996/1/szovegek_020_108-118.pdf letöltve: 2023. 04. 16.
- A suliháló internetes oldalról: <https://sulihalo.hu/diak/olvasonaplo-kotelezo-olvasmanyok-roviden/7771-albert-camus-sziszuphosz-mitosza-olvasonaplo-elemzes-kotelezo-olvasmany-roviden/> letöltve: 2023. 04. 16.

¹²⁴ Lásd Szécsi Gábor: A történetekbe zárt elme. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2020.

¹²⁵ „az egyetlen szabadságról, melyen igazság alapulhat, a *lét* szabadságáról már tudom, hogy nincs. A halál az egyetlen realitás. Utána már vége a játéknak.”

¹²⁶ In: Camus id.m. 367-368.o. (általam átrendezve K.B.)

¹²⁷ Camus ezen szövege az egyetlen emlékeim szerint, melynek alapgondolata helyességét nem kérdőjelezte meg kritikai szellemem!

Szakmai életutam értékelése

(2018. novemberében, minősítésemkor feltöltött változat apró kiegészítéssel)

Röviden

1997-ben végeztem az ELTE Természettudományi Karán matematika-fizika szakon. Negyed- és ötödévesként a Kolumbusz Követői Humángimnáziumban tanítottam, majd egy tanévet a Hetényi Géza Egészségügyi Szakközépiskola és Világbanki Gimnáziumban. 1998-tól tanítok jelenlegi iskolámban, az Egyetemi Katolikus Gimnáziumban, ahol kezdettől osztályfőnökként is dolgozom. Ezt 2003 és 2007 között megszakította egy négy éves diplomáciai szolgálat Belgrádban. Feleséggem konzulként dolgozott és vele éltünk három fiúnkkal.

Tanári és szülői nevelői munkám mellett folyamatosan tanultam. A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Karán levelező tagozaton, majd az ELTE bölcsészkarán esti tagozaton történelem szakos diplomát szereztem, így 2002-től történelmet is tanítok. A belgrádi években kezdtem és 2009-ben végeztem filozófia szakon Szegeden, amit egy érettségi elnöki tanfolyam, majd egy katolikus hit- és erkölcs tanítására jogosító képzés elvégzése követett. Jelenleg (2018 őszén) pedig ismét Szegeden tanulok egészségfejlesztő-mentálhigiénikus szakvizsgás pedagógusnak.

Tanári munkámat jelentősen kibővítette 2012-től, hogy kollégiumi nevelőtanár is voltam hat tanéven keresztül. 2013-tól pedig a játékvezetői tanfolyam elvégzése után három idényben a Budapesti Kosárlabda Szövetség hivatalos játékvezetőjeként is dolgoztam.

Tagja vagyok a Magyar Filozófiai Társaságnak, de az utóbbi években nem jelentem meg az éves közgyűlésen. Publikációs tevékenységem az iskolaújságokra, évkönyvekre korlátozódik. Az iskolánk honlapján megtalálható filozófia tantárgyhoz kapcsolódó anyagok és iskolánk könyvtárában elhelyezett kölcsönözhető kéziratom mellett 2015-ben megjelent egy riport-portré-interjú velem a Köznevelésben Moldoványi Tibor tollából és 2016-ban a Kossuth Rádióba is meghívást kaptam a Válasz-utak egyik adásába. Évek óta tervezem egy regény megírását a nyári szünetben, de eddig mindig a tanulás mellett döntöttem az írás helyett.

A továbbiakban részletesebben is be kívánok számolni pedagógiai nézeteim alakulásáról, fejlődéséről, a tanári munkámat meghatározó, befolyásoló tapasztalataimról.

Minden előkészület volt...

„Egy tanár felkészül” – lehetne Sztanyiszlavszkij¹²⁸ mintájára a szorosán vett tanári munka előtti évekről való megemlékezésem indoklása. Sok hasonlóság van a színészi és a tanári munka között. A kísérleti fizika előadómától, Skrapits tanár úrtól hallottam ezt először elsőévesként és kétkedéssel fogadtam, aztán mégis beiratkoztam a tőle hallott Fischer Sándor¹²⁹ tanár úr beszédművelés óráira, aki a leendő színészeket is tanította. Ma én is a legjobb szívvvel ajánlom minden kezdő pedagógusnak,

¹²⁸ Sztanyiszlavszki: Egy színész felkészül. Athenaeum, 1946.

¹²⁹ Fischer Sándor: A beszéd művészete. Gondolat Kiadó, 1982. (először 1966-ban jelent meg, de ma már az interneten is olvasható: <http://mek.oszk.hu/04900/04951/>) könyvének is érdekesítőbbek voltak azonban a szemináriumai.

iskolánkban hospitáló végzősnek, hogy tanuljon az emberi kommunikációról annyit, amennyit csak bír és egyébként a moszkvai színház száz éve élt módszerét is figyelemre méltónak tartom: komoly segítségünkre lehet a felkészülésben. Az egészen általánosan vett tanulási folyamatok igazi hajtóerejének a nevelő személyiségét tartom, így tanultam az egyetemen és így tapasztaltam a családi életben éppúgy, mint az iskolában. Úgy vélem, hogy minden élet-mozzanatom felfogható előkészületként tanári pályámra. Minden elsajátított apró készségnek hasznát vettem és veszem, legyen az a kőművesség valamely fogása vagy a szakácsmesterségé. (Az előbbit osztályaimban a tanteremünk rendbe tételekor, utóbbit a kollégiumban vagy osztálykirándulásokon hasznosítom leginkább.) Felkészülésemben Sztanyiszlavszkij színészéhez hasonlóan az emberi élet teljességét kívánom ma is magamba szívni, átélni és teljes tudatos-tudattalan énemmel kívánok diákjaim körében tanóráimon részt venni. Úgy érzem, személyiségem egészében rejlik a nevelő-erő. Minden jellemvonásom, szokásom, készségem, képességem hat, mintát ad, noha vonásaim jó része nem tudatosul diákjaimban; de a tanulásban jelentős szerepet játszik az öntudatlan, ösztönös modell-követés, ha tetszik: a freudi tudattalan. (Megfigyeltem első, s aztán későbbi osztályaimban, hogy a fiúk az érettségi után gyakran az enyémhez feltűnően hasonló szakállt viseltek. Idén pedig a kilencedikes fiúk egy pulóveremet kérték el, s rendszeresen hordja is, aki ajándékba kapta, amit én a modell-követés tudatos vagy öntudatlan formájaként értelmezek.) Életem egésze példatár számomra, melyet rendszeresen használok is mindennapi munkám során, akár csak szépirodalmi, tudománytörténeti, pszichológiai vagy bármely tárgyú olvasmány-élményeim eseteit, gondolatait.

Most nagy vonalakban beszámolok életem eseményeiről abból a célból, hogy tanári kompetenciáim megítélhetőek legyenek, láthatóvá váljanak. Tanulságosnak ígérkezik röviden áttekinteni az utat, amit eddig bejártam, megvizsgálni jelenlegi pedagógiai nézeteim, gondolataim és gyakorlatom kialakulásának történetét, feltárni gyökereit, eredetét. A minősítés szempontjaira figyelve két úton járhatok: vagy kronologikus rendben haladok, vagy a tanári kompetenciák mentén. Ez utóbbi esetben véleményem szerint több ismétlésbe kellene bocsátkoznom, ezért az előbbi utat választottam és időrendben haladok nagyjából, bár így sem kerülhettem el teljesen az ismétléseket.

Legkorábbi emlékeim egyéves korom előttről származnak, a füredi nyaraló kertjének fenyőfáiról, illatukról, a teraszról, vagy egy másik, mikor tizenegy hónaposan a Mikulás ajándékát kerestem négykézláb a járókám körül. Az intelligenciámról való véleményemet sokáig meghatározta az az apró történet, ami első osztályos koromban esett meg. A tanító néni család-látogatáson volt nálunk és elmenőben édesanyámmal beszélgetett, én pedig a lépcsőházban lábatlankodtam, nem vettem észre. Ekkor hallottam és véstem mélyen magamba édesanyám szavait: 'Az Anna (hugom) tehetséges, a Balázs (vagyis én) csak szorgalmas.' Ezek a szavak mélyen meghatározták önképemet. Önbeteljesítő-jóslatként elfogadtam és nem is tudatosulóan, de mai szememmel nézve is szorgalmassá váltam. És persze sokáig a tehetséget fontosabbnak tartottam a szorgalomnál édesanyám szavait hangsúly alapján értelmezve, amit később olvasmányaim és tanárnőim véleménye is megerősített, melyek a tehetség nagyszerűségét hangsúlyozták mindig.

Ma már nem emlékszem pontosan, mikor és mitől változott meg az érték-sorrend bennem, de biztosan szerepet játszott ebben saját szorgalmas munkám tapasztalata, a tanáraink által tehetségesnek tartott osztálytársaim barátian közlelő való megfigyelése és egy hatodikos koromban olvasott Mozart életrajz azon mondata is, hogy 'a zseni nem más, mint szeretet, szeretet, szeretet.' A

probléma (szorgalom kontra tehetség) ma is felmerül szinte minden osztályteremben a napi munka során. Tehetséges (jó érzékkel rendelkező, intelligens), de lusta (ön-fegyelmezetlen, szétszórt) tanulóimat éppúgy gondolatokkal igyekszem felrázni, mint önmagukat (elsőként szüleiktől, tanáraiktól) tehetségtelennek tartó („nincs érzésem hozzá, hülye vagyok benne”) és ennek ’előnyét’: a megértésre, gyakorlásra szánt erőfeszítések megspórolását is már évek óta ismerő diákjaimat. Szeretném, ha átélnék, amit én (először általános iskolás koromban): átlépve korlátainkat legyőzzük önmagunkat és ez az igazi győzelem! Valódi önbizalom csak valódi erőfeszítések nyomán sarjad! És én önbizalomhoz, erős önértékeléshez szeretném juttatni diákjaimat.¹³⁰

Az első iskolai napom megrázkódtatását a következők eloszlatták. Szerettem iskolába járni mindig és éppen ezért választottam a tanári pályát is. Szeretném, ha diákjaim ugyanolyan örömmel jönnének tanulni, mint annak idején én tettem. Baráti kapcsolatban voltam osztálytársaimmal, harmadikos koromtól rendszeresen korrepetáltam is őket. Sokszor segítettem nekik a tanulásban; a napköziben délután elsőnek végezve a házi feladatok bemutatásával, felmondásával, kikérdezhettem a többieket. Jó leckék voltak ezek: hogyan kell a megértést segítő, rávezető kérdéseket fölteni, miket nem ért egy gyerek és hát a memória működését láthattam közvetlen közlőről. Elsőben és másodikban még sokat verekedtünk egymással, így belülről tanultam meg, milyen módon alakul a hierarchia a fiúk között. Az egyik vezére lettem az osztálynak erőm, ügyességem (a focizásban, sportokban) és okosságom miatt. A jonatán-medve becenevet állandó mosolygásomért ragasztották rám a többiek, azóta is törekszem állandóan derűt árasztani magamból.

Aztán harmadiktól egy idősebb, szigorú tanító nénit kaptunk és két osztály összevonásából keletkezett az új osztályom. Újból átéltem az osztályközösség szerveződésének kríziseit, mint osztályfőnökként látom kívülről azóta is. Megint vezető szerepre tettem szert, de most már egyértelműen szellemi erőmnek köszönhetően, mert amúgy csendes fiú voltam, nem akartam előtérbe kerülni. Egyetlen esetre emlékszem negyedikből amikor verekedtem: egy nálam idősebb fiúval verekedtem össze délután a napköziben, mert focizás közben nem akartam tovább eltérni önkényes zsarnokoskodását. Azóta is igyekszem elkerülni magamban az önkényeskedő viselkedés minden megnyilvánulási formáját. Ötödikben már inkább a lányokkal kidobószotam délutánonként és ritkábban fociztam a fiúkkal. (Kosárlabdázni kezdtem ettől a tanévtől és a lányok is jobban érdekeltek már.) Mindig a szellemi és fizikai erő egyfajta vegyülékét szeretném az osztályaimban kialakuló hierarchia alapjává tenni. Pályám elején mindez ösztönös volt, az utóbbi tíz évben már teljesen tudatos, hogy lehetőleg ne a nyers fizikai erő döntsön a „hatalmi-sorrendben”, a tekintély fokában az ifjak között. Magamban is a testi-lelki erők összhangjának, harmóniájának a megvalósítására törekszem. A hierarchia befolyásolására az osztályteremben dicséretet, szelíd korholást, de még inkább humort használok. A szellem fegyvereivel (csípős megjegyzésekkel, finom iróniával, szemöldökráncolással = az állandó mosolyom játékos (színészi) eltorzításával) igyekszem kialakítani, befolyásolni a dominancia-sorrendet az osztályokban. Gyakran élek a hallgatás, kérdés eszközével, de olykor a legmélyebb etikai gondolatmenetekkel „dolgozom meg” a kapcsolati hálóját az osztályoknak. Úgy tapasztaltam, hogy az észérvek lassabban, de biztosan hatnak!

Az iskolai sikerek meghatározója az olvasni tudás és ennek szeretete. A szókép-olvasás módszerével tanítottak olvasni, de valójában Gárdonyi Géza Egri csillagokján tanultam meg ezt. Édesapám olvasta föl hangosan nekünk gyerekeknek a regényt és mikor másodsorra tette, már iskolába jártam. Ő pedig

¹³⁰ A kérdés alaposabb végiggondolásához lásd a H-mellékletből Anders Ericsson és Robert Greene kiváló, gondolatébresztő munkáit!

félbehagyta, mondván, már tudok olvasni. Ma is érzem, ahogy betűzgetem a szavakat egy kis naptárral letakarva az alsóbb sorokat és az az öröm is eleven bennem, ahogy a regény vége felé már értem is, amit olvasok. Örömben újraolvastam még kétszer. Ekkor szóltak szüleim, hogy vannak más könyvek is! Ebből arra következtetek ma, hogy természettől türelmes, békés és kitartó lehettem, és nem igényeltem erősen a változatosságot, jó lehetett a monotonia-tűrésem. És belém égett a kitartó munka hozta siker öröme is. Eszembe jut a két kisebbik fiam esete is. Mindkettőjükéről azt állapította meg az iskolapszichológus az első tanévük elején, hogy olyan erős diszlexiájuk van, hogy nem fognak tudni megtanulni olvasni. Ezt velünk szülőkkel csak év végén közölték szerencsére a tanítók mindkét esetben, mert rengeteg gyakorlással töltöttünk együtt számtalan délutánt és fel sem merült a kudarc lehetősége. Azóta is minden alkalommal elgondolkodtat a felmentések kérdése, mert tapasztalatom szerint a bukdácsolás is jobb, mint a tétlenség. (Persze a szó teljes tudományos értelmében nem kísérletezhetek, nincs lehetőségem megnézni, mi történt volna, ha nem mentik fel X-et, de a matematikából felmentettek kisebbségi-komplexusát volt szerencsém több ízben közelről megfigyelni évekként felmentésük és érettségijük után is!) Mélyen sajnáltam a fiúkat, pláne a legkisebbet, mert máig él bennem a nad-rág szó, amit következetesen dan-gárnak olvasott. Valami furcsa kereszteződés az agyban, de az éveken át végzett kitartó, szívós gyakorlás meghozta jutalmát. Kadosa ma az angol és német mellett önszorgalomból japánul is olvas folyékonyan. Saját tapasztalataim mély együttérzést fejlesztettek bennem a tehetségtelennek titulált, gondolkodásukban születésüktől nehezítettek, az elesettek iránt és belső együttérzést, megbecsülést a szorgalmasok, kitartóak irányában, akik akkor is küzdenek majd diákjaimként a matekpéldákkal, megtanulják a fizika definícióit, a történelem évszámait, ha nem értik pontosan az összefüggéseket; és a fáradhatatlan, még ha olykor értelmetlennek érzett gyakorlás értékelését. (Ahogy most elgondolkodom a matematika gyakorló tanításom alatt hallott megjegyzésén vezető tanáromnak: 'Minek megtanulni azt, amit nem ért az ember' – már rengeteg tapasztalatom támasztja alá az akkori kevéssé kiforrott véleményemet: igenis érték kívülről megtanulni definíciókat és persze nem feladni a megértésre irányuló törekvést [talán ez utóbbi hiányát feltételezte a tanárnő vagy a megértésről volt más véleménye, nem tudom]. Az alázatot, kitartást, türelmet mindenképp erősíti ez a fajta „kivülről-tanulás”, és én ezeket a tulajdonságokat erénynek tartom, éppolyan fontosnak, mint a megértésre való törekvést, az igazság keresését. Akkor elfogadtam tanárnőm véleményét ellentmondás nélkül, bár bizonytalanul. Nem vettem észre azt a nyilvánvaló ténytet sem, hogy más adottságú, képességű, háttérű gyerekeket tanítottam/tanítok, mint ő a gyakorló gimnáziumban. Tanári praxisomban mindig elvártam a „magolást”, hogy a táblánál, padnál magyarázva, apró lépésenként jobb eséllyel igyekezhessek megvilágítani a jelentést. Arról nem is beszélve, hogy a pszichológia megállapítása mellett magam is úgy tapasztaltam, hogy az emberek a belső hangjuk alapján cselekszenek – vagyis azt csinálják, amit félhangosan magukban mondanak.) Máig megdöbben vizont, amit feleségem mesélt az ő fizika tanáráról, aki a bukásra álló, ám az adott órára pontosan felkészülő diákját azzal ültette le: 'Látom, hogy készültél, de nem érted. Elégtelen.' A szorgalom erejét nagyon sokra tartom. Korábban csak élettapasztalatomból kiindulva mondtam diákjaimnak, hogy 16 éves korra a szorgalmas legyőzi a tehetséges, de lusta társát; ma már a szociológia, pszichológia megállapításait is biztosabban ismerve állítom ugyanezt¹³¹. Erkölcsileg egyértelmű volt az ítéletem mindig. Persze igyekeztem a szorgalmat lehetőleg annyira finoman, tapintatosan dicsérni év végi bizonyítványosztások, könyvjutalmak, vagy akár csak dolgozatok kiosztása alkalmával, nehogy megutáltassam a kevésbé szorgalmasokkal. Mindig kiemelem, hogy a tanulás önjutalmazó tevékenység! Ugyanakkor megértem a néha unatkozó diákokat is, mert emlékszem a

¹³¹ Lásd erre nézve is a fent idézett műveket!

hosszú délutáni órákra (első két évben még délelőtt-délutáni tanrendem volt, ebéd utáni alvással), mikor az ablakon kibámulva a kerti gesztenyefa gyönyörű ágaiban gyönyörködtem a leghátsó padban. Alig bírtam felfogni, hogyan nem értik a többiek, miért nem olvasták már el stb.

Nevelői habitusomra mély benyomást tettek népmeséink, melyek állandó olvasmányaim voltak alsóban és még gimnazistaként is forgattam őket olykor. A jóságról, kitartásról, alázatról és szeretetről tanultam belőlük¹³², amit odahaza nem mindig éreztem. Ötödikes koromban felnőtteknek szóló könyvek tucatját nyomta kezembe édesapám olvasásra és én lelkesen, bár olykor szorongva végig is olvastam őket. (Sok évvel később, én csak 15 éves korukban ajánlottam ezeket az izgalmas regényeket a saját gyerekeimnek.) A kitűnőhöz közeli tanuló voltam egész általános iskolában, csak nyolcadikra lettem kitűnő. Ma is büszkeséggel tölt el a kemény, kitartó munka eredménye.

Az értékelés mibenlétéről is sokat tanulhattam felső tagozatban. Négyünket, mint osztályunk diákvezetőit osztályfőnökünk minden félév végén meghívott a magatartás és szorgalom jegyeinek vele való megbeszélésére. Ekkor tudatosodott bennem, hogy kívülről senki nem látja sem a motivációm, sem az erőfeszítéseimet, vagyis: nem úgy érzékeli-értékeli ezeket a külvilág, mint jómagam. Átélttem azt is, hogy a folytonos, megkülönböztetés nélküli dicséret inkább rombolja, mint serkenti a motivációt. (Ezt persze a pszichológia számtalan kísérlettel támasztotta már alá, a külső és belső-motiváció megkülönböztetésétől kezdve, de erről akkor még nem tudtam semmit.) Ezért tanárként a kezdetektől minden félévi, év végi bizonyítványosztáskor kihangsúlyozom: „az igazi érték a munka, az erőfeszítés, amit beleadtatok és ezt pontosan csak ti és a Jóisten ismeritek”. Hozzáteszem olykor (az utóbbi pár évben, amióta a boldogságot taglaló pozitív-pszichológia műveit¹³³ behatóbban megismertem), hogy a szorgalom szerintem is a boldogság egyik kulcsa.

Még egy mély benyomást őrzök ebből a korszakból az iskolai élet hétköznapijain és tanárain munkáján kívül, ami nagy hatással volt később tanári mentalitásomra. Nyolcadikos és elsős gimnazista koromban a Csőszterelő-ipari Vállalat kosárlabda-csapatában játszottam igazolt játékosként. Akkor még egész jelentőségében nem tudatosuló, de már akkor általam is fel- és elismert nagy hatással volt rám az edzőnk, egy másodéves „mat-fizes srác” személyisége. Türelme, okossága, sőt bátran mondhatom bölcsessége és szeretete, valamint a sportban megélt alázat nagyon nagy hatással voltak rám. A dobómozdulatok, lefordulások, cselek, passzok végeláthatatlan gyakorlása, a futóedzések, erősítések spártai keménysége, a meccseken sorozatban elszenvedett vereségek akár nálunk átlag két évvel fiatalabbaktól is, a kitartás, alázat, a kemény fizikai edzések, a koncentrált sportmunka örömét adta! Nagyon hálás vagyok e tapasztalatokért és igyekszem kamatoztatni őket tanítás közben. Az alázat az

¹³² Nemrég olvastam Boldizsár Ildikó: Meseterápia. Magvető, 2017. és Kádár Annamária: Mesepszichológia. Kulcslyuk, 2013. könyveit, így ma már tudatosan tudnám használni mesekincsünket a segítségnyújtásban. Egyetemi éveimből ismerem Bruno Bettelheim: A mese bűvölete. Gondolat, 1985. művét, ez is elég alapot adott a saját magamon tapasztaltak mellé eddig is. Ezért osztálykirándulásokon néha, az osztálykarácsonyok alkalmával pedig mindig olvasok mesét az osztályaimnak. Ezek nevelő hatásáról diákjaim visszajelzései alapján meg lehetek győződve.

¹³³ Pedagógiai nézeteimet jelentősebben befolyásoló olvasmányaimról még részletesebben szólok, (a H-mellékletben igyekeztem összeállítani az utolsó nyolc év bibliográfiáját,) most csak a rám legjelentősebb hatást gyakorló pozitív-pszichológiai tárgyú műveket említem. Ezek közül azóta is gyakran ajánlok olvasmányokat boldogtalansággal küzdő diákjaimnak, a helyzetükhöz igazítva a biblioterápiát. Sonja Lyubomirsky: Hogyan legyünk boldogok? Ursus Libris, 2008.; Martin Seligman: Autentikus életöröm. Laurus, 2008. Rafael Santandreu: A boldogság receptje. Libri, 2015.; u.ő: Rózsaszínben a világ. Libri, 2016.; Szendi Gábor: Értelmes szenvedés: a boldogság. Jaffa, 2014.; u.ő: Az önértékelés csapdájában. Jaffa, 2014.; M. Scott Peck: Úttalan utakon. Láng, 1990.

élet egyéb területein nem sajátítottam el elsőre. A gimnáziumban¹³⁴ az első években, miközben továbbra is rengeteget segítettem a leckeírásban, tanulásban új osztálytársaimnak, kedvenc szavam járása volt a „Nyilván” – amit ma nem hallok szerénynek. De ez idővel lekopott rólam.

Rengeteget olvastam gimnazistaként is, és máig hálásan gondolok iskolánk könyvtárosára, aki kilencedikben Marcus Aureliust nyomta a kezembe. Ezzel új utat nyitott olvasmányaimban: a filozófiát most már nem csak a szállóigéken keresztül (hetedikes, nyolcadikos koromban kedvelt olvasmányom volt és sokat merengtem Kristó Nagy István (szerk.): Bölcsességek könyve – Aforizmák, szállóigék két kötetének gondolatain), de hosszabb lélegzetű műveket olvasva is tanulmányoztam azt. Így tettek rám kiemelkedő hatást az ókori filozófusok, elsősorban Platón és Marcus Aurelius. Mellettük kiemelném ezen évekből az orosz realisták műveit (elsősorban Tolsztojra és Dosztojevszkijre gondolok), mert ezek alapozták meg világnézetemet. Szókratész alakja és kérdve-kifejtő, elgondolkoztató módszere átalakította gondolkodásomat, világlátásomat, öntudatlanul is az ő mintájára beszélgettem barátaimmal, később diákjaimmal; Platón, Ortega tudása és Tolsztoj, Dosztojevszkij lenyűgöző életismerete szerénységre intett és munkára sarkallt, ahogy azóta is! Jónéhány regény mondatát őrzöm emlékezetemben, s naplószerű feljegyzéseimben néha újraolvasom őket ma is. Az irodalom a költészetten keresztül is mélyen megérintett a gimnázium éveitől. Juhász Gyula, József Attila, Tóth Árpád, Kosztolányi, Babits, Arany, Petőfi, Vörösmarty, Ady, Szabó Lőrinc költeményei emlékezetemben, szavaimban, életérzésemben elevenen élnek és néha előkerülnek tanóráimon is. A tizenhat évesen (és később) írt, szerelem ihlette verseimben ma visszacsendülni érzem soraikat. (Néhány osztálynak filozófia órákon, kérésükre felolvasok egyet-egyet belőlük.) Párkapcsolati problémákkal küzdő, bátortalan fiú tanítványaimnak szoktam elsősorban ajánlani (ha hozzám fordulnak segítségért), hogy ismerjék meg behatóan a költészetet és tanulják a versekből is a szerelmet¹³⁵. Egyik legkedvesebb művem, Madách (Az) ember tragédiáját pedig oldalszámra őrzöm emlékezetemben.

Bár családunk életéről a külvilág nemigen tudott, édesanyám alkoholbeteg volt. Emlékeim szerint hetedikes koromtól majd huszonöt éven keresztül volt szenvedélyének rabja, akkor úgy gondoltam, házastársi boldogtalansága vezette erre az útra (de valójában sosem beszélünk erről azóta sem). Emlékeim szerint nagyon szerettem szüleimet kiskoromban, de a köztük lévő kapcsolat és a velünk szembeni magatartásuk mélyen megsebzett engem és testvéreimet is, és csak öt éve kezdett tudatosodni bennem, milyen mélyen. Az utóbbi öt évben fogtam hozzá tudatosan, a pszichológia segítségét is igénybe véve az öngyógyításhoz¹³⁶. Szóval édesanyám állandó kritizálása, erőszakossága,

¹³⁴ A Kaffka Margit Gimnázium biológia tagozatos osztályába nyertem felvételt nyolcadik után, ott is érettségiztem 1992-ben.

¹³⁵ Persze elsőként fiúknak, lányoknak egyaránt Erich Fromm: A szeretet művészete. Háttér, 1993. az, amit ajánlok ma is. Rengeteget olvastam első éves egyetemista korom óta. Első osztályomnak kivonatolva előadtam osztályfőnöki órákon, mikor tizedikesek voltak. A fiúk (fiú osztályom volt) hálásak voltak érte évekkel később is. Azóta is gyakran szóba kerül óráimon fegyelmezés közben. Egy diákom 2012-ben miután kiolvasta azt mondta, hogy „Keszey zanzásítva”. Elismerésnek fogtam föl és azt jelezte számomra, hogy a szerző gondolatait teljesen magamba olvasztottam, már nem-tudatosulva, intuitíven is hasonló módon gondolkodom a szeretetről, mint Fromm. Több példányt ajándékoztam az évek alatt diákjaimnak, sokszor adtam kölcsön saját könyvemet.

¹³⁶ Legfőbb segítőt ebben 2014 nyarán John Bradshaw: Vissza önmagunkhoz. Duna International, é.n. könyve volt. Mikor másfél évvel később egy diákomnak ajánlottam, aki egy hét alatt ki is olvasta, rájöttem, ezt a könyvet csak jegyezzék meg maguknak diákjaim és egyetemista éveik közepe felé olvassák és dolgozzák fel feladatait lassan, alaposan. Én négy éve egész nyaram alatt a könyv feléig jutottam, vagyis kiskamasz koromig. Az idei 2018-as nyáron pedig a munkát Susan Forward, Patricia Evans, Alice Miller és Lundy Bancroft műveinek áttanulmányozásával folytattam. A legmélyebben szántónak Judith Herman könyvét, a 'Trauma és gyógyulás'-t

autoriter és elhanyagoló nevelődésem hatásai csak Henry Cloud – John Townsend: Határaink. Harmat Kiadó, 2016. művének megismerése után (két éve 2016 tavaszán) kezdtek teljes világosságában láthatóvá válni számomra. Azóta jobban érzékelem e probléma jelenlétét, általános gyakoriságát, jelentőségét mindenütt a környezetemben és persze osztályainkban, diákjaim életében. A jelenség magyarázatával és a megoldási lehetőségek vázolásával igyekszem segíteni diákjaim életét, de csak ha megkeresnek problémáikkal, négy szemközti beszélgetések alkalmával. (Egyszer 2018-ban a végzős osztályomnak osztályfőnöki órán is meséltem e traumatikus jelenségről teljes figyelmüket megragadva. Csodálatos emlék számomra a lélegzetvisszafojtva figyelő osztály, és visszajelzéseik alapján sokuk számára előadásom is az lett.) Az eltelt két év alatt is sok panaszát sikerült enyhíteni osztályom tanulóinak is és legújabb osztályom több tanulóival beszélgetve is kamatoztatom tudásomat 2018 őszén is.

Édesapámtól sajnos semmi szavakkal kifejezett oktatást nem kaptam, ami az életben eligazított volna, sosem beszélgettünk. Ennek (a szülővel való kommunikációnak, szülői érdeklődésnek, megértésnek) hiányát, fájdalmát átérzem diákjaim életében is és igyekszem segíteni benne, hogy érdeklődéssel, élettapasztalataim megosztásával tájékozottabbá, felkészültebbé tegyem őket az életben. Ezért persze a szüleimről való leválást könnyebbnek éreztem, mint kortársaimon láttam vagy diákjaimon általában észlelem. Úgy gondoltam, megbíznak bennem a szüleim és ezért magamon érezkelhettem, tapasztalhattam ennek jelentőségét, jótékony hatását az önállóság, felelősségtudat kialakulásában. Bármiféle beleszólás nélkül engedték folyni az életemet, igaz, érdektelenségük, közönyük időnként nagyon fáj; ezért mindig igyekszem tanítványaim problémái felé mély érdeklődéssel fordulni, ami egyébként nem esik nehezemre és megkönnyíti a koncentrációt is. Megemlítem, hogy az osztály pénztárosaként gyakran kerültem szerencsétlen helyzetbe édesanyám miatt, ezért is hamar megtanultam a saját meggyőződésemet követni és megvédeni, hiszen ellenkezett saját világnézetem a szüleimével, mármint édesanyáméval. Ezt a határozott véleményformálást és a mellette való elkötelezettséget várom tanítványaimtól is, világnézetük bármikor való felülvizsgálatára képes nyitottsággal együtt! (Tapasztalom, valójában milyen nehéz is ez.) Magam is törekszem példát adni benne.

Tizenöt éves koromtól magam kereste pénzen ruházkodtam és a számtalan kirándulásra is saját pénzzel mentem. Takarékoságot, kitartást, szerénységet tanultam ebből, persze ma már látom magamban az évek során fölhalmozódó keserűséget is, ami a szűkmarkúság felé vezet. (Ezért is, meg a szülőként átélt kellemetlen, előre nem látott, hirtelen iskolai kiadások keltette bosszankodás miatt is igyekszem a legkevesebb költségből kihozni az osztálykirándulásokat azóta is. Gyakran kempingben, erdészházban szálltunk és szállunk meg. És már a legelső kilencedikes szülői értekezleteken előadom a négy év alatt várható legjelentősebb pénzügyi terhek sorát, átláthatóvá téve ezzel a szülők számára gyermekeik tanulmányival járó várható költségeket.) Határozottan megfogalmazódott bennem, hogy gyerekeimmel, diákjaimmal egykoron máshogy kívánok bánni. Ez a viselkedés tudattalan elemeinél időnként nehezen sikerült, mert a kapott minta nagyon erősen él bennünk. Gyerekeimmel szemben is a szigort alkalmaztam eleinte szinte ösztönösen, mint velem szemben is a szüleim, míg a rájuk való figyelés világossá nem tette, meddig „értelmes” ez, vagyis meddig hatékony és mikor válik rombolóvá. Amikor megláttam bennük az önvádat, akkor már enyhíteni igyekeztem hibáik miatt érzett önmarcangolásukat, felhívva figyelmüket arra, miként javíthatnak. Persze ha könnyen vették az általuk

találtam, aminek végigtanulmányozása önmagában szinte segítőtve tesz. (Lásd a könyvek pontos adatait a H-mellékletben!)

okozott kárt, akkor igyekeztem kissé súlyt adni lelkükben a hibának, mulasztásnak. Ugyanezt a szemlélet-váltást éltem át tanítványaimmal is, párhuzamosan haladva szülői és pedagógusi pályámon.

Tizedikes koromban a tanév elején abbahagytam a kosárlabdázást és az osztályközösségem felé fordult érdeklődésem, teljes lelkesedéssel együtt. Kirándulásokat szerveztem és tanári felügyelet nélkül mentünk magunk mindenfelé az országban (még évekkkel az érettségink után is). Primus inter pares voltam, első az egyenlők között. A szállásfoglalást, pénzügyeket én intéztem, de különben teljes demokráciában éltük közösségi életünket. Csak ha valami szokatlanabb helyzet adódott, akkor hárult rám a vezetői szerep. Ma osztályfőnökként is ehhez hasonló demokratikus, és a kompetencián alapuló hierarchiát törekszem megvalósítani kirándulásainkon. Kulcsos házakban, kempingekben aludtunk, rengeteget beszélgettünk, játszottunk, kirándultunk, és ilyen kirándulásokat szervezek osztályaimnak is. A táborúzi körüli (és egyéb) beszélgetésekből bontakozott bennem jelenlegi osztályfőnöki meggyőződésem: kirándulásaink legfontosabb eleme az együtt-lét. Az odafigyelés egymásra, a problémák megoldását lehetővé tevő önfeltárás, önfelelt játék. A természet közelsége, szépsége jótékony hatású a lélekre, segíti a meghitt kommunikációt. Fontos tapasztalatokra és rutinra tettem szert a csoportos beszélgetések vezetése, irányítása terén is. Mikor pedig néhány hónap elteltével éreztem a rendszeres edzések hiányát kondíciómban (a versenysport abbahagyása után), máig élő szokásommá tettem a reggeli, esti tornát, futást. Vettem kézi súlyzókat és a magam szabályai szerint kezdtem edzeni magam, ahogy azóta is teszem. Negyvenévesen évek óta fájó bokám miatt alaposabb tanulmányokba fogtam a sportélettan, egészséges táplálkozás, életmód területén (rendszerint már évek óta olvastam különböző könyveket a témákból feleségem egészségügyi problémáira enyhülést keresve), így mára tiszta lelkiismerettel tudok tanácsot adni a hozzám (egyébként nagy számban) forduló ifjúnak. Fontosnak tartom a fizikai erőnlétem, testi egészségemet a tanári munkámban ma is!

Ebben az évben (1990) egyéb jelentős események is történtek. Márciusban a Bakony erdeiben korábbi kosaras társaimmal egy tisztáson magam is berúgtam először és utoljára eddigi életemben. Bár korábban láttam keresztapám életét felmorzsolódnival (két év alatt bele is halt a válása utáni alkoholba fojtott bánatába és élete értelmetlenségének érzetében – és ez igen mély tapasztalat volt számomra 11-13 évesen, ami mai napig nem engedi, hogy segítő beszélgetés felajánlása nélkül elmenjek iskolánk valamely tanulójának depresszív megjegyzése mellett!), tizedikes 'hivatalos' osztálykirándulásunkon én segítettem három elázott osztálytársnőnknek rendeződni, míg a többiek csak szörnyülködtek (és persze a jelen lévő tanáraink mindebből semmit sem vettek észre), édesanyám minden délután megitta a maga adagját és csapattársaim már évek óta inni, „kocsmáznival” jártak péntekenként nélkülem, mégis úgy döntöttem, én is átélem. Nagyon mély nyomot hagyott bennem az öntudatom részleges elvesztése. Hetekig nem kezdeményeztem beszélgetést senkivel (ami senkinek nem tűnt fel). Viszont egy hónap alatt óriási változást éltem meg! Szerelmes lettem életemben először oly módon, amit ma is annak nevezek. Ekkor írtam először verseket és az Agykontrollt elolvasva megtanultam meditálni, megtapasztaltam a szavak gyógyító erejét, gondolkodásmódunk hatalmát. Egész életemet meghatározó élménnyé lett önmagam elfogadása és szeretete! Az önelfogadás nyitottá és kezdeményezőbbé tett mindenkiel szemben a környezetemben. A rendszeres esti meditálás gyakorlata el-eltűnve kísérte életemet egyetemi éveim racionalitása után is, míg nyolc évvel ezelőtt a logoterápia, majd három éve a kognitív terápia és a multimodális terápia beható tanulmányozása

után¹³⁷ ma tudatosan javaslom e módszereket diákjainknak problémáikról beszélgetve. Sok évvel később (2011-ben) egy iskolai nagytábor alatt, mikor a már végzett diákjaink – akik segítőként vettek részt a táborban - ittas állapota miatti „megregulázásukra” engem küldtek kollégáim a faházukba este tizenegykor, volt miből merítenem, hogy hangos jókedvük és ellenséges lendületük megbánásba forduljon. Személyes tapasztalatom pedig a beteljesületlen szerelemről és a féltékenységem leküzdéséről sokat segítettek és segítenek a szerelmi bánattal küzdő és tőlem tanácsot kérő diákjaimmal beszélgetve. Sokan fordultak hozzám ilyen jellegű fájdalmaikkal az évek során.

Lényegesen boldogítóbb élmény volt ugyanekkor (1990 tavaszán) egy igazi, mély barátság kialakulása osztálytársammal. Gábor az osztály „bohóca”, jó fej (Depeche Mode rajongó, felnyírt frizurás), de rosszul tanuló srác volt. Egyszer felugrott hozzánk, hogy segítsék neki valamit megtanulni és ebből igen mély beszélgetés kerekedett. A gimnázium hátralévő éve alatt sülve-főve együtt voltunk, sokszor beszélgettünk éjszakába nyúlóan, séta közben. Mindent megvitattunk. Tizedik és tizenegyedik év végén is megbukott nyelvtanból, így a nyaraink egy jó része is együtt telt. Sokat kirándultunk együtt az osztállyal nyáron is, Gáborral meg ezen fölül készültem a pótvizsgájára is. Közelről láttam a bukás pszichológiai következményei közül jónéhányat és részt vehettem ezek enyhítésében is. Megtanultam a magam számára, hogy a pótvizsga nem ellenség, hanem lehetőség a hiányok pótlására. (2002-ben azt is megérhettem, hogy az általam érettségi előtt előző tanév végén matematikából igazgatóm felháborodása mellett és pressziója ellenére megbuktatott leány édesanyja megköszönte, hogy lánya érettebben, az életre sokkal felkészültebben végezhetett egy évvel később, mint „kellett volna”. Ma tudtommal ápolónő és boldog anyuka a lány.) Gáboron láthattam, - mielőtt hallottam volna az egyetemen a Rosenthal és Jacobson által leírt Pygmalion-effektusról – hogy milyen fontos a bizalmam, elvárásaim, milyen csodákra képes a szeretet a személyiség fejlődésében.

Biológia tagozatosak voltunk, heti négy biológia órával és az orvosi egyetem felvételiyeivel minden dolgozatban, Gábor pedig orvos szeretett volna lenni. Annyira reménytelennek ítélte a helyzetét (édesanyja egyedül nevelte; sokat hiányzott amiatt is, hogy dolgozott a családi kisboltjukban eladóként – ahol néha én is segítettem neki, és a bukások is megviselték), hogy utolsó évben esti gimnáziumba akart átjelentkezni. Én beszéltem rá, hogy folytassuk együtt. Sokat tanultunk közösen a következő évben. Az érettségink előtti éjszaka is nálunk aludt, nehogy elkéssen és sikerült! Az orvosi egyetemet meg se próbálta, de Sopronba fölvtették az óvóképzőbe. Nem adta fel és minden évben felvételizett a SOTÉ-ra, sikertelenül. Az utolsó évében meghívott a diplomaosztójára és egy héten keresztül együtt tanultuk a fizikát a soproni kollégiumban. És a munka megérett: három évvel az érettségink után, kettős magatartásával csodálkozást kiváltva a felvételi bizottságban, de felvételt nyert orvosnak. (Kitűnően el is végezte az orvosi egyetemet.) Még két dolog fűződik ehhez az eseményhez: pár héttel korábban voltam gimnáziumunkban órákat látogatni (ha tehettem, visszamentem szeretett tanárainkhoz) és biológia tanárunk úgy kommentálta Gábor terveit, hogy sosem fogják felvenni az orvosira! A húsz éves érettségi találkozókon pedig az derült ki számomra, hogy se osztálytársaink, se osztályfőnökünk (tapasztalt kémia-technika szakos tanárnő volt, nyugdíjazása előtti utolsó osztálya voltunk) nem bízott benne, hogy Gábor sikeresen megállja helyét az életben. (TV-műsorokban is

¹³⁷ Viktor Frankl: ...és mégis mondd igent az életre! Budapest, 1988. könyvét először diákjaimtól kaptam kölcsön 2010-ben, éppen miattuk olvastam Carl Rogers: Valakivé válni. Edge, 2010. című művét és feltámadt érdeklődésemet követve tanulmányoztam (már később, 2015-2016-ban) Judith Beck: Kognitív terápia. Budapest, 2014., Arnold Lazarus: Multimodális-terápia. Animula, é.n., és I.D. Yalom: könyveit. Most csak a rám legnagyobb hatást tett könyveket említem, később visszatérek még a kérdéshez; a H-mellékletben pedig közlöm az általam olvasott és emlékezetemben megmaradt művek címét.

szereplő jó nevű nőgyógyász ma, Czeizel Endre tanítványa.) A jóhiszeműség, a bizalom szerepét a bőrömön éreztem barátságunk alatt és jelentős szerepe volt ennek abban, hogy az édesanyám által megvetően naivitásnak nevezett érzelmet igyekeztem megőrizni magamban. Amikor érettségünk után két évvel Gábor lelkiismeretesen bocsánatot kért tőlem egy levélben, hogy olykor valótlanosságokat is állított korábbi beszélgetéseink alatt, elraktároztam emlékezetemben: olykor magunk sem tudjuk, miért van szükségünk a meghallgatásra, hogy higgyenek nekünk, álmainkban – lehet, hogy szó-szerint nem mondott igazat, de kibontakozásához szüksége volt a meghallgatásra, elfogadásra, ahogy Virginia Satir mondaná: a validálásra. Aztán messzebb sodort az élet egymástól bennünket, de bármikor találkozáskor azóta is ugyanazt a meghitt hangnemet üthetjük meg egymással, ugyanazt a bizalmat érezzük, aminek a „füllentések” nem ártottak. Ahogy diákjaimmal négy szemközt vagy osztálytalálkozókon csoportosan beszélgetve ma is átélhetem velük is. Gábor példáját a legtöbb végzős osztálynak elmesélem, ezért szóltam róla részletesen.

A gimnázium elején (kilencedikben félévkor) érett meg bennem, hogy tanár szeretnék lenni. Anyai nagyszüleim és testvéreik közül is többen tanárok voltak, nagyapám pedig kimondottan középiskolai matematika tanár volt, aki tankönyvet is írt az ötvenes években és édesapám családjában is több tanár akadt, de történeteket róluk sajnos nem hallottam. Korábban autószerelő (ötödikesként megkaptam a járművezetők tankönyvét és ma is emlékszem, milyen lelkesen tanultam, de a motor működésénél a fizikai ismeretek hiányában elakadtam), vagy cukrász akartam lenni. (Sokáig kedvenc olvasmányaim voltak a szakácskönyvek és szerettem süteményeket sütni. Ma is fontosnak tartom kollégiumi tanárként, hogy gondosan és finomat főzök a gyerekeknek estére; és történelem órákon is említeni szoktam néhány érdekességet, amit ekkor tanultam.) Nagyon megszerettem tanáraimat, kiktől igyekeztem ellesni a szakma fortélyait. Volt, hogy kritikusán tekintettem rájuk, volt, hogy egyedülként osztálytársaim közül, nekik adtam igazat iskolai életünkről szóló vitáinkban. Nem csak az osztályom életét igyekeztem eseménydússá tenni, de az iskolai sportélet szervezője is lettem. A délutáni tömegsportot néhány alattam járó fiúval, lánnyal alkottuk és én szerveztem az iskolai sportbajnokságokat is. Iskolai kosárcsapatunk tizenegyedikben egy új testnevelő(-matematika) szakos férfival, remek edzővel gazdagodott, ezért utoljára játékosként ebben az idényben még játszottam a gimnáziumi bajnokságban. Azt képzeltem, hogy leendő tanárként majd iskolám kosárlabda-csapatának edzője leszek, de ezt a tervemet eddig még nem teljesítettem. Kiváló tanár-példaképpel ajándékozott meg BA tanár úrban a sors, mint új (tizenegyedikben, a rendszer-változáskor pályájára visszatérhető, már nyugdíjas) történelem tanárunkban. A tizenegyedikes szilveszteri osztály-bulinkon tanultam meg táncolni a nálam is magasabb, az evezést versenyszerűen űző osztálytársamtól. Ketten roptuk a görög táncot, megmutatta, hogyan kell keringőzni, polkázni, szambázni, míg a többiek filmet néztek a szomszéd szobában. Gyuri el is vitt az általa látogatott keresztény bállokba, ahol senkit nem ismerve, de féltékenységem leküzdve tanultam meg az általam felkért lányoktól a többi társas-táncot is úgy-ahogy. Annyira megszerettem a táncot, hogy az utolsó gimnazista évemben és még két éven keresztül minden második pénteken táncórázat szerveztem (később Attila barátommal), ahol iskolatársaim bátrabb tagjait igyekeztem a társas-táncok örömébe bevezetni. A tánc jellem-formáló hatását magamon tapasztalva igyekszem ezt és örömét is átadni diákjaimnak kezdő tanár koromtól máig. A Hetényiben önképzőkörökön, később az EKG Dísztermében, iskolai farsangokon, gólyabálokban vagy „táncóráznak” nevezett délutánokon egy kisebb tanteremben, de minden kilencedikes osztállyal osztályfőnöki órákon is. Igyekszem bemutatni és felébreszteni a vágyat a lovagias viselkedés elsajátítására, az udvariasság, az etikett szépségére. A keringők ütemére igyekszünk harmonikussá tenni mozdulatainkat, vagy a rock'n roll néhány alapfiguráját gyakoroljuk. Táncolunk! Búcsúzásképpen a

szalagavató bálokon is fontosnak érzem, hogy táncoljak tanítványaimmal egyet, példát adva udvariasságból, kifejezve tiszteletemet a női-mivolt felé és gyakran az édesapákat is pótolva.

Egy pár évvel ezelőtt éppen tánc közben tett megfigyeléssel lehettem segítségére egy diákomnak. X homoszexuális érdeklődéséről osztálytársaitól tudtam, akik meg is kértek rá, hogy beszélgessek vele erről, de visszautasítottam. Másfél évvel később már rendelkeztem annyi tanultsággal a biológia, pszichológia terén, hogy amúgy is meglévő bizalmát megragadva e tánc után felajánljam neki, szívesen beszélgetek vele. Erre három hónappal később került sor az ő kérésére. Négyszemközt részletesen elmesélte az életét, amiből egyértelmű volt számomra és neki is kifejtettem, érthető, ha tapasztalatai alapján undort, félelmet, megvetést érez a férfiak iránt, de a szexuális irányultság tízes éveinkben még nem véglegesül. Én akkori beszélgetésünknek, megértő, elfogadó habitusomnak is szerepet tulajdonítok abban, hogy egy évvel később (érettségije utáni nyártól) nemi érdeklődése a fiúk felé fordult újra. Ma úgy tudom (találkoztunk is, beszélgettünk röviden többször is), minden rendben van az életében, egyetemen tanul. Ugyanezt a változást tapasztaltam olykor más esetekben is a megértés, elfogadás hatására, fiúknál, lányoknál egyaránt. A pszichológiai terápiás módszerek és az elméleti pszichológia tanulmányozása nélkül nem vállalkoztam volna ilyen mélységű lelki problémák megbeszélésére, de azt is igaznak érzem, hogy az együttérző meghallgatás önmagában is gyógyít. Diákjaim problémái és ezekkel való megkeresésük miatt és pedagógiai tanácsalanságom okán fogtam elmélyült önképzésbe, tanulásba, különösen 2010-től, amikor induló új osztályom sok tanulója súlyos lelki nehézségekkel küzdött, hátrányos helyzetben élt.¹³⁸

1992-ben érettségiztem a Kaffka Margit Gimnázium biológia tagozatos osztályában kitűnő eredménnyel. Az utolsó évben igen sokat tanultam. A nyáron egy hónapot tanulmányoztam intenzíven a történelmet. Kijegyzeteltem egy tucat könyvet, köztük az összes tankönyvünket is, mert szerettem volna átlátni a múltat. Szeptembertől a matematika és a fizika töltötte be a hétköznapjaimat és hétvégeimet. Nekem heti három matematika és két fizika óráim volt, míg későbbi csoporttársaimnak 8-10 és 5-6. Ezt persze akkor még nem tudtam, de éreztem, hogy keményen kell küzdenem, ha célba akarok érni. Csak a péntek délutánok teltek önfeledt szórakozással. Egyik héten táncoltunk, a másikon a Feneketlen-tónál gitárszó mellett énekeltünk, beszélgettünk (jórészt primus inter pares-vezetéssel az alsóbb évfolyamos diáktársaimmal). Tanulmányaimból emlékezetemben kiemelkedik ebből a tanévből Simonyi Károly fizikatörténete, melyet ekkor olvastam végig először; és Szerb Antal világirodalom-története. Szívesen emlékszem vissza arra a két órás előadásra is, amit Dosztojevskijről tartottam osztályomnak, vagy amikor kérésükre én tartottam meg a magyar órákat, ha késett vagy hiányzott a tanár úr. Minden este sétáltam egy nagyot levezetésképpen, ma már tudom, milyen fontos szerepe lehetett ennek a felgyülemlő stressz oldásában. És irodalom tanárom megtisztelt bizalmával is. Sokszor beszélgettünk négyszemközt a kistanárijában, könyveket ajánlott és adott kölcsön. Magamon tapasztaltam ennek jótékony hatását, és bár elfeledkeztem róla, amikor 2001-ben egy diákom megjegyezte, szívesen beszélgetne velem, 'mint férfi a férfival', minden nagyszünetemet a fiúknak ajándékoztam, egyesével beszélgetve velük 25 percekig, míg a többieket kiküldtem a teremből. (Ekkor a továbbtanulásról a szülők jelenlétében is beszélgettem diákjaimmal egy héten keresztül délutánonként, mert többen nem merték vállalni szüleik előtt a vágyaikat. Sokukon segíthettem azzal, hogy támogató jelenlétemben föl merték vállalni szüleik előtt is a jövőjükkel kapcsolatos terveiket.)

¹³⁸ Az elvégzett munkáról próbál tájékoztatást adni a H melléklet.

Elsőre fölvettek az egyetemre, az ELTE Természettudományi Karán matematika-fizika szakra. Az érettségink évében ez csak négyünknek sikerült, de aztán idővel legtöbb osztálytársam járt főiskolára, egyetemre. Ez is nagy jelentőségű tapasztalat, tanulság számomra! Láttam, hogy milyen gimnáziumi tanulókból válik-válhat kiváló ügyvéd, építész, orvos és ennek fényében adtam tanácsot továbbtanulás és pályaválasztás előtt álló tanítványaimnak. Halmozódó tapasztalataim legtöbbszörre azóta is megerősítik ezen első benyomásom helyességét. Az érettségi utáni nyár első heteiben kiégettséget éreztem, majd Gyuri meghívásával életem legkalandosabb nyara következett. (Éppen tavaly fordult hozzám egy lány az enyémnél sokkal nagyobb fokú kiégettséggel sikeres felvételi után, egészen szuicid gondolatokig jutva. Átérezve fájdalmát, filozófiai lélegzõgondozásban igyekeztem részesíteni. Tudtommal nem tértek vissza olyan súlyos formában a szorongásai.)

Az egyetemi tanulmányokat nehéznek éreztem. Legtöbb tanáromtól csak szakmai ismereteket kaphattam olyan előadásban, amivel középiskolában nehéz bármit is kezdeni. Egy katolikus ifjúsági közösségnek is tagja lettem ekkor és igen behatóan kezdtem tanulmányozni a keresztény teológiát és a misztikát. (Nyolcadikban osztályfőnököm javasolta szüleimnek és nekem, hogy ismerjem meg a hittant, járjak templomba. Ma is érzem azt a félelmet, amit keltett ez a gondolat, de az olvasásra ajánlott Bibliát szívesen olvastam volna. Nem volt otthon belőle. Aztán két évvel később, a rendszer-változáskor kaptak szüleim egy levelet a plébániáról, hogy első áldozásra felkészítő tanfolyam indul. Ekkor, tizedikes koromban jártam egy évet hittanra a hét-nyolc évesekkel együtt az első áldozásunkra készülve. Egy újszövetséget is kaptunk szüleimtől hugommal, öcsémmel közösen, amit én rengeteget forgattam, napi olvasmányom volt évekig elalvás előtt.) Jezsuita szerzetes szerettem volna lenni első egyetemi évemen keresztül (az alapos, 12 éven át tartó kiképzésük tetszett igazán), és arra emlékszem még, hogy autonómiám kifejezéseként filozófia könyveket olvastam, verseket tanultam néha a pad alatt. Szerettem a fizikát és az egyetemi matematikát is szeretgettem! Ingyen korrepetáltam ismerősöket, barátaimat és testvéreiket kezdettől, és persze az egyetemi tananyag elsajátítása is komoly erőfeszítéseket, időt igényelt. Az első évről csak most látom úgy, hogy készülődés volt a pályára, mert ezernyi látszólag más dologgal voltam elfoglalva. Rengeteg mély baráti beszélgetést folytattam, az életkorunkra jellemzően mindenről, „teljes” filozófiai fegyverzetben. A korrepetálást persze azóta, tapasztalataim alapján is, elengedhetetlen részének látom a tanársághoz vezető útnak. Évekkel később, pályakezdő koromban vált világossá, mekkora előnyöm van azokkal a társaimmal szemben, akik nem gyötrődtek annyi száz órán keresztül a megértéssel, magyarázatokkal! És a pénteki táncházak, beszélgetések, mind az osztályfőnöki munka előkészületei lettek számomra. Az első évben még a pályamódosítás is megfordult a fejemben a nehézségek hatására, de sikeresen levizsgáztam végül mindenből. Sőt, barátom (hugom osztálytársa Zombori Attila) matematika érettségije igen komoly tanulságot és pedagógiai sikert hozott! Júniusban siettem saját vizsgáim befejezésével, hogy segítségére lehessen Attilának, aki minden év végén eddig „kegyelemből” kettést kapott matematikából, de az írásbeli érettségijén megbukott. Lett nagy riadalom! Jól ismertem, sokat beszélgettünk barátián irodalomról, filozófiáról és minden egyébéről és együtt táncoltunk rengetegszer. Ekkorra valódi elszánás ébredt benne a tananyag elsajátítására. Nyolc napon keresztül napi négy-öt órát tanultunk együtt, persze nem csak matematikát. Úgy éreztem, gondoltam, hogy ezalatt ő elsajátította a középiskolai tananyag 70%-át. Megértette a bizonyításokat, a közepesen nehéz feladatok megoldásáig is eljutottunk. Hogy nem láttam rosszul a fejlődését, az számomra kiderült abból, hogy amikor a vizsgateremből kijövő tanárnője elmondta, milyen feladatokat kapott Attila, megmondtam, hogy szerintem melyiket oldja meg (és hogyan), és úgy is lett. Egy életre belém

vésődött: végveszély érzése, összpontosított akarat és szakszerű segítség olykor csodákra képes. Ahogy 2009-től oly gyakran saját osztályaimban is tapasztalhattam.

A második egyetemi évetől megjelenő pedagógiai, pszichológiai tárgyak erősen fölkeltek érdeklődésemet. Ekkor tanulmányoztam először alaposabban a nevelés történetét, (majd 2001-ben és 2003-ban is a 20. századi magyar nevelés történetéből választottam szakdolgozatomnak témát történelemből¹³⁹) olvastam Szabó Miklós könyvét, 'A pedagógus Tolsztojt', Aronsonnak a 'Társas lényét'. Beiratkoztam matematika- és filozófiatörténeti kurzusokra is és csoporttársaimmal is rengeteget beszélgettünk leendő pályánkról. (A 15 fiúból (ha jól emlékszem...) csak egy morzsolódott le, illetve jelentkezett át: meteorológus lett, de tudomásom szerint csak én dolgozom ma tanárként, meg az egyetlen csoporttársnőnk.) Rényi Alfrédnek Platón stílusában írt dialógusait először kölcsön kapott könyvből olvastam és a matematikus és fizikus könyvtáraknak is gyakori látogatójává váltam ekkortól. A harmadik év végén volt először, hogy középiskolában órákat látogattunk (én mindjárt helyettesíthettem is, tanárnőm hiányzása miatt) és ez további ösztönzést jelentett az olvasáshoz, tanuláshoz. Rádöbentem, hogy egész osztályok előtt állva és beszélve (nemcsak négyszemközt, legfeljebb kis csoportokban, mint eddig!) fogom tölteni az életemet tanárként. A Szabó Ervin Könyvtár majd minden ismeretterjesztő matematika és fizika tárgyú kötetét kiolvastam a következő években, jegyzeteltem, tematikus és történeti vázlatokat írtam, és érdeklődésemet követve nemcsak saját tárgyaimról, de a világtörténelemtől, vallástörténetről is. Ma is megvannak e jegyzeteim, sárguló lapokon, de már csak a modern fizikáról szólókat szoktam használni tanításkor. Azóta is ekkori olvasmányaim alapján ajánlok könyveket a matematika, de még inkább a fizika iránt érdeklődőknek. Persze igyekszem folyamatosan bővíteni tudásomat ezeken a területeken is.

Az első párkapcsolatomat is ekkor éltem meg. És amikor tehettem, meglátogattam szeretett, idős középiskolai tanárait beszélgetni, tanóráikat újra meghallgatni. Vagyis ha végiggondolok első huszonhárom évemen, úgy látom, alaposan fölkészültem a tanári munkára. Széles körű, sokoldalú és mély műveltséget szereztem, sokat gyakoroltam is a nevelési helyzetekben és két szakom tanításához is megfelelő szakmai ismeretekkel bírtam. Ezen felül szereztem olyanfajta olvasmány-élményeket is, melyek későbbi tanulmányaimban is segíthettek, így utólag előkészületnek tűnnek rájuk. A történelem, filozófia és a teológia mindvégig kiegészítette, áthatotta matematikai és fizikai tanulmányaimat. Nemcsak olvasmányaimban, de gondolkodásomban is.

Az első lépések (1995-2003)

Negyedéves koromtól óraadóként tanítottam a Kolumbusz Követői Humángimnáziumban, egy alapítványi iskolában¹⁴⁰. Az első óráim emléke elevenen él bennem ma is. Ahogy például az

¹³⁹ Mivel jól tükrözik pedagógiai gondolkodásom elmélyülését, hátul az A-mellékletben közlöm szakdolgozataim bibliográfiáját. Természetesen a tanterv-elméleti és oktatáspolitikai kérdésekről írva, gondolkodva saját tanári munkám is jóval reflektáltabbá, öntudatosabbá vált.

¹⁴⁰ Ekkor tanulmányoztam át alaposan Fináczy Ernő két könyvét, az Elméleti pedagógiát és a Didaktikát. Mindkettő az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadásában jelent meg reprintben 1994-ben és 1995-ben. Mély hatással voltak rám, pedagógiai nézeteimre a '20-as évek kiváló pedagógusának írásai. (Imre Sándor Neveléstanára (ugyanott jelent meg 1995-ben) már nem maradt elég időm, máig félbehagytam olvasását.) Most 2018-ban épp emlékeim felelevenítésére olvastam újra a két kötetet, és ismerem fel igazán, mekkora hatással

elvárásaimat ismertető órát követő második fizika órára Marcus Aureliust vittem magammal „fegyelmezni”. Amikor ugyanis legelőször beléptem a tizedikesek közé (volt olyan, akinél fél évvel voltam csak idősebb; lábak az asztalon, kólásüvegből szürcsölő diákok becsengetés után stb.) a felkiáltás: ’Né, új osztálytársunk lesz’ előbb hangzott el, minthogy az igazgatóhelyettes bemutatott volna: ’Az új fizikatanár.’ Készültem. Ma is látom Feri arcán a döbbenetet, amikor az óra közepén felszólításomra felolvasta a mondatokat: „Mondjon vagy tegyen bárki bármit, nekem jónak kell lennem. Ahogy a smaragd, a bíbor és a gyémánt is azt mondja magának: mondjon vagy tegyen bárki bármit, nekem smaragdnak kell lennem, meg kell őriznem színemet.” ’Hát ez meg MICSODA?!’ – nézett a borítóra. Nyugodtan elmagyaráztam, mint oly sokszor azóta is, hogy Kr.u. 161 és 180 között az akkori világ ura, a római császár vetette papírra e sorokat itt a Kárpát-medencében, a háborúi szünetében. A nyugalom, a fegyelem és figyelem megteremtése rengeteg küszködéssel járt. Viszont arra a heti néhány órára alaposan felkészülhettem. Volt döbbenet, mikor személyre szólóan mindenki más dolgozatkérdéseket kapott, mert persze „valahogy” kiderült. Sok érdekes kísérletet és a következő évben egy természettudományos záróvizsga keretében az első, a fizika egészét összefoglaló előadásokat is tarthattam. Tételsor összeállítása, lelkes és nagy tudású (elsősorban egy egyetemen is tanító földrajz és egy fiatalabb történelem szakos kollégámra emlékszem meleg hálával) kollégákkal való beszélgetések, viták és persze személyiségük lenyomata, amit magamban őrzök. A diákok vizsgái (szigorlatokhoz hasonlóan bizottság előtt feleltek) jól sikerültek, kivívtam kollégáim elismerését is.

Az egyetem utolsó évében a kötelező tanítási gyakorlatok, a szakdolgozatom megírása mellett most már matematikát is tanítottam egy tizenkét fős kilencedikes osztálynak (és még két osztálynak fizikát) a Kolumbuszban. Ekkor ismertem meg későbbi feleségemet is.

A matematika államvizsgám nyomasztó emlék, akárcsak bukásom az algebra vizsgámon a harmadik félévben. Átéltettem a megbukás szégyene mellett az egzisztenciális válságot is, amit az elsötétülő jövő képe okoz, vagyis együtt tudok érezni adott esetben a diákjaimmal. Azóta is, ha tehetem, a pótvizsgák alatt a folyosókon sétálva igyekszem megnyugtatni, megvigasztalni tanulóinkat. A matematika szakon egyébként egyetemi vizsgáim általában is eltértek attól, ahogy később szerettem volna feleltetni és vizsgáztatni. Azt persze elméleti fizika előadónktól intuitíve jól megtanultam, hogy az a jó vizsga, ami után a felelő többet tud, mint amikor bejött. Több érettségi elnök is elismerését fejezte már ki a történelem, filozófia feleleteket végighallgatva pedagógiai hozzáértésemet, elkötelezettségemet, kérdés-kultúrámat illetően. Nyíltan is el szoktam mondani olykor diákjaimnak pót- és osztályozóvizsgák, kisérettségik előtt, hogy én a vizsgát tanításra való lehetőségnek (is) tartom, ahol a felfokozott lelki állapot ezt különösen megkönnyíti. (Az érettségiben persze csak a felelet végén vagy azon kívül teszek föl kérdést, mert teljesen téves kiindulással nem szoktam találkozni.) Emlékeim szerint egyetlen diákot buktattam meg pótvizsgán még 1999-ben, és csak kétszer éreztem úgy, hogy talán jobb lenne, ha évet ismételné az illető. Mindig segítőkész, biztató, de alapos, megértést elváró igyekeztem lenni. Sok diákom fejezte ki háláját, elismerését, hogy megbuktattam és egyetlen diákomtól sem hallottam az ellenkezőjét. Mindig adtam konzultációra lehetőséget, és az utóbbi tizenkét évben hosszabb (tíz napos) intenzív felkészítő kurzust is tartottam, a rászorulóknak.

voltak kezdetben pedagógusi tevékenységemre, milyen mélyen belém ivódtak egyes gondolatok. Most is tanulságosak a gondolatmenetek, még ha sokmindenben eltávolodtam is tapasztalataim, pszichológiai, filozófiai tanulmányaim hatására tőlük. (Leginkább a pedagógiai rendszer felállításának alapelveiben nem értek egyet a szerzővel.) Mégis sokat őrzök ebből a pedagógiai „hagyatékából”, amire jó volt rácsodálkoznom újra.

Az államvizsgáimat követő nyáron megtanulhattam a kőműves és festő-mázoló munkák alapjait lakásfelújítás közben (és majdnem minden nyáron azóta is gyakorlom, sőt fejlesztem ezirányú készségeimet). Szeptembertől a Hetényi Géza Egészségügyi Szakközépiskola és Világbanki Gimnáziumban kezdtem tanítani, anyagi és időbeli okok miatt. Egy tanév volt végül összesen (1997-98), de tanulságos. Többek között két végzős osztály felét kaptam matematikából, jórészt lányokat (egészségügyi képzésben). Abban az évben voltak először matematika érettségik abban a középiskolában és félévkor bizony sokan buktak. Igazgatóhelyettes-asszonyom be is hívott beszélgetni az irodájába és ekkor szembesültem vele, meg sem kérdeztem diákjaimat, ők hogyan látják a kudarcot, miben látják az okát! (Ezt azóta mindig igyekszem megbeszélni bajba jutott diákjaimmal.) Vagyis főnöknőm szavaival „tanügyi bürokrataként” osztályoztam, a megszerzett tudást értékeltem csak, „nem vettem figyelembe a füzet-vezetést, nem adtam szorgalmi feladatokat”, stb. Ez persze nem volt egészen igaz, de akkor alaposan végiggondoltam a dolgot és mélyen a lelkiismeretembe is vésődött. Az osztályzatokkal való értékelés szerintem tükrözheti a feladatok megoldásában elért eredményességet, a megszerzett(? – hiszen mélyen egyetértek Madách soraival: „minden mit érzessz, szerzessz és tanulsz, évmilliókra lesz tulajdonod”) és visszaadott ismereteket (a puskázó diákjaim egy jó része csak később árulta el az általam föl nem fedezett technikáit), de mindig figyelembe vehető a tanuló gondolkodásának fejlődése (már csak elszámolta, de az új fogalmakat érti és megtanulta), szorgalma (nagyon nehéz neki, nem érti, ami kiderül egy elírásból, megjegyzésből, de igyekezett emlékezetében megőrizni, ellentétben az üres lappal)! Azóta is úgy látom, hogy az osztályzás arra való, hogy diákjaimat tudományaim megismeréséhez közelebb segítsen, önálló munkára ösztönözzem. (Persze igyekszem olyan nehézségű dolgozatokat összeállítani, hogy iskolánk normáihoz igazodva a 15%-onkénti ugrást én is reálisnak érezzem. Az egy-két ponton múló jobb jegyet pedig följegyzem magamnak is, meg a dolgozatra is. Egy + jelet teszek az osztályzat mellé és félév vagy tanév végén kiszámolom a jobbik jeggyel is az átlagot, hogy ne ezeken múljon. Saját gyerekeimen is láttam, milyen lelombozó, demotiváló hatása van a folyamatosan egy ponton múló ötösnek, amit nem sikerül megszerezni. Van, amikor megadom a jobb jegyet +ó.m. jelzéssel, vagyis az órai aktivitást a dolgozatonál is figyelembe veszem. És csináltam már néha olyat is, hogy a matematikai diákolimpiák módjára a legjobb három dolgozat eredményének átlagát tekintettem 100%-nak. Aki pedig 100%-ost vagy annál jobbat ír [leggyakrabban fizikából, ahol az elméleti kérdésekre adott válaszoknál az órán elhangzottakat 100%-nak véve a pontozásnál ennek 80%-át igyekszem maximumnak tekinteni, de történelemből, filozófiából is előfordul ilyen] néha/mindig két ötöst adok.) Valakinek a tudományokhoz való közeledéshez a szigorúság kell, hiszen a legtöbb diákom sajnos csak egy elégségest akar szerezni tantárgyaimból, van, akinek az érdemelnél is jobb jegy segít. Ez utóbbi esetben figyelniem kell arra, hogy a hála fölébredjen benne, mielőtt megszületik szívében az elbizakodott, gőgös: 'megérdemeltem'. A mérlegelés minden röpdolgozat javításánál ugyanez. Amikor az fut át rajtam, hogy most rajzoljak-e napocsát vagy mégsem (még a végzősök is „elvárnák”), vagy hogy milyen megjegyzést, tanácsot vagy kérdést fűzzek az érdemjegy mellé, lehetőleg mindig névvel történő megszólítással, az jár a fejemben, vajon az ő személyisége mit igényel.

Végül év végén a Hetényiben egyikük sem bukkott és csak két lánynak kellett szóbeli vizsgát tennie az érettségien. Elég alapos pedagógiai tanulsága is volt a dolognak számomra: - az utolsó két hétben jól sikerült megtippelnem, hogy a feladatgyűjtemény mely feladatai lesznek majd feladva; nyolcból hármat eltaláltam és meg is oldottunk közösen az órákon; - ennek ellenére legnagyobbbésztt éppen csak kettesek születtek. Megtanulhattam a magam bőrén a pszichológia régi igazságát: amiért a tanár küzd, az a tanárnak fontos! Őket, a diákjaimat kell érdekeltté tennem a tanulásban!

Az egyik tizenegyedikes csoportomban viszont volt néhány érdeklődő fiú és egy alkalommal a középiskolai anyagban nem szereplő összefüggéssé alakítottam egy hibásan felírt nevezetes azonosságot. Jutalom ötöst ajánlottam annak, aki utánanéző, mit jelentenek a kongruenciák. És megtették! Sőt, annyira lelkesek voltak többen is, hogy három héten át átnéztem velük a számelmélet alapjait! Az ismeretlen téma, a matematika szépsége többüket megérinthette és a témakört lezáró dolgozat eredményeit csak annak írtam be, aki kérte. Négyesek és ötösök sokkal nagyobb számban születtek, mint a kötelező tananyagokból!

Másik szép emlékem az önképzőkör vezetése ebből a tanévből. Elsősorban történelemről, politikai kérdésekről, erkölcsről beszélgettünk a négy-öt lelkes diák kívánsága szerint és táncoltunk, megtanítottam őket a társas táncok legtöbbszörére. Ma is büszkeséggel tölt el az egy évvel későbbi szavalat emléke, mikor meghívtak ballagásukra és ott F. mondta el a Szózatot. Úgy éreztem, hazaszeretete tüzének egy része tőlem is ered. Ekkor ajándékoztam először könyvet diákomnak és ekkor mentem lyukas órámban először az iskola konditermébe.

Ezután (1998. augusztus) kerültem jelenlegi iskolámba, az ekkor egy éve újrainduló Egyetemi Katolikus Gimnáziumba. Egy kilencedikes fiúosztály osztályfőnöke lettem és a nyáron már szervezhettem az első táborot, a gólyatábort. Ezzel egyidejűleg kezdtem meg tanulmányaimat a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola történelem szakán levelező tagozaton. Ez utóbbival kivívtam akkori igazgatóhelyettesem ellenszenvét, ugyanis szerinte egy matematika tanárnak semmi szüksége történelmet tanulni. Én viszont sokat profitáltam belőle és hálás vagyok érte! Agyamnak egészen másfajta készségeit kellett kihasználnom és fejlesztenem. A matematika és fizika vizsgák anyaga oldalszámban mérve eltörpült a történelmiekhöz képest; míg ott a megértés erőfeszítése volt kimerítő, addig a történelemben a hosszú szövegek fontosabb adatainak, az események összefüggésének kiszűrése, megértése és megjegyzése, vaktérképek, kronológiai adatok, fogalmak, személyek életútjának emlékezetben tartása és a források stílusának, azonosító jegyeinek megragadása volt a sikeres vizsgák titka. Két történelem szakdolgozatom megírásakor (2001 és 2003-ban) élhettem át igazán az önálló alkotó szellemi munka örömét (bár matematikából is matematikatörténeti témát választottam) először az életemben! Kutatások a könyvtárban, cédulázások, az összefüggések feltárása, még ha csak a magam számára is. (2003-ban az ELTÉ-n a témavezetőm rá is kérdezett, akarom-e publikálni a dolgozatomat, de nemet mondtam, mert már indultunk Belgrádba.)

Az osztályomat igazán a magaménak éreztem. A lehető legtöbb szünetben bementem hozzájuk, (persze leginkább a hangzavar megfékezésére, fegyelmezés céljából, csak 2008-tól alakult át mindez bennem úgy, hogy jellemzően beszélgetni maradok ott a szünetekben), órákat látogattam, hogy megfigyeljem magatartásukat. (Ma már személyiségük sokkal jobban érdekel, az óralátogatások alatt is tudatosabban ennek megismerésére koncentrálok elsősorban.) Egy alkalom élénken él az emlékeimben és a fiúk is emlékeznek rá máiglan. Tízedikben fiatal kémia tanárnőjük panaszkodott X-re, hogy bántóan pimasz, szemtelen megjegyzésekkel zavarja az órát. Beültem a következő órára és valóban ezt tapasztaltam. Az ötödik perc után már a jelenlétemben is minden a szokásos módon történt (általában azóta is, minden osztályomban). Alig bírtam türtőztetni magam időnként a nőket általánosan is sértő félhangos megjegyzések hallatán, de nem szóltam rá X-re, nem szakítottam meg az órát (ezt a kolléganő pedagógiai kompetenciájának megsértéseként értelmezték volna ők is, én is). Mielőtt óra után kiment a tanárnő, váltottam vele még néhány szót és bent maradtam a teremben. A szavaimra nem emlékszem már, de alaposan lehordtam X-et, hogy egy magyarságára ilyen büszke fiú hogyan bánhat ilyen felháborítóan lekezelő módon egy ifjú nővel (hát még a tanárával). Többet nem

kellett bemennem kémia órákra emiatt, mert nem érkezett több panasz. (Osztálytársai mesélték, amit akkor még csak sejtettem, hogy az otthoni mintát követte¹⁴¹. Azóta is úgy gondolom, nekem tanárként az a feladat, hogy a rossz szokásokat lehetőleg jobbakra cseréljem, akár az eredetük felkutatása nélkül is.) Tanárnőikkel azután igyekeztek még nagyobb tisztelettel bánni. Ezt nagyon fontosnak éreztem későbbi fiú osztályomnál is, mert iskolánk egyéb fiú osztályai bizony gyakran „kikészítették” tanárnőiket. (A pszichológiai okokkal is tisztába jöttem az eltelt évek alatt. Noha értem az okot, még mindig nehezebb a lányokkal boldogulnom, mert megoldást nem tudok arra a „problémára”, hogy mindkét nem tagjai fölserdülve szívesebben követnek azonos nemű példaképeket.)

A lovagiasság, nőkkel való bánásmód megtanulása jegyében szerveztem társastánc estét olykor a Díszteremben. Bár három fiam nevelése és a folyamatos tanulás (2001-ben végeztem Szegeden és az ELTE Bölcsészettudományi Karán folytattam tanulmányaimat esti tagozaton, ahol 2003-ban diplomáztam) mellett nem sok szabadidőm maradt, elvittem osztályomat színházi előadásokra is. A nevelésükben (osztályfőnökként) azt terveztem, hogy kilencedikben az erkölcsi elveket beszéltem meg velük (miért ne káromkodjunk, mire való az udvariasság stb.); tizedikben a párkapcsolatok, szerelem témáját járjuk körbe (elsősorban Erich Fromm és Fritz Kahn írásai, és diákjaim kérdései nyomán); tizenegyedikben a továbbtanulásra, pályaválasztásra koncentrálunk; az utolsó évben az életre szóló bölcsességekből Henri Boulad írásai mentén kívántam minél többel megajándékozni őket. (Nagyjából ez a vázlata máig egy induló osztályommal való pedagógiai munkámnak. Az utóbbi tíz évben az internet és különösen a facebook elterjedésével, a kommunikáció átalakult, erről is beszélni szoktam. [Diákjaim fordultak hozzám problémáikkal évekkkel ezelőtt, hogy az internetes közösségi oldalakon osztálytársaik milyen bántó módon viselkednek, míg élőszóban egész máshogy. Ez hívta fel a figyelmemet arra, hogy bár az internet jótékonyan hathat az érdeklődésre, de a személyiség határait elmosódottabbá teszi.] Legújabb, 2018 szeptemberében induló osztályomnak kilencedikben alapos orvosi ismereteket is szeretnék már nyújtani a különböző pszichoaktív szerek használatának következményeiről és az egészséges életmódról. A házasság, párkapcsolatok témájáról pedig az eltelt időben már nem csak a két fent említett könyv alapján szoktam beszélgetni.) Gyakran írtam velük fogalmazást osztályfőnöki órán a legkülönbözőbb kérdésekről, amiket a következő órán megbeszéltünk. (Megtanulhattam az egyetemi jegyzeteimből eleinte csak halvány emlékként őrzött igazságot, hogy az órai viselkedésük mennyire nem tükrözi olykor az elmélyültségüket. Diákjaim enyhén szólva is „húzták a szájukat” sokszor, de odahaza olvasva a gondolataikat, meglepő mélységek tárultak szemem elé! Vagyis a megtanult pszichológiai elv helyesnek bizonyult, bár azóta is elfelejtem olykor: a tanár ne a diákok órai magatartása alapján mérje le munkája sikerességét.) Feltehetik kérdéseiket, volt, hogy a következő hónap témájára tőlük kértem ötletet (így tizenkettedikben újra átnéztünk néhány etikai kérdést). Emellett a hazaszeretet ápolását is nagyon fontosnak éreztem. Mivel közös iskolai megemlékezések még nem voltak ekkoriban, az október 6-i és március 15-i megemlékezéseket én tartottam osztályomnak 1999-től két éven át. A kiváltott pszichológiai hatáson mértem a sikert. Rövid, lényegre törő, hőseink áldozatvállalását megértető „műsorok” voltak. Volt, hogy ki-mit-tud típusú vetélkedő vezetett be megemlékező gondolataimat, amik legtöbbször történeti forrásokból táplálkoztak. Az átlag 25 perces ünnepélyek végén én magamban sírtam, a fiúk nyíltan is. Z még tizenkét évvel később is megkérdezte, mikor az utcán találkoztunk, hogy mit is olvastam föl nekik március 15-én. Már nem emlékeztem pontosan, de az izgalomra, mely az ünnepélyeink elején elfogott, élénken emlékszem ma is. Fizika és matematika órákon nem tapasztaltam olyan figyelmet, mint megemlékezéseinken. Minden

¹⁴¹ A 2018-as nyaram pszichológia tanulmányai figyelmeztettek rá, milyen döbbenetesen fontos ez az erkölcsi kérdés. Lásd a H-mellékletben Alice Miller, Lundy Bancroft, Patricia Evans és Judith Herman műveit!

fiú jelen volt lélekben és összpontosított. A szó pedagógiai értelmében is ünnepélyek voltak ezek az alkalmak számomra is. Az osztálytalálkozókra is szóba kerülnek olykor. (Nagy büszkeséggel és hálával írom le, hogy a tíz éves érettségi találkozónkon négy szemközt beszélgetve a fiúkkal, többen megköszönték, hogy apjuk helyett apjuk voltam a négy év alatt.)

Az osztálykirándulásokat is remek nevelési alkalomnak fogtam föl. Egyfajta beavatásnak szántam a nehéz hátizsákkal való túrázást akár napi kilenc órán át, az erdőben alvást a szabad ég alatt, patakban fürdést, tábortűznél főzést. Mindig vittem nekik olvasmányokat is és rengeteget beszélgettünk. Tizenkettedikben télen mentünk egy erdő közepén lévő kulcsos házba, hogy a favágás, befűtés is része lehessen együttlétünknek. (Mégfürödtem a hóban este, mint huszadik születésnapomon, de ebben „az őrültségben” nem követtek a fiúk. A testbe ivódó tapasztalatok szerintem nagyon fontosak! Ezért jártam keresztutat egy rönköt cipelve a vállamon 19 évesen egymagamban a budai hegyekben. Egy Újszövetség volt mindössze a kabátom zsebében, abból olvastam az evangéliumok leírását Jézus szenvedéseiről. Máig eszembe jut, ha osztályaimmal járom az iskolában és testem is „emlékezik” erre a keresztútra.) Tizenegyedikben pedig engedékenyebb voltam és a lány osztállyal közösen kirándultunk a Balaton-felvidéken, csak a szállásunk volt a szomszéd faluban (éppen mint 8 évvel később az akkori fiúkkal, de akkor a szállás közös épületben volt a lányokkal, csak más épületrészben).

Segíthettem a fiúknak az iskolaújság megszervezésében is. Látogatás a Parlamentben és még rengeteg szép emlék fűződik hozzájuk. Délutáni kosarazások, focik és a már említett „férfi a férfival” négy szemközti beszélgetések az életről. Nagyon szerettem őket egyesével is és közösségben is.

Azért írtam ilyen részletesen első osztályomról, mert mintája, mintegy ős-képe lettek a további osztályfőnöki munkáimnak. Azóta (Belgrád után, 2007-től) a testnevelés órákra megyek be elsőként (akkor még ezt nem tettem) és többször sportolok együtt velük, mert jellemük sokkal szabadabban megnyilatkozik játék közben és a sport kiváló jellemfejlesztő erővel bír. Koedukált osztályaim lányaihoz csak kilencedikben szoktam benézni tornaórán, bár osztályprogramokon később is igyekszem velük röplabdázni, focizni, játszani! Sportszerű viselkedésünk, a versengés helyetti valódi játék komoly nevelőerővel bír tapasztalatom szerint.

A szülők hálája mellett másfajta elismerésben is részem volt 2002-ben. Egy mérnök apuka arra kért, lektoráljam utólag, vagyis mondjak véleményt a relativitás-elméletet tárgyaló könyvről. (Ugyanez a megtiszteltetés ért a szegedi egyetemen is, egy-két filozófia tanárom küldött át cikkeket és kért róluk nem hivatalos recenziót tőlem. Most (2018 tavaszán) egy vallás-néprajzi tanulmányról és a hozzá kapcsolódó vitáról kérdezte meg dr. Sz., a tehetséges kilencedikes diákom édesapja a véleményemet.) És a továbbtanulás! Ebből az osztályomból több pedagógus is kikerült, egyikük később hét évig matematika-informatika szakos kollégám is volt. Másikuk az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Karán zenei képességfejlesztés speciális módszerei címmel vezet gyakorlatot és az országos zeneterápiás társaság elnöke. Több mérnök, de a Nemzeti Bank vezető tisztségviselője és az Ifjúsági Kereszténydemokrata Szövetség (a KDNP ifjúsági szervezetének) nemzetpolitikai munkacsoportjának vezetője is található köztük.

A 2001-ben iskolánkban elsőként érettségiző osztály (melynek matematika tanára voltam, heti három, tizenegyedikről heti négy órában) két legjobb magaviseletű leánya is a matematika tanári pályát választotta. A szülőkkel való konzultáció és utána differenciált oktatás: speciálisabb, nehezebb feladatok megoldatása és a táblánál többieknek való magyarázásnál a tanári készségek tudatosítása – ezekkel igyekeztem hozzájárulni sikerükhöz. A.-val mostanában is összefutok néha az utcán és úgy

érzékelem szavaiból, helyén van az életében anyaként és tanárnőként is. És a hat-évfolyamos fiúosztály (nekik öt éven keresztül matematikát és fizikát tanítottam) legjobb tanulója is tanár lett. (F. a matematika-fizika szak helyett az utolsó évében, mikor már nem tanítottam őket, végül a matematika-latin-görög szakot választotta és sikeresen el is végezte. Búcsúlevelét idézem majd engedélyével a fejezet végén. Egy rövid ideig kollégák is lettünk.) A többi osztályban szerzett tapasztalataimról most nem írok.

Következő „saját”-osztályom már vegyes osztály volt. Nyáron előkészületként ezért elolvastam néhányat a klasszikus lányregények közül. (És ugyanezt folytattam 2007-ben is.) Jane Eyre, Büszkeség és balítélet, Értelem és érzelem stb. – saját fiainknak is felolvastunk feleségemmel néhányat hangosan, annyira megtetszettek nekem. Ennek az osztályomnak taníthattam először történelmet is a matematika és a fizika mellett. Csak egy évig dolgoztunk együtt és ez rövid idő volt ahhoz, hogy beleszokjak a koedukált osztályok osztályfőnöki szerepébe. Több gondom volt a lányokkal, mint a fiúkkal, pedig olykor külön tartottam az osztályfőnöki órát nekik. Jól érzékelhetően máshol tartott szellemi érésük. Néhány szép emlékét őrzöm szeretetüknek, ebből egyet elmesélek. Osztályom egyik legmegbízhatóbb leányának öccsét is tanítottam tíz évvel később, és kimondott kérésre családlátogatáson is voltam náluk. Ekkor mondta a leány, hogy ő egyetlen órán nem unatkozott soha kilencedikben, a történelem óráinkon. Nagyon megörültem megjegyzésének, mert az órai figyelmet tanárként nem éreztem kellő mértékűnek.

2000-ben pedig kolléganőm öccsének vezető tanára lehettem egy fél évig fizikából. Igyekeztem átadni a szakma szeretetét, az alaposágot, közvetlenséget, pedagógiai látásmódomat. Mindazonáltal nem kaptam kedvet a mentori munkához. Éreztem egyfajta könnyebbséget és a szakmai tapasztalatcsere lehetősége is felvillant előttem, de az osztályaimmal való munka folyamatosságának megszakadását nem érzem kívánatosnak és fiaim gyakorló-iskolai élményei is egybeváltak érzéseimmel. Ha azonban egy tanár-jelölt beül óráimra hospitálni, a mai napig igyekszem számára láthatóvá és érthetővé tenni pedagógiai vezérelveim egészét a tanóra során, hogy segítsen sikeressé válni a tanári pályán.

2003-ban aztán (előre nem látott) négy év szünet következett. Az eddig kapott és megőrzött sokféle köszönőlevél közül ideiktatok egyet, a fent említett 11.-es B.-nek kézzel írott búcsúlevelét:

Kedves Keszei tanár úr!

Nem is tudom, mi lenne a helyesebb megszólítás: talán tisztelt filozófusom,- helyesebben kiváló tanárom,- még helyesebben: boldog barátom. Igen!

Ez az öt év csendesen, nyugodtan, vidáman folyt el, mint ahogy a kék Duna partján szemlélődőnek lassan csörgedezik a víz, vagy ahogy kiömlik a méz, amelyet öt éven át gyűjtöttek a szorgos méhek.

Eltelt ez az öt év: ötször kellett újramelegíteni a kandallót, ötször virágoztak ki a gesztenyefák, ötször hagytam el az iskola kapuit a vakáció elején. Öt év alatt barátokat kaptam az élettől, együtt kezdtük az álmos reggeleket majd együtt nevtünk; néha csalódtam, sírtam és nevettem. Lassan ránk szárad az öt éves krétapor, öt év alatt megfehéřítette a Tanár úr haját is, csak elfelejtette leporolni.

Örülök, hogy a számok dzsungelében, a rideg képletek erdejében, az egyenesek és görbék törvénye mögött mindig ott állt egy érző szív, egy gondolkodó lélek. Szép volt, hogy a vezetőkben,

gépekben, elméletekben, atomokban és elektronokban nem látszott, hogy mi az Isten, mi a szeretet, de mi mégis láttuk.

Az élet túl rövid, hogy minden ismeretet megszerezzünk; túl hosszú, mert sokat szenvedünk; de éppen elég arra, hogy boldogan éljünk és bölcsék legyünk. Boldogan él az, aki szívét az igazsággal felvértezi: csalárdság és hazugság rontást nem hozhat rá és úgy nézi a világot, mint aki egy jól körülbástyázott fellegvárból szemléli az ellenség kudarcát. Szépen él az, aki lelkét úgy tartja, mint egy kifeszített íjat: mindig látja a célt; állandóan kész arra, hogy gondolat-nyilai szárnyra keljenek. Az ilyen ember lelke hasonló a jól megmunkált földhöz, melyre ha csak egyetlen szem hull, százszoros termést hoz.

A hazának már azzal is sokat tettünk, ha egy embert a haza szeretetére indítottunk... A Tanár úr már sokszor eleget tett a hazának.

Mielőtt elmondanám áldásomat, hadd mondjak el egy átkot: fogadja a Tanár urat Nándorfehérvár ezernyi tárt karral, de sokáig ne szeresse: úzze vissza a hunok ősi városába, öreg Budapest városába, hogy újra találkozassunk. Noha sok sötét kebel él itt, el ne feledje, hogy itt él néhány barátja, itt él az a B., akivel szokott néha bolondozni, beszélgetni.

Köszönök mindent!

Köszönöm a sok munkát, fáradozást, játékot. Most búcsúzni kell. A búcsú néha fáj, de ez teszi kellemessé a viszontlátást, a találkozást.

Maradjon a Tanár úr boldog, élete legyen örömteli. Legyen annyi utóda, tanítványa, mint tengerparton a homok. Ne szűnjön zengeni az igazságról, mint ahogy a kakas is szól, ha látja a napot.

Bármerre is jár, mindig egyengesse útját a magyarok Istene.

Szívélyes üdvözlettel: B.

2003. június 19.

Vagyis tanári pályám első szakaszát is sikeresnek érzem. Történelmi tanulmányaim nem akadályozták a szaktanári és osztályfőnöki munkám végzésében. Három fiam nevelése harmonikusan folyt osztályom diákjaiéval, úgy éreztem, egymást erősíti a két életszféra.

Belgrád (2003-07)

Ekkor négy év külszolgálat következett feleségem diplomáciai kiküldetése okán, aki a belgrádi konzulok egyike volt és a kulturális ügyekért is ő felelt. Az első évben a családi háztartás vezetése mellett fennmaradó szabadidőmet történelmi kutatásokra fordítottam, 2004 nyarán pedig jelentkeztem és fel is vettek a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán filozófia szakra. Ezzel régi álmom teljesült, melyről korábban már le is tettem, el is feledkeztem róla.

Csak a tanári munkám szempontjából fontosnak tűnő emlékeimről kívánok most beszámolni. Elsőnek a háziasszonyi létforma átélését említem. Minden nap elsőnek kelni és míg a többiek alusznak,

friss kenyeret hozni a péktől. Reggelit, tízórait készíteni az egész családnak (három fiú és a feleségem), majd bevinni őket autóval a belgrádi forgalomban az iskolába, konzulátusra. Ezután vásárlás a piacon, főzés, mosogatás, takarítás és a délután fél négyig tartó szabadidőben tanulás, sport. Délután a fiúkért az iskolába, megebédeltetni őket, majd feleségemért és a késő délután a tanulásé. Este beszélgetés, játék, közös olvasás, néha filmnézés. A hétvégéken délelőtt kosárlabdázás vagy foci a fiúkkal, bevásárlás a feleségemmel, óriási séták a városban. Nagyjából ez volt a kerete az ezernégyszáz napnak. Eközben idehaza, időszakonként rengeteg kétkezi munkámmal, fölépült Velencefűrdőn a házunk, megszőpült a kert és 2007 nyarán a budapesti lakásunkat is teljesen felújítottuk. A nyári családi kirándulásokon voltunk a montenegrói tengerparton, vadvízi túrán Boszniában, bejártuk Európát, együtt csatangoltuk be London, Párizs, Róma, Bécs utcáit, a világ legnagyobb múzeumait.

Eredetileg egy évig szándékoztunk csak maradni, de mai eszemmel hálás vagyok, hogy másként alakult. Azért, amit megtanulhattam. Elsőként gyermekeim gondos házi tanítója kívántam lenni, de közvetlen közelből tanultam meg újra, hogy aki nem akarja, nem tanítható sem történelemre, se németül, se kosárlabdázni. Türelem, kitartás és alázat sem elég hozzá a tanító részéről, legalábbis ami bennem akkor volt, nem volt elég. A Fehér tenyerek című film főhősével ellentétben, hiába mutattam példát a tanulás rendszerességében, a kosárlabda alapvető mozgásformáinak gyakorlásában, engem nem követtek lelkes tanítványként fiaim, legalábbis nem közvetlenül és azonnal; ahogy diákjaim is csak sok hónapnyi közös munka után szokták átvenni és felvenni az olvasás, testedzés, filozofálás szokását. Az első hetekben kértem a fiúkat szépen, határozottan is, egyszer türelmem fogytán erőszakkal is, de többet így nem. Közös kosarazásaink alatt gyakran dobáltak a maguk kedvére az egyik térfélen, míg én akkurátusan bemelegítettem és a régi, de soha el nem felejtett labdás gyakorlatokat végeztem a másikon, aztán időnként ők is jöttek önként. Ennek már kosárlabda edzés íze volt számomra is. (Szerettem volna átadni a sport szeretetét, a bennem élő sportszerűség iránti elismerést és a labdajátékokban szerzett tudásomat is a fiaimnak! Gimnazistaként még arról álmodtam, hogy edzője is leszek az iskolai kosárcsapatnak. 2013-tól pedig három idényben tényleg visszatértem kissé: a Budapesti Kosárlabda Szövetség játékvezetőjeként dolgoztam a gyerekek között. Belgrádban pont a foci-tudásuk segítette elő fiaim beilleszkedését az idegen iskolai környezetbe. Mindig fontosnak tartottam a testnevelők, osztálytársak, szülőtársak véleményét a fiúk sportolás közbeni magatartásáról; mindig a legelismertbben nyilatkoztak sportszerűségükről, kitartásukról és ügyességükről is. Kisgyerekkorukban felelősnek éreztem magam a kondíciójukért, de ahogy nőttek, egyre önállóbbnak tekintettem őket. Gyakran csak kérdéseket tettem föl, 10 éves koruk után nem utasítottam őket semmiféle tornagyakorlatra. Máig büszkén őrzöm azt a két oklevelet, amit a 2009-2010-es tanévben családunk csapata kapott az iskolai 24 órás kosár- és röplabda bajnokság megnyeréséért. A három fiú és feleségem még bennünket, a tanári csapatot is megverte kosárban, amikor én a kollégáimmal voltam! És milyen figyelmesen segítették, tanították diákjainkat a közös röplabda játéknál! Sokáig éreztem úgy tanári pályám kezdetén, hogy az év végi tanár-diák kosár, foci meccseken nincs kedvem játszani, mert nem elég sportszerűek diákjaink. A fiaimhoz voltam szokva és nem akartam alább adni. Ezért megrendülve tettem le Belgrádban arról a 16 évvel azelőtti álmomról, hogy edző legyek, látván fiaim ellenállását. Mindenkinek másmilyen fontosságú a sport – volt a tanulás számomra. Az önfegyelemről akkor még nem tudtam, hogy úgy működik, mint az izom, - a pszichológia tanúsága szerint¹⁴², - mégis ösztönösen úgy voltam vele, hogy ha az iskolában tanáraik véleménye szerint fegyelmezettek voltak a fiúk, akkor otthon „szabadabbra engedtem a gyeplőt”, ha nem, akkor viszont szorosabbra fogtam, nagyobb összeszedettséget vártam el tőlük. Akárcsak

¹⁴² Lásd erre nézve pl.: Roy Baumeister – John Tierney: Akaraterő. Ursus Libris, 2013.

osztályaim diákjaitól.) Carl Rogers megfogalmazásával facilitátorrá és időnkénti „lelkifurdalássá” akartam válni. Persze a közös étkezések alatt sokszor beszélgettem velük az iskolai tananyagról és saját tanulmányaimról, hogy az általam eredetileg elképzelt (saját életemet alapul vevő!) házitanítói, kikérdezős módszer hiányát pótoljam. A nevelői terveimben való csalódás után, a lelkemben lévő óriási magányra (legalább napi nyolc óra egyedüllét ébren, idegen nyelvű környezetben, barátok, internet, tévénézés nélkül), a rám szakadó idő mérhetetlen tömegére a tanulásban kerestem gyógyírt. Kollégám és barátom búcsúzó megjegyzésére emlékezve, hogy szívesen olvasná, mit gondolok népünk őstörténetéről, rendszeres tanulmányokba fogtam. (Már addig is sok könyvet olvastam ebben a témában rendszertelenül, ahogy éppen időm engedte.) Mivel szellemileg nem terhelte a napi tanítás idegőrlő, fárasztó munkája, óriási léptekkel haladtam. Újraolvastam minden addigi könyvem, kijegyzeteltem és le is írtam kutatómunkám eredményeit. Három-négy naponta ki tudtam olvasni egy szakmunkát és ez olyan intenzív tanulás volt, amit semmilyen más körülmények közt nem lehet megvalósítani. Több tízezer oldalt olvasva és rengeteg adatot fejemben tartva készítettem egy kiadatlan könyv felével felérő művet az első év végére. Ekkor úgy döntöttünk, hogy tovább maradunk és én is új irányt kerestem érdeklődésemnek. Nem volt új, mert tizenhárom éves koromtól erősen élt bennem a filozófia iránti szeretet lángja. Szeged kb. félúton van Belgrád és Budapest között, természetes választás volt, hogy oda jelentkezzek egyetemre. Havonta egyszer-kétszer voltak csak előadások az egyetemen, így rengeteg időm volt az olvasásra, a szemináriumi dolgozatok megírására, a filozófia elmélyült tanulmányozására. Nem kellett nap mint nap órákra járnom, ehelyett magukat a szerzőket tanulmányozhattam, akár egész életműüket végigolvasva, vagy csak főbb munkáikat, de ha akartam vagy szükségét éreztem, többször is. Aztán föltehettem, megvitathattuk a bennem felmerülő kérdéseket! A szegedi egyetemi könyvtár pedig igazi kincsesbányának bizonyult! Persze nem csak filozófia tárgyú műveket olvastam, de történelmet, vallástörténetet, szociológiát is, ahogy feltámadt érdeklődésem diktálta. Volt időm végigolvasni a vizsgáimra az ajánlott munkákat is, nem csak a kötelezőket. Hogy említsek néhányat nem kötelező és nem is szorosan a tárgyhöz kötődő olvasmányaim közül, megemlítem, hogy végigolvastam a Bibliát jegyzetekkel együtt, több valláskritikai művel párhuzamosan; Darwin két fő művét a fajok eredetéről és az ember származásáról, és a Katolikus Egyház (nagy) Katekizmusát is. Tudatos volt bennem, hogy ifjúkori álmaim valósulnak a kemény szellemi munkában: tizenöt évesen polihisztor szerettem volna lenni, a világ átlátására vágytam, majd egyetemistaként a jezsuiták tizenkét évnyi képzése jelentette a csúcspontot számomra és most mindez kézzel fogható valóság lett. Filozófia tanulmányaimnak Belgrádban nem értem a végére (2009-ben államvizsgáztam), de olyan újra/megalapozást kapott világnézetem ez alatt a három év alatt, ami komoly lelki békét és megelégedettséget nyújt azóta is.

Ezen kívül bepillantást nyertem a diplomaták világába, beszélgettem elmélyülten nagykövettel, banki igazgatótanácsi taggal, festőművészekkel, újságírókkal és persze vajdasági politikusokkal, tanárokkal is. Megismertem kissé a szerb emberek mentalitását, nyelvüket és közelről láthattam a háború nyomait. Érdekes élettörténetekkel lettem gazdagabb. És sok száz órát tölthettem szabad gondolkodással! Mindezek máig hatóan jelen vannak az óráimon, bennem.

Egy válogatás ekkor írt dolgozataimból elolvasható iskolánk honlapján is a filozófia tantárgy linkjei között és egy másik kéziratként kölcsonözhető a könyvtárból. Legérdeklődőbb diákjaim kifejezett unszolására állítottam össze az előbbit, hogy olvashassák is gondolataimat, mert az órákon hallgatva „nem áll össze bennük a kép”. Eredetileg úgy gondoltam, néhányuknak kinyomtatom és beköttem ballagásukra ajándékképpen (ezt egyébként meg is tettem). 2017-ben viszont úgy döntöttem, közzéteszem az internet segítségével. Persze csak óvatosan, úgy, hogy csak „legelszántabb” diákjaim

találjanak rá. Mostanig egyébként négy kollégám kérte el történelemről készült feljegyzéseimet. Amikor 2009-ben én szerveztem az iskolai történelem-versenyt, melynek témája az őstörténet és a honfoglalás volt, összeállítottam egy didaktikailag alaposan átgondolt feladatsort. Ezt részben közölte iskolánk évkönyve is, én a B mellékletben közlöm, néhány másik versenyre összeállított feladatsor mellett. Diákjaim rendszeresen kérnek 2007-től arra, hogy írjak könyvet. Eddig három könyv megírásába fogtam, de egyiket sem fejeztem be. Ez hiányosságomnak tűnik, de terveim közé is sorolható egyszerre a befejezésük. E szakmaibb, történelmi és filozófiai tárgyú könyvek megírása helyett egy regény megírása foglalkoztat erősebben, mert ez nemcsak diákjaim véleménye szerint jutna el korosztályukhoz és a felnőtt közösséghez gyorsabban. A tanulóim által javasolt blog-írásnak eddig ellenálltam, bár épp most, mikor e sorokat írom, (2018 októberében) távozott két volt tanítványom, akikkel a youtuber-ré válásomról és öt perces kisfilmek tervéről beszélgettünk. Az ismeretterjesztést a legteljesebb mértékben a feladatomban érzem, úgy gondolom, a tudás felelősséggel jár.

A belgrádi négy év tehát végeredményben igen jelentősen hozzájárult pedagógus egyéniségem kibontakozásához. Kritikai gondolkodásom, világnézeti tájékozottságom és szaktudományos elmélyültségem az ekkor végzett egyetemi tanulmányok és önálló kutatómunkám során nem várt mértékben megerősödtek. Úgy éreztem, filozófiai tanulmányaim megkoronázzák és koherens egészé rendezik ismereteimet a világról, és a mellettük végzett egyéb tanulmányokkal is igyekeztem az emberi tudás teljességét megragadni.

Újra-„kezdés”

Hazaköltözésünk után 2007-től újra a Budapesti Egyetemi Katolikus Gimnázium és Kollégium tanára vagyok és filozófiát is taníthatok azóta. 2012-től kollégiumi nevelőtanárként is dolgozom iskolánkban. 2013-ban elvégeztem az érettségi elnöki tanfolyamot, de iskolánk szoros vizsgabeosztása miatt eddig nem vállaltam ilyen munkát. 2013 és 2016 között a Budapesti Kosárlabda Szövetség aktív játékvezetőjeként is dolgoztam, legtöbbször hétvégén vezetve mérkőzéseket. 2015-ben pedig elvégeztem az Esztergomi Hittudományi Főiskola 60 órás hit- és erkölcsstan tanítását lehetővé tevő posztgraduális képzését. Így utolsó, frissen végzett osztályomnak tizenegyedikben és tizenkettedikben hittan tanára is lehettem és új osztályomat is tanítom tantárgyaimra. Ezek a legfontosabb külső események, változások, melyek jelzik tanári munkám változását, az újra-kezdés gazdagságát, Jon Kabat-Zinn könyvének megfogalmazásában: éber figyelmemet örök kezdőként.¹⁴³ És rengeteg tapasztalat, tanulság, amit leszűrhettem magamban! Jelenleg (2018-ban) mindegyik tárgyat taníthatom, ami nagy öröömre szolgál és Szegeden tanulók ismét: egészségfejlesztő-mentálhigiénikus szakvizsgás pedagógusnak.

2007-08-ban egy végzős osztály, a 12.B osztályfőnöke lettem. Augusztus 26-án leendő tantermünk falát egészen beborították a képeslapok és néhány közülük szerintem iskolához nem illő volt. Ezért levakartam mindent a falról, legletteltem és kifestettem az egész termet két napi megfeszített munkával. Ez és korábbi szeretett osztályfőnöknőjük „elvesztése” erősen ellenséges légkört teremtett, ami jónéhány hónapig tartott. Akkori és mai véleményem szerint beavatkozásom nem igényelte a

¹⁴³ Lásd: Jon Kabat-Zinn: Az éber figyelemről - örök kezdőknek. Ursus Libris, 2016.

diákok beleegyezését, mert iskolánk szellemisége és bizonyos normák számomra nem megkérdőjelezhetőek, az intézményen belül semmiképpen. Kérdés nélküli teremrendezésem leginkább a közösséget szervező lányokban keltett ellenérzéseket. Osztályfőnöki és tanári tekintélyem forgott kockán a későbbiekben. Csak matematikát és filozófiát tanítottam osztályomnak, de komoly ellenállásba ütköztem. Házi feladatok sorozatos el nem készítése, dolgozatok helyetti üres lapok, órákon néha akár a kommunikáció megtagadása. A mélypont valamikor januárban volt, mikor a lámpára, a tanári asztal fölé szabályosan megkötött akasztófa-hurok fogadott. A néma csendben fölálltam az asztalra és leszedtem az ugrókötelet, majd elmondtam: semmi humorosat nem találok ebben (arra gondoltam, felvételeket akarnak készíteni rólam a facebookra) és kértem, jelentkezzen, ki volt, mert komoly veszélyt súgott intuícióm. Akkor még nem tudtam, csak erősen éreztem, hogy ennek életbevágóan komoly jelentősége van. Az óra végén Z jelentkezett, de megállapítottam metakommunikációs jeleiből, hogy nem ő volt. Az első félév végén az osztály harmada bukott matematikából, fele filozófiából és más tárgyakból is volt néhány elégtelen; az érettségi előtt három hónappal. Saját kudarcomnak éltem meg, hiába kezdtem szeptember elsején azzal a legelső osztályfőnöki órát, hogy én álmodok nem adhatok nekik, de a megvalósításukban segíthetek. Hiába a zarándoklaton, szalagavatóra készülve, osztályfőnöki órákon, óralátogatásaim után folytatott beszélgetések, hiába a közeledő érettségi, a lelkiismeretes munkám a tanórákon. Kissé tehetetlennek éreztem magam, annál is inkább, mert nemcsak osztályomban tapasztaltam „lelki ellenállást”. Áprilisban mertem csak mérleget vonni. Ha jól emlékszem, körülbelül 240 osztályzatot adtam félévkor és ennek mintegy a fele elégséges vagy elégtelen lett. Tanítottam pedig fizikát két tizenegyedikes és két hetedik osztályban, történelmet hetedikben és filozófiát a többi végzős osztályban is. Komolyan elgondolkodtam rajta, hogy pályát változtatok és ekkor még nem ötlött fel bennem (sajnos) a pszichológia által igénybe vehető segítség.

Aztán februártól számomra óriási fordulatként, a szülőkkel való számtalan egyéni és értekezleti közös megbeszélés után jelentős változás következett. Osztályom tanulói februárban és márciusban szinte minden órára megírták a leckéiket, figyeltek az órákon és így behozhattuk az amúgy jelentős lemaradásukat. Ismétlés közben kezdték értékelni türelmemet, szaktudásomat és megnyílni. Délután vagy a szünetekben megkerestek családi, párkapcsolati, továbbtanulásukat érintő problémáikkal. Végül áprilisban az egy napos osztálykirándulásunkra is eljöttek heten. (A többi általam szervezett osztály-programra senki sem jött el a tanév folyamán.) Sikeresen érettségiztek, jó közepes eredménnyel, azóta is elhívják érettségi találkozóikra, ahol szeretettel megértjük egymást.

A többi osztállyal is jelentős haladást értem el a második félévben. Talán szerepe volt ebben az iskolai kosárlabda-bajnokság döntőjének is, ahol a legjobb diákcsoport két játékosa is igazolt versenyző volt (háromfős csapatok voltak, két fiú egy lány felállással), mégis hallatlanul kemény, de sportszerű küzdelemben mi, tanárok győztünk. Oroszlánrészem volt benne. Úgy éreztem, itt az alkalom, hogy megmutassam, nemcsak a katedrán állva respektálhatnának. A sportbeli tudás talán megkérdőjelezhetetlenebb elismerést vált ki ebből a korosztályból, mint a katedrán álló ember műveltsége – ekkor így képzeltem. Fizikából több mint húszan olvasták végig Simonyi Károly fizikatörténetét a tizenegyedikesek közül (mindegyikük kézzel írva válaszolt egy oldalnyi kérdéssorra és szóban is beszélgettünk a könyvről – egyetlen leány állította csak, hogy szerinte nem sok értelme volt, bár ma már látom haragját is a megjegyzése mögött), mert két témazáró ötöst írtam be érte. A hetedik osztályok is magukhoz tértek, bár a péntek hetedik órák kitörölhetetlen emléket hagytak bennem. Megszerettük egymást! Előfordult, hogy más osztályokból is megkerestek diákok segítséget kérve lelki problémáikra. És az iskolai rendezvényeken kis osztályteremben tartott társas-tánc

tanításomra is egyre többen benéztek. És számomra váratlan sikerként a filozófia OKTV-re önmagától jelentkező M. dolgozatát is tovább lehetett küldeni! A tizenegyedikes történelem fakultáción (2007-09 között két tanévig vezettem őket; az első évben tizenegyedikesként mindenkinek továbbtanulási céljához vagy történelmi érdeklődéséhez igazítottan, közösen megbeszéltem témából előadást kellett tartania a többieknek, amit megbeszélés követett és néhányszor múzeumi, könyvtári óra; az érettségi évében pedig tematikus ismétlés, majd az előző évek feladatsorainak megoldása – két legkiválóbb tanítványom azonnal felvételt nyert a jogi karra, egyikük a Pázmányra, másikuk az ELTÉ-re) pedig igen kiváló, olykor egyetemi szintű előadásokat hallottunk!

2008 és 2010 között egy hat évfolyamos fiúosztálynak voltam vezetője. Őket tizenegyedikesként kaptam meg, én voltam a harmadik osztályfőnökük. Akik nem jártak fakultációra, azoknak matematikát, és mindenkinek történelmet tanítottam és persze utolsó évben filozófiát is.

A fiúk rokonszenvét könnyebben sikerült megnyernem, de a matematika tanulásáról eltérően gondolkodtunk. A legjobbaknak fakultációra való távozása olyan érzést keltett a többiekben, mintha ez a tantárgy nem is lenne már fontos. Év végére a tizennyolc fiúból tizenhárom nagyon gyengén állt. Persze a leckék elkészítésének hiánya, az órai figyelmetlenség egy közepes képességű csoportban mindig megbosszulja magát. Az év végi ismétlés után írtam velük egy érettségi feladatokból válogatott összefoglaló dolgozatot, ami megerősített: nemcsak év közben végzett munkájuk volt gyenge, de tudásuk is kritikus állapotban van. Ezek után volt akinek felajánlottam a kettést, de elmagyaráztam, hogy a továbbtanuláskor a javítóvizsgán szerzett érdemjeggyel számolnak, többeket viszont javító vizsgára utasítottam. 2001-ben átélt lelki furdalásom miatt utánanéztem és tudtommal ezen vizsgákon bármilyen érdemjegy szerzhető, ellentétben azzal, amit pályakezdőként hallottam tapasztalt kollégáktól, hogy legfeljebb hármas. Sokan voltunk augusztus 20-a után a felkészítő órákon az osztályteremben (a vizsgák előtt egy héten keresztül korrepetáltam őket), de az érdemjegyek majdnem mindegyike négyes, ötös lett. Persze, volt aki a biztonságos kettést választotta év végén és volt olyan is, aki már év közben megszerezte a továbbtanulásához fontosnak érzett jegyet. Ugyanis az alapórán maradt fiúk közül is többen mérnökök, informatikusok lettek!

A történelem órák szintén ellenkezést váltottak ki belőlük. Bátran közölték elvárásaikat, hogy az addig megszokott módon azt várják tőlem is, hogy röviden, de lehetőleg szó szerint diktáljam le, amit meg kell tanulniuk, mert eddig csak füzetből tanultak és így is szeretnék. A mérnök típusú fiúk nemigen akarták a tankönyvüket olvasni. Én pedig legnagyobb részben a tankönyvi vagy az általam választott források olvasása után elemezni igyekeztem a szövegeket. A nagyobb történelmi összefüggések magyarázatakor írtam vázlatot a táblára és elvártam, hogy a tankönyvük leckéit is olvassák el. Tanév végére mindenesetre megkedvelték módszeremet és utolsó közös évünkben többször volt abban a kitüntetett figyelemben részem, amit addig csak az ünnepélyekről ismertem. (A március 15-i ünnepi műsort csak három osztályomba járó megbízható fiú segítségével rendeztem ekkor, az október 23-ához pedig egy másik osztályból választottam főszereplőt.) Nagy örömmel töltött el huszonöt fiú önkéntes, mégis feszült figyelme, míg a huszadik század politikai eseményeiről magyaráztam. (16 évesen egyszer azt fogalmaztam meg egy osztálytársnőm kérdésére válaszolva, hogy két dolgot szeretnék az életben elérni: hogy boldog szerelemes legyek néhány hétig és hogy úgy tanítsak egyszer, hogy mindenki figyel rám, [erőszak alkalmazása nélkül]. Mára mindkettő teljesült!) Még két emlék kiemelkedik a velük való történelem tanulás sikerei közül. Az egyik fiú mesélte büszkén áprilisban a választások előtt, hogy egyetemisták társaságában legfiatalabbnak egyedül ő ismerte föl az újságcikkről vitatkozva az összefüggéseket, torzításokat. Egy másikuk pedig önálló kutatómunkát végzett elvi útmutatásom

alapján Teleki Pál öngyilkosságával kapcsolatban. Igen értékes munkája véleményem szerint szakdolgozatnak is beillett volna egy főiskolán.

A filozófia órák is igen emlékezetesek maradtak számomra. A fakultációra és érettségizni is nyolcan jelentkeztek az osztályomból. Legtöbbjüknek már hatodik, volt akinek nyolcadik tárgya volt, de irántam és a filozófia iránti szeretetből megcsinálták. (Persze nem minden faktos órán ültünk kilencen, sokszor csak hárman, négyen. Már 2007-08-ban is szép siker volt, hogy egyetlen indulónk, M dolgozatát továbbküldhettem a második fordulóra. A következő tanévtől már a könyvtárban tartottam fakultációkat és tartok mindmáig. 2008-09-ben két lány járt mindössze, mint a 2010-11-es tanévben és 2014-15-ben is, bár ez utóbbi tanévben lakásomon beszélgettünk filozófiáról. FR és GA 88 illetve 94%-os eredményt értek el az OKTV első fordulójában; GA-t behívták a második fordulóra is, ahol három hellyel maradt le a döntőről: harmincharmadik lett. „Három pont hiányzott, de kinek is? A filozófia fakultációk meghitt légköre, a közös gondolkodással töltött órák emléke bízom benne, soha nem feledhető. A gondolatok íze, színe, súlya remélem kitörölhetetlen nyomot hagy az ő lelkükben is.” – mint írtam az iskolaújságban. GA azóta elvégezte a filozófia szakot az ELTÉ-n.

Sokszor tartottunk közös táncos délutánt a párhuzamos lány osztály tanulóival, ahol igyekeztem megmutatni a hölgyeknek és uraknak a társastánc alapjait osztályfőnökünkkel együtt. Szép emlékem, mikor egy alkalommal vita estet rendeztem a felkérésükre a szerelemről. Mint említettem már, együtt voltunk kirándulni is 2009-ben. Szomorúbb, de ekkori osztályomból kerestek meg először kábítószerokról való leszokásban való segítség kérésével és szerelmi bánatból elkövetett öngyilkossági kísérlettel is találkoztam. Mindezek persze arra ösztönöztek, hogy a könyvek világában keressek támogatást, hogy szakszerűbb segítséget nyújthassak; bár a filozófiai lélegződoboz vigasztaló erejét bevethettem már ekkor is, de ez nem hozta meg az általam várt eredményt. Átolvastam újra a birtokomban lévő néhány szakkönyvet és az egyetemi tanulmányaim befejezése is több időt engedett az autodidaxisnak 2009-től, de csak a következő osztályommal való munka (2010 októberétől) hozott jelentős fordulat pszichológiai tanulmányaim intenzitásában, elmélyültségében.

Egy kedves kolléganőm két évvel később (2011 januárjában) átküldte a név nélkül írt pozitív jellemzést, amit (2009-ben) végzős diákjai írtak rólam az utolsó osztályfőnöki órán. Visszajelzésnek nagyon fontos volt számomra, mert bár csak fizikát tanítottam nekik tizenegyedikben és heti egy órában tizenkettedikben filozófiát, elismerésük azt jelzi számomra: családom vagy kollégáim (éppen osztályfőnöküknek is) időnkénti kritizáló megjegyzései ellenére, talán mégis helyes úton járok. Íme:

Keszey Balázs

- sok új gondolatot köszönhetek neki, és neki köszönhetően másképp látom a férfiakat, úgy értem a szellemi gondolkodásukat más szemszögből ismertem meg, igazából ő a legműveltebb, legemberibb tanárunk
 - megértő, kíváncsi az emberre magára
- végre volt alkalmam kifejtetni bármiről a gondolataim, ezen az órán jó, hogy bármit meg lehetett beszélni
 - kételkedés, gondolkodás (minden mindennel összefügg)
 - jó beszélgetni a tanár úrral, mert megértő

- Kíváncsi a véleményünkre/gondolatainkra, jó vele beszélgetni, minden témában tud nyilatkozni, vitatkozni is szeret az osztállyal
 - kedves ember, gondolkozásra tanít bennünket
 - nagyon okos, csodálom, hogy ennyi tudás van benne
 - magasan kvalifikált, szuper intelligens
 - megtanított gondolkodni és átlátni a dolgokat
 - okos
 - érdeklődő, nyitott mások gondolataira, véleményére
- akit már egyszer lebirkatürelműztek, ha az ember figyel rá, akkor valóban érdekes dolgokra hívja fel a figyelmet
 - nagy tudású személyiség
 - hihetetlen tudással bír és az életre nevel minket
- tetszik nekem, hogy a tanár úr a véleményünket kikéri egyes dolgokról
- gond nélkül idézi a nagyagyúkat, ő az, akit mindig érdekel a válasz, udvarias
 - jó arc
 - nagyon intelligens (sic!)☺
- egy furcsa ember, aki áldott tehetség, de nagyon nehéz megérteni sok esetben, magas szinten magyarul, de emberi szinten nagyon nagy segítséget tud az embernek nyújtani, egy nagyon sokoldalú és szimpatikus ember
- szerintem Ő az a tanár, aki a nagy múltú academicum et universitas collegium mindent tudó és átlátó tanára lenne a XVIII.-XIX. században, amikor még a tudás kincs volt, az összefüggések meglátása az élet velejárója, ezért kristálytiszta gondolatai boldoggá teszik az életben
 - az ő személyét még pár tantárgynál meg lehetne említeni, munkája felbecsülhetetlen értékű, érdemes odafigyelni rá és tanulni tőle, nagy szüksége van a magyar fiatalságnak ilyen tanárookra

Az osztályom 2010-ben sikeres érettségi vizsgát tett. Többük érettségi felelete is elevenen él emlékezetemben. Legtöbbjüknek nem okozott gondot továbbtanuláskor a pontok hiánya, terveik szerint alakult minden. Szeretetteljes a viszony azóta is köztünk.

Az iskolai sportéletbe is örömmel kapcsolódtam be. Elutaztam iskolánk sportolóival 2008-ban és 2009-ben is a KIDS versenyekre egy-egy focicsapat kísérőjeként. A pálya melletti aktív irányításom, szurkolásom, lelkes edzői munkám segítségével az első évben a 9-10-es fiú focicsapat a harmadik, a második évben a 11-12-es fiú focicsapat a második helyen végzett. (Más érmet a labdajátékokban nem sikerült szereznie iskolánknak abban a két évben.) A rákövetkező évben a lány focicsapat kért fel rá, hogy tartsak nekik edzéseket, amit szívesen meg is tettem. És a visszatérésem utáni három évben minden alkalommal a szalagavató bálók egyik felelőse voltam, a két tanár közül az egyik. Az iskolai megemlékezések, ünnepélyek, házi versenyek megszervezéséből is kivettem a részem, mint azelőtt és azóta is.

2010-ben egy induló kilencedikes osztály osztályfőnöke lettem. Most a kezdetektől én irányíthatom a közösséget – gondoltam. Azonban eddigi tanári pályám legnagyobb kihívásával kerültem szembe. A napló év eleji kitöltésekor az életkor szerinti statisztikákat 16-nál abbahagytam volna, mikor egyikük udvariasan azt mondta, kérdezzem tovább. Még 18 évesből is akadt néhány, a

számokra már nem emlékszem pontosan. Az első három osztályfőnöki óra után húsvétig kellett arra várnom, hogy mindnyájan figyeljenek rám egyszerre; ekkor ugyanis én tartottam a lelki gyakorlatot nekik, mert az atya, akit felkértünk, az utolsó pillanatban lemondta a részvételt. Ekkor osztályom minden tagja kitűntetett figyelmével az elmélkedés alatt.¹⁴⁴

Már szeptember folyamán azzal fordultak hozzám, hogy kollégáimtól gyakran hallják, hogy ők az iskola legrosszabb osztálya, ami az osztályzatok alapján kétségbevonhatatlan is volt. Előreszaladva az időben had említsem meg, hogy két évvel később egy félévi statisztikát nézegetve örömmel vettem tudomásul, hogy az egyik tantárgyból nem az én osztályom az utolsó az iskolában, mikor rájöttem, nem a tizedik, hanem a 11.D osztályfőnöke vagyok. Októberben már tetteles erőszak is bekövetkezett köztük a szünetben és volt aki magántanuló lett, volt aki elhagyta az iskolát. Ez utóbbit minden esetben nagyon sajnáltam. A négy év alatt negyvennél is többen fordultak meg osztályomban, legtöbbjük szomorú családi körülmények, néha pszichológiai rendellenességek csapásától szenvedve. A szüneteim jó részét egyenként velük beszélgetve töltöttem. A szülei, eddigi iskoláik, tanáraik és az egész világ elleni haragjukat most rám öntötték jónéhányan. Leckét írni, órán figyelni sokan nemigen voltak hajlandók. Ha a korábban alkalmazott módon, a változatosságot szem előtt tartva időnként intőt akartam volna írni, az ellenőrzőjüket készségesen hozták, kimutatva: lényegtelen dolog, amivel próbálkozom, legfeljebb bosszantani akarják majd vele szüleiket, de még inkább a szülői közöny volt az ok – mindenesetre őket a legkevésbé sem érdekelte a dolog. Tehát ezzel nem sokra megyek. Azt gondoltam, ha nem akarom a társadalomra zúdítani szakképzetlen, beilleszkedni nem akaró szenvedélybeteg formájában többüket, akkor itt kell tartanom őket az iskola falai között és be kell pótolni a szocializációjuk kimaradt lépcsőit. Úgy éreztem és ezt később ők beszélgetéseink során maguktól megerősítették, hogy minden nappal haladékot kaptak, esélyt arra, hogy egészségesebb létmódban éljenek majd. Mikor októberben egy könyvesboltban sétáltam épp rajtuk merengve, szemem elé került Carl Rogers könyve és bevillant egy emlék: 1993-ban a félév legutolsó pszichológia előadása végén pont erről a fickóról beszélt az a roppant szimpatikus előadó. A szavaira is emlékeztem: „ha bármit elolvashatnak tőle, tegyék meg!” Megvettem a 'Valakivé válni'-t. Ezzel kezdetét vette egy máig tartó, alapos és számomra boldogító tanulási folyamat. A Rogers által idézett szerzők munkáit megkeresve, a bibliográfiákban, lábjegyzetekben említett könyvek megismerésével eljutottam odáig, hogy lassan egészében látom ember-voltunk pszichikai törvényeit, lelki életünk szabályait. Önálló sémákat, modelleket alkottam magamnak énünkről, szerelemről és boldogságról, amiket folyamatosan tökéletesíteni igyekszem. A H-mellékletből megismerhető végzett tanulmányaim komolysága.

Egyébként sok időt töltöttünk együtt osztályommal, mert nekik matematika, fizika és történelem tanára is voltam egyben. Életkorukból (és élethelyzetükből, tapasztalataikból) fakadóan éretten is tudtak viselkedni, ha úgy akarták. Értelmes kérdéseket tettek föl az órákon, noha az ritkán kapcsolódott az éppen aktuális tananyaghoz, legalábbis ritkábban, mint szerettem volna. Sosem felejttem el, hogy a misék után a prédikációkhoz kapcsolódóan mindig voltak észrevételeik, ők kritikusan figyeltek. Egyszer szóba került Nietzsche is a szentbeszéd kapcsán, és volt olyan diákom, aki tizedikes korára olvasta már a Zarathusrát! Hogy jobban megértsem őket, elolvasásra elkértem a „problémás” lányoktól az órán

¹⁴⁴ Az elmélkedés szövegét diákjaim közül hárman elkérték utólag, én most nem csatolom a dolgozathoz. A katolikus hit alapjairól, Isten létéről és Jézus igazságairól beszéltem nekik. Alaposan felkészültem, mert nagy jelentőséget tulajdonítottam ennek az eseménynek osztályom nevelésében és nem is csalódtam benne. A kereszténységgel való szembenállásuk jelentősen csökkent. Rendszeresebben jártak iskolamisékre, félhangos megjegyzéseik kevésbé kritikusak voltak, mikor továbbra is lankadatlan kérdéseikre válaszolni próbáltam.

általuk olvasott könyveik némelyikét. Mert a legtöbbet olvastak! Ez lett a nevelésem vezérfonala. Bár kétségtelen, hogy a tanulmányi átlagaik alapján az utolsók voltak végig a négy év folyamán szinte minden tantárgyból, de véleményem szerint az értelmük és a negyedik év végére az olvasottságuk alapján nem. (Tolsztoj nevelésről való gondolatait juttatták eszembe gyakran.) Tőlük hallottam M. Scott Peckről, Viktor Franklról és kölcsön is kaptam a könyveiket olvasásra, ahogy a Dorian Gray arcképét vagy Huxley regényeit. Sokat tanultam tőlük. Szépirodalmi, pszichológiai és filozófiai tárgyú könyveket kaptam tőlük kölcsön időnként és persze viszont, én is ajánlottam olvasásra vagy adtam kölcsön nekik könyveket bőven. Többüket megajándékoztam Fromm könyvével, A szeretet művészetével vagy Marcus Aurelius Elmélkedéseivel. Ha órán ajánlottam egy könyvet olvasásra és felírtam a táblára (2017-ben a következő osztályomnak egy diákja azt állította, megszámlolta a füzeteibe följegyzett könyveket és kilencvenhatot számolt össze a tanév folyamán, bár őket már hittanra is tanítottam ekkor), néhány nap múlva ott láttam egyikük kezében és kölcsönadták egymásnak. Könyvtárba kezdtek járni néhányan és rengeteg időt töltöttek beszélgetéssel. Mint évekkel később elmesélte néhányuk, a kábítószeres (és nem csak az alkohol, nikotin) foglyai is voltak többen. A családi körülményeik nem lettek jobbak (sokan költöztek önálló albérletbe közülük az évek alatt, nyáron szinte kivétel nélkül dolgoztak, de többen a tanév folyamán is délutánonként, esténként), az iskolában pedig rendszeresen kellene készülni. Nagyobb volt a lemorzsolódás az első félévtől kezdődően, de mindig jöttek új tanulók is. A négy év alatt igazán átélhettem, hogy a javító vizsgák szerves részét képezik az oktatási folyamatnak. Augusztusban a vizsgák előtt másfél hét alatt többet haladtunk, mint a rákövetkező tíz hónapban. És sajnálatomra tényleg! Ilyenkor képesek voltak koncentrálni, noha nem a szerintem elvárható vagy szükséges ideig. (Ma is él bennem egyikük megjegyzése, mikor a tizenegyedik utáni nyáron az első óráján a felkészülésünknek így szólt: „Na végre, már úgy hiányzott...” persze csak a következő óráig...) Tulajdonképpen Rogers kliens-központú terápiáját alkalmaztam velük a tanulás folyamán. Szerződést kötöttem velük tizedikben¹⁴⁵, sokszor pedig közös szórakozáshoz segítettem őket azzal, hogy bent aludtunk az iskolában az osztálytermünkben és estig röplabdáztunk, fociztunk, beszélgettünk. Az osztálykirándulásokon szinte egyetlen szabad percem sem volt, mert valamelyikük, még az általam jobb sorsúnak gondolt tanulók is jöttek a fájdalmaikkal. És beszélgettünk-beszélgettünk-beszélgettünk. Meséltek, én pedig figyelmesen meghallgattam őket. Lassan enyhülnek csak a problémák és az én jártasságom is töredékesebb volt a pszichológia elméletében és terápiás gyakorlatában, mint ma, de haladtam afelé, hogy egyre hatékonyabb segítővé váljak. Még a következő osztályomban sem ismertem föl (tizedikes korukig) néhány nyilvánvaló jelét annak, ha valaki a drogokban keres menedéket. Nem voltam tisztában a pornófilmek nézésének általánosságával, noha a szerelmi kielégtségüket megjegyzéseik alapján könnyebb volt észrevennem és ezért egyik lehetőségét a mentálhigiénés felemelésüknek abban láttam, ha a szeretet-szerelem általam akkor ismert filozófiai, történelmi aspektusairól beszélve reményt kelthetek bennük egy szebb jövő iránt. (Többen a szerenádon és később is szinte szó szerint így értékelték a munkámat. A legszebb dicséret, amit hallottam tőlük az volt, mikor három évvel érettségijük után egyikükkel otthonomban beszélgetve megkérdezte, hogy milyennek láttam őket. Mondtam, amit gondoltam, mire ő türelmetlenebbül: - De valami rosszat mondjon már tanár úr! Mikor nem mondtam, mert nem úgy láttam, akkor hangzott el, szinte önmagának mondván: - Ja, elfelejtettem, hogy maga Isten szemével néz minket...) Kérdéseik felölelték a világuk egészét. Isten lététől kezdve a drogok legalizálásáig minden kérdést föltek, ami foglalkoztatta őket. Ezért néha írásban válaszoltam röviden, vagy magam fejtettem ki kérdés nélkül az általam fontosnak tartott dolgokat. Ezeket az

¹⁴⁵ Lásd a C mellékletben!

írásokat sokan eltették, ha elvesztették később újra elkérték. A D-mellékletben közlöm mindet, ami megmaradt a számítógémem memóriájában, sajnos nem időrendben. És az újrainduló iskolaújság különszámái is lehetőséget adtak, hogy nevelési elveimet végiggondoljam, kifejtsem és csiszoljam¹⁴⁶!

Nemcsak osztályom tanulóival történtek jelentős dolgok ezen négy év alatt. Annak az osztálynak négy-öt fiú tanulója, kiknek hetedikről fizika és történelem tanára voltam, az utolsó két évükben önképzőkör szervezésére vettek rá. Lakásomon találkoztunk és saját fiaimmal együtt tea mellett filozófiai, politikai, történelmi kérdésekről beszélgettünk. MBT-gyűléseknek nevezték a találkozóinkat, Micimackó baráti társaságnak, utalva arra a mondásomra, miszerint lehet, Micimackó okosabb náluk, mert „nyáron nyaralok, télen telelek (a trotechnikus az mindig Elek)”, de ők, ha így folytatják, nyáron pótvizsgára készülnek.

A 2011/12-es tanévben jutott először a filozófia OKTV harmadik fordulójába, szóbeli döntőjébe tanulóm. A következő évek lelkesítő OKTV eredményeiről írtam már a választható dokumentumok között. Megemlítem itt is JA esetét, akivel mai napig baráti kapcsolatot ápolok. JA az érettségije után három évig filozófiát hallgatott, de a tanárképzés hiánya miatt átjelentkezett politológiára, ahol a doktori iskola kezdeténél tart, 2017-ben pedig OTDK győztes lett. Erről egy rövid e-mailben értesített április 13-án¹⁴⁷! A 2013/14-es tanévben PM lett 21-dik, aki érettségije után egy évig hebraisztikát tanult, aztán közgazdasági elemző matematikusként végzett egy évet a Corvinuson, jelenleg pedig matematikusnak készül az ELTÉ-n. Vele tizedikes kora óta együtt fociztunk, eleinte kettesben, majd néhány osztálytársa is bekapcsolódott a péntek reggelenkénti sportolásba, bár annak az osztálynak csak filozófiát tanítottam az utolsó évben. PM-mel is mai napig rendszeres kapcsolatot tartok.

A kollégium tanáraként is igyekeztem helyt állni, sok csoportos és egyéni beszélgetést folytattam a diákjainkkal. És a hétvégéimet az utánpótlás korosztály kosárlabdázóinak szenteltem. Mozgalmas, megerőltető volt a 2010 és 2014 közötti négy tanév. Rengeteget tanultam, de a belátások inkább az exponenciális görbére emlékeztető módon követik a szellemi munkát, semmint lineárisan! Én belülről így éltem meg.

Akikkel eljutottunk tizenkettedik végére osztályom tanulói közül, mind sikeresen leérettségiztek. Elnök úr elismerően nyilatkozott róluk beszélgetéseink alkalmával is és írásbeli értékelésében egyaránt. Legtöbbjük szakmát tanult, mindnyájukról úgy tudom, hogy dolgozni akaró, becsületes tagjai lesznek társadalmunknak. Már ők kérték tizedikes korukban, miután az adventi lelki napot is lemondta az utolsó pillanatban az általam felkért atya és én tartottam nekik az elmélkedést, hogy vállaljam el a hittan tanításukat is. Ezért is, és érdeklődésemet követve jelentkeztem 2015-ben a posztgraduális képzésre katolikus hit- és erkölcsstan tanítására. A többüket érintő anyagi gondok még öltözködésemre is kihatott, ezen évek alatt kerültem az elegáns nyakkendők, zakók, ingek viselését. A nevelésben az osztálykarácsonyok (legtöbbjük az ajándékozás olyan elemi szabályaival, hogy az ajándékot szépen

¹⁴⁶ Az E-mellékletben olvasható három.

¹⁴⁷ Szövege: *Kedves Tanár úr! Szeretném megköszönni a gimis évek alapozását. A mai napon a politikatudomány tagozatban első helyet értem el az OTDK-n. Köszönettel, A Talán megengedhető, ha idézem egy korábbi, 2014. december 19-i üzenetét is: Szervusz Tanár úr! Ma volt egy elég kemény vizsgám - ismeretelmélet - az egyik legkeményebb tanárnővel: Bodor Mária Annával. Vizsga elején kicsit beszélgettünk, kérdezte, hogy kerülök ide? És hát szóba hoztam a Tanár urat is és, hát a Tanárnő így látatlanban is köszöni a munkádat !!!! :)) A*

becsomagoljuk, megcímezzük; vagy egy mesére, történetre való odafigyelés képességével sem rendelkeztek kilencedikben), osztályprogramok (beleértve a március 15-i megemlékezést 2012-ben, melynek szövegét osztályom tanulóinak ötleteiből alkottuk meg és sokuk részvételével mutattuk be az iskola Dísztermében és részletesebben írok róla a szabadon választható dokumentumok között) mellett az egyéni beszélgetéseknek is komoly szerep jutott. Nemcsak az iskolában a szünetekben vagy tanítás utáni délutánokon, de olykor, esetenként otthonomban is fogadtam őket az esti órákba nyúlóan. Senkit nem utasítottam vissza, ha kérte.

Az élet eddig úgy hozta, hogy az évek alatt a volt diákjaimmal való legmélyebb, már barátságunk nevezhető kapcsolatomban két olyan fiúhoz fűződik, kiknek nem voltam osztályfőnöke. Nem csak osztályom tanulóit kerestek és keresnek fel problémáik megbeszélésére gimnáziumi éveik alatt és után, de a többi osztályból is akadnak bátrabbak. A legutóbbi tanévben pedig azt is megélhettem, hogy egy kilencedikes tanulómnak elmélyült érdeklődése az elméleti fizika felé irányul! Nagyon mély örömmel töltöttek el a nagyszünetekben az I-vel folytatott beszélgetések.

Még tartott az érettségi 2014-ben, amikor a beiratkozások alatt leendő osztályom tanulóinak javasoltam, fényképezzék le a névsort és keressék meg egymást a facebookon. Meglepve vettem tudomásul szeptember elsején, hogy új, ezúttal média-tagozatos osztályom tagjai ismerik egymást! A nyáron már osztálytalálkozót is szerveztek maguknak a Margit-szigeten. Ezzel négy másfajta év vette kezdetét!

Sajnos a szeptember legelső matematika óráján megíratott szintfelmérő eredményei nagyon gyengék voltak, de a két és fél hónapnyi ismétlés után elértük a 67%-os szintet. Nagyon örültem neki. A média tagozat az első két évben óriási leterheltséget jelent, átlagosan napi hét óránál is többet. A tanulmányi eredményeik az iskolán belül alig voltak jobbak, mint előző osztályomé: hátul kullogtunk az iskolai rangsorban átlagainkat tekintve. Viszont kilencedik év végén nem bukott meg senki! Ekkor (2015 tavaszán) ért az a megtiszteltetés, hogy egyik tizenegyedikes diákom újságíró édesapja engem kért fel riportot készíteni a Köznevelés folyóiratba és egy évvel később osztályom tanulója, aki diák-szerkesztőként dolgozott a Kossuth Rádióban, meghívott egy vitaműsorba¹⁴⁸. Ezek az események szintén segítették pedagógusi tudatosságom növekedését.

Osztályom diákjai az életkoruknak megfelelően viselkedtek, tanultak, ami számomra elsőre szokatlanul infantilnak tetszett előző „túl-érett, felnőtt csapatom” után. (Az átlag életkor kb. húszról tizennégyre esett.) Türelmes munka következett, bevárni az érési folyamatokat és kitartóan, következetesen, gondolkodtatással nevelni őket. Jobb társadalmi háttérüknek köszönhetően velük alapvetően nem (csak) a problémáikról beszélgettem négy szemközt, hanem érdeklődésük felkeltése, irányítása miatt is. Persze ebben az osztályomban is akadt problémás eset több is. Egyet kicsit részletesebben is említettem másutt, ugyanis egyikük esetét tárgyaltam az esetleírásban.

Tízedikről sajnos már bukások is előfordultak osztályomban matematikából, fizikából a nehezebb tananyag és a romló szorgalom miatt. Együtt készültünk augusztusban a pótvizsgákra és ismét volt néhány diákom, aki megköszönte a „bukást”. Az értelmi érés nem gyorsítható tetszőlegesen és én nem is törekedtem erre. Ajánlottam, kölcsönadtam a könyveket most is, és tizenegyedikre bekövetkezett, amiben bízom: egyre többen kezdtek el önállóan olvasni, saját érdeklődésüket követve. Közvetlen útmutatást is kaptak, de elmagyaráztam egy adott témában való elmélyedés általános szabályait is.

¹⁴⁸ A riportra és a vitára való felkészülésként írt gondolataim olvashatók a G mellékletben.

Eszerint egy összefoglaló munka átolvasása után a műben említett, hivatkozott szerzők műveit kell megkeresni és a bibliográfiát áttanulmányozva indulni újabb olvasmányok után. Jegyzetelni, megérteni és egymásnak magyarázni, ezek mind nagyon fontos állomásai egy témában való elmélyülésnek. Örömmel láttam, hallgattam, ahogy egymással vitatkoznak, érvelnek, kérdeznek és gondolkoznak. A tanulmányi eredményeik nem lettek ettől radikálisan jobbak, de tizenkettedik év elejére, ellentétben a három másik osztállyal (őket is megkérdeztem írásban), két tanulóm kivételével mindenki tudta, hol szeretne továbbtanulni, mi szeretne lenni és a filozófiai érzéküket kimagaslóan jobbnak éreztem, mint más osztályoknak. Érdeklődésük, felelősségérzetük, komolyságuk és megbízhatóságuk számomra látványos módon megnőtt. Úgy éreztem, ez a siker – az övék és az enyém is: sikerült facilitátorukká (ösztönzőjükké) válnom. A két bizonytalan tanulómmal beszélgettem szeptember folyamán és ők is elindultak egy cél felé tanulmányaikban. A félévi teljesítményükkel én is elégedett voltam, legtöbbjük önbevallása alapján is (minden félév végén iratok osztályaimban egy önértékelést, mivel még egyetemistaként azt olvastam, hogy a rendszeres önértékelés a további sikeres élet egyik összetevője lehet) eddigi legjobb teljesítményüket nyújtották. Elfáradtak persze és év végére visszaesett kissé a munkájuk, de így is 4,27 lett a tanulmányi átlaguk. Ezzel az iskola legjobban teljesítő osztálya lettek. Persze ez csak utólag, júniusban derült ki a számomra és ezért még utoljára, bizonyítványosztáskor is az elvégzett munka dicséretét hangsúlyoztam, nem az eredményekét, de jóleső melegség bizsergette a szívemet a hírre. Húsz éve tanítok az EKG-ban és most először történt ilyen. Amire igazán büszke vagyok velük kapcsolatban az azonban nem ez! Hanem hogy a tizennégy fiúból tizenkettőről biztosan tudom, hogy önálló tanulmányokat folytat, vagyis könyvről halad könyvre, olvasva, jegyzetelve, saját érdeklődését követve. A lányok közül is több számolt be róla, hogy elolvasta és nagy hasznára volt az általam javasolt egyik vagy másik könyv. Hogy tizenegyedik után egy humán érdeklődésű leány tanulóm azt mondta négyszemközt, hogy neki a fizika és hittan órák tetszettek legjobban, azok voltak a legizgalmasabbak – a dogmatika és erkölcsstan, valamint a modern fizika! Boldog voltam, hogy megosztotta velem ezt az érzését. Aztán tizenkettedikben a félévi filozófia dolgozat a kiválóságról szólt és míg szomorúan olvastam, hogy az évfolyam legtöbb tanulója szerint ilyen nincs is, de ha van is, nem érdemes rá törekedni – osztályom diákjai, bár nem beszélünk róla egyenesen soha, leírták, hogy törekedni kell rá kemény munkával; többen is úgy gondolták (ahogy én is), hogy az erőfeszítések, a gyakorlás elvezet a szellemi-testi-érzelmi kiválósághoz, sőt már önmagában hordja azt. (Azt gondolom, hogy ember-létünket állandó változás jellemzi, ezért a tökéletesség számunkra nem lehet statikus állapot – csak törekedhetünk rá folyamatosan (dinamikusan). Ekkor viszont a lehető legjobb „állapotban”, üzemmódban élünk, amit én tökéletesnek nevezek.) Megnyugodtam, mert elérni véltem nevelői céljaimat. Ha a fogalmazásukban leírtak szerint élnek, számíthatunk rá, hogy bármilyen munkakörben, élethelyzetben becsületesen igyekeznek majd helyt állni diákjaim. Az idáig vezető úton magunk mögött hagytunk kb. 580 matematika, 210 fizika, 350 történelem, 130 hittan és 140 osztályfőnöki órát. Rengeteg óra-látogatást, ünnepélyekre való közös próbát és közös beszélgetést. A március 15-i¹⁴⁹, október 23-i megemlékezés, a szalagavatón bemutatott közös produkciónk és az

¹⁴⁹ Erről két évvel később azt mondta filozófia OKTV-helyezett diákom négyszemközt beszélgetve, hogy mindenképp vállaljam el a következő osztályommal is, mert ő a műsorra való készüléskor többet tanult egész múltunkról, mint az órákon. Ha ez talán túlzás is, érzelmileg biztosan nem az. Diákjaim megdöbbenést keltve hétköznapi öltözetben voltak a műsorban és csak azért nem volt botrányos a műsor, mert szereplésükből egyértelmű volt mindenkinek: ők tudják, mire emlékezünk március 15-én! Ezt a tudást volt hogy „mennydörögve” adtam át nekik a próbákon, egész lelkületem hevével regulázva lazaságukat. A sikert mi sem mutatta jobban, mint a néma csend, amivel követte iskolánk diáksága a megemlékezést.

osztálykirándulások felejthetetlen élményt jelentettek nekem is. Ahogy búcsúzaskor mondtam nekik: én is hálás vagyok érte, hogy osztályfőnökük lehettem.

Ebben a négy évben is történt más említésre méltó esemény is. 2014-től három tanéven át én tartottam a fizika fakultációt. Gyönyörű emlékem, ahogy az első évben a nyolc-tíz fiú még fél négykor is koncentráltan figyel, míg a modern fizikáról tartok előadást. Az első évben még úgy terveztem és csináltam is, hogy az első félévben tematikusan ismételtünk és csak a második félévtől néztük át az előző évek feladatsorait. Azonban a következő évtől inkább a feladatsorokon keresztül ismételtem két bevezető előadás után, mivel érzésem szerint az előző évi tanulóim nem szereztek kellő rutint az érettségi feladatok megoldásában. A bevezetésben felvázoltam a fizika fejezeteit egymáshoz kapcsolódásuk logikája és a történeti fejlődés tükrében, jellemeztem a természettudományok módszertanát és kitértem e tudományok egymással való kapcsolatának rendjére is, mint egyébként minden osztályban év elején, ahol fizikát tanítok. Kiemeltem a legfőbb természettörvények axiomatikus kapcsolódását és filozófiai jelentőségét is. Ezek után az érettségi feladatokat oldottuk önállóan és megbeszéltük őket. A második félév elejétől pedig átbeszéltük a szóbeli témaköröket is, kísérletekkel együtt. Aki mindezt kiegészítette otthoni munkával, aki komolyan, elkötelezetten tanult, szép eredményeket ért el mindegyik évben.

2018-ban pedig a tanév vége felé igen nagy megtiszteltetés ért a filozófia tanításához kapcsolódóan. Már 2017-ben egy diákom édesanyján keresztül értesültem róla, hogy jelöltek a Gránit Oroszlán Díjra férfi pedagógus kategóriában. A megtisztelő kitüntetést pedig az első kerületi, budavári önkormányzattól kaptam¹⁵⁰: 2018. május 31-én a Budavári Virág Benedek Díj átadásával egybekötött Pedagógus nap alkalmából tartott ünnepségen elismerő oklevelet kaptam kiemelkedő felkészítő tanári tevékenységemért. Gyönyörű megkoronázásának érzem húsz éves munkámnak a legrégebb budavári gimnáziumban. Tizenegy év filozófia tanítás során negyvennégy osztályban magyarázhattam a világ legkiválóbb elméinek gondolatait világunkról. Amikor a könyvtárban már nem volt elég kikölcsönözhető szöveggyűjtemény, nekiálltam a hiányt pótolni. A 2017-es nyári vakációm jórészt azzal telt, hogy az iskola honlapjára a filozófia tantárgyhoz valamiféle tanulási segédanyagot összeállítsak. Sokan kérdeztek korábban is az érettségiről, és hogy mit ajánlanék nekik olvasásra, elmélyülésre. Ezen a honlapon igyekeztem válaszolni.¹⁵¹ A honlaphoz kapcsolódóan történt más érdekes is. Szeptemberben fölkeresett e-mailben a gödöllői premontrei gimnázium egyik tanulója, hogy segítsék neki a filozófia OKTV-re és az érettségire fölkészülni (nálunk szeretne érettségizni vendégtanulóként). Az interneten bukkant rám és az iskola honlapján keresztül léptünk kapcsolatba. TD pszichológusnak készült, míg osztályom másik, a filozófia iránt mélyen érdeklődő diákja GD a közigazgatásban képzelte el a jövőjét vagy történelemtanárként. Mint látható, eltérő érdeklődésű, tájékozottságú, olvasottságú volt a két tanulóm, akik előre láthatóan is jó eséllyel és elkötelezetten készültek a tanulmányi versenyre szeptembertől. (A filozófia fakultációt a könyvtárban tartottam 2017-18-ban más osztályok tanulóinak és az érettségire készüléssel mellett a résztvevők érdeklődéséhez szabtam a témákat, mint az eddigi évek folyamán is.) Az OKTV felkészülés közben igyekeztem most is az egyéni érdeklődéséhez szabni két diákom tanulmányait, az olvasmányokat is úgy válogattam és külön-külön, személyre szabottan foglalkoztam velük lakásomon. A filozófia alkalmas arra, hogy rugalmasan az egyén érdeklődéséhez igazodjon. Mindenki megtalálja benne a számára elsőre is fontosnak tűnő részeket és ha felébredt az érdeklődése, elvezethetem tanítványaimat a filozófia többi témaköréhez is, persze amennyire időnk

¹⁵⁰ Lásd iskolánk honlapján http://egyetemi.hu/index.php?oldal=pedagogusaink_elismerese!

¹⁵¹ Lásd <http://egyetemi.hu/index.php?oldal=filozofia!>

engedi. A kemény munka eredményeként a döntőbe jutva áprilisban GD 21., TD 22. lett. Ezt és a korábbi évek eredményeit ismerte el az Önkormányzat ünnepélyes külsőségek között.

Osztályomnak a júniusi érettségien nyújtott teljesítményével összességében elégedett vagyok. Volt aki gyönyörűen felelt, volt akit a lámpaláza akadályozott benne, de senki nem bukott és 4-es körüli átlaguk lett. A három matematika szóbeli felelőből is sikerült kihúzni a szükséges minimumot. A szerenádokon, banketten őszinte örömmel fogadtam hálájuk megnyilvánulásait, ahogy nyáron és most ősszel is a beszélgetésekre való invitálásait.¹⁵²

Összegzés és kitekintés

Idén egy riport keretében megkérdezte egy kilencedikes diákom, mire vagyok a legbüszkébb az életemben. Nem sokat kellett gondolkodnom rajta. Azt szokták mondani, 'suszternak a cipője, tanárnak a gyereke...' de én kapásból azt válaszoltam, a három fiamra vagyok a legbüszkébb. L. építészmérnökként végzett a BMÉ-n, B. az ELTÉ-n szerzett történelem-angol szakos BA diploma után első próbálkozására felvételt nyert a MOMÉ-ra és szobrásznak tanul, K. elvégezte az asztalos iskolát érettségije után, országos kézműves versenyen második lett, jelenleg pedig az ELTE matematikus hallgatója és japánul tanul. Mindhárman jól beszélnek, írnak angolul, németül, L. a környező szláv országokban elboldogul szerb nyelvtudásával is. Jellemüket tekintve (beismerve elfogultságomat) kiváló fiatalember mindhárom. Úgy érzem, ők pedagógiám legszebb gyümölcsei.

Most, hogy jórészt osztályfőnöki munkám mentén végigtekintettem eddigi pályámon időrendben, ha értékelni szeretném mindezt: legelőször is a hála érzése tölt el. Már 14 évesen tanár szerettem volna lenni, hogy az iskola örömét átadhassam másoknak is. Azóta is öröm forrása a tanítás. Talán a lelkesedés, az újdonság megkophatott volna bennem, ám mivel mindig tanítványaimra igyekszek koncentrálni, nem érzek ilyesmit. Ha a lendület fogyna is, a szakértelmem számomra érzékelhetően nő tapasztalataim gyarapodásával. Tantárgyaim között mély harmóniát érzek. A matematika és fizika tanítását szépen kiegészíti óráimon a tudományos eredmények történeti keretekbe illesztése, a történelem magyarázata éppúgy igényli a filozófiai látásmódot, mint ahogy a filozófia sem lehet el a természettudományok és a múlt beható ismerete nélkül. És ugyanezt a szintetikus látásmódot várja a vatikáni zsinat a hittan tanítójától is. A tantárgyi koncentrációt tökéletesen megvalósulni érzem óráim alatt. Ha néha megkérdik diákjaim, ez most milyen óra volt, csak mosolygok: „Nem mindegy! A fizika órán talán nem kell tudnod, mi történt 1687-ben Newton művének megjelenésével egy időben? Ha Szent Tamás isten-érveit hallgatod, nem kell tisztában lenned a fizikai törvények filozófiai mélységű, pontos jelentésével? De ha csak rád szólok, nem emberségesebb, ha nem üvöltök veletek, de a pszichológia eredményeiről beszélek nektek, hogy a boldogságotok elérhetőbb legyen?” – szoktam visszakérdezni. Ma már nem idegeskedem az osztályok magatartása miatt annyit, az utóbbi nyolc év mélyreható pszichológiai tanulmányaim után nyugodtabban állok osztályaim előtt. Ismerni vélem mindannak jórészt, ami engem érdekelt volna középiskolás koromban, sőt mást is, ami reményem szerint diákjaimat is érdekli. Milyen edzéssel, mi érhető el; hogyan működik az emésztés és mit tehetünk a modern betegségek elkerülésére; miért ne dohányozzunk, mi történik a testünkben, ha alkoholt fogyasztunk; melyik drog miképpen hat az idegrendszerre; meddig lát a tudomány, mik a módszerei; tud-e valamit mondani a boldogságunkról; az evolúció hogyan egyeztethető össze a

¹⁵² Munkám legvégén, a (83.) oldalon olvasható tervezett ballagási búcsúbeszédük, ami nem hangzott el végül.

Bibliával és így tovább. De ami ennél is fontosabb számomra: megőriztem nyitottságomat, hogy tanuljak! Akár tőlük, itt és most. Engem mindenesetre örömmel tölt el, hogy a magam számára apró felismeréseket teszek időnként történelem, fizika vagy osztályfőnöki órákon is. Tanulok tanítás közben.

Tarthattam fakultációkat, ahol néhány igazán mély érdeklődésű tanulóval dolgozhattam. Akár a történelem (2007-2009), akár a fizika (2014-2017), akár a filozófia (2008 óta folyamatosan) volt is a téma, célom az elmélyült, olvasással egybekötött önálló kutatómunka örömeinek átadása volt, az erre való ösztönzés és sokszor sikerrel. Vezettem önképzőkört (1997-ben és 2011-től két évig) és a filozófia fakultációk is hasonlítottak hozzá, de egyéni beszélgetésekre is megkerestek tanítványaim. Ma már a rövid terápia híve vagyok, akár egyetlen hosszabb beszélgetés alatt feldolgozhatóan, jelentősen enyhíthetőnek tapasztaltam szerelmi bánatot, agresszív bántalmazó viselkedést, önkép-zavart, depressziós hangulatot; amit mindig igyekszem némi utánkötéssel kísélni, vagyis felajánlva segítségemet újabb időpontban további beszélgetéseket folytatok tanítványaimmal. Ilyen, hosszabb időn keresztül tartó, terápiás jellegű beszélgetés-sorozatokat is folytathattam az utóbbi években, melyekben sokkal mélyrehatóbb változások érhetők el. Olykor kollégáimnak is segítségére lehettem.

Szakmailag kielégítőnek érzem a munkám, ami rengeteg készüléssel jár, de az új ismeretek megszerzésének is jut hely benne. Sokat köszönhetek igazgató asszony belém vetett bizalmának. Végig mellettem állt és támogatott tanulmányaim során. Megtisztelt bizalmával és engedi máig, hogy minden tantárgyamat taníthassam. Kollégáim érdeklődése, barátsága is sokat jelentett az évek alatt. Érdeklődésük mindig ösztönzőleg hatott rám. Két éve kiváló matematika-fizika szakos kollégával gyarapodott a testület és A. bizony a legjobb motiváló tényezőnek bizonyult. Mély szakmai beszélgetéseinken kívül az élet minden dolgáról elbeszélgetünk, ami kiváló regenerálódás a szünetekben és kiváló inspiráció tanári kirándulásokon, szakmai konferenciákon. Ez utóbbiak látogatására is ő vett rá, és hálásan gondolok Szegedre, a Fizikatanári Ankétra, illetve igazgatónkra, aki támogatott ebben is. Történész kollégáim közül is hárman vannak, kikkel politikai, történelmi kérdésekről mélyebb eszmecsereket folytattam rendszeresen az évek alatt. Igen mély művészetfilozófiai beszélgetéseket folytathattam az eltelt időben kiváló rajztanár kollégánkkal, aki a művészetek doktora. Iskolánk könyvtárosait is ki szeretném emelni, mert mindenben a lehető legnagyobb segítséget nyújtották az évek alatt, ami csak a könyvekkel kapcsolatban lehetséges volt. Külön polcokat bocsátottak rendelkezésemre, hogy a könyvtárba irányított diákjaim gyorsan, hosszas keresgélés nélkül megkaphassák az ajánlott irodalmat! És minden tőlük telhetőt megtesznek, hogy könyvtárunk beszeresse az általam javasolt műveket. Ezek mellett eltöri a jelentősége annak a néhány negatív megjegyzésnek, melynek híre eljut hozzám és tanári munkámat minősíti. Hiányosságom az IKT-technikák alkalmazásában, a tervszerűség, rendezettség megvalósításában biztosan található, de ennek részben az az oka, hogy a bennem meglévő tervet az aktuális pillanatban elhangzó kérdés, vagy az osztály koncentráltsága pillanatról-pillanatra megváltoztatja; az emberi példa nevelő-értékében hiszek, kevésbé a digitális információátadásban. Persze felismertem már régen az internet kiváló használhatóságát és látom hatalmas értékét, annál is inkább, mert úgy érzem, gyakran sikerül rávennem és megtanítanom tanulóimat is az internet kritikus használatára.¹⁵³ Bár még ódzkodom a facebook, instagram és egyéb közösségi oldalak használatától a napi kapcsolattartásban, de e-maileken keresztül sok diákkal tartottam és tartok máig többé-kevésbé rendszeres tanulmányi-nevelői-emberi kapcsolatot. (Szívesebben használom persze arra az elektronikus üzeneteket, hogy személyes találkozók időpontját rögzítsem rajtuk keresztül.) Látom a diákokra

¹⁵³ Lásd Nicolas Carr: Hogyan változtatja meg agyunkat az internet. A sekélyesek kora. Hvg, 2014.!

leselkedő veszélyeket is a felületessé váló érdeklődés, a kitartó koncentráció képességének elvesztése, a kritikai érzék meggyengülése, a személyiség határainak elmosódása formájában, noha tapasztalataim szerint sokoldalú érdeklődést, szélesebb körű információkat is ajándékoz az internet az új generációknak. A szülőkkel pedig a googlegroups levelező csatornán keresztül tartom a kapcsolatot. Én máig meg vagyok győződve a könyvek nagyobb szellemképző és embert nevelő erejéről (és ebben megerősítenek azon diákjaim szavai is, akiket sikerült könyvolvasóvá tennem). Ha már a könyveknél tartunk, egy másik hibám is előtűnik, ami a befejezettség, kidolgozottság, linearitás területén található: a félbehagyott művekre, munkákra (akár olvasott, akár megírandókra is gondolhatok), a párhuzamosan olvasott könyvek sokaságára gondolok. Igyekszem koncentráltabb lenni, úrrá lenni hajlamom fölött, mely szétszór és ezeryi tárgyban talál érdeklődésre méltó dolgot, de ugyanakkor tisztában vagyok jelenlegi hozzáállásom pszichológiai előnyeivel is¹⁵⁴. A távolabbra ható közeli terveim közül azt említem, hogy jelentkeztem a Szegedi Tudományegyetemre egészségfejlesztő mentálhigiénikus képzésre. Az egyetemi tanulmányok mindig segítettek a rendszeresebb és alaposabb ismeretek elsajátításában, nem hagyták teljesen kedve szerint csapongani érdeklődésemet. Erre számítok most is, hogy kiterjedt olvasmányaim rendszerbe illeszkedjen majd. És frissen érettségizett osztályom média OKTV nyertesével (11-dik helyezést szerzett V.) október 22-én találkozáva youtube-videók terveiről beszélgettünk lakásomon, vagyis az írott formájú ismeretterjesztést megelőzi talán majd a multimédiás. De könyvek formájában is szeretném leróni hálámat nemzetemnek, hogy ennyit tanulhattam az évek alatt.

Végezetül, ha végigtekintek pályámon, édesapám és édesanyám két elismerő mondata jut még eszembe. Édesanyám rengetegszer tett bántó megjegyzést szellemi képességeimre serdülőkoromban és utána is, mígnem két éve csak úgy mellékesen megjegyezte egy beszélgetés alkalmával, hogy nem is tud nálam okosabb embert elképzelni. Csak hazafelé sétálva döbbsentem rá érzéseim hevességéből, milyen nagy súlyú volt ez a kijelentése számomra. Édesapámtól is többször hallottam húsz év alatt piszkálódó megjegyzését, miszerint én nem is dolgozom, mert a tanári munka, nem munka. Idén pedig, mikor májusban végiglapozta és olvasta a ballagásra osztályomtól kapott kis emlékkönyvet, azt mondta: szívesen járt volna az osztályomba. Mélyen érint mindkét dicséret. Feleségem kritikája sokszor segített benne, hogy alaposabban átgondoljam nevelési elveimet; a diákoktól, szülőktől kapott hála-megnyilvánulások pedig arra ösztönöznek, hogy erőmből telve kiválóan végezzem munkámat. Ahogy a 26 éve megismert Szent Bernát-i idézet mondja: „Csak világítani, kevés. Csak melegíteni, kevés. Világítani és melegíteni, ez minden. De jaj nekünk, ha csak csillogunk!” Szép hivatás az igen kritikus (mert 14-20 éves) tekintetek előtt megpróbálni Embernek lenni.

¹⁵⁴ Lásd ezen előnyöket például Eric Abrahamson - David H. Freedman: Tökéletes rendtelenség. Hvg Kiadó, 2007. és Robert Greene: A kiválóság hatalma. Hvg, 2016. műveiben!

Mellékletek

A melléklet, A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Karán 2001-ben (címe: Az 1934. évi XI. törvénycikk és a hozzá kapcsolódó tanterv összehasonlító elemzése a pedagógiai sajtó tükrében) és az ELTE Bölcsészettudományi Karán 2003-ban (címe: Hóman Bálint a közoktatás egységesítője) megvédett szakdolgozataim összefésült bibliográfiája. Roppant tanulságosnak érzem pedagógiai pályám, pedagógusi öntudatom szempontjából a két világháború közötti pedagógiai sajtó jelentős részének áttanulmányozását! Sokban hozzájárult e munka elkötelezettségem, lelkesedésem és tanári büszkeségem megerősödéséhez. Példaképek sokaságával ismerkedtem meg írásaikon keresztül! Betekintést nyertem a világ valaha volt egyik legkiválóbb középiskolai rendszerének működésébe, nevelőinek, tanárainak gondolkodásmódjába. Átfogó képet szereztem az oktatási rendszerről, melyhez mindig visszanyúlhatok.

A folyóiratok rövidítésénél a következő rövidítéseket használtam: Magyar Középiskola (A Katolikus Középiskolai Tanáregyesület folyóirata) = MK, Magyar Paedagogia (A Magyar Paedagogiai Társaság folyóirata) = MP, Magyar Tanítóképző = MT, Nevelésügyi Szemle = NSz, Néptanítók Lapja = NL, Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny = OKTK (a 68. évfolyam 1934-35-ben jelent meg), Pedagógiai Szemle = PSz, Protestáns Tanügyi Szemle = PTSz.

Alszegehy Zsolt: Magyar irodalmi oktatás a gimnázium IV-V-VI. osztályában. OKTK 76.évf. 241-245.o.

Alszegehy Zsolt: Mit tanítsunk a gimnázium V. és VI. osztályának nyelvi anyagában. OKTK 72.évf. 129-139.o.

Antall József (szerk.): Az 1934. évi középiskolai reform – A törvényjavaslat előkészítése és vitája – A tantervelmélet forrásai 7. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1986.

Arató Amália: A túlterhelés a középiskolában. OKTK 66.évf. 254-260.o.

Arató Amália: Modern gondolatok a nevelő oktatásban. PTSz 1935.évf. 249-257.o.

Augusztinovics Elemér dr.: A magyar nyelv- és irodalomtanítás időszerű kérdései. OKTK 76. évf. 102-104.o.

Augusztinovics Elemér dr.: Jegyzetek a megújított irodalomtanításról. PTSz 1942.évf. 127-131.o.

Balassa László: Hozzászólás a magyarnyelvi és irodalmi oktatás kérdéséhez. OKTK 76.évf. 181-183.o.

Balogh László (szerk.): Iskola a magyar társadalom történetében. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, é.n. (1997.)

Barabás András: A nemzetnevelés tartalma. NL 1935.évf. 658-661.o.

Bartók J. Miklós: Individualizmus és univerzalizmus a nevelés szempontjából. PTSz 1939.évf. 289-308.o.

Beke Manó: Egy kitűnő magyar tanár emlékezete. OKTK 72.évf. 56-62.o.

Bellér Béla: A Horthy-rendszer „hazafias” nevelésének forrásainál. in: Tanulmányok a magyar nevelés történetéből 1849-1944. Szerk.: Ravasz János. Tankönyvkiadó, Budapest, 1957. 221-279.o.

Belohorszky Ferenc: Az osztályfőnök. PTSz 1940.évf. 18-24.o.

Benkő László: Nemzetnevelésünk új feladatai. PTSz 1939.évf. 32-34.o.

Berg Pál: A középiskolai reform oka és következményei. NSz 1943.évf. 155-162.o.

Berg Pál: Az angol középiskola. OKTK 73.évf. 101.o.

- Berg Pál: *Pedagógia és politika. NSz 1939.évf. 230-240.o.*
- Bernolák Kálmán: *Teleki Pál gróf miniszterelnök – Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter. OKTK 72.évf. 234-235.o.*
- Bessenyei Lajos, vitéz dr.: *Általános alapelvek az új tanterv számára. PTSz 1935.évf. 1-5.o.*
- Bessenyei Lajos, vitéz dr.: *A latin tanításáról. PTSz 1939.évf. 427-438.o.*
- Bessenyei Lajos, vitéz dr.: *Középiskolai nevelésünk célkitűzése. PTSz 1940.évf. 189-197.o.*
- Bessenyei Lajos, vitéz dr.: *Megjegyzések az új középiskolai tantervhez. PTSz 1938.évf. 385-392.o.*
- Boross István dr.: *Irodalomtanításunk margójára. PTSz 1939.évf. 247-257.o.*
- Borotvás-Nagy Sándor: *Az elaggott érettségi. PTSz 1936.évf. 26-31.o.*
- Bódi Ferenc dr.: *Szellemtörténet és gimnáziumi történelemoktatás. PTSz 1939.évf. 241-247.o.*
- Busák Béla: *A magyar nyelvi és irodalmi tanítás kérdése az új tanterv alapján. OKTK 76.évf. 265-268.o.*
- Busákné dr. Rácz Mária: *Az osztályfőnök szerepe a nevelésben. MK 1939.évf. 133-140.o.*
- Csaba József: *Nemzetnevelés – magyar önismeret. PTSz 1941.évf. 145-150.o.*
- Csanády Sándor: *A magyar irodalom tanításának válsága. NSz 1942.évf. 208-217.o.*
- Csanády Sándor: *A magyar irodalom tanításának válsága II. NSz 1943.évf. 7-17.o.*
- Csanády Sándor: *Az iskola egyénisége. OKTK 68.évf. 189-193.o.*
- Csanády Sándor: *Korszerű irodalomtanításunk első lustrumának tanulságai. PTSz 1943.évf. 217-224.o.*
- Csanády Sándor: *Minőség vagy mennyiség? OKTK 70.évf. 49-57.o.*
- Csanády Sándor: *Válasz dr.Zimándy Piusz Hozzászólására. NSz 1943.évf. 124-125.o.*
- Csinády Gerő dr.: *Megjegyzések a természetrajz tananyagához. PTSz 1939.évf. 99-108.o.*
- Deli Lajos: *A modern középiskola. NL 1935.évf. 618-620.o.*
- Dékány István: *Nevelésügy és szabályozás. MP 1940.évf. 3-14.o.*
- Dombi Béla: *Janusarcú matematika a középiskolákban. NSz 1942.évf. 69-73.o.*
- Drozdy Gyula: *A kötelező vázlatkészítés. NL 1936.évf. 35-39.o.*
- Drozdy Gyula: *A tanításra való előkészítés szempontjai. NL 1936.évf. 75-79.o.*
- Drozdy Gyula: *A tanításra való előkészítés és vázlatkészítés. NL 1936.évf. 713-717.o.*
- Ember István dr.: *Problémaérzék a magasabbfokú történettanításban. OKTK 70.évf. 26-33.o.*
- Ébner János: *Középiskolai kérdések a tízéves Magyar Szemle tükrében. NSz 1937.évf. 233-244.o.*
- Fináczy Ernő: *Törvénytervezet a tanügyi közigazgatás újjászervezéséről. MP 1935.évf. 7-49.o.*
- Fraknóy József: *Magyar irodalmi oktatás a gimnázium IV-V-VI. osztályában. OKTK 76.évf. 245-247.o.*
- Friml Aladár: *Tantervi és módszertani kérdések a középiskolában. MP 1935.évf. 65-74.o.*
- Garai József: *Az új iskolák világnézete. MT 1944.évf. 168-174.o., 187-195.o. és 206-210.o.*
- Gergely Gergely: *Magyarságismeret az iskolában. NSz 1942.évf. 117-122.o.*
- Gergely Gergely: *A magyar irodalom tanításának válságához. NSz 1943.évf. 123-124.o.*
- Greguss Pál: *Tantárgykapcsolás a biológia középiskolai tanításában. MP 1939.évf. 241-253.o.*
- Gyalog Béla: *A Tanterv és az Utasítások egy tanmenetkészítés tükrében. PTSz 1942.évf. 244-248.o.*
- Gyulai Ágost: *Elmélet és gyakorlat a tanügyi igazgatásban. MP 1936.évf. 192-199.o.*
- Hajdu János: *Az új középiskola felé. MP 1939.évf. 129-138.o.*
- Hajdu János: *Nevelés a középiskolában. OKTK 70.évf. 317-323.o.*
- Halassy-Nagy József: *A nemzetnevelő Széchenyi. NSz 1941.évf. 196-204.o.*
- Halász Gyula: *Hogyan rendezzük meg az ünnepélyeinket? OKTK 70.évf. 298-301.o.*
- Halász László: *A magyar nyelv- és irodalomtanítás az új tanterv alapján. OKTK 76.évf. 268-270.o.*
- Hamvas Gyula dr.: *A középiskola legégetőbb kérdéseinek arcvonaláról. PTSz 1937.évf. 115-124.o.*

- Hamvas Gyula dr.: A nemzeti értékképződés problémája a történelmi rekonstruktív munkában. PTSz 1939.évf. 322-328.o.*
- Hamvas Gyula dr.: Időszerű gondolatok a középiskolai magyar nyelvi olvasmányok problematikájából. PTSz 1940.évf. 74-78.o.*
- Hári Ferenc dr.: Neveljen az iskola. OKTK 68.évf. 333.o.*
- Hittrich Ödön: Gimnáziumunk mai állapota. PTSz 1942.évf. 155-157.o.*
- Horváth Márton: Fordulópontok a középiskola szerepének értelmezésében. PSz 1984.évf. 454-460.o.*
- Hóman Bálint: A közoktatásügyi igazgatás újjászervezése. Magyar Királyi Állami Nyomda és Magyar Királyi Állami Térképészet, Budapest, 1935.*
- Hóman Bálint: Az új középiskola: az élet iskolája. NL 1934.évf. 302-305.o.*
- Hóman Bálint búcsúzása a Kultuszminisztérium tisztviselői karától. NL 1942.évf. 673.o.*
- Hóman Bálint kultuszminiszter nyilatkozata kultúrpolitikai programjáról. NL 1936.évf. 829-830.o.*
- Hóman Bálint: Közoktatási kérdések. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937.*
- Hóman Bálint: Közoktatásunk új irányelvei. NL 1936.évf. 752-755.o.*
- Hóman Bálint: Közoktatásunk új irányelvei. in: Testnevelés 1936.évf. 740-745.o.*
- Hóman Bálint: Művelődéspolitiká. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938.*
- Hóman Bálint: OKT-ban mondott beszéde. OKTK 70.évf. 43-47.o.*
- Hóman Bálint ötven éves. NL 1936.évf. 33-34.o.*
- Hóman Bálint: Történettudomány és politika. Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 1943.*
- Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter országgyűlési beszédéből. OKTK 71.évf. 265-272.o.*
- Imre Sándor: A nemzetnevelés fogalma. in: Társadalomtudomány 1943.évf. 1-6.o.*
- Imre Sándor: A nevelés szerepe a nemzet életében. NSz 1943.évf. 2-7.o.*
- Imre Sándor: Használható-e a középiskola új tanterve? PTSz 1939.évf. 49-51.o.*
- Imre Sándor: Nyugtalan idő, nyugodt nevelés. NSz 1938.évf. 293-299.o.*
- Jankovits Miklós: Mai koreszmék a nevelésügyben. MT 191941.évf. 193-202.o.*
- Jámbor Mike O.S.B.: A középiskolai nemzetnevelés mai kérdései. MK 1940.évf. 194-201.o.*
- Járay Imre: A középiskolai tanár, tanuló és a társadalom. NSz 1939.évf. 59-63.o.*
- Járay Imre: A középiskola mint intézmény és a társadalom. NSz 1939.évf. 100-106.o.*
- Jóború Magda: A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában. Tankönyvkiadó, Budapest, 1963.*
- Jóború Magda: A nevelés szelleme a Horthy-korszak középiskolájában. PSz 1962.évf. 308-320.o.*
- Kardeván Károly: Egyetemi tanárok írjanak-e középiskolai tankönyvet? OKTK 71.évf. 64-66.o.*
- Kardeván Károly: Mályusz Elemér a középiskolai tanárok hanyatló tudományos munkásságáról. OKTK 71.évf. 153-156.o.*
- Karl János: A fasizmus pedagógiai elvei. OKTK 69.évf. 169-176.o.*
- Karl János: A földrajzi tanmenetekről. OKTK 73.évf. 281-287.o.*
- Kelemen Krizosztom: A vallás mint nevelési tényező az iskola életében. MP 1936.évf. 1-7.o.*
- Kemenes Illés: A közoktatásügyi igazgatás újjászervezése. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny 1935-36.évf. 1-6.o.*
- Kemény Ferenc: Megjegyzések a mindennapi iskolai testnevelés kérdéséhez. MP 1935.évf. 75-77.o.*
- Kemény Ferenc: Német hatások a magyar nevelés- és oktatásügyre. MT 1939.évf. 22-35.o., 91-105.o., 143-153.o., 181-196.o., 220-230.o. és 287-295.o.*
- Kemény Ferenc: Oktatásügyi reformokról. MP 1935.évf. 116-131.o.*
- Kerecsényi Dezső: A gimnáziumi új magyar tanterv elvi háttere. OKTK 71.évf. 323-329.o.*
- Király István: A magyar reakció iskolapolitikája. in: Társadalmi Szemle 1946.évf. 280-286.o.*

Kiss Istvánné: Szemelvények a Budapesti Egyetemi Tanárképző Intézet gyakorlógimnáziumának jegyzőkönyveiből (1924-1944). Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1991.

Kiss Tihamér László: *Gondolatok nemzetnevelésünk szervezéséről.* NSz 1941.évf. 114-122.o.

Koczogh Ákos: *A magyar irodalom szerepe az új tantervben.* OKTK 74.évf. 195-197.o.

Korniss Gyula: *Kultúrpolitikánk irányelvei.* Magyar Középiszkolai Tanárok Nemzeti Szövetsége, Budapest, 1921.

Korniss Gyula: *Nemzeti kultúra és világkultúra.* NL 1934.évf. 411-414.o.

Kovács Géza: *A külső tanügyi igazgatás összehasonlító adatai.* OKTK 69.évf. 224-227.o.

Kónya Sándor: *Az Országos Református Tanáregyesület XXX. rendes közgyűlése.* PTSz 1936.évf. 365-370.o.

Kónya Sándor: *Az Országos Református Tanáregyesület XXXII. rendes közgyűlése.* PTSz 1938.évf. 375-380.o.

Kósa Kálmán: *A közoktatásügyi igazgatás újjászervezése.* NL 1935.évf. 406-407.o.

A közoktatásügy igazgatásáról szóló törvényjavaslat képviselőházi tárgyalása. In: NL 1935.évf. 398-405.o.

A közoktatásügyi igazgatásról szóló törvényjavaslat módosítása. In: *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny* 1935-36.évf. 6-8.o.

Kövendi Dénes: *A túlterhelés kérdéséhez.* PTSz 1941.évf. 38-43.o.

Kun Sándor dr.: *A debreceni tankerület igazgatói értekezlete.* PTSz 1938.évf. 306-319.o.

Lakatos László dr.: *A láthatatlan nevelés.* OKTK 75.évf. 1-8.o.

Lőrincz Jenő: *A mai középiskola.* NSz 1937.évf. 299-312.o.

Lukács György: *A nemzeti szocializmus pedagógiai rendszere.* MP 1938.évf. 65-73.o.

Madai Pál dr.: *Történelemtanításunk és az új tanterv.* PTSz 1935.évf. 52-57.o.

Madai Pál dr.: *Történeti tankönyv, történettanítás.* OKTK 75.évf. 251-256.o.

Makay Gusztáv: *A magyar nemzeti nevelés problémája.* NSz 1937.évf. 537-544.o.

Makkai Sándor: *Új szellem az iskolában.* PTSz 1935.évf. 193-202.o.

Mann Miklós: *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között.* Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1997.

Mann Miklós: *Politikai propaganda az ellenforradalmi rendszer történelemtankönyveiben.* In: *Századok* 1966.évf. 962-968.o.

Marczinkó Ferenc: *Irányelvek a német nemzetiszocialista történettanításban.* OKTK 70.évf. 323-329.o.

Megjegyzések dr. Törös László cikkéhez. PTSz 1941.évf. 43-49.o.

Megyer József: *A magyar irodalom tanításának problémái.* MK 1944.évf. 5-8.o.

Méhes Gyula: *Nevel-e a középiskola?* OKTK 67.évf. 66-68.o.

Mészáros István: *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996-1996.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.

Mészáros István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996-1948.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

Nagy Péter Tibor: *A tanügyigazgatás totalitárius átszervezése Magyarországon (1935-1945)* in: *PSz* 1985.évf. 126-136.o.

Nagy Péter Tibor: *A magyar oktatás második államosítása.* Educatio Kiadó, Budapest, 1992.

Nagy Péter Tibor: *Az oktatás állami ellenőrzésének átszervezése a harmincas évek Magyarországon.* in: *Oktatásügyi Kutatások* 1988. 37-52.o.

Nyiznyánszky Béla: *A Tanterv és az Utasítások szabadsága.* NSz 1939.évf. 367-369.o.

- Országos Törvénytár /1934.évi/ (Corpus Juris) Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1934.
- Országos Törvénytár /1935.évi/ (Corpus Juris) Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1935.
- Oszti József: A mai középiskola. MK 1939.évf. 229-234.o.*
- Ostrokocsi Nagy Gábor: Nemzetnevelés és középiskola. PTSz 1943.évf. 64-68.o.*
- Papp Ferenc: Legújabb iskolareformok. PTSz 1938.évf. 145-149.o.*
- Petrich Béla dr.: A modern nyelvek tanításának néhány kérdése. MP 1937.évf. 142-152.o.*
- Petrich Béla dr.: Az olvasmány feldolgozásának problémái az idegen nyelvek tanításában. OKTK 72.évf. 140-148.o.*
- Petrich Béla dr.: Az új Utasítások. MK 1939.évf. 234-242.o.*
- Péché Aladár: Néhány szó a természettudományok védelmében. MK 1942.évf. 7-10.o.*
- Péché Aladár: A fizika felelőssége. MK 1943.évf. 81-84.o.*
- Péczely László: Magyarságismeretre és nemzeti öntudatra nevelés gimnáziumi magyartanításunkban. OKTK 76.évf. 145-153.o.*
- Philipp Kálmán: A magyar közoktatásügy egységesítése. Hollós Mátyás Társaság, Budapest, 1942.
- Pukánszky Béla – Németh András: Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997. (ötödik kiadás)
- Pusztai János: A közoktatásügyi igazgatás egyszerűsítése. NL 1941.évf. 843-845.o.*
- Ravasz Árpád: A jó tanár. PTSz 1937.évf. 433-437.o.*
- Ravasz Árpád: Magunkról magunknak. PTSz 1935.évf. 130-134.o.*
- Renner János: A fizika középiskolai tanításának célja és módszere. PTSz 1938.évf. 97-108.o.*
- Részletes utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, é.n. (1938.)
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- Róder Pál: Az értelmi nevelés középiskolai feladatai. MP 1939.évf. 181-188.o.*
- Róder Pál: A középiskolai nevelés átszervezése. NSz 1937.évf. 226-233.o.*
- Ruhmann Jenő dr.: Jellemnevelés a középiskolában. PTSz 1938.évf. 18-25.o.*
- Sarkadi Nagy János dr.: Észrevételek a túlterhelés kérdéséhez. PTSz 1941.évf. 11-16.o.*
- Sárközi István: Az ellenforradalmi rendszer népiskolapolitikája Magyarországon (1919 augusztus - 1944) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- Semetkayné Schwanda Magda: A tanári szoba. OKTK 73.évf. 215-218.o.*
- Simon Gyula: Középiskolai reformok a két világháború között (1924, 1934) PSz 1984.évf. 443-449.o.*
- Stibrányi Gyula: Az új középiskolai tanterv revíziója. PTSz 1939.évf. 21-26.o.*
- Sulyok Efrém dr.: Gondolatok az új magyarnyelvi Tantervhez és Utasításokhoz. OKTK 68.évf. 205-207.o.*
- Szabolcs Éva-Mann Miklós: Középiskolai törvényeink és a pedagógiai sajtó 1868-1940. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1997.
- Szabolcs Ottó: A középiskola szerepe és szerepváltozása a két világháború között. PSz 1984.évf. 450-453.o.*
- Szabolcsi Miklós: Töredékes gondolatok a középfok antinómiáiról. PSz 1984.évf. 460-463.o.*
- Szabó Lajos vitéz: A földrajz a középiskolai tantervben. PTSz 1938.évf. 62-67.o.*
- Szabó Lajos vitéz: Kultúránk válsága és a történelemoktatás. PTSz 1941.évf. 234-249.o.*
- Szádeczky-Kardos Samu: Iskolai műmagyarság. NSz 1940.évf. 14-18.o.*
- „Szükség van az egyenlőtlenség vállalására?” – beszélgetés Lust István pszichiáterrel. (Lejegyezte Both Mária.) in: Új Pedagógiai Szemle 45.évf. (1995) 10-23.o.
- Tamás Gáspár Miklós: Tanítás és tekintély. in: Új Pedagógiai Szemle 45.évf. (1995) 3-9.o.*

- Tamás Viktor: Az osztályfőnöki teendők. OKTK 68.évf. 360-364.o.*
- Tanterv a gimnázium és leánygimnázium számára. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, é.n. (1938.)
- Teleki Pál gróf: Az OKT-ban mondott beszéde. OKTK 70.évf. 47-49.o.*
- Temesy Győző: A fegyelmezés mesterfogásai. OKTK 70.évf. 329-333.o.*
- T. Kiss Tamás: Állami művelődéspolitikai az 1920-as években. Magyar Művelődési Intézet és Mikszáth Kiadó, Budapest, 1998.
- T. Kiss Tamás: Oktatáspolitikai a Horthy-rendszerben. Klebersberg Kunó és Hóman Bálint miniszteri tevékenységének tükrében. in: Társadalmi Szemle 41.évf. (1986) 81-93.o.*
- Tóth József dr.: Rendszeresebb középiskolai nevelés. PTSz 1941.évf. 150-154.o.*
- Tóth Pál László: A tananyag és a tanulói egyéniség vizsgálata. OKTK 73.évf. 7-16.o.*
- Törös László dr.: Tervezet a túlterhelés kiküszöböléséről. PTSz 1941.évf. 1-11.o.*
- Tőkéczi László: Hóman Bálint művelődési és művelődéspolitikai eszményei. in: Protestáns Szemle 67.évf. (1995) 108-123.o.*
- Utastások a középiskolák (gimnáziumok, reálgimnáziumok és reáliskolák) tantervéhez. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927.
- Utastás a közoktatásügyi igazgatásról szóló 1935. VI. tc. végrehajtására. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, h.n., é.n.
- Utastás a körzeti iskolafelügyelők és a kir. tanfelügyelői hivatalok iskolalátogató tagjai részére. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, h.n., é.n. (1935)
- Vályi Armand: Katonai szellem kialakítása a középiskolában. PTSz 1939.évf. 123-130.o.*
- Vályi Armand: Korszellem és pedagógia. PTSz 1936.évf. 156-162.o.*
- Vályi Armand: Egyéni nevelés – közösségi nevelés. PTSz 1937.évf. 125-129.o.*
- Várady Erzsébet dr.: Nemzetneveléssel egyesített történelemtanítás az új tanterv szellemében. MK 1938.évf. 6-9.o.*
- Vetéssy Géza dr.: A magyar nyelv és irodalom korszerű tanításának legfontosabb kérdései. PTSz 1942.évf. 121-127.o.*
- Wagner József dr. Görög nyelvi tanításunk válságos helyzete. MK 1941.évf. 146-153.o.*
- Weiszer Gyula: A földrajztanítás csődje a középiskolában. PTSz 1942.évf. 180-183.o.*
- Zibolen Endre: A fiúk és lányok nevelésének eltérése a középiskolában. NSz 1937.évf. 377-386.o.*
- Zibolen Endre: A gimnázium és a magyar középosztály. MK 1943.évf. 19-21.o.*
- Zibolen Endre: A középiskola és a modern társadalom. OKTK 67.évf. 293-304.o.*
- Zibolen Endre ifj.: Szociális érés az iskolában. MK 1940.évf. 209-219.o.*
- Zimándy Piusz dr.: Válságba van-e a magyar irodalom tanítása? NSz 1943.évf. 83-87.o.*
- Zimmermann Ágoston dr.: A természettudományok tanításáról. PTSz 1943.évf. 25-29.o.*

B melléklet, Minden matematikai, fizikai, történelmi témájú iskolai rendezvényen szervezőként is részt vettem, alább közlök néhány iskolai házi versenyre általam összeállított feladatsort. Elsőként a 2009-es történelem verseny feladatai, melynek főszerzője voltam.

Őseinket felhozád...

1. Anonymus, Kézai Simon és a Képes Krónika szövege alapján válaszolj a kérdésekre!

„...a hét fejedelmi személy, aki a hétmagyar nevet viseli, miképpen jött ki szittyia földről... Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regősök csacsogó énekéből mintegy álomból hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna. Ezért most már inkább az iratok biztos előadásából meg a történelmi művek világos értelmezéséből nemeshez méltó módon fogja fel a dolgok igazságát. ... Szcítia tehát igen nagy föld, melyet Dentü-mogyernak hívnak. Kelet felé határa az északi tájtól egészen a Fekete-tengerig terjed. Mögötte pedig ott van a Don nevű folyam nagy mocsaraival ...A Szcítiával szomszédos keleti tájon pedig ott voltak Góg és Magóg nemzetei, akiket Nagy Sándor elzárt a világtól. ... Szcítiának első királya Mágóg volt, a Jáfet fia, és az a nemzet Mágóg királyról nyerte a magyar nevet. Ennek a királynak ivadékából sarjadt az igen nevezetes és roppant hatalmú Attila király. Ő az Úr megtestesülésének négyszázötvenegyedik esztendejében a szittyia földről kiszállva hatalmas sereggel Pannónia földjére jött, és a rómaiakat elkergetve az országot birtokába vette. ... Hosszú idő múlva pedig ugyanazon Mágóg király ivadékából eredt Ügyek, Álmos vezér apja, kinek Magyarország királyai és vezérei a leszármazottai ...A szcítiaiak, amint mondtuk, jó régi népek. Róluk a történetírók, akik a rómaiak viselt dolgait megírták, így beszélnek: A szittyák valaha igen bölcsék és szelídek voltak, földet nem műveltek, és majdnem semmiféle bűn nem fordult elő közöttük. Ugyanis nem voltak mesterséggel épült házaik, csupán nemezből készült sátraik. Húst, halat, tejet, mézet ettek, és bőven volt fűszeres boruk. Nyusztprémbe és más állatok bőrébe öltöztek. Arany, ezüst, gyöngy: annyi volt az nekik, mint a kavics, mivel saját földjük folyamaiban találhatták mindezt. Nem kívánták a másét, minthogy mindnyájan gazdagok voltak, sok állatnak és elegendő ennivalónak a birtokosai. Nem paráználkodtak, hanem mindenkinek csupán csak egy felesége volt. Ámde a szóban lévő nemzet a háborúskodásba belefáradva, olyan kegyetlenné fajult, hogy – némely történetíró szerint – haragjában emberhúst evett, meg emberek véréit itta. Hogy kemény egy nemzet volt, hitem szerint azt ma is megismerhetitek ivadékairól. ... A hungarusoknak igen vitéz és a hadi viszontagságokban felette hatalmas nemzete, mint fentebb mondtuk, eredetét a szittyia nemzetből vette, amelyet saját nyelvén dentü-mogyernak neveznek. ...Akkor a választásuk arra esett, hogy majd Pannónia földjét keresik fel. Erről ugyanis a szállongó hírből azt hallották, hogy az Attila király földje, akinek az ivadékából Álmos vezér, Árpád apja származott. ... Ezek hallatára oly nagy rémület szállta meg Mén-Marótot, hogy nem merte a kezét mozdítani. Tudniillik az ottlakók mindnyájan kimondhatatlanul rettegtek tőlük, mivel hallották, hogy Árpád apja, Álmos vezér, Attila király nemzetségéből származott.” (Anonymus 1200k.?)

„ ... S miután hosszabb ideig éltek ott (t.i. Meotisz ingoványai közt) megfosztva a férfitagoktól – Orosius állítása szerint -, mint mondják, parázna ördögök keresték fel őket, s együtt háltak velük, és ebből a kapcsolatból származnak a magyarok...Ugyancsak ő (Orosius) abban a vonatkozásban is meglehetősen eltért az igazságtól, hogy a magyaroknak csupán balszerencsés kimenetelű csatáiról emlékezett meg, a szerencsés kimenetelűeket pedig hallgatással mellőzte, ami nyilvánvaló bizonyosságát adja gyűlöletének.

... végül is Szentől, Kámtól és Jáfettól a vízözönt követően hetvenkét nemzetség származott ... Ezek a nemzetségek, mint Josephus írja, héberül beszéltek, mígnem a Jáfet törzséből származó Ménrót, az óriás, Thana fia a vízözön utáni tizenegyedik esztendőben egész rokonságával együtt torony építésébe kezdett, tekintettel a korábbi veszedelemre, hogy ha a vízözön megismétlődne, a torony oltalmában kikerülhessék a bosszúálló ítéletet. ... Ez az óriás [Ménrót], a nyelvzavar kezdete után, Havilah földjére költözött, melyet ekkor Perszisz

vidékének neveztek, és ott két fiút nemzett a feleségével, Enethtel, nevezetesen Hunort és Magort, akiktől a hunok vagyis a hungarusok erednek. ...mert Ménrótnak ...több felesége is volt ...ezek utódai lakják Persziszt, természetükre és bőrük színére hasonló a hunokhoz, csupán beszédükben különböznek valamelyest, mint a szászok és a türingiaiak. ...egy nap vadászni igyekeztek [Hunor és Magor] Meotisz ingoványába, amikor a pusztaságban egy gímszarvas jelent meg előttük”, ők üldözőbe vették, ám eltűnt előlük. „Ezt követően visszatértek az apjukhoz, s beleegyezését elnyerve, minden ingóságukkal együtt a Meotisz ingoványai közé költöztek, hogy ott telepedjenek le. Meotisz vidéke pedig Perszisszel szomszédos: egyetlen kis gázlótól eltekintve, körben mindenfelől tenger zárja körül; folyói egyáltalán nincsenek, de bőviben van fűnek, fának, szárnyasoknak, halaknak és vadaknak. Nehéz oda a ki- és bejárás. Mármost a Meotisz ingoványai közé költözve, öt éven át egyfolytában ott maradtak. A hatodik évben azután, amikor kimozdultak onnan, a pusztaságban véletlenül Belár fiainak feleségeire és gyermekeire akadtak, akik férjük nélkül maradtak sátraikban. Ezeket minden ingóságukkal együtt, gyors vágásban a Meotisz ingoványai közé hurcolták. ...véletlenül fogták el az alánok fejedelmének, Dulának két lányát is; egyiküket Hunor, a másikat Magor vette feleségül. Az összes hun ezektől a nőktől veszi eredetét.” Hosszú idő után a föld kezdett szűkössé válni. „Kémeket küldtek tehát innen Szkítiába, s miután kikémlelték, gyermekeikkel és nyájaikkal oda költöztek ... Szkítia országa egyébként Európában fekszik, és kelet felé terjeszkedik; egyik oldalról az Északi-tenger, másik oldalról a Ripheus-hegyek zárják közre; a forró égőtől távol esik, kelet felé pedig Ázsiával határos. Két nagy folyam is ered benne: az egyiknek a neve Etul, a másiké Togora. ... Szkítiával kelet felől a jorianusok országa határos, ez után van Tarsia s végül Mongólia, ahol véget is ér Európa. A forró égő irányában pedig a corosminusok népe lakik; azután jön Etiópia, amit Kisebbik Indiának is hívnak; mögöttük pedig a Don folyó medre és dél között átjárhatatlan pusztaság terül el. A Don folyó különben Szkítiában ered. A magyarok ezt Etulnak nevezik, de amint áthatol a Ripheus-hegyeken és szélesebb medert vesz fel a folyása, már Don a neve. Ez azután a síkságra érve, átfolyik az alánok földjén, ezt követően pedig három ágra szakadva, a Kerek-tengerbe ömlik. Szkítia területének a hossza egyébként állítólag háromszázhatvan, szélessége pedig százkilencven stadion. Egyben természeti fekvése folytán annyira védett, hogy csupán egyetlen roppant szűk helyen található oda bejárat.” Ezért nem tudtak belsejébe behatolni sem a rómaiak, sem Nagy Sándor. „Szkítia földje továbbá termékeny, ligetek, erdők, növények ékesítik, s bámulatosan bőséges és gazdag a különféle vadállatokban. Nyugati szomszédai a besenyők és a fehér kunok. Az Északi-tenger felőli szomszédsága pedig egészen Szuszdalig, erdő borította vadon; az emberi nem számára átjárhatatlan ... az említett vadon hegyei között egyébként kristály található, és griffmadár fészkel benne, valamint a legerfalc nevű madarak, melyeket magyarul kerecsetnek hívnak ...A szkíták országa ugyan területileg egységet alkot, de kormányzás tekintetében három részre oszlik: Barsatiára, Denciára és Mogoriára. A száznegyven nemzetség miatt száznegyven tartománya van, melyekre Hunor és Magor fiai osztották fel egykoron, amikor Szkítiába betelepültek. Magyarországnak ugyanis száznegyven tiszta nemzetsége van, és nem több. ...A hatodik korszakban tehát a hunok Szkítiában lakva úgy elszaporodtak, mint a tenger fövénye, s az Úr 700. évében egybegyűltek, s maguk közül kapitányokat, azaz vezéreket vagy fejedelmeket választottak maguknak, hogy egy akarattal elfoglalják a nyugati országokat. Ezek egyike a Szemere nemzetségbeli Béla, Csele fia volt, s ennek fivérei, Keve és Kadocsa is mindketten kapitányok lettek. A negyedik vezérnek a neve pedig Etele, Bendegúz fia volt, s ennek fivérei, az Érd nemzetségbeli Röv és Buda ...” Minden nemzetségből választottak tízezer fegyverest, a többieket Szkítiában hagyták, „ők pedig zászlót bontva kivonultak, s átkeltek a besenyők és a fehér kunok földjén. Ezután Szuszdalt, Ruthéniát és a fekete kunok földjét támadták meg, végül egészen a Tisza folyóig jutottak.” Akkoriban Pannóniát a longobardok lakták, Macrinus kormányzata alatt, aki azonnal segítséget kért a rómaiaktól. Ezek a német Ditricust küldték. A tárnokvölgyi csatában Kézai tudomása szerint, a hunok vesztek, bár az elesettek számát tekintve, - a hunok közül százhuszonezer, az ellenségnek kétszázötvenezer plussz rengeteg, még az éjszaka alatt a sátrában meggyilkolt szerencsétlen, - a hunok javára dőlt el az ütközet. A hunok „visszatértek a csata színhelyére, és társaik holttesteit, már akikét föllelhatték, s Keve kapitányt is az országút mentén, ahol kőszobrot emeltek, ünnepélyes körülmények között, a szkíta szokásoknak megfelelően elhantolták. ... Etele király címere, amelyet pajzsán viselt, egy madárhoz hasonlított – magyarul turul a neve -, fején koronával. Ezt a címet a hunok egészen Géza fejedelem idejéig, amíg közösen kormányozták magukat, mindig magukkal hordták a hadban. ... Ruházatának szabásában és alakjában ő maga és népe is a médek divatját követte. ... Megmaradtak továbbá a hunokból háromezren, akiket a futás oltalma mentett ki Krimhild csatájából, s akik a nyugat népeitől való félelmükben egészen Árpád

idejéig Csige mezején maradtak, s magukat ott nem hunoknak, hanem székelyeknek hívták. Ezek a székelyek ugyanis a hunok maradékai, akik midőn értesültek arról, hogy a magyarok ismét Pannóniába költöznek, Ruthénia határainál elébük mentek a visszatérőknek, s miután együttesen meghódították Pannóniát, részt nyertek belőle... a Jézus Krisztus megtestesülését követő nyolcszázhetvenkettedik esztendőben a hunok, vagyis a magyarok újból Pannóniába indultak ..." Kézai tehát megszakítás nélkül folytatja a hunok történetét a magyarok visszatérésével. (Kézai gesztájából 1285.)

Ez a mű is Noé családfájával kezdődik. Kám fia „Kus azután nemzette Ménrótot. Ő volt az, aki Noé utódait rávette arra, hogy várost és tornyot építsenek az Úr ellen, amelyről a Teremtés könyvének tizenegyedik fejezetében van szó. ... Mindezekből látszik, hogy nem igaz azoknak a mondása, akik azt mondják, hogy Hunor és Magor, a magyarok ősatyái Ménrót fiai voltak, aki Kus fia, aki viszont Kám fia volt, akit Noé megátkozott; egyrészt mert a magyarok Szent Jeromos előadása szerint Jáfet törzséből származnak, másrészt azért sem, mert Ménrót sohasem a Tanaisz folyó mentén – ami keletre van –, hanem az Óceán mellett lakott. A magyarok tehát, miként a Szentírás és a szent atyák mondják, Magógtól, Jáfet fiától származnak, aki a vízözön utáni ötvennyolcadik évben – ahogyan azt Szent Sigilbertus antiochiai püspök mondja a keleti népek krónikájában – bevonult Havilah földjére, és feleségével, Enével nemzette Hunort és Magort, akikről a hunokat és a magyarokat elnevezték.” Ezután, szinte szó szerint a Kézainál megismert leírások és történetek következnek. A különbség az, hogy a Képes Krónika „A magyarok első bevonulása Pannóniába” címet adja a hunok bejövételének, s azt „az Úr megtestesülését követő háromszázhetvenharmadik” évre teszi. Csak két érdekes részletet idézünk, amiről Kézai nem írt. Az egyik Attila címe: „Attila, Isten kegyelméből Bendegúz fia, a nagy Magor unokája, Engadi neveltje, a hunok, a médek, a gótok, a dánok királya, a földkerekség félelme és az Isten ostora.” A másik egy családfa és a sasok története: „Álmosnak nevezték el, aki Előd fia volt, aki Ügyek fia volt, aki Ed fia volt, aki Csaba fia volt, aki Attila fia volt, aki Bendegúz fia volt, aki Torda fia volt, aki Szemen fia volt, aki Etel fia volt, aki Opos fia volt, aki Kadicsa fia volt, aki Berend fia volt, aki Zolta fia volt, aki Bulcsú fia volt, aki Balog fia volt, aki Zombor fia volt, aki Zamor fia volt, aki Lél fia volt, aki Levente fia volt, aki Kölce fia volt, aki Ónod fia volt, aki Miske fia volt, aki Mike fia volt, aki Beztur fia volt, aki Bodli fia volt, aki Csanád fia volt, aki Bökény fia volt, aki Bondofurd fia volt, aki Farkas fia volt, aki Otmár fia volt, aki Kádár fia volt, aki Belér fia volt, aki Kear fia volt, aki Keve fia volt, aki Keled fia volt, aki Dama fia volt, aki Bor fia volt, aki Hunor fia volt, aki Ménrót fia volt, aki Thana fia volt, aki Jáfet fia volt, aki Noé fia volt. Álmos nemzette Árpádot, Árpád nemzette Zoltánt, Zoltán nemzette Taksonyt. Az Úr megtestesülése utáni hatszáz- azaz hatosszázhetvenhetedik, Attila király halálát követően pedig a századik esztendőben tehát köznyelven a magyarok vagyis a hunok – akiket latinul ungarusoknak hívnak – III. Konsztantinosz császár és Zakariás pápa idejében újból bevonultak Pannóniába. Átkeltek a besenyők országán, Szuszdálián és Kijev városán, majd átkeltek a havasokon és egy bizonyos tartományba értek, ahol megszámlálhatatlanul sok sast láttak. Ott azok miatt a sasok miatt nem volt maradásuk, mivel a sasok úgy röpködtek a fákról, mint a legyek, és fölfalva fölélétek nyájaikat és lovaikat. Az Isten ugyanis azt akarta, hogy minél hamarabb bevonuljanak Magyarországra. Ezt követően három hónapon át a hegyeken ereszkedtek lefelé, s végül az említett népek akarata ellenére Magyarország határvidékére, tudniillik Erdélybe értek.” (Kálti Márk: Képes Krónika 1358.)

Anonymus idejében még volt élő szájhagyomány. I / H

Anonymus nem tud a hunok és magyarok testvérségéről. I / H

Kézai bizonyosan a Bibliából vette az özönvíz történetét. I / H

Honnan származik és mi volt az Árpádok címerállata Géza fejedelem idejéig?

.....

A források egybehangzóan használják a *honfoglalás* kifejezést. I / H

Az őshaza nevéként szereplő *Dentü-mogyer* nevet csak Anonymus ismeri. I / H

Kálti Márk egyértelműen bizonyítja, hogy nem Kám ivadéakai vagyunk. I / H

A források említik az alánokkal való rokonságot. I / H

Hogyan hívták magukat a szkíták Anonymus szerint?

Honnan származik a népvünk krónikáink szerint?

Mikor történt Árpádék bejövetele?

Milyen állat szerinted a *legerfalc* ?

Kézai szerint a hunok kapcsolatban lehettek a médekkel. I / H

A Képes Krónika megőrizte a besenyő támadás emlékét. I / H mert.....

Hogyan cáfolhatta Kézai Orosius rágalmét a magyarok eredetéről?

Jókainak csak saját fantáziája súghatta következő gondolatait: „A nyelvtudós, a népbúvár tán megtagadná a hasonlatot, a nyelv, a viselet, a nevek nem bizonyítanak be előtte az ugyanazonosságot; de mi a szív ösztöneitől, a rokonszentől kérünk ítéletet, hasonlítást teszünk, nem az arcok, hanem a jellemelek között; nem a szavakban, hanem a tettekben keressük a rokonságot: s őseinkre nem abból akarunk ráismerni: hogy mint kötötték fel a kardot, hanem, hogy mint viselték azt kezükben.”

I / H mert

Mi volt az uralkodó őstörténelmi elmélet, mikor Jókai e sorokat írta (1890 k.)?

Krónikáink mennyiben támasztják alá e tankönyvi szöveget: „A besenyők nem pusztán portyáztak Etelközben, de teljes erejükkel, s egész népükkel együtt zúdultak eleinkre, mivel őket is szorították mások.”

.....

Melyik középkori történetírónk írja le leg részletesebben a honfoglalás eseményeit?

.....

Kézai találta ki a hun-magyar rokonságot. I / H

Thuróczy János műve, A magyarok krónikája 1488-ban Brűnben jelent meg. A reneszánszban megindult antik forráskiadás hatására jelentősen kibővítette a hun fejezetet, de még erősen ragaszkodott korábbi gesztáink szövegéhez. Néhány mondatát idézzük: „A szkíták voltak az elsők, akik egész Ázsiát megfőkeztek fegyvereikkel, és miután az uralom birtokába jutottak, ezeröttszáz éven keresztül, egészen Nínusznak, az asszírok királyának idejéig elvitték egész Ázsia adóját; és ha e néptől az irigység nem vonja meg az író tollat, már csak az eddigiek miatt is méltó lett volna rá, hogy 'az első világbirodalom' elnevezés neki jusson osztályrészül. ... A pártusok ugyanis és Baktria lakói – az antik történetírók nézete szerint – a szkíták sarjai voltak. ... Senki sem kételkedik

afelől, hogy a hunok, vagyis a magyarok szülőanyja Szkítia volt ... A mi időnkben nem is kételkedik senki benne, hogy a székelyek azoknak a hunoknak maradványai, akik először jöttek be Pannóniába, és mert az ő népük, úgy látszik, nem keveredett azóta sem idegen vérrrel, erkölcsükben is szigorúbbak, a földek felosztásában is különböznek a többi magyartól. Ők még nem felejtették el a szkíta betűket, és ezeket nem is tintával vetik papírosra, hanem botokra vésik be ügyesen, rovás módjára.”

Thuróczy krónikáját is figyelembe véve sorold föl azon népeket, melyekkel középkori történetíróink rokonságban állónak, vagy azonosnak állítják népünket!

.....

Nevez meg egy régészeti leletet, melyre a Thuróczy említette *betűkkel* van írva!

.....

Mekkora volt a kiterjedése a „szkíták” birodalmának?

2. Vesd össze a két történész véleményét a következő tényekkel és válaszolj a kérdésekre!

„A magyar őstörténet alapja az a nyelvtudományi megállapítás, hogy a magyar nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor csoportjának ugor ágából származik. Legközelebbi rokonai az obi-ugorok: a vogulok (mansik) és osztjákok (hantik), akik ma az Urál hegység keleti oldalán élnek.” (Györffy György történész)

„A nyelvek kutatása valójában egzakt tudomány és természetesen szakértelmet igényel. Nyelvi jelenségek megfigyelésén alapszik és azok sokaságából törvényt állapít meg, amelyek körülbelül ugyanolyan szilárdak, mint egy természettudományi tétel. Aki a nyelvtörvények ismerete nélkül 'házilagosan' nyelvészkedik, nem jár el szakszerűbben, mint az, aki a középkori alkimisták bizakodásával próbál otthon aranyat csinálni.” (Engel Pál akadémikus)

A magyar nyelv több százezres szókincs-állományából a finnugor nyelvtudomány szerint csak néhány száz szó alkotná ősi szókincsünket, mivel ennyinek van megfelelője a finnugor nyelvekben. Ezek száma néhány kiváló nyelvészünk szerint: Budenz József (1858-ban Hunfalvy hívására jön Magyarországra, húszéves koráig, 1856-ig magyar szót nem is hallott, s 1861-től már az Akadémiai Könyvtár könyvtárnokaként kereste kenyerét. Ugyanő (Hunfalvy Pál) kierőszakolja, hogy 1862-ben az Akadémia levelező tagjának válasszák Budenzet, aki az első képzett (finnugrista) nyelvészként 1868-tól adott elő a pesti egyetem altajisztikai tanszékén. Megjegyezzük, hogy az ebben az időben megismert sumér nyelvet sokáig a magyar rokonának gondolta Budenz és hogy 1868-tól máig érvényesen ő vezette be a magyar egyetemeken a kötelező finnugor-oktatást.) szerint kb.2000, Zsirai Miklós: 1200, B.Collinder: 400, Bárczi Géza: 1000, Rédei: 700, Hajdú: 800-1000, Kiss Jenő pedig 1992-ben 434 finnugor szóról írt. Az Akadémia Nyelvtudományi Intézete adta ki A magyar szókészlet finnugor elemei című etimológiai szótárt 1978-ban. Az ebben szereplő összes szavak száma 691, de ebből maguk a szerkesztők is 194-et kétesnek tartanak, így marad 497 finnugor eredetű; de ebből legalább további 129 szónak csak obi-ugor megfelelője van, s ezeket is levonva 368 szó marad ősi szókincsünk számára.

A nyelvészet állításai megkérdőjelezhetetlenek. I / H , mert

Mi okozhatta az eltérést a finnugornak meghatározott szavak számában? (Milyen különbségek vannak a nyelvtudomány és a természettudományok módszerei és eredményei között?)

.....

Te mennyire becsülnéd finnugor szókészletünket?, mert

Egy nép, vagy nyelv eredete nem lehet politikai kérdés.

I / H

A nyelvészet biztos alapot nyújt őstörténetünk megismeréséhez.

I / H

3. A következő sorok Szűcs Jenő Kézai-tanulmányából valók. „A hun-magyar azonosság hiedelme a **keresztény Nyugaton keletkezett a X. században**... E hiedelem egyik forrása, hogy a Kárpát-medencében az V. század után megjelenő, s egyaránt 'isten ostromaiként' a kereszténységre csapó népeket a szemlélet hajlamos volt visszamenőleg is egyazon népnek tekinteni; innen egyebek között az avar-magyar, sőt olykor a hun-avar-magyar azonosság képzete.

...az azonosítás bizonyos ideologikus előnyeit már 1200 körül felismerte a Párizsban tanult Anonymus. Ő fedezte fel elsőként, hogy ha Pannónia egykor Athila rex földje volt ...a magyar honfoglalás máris, mint Pannóniára való birtokjog (mai fogalmainkkal: történelmi jog) érvényesítése fogható fel. Ám a hun nevet ő még csak le sem írta, ő még nem merészkedett odáig, hogy a magyar népet a keresztény Nyugat emlékezete szerint oly gyűlöletes hunoktól származtassa.

...A Hunor Magor név ...összecsengvén a hun népnévvel, csábító lehetőséget rejtett. E körülményben Kézai megtalálta a hun-magyar azonosság cáfolhatatlan nyugati irodalmi tekintéllyel is alátámasztott bizonyítékát.

...Kézai műve jelölte ki a magyarság helyét az európai történelmi keretben, a középkor történelmi világképében. ”

Milyen ellentmondásokat találsz a gondolatmenetben? (Figyelj a vastag betűs szavakra!)

.....

Mi a véleményed e tudományos elméletről, miszerint népünk külföldi krónikákból jutott hozzá hagyományaihoz? (Válaszodban használd a krónikáinkban olvasott tényeket és a józan eszed!)

.....

Megjegyezzük, nem nézték hunnak a hazánkból Itáliába becsapó, betelepülő gótokat, longobárdokat, vagy az avarok előcsapataiként Cremonát ostromló szlávokat sem. A honfoglalást követő évtizedekben alig volt év, hogy magyar seregek ne jártak volna a nyugati országokban, s ez bőséges tapasztalatot biztosított nyugat krónikásainak. Jámbor Lajos (781-840) egyik egyházmegyei beosztása szerint a hunok a tulli mezők városkaiban és falvaiban laktak, tőlük keletre a bécsi erdők táján már az avar népcsoportok helyezkedtek el. Írásos adatok még 893-ban is megkülönböztették Hunnia és Avaria tartományrészeket, és Konstantin császár is mint kortársairól szól az avarokról 950 táján. Vagyis a hunok, avarok, magyarok összehasonlítására élő népcsoportok voltak jelen a 9-10. századi Európában. Hunfalvy szerint Bölcs Leó és Bíborbanszületett Konstantin azért írták türköknek a magyarokat, mert nem ismerték származásukat, de ez képtelenség, hiszen Leó magyar szövetségben háborúzott, Konstantin udvarában pedig Árpád dédunokája, Tormás herceg és Bulcsú vezér is jártak. Györfy szerint „a bizánciak egy évszázadon keresztül hun néven is emlegetik az onogurokat (vagyis őseinket), ebből az archaizáló elnevezéséből messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le”, de ő maga egy lappal később „jól értesült bizánciak”-ról ír, s minduntalan a bizánci szerzőknek ad igazat krónikáink rovására. (Az általatok is olvasott tanulmánya 8. és 10. oldalán.) Nem tudjuk elfogadni a tájékozatlanság 'vádját', de az eredethamisításnak sem látjuk semmilyen okát ezen középkori európai krónikások esetében, amint azt újkori történetírók állítják, akiknek viszont annál inkább érdekük a történelem-ferdítés.

4. Röviden ismertetjük **László Gyula kettős honfoglalás** elméletét. Ennek lényege, hogy a magyar elem már az avar korban beköltözött a Kárpát-medencébe. A 330 éves avar uralomnak nincs nyelvi nyoma (Csallány Dezső szerint az avarok helyneveinkben vár-hun nevükkel maradtak fenn: Sajóvárkony, Zengővárkony, Obri stb.), a Kárpát-medence korai földrajzi nevei csak a magyarság névadásából vezethetők le. A magyar névadás igen régen

kellett történjen, mert a Trianon utáni erőszakos átkeresztelések ellenére ma is a Kárpát-medence területén döntő mértékben magyar helynevek vannak. Az avarok nem szlávósodhattak el, mert akkor a helynevekben ennek nyoma lenne (csak a peremterületeken, Erdélyben, a Dunántúlon vannak szláv nevek), és a szlávokra jellemző hamvasztásos temetkezések is igen ritkák. Nagy tömegű szlávosság azért sem lehetett itt, mivel akkor ugyanaz játszódott volna le, mint a bolgárokkal, akik 3-4 nemzedék alatt elszlávosodtak, így mi ma szláv nyelvet beszelnénk. Lipták Pál megfigyelései szerint a 10-11. századi magyarság két csoportra oszlik embertanilag. Az uralkodó osztály (Árpádék honfoglalói) az ország egész területén különböznek a köznéptől, s **embertani szempontból a 10-11. századi magyar köznép az avar népesség egyenes leszármazottja. A magyar és az avar szállásterület fő tömbjeiben szinte kiegészíti egymást.** A magyar temetési edények az összetéveszthetőségig olyanok, mint az avaroké. A szellemi hagyaték azonossága: az égig érő fa meséje az egész Kárpát-medencében föllelhető, de avar csontkarcon is; a csodaszarvas monda; a Szent László legenda képei a szkíta korig vezethetők vissza, a világosság és sötétség harca, s megvannak avar csontszerszámokon. Az avar sírokban a sarlót a halott hasára keresztbe tették, így jártak el a magyarok is (a sarlók hasonló formájúak), és ismert ez Dél-Oroszországból is. Szeged környékéről és a Fertő-tó vidékéről is ismerünk a hunokra és magyarokra jellemző részleges lótemetkezéseket avar sírokból (az avarok általában egész lóval temetkeztek). A székely lószerszámok még a 14-15. században is avar mintára készültek. (A honfoglalók lószerszámdíszei átvezetnek a hun korba. A hunkori lószerszám meg szinte egészében nem más, mint az előzőleg Déloroszországban élt s Magyarországra is elkerült származék lószerszámainak folytatása. Nemcsak a díszítmények egyeznek, de a szerkezet is. Ez szkíta örökség, és a szkíta lószerszámok között bámulatos gazdagsággal találjuk meg mindazokat a jellegzetességeket, amelyek a magyar lószerszámban is megvannak.) A jellegzetes avar pásztorszerszámot, a hasihasítót még a huszadik században is ismerték alföldi pásztoraink. Az avar sírokban talált furulyák hangrendszere olyan, mint régi népdalainké. A győri, viszneki, vörsi avar temetőben honfoglaló magyarok sírját is megtalálták, ez utóbbinál az embertani vizsgálatok kimutatták, hogy a két népesség összeházasodott. A hunok, avarok, magyarok fejedelmeiket nem temetőbe temették, hanem külön, egyedül tették sírba. A középkorban a honfoglaló nemzetségek címereiben a korai avar hagyományok újulnak fel. A 11-12. századi királyi ékszereken határozott avar divat észlelhető. A Szent Istváni államalapítás tízes szervezet nyomait őrzi, melynek nyomai nem Árpádék temetőiben, de a korai avar temetőkben találhatóak.

Döntsd el, igazak-e a következő állítások!

„Írásos bizonyítékok nincsenek a kettős honfoglalás alátámasztására.” (Tankönyvi szöveg) I / H

„elvesztek, mint az obrik (avarok) hírük, hamvuk sem maradt.” (12. századi orosz őskronika által feljegyzett közmondás) I / H

„Az avar uralom összeomlásával egyre nagyobb számban érkeztek szlávok a Kárpát-medencébe. I / H

„A magyar honfoglalás kezdetén nem létezett erős államalakulat a Kárpát-medencében.” (Tankönyvi szöveg) I / H

„Nehéz egymásnak megfeleltetni a nyelvészet és a régészet eredményeit. Az írásos emlékekkel való egyeztetés nehézségekbe ütközik...” (Tankönyvi szöveg) I / H

Krónikáink, a régészet, a néprajz és az embertan eredményei ellentmondanak egymásnak.

I / H

5. „Miatán ... Simeon újból kibékült a rómaiak császárával, és biztonságban érezte magát, a besenyőkhöz küldött, és megegyezett velük, hogy leverik és megsemmisítik a türköket. És amikor a türkök hadjáratra mentek, a besenyők Simeonnal a türkök ellen jöttek, **családjaikat teljesen megsemmisítették**, és a földjük őrzésére

hátrahagyott türköket gonoszul kiűzték onnét ... A türkök pedig a besenyőktől elűzve, elmentek, és letelepedtek arra a földre, amelyen most laknak.” (Bíborbanszületett Konstantin 950k.)

„A kazárok és az alánok nyugatról négy türk néppel határosak, amelyek közös ősré viszik vissza családfájukat. Részben nomádok, részben letelepültek. Véderejük nagy és igen harciasak. ...Békében élnek a kazár királlyal és ugyanúgy az alán fejedelemmel is. Területeik a kazárok országával határosak. Első törzsük neve b.dzs.n.j, a másodiké, amely ezekkel határos, badzsg hird. Az utóbbiak mellett egy bedzsenäk nevű nép lakik, amely a legharciasabb ezek közül a népek közül. Végül egy negyedik nép határos velük, amelynek nu.k.r.da a neve.” (Maszúdi, arab utazó és tudós, megh. 956. A b.dzs.n.j és a bedzsenäk egyaránt a besenyőket jelölik, a két másik név pedig, a badzsg hird és a nu.k.r.da a magyarok neve.)

„A besenyők országa és a bolgárok közé tartozó ’.sz.k.l-ek országa között van a magyarok határai közül az első határ.

A magyarok pedig a türkök egyik fajtája.

Főnökük 20 000 lovassal vonul ki.

Főnökük neve K.nde.

Ez azonban csak névleges királyuk...

A magyarok országa bővelkedik fában és vizekben. Talaja nedves. Sok szántóföldjük van.” (Ibn Ruszta és Gardízi feljegyzései 930 illetve 1050 körülről, mindketten Dzsajháni 920k. írt munkáját kivonatolták.)

„Az Úr testet öltésének 889. évében a magyarok igen vad és minden szörnyetegnél kegyetlenebb népe, amelyről az azelőtti nemzedékek azért nem hallottak, mivel nevük sem volt, a szkíta tartományokból és ama mocsarak közül jött elő... Szkítia, mint mondják, keleten terül el... otthonuk, házuk vagy lakhelyük nincs, mivel mindig csordáikat és nyájait legeltetik, és mindig kóborolnak... Nincs a lopásnál súlyosabb véték... Az arany és ezüst után nem vágyódnak úgy, mint a többi halandók...

Ázsia felett a hatalmat háromszor nyerték el, de ők maguk idegen hatalom részéről állandóan vagy bántatlanul, vagy legyőzetlenül maradtak. A férfiak vitézsége mögött nem marad el az asszonyoké sem, minthogy amazok a párthusok és bactriaiak országát, asszonyaik pedig az amazonok országát alapították meg...

Az említett népet tehát a mondott vidékről, saját lakhelyeiről kiűzték a vele szomszédos népek, akiket besenyőknek neveznek, mivel számban és vitézségben is felülmúlták őket...” (Regino, prümi apát Évkönyve. 908.)

Ki volt Simeon?

Kit értsünk „a rómaiak császára” kifejezésen?

Kik a „türkök” Konstantinnál?

Mire utal Konstantin neve: „Bíborbanszületett”?

Milyen régészeti megfigyelés nem támasztja alá a vastag betűs kijelentést?

Kikkel azonosítja őseinket Regino?

Mekkora népességet jelentene ma a besenyők, Regino alapján? (Európa lakossága a 9. sz. végén kb. 10 millió, ma kb. 800 millió.)?

Melyik forrás alapján becslik a történészek félmillióra a honfoglaló magyarság lélekszámát?

.....

Milyen, a tankönyvedben is olvasható 'tényeket' kérdőjelezhet meg Maszúdi?

Miért lehet érdekes egy 850 körüli tibeti nyelvű ujgur követjelentés, miszerint a besenyők hadereje 5000 harcos?

.....

Ha egy ember átlagos sószükséglete két kilogramm évente, mennyi sóra volt szüksége honfoglalóinknak 895-ben?

Ha a társadalom 44%-át alkotják a 17-42 évesek és minden fogamzóképes nő átlagosan két évente szül, akkor ez hány csecsemő születését jelenti napi átlagban a honfoglaló őseinknél?

Lehetett-e érdeke Konstantinnak ferdíteni az eseményeken? I / N, mert

Ki volt Ibn Ruszta és Gardízi szerint a 'valódi királyunk'?

6. (Tankönyvi szöveg) „A honfoglalók számát közel félmillióra teszik. Az itt talált lakosság jóval kevesebb, legfeljebb 200 000 lehetett. (Ezt látszik igazolni az is, hogy a magyarok olvastották be az itt talált népeket.)”

(Tankönyvi táblázat a 9-10. század magyar történetéről) „Etelköz, 862 első hadjárat Európába, 895-900 honfoglalás, 933 Merseburg, 955 Augsburg, 972-997 Géza”

„...a magyarok népe öldöklésre szomjasan és vágyódva a harcra, meglepi a még ásitó keresztényeket, mert többeket a nyíl előbb ébresztett fel, mint a kiáltás; másokat pedig, akiket ágyukban döftek keresztül, sem a zaj, sem a sebek nem ébresztettek már fel, mert előbb szállt el belőlük a lélek, mint az álom. Tehát innét is, onnét is súlyos küzdelem kerekedik: a türkök hátat fordítva, mintha megfutamodnának, serényen kilőtt nyilaikkal igen sokat leterítenek. ” (Liutprand 10.sz.)

„Ámde szólni fogunk a türkök szervezetéről és hadirendjéről, mely keveset vagy mit sem különbözik a bolgárokétól; hogy férfiakban gazdag és szabad ez a nép, s egyéb pompát és bőséget mellőzvé, csupán arra van gondja, hogy vitézül viselkedjék a maga ellenségével szemben.

Ez a nép tehát, amely egy fő alatt áll, fellebbvalóitól kemény és súlyos büntetéseket áll ki elkövetett vétkeiért, s nem szeretet, hanem félelem tartja őket féken; a fáradalmakat és nehézségeket derekasan tűrik, dacolnak a hőséggel és faggal és a szükségekben való egyéb nélkülözésekkel...

Fegyverzetük kard, bőrpáncél, íj és kopja...

A derékhadon kívül van tartalék erejük, melyet kiküldenek törbe csalni azokat, akik elővigyázatlanul állnak fel velük szemben, vagy pedig szorongatott csapatrészt megsegítésére tartogatnak...

És ha jól üt ki a háború, nem kell mohón utánuk rohanni, de hanyagul sem szabad viselkedni. Mert ha az első ütközetben le is győzték őket, nem hagyják abba a harcot, mint a többi nép, hanem míg csak teljesen tönkre nem silányítják őket, mindenféleképpen iparkodnak ellenfeleik ellen támadni.” (Bölcs Leó: Taktika. 904k.)

„A behurcolt ékszereket hiába keresnénk régészeti leleteik között, azokat beolvasztották, s ötvöseik saját ízlésüknek megfelelő tárgyakat készítettek belőlük.” (Tankönyv)

Bakay Kornél régészprofesszor közlése (1997-ben): „a máig ismert – jelenlegi országhatárainkon belüli – 1600 IX-XI. századi lelőhelyről megközelítően 25 ezer köznépi sírt ismerünk, addig az előkelő lovas-szablyás (ezek az 'igazi' honfoglalók: részleges lótemetkezéssel, a palmettás díszítőművészet termékeivel: tarsolylemezek, övveretek, szíjvégek, korongok stb.) sírok száma mindössze 940!” nyomán hogyan módosítanád a tankönyvek adatait a honfoglalók és az itt talált népek számáról? (Vedd figyelembe László Gyula azon közlését is, miszerint a lovas népeknél minden öt emberre jut egy fegyveres katona.)

A zárójeles tankönyvi mondatra mit felelnél László Gyula helyében?

Melyik honfoglalás-elméletnek mond ellent a 'kalandozások' pusztá ténye és a 907-es pozsonyi csata?

.....

Egyik középkori krónikásunk valamelyik megjegyzése tökéletesen 'illik' a táblázathoz? (Másold ide!)

.....

Hány hadjáratról tudnak a történészek?

Ibn Ruszta és Gardízi megjegyzése szerint (és a régészeti leletek: szárnyasok és sertések tartásának széles körű nyomai) milyen életmódot jelölnek honfoglaló eleinknél?

Mi a véleményed a vastag betűs kifejezésekről?: „Folyamatosan, szinte évente indultak **kalandozó** seregek, nemegyszer egy időben több. Elsődleges céljuk a **zsákmányszerzés**.” (Tankönyvi mondatok) (Vedd figyelembe a forrásokat és a helyszíneket is!)

.....

Bölcs Leó leírása alátámasztja-e a tankönyv kijelentését: „a kalandozások idejéből nincs nyoma egységes központi hatalomnak”? I / N

Hát a 'kazár mintára' felvett 'kettős fejedelemséget'? I / N

Hogyan módosítanád a tankönyv kijelentését a 'kalandozások' céljáról az alábbiak ismeretében: Magyarország történeti kronológiájában (főszerk.: Benda Kálmán, Akadémiai Kiadó, 1986.) a **Bizánc elleni** támadásokról a következőket olvashatjuk: 934 áprilisában a besenyőkkel szövetkezett magyarok bizánci területre törnek, de nem ütköznek meg, hanem évi adó fejében kilenc évre békét kötnek; a 943 áprilisában következő újabb bizánci betörés után I.Romanosz császár évi adófizetés fejében öt éves fegyverszünetet vásárol; 948-ban Tormás és

Bulcsú követségbe mennek Bizáncba, ahol megkeresztelkednek és öt évre békét kötnek VII.Konstantinnal; 948 után Gyula is megkeresztelkedik Bizáncban és Hierotheosz személyében püspök érkezik Magyarországra, hogy térítésbe kezdjen; 957-ben VII.Konstantin követet küld I.Ottó német királyhoz, s ennek nyomán beszünteti az adófizetést a magyaroknak; 958-ban (a buzogányát Bizánc kapujába vágó Botond legyőzi párviadalban az óriás görögöt, de) hiába követelik Bizánctól az adót, s 961-962-963-ban és 968-ban egyként magyar seregek dúlják a bizánci birodalom területét [László Gyulától tudjuk, hogy a pusztai népek hadüzenete a kapu megsértése, s Krum bolgár kán hasonló esetben szintén azt üzentte a bizánci császárnak, hogy vagy megfizeti az adót, vagy belevágja kopjáját Bizánc aranykapujába; a 963 és 968 közötti „úr” pedig egyértelműen a korábbi öt éves békék megújítását sejteti, ahogyan a 953-as békére utal a 957-es bizánci adófizetés-beszüntetés és az ezt követő 958-as hadjárat]; 970-ben a kijevei herceg seregében bolgár, besenyő szövetségben hallunk utoljára a Bizáncre törő magyar seregről, amely Arkadiopolisz mellett vereséget szenved.

.....

Ez a hosszú forráselemző feladatsor kifogott diákjaimon, túl sok időt vett el a versenyből (majdnem ötven percig próbálkozhattak a megfejtéssel, de igen kevés sikerrel) és lehetetlenné tette az állomásokon való gyorsabb, mozgalmasabb versenyzést. Így a következőkben az erős logikai képességet, tartós koncentrációt igénylő feladatsor helyett rövidebbre fogva, könnyebben elemezhető és kevesebb rejtett következtetést, logikai láncot, önellentmondást tartalmazó forrásokból igyekeztem kihámozni tanulóinkkal kérdéseimre a választ. Ilyen lett például a 2016-os történelem versenyre készült feladatsor. Ez is kreativitást igénylő, forrás-elemző, érettségi típusú feladat volt és sokkal nagyobb élményt jelentett diákjaink számára visszajelzéseik alapján a fejtörés.

„Nem messze ettől a mocsártól végre egy friss sírdombot pillantottunk meg, s azalatt – mintegy isteni útmutatásra – a királyi felség elhantolt holttestét találtuk meg.

Odasiettünk valamennyien, s Czettrich rögtön elkezdte a földet kezével kaparni, mi is követtük példáját mindnyájan: s először a lábak feletti részét bontottuk ki a sírnak. Czettrich megragadta a holttest jobb lábát, gondosan lemosta két kalapnyi vízzel, s ekkor felfedezte azt a jegyet, mely őfelsége jobb lábán volt. Erre hangosan felkiáltott:

- Ez itten a király őfelsége, az én mindig legkegyelmesebb uram holtteste, ez egészen bizonyos! S térdre borulva, sírva megcsókolta.

Minthogy így felismertük, kiástuk a teste, először a fejét, aztán arcát lemostuk és egész pontosan felismertük azokról a jegyekről, melyek őfelsége fogain voltak.

Egy gyékény is volt velünk, azt szétgöngyölítettük, s a felség testét ráfektettük, és tiszta vízzel egész tisztára mostuk.

Nem akarok hízelegni, de főtisztelendő uraságod kegyeskedjék elhinni nekem, hogy sohasem láttam emberi holttestet, mely ennyire épen maradt volna, ennyire ne lett volna undorító és ijesztő.

Mert nem volt a felség testének legkisebb része sem feloszlóban, s nem volt rajta semmiféle seb, még egy tűszúrásnyi sem, csak egy egészen kicsike az ajkán.

Mindezt tehát a legnagyobb tisztelettel elvégezve, a királyi holttestet egy tiszta ingbe öltöztettük, melyet én külön erre a célra hoztam el Győrből, s aztán abba a koporsóba fektettük, amelyet szintúgy Győrből hoztam magammal.

Ezután a jó Isten segedelmével útra keltünk, s mindenütt háborítatlanul utaztunk. Midőn Székesfehérvár elé értünk, Czettrich előrelovagolt, s a városi bírónak és a többi rendnek előadta, hogy kit hozunk... azután újra bezártuk a koporsót, s átadtuk Horváth Mártonnak megőrzés végett.” (A győri

várparancsnok, Sárffy Ferenc jelentése II. Lajos tetemének megtalálásáról december 14-ről keletve Györből, aki Czettrich Ulrik kíséretében vett részt a királyi holttest megtalálásában.)

„Kenyeres Balázs a törvényszéki orvostudomány nevezetes egyetemi tanára azt állapította meg, hogy az nem lehetetlen, hogy a halott hat hétig (aug.24-okt.13) feküdt nedves helyen, s ezalatt a rothadás kezdeti, szembetűnő jelenségei csökkentek, illetve megszűntek.” (Erdélyi László írja a 30-as években megjelent Magyarország története könyvében.)

„Másképp küldött a vajda (Szapolyai) embereket, hogy keressék meg Lajos király holttestét a csatatéren. És volt a királynak egy nagyon kedves káplánja, név szerint Tatai Miklós; őt küldte ki János vajda. És megtalálva a holttestet már Székesfehérvárra szállították. És amikor meghallotta ezt János vajda, Tornai Jakab útján azonnal koronát készíttetett színaranyból az aranyművesekkel, s utasította őket, hogy minél gyorsabban készítsék el. Azután elindult Budáról, hogy meghallotta, hogy Lajos király holttestét megtalálták, s hogy a korona már elkészült. (...)

Aztán pedig az egyháziak mindent elrendeztek, ami szükséges volt Lajos király temetéséhez. Én odaszaladtam uramhoz, Lajos királyhoz, hogy lássam és tapasztalatot szerezzek. Dávid János, Tatai Miklós voltak igazi káplánjai Lajos királynak.

Itt már kedves olvasó uraim, jól figyeljétek írásban tett nyilatkozatomat Lajos király haláláról. Amikor testét nézegettük, három szúrást találtunk; cseh karddal volt átdöfve. Mi, papok csak titokban vizsgáltuk meg, s nem volt szabad másoknak elmondanunk János vajda miatt. Így történt Lajos király halála. Biztosan fel tudjuk tárni az igazságot Lajos király halála után. (...)

Ily módon láttam én előbb említett káplántársaimmal a három szúrást testén; aranykereszt függött a nyakán, vékony ruhában és ingben volt, amint levetkőztették, s az ujján jegygyűrű volt még tanúságul. (...)

Azután pedig Lajos királyt kiemelték, s szombaton, Szent Márton hitvalló előünnepén felöltöztették őt a püspökök dalmatikájába, lábára szandált húztak, fejére színarany diadémot tettek, és ünnepélyesen megemlékezést tartottak lelkéért, szerzetesek és papok áldozatot mutatva be érte. (...) Azután egy márványsírba helyezték.” (Szerémi György: Magyarország romlásáról.)

„Múlt hó 29-én, szerdán, őfelsége megütközött a törökkel, s a csata a mieink tökéletes vereségével végződött. Őfelségéről azt beszélnek, hogy vitéz küzdelem után épségben távozott a harcterről, de nem tudni, hova. Ez a hír volt elterjedve, s ez tartotta magát három napig. De akkor megérkezett Czettrich Ulrik, a király kamarása és legbizalmasabb embere, s elmondta, hogy őfelsége vele és Aczél Istvánnal (barátom, ki Rómában volt a szent évben, és ösztétségével is beszélt) megmenekült a csatából, menekülés közben elértek a Duna egy kicsi ágacskájához, de midőn át akartak kelni, a király lova megbokrosodott, felágaskodott a vízben, őfelsége pedig, kinek nehéz volt már a páncél, fáradt is volt, leesett és belefulladt abba a patakba. Mikor Aczél István látta, hogy a felség veszedelemben van, utánaugratott, és ő is megfulladt.” (Da Burgio pápai követ jelentése)

Egy kis kronológia:

1526. jan. 12. Tomori Pál kalocsai érsek, alsó-magyarországi főkapitány, hadainak fizetlensége miatt ismét beadja lemondását. A király nem fogadja el.

Márc. 26. A királyi tanács óvás formájában kijelenti, hogy ha az ország elvész, tagjait azért felelősség nem terheli.

Jún. 2. A külföldi követek jelenlétében megtartott királyi tanácsülésen a jelenlévők összeadják a királyi bandérium felállításához szükséges pénz egy részét, s elhatározzák, hogy a hadsereg július 2-ára Tolnán szálljon táborba.

Júl. 2. A török sereg megkezdí az átkelést a Száván.

Júl. 20. II.Lajos négyezer ember élén megindul Budáról a tolnai gyülekezőhelyre és aug. 6-ra oda is ér.

Júl. 26-28. A király egymással ellentétes parancsokat küld Szapolyai János erdélyi vajdának; egyszer csatlakozásra, másszor helyben maradásra utasítja.

Aug. 5. A paksi táborban a király elrendeli, hogy minden jobbágy fogjon fegyvert.

Aug. 15. Szapolyai az erdélyi hadakkal Tordáról megindul a király táborába.

Aug. 19-23. A török sereg Eszéknél átkel a Dráván.

Aug. 23. A királyi sereg Tomori Pál fővezérletével Mohácshoz érkezik.
 Az Akadémiai Kiadó 1986-os Történeti Kronológiája szerint Lajos király a megáradt Csele-patakba fulladt.
 Czettrich 1526. augusztus 31-én találkozott Neszmélyen Habsburg Mária királynéval.
 Szept. 12. Szulejmán bevonul a védtelenül hagyott Budára.
 Okt. 10. A török sereg elhagyja Magyarországot.
 Okt. 17. A tokaji várban összegyűlt rendek és Szapolyai királyválasztó országgyűlést hirdetnek november 5-re Székesfehérvárra. Hainburgban Mária és bátyja, Habsburg Ferdinánd elhatározzák, akár fegyverrel is megszerzik a magyar trónt.
 Okt. 24. után Mária és Báthori István október 9-i hamis keltezéssel országgyűlést hirdetnek Komáromba november 25-re.
 Nov. 10. A székesfehérvári országgyűlés Szapolyait választja királlyá, másnap a rangidős nyitrai püspök megkoronázza.
 Nov. 26. V.Károly levélben biztosítja a magyar rendeket, hogy Ferdinánd országát megvédi a török ellen.
 Nov. 30. Mária királyné a Komáromba hirdetett országgyűlést áthelyezi Pozsonyba.
 Dec. 17. A pozsonyi országgyűlés királlyá választja Ferdinándot.

Lássunk néhány kérdést!

1.) Milyen öt furcsaságot találsz Sárffy jelentésében? Gondolj arra is, hogy a magyar történeti hagyomány szerint Kanizsai Dorottya temetteti el a csatában elhullt hősokeket jóval a csata után és a régészek által 1962-ben feltárt tömegsírokba is már oszlásban lévő halottakat hánytak rendezetlenül!

.....

2.) Milyen tévedés van az Erdélyi-féle leírásban?

.....

3.) Miért kellett megtalálnia a király holttestét Mária királynőnek?

.....

4.) Milyen különleges képességekre utaló jeleket találsz a fenti adatokban Czettrich Ulrikra vonatkozóan?

.....

5.) Szerémi György leírásában másutt idézi Tatai Miklós káplán levelét Verancsics Antalhoz, amelyben azt állítja a király káplánja, hogy Lajos királyt Szapolyai embere, Szepesi György ölte meg. Mi célból tehette ezt Szapolyai?

.....

6.) A pápai követ jelentése alapján becsüld meg Lajos halálának természeti környezetét!

.....

7.) Milyen egyéb helyszínek jöhetnek még szóba?

.....

8.) A fentiek alapján hányféle holttestére ismeresz Lajos királynak? (Mutasd be röviden őket!)

.....

9.) Miért lehetett szüksége Mária királynőnek a Sárffy-féle jelentésre? Mi volt a célja?

10.) A fentiekből hány temetés körvonalazódik? (Hol, mikor történhettek?)

.....

11.) Szerémi leírása szerint mikor temethették el Lajost és miért? Hol?

.....

12.) Milyen jelek utalnak arra, hogy Lajos halálát előre tudták, kitervelték?

.....

13.) Miért kellett vajon Szapolyainak koronát csináltatnia?

.....

14.) Kit tarthatunk az egész eseménysor legkiemelkedőbb, kötelességét példásan teljesítő hősének?

És hasonlóképpen jártam matematikából is. Mert persze a logikai feladatok kitalálása is örömet okozott az Arkhimédész-versenyekre a korábbi években, de az első évi feladatok sikertelen megoldási kísérleteiből okulva a későbbiekben egyszerűbb feladványokkal próbálkoztam. Íme az első feladatok 2008-ból (hetedik-nyolcadik, kilencedik-tizedik és tizenegyedik-tizenkettedik évfolyamosok számára):

1.) Pontifly a marslakó egy tehenészetben a tejtermelés fokozása érdekében különböző zeneszámokkal kísérletezett. Mindössze egyetlen muzikális tehén akadt, Dallam, ő azokon a napokon, amikor tetszett neki a zene, 30 liter tejet adott, más napokon 20 litert. A többi tehénből minden nap 20 liter tejet fejtek. a) Hány napon tetszett Dallamnak a zene decemberben, ha ebben a hónapban összesen 810 liter tejet adott? b) Januárban összesen 10 700 liter tejet adtak a tehének. Hány tehén volt összesen a tehenészetben? c) Hány napon tetszett Dallamnak a zene januárban?

2.) Az intergalaktikus rendőrség öt bűnözőt fogott, akik a Minerva három holdjának egyikén rejtették el a rablott holmit. A rendőrkapitány tudja, hogy csak egyikük mondott igazat, amikor vallomást tettek. Hol keresse a kincset, ha a válaszok a következők voltak: - A Nüanszon van. – A Cikórián rejtettük el. – Nem a Bonferén van a szajré. – A Phileron van mágneses mezőbe rejtve. – Nem a Nüanszon van. /A Minerva három holdja a Cikória, a Bonferé és a Phileron./

1.) Egy bukfenc-túra a Ganümedészen, ami a Jupiter egyik holdja, négy napig tartott. a Mars-ovisok első nap az út $\frac{1}{3}$ -át, másnap az $\frac{1}{9}$ -ét, harmadik napon 9 km-et bukfenceztek. Így a negyedik napra egy kilométerrel kevesebb út maradt, mint az első napi út. Hány km volt a teljes túra?

2.) MerCuto az úrhajó javítását egyedül 6 nap alatt végezné el, de egy társával együtt dolgozva megtakaríthatott 60%-nyi munkaidőt. Mennyi idő alatt végezné el a társa egyedül a munkát?

1.) A Pulmóriumra induló kísérleti terepgyakorlatra kétszer annyi fiú jelentkezett, mint lány. Ám a fiúk a Marslakók között is türelmetlenebbek, így elúnv a várakozást $\frac{3}{4}$ részük elment, míg a lányoknak csak $\frac{1}{3}$ -a távozott a válogatás kezdete előtt. Így 14-gyel több lány maradt. Akik megvárták a válogatás kezdetét, mind részt vehettek a „kiránduláson”. Hány lány jelent meg a válogatáson? Hány fiú vett részt a terepgyakorlaton? Hányan utaztak összesen a Pulmóriumra?

2.) A tradicionális Mars-mezei futóversenyen Flutri és Pointry egymással szemben kezdték el futni egyenletes tempóban a köröket, így percenként találkoztak. Ha azonos irányban futnának, akkor 10 perc múlva körözn le Flutri a társát. Hány kört futnak külön-külön 20 perc alatt?

C melléklet, A „szerződés” szövege, amivel a felelősségteljes önálló munkát és az önirányítás, öntevékenység, önértékelés fejlődését kívántam elősegíteni osztályomban 2012-től. Carl Rogers szellemében kívántam eljárni és megbeszéltem diákjaimmal is az alternatívákat. Mivel sokuknak az órákon való figyelme nem volt megfelelő és én iskolánkban szerettem volna tartani sérült szociális hátterű, rossz szokásokkal bíró, negatív attitűdű és/vagy zilált pszichikumú diákjaimat, hogy „megerősödhesenek”, beleegyezésükkel a tanulmányi követelmények felelősségteljes vállalására kívántam bírni őket. Az eredmény azt mutatta, hogy a hagyományos iskolai fegyelmük sokat javult. Csak néhányan vették komolyan sajnós a beszámoló írását, ezért csak két évig volt érvényben nem kötelező jelleggel ez a keret-rendszer osztályomban. Viszont némelykor értékes olvasmány-beszámolókat vagy műalkotásokat kaptam! Az érettségi évében és következő osztályaimnál eddig nem éreztem szükségesnek hasonló eljárással próbálkoznom az iskolai munka megerősítésére.

Követelmények

1. Az év végi (félévi) osztályzás előtt be kell adni egy listát azokról a művekről, amelyeket elolvastál, mindegyiknél megjelölve, hogyan olvastad el. (Például az egyik könyvvel kapcsolatban azt írhatod: „a harmadik és a hatodik fejezetet alaposan elolvastam.” Egy másíkról: „Átfutottam a könyvet, de úgy találtam, ez túl nehéz nekem.” Egy harmadikkal kapcsolatban ezt mondhatod: „Olyan sokat tanultam ebből a könyvből, hogy kétszer is elolvastam, az ötödik és tizenkettedik fejezetről feljegyzéseket készítettem.” Vagy például ezt mondhatod: „Egyáltalán nem értettem egyet a szerző álláspontjával, és csak addig olvastam, míg biztos nem lettem abban, hogy fölösleges tovább olvasnom.” Vagyis őszinte beszámolót kérek arról, hogy mit olvastál és milyen mélységig törekedtél megérteni azt.) Az elolvasott könyveket, tanulmányokat, internetes cikkeket, megtekintett előadásokat, kisfilmeket nem kell feltétlenül az ajánlott művek listájáról választanod, de a tankönyved egyszeri alapos átolvasása kivonatokat készítésével együtt kötelező.

2. A második követelmény, hogy mutasd be a félév során készített jegyzeteidet, vázlataidat, megoldott feladataidat, minden a tantárggyal kapcsolatos munkádat. Készíthetsz például dolgozatokat magad is, szótárt a szakkifejezésekkel, vaktérképeket, képletgyűjteményt, kronológiai táblázatot, PPT-prezentációkat, forgathatsz kisfilmeket; írhatssz esszét a témához kapcsolódó vagy azt csak érintő kérdésekről, összehasonlíthatod a különböző tankönyvek módszereit, stílusát, kimutathatod gyengéiket, önellentmondásaikat, hiányosságait; de készíthetsz regény-tervezetet vagy film-forgatókönyvet, újságcikket vagy tanulmányt; kimutathatod a kapcsolatokat a többi tantárggyban tanultakkal; levonva a tanulságokat készíthetsz aforizma-gyűjteményt, szállóigékbe rögzítve a tananyag lényegét; készíthetsz bibliográfiát, szerezhetsz zenét, festhetsz portrékat, írhatssz verseket vagy készíthetsz szobrokat is. Egyszóval: szabadon viszonyulva adott tananyagunkhoz saját érdeklődésednek megfelelően alakíthatod tanulmányaidat, én mindenben igyekszem segítségedre lenni a tanórákon és az internet segítségével is.

3. A harmadik követelmény, hogy írásban értékeld a saját munkádat. Ebben ki kell térned a következőkre:

- milyen kritériumok alapján értékeled a munkádat
- hogyan feleltél meg (vagy nem feleltél meg) ezeknek a kritériumoknak
- milyen osztályzatot adnál magadnak e kritériumok alapján.

Ha úgy találom, hogy én nagyon eltérően értékelem a munkádat, akkor beszélgetni fogunk erről, és megpróbálunk megegyezni egy olyan osztályzatban, melyet én is vállalhatok a gimnáziumban. Továbbá iskolánk Házirendjét, az országos kompetencia-méréseket és az érettségit szem előtt tartva minden hónapban jegyet kell adjak, ami egy dolgozat megírásával teljesíthető a legegyszerűbben, de természetesen nincs akadálya annak, hogy bármikor érdemjegyekkel honoráljam előadásodat, beszámolóidat vagy a fentebb említettekhez hasonló munkáidat.

A tanévet (félévet) csak az fejezi be sikeresen, aki a NAT-ban megfogalmazott tantárggyi követelmények és kompetenciák minimumát magáévá tette és minden fenti követelménynek megfelelt.

Keszey Balázs

D melléklet, Már 1998-ban első osztályomban is éltem a faliújság nyújtotta lehetőséggel, hogy különböző szövegekkel igyekezzem felhívni diákjaim figyelmét etikai, tudományos kérdésekre vagy éppen a művészetek iránti érzékenységük felébresztése volt a célom. Azok a versek, szövegek jórészt elvesztek az idők folyamán, így ez a válogatás a 2011-től a faliújságra kihelyezett és diákjaim kérésére sokaknak kézbe is adott, kiosztott, vagy e-mailben továbbított rövid fogalmazásokból áll. Osztályfőnöki munkám fontos részeként tekintek ezen szövegekre és több e-mailt is őrzök, melyekben tanulóim akár

érettségi után köszönték meg, immár megértve, nevelési iránymutatásaimat. A szövegek alkalmasszerűen születtek, de azóta is minden osztályomban kihelyezem őket kinyomtatva a falijújságra és hasonló hatást tesznek későbbi diákjaimra is.

Mi a szeretet?

Definiálható-e egyáltalán és mit kezdünk a 'Szeretet az Isten' kijelentéssel, mint meghatározással? Én hosszas töprengés után így definiálnám (Felhívom mindenki figyelmét, hogy egy definíció mindig igen tömör, ezért még a szavak sorrendjére is, melyek fontossági sorrendet takarnak, különös figyelemmel kell lenni):

A szeretet az a művészet, amellyel a szeretett lényt segítjük (emberségének) lényegének kibontásában. Ezért önzetlen, figyelmes, tapintatos, türelmes, kitartó és bölcs személy képes csak tiszta formájának megvalósítására. (Ezért olyan ritka ebben a formában, inkább éretlen, kezdetleges, ösztönös alakjait láthatjuk filmekben és életünkben egyaránt.) A szeretet, mint minden művészet, állandó gyakorlást kíván: önfegyelmet, összpontosítást, akaraterőnk megfeszítését, de ugyanakkor egyszerre jellemzi egyfajta örömteli könnyedség, bizalom, vagyis fontos összetevője a hit. (A hit önmagamban, a másikban, az életben, a szeretet szépséges értelmes-értelmetlen-értelemfeletti erejében.) A szeretet elsősorban aktivitás, cselekedet, de tudás-jellege is erős és persze érzelem (de érzés és gondolat közt vékony a határ!), mely áthatja az egész személyiséget és mozgatja. A szerető, akár a művész, legkisebb mozdulatában is elárulja önmagát, mivel egész lényét meghatározza ez a tulajdonsága. Vagyis teljességében a lét egésze sűrűsödik, ezért érzem igaznak János evangélista kinyilatkoztatását: Szeretet az Isten.

Nekünk legfőbb kötelességünk, mert „az ember azért születik e földre, hogy éljen, mintha élni és szeretni egyet jelentene”...

K.B.

A lustaságról

A fejlődésnek végső soron csak egy akadálya létezik: a lustaság. Ha ezt legyőzzük, minden akadályt legyőzünk. A lustaság kísérelt a szükséges szenvedés elkerülésére, a könnyebb út választására. A szeretet hiánya az én kiterjesztésére, fejlődésére való hajlandóság hiánya. **A lustaság tehát a szeretet ellentéte.** A lelki fejlődés (tehát önmagunk és mások szeretete) erőfeszítést igényel. A lusta pont erre az erőfeszítésre képtelen, ezért megfosztja magát a lelki fejlődés és a valódi szeretet élményétől.

A lustaság szélsőséges formája a gonoszság, a Rossz, mely gyűlöli és inkább elpusztítja a jóságot és a szeretetet, csakhogy ne lássák saját természetét. A szeretet művészetének elsajátítása leginkább önfegyelmet igényel. A személyiség belsejében az akarat helyén lakik a valódi én, de az emberek többsége fél a felelősségtől és lusta, ezért egyéniség nélkül éli végig életét. Mások készen kapott gondolatait, érzéseit, értékrendjét választják az önálló gondolkodás, a megfeszített figyelem, az állandó fejlődésre való nyitottság, akaraterőjük megedzése helyett. Létük menekülés a szabadság elől.

(Olvassátok M. Scott Peck: Úttalan utakon., Erich Fromm: A szeretet művészete. című műveit!)

K.B.

Az önfegyelem szükségességéről

Buddha négy igazsága közül az első az, hogy „Az élet szenvedés.” Amikor azonban valóban megértjük és elfogadjuk az élet nehéz voltának igazságát, már le is győztük a nehézséget. Az élet problémák folytonos láncolata és éppen az teszi nehezzé, hogy problémáinkkal szembenézni és azokat megoldani fájdalommal jár. A lelki bajok, elmemegbetegedések pedig abból fakadnak, hogy mindent kitalálunk azért, hogy ne kelljen szembenéznünk problémáinkkal és így kerüljük el a fájdalmat. Ekkor szellemi fejlődésünk megreked, idő múltán szellemünk zsugorodni kezd, rosszabb esetekben neurotikusokká válunk, kényszerképzetek rabjaivá. Szellemi egészségünk érdekében meg kell tanulnunk a szenvedés szükségszerűségét és értékét. A valódi megoldás egyedüli eszköze az önfegyelem. Mindnyájan ismerjük ennek technikáit: testi-lelki kielégüléseinket késleltetjük; felelősséget vállalunk tetteinkért, gondolatainkért; hűségesek vagyunk a valósághoz, vagyis mindig nyitottak vagyunk saját igazságaink felülvizsgálatára és megváltoztatására. Ez utóbbi állandó fejlődést jelent, ami állandó fájdalommal is jár korábbi énünk folytonos föladása miatt. Felmerülhet a kérdés: miért vállaljuk az önfegyelem terhét, a fejlődéssel járó szenvedést? Azért az örömeért és lelki derűért, mely a szeretetben bontakozó emberi lélek sajátja. Az önfegyelem az Én értékességének tudatát rejti és egyben gondoskodás is önmagunkról. A „gumicukor-teszt” eredménye szerint az élet minden területén az számíthat sikerre, aki önmagát megfegyelmelte, függetlenül családjá társadalmi, pénzügyi pozíciójától. A szeretet megélése összpontosított figyelmet, önfeláldozást, türelmet, hűséget követel. **Önfegyelmünk mértéke szeretőképességünk mélysége.** Az önfegyelem gyakorlatai akaratunk megedzésére valók. Egyéniségünk értékét, személyiségünk, jellemünk fejlettségét ezen mérhetjük le legkönnyebben. Az erőt, energiát a gyakorlatok végzéséhez a szeretet szolgáltatja. A fegyelmetlen embert képtelennek tartom a valódi boldogság megélésére. Erre a lelki fejlődésre hívnak Jézus szavai: „Vegyétek magatokra igámat és tanuljatok tőlem, mert... az én igám édes, az én terhem könnyű.”

K.B.

Miért olvassunk?

Az olvasási szokások megváltozásáról kérdezett Eszter, hogy írnék röviden (5-700 karaktert) arról, miért és hogyan változtak ezek. Ez a kérdés a szociológusok és történészek szakterülete, s mivel néhány sorba kell szorítanom gondolataimat, inkább csak néhány személyes megjegyzésre szorítkozom.

Az írás föltalálása előtt is mágikus erőt tulajdonított az emberiség a SZÓ-nak, s ma is például házasságkötéskor a kimondott szó érvényesít. A szavak, mondatok, gondolatok megrögzítése kőbe, fába véséssel, papiruszra vagy a barlang falára festéssel ugyanabból az alapvető emberi kommunikációs vágyból fakad, mint a facebookos profilok, blogok vagy a csöndben egyedül írt versek,

naplók. Emberek vagyunk, ezért beszélünk, s szeretnénk valami maradandót hátra hagyni életünk jeleként, ezért írunk. 'A szó elszáll, az írás marad.'

Marad, ha el nem pusztítják, mint már kétezerháromszáz éve a kínai császár, hogy kiirtsa a régi idők emlékét népéből. Az első könyvégetéseket számtalan követte, sőt, az 1917-es oroszországi polgárháború idején a vöröskatonák azt az utasítást kapták, akinél könyvet, szemüveget találnak, azt öljk meg. Az olvasást sokszor tartották veszélyesnek, s az indexek, a tiltott könyvek jegyzékei ma is létező veszélyről szólnak: a gondolatok hatalmáról életünk felett. Nemrég még följegyezték későbbi megfigyelés végett könyvtárainkban azokat, akik például Tormay Cecil könyveit szerették volna kikölcsönözni és persze nem olvashatták őket.

A mélyen emberi kíváncsiság az oka annak, hogy olvasunk. Igen elgondolkodtató azonban, hogy az emberiség oly nagy tanítói, mint Jézus, Buddha, Szókratész nem írtak soha egy sort se. Értem miért: az írásmű nem válogathatja meg, kinek a kezébe kerül, nem tudja megvédeni magát az okvetetlenkedőkkel szemben. Alkotójától elváltan létezik, nincs, aki jelenlétével hitelesítse a gondolatokat. Ahogyan a címben fölített kérdés más-más hangsúlyozással más értelmet nyer, úgy a leírt szöveget is minden olvasója „újjáalkotja”.

Édesanyám nem örült neki, hogy olyan sokat olvastam, gondolom azért, mert féltett, hogy életidegenné válok, naivvá, romantikussá, aki csak „a felhők között lógatja a lábát”. Ma már ki merem mondani: nem az élet elől menekültem, hanem az életbe. A valódi, megélésre méltó érzéseket Tolsztoj, Dosztojevszkij, Juhász Gyula stb. műveiben kerestem és találtam, az irodalomtól kaptam.

A tanuláshoz csak olvasásra és gondolkodásra van szükség – mondta Karl Popper és mélyen egyetérttek vele. Aki nem olvas, nem akar többet tanulni, az bizonyos értelemben halott. Ahogyan az egyetemi könyvtár faláról lesett szöveg mondja: „Egy szoba könyvek nélkül olyan, mint a test lélek nélkül.”

Az olvasás szabadsága az egyetlen valódi szabadság: az elmélkedés, a szellem szabadsága.

Keszey Balázs

Az ideális diák

„Minden mit érzessz, szerzessz és
tanulsz, évmilliókra lesz tulajdonod”
(Madách)

A tanítást lehetetlen megvalósítani nevelés nélkül, mivel minden új ismeret átszervezi, átértékeli az addigiakat, megváltoztatja azt, aki szerezte, különben nem jött létre megismerés. Részben egyetértünk Camus-vel: minden tapasztalat gazdagít, vagyis halálunk pillanatában rendelkezünk mennyiségileg a legtöbb tapasztalattal, de azt is biztosan állíthatjuk Hérakleitoszsal szólva, hogy „a sok

ismeret arra nem tanít meg, hogy esze is legyen az embernek”. Tapasztalatainkból semmit sem tanulhatunk, csak abból, ha elgondolkozunk rajtuk. Vagyis az ismereteknek nemcsak mennyisége döntő, hanem minémúsége és szervezettsége is nagyon fontos a műveltség, hát még az emberség szempontjából. Hiszen akinek sok tényt gyömöszölsz a fejébe, még nem tanítottad meg gondolkodni, bár ez ismeretek nélkül szintúgy lehetetlen. Ezúttal azonban nem a szükséges ismeretek fajtáit kutatjuk, hanem az iskolai oktatási folyamat vége felől közelítünk a tanítás problémájához. Milyennek szeretnénk tudni tanítványainkat a közös munka után? Milyennek képzeljük az ideális diákot, a jövő társadalmát felépítő embert? – hiszen a jelen ifjúságáé a jövő.

Kiindulópontként egy jézusi erény, az **alázat** kívánkozik. Pilinszky írja: „Az alázat, az igazi tudás és az igaz megismerés kapuja. Minden nagy tett, minden valódi erkölcsi és szellemi erőfeszítés előfeltétele. Már a dolgok természetéből fakad, hogy aki feladatában elmélyül - "megfelekedezik önmagáról". A hiúság, az önzés, az érdek, nem csak erkölcsi rossz, de szellemi akadály is, s nem egy kitűnő alkotást fosztott meg attól hiú tökélye, hogy valóban közkinccs, halhatatlan alkotás legyen.” A keresztény spiritualitás egészének legfontosabb tanítása pedig, hogy egyedül az alázat teszi lehetővé a valódi nagyságot, sőt: az alázat maga a nagyság. Ezért ez az erény számunkra kezdet és végcél egyben. Tovább gondolkodva elfogadjuk Platón négy kardinális erényét: mértékletesség, bátorság, bölcsesség, igazságosság. **Bátorság** az igazság keresésében, a felismert igazság melletti kiállásban és hitének megvallásában. **Hűség** a felismert igazsághoz, de **becsületesség** a keresésében, ha nem kutathatunk is állandóan. Természetesen a hűség és a kitartó kutatás is bátorságot igényel. Ezt értem **igazságosság** alatt. Előítéleteinktől való távolságtartás, az azokon való felülemelkedés, vagyis a nyitottság tudjuk, milyen nehéz feladat; csak rendíthetetlen **igazságszeretet** képesíthet rá. Ebben megengedhető a mértéktelenség, amit Platón a filozófia „szent örületének” nevezett, Jézus pedig legfőbb feladatunknak jelölt („Keressétek először Isten országát és igazságát, a többi pedig megadatik néktek”(Mt.6.33) „Boldogok, akik éheznek és szomjaznak az igazságot, mert majd eltelnek vele.”(Mt.5.6)). Viszont szenvedélyein, indulatain, szavain, gesztusain legyen képes uralkodni, vágyait mérsékelje, legyen fegyelmezett. Válgják a **mértékletesség** révén bölcsésé. S ha ezt Szókratész mintájára elérhetetlennek tartjuk is, válgják a **bölcsesség kedvelője** diákjainkból. **Kíváncsiság, tudásszomj** a tanulmányok kezdeténél és végénél, **türelem, kitartás, koncentrációképesség** a megvalósításnál. **Alaposság**, vagyis a felületességgel szembeni **mélység, elmélyültség** jellemezze. Legyen képes örömet találni a tanulásban és legyen képes felismerni és elviselni tudása korlátozottságát! Ez ösztönözze állandó tanulásra, mint minden valódi tudóst, művészt, kézművest. Vagyis válgják eleven **érdeklődésű**, az ismeretszerzésben kritikus, **önálló gondolkodásra képes** és **szellemi élvezetekre fogékony** felnőtté. Ez már az askézisnek egyik formája. Sok gyakorlást kíván és nem lehet el a test fölkelésével nélkül. Testünk begyakorlása, megedzése a legjobb és legkézenfekvőbb módja, hogy a fenti erényekre szert tegyünk. A külső és belső közötti szoros kapcsolatot már az ókori görögök is látták: Szép testben, szép lélek! Az athéni és spártai ifjak ezért nőttek fel a gümnázionokban, vagyis a tornacsarnokokban. „Jól véd eszedbe – idézi Xenophón mestere, Szókratész szavait -, hogy sem harcban, sem másban, semmilyen élethelyzetben nem válik hátrányodra, ha többet törődsz a tested felkészítésével. Bármit tesznek is az emberek, a testükre szükségük van, és minthogy szükségük van rá, sokat számít, hogy minél kiválóbb legyen. Még abban is, amiben a testnek látszólag a legcsekélyebb a szerepe, vagyis a gondolkodásban – ki ne tudná -, hányan követnek el súlyos tévedéseket, mert a testük nem egészséges? A feledékenység, a csüggettség, a mogorvaság és az őrjöngés sokaknál épp a test elhanyagolása miatt támadja meg az értelmet, úgyannyira, hogy még a biztos tudást is elfeledteti. Akinek edzett a teste, nagyobb biztonságban van.” (Xenophón: Emlékeim Szókratészről.) Ez a **kalokagathia** eszménye, mely szerint a

'szép' és a 'jó' harmonikus egységben létezik. Vagyis a nevelés elengedhetetlen részének tartjuk a **sport** nyújtotta erények megszerzését, melyek **sportszerűség** és **sportosság**.

Az önállóságban el kell jutnia tanítványunknak odáig, hogy **önként vállal kötelességet** magára, s ereje megfeszítésével igyekszik teljesíteni azt. A **hála** ösztönözze fiataljainkat, hogy **Istent, az emberiséget, hazájukat és családjukat önzetlenül szolgálni akaró és képes** honfiakká, honleányokká váljanak. Ez legyen **magyar öntudatuk** alapja. Ekkor érezni fogják lelkük hatóerejét, melyet a szeretetteljes fegyelmezettség biztosít. Az erények kapuja az **udvariasság**, de igazi koronája a **szabadság**, amit az önfegyelem és az akaraterő egysége adhat csak. A léleknek birtoklás helyett a létezésben kell örömet lelnie; s ennek jele lesz a **vidámság** és **derű**. Ahogy Kölcsey Himnuszunk első soraiban mindenképp előtérbe kerül a jókedvet kér Istentől, úgy mi is a lélek kiegyensúlyozottságának eme biztos jelét várjuk tanítványainktól! A jellem nélkülözhetetlen részének tartjuk a **vidám** derűt, a Lin Yu Tang-i „bölcös mosolyt”, melyet részben test és lélek harmóniája biztosít, míg másik részét a lélek adja a szeretetnek és a megismerésnek örömeiben. Nem feledjük, hogy a leányoknak édesanyává a fiúknak édesapává kell(het) egyszer válniuk, amiben a bibliai hasonlattal „tejjel-mézzel folyó Kánaánt” volna jó teremteniük; vagyis a gondoskodás képessége mellé az örömadás is tartozik, ami csak boldog embereknek sikerülhet. Szeretnénk, ha boldogok lennének tanítványaink...

K. B.

Az érett személyiség jellemzői

/Wayne W. Dyer meghatározásából kiindulva/

1. Tud örülni az életnek. Kedvvel csinálja a dolgát, nem pazarolja idejét panaszkodásra és sópánkodásra, hogy bár másként lennének a dolgok. *Optimista. Bízik saját erejében, szeretetében és az életben. Tudja, hogy bizalma a másik számára szinte a legfontosabb, mert ez ad erőt a jobbulásához. Jóhiszemű – a jót feltételezi a másiról mindig, mert a gondolatlanul kezdődik a valóság teremtése...*

2. A jelenben él. Vagyis nem gyötri bűntudat, ha valamit elrontott. Elismeri tévedését és a jövőben igyekszik jobban csinálni. Nem aggódik a jövő miatt sem, mert tudja, amin nem lehet változtatni, azt el kell fogadnia, és hogy pontosan mit kell tennie, csak akkor lesz látható, ha a holnap mává változik. *Persze elég bölcs hozzá, hogy felismerje a megváltoztathatatlan és alázatos, hogy elfogadja. A jelenben merül, mint a gyermek, teljesen átéli élete eseményeit, vagyis összeszedettség, koncentrált figyelem jellemzi. A gyermeki jelenlét a pillanat megragadásával és teljes jelenbemerülésével megszabadítja az idő nyomasztó súlyától és az isteni örökkévalóságba emeli; megajándékozva a MA, a most örökifjú szépségével.*

3. Független. *Szabad. Nem igényli az alá és fölérendeltséget, mivel tudja: a természetes tekintély alapja a kompetencia, a képesség, tudás, az adott kérdéshez való hozzáértés. A személy érettsége legtöbbször kiváltja az elismerést a többiekől.* Kapcsolatainak alapja a kölcsönös megbecsülés és mások jogainak elismerése saját sorsuk irányítására. **(Mindenkinek joga van bűntudat nélkül kérni, amit szeretne; információt kérni; kifejezni a gondolatait, érzéseit; meghozni saját döntéseit és vállalni értük a következményeket; eldönteni, hogy felelősséget vállal-e más emberek problémáinak**

megoldásában; nem tudni valamiről, vagy nem érteni valamit; joga van hibákat elkövetni; sikeresnek lenni; meggondolnia magát; a magánélethez; egyedül maradni és függetlennek lenni; változtatni a dolgokon vagy nem.) Nem törekszik a másik birtoklására, leigázására. Nem agresszív, vagyis nem durva, erőszakos, önző, zsarnokoskodó, büntető, hibáztató, elfogult, szűk látókörű, kirekesztő, gúnyos, bíráló, sértegető. De nem is rejtetten agresszív, vagyis nem manipulálja társait hibáztató, szabotáló, elutasító, bíráló, szarkasztikus, kesergő, panaszkodó, haragtartó, irigykedő, gyanakvó, konok, durcás, könnyen megsértődő magatartással. Nem passzív, vagyis nem félnék, pesszimista, önmagát lebecsülő, megalkuvó, céltalan, tehetetlen, zavart, bizonytalan, hanem **Asszertív**, vagyis rugalmas, nyitott, optimista, magabiztos, döntésképes, figyelmes, együtt érző, kedves, támogató, készséges, nyugodt, másokat megbecsülő, bátorító, konstruktív, problémamegoldó és megoldásközpontú, érdeklődő, befogadó, kiegyensúlyozott, őszinte. Felelősségre vonható, alkalmazkodó, gyengéd, önzetlen, másokat elismerő, megközelíthető, törődő, elkötelezett, jószívű, lelkiismeretes, következetes, kíváncsi, határozott, bizalomgerjesztő, eltökélt, diplomatikus, körültekintő, kötelességtudó, empatikus, érdeklődő, lelkes, méltányos, megbocsátó, segítőkész, impulzív, kedves, szerény, figyelmes, összeszedett, türelmes, békés, kitartó, pontos, megnyugtató, megbízható, tiszteletteljes, felelősségteljes, készséges, spontán, nyílt és toleráns. Egyenrangú kapcsolatok kiépítésére törekszik. Örömet a másik önmagával való azonosulásában leli.

4. Fejlett a humorérzéke. Mentés minden fontoskodástól. Nem az embereken, hanem az emberekkel nevet. Nem gúnyolódik, humora sosem sértő, hanem filozofikus távlatból elfogadja és természetesnek tartja önmaga és mások tökéletlenségét, ezért kritikája, élcelődése közben sem szűnik meg becsülni és szeretni önmagát és a másik embert. Kerüli önmaga vagy mások durva minősítését, a verbális agresszió egyéb formáit, mint a gúny, a megszegényítés. Az érett személyiség humora spontán, könnyed, egyfajta önironia jellemzi, ezért velejárója a vidámság és felszabadult öröm. A humor belső szabadságot feltételez, amihez magabiztosság és szilárd önbecsülés szükséges.

5. Elfogadja önmagát és a dolgokat. Azt, hogy olyan a megjelenése, amilyen (magas, alacsony, kövér, sovány, nagy orrú, kis orrú stb.) Ennek az elfogadásnak köszönhetően természetesen viselkedik, nem játssza meg magát. Önmagunk elfogadása az alapja, megkerülhetetlen lépcsőfoka az érett és boldog emberi lényvé válásunknak. Enélkül képtelenek leszünk szeretetet adni, de elfogadni is. Nem hiszünk a másik érzéseinek valóságában, vagy tévedésnek tartjuk azt. Az elfogadás nem beletörődés, hanem az önszeretet kiindulópontja. Önmagunk szeretete pedig törvényszerűen váltja ki mások szeretetét, ahogyan ennek hiánya is amazét.

6. Szereti a természetet. Önálló lényként része vagyunk a természetnek, így bensőséges kapcsolatban lehetünk vele. Összetartozásunk élménye az intimitás, mely a kapcsolat legközvetlenebb formája. Mi leggyakrabban inkább elveszünk rendszereinkben, rögzült szerveződéseinkben, melyeket a társadalmi együttélés miatt fejlesztettünk ki a történelem során. A bensőséges viszony intimitás helyett közelséggé alakul, vagyis emberi kapcsolatainkban nem összetartozunk, hanem részeivé válunk egy házasságnak, családnak, vállalatnak, országnak. Az intimitás ad erőt, teremt lehetőséget a fejlődésre. Forrása a tudattalan. A szeretet a kettő harmóniája, közelség és intimitás egyensúlya. Vagyis tudatos énnünk, egónk és személyiségünk magva, legmélye egyszerre kell hozzá. A szeretet teszi növekedésre képessé a rendszereket és segíti a másikat önmagává válni. Ehhez a bensőséges viszony kialakításához meg kell tanulnunk önmagunk maradni kapcsolatainkban, személyes terünkben lenni, míg a másokkal megosztott térben vagyunk. Igazi énnünk őszintén alkalmazkodik a másik érzéseihez, szükségleteihez, hogy ő jobban tudjon és akarjon önmaga lenni.

7. Érti mások viselkedését, nincsenek szélsőséges előítéletei embertársaival kapcsolatban. *Emberismeret, érzelmi intelligencia. Az érzelmileg intelligens ember képes saját érzelmeit helyesen felismerni és ellenőrizni is azokat. Képes önmagát eredményesen ösztönözni, vagyis érzelmileg megalapozott (a tudatosan szavakba öntöttnél sokkal mélyebb, az egész embert átható) érték- és normarendszerrel rendelkezik. Képes felismerni empatisz képességeivel mások érzéseit is és a kölcsönös érdekeket figyelembe véve képes másokat saját céljainak megnyerni. Emberismeret és szeretet persze elválaszthatatlanok egymástól. Az érzelmi intelligencia kizárja a szociális fölény hangsúlyozását, a nyílt vagy burkolt hatalomérvényesítést, a másik ember intim szférájába való behatolást, a fölényt érzékeltető távolságtartást, az irányítási vagy a folytonos kontrollgyakorlási igényt. Kerüli az ítélezést, mások minősítését, kibeszélését, nem korlátozza a másik identitáskeresését.*

8. Szilárd az önbecsülése. *Nem gúnyolódik, nem alázza meg embertársait, hogy saját fölényét bizonyítsa.*

9. Nem bonyolódik felesleges csatákba. Az értelmes változásokat igyekszik segíteni, de számára az a fontos, hogy győzzön az igazság, nem pedig az, hogy neki legyen igaza. *Innovatív! Nyitott az újra, kíváncsi, képes rácsodálkozni mindenre. Ez az örökké újnak látás örök frissességgel ajándékozza meg a létezőket számára. Nem akar másokat meggyőzni saját igazáról, meghagyja a tévedés, hibázás lehetőségét. Csak akkor segít, ha kéri és ekkor is inkább rávezet, mint kioktat.*

10. Becsületes. Nem hazudik. *Hűséges elveihez, kialakult jellem. Persze az igazsághoz tartja magát, tévedhet, de a számára adott igazság szerint cselekszik, beszél.*

11. Baj láttán nem keres bűnbakot, ehelyett a megoldás lehetőségeit kutatja. Nem zavarja, ha társai nem értenek egyet vele. *Konstruktív. Elfogadta, hogy senki sem tökéletes. Segít.*

12. Olthatatlan kíváncsiság hajtja. Állandóan gyarapítani akarja tudását. *Nyitott a világra, érdeklik mások. Érzékeny, fogékony. Az élet szépsége a megismerésben tárul föl előtte, mely a szeretettel karöltve jár.*

13. Nem fél a kudarcától. *Viselkedését nem a kudarc kerülése jellemzi, hanem képességeinek megfelelően nehéz feladatokat keres. Élvezi szellemi, lelki, fizikai erejének megfeszítését, a munkája közbeni kihívásokat, saját fejlődését.*

14. Szereti önmagát. *A szeretet lényege: összpontosított (koncentrált) figyelem, önzetlen odafordulás a másikhoz/a másik létezőhöz/ és tevékeny (aktív) törődés a mindenség helyreállításával = céljának megvalósításával: tökéletesedésével; eszerint állandó tanulás. A fejlődésnek végső soron csak egy akadály létezik: a lustaság. Ha ezt legyőzzük, minden akadályt legyőzünk. A lustaság kísérlet a szükséges szenvedés elkerülésére, a könnyebb út választására. A szeretet hiánya az én kiterjesztésére, fejlődésére való hajlandóság hiánya. **A lustaság tehát a szeretet ellentéte.** A lelki fejlődés (tehát önmagunk és mások szeretete) erőfeszítést igényel. A lusta pont erre az erőfeszítésre képtelen, ezért megfosztja magát a lelki fejlődés és a valódi szeretet élményétől. Az ember szerintem azért születik e földre, hogy éljen, mintha élni és szeretni egyet jelentene. A boldogság a szerető élet útja. A tanulás kimeríthetetlen örömforrás, ezért szép az öregedés, az élet.*

K.B.

Én én vagyok.

Nincs a világon senki, aki ugyanilyen lenne. Vannak, akikkel hasonlítunk egymásra, de senki sem pont olyan, mint én. Ezért minden, amit teszek, igazán jellemző rám, mert az én döntésem eredménye.

Minden, ami velem kapcsolatos, az enyém: a testem, mindazzal együtt, amit teszek; az értelmem, gondolataimmal, ötleteimmel együtt; a szeme, azokkal a képekkel együtt, melyeket megpillantok; minden érzésem, legyen az harag, öröm, frusztráció, szeretet, csalódás, izgatottság; a szám, és minden szó, amelyet kimondok, kedves vagy durva, helyes vagy helytelen; a hangom, akár hangos, akár halk; és minden cselekedetem.

Fantáziám, álmaim, reményeim, félelmeim az enyéme.

Győzelmeim és sikereim, kudarcaim és hibáim az enyéme.

Mivel minden az enyém, ami velem kapcsolatos, saját magam legbensőbb barátja lehetek. Mindenestül szerethetem magam, s így minden részemmel saját magam legtisztább érdekeit szolgálhatom.

Tudom, hogy vannak vonásaim, amelyek megzavarnak, és vannak olyanok is, amelyeket nem ismerek. De amíg barátságos, szerető kapcsolatban vagyok magammal, bátran és bizakodva keresem az utat, hogy többet tudjak magamról.

Bármilyennek látszom, bármit mondok vagy teszek, bármit gondolok vagy érzek, az mind én vagyok. Hitelesen jelzik, milyen vagyok az adott pillanatban.

Később, mikor végiggondolom, milyen voltam, mit mondtam és mit tettem, hogyan gondolkodtam és éreztem, néhány dologról kiderülhet, hogy nem volt helyénvaló. Ezeket el tudom hagyni, meg tudom tartani a megfelelő dolgokat, s az elhagyottak helyébe újat tudok találni.

Látok, hallok, érzek, gondolkodom, beszélek és cselekszem. Megvannak tehát az eszközeim, hogy életben maradjak, közel legyek másokhoz, alkossak, értelmet és rendet vigyek a világba.

Gazdája vagyok önmagamnak, ezért tervezni és építeni is tudom magamat.

Én én vagyok, s ez így van jól.

(In: Virginia Satir: A család együttélésének művészete.)

K.B.

Légy szeretetreméltó és engedd, hogy mások szerethessenek, hogy megélhessék a szeretet lelket emelő csodáját! Ne légy olyan, aki még egyszer sem értette meg azt a kis misztériumot, hogy jobb adni, mint kapni, és fogalma sincs arról a nagy misztériumról, hogy kapni sokkal nehezebb, mint adni...

E melléklet, Az iskolaújság számára írt vagy az évkönyvben megjelent tanulmányaim közül csak a három leghosszabb terjedelmű, legalaposabban végiggondolt írást közlöm. Miért csináljuk, kikért csináljuk, és miért szeretjük tantárgyainkat – ezen kérdések számomra remek lehetőséget kínáltak alaposan végiggondolni pedagógiai nézeteimet. Igyekeztem az önéletrajzi vallomás mellett útmutatást is adni minden nevelőnek. A visszajelzések alapján azt gondolom, sokaknak segítettem tudatosabbá tenni szülői, tanári, tanulói munkájukat.

2011 őszén az iskolaújság különszámában jelent meg a tanári kar pedagógiai hitvallásainak gyűjteménye, gyakorlatilag arra a kérdésre igyekeztünk válaszolni kollégáimmal: Miért csináljuk? Akkor így fogalmaztam:

Ars paedagogica

- avagy miért csinálom? -

Valamikor kilencedikes koromban merült föl bennem először határozottan a gondolat, hogy tanár legyek. Addig cukrász vagy autószerelő szerettem volna lenni. Nyolcadikos koromban egyesületben kosárlabdáztam, s edzőm, egy másodéves mat-fizes srác, akire fölnéztem tudása és türelme miatt, soha nem tudatosodó példaként más irányba terelt. Már korábban is sokat segítettem osztálytársaimnak a tanulásban, mint azután is: magyaráztam mindent, ami nehezen volt érthető. Minden érdekelt és egyforma örömmel tanultam a különböző tantárgyakat, szabadidőmben pedig rengeteget olvastam.

A Kaffka Margit Gimnázium biológia tagozatos osztályába jártam, bár véletlenül kerültem oda. Nagyon sokat tanultam tanáraimtól, akik tárgyi tudásuk mellett emberségük miatt is példaként álltak előttem. Különösen szerettem az irodalom és a történelem tanáraimat. Két idős úr, igazi régi vágású tanáruinak. Egyikük nyugdíjazása előtt állt, másikuk már nyolcvan fölött járt. De hálásan emlékszem rajztanáromra is, akinek óráin saját néprajzi gyűjtéséből is kaptunk ízelítőt. Érdekes volt úgy iskolába járni, hogy tanáraimat leendő pályatársuként is figyeltem. Sokat tanultam matematika tanárnőm türelméből, fizika tanárnőm neve pedig fogalom volt az iskolában. Előadásai, mint később tapasztaltam, egyetemi színvonalúak voltak. Biológia tanárom sok szófordulatát még kezdő tanárként is használtam. Egyetlen szóval jellemezhetem középiskolás éveimet: csodálatosak voltak. Nagyon szerettem iskolába járni, tanulni és ezt az élményt szerettem volna továbbadni, megosztani másokkal,

ezért nem is gondoltam más pályára, minthogy tanár legyek. Tanárim javasolták a teniszedzői, elméleti fizikusi, közgazdász életutat, ma már értem, miért.

Szellemi alakulásomban a könyveké volt a legnagyobb szerep. Juhász Gyula, József Attila, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Madách, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád, Kosztolányi, Babits verseit, gondolatait lelkembe véstem. Az evangéliumok Jézusa és hősein keresztül Tolsztoj voltak középiskolás korom legnagyobb példaképei. Magam is írogattam verseket, meséket, melyekben a nevelés problémája minduntalan fölbukkan, de tanári karakterem alakulására még nagyobb hatással volt három olvasmány-élményem: lenyűgözött Szerb Antal, Babits Mihály és Simonyi Károly műveltsége. Tizenhat éves koromtól (néhány évig) nyíltan is ki mertem mondani, hogy polihisztorrá akarok válni. A tanári pálya pedig az ehhez vezető legegyszerűbb útnak is tűnt egyben. Minden iskola véget ér egyszer, én is leérettségiztem. Kémia fakultációra jártam, de matematika-fizika szakra jelentkeztem az egyetemre. Az utolsó évben igen kemény munkával készültem a felvételire - és sikerült.

Az egyetem komoly feladat elé állított: a tiszta tudomány elsajátítása szinte tanári segítség nélkül nem egyszerű. Megdöbbenett, hogy olyan tudósok tanítanak bennünket, leendő tanárokat, akik maguk soha nem voltak középiskolai tanárok. A tanítás vágya és Tolsztoj elvárása segített át sokszor a tanulás nehéz óráin: Szeresd és tudd a tudományodat, amit tanítasz! A tudás pedig azt jelenti, hogy előadást tudsz tartani az egyetemen is éppúgy, mint óvodásoknak. Az előadások után ezért is sűrűn látogattam a könyvtárakat és antikváriumokat, és igyekeztem minden hozzáférhető ismeretterjesztő könyvet, tudománytörténeti és tudományfilozófiai munkát elolvasni. Lázadásom az egyetemmel szemben kimerült annyiban, hogy a legérthetlenebb matematika előadásokon verseket tanultam a pad alatt, a teológiát és misztikát tanulmányoztam és rajongtam a filozófiáért. Tanári példaképem Mikola Sándor lett: mikor olvastam könyveit, egyszeriben megértettem, hogy miért lehetek egyetlen embernek középiskolás tanítványai közül többen Nobel-díjas fizikusokká.

Negyedéves koromban kezdtem tanítani a Kolumbusz követői Alapítványi Gimnáziumban, ahol kiváló földrajz szakos kollégám óráit látogatva, sokat tanulhattam a tanári mesterségről. Visszajártam egyetemista éveim alatt volt középiskolámba is órákat látogatni, ha csak tehettem.

Az egyetem befejezése után a Hetényi Géza Egészségügyi Szakközépiskolában tanítottam, megnősültem és már három fiú nevelése közben határoztam el, hogy folytatom tanulmányaimat. Badiny Jós Ferenc könyvének olvasása döbbenett rá arra, hogy mennyire járatlan vagyok a történettudomány módszereiben, ezért felvételiztem a szegedi főiskola történelem szakára. A történelem tanulmányozása példaképek sokaságával ajándékozott meg: történészek és a történelem alakjai közül jó néhány állandó 'eszköze' tanári munkámnak. A szakdolgozat írása az önálló szellemi alkotómunka megtapasztalása miatt volt meghatározó élmény. Ekkor már az Egyetemi Katolikus Gimnázium tanára voltam. Mivel egy ekkor hozott rendelet értelmében csak egyetemi diplomával lehet középiskolában tanítani, esti tagozatra jelentkeztem az ELTE Bölcsészkarára. Két év alatt esti tagozaton újratanultam az egész világtörténelmet, fölkészültem a szigorlatokra, megírtam a szemináriumi dolgozatokat, zh-kat, minden pénteken 10 órától estig bent ültem az egyetemen a munka mellett. 2002 óta tanítok történelmet is. Ekkorra már kb. 70 kollokviumon (egyetemi vizsgán), 14 szigorlaton és négy államvizsgán voltam túl.

2003-ban családunk Belgrádba költözött feleségem külszolgálatok okán, így a háztartási munkák elvégzése után rengeteg időm maradt és fiaim nevelésével is sokkal többet foglalkozhattam. Mindig azt gondoltam, hogy a tanári munka egyik alapja a példamutató családi élet. Az első évben szabadidőm javát a történelem tanulmányozására fordítottam, ám júniusban egy elfeledett álmom valóra váltásába foghattam. A Szegedi Tudományegyetem levelező tagozaton filozófia tanár szakos képzést hirdetett. Sikeres felvételi után nagy lelkesedéssel vágtam tanulmányaimba. Ekkor voltam a legszorgalmasabb

diák egész eddigi életében, cserébe a filozófia tanulmányozása megajándékozott azzal a lelki békével, amire minden pedagógusnak szüksége lenne. Igaz, hogy már nyolcadikos koromban lelkesedéssel forgattam a Bölcsességek könyvét, aztán középiskolás koromban Marcus Aurelius és Szókratész feltétlen híve lettem és később Ortega is alapvető gondolatokkal járult világnézetemhez, de az emberiségnek a világ megértésére vonatkozó 2500 éves erőfeszítéseinek áttanulmányozása a filozófiatörténetben semmihez sem fogható szellemi élményem. Hazatérésünk után még két évig kellett olykor Szegedre utaznom egyetemi tanulmányaimból kifolyólag, előadásokat hallgatni vagy vizsgázni. 2009-ben védtem meg a szakdolgozatomat, amit Marx történetfilozófiájáról írtam.

Pedagógiai nézeteimet jelentősebb mértékben csiszolta olvasmányaimon keresztül ezekben az években: Arisztotelész, Platón, Montaigne, Descartes, Spinoza, Kant, Marx, Ortega, Gadamer, Darwin, Fináczy Ernő, Imre Sándor, Lin-Csi apát, Lin Yu-Tang, Horvát István, Götz László, Bangha Béla, Mészáros István, Várkonyi Nándor, Huber Lipót, Bakay Kornél, Viktor E. Frankl, Huxley, Carl Rogers.

Azért írtam ilyen részletesen tanulásom menetéről, mert a pedagógiában döntő, szinte egyedüli hatást a tanár személyiségének tulajdonítok. Azzal neveltek, aki vagyok. Személyiségemre mélyen hatottak fentebb elsorolt tanulmányaim. Egyetértek Eötvös Lóránd 1891-ben papírra vetett gondolataival¹⁵⁵, még ha az egyetemi oktatásról szólnak is: *„nem mindig csak rendszeresített tanszékekhez keressük a tudóst, hanem inkább az érdekes, a tudós kedvéért állítjuk föl a tanszéket. (...) Tudományos az iskola, tudományos a tanítás ott, ahol tudósok tanítanak. Hozzátehetem, hogy tudósnak nem a sokat tudót, hanem a tudomány kutatóját nevezem. A tudósok tanítása annyiféle, ahány a tudomány és ahány maga a tudós; az egyik a részletekbe mélyed, a másik inkább az általános tételekkel foglalkozik; az egyik szaval, a másik diktál; az egyik kísérletez, a másik dedukál; egy mintára szabni valamennyit lehetetlen, de nem is szabad, mert értéket e tanításnak éppen egyéni jellemvonása ad. A tudós, ki a tudomány igazságát hallgatói előtt mindig újra meg újra fölfedezni látszik, s az egyes tételeket a maga módja szerint egy épületben összehordja: annál biztosabban fogja hallgatóinak érdeklődését felébreszteni, mennél inkább sajátja az a gondolatmenet, amelyet követ. Igaz, hogy az ilyen előadások nem terjedhetnek ki egyaránt minden részletre, s ezért nem adhatnak annyit, mint amennyit például egy nagy kézikönyv vagy enciklopédia elolvasása vagy felolvasása adna, de lehetővé teszik azt, ami ennél sokkal fontosabb, és amire a könyv holt betűje nem képes, hogy ti. már a kezdő is bepillantasson a tudomány lényegébe, s ne csak eredményeit csodálja meg, hanem kutatásának módszereivel is megismerkedjék.”*

Ha történetileg talán nem is tökéletesen helytálló, mégis szeretném hinni, hogy az ókori Kínában megvalósult ez az elv: a tanárt személyiségének kiválósága alapján választották ki feladatára. Hogy ki számít kiváló és tanításra alkalmas egyénnek, az persze történeti kérdés.

Az iskolák bárhol és bármely korban működjenek is, véleményem szerint teljesítik küldetésüket, ha önálló gondolkodásra képes, művelt embereket bocsátanak el padjaikból. A műveltségre nézve elfogadom Fináczy Ernő útmutatását, ami sokban rokon Eötvös elképzelésével: *„Nem az a művelt ember, aki sokat és sokfélélt tud, hanem aki megérti az emberiségnek s ennek keretében a nemzetnek múltját és jelenét, ismeri viszonyát Istenhez, embertársaihoz és a természethez, rendszeresen tud gondolkodni, nemesen tud érezni s a jó szolgálatában erősen és önzetlenül akarni.”*¹⁵⁶ Az önálló gondolkodásra nézve sokszor figyelmeztettem magam Eötvös szavaival: *„A gondolkodásban önállóságot csak az olyan tanár tanítása adhat, aki maga önállóan gondolkodik.”*

¹⁵⁵ In: Eötvös Loránd: Az egyetem feladatáról. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 38-41.o.

¹⁵⁶ Fináczy Ernő: Didaktika. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1994. (az 1935-ös kiadás hasonmás kiadása) 44.o.

Tanári munkám szempontjából én is a nevelést, jellemformálást tartom legfontosabbnak, mivel a kiváló jellem egyben önművelő is. A nevelés egyetlen lehetséges módját a példaadásban látom. Tanítványaimtól ezért azt várnám, amit magamtól is. Kövessenek ezen eszmény megvalósításában, amit korábban így fogalmaztam meg magamnak:

Az ideális diák

„Minden mit érzessz, szerzessz és
tanulsz, évmilliókra lesz tulajdonod”
(Madách)

A tanulást lehetetlen megvalósítani nevelés nélkül, mivel minden új ismeret átszervezi, átértékeli az addigiakat, megváltoztatja azt, aki szerezte, különben nem jött létre megismerés. Részben egyetértünk Camus-vel: minden tapasztalat gazdagít, vagyis halálunk pillanatában rendelkezünk mennyiségileg a legtöbb tapasztalattal, de azt is biztosan állíthatjuk Hérakleitoszsal szólva, hogy „a sok ismeret arra nem tanít meg, hogy esze is legyen az embernek”. Tapasztalatainkból semmit sem tanulhatunk, csak abból, ha elgondolkozunk rajtuk. Vagyis az ismereteknek nemcsak mennyisége döntő, hanem minősége és szervezettsége is nagyon fontos a műveltség, hát még az emberség szempontjából. Hiszen akinek sok tény gyömöszölsz a fejébe, még nem tanítottad meg gondolkodni, bár ez ismeretek nélkül szintúgy lehetetlen. Ezúttal azonban nem a szükséges ismeretek fajtáit kutatjuk, hanem az iskolai oktatási folyamat vége felől közelítünk a tanítás problémájához. Milyenek szeretnénk tudni tanítványainkat a közös munka után? Milyenek képzeljük az ideális diákot, a jövő társadalmát felépítő embert? – hiszen a jelen ifjúságáé a jövő.

Kiindulópontként egy jézusi erény, az alázat kívánkozik. Pilinszky írja: „Az alázat, az igazi tudás és az igaz megismerés kapuja. Minden nagy tett, minden valódi erkölcsi és szellemi erőfeszítés előfeltétele. Már a dolgok természetéből fakad, hogy aki feladatában elmélyül - "megfeledkezik önmagáról". A hiúság, az önzés, az érdek, nem csak erkölcsi rossz, de szellemi akadály is, s nem egy kítűnő alkotást fosztott meg attól hiú tökélye, hogy valóban közkinccs, halhatatlan alkotás legyen.” A keresztény spiritualitás egészének legfontosabb tanítása pedig, hogy egyedül az alázat teszi lehetővé a valódi nagyságot, sőt: az alázat maga a nagyság. Ezért ez az erény számunkra kezdet és végcél egyben.

Tovább gondolkodva elfogadjuk Platón négy kardinális erényét: mértékletesség, bátorság, bölcsesség, igazságosság. Bátorság az igazság keresésében, a felismert igazság melletti kiállásban és hitének megvallásában. Hűség a felismert igazsághoz, de becsületesség a keresésében, ha nem kutathatunk is állandóan. Természetesen a hűség és a kitartó kutatás is bátorságot igényel. Ezt értem igazságosság alatt. Előítéleteinktől való távolságtartás, az azokon való felülemelkedés, vagyis a nyitottság tudjuk, milyen nehéz feladat; csak rendíthetetlen igazságszeretet képesíthet rá. Ebben megengedhető a mértéktelenség, amit Platón a filozófia „szent örületének” nevezett, Jézus pedig legfőbb feladatunknak jelölt („Keressétek először Isten országát és igazságát, a többi pedig megadatik néktek”(Mt.6.33) „Boldogok, akik éheznek és szomjaznak az igazságot, mert majd eltelnek vele.”(Mt.5.6)). Viszont szenvedélyein, indulatain, szavain, gesztusain legyen képes uralkodni, vágyait

mérsékelje, legyen fegyelmezett. Válgék a mértékletesség révén bölccsé. S ha ezt Szókratész mintájára elérhetetlennek tartjuk is, válgék a bölcsesség kedvelője diákjainkból.

Kíváncsiság, tudásszomj a tanulmányok kezdeténél és végénél, türelem, kitartás, koncentrációképesség a megvalósításnál. Alaposság, vagyis a felületességgel szembeni mélység, elmélyültség jellemezze. Legyen képes örömet találni a tanulásban és legyen képes felismerni és elviselni tudása korlátozottságát! Ez ösztönözze állandó tanulásra, mint minden valódi tudóst, művészt, kézművest. Vagyis válgék eleven érdeklődésű, az ismeretszerzésben kritikus, önálló gondolkodásra képes és szellemi élvezetekre fogékony felnőtté. Ez már az „aszkézisnek” egyik formája. Sok gyakorlást kíván és nem lehet el a test fölkészítése nélkül. Testünk begyakorlása, megedzése a legjobb és legkézenfekvőbb módja, hogy a fenti erényekre szert tegyünk. A külső és belső közötti szoros kapcsolatot már az ókori görögök is látták: Szép testben, szép lélek! Az athéni és spártai ifjak ezért nőttek fel a gümnászionokban, vagyis a tornacsarnokokban. „Jól véd eszedbe – idézi Xenophón mestere, Szókratész szavait -, hogy sem harcban, sem másban, semmilyen élethelyzetben nem válik hátrányodra, ha többet törödsz a tested felkészítésével. Bármit tesznek is az emberek, a testükre szükségük van, és minthogy szükségük van rá, sokat számít, hogy minél kiválóbb legyen. Még abban is, amiben a testnek látszólag a legcsekélyebb a szerepe, vagyis a gondolkodásban – ki ne tudná -, hányan követnek el súlyos tévedéseket, mert a testük nem egészséges? A feledékenység, a csüggettség, a mogorvaság és az őrjöngés sokaknál épp a test elhanyagolása miatt támadja meg az értelmet, úgyannyira, hogy még a biztos tudást is elfeledteti. Akinek edzett a teste, nagyobb biztonságban van.” (Xenophón: Emlékeim Szókratészről.) Ez a kalokagathia eszménye, mely szerint a 'szép' és a 'jó' harmonikus egységben létezik. Vagyis a nevelés elengedhetetlen részének tartjuk a sport nyújtotta erények megszerzését, melyek a sportszerűség és a sportosság.

Az önállóságban el kell jutnia a diákoknak odáig, hogy önként vállal kötelességet magára, s ereje megfeszítésével igyekszik teljesíteni azt. A hála ösztönözze fiataljainkat, hogy Istent, az emberiséget, hazájukat és családjukat önzetlenül szolgálni akaró és képes honfiakká, honleányokká váljanak. Ez legyen magyar öntudatuk alapja. Ekkor érezni fogják lelkük hatóerejét, melyet a szeretetteljes fegyelmezettség biztosít. Az erények kapuja az udvariasság, de igazi koronája a szabadság, amit az önfegyelem és az akaraterő egysége adhat csak. A léleknek birtoklás helyett a létezésben kell örömet lelnie; s ennek jele lesz a vidámság és derű. Ahogy Kölcsey Himnuszunk első soraiban mindenk előtt jókedvet kér Istentől, úgy mi is a lélek kiegyensúlyozottságának eme biztos jelét várjuk tanítványainktól! A jellem nélkülözhetetlen részének tartjuk a vidám derűt, a Lin Yu Tang-i „bölcs mosolyt”, melyet részben test és lélek harmóniája biztosít, míg másik részét a lélek adja a szeretetnek és a megismerésnek örömeiben. Nem feledjük, hogy a leányoknak édesanyává a fiúknak édesapává kell(het) egyszer válniuk, amiben a bibliai hasonlattal „tejjel-mézzel folyó Kánaánt” volna jó teremteniük; vagyis a gondoskodás képessége mellé az örömadás is tartozik, ami csak boldog embereknek sikerülhet. Szeretnénk, ha boldogok lennének tanítványaink...

Egyetérték a jelenleg hatályos Nemzeti Alaptantervvel, mikor a tanítási folyamat szabályozásában a kompetenciák (tanulói képességek) megszerzésére helyezi a nagyobb súlyt a tárgyi követelmények meghatározásával szemben. Én is ezt érzem fontosabbnak.

A matematika tanítása során elsősorban a rendezett gondolkodás örömét szeretném megismertetni tanítványaimmal.

A fizika módszere a modern világkép alapja, ezen tudomány mélyreható ismerete világnézetileg kulcsfontosságú. Ismerjék határait, legyenek tisztában eredményeinek filozófiai következményeivel és becsüljék meg a kiváló tudósok önzetlen munkáját diákjaim. Legyenek tisztában azzal, hogy mit köszönhetünk a modern természettudományoknak és legalább ne legyenek hálátlanok vele szemben.

A történelem személyes kötődést kíván, átértését a valaha volt helyzeteknek, tanulságok levonását magunk számára, saját kérdéseket. Ha példaképeket sikerült adnom és kialakult az önálló véleményformálás igénye, akkor sikeresnek érzem munkámat.

A filozófia tanításakor a főbb filozófiai problémák mindenkor aktuális voltának felismertetése és a filozófiatörténeti válaszok mélységének érzékeltetése a legfőbb célom.

Pedagógiai hitvallásom Szent Bernát egyetlen mondatával összefoglalható, amit tizennyolc évesen olvastam egy falragaszon: „Csak világítani, kevés; csak melegíteni, kevés; világítani és melegíteni: ez minden, de jaj nekünk, ha csak csillogunk.” Ebben nem csak a tanári munka, de az egész emberi élet is összefoglalható. Ha pedig a szellem fényét meggyújtottuk magunkban, akkor ezt azért (is) tesszük, hogy utat mutassunk másoknak is. A tanári munka a legszebb és legmélyebben emberi tevékenységek egyike, gyakorlása közben Szókratész, Jézus, Basho, Bolyai Farkas legszebb erényeibe kell öltöznünk, s ezt a 'ruhát' viselni egyet jelent a valódi nemes étellel.

Ma már tanári munka nélkül is elképzelhetőnek tartom az életemet. A 2007-es tanévben ez komolyan megfordult a fejemben, de másként alakult. Azért vagyok ma és lennék bármikor szívesen pedagógus, a görög eredetnek megfelelően (hazám) rabszolg(á)ja, mert komolyan veszem Jézusnak Mt.20,27. versében őrzött szavait.

Keszei Balázs

Egy évvel később, 2012 őszén egy másik különszáma iskolaújságunknak arra a kérdésre kereste a választ: Kikért csináljuk? Írásom annyira tetszett igazgatóhelyettes úrnak, hogy az általa szerkesztett **évkönyvben is** helyet kapott.

Kikért csináljuk?

A kérdés első hallásra hasonlít ahhoz, hogy miért csináljuk, de mégis más. Egészen más! Iskolánk alapítólevelében az áll, hogy „neveljék akiket erre méltónak találtak”. Első hallásra érthető, hogy ki nem méltó az Academicum et Universitatis Collegium, magyarul Főiskola és Egyetemi Gimnázium növendéke lenni: az, aki nem kíván komoly és elmélyült tanulmányokat folytatni, aki nem akarja hazáját önzetlenül szolgálni, aki az Egyház törvényeit elveti. Talán...

Kicsit utánagondolva azonban, 1687-ben éppoly eleven feladat lehetett az evangelizáció, mint 2012-ben. Bár a körülmények nyilván igen különbözők, szembeötlő néhány hasonlóság. Országunk gazdaságilag kifosztva, szellemi életünk lehetséges vezetői a nyilvánosság hiányában hallgatnak és ezért nem is vezetnek bennünket, a közvélekedést félművelt vagy teljesen műveletlen, erkölcstelen „sztárok” féligazsággal terelgetik.

Persze a komolyan végiggondolt, mélyen átélt, világot formáló világnézet minden időben ritka kincs volt, mert ehhez nem elég filozófushoz illő módon áttekinteni a világról szereszhető tudás szinte egészét: átérteni a tudományok mélyén rejtő igazságokat, átérezni minden korok művészetének szellemét, de a fizikai-testi világ terén is bölcsességre kell szert tenni – meg kell szentelődni hozzá.

Noha Isten bölcsessége más, mint amit ma legtöbben annak gondolunk, azért én úgy érzem, az emberi bölcsesség közelebb visz hozzá. Had hivatkozzam most Szókratészra, akit kora legbölcsebb emberének nevezett az órákulum – a delphoi jóda papnője: minden vizsgálódásának végére az derült ki számára, csak tudatlanságának tudata teszi okosabbá kortársainál, vagyis nem hiszi magát bölcsebbnek, mint amilyen. Hatszáz éve Nicolaus Cusanus a kiváló jellemű egyházi ezért (is) adta Istenkereső-szemlélő értekezésének címéül: Tudós tudatlanság. Nekünk embereknek jelen állapotunkban be kell érünk ismereteink töredékességével, homályosságával. Vagyis az igazi bölcsesség: az alázat.

Ezzel el is érkeztem a címben szereplő kérdésre adott válaszomhoz: nem tudom kikért csinálom, pontosabban mindenkiért, akit a Jóisten rám bíz, rám bízott hosszabb-rövidebb időre. Nem én válogatok, hanem Ő. Nem tudom, miért ad az osztályomba ilyen vagy olyan sorsú diákot – nem is kérdezem, csak igyekszem alázattal minden tanítványomat Hozzá vezetni.

A szeretet „mindent remél és mindent elvisel”. Bár az enyém töredékes, földi és emberi érzésgondolat-tett, ezért nem viselek el mindent, de a méltóság/szeretetreméltóság ott rejlik minden emberben. Jézus is mindenkihez küldte apostolait, így van ezzel minden idők egyháza is: az egész világ evangelizációs terület. Jézus örömhírét kell eljuttatnom a matematikai levezetésekben, fizikai törvényekben, az elmúlt korok eseményeinek elbeszélésében mindenkihez, aki hallgatóm. Jézus persze azt mondhatta: „akinek van füle, hallja meg”. Én sem jutok tovább, akármennyi időt kapok is rá – és az iskola sem tehet róla, ha... Az iskola köszörű, mely a fémet megélezi, de a botot eltompítja. Nem a köszörű tehet róla, ha csak botot tesznek rá.

Máshogy közelítve a kérdéshez, Babits gyönyörű szavaival: vak dióként dióba zárva lenni – ez létállapotunk, melyből szintén adódik a válasz: magamért csinálom. Úgy tűnhet, mintha ezzel a válasszal nem törném át saját körömet, nem lépnék ki személyiségem szűk köréből-börtönéből, pedig már megtettem: a bennem élő isteni mag iránti szeretetből, Őérte csinálom. Ez a három pedig egy: Isten, a felebarát és önmagunk szeretete elválaszthatatlan egység, még ha előző mondataim külön-külön szóltak is róluk. Ezért talán megbocsátható és nem látszik már annyira önteltnek a válasz: magamért csinálom. Hisz „testvérem van millió, és a legtöbbjük oly szegény, oly szegény, még álmából sem ismeri, ami jó” – remélem pontosan emlékszem Babits soraira, de keresse meg az eredetét, aki akarja.

Furcsa ellentét van Jézus mindenkit átölelő szeretetében és előbb idézett kijelentésében: kinek füle van, hallja meg. Tanárként ugyanígy: egyszerre kell figyelünk tanítványainkra és mégsem. Mindenkihez a saját szívén keresztül vezet az Út, de aztán Isten felé közös az „átjáró”: Jézus. Mindenki maga dönt róla, fölveszi-e saját keresztjét és követi-e Őt. Én sem lehetek tekintettel ebből a szempontból tanítványaimra; én is az Útra koncentrálok, mert könnyű letérni róla. Ha nem sikerül a helyes úton járnom, még nem jelenti azt, hogy az út rossz, csak legfeljebb én vagyok részeg, s tántorgok rajta – hogy Tolsztoj hasonlatával éljek.

Magamért, Istenért, a majdan megszülető családokért és egész nemzetemért - ennyiben áll tehát válaszom, még ha ezzel kissé félrecahartam, talán ki is fordítottam a kérdést. Tudatosan nem a megadott szempontok szerint válaszoltam. Már az is mélyen személyes vallomást és szinte szemérmetlen kitarulkozást kíván, ha a „miért csináljuk” kérdésre válaszolok. A választ egész munkámmal kívánom megadni, de a szándékomról szólni szintén része lehet a tanításnak; korábbi

diákjaim személyes vallomásainak feltárására azonban nem érzem magam följogosítva. Különbösen is, ki ítélheti meg, hogy a leendő miniszterelnök fizikatanára vagy egy boldog családjának történelemtanára végzett sikerültebb munkát? Jó érzéssel tölt el persze, hogy diákjaim legjobbjai közül többen szintén a tanári pályát választották, még hozzá a matematikáét. De miként dicsekedhetnék ezzel, vagy bármi mással, ha Őrá tekintek. El kell ismernem: mindent kaptam, akármilyen keményen megdolgoztam is érte, nincsen mivel dicsekednem...

Hogy azonban kedves kollégámnak, az iskolaújság szerkesztőjének is részben teljesítsem tudni vélt kívánságát, egyetlen sms-t idemácsolok (első fiúosztályom egyik tanulójától kaptam), feladójának pontos megnevezése nélkül – talán megbocsátja...

Kedves Balázs!

Nagy örömmel újságolom, hogy (pontosan egy hónappal ezelőtt) megszületett második fiam, Antal. Gyönyörűséges, nagyon kedves kis emberke. Mindig hálával gondolok rád – főleg az Életre való felkészítésben tett hatékony fáradozásaidért. Remélem hamarosan találkozunk a 10. (szinte hihetetlen!) érettségi találkozón. Isten áldjon!

D.

2012. február 12.

A szolgáltni akaró szeretet nem válogat és azt is tudom: nemcsak a bölcs ember ritka, de tanítványa is igen kevés akadt minden időben. Mária Terézia 1777-ben kelt rendelete kötelezővé tette az iskolát, ezzel a jézusi hasonlat megbicsaklik: elvész az önkéntesség, ami minden igaz tanulás alapfeltétele. Bár első mondataimban azt mondtam, a mostani kérdés egészen más, mégis, mivel magamban hordozom a választ, ez az esszé is az előző évihez hasonlóra sikeredett. Arra kérem végezetül kedves olvasóimat, keressék meg iskolaújságunk tavalyi tematikus számát és olvassák el újra, hogy miért csináljuk!

Maradok a szeretetre törekedve:

Keszey Balázs

2012. szeptember 30.

Néhány fényképet is kért Varga Sándor tanár úr, a különszámok szerkesztője...

11-dikes koromban a tornateremben

És 2015-ben jelent meg különleges formátumban egy újabb mű, melynek címe: „Miért szeretjük... a tantárgyainkat? Elmondják az EKG tanárai.” Ebbe a következő esszét írtam:

Miért szeretem a tantárgyaimat?

Öt éve biztos Tolsztoj gondolatával kezdtem volna: a szeretetnek nincsen oka, kívül esik az okok és következmények láncolatán, hiszen ha oka van, megszűnik szeretet lenni. Ma inkább azt mondom: rengeteg oka van, bár érteni vélem Tolsztojt is: a szeretet önzetlen és a következményektől is független, vagyis nagyvonalú. Nos, én is a szépségükért szeretem őket, a „hasznosságuk”, politikai elfogultsággal való keveredésük inkább zavarólag hatott rám korábban. A matematika elme-erősítő hatását évszázadok óta visszhangozzák a tantervek, a fizika jóvoltából gombnyomásnyira zsugorodott a Föld. A világ-magyarázó történelem és filozófia objektív ideológia-mentességet megcélzása, világnézeti semlegessége, „politikai korrektsége” viszont illúzió és alig lehet nem visszaélni velük. Abban osztom Platón és Arisztotelész véleményét, hogy az ifjú szellemi ereje legkönnyebben matematikai képességeiről ismerhető fel, de ez csak a gondolkodás virtuozitása. Tartalom nélkül a tortaforma éppoly üres, mint a logika tudományok nélkül. Persze az ókoriak is csak propedeutikának, bevezetésnek tartották a logikát. A gondolkodás egyetemes módszerét látták benne.

Bolyai János úgy vélte¹⁵⁷: a matematika szépsége utolérhetetlen, a benne való elmélyülés a legmagasabb élvezet és gyönyörűség. Minden tudomány megköveteli az alapok biztonságát és tisztaságát, de a matematika az a tudomány, amely lehetővé teszi, hogy a dolgok lényegéig hatolhassunk. A matematikai tudományok élesítik, megedzik és célirányossá teszik az elmemunkát. A velük való foglalkozás megtermékenyíti a gondolkodást és megkönnyíti a más tudományágakban való eligazodást. Akik csak közvetlen hasznosságuk alapján képesek fölbecsülni a tudományokat a süket-némákhoz hasonlítanak, akik képtelenek fogalmat alkotni a mozarti melódiáról és harmóniáról.

Egyetértve Bolyaival, nekem is a bizonyítások semmihez sem fogható tisztasága, az analízisben a végtelen kicsinek és végtelen nagynak borzongató nagyszerűsége, a geometria fufangos tételei, a számelmélet az, ami megbizsergeti a szívemet. Ebből alig adhatok át valamit a középiskolában tanítva. Marad a józan ész csiszolása, a logika és a biztonság élménye a megoldások keresésében, a kitartás, koncentrált figyelem gyakorlása, a szorgalom, az akaraterő edzése – és ezek szintén igen élvezetessé teszik a matematikát; aki űzött valamilyen sportot, játszott hangszeren, az biztosan tudja, miről beszélek!

A modern fizika Galilei óta a természet nyelveként tekint a matematikára, igazából fogalmaik ezer szállal, eltéphetetlenül kapcsolódnak egymásba. A fizika közvetlen „hasznossággal” látja el a matematikát, így „süket-néma” diákjaim kérdéseit megelőzve vidáman mutathatom be nekik a középiskolás matematika szereplőit: logaritmust, szögfüggvényeket, sorozatokat a természetről való gondolkodás segédeszközeiként. A fizika a természet titkainak feltárásával, a legátfogóbb törvények megalkotásával mindig lenyűgözött, mióta tizenhét évesen először olvastam Simonyi Károly kiváló

¹⁵⁷ V.ö.: Benkő Samu: Bolyai János vallomásai. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1968. 41-42.o.

fizikatörténetét. Valahányszor a gravitációról, Maxwell-egyenletekről, dinamóról, transzformátorról vagy a fizika más találmányairól mesélhetek, újra és újra megejt a hihetetlen szellemi munka termékenysége. Alázattal és őszinte örömmel tölt el a rend a természetben: a fizika törvényeit az emberi szellem legcsodásabb alkotásainak látom. Én itt jobban érzem a dolgok lényegéig hatolást, az isteni szépség lehelletét, mint a matematikában. Az előttünk fekvő felderítetlen „tenger fenekén az igaz-gyöngy” pedig a modern fizika: a relativitás-elmélet és a kvantummechanika. Ezek azonnal filozófiai magasságokba emelik és a metafizika mélységével ajándékozzák meg a velük foglalkozót.

Azonban mindez még csak az 'élettelen' természet. A kémia, biológia a maga káprázatos szépségeivel csak percekre bukkan föl a filozófia óráimon, például Szent-Györgyi Albert tanulmányában, Darwin gondolataiban, vagy bevezető fizika óráimon. A természettudományok közös jellemzője, hogy nomotethikusak, vagyis az általános törvényszerűségekkel foglalkoznak, ezért a bölcsességet el nem érhetik, mert annak része az egyedi megismerése is. Az emberiség történetében egyszeri folyamattal, egyéni szenvedélyekkel, bátorsággal, helytállással vagy éppen árulással, cselvetéssel, hatalomvágygal találkozunk. Ha valaki szereti az emberséget, humanista a szónak legtágabb értelmében, az a kultúra folyamat akarja fölvezetni szerintem, miközben az eltelt évszázadokról mesél diákjainak. Nemzetünk története kincsesbányája a hazaszeretnek, önfeláldozásnak, alázatos hősiességnek, példaértékű erkölcsi tisztaságnak. Ahogy Plutarkhosz írta majd kétezer éve: „A történelmet tükörnek tekintem (- én is -), melynek segítségével lehetőleg tökéletesíteni és e nagy emberek erényéhez hasonlóvá igyekszem tenni a magam életét is. (...) Óh, lehet-e ennél nagyobb gyönyörűség!”

A múlt ismerete egyben a jövő alakításának záloga is és nem tagadom: igen nagy élvezetet lelek diákjaim állampolgárrá nevelésében, politikai véleményük formálásában. Örömmel tölt el, hogy nálam fölkészültebbek lehetnek érettségijük idejére, ha figyeltek rám. Magam is egyre mélyebben értem a történelmet alakító tényezők súlyát, minél többször magyarázom a katedrán állva-ülve. A történelmi források újra és újraolvasása közben mindig új színekkel vélem gazdagabbnak látni a múltat, néha újabb és újabb értelmezések, magyarázatok ötlenek föl bennem. Az elmúlt korok évszázadai pedig mindennél jobban figyelmeztetnek: ragadjam meg a pillanatot, teljes mélységében éljem a jelent.

Ortega megfogalmazását¹⁵⁸ kölcsönvéve: a szaktudományok szándékosan naivak, vagyis igazolatlanok abban az értelemben, hogy kívül rekesztik tanrendszerükön a hozzájuk vezető motívumokat. Azzal, hogy tárgykörüket körülhatárolják, elveszítik minden hódító és agresszív jellegüket – legalábbis formálisan. A tudományok (nem a tudósok) nem bánják és békén hagyják azt, aki nem érdeklődik irántuk. Nem így a filozófia, ami – kimondatlanul – valamiféle lényegbeli erőszakosságot hordoz magában, ellentétben a filozófusok szelíd modorával. A filozófia létezése óhatatlanul azt jelenti, hogy a világot egy halk vagy hangos kiáltás járja át (a hangerő lényegtelen ebből a szempontból): „az az élőlény, aki nem filozófus, ostoba állat!” Szókratész finomabb: „Filozófia nélkül az embernek nem érdemes élni.” Arisztotelész pontosabb: „A tudományok mindegyike 'szükségesebb' a filozófiánál, de egyik sem fontosabb nála.” Ha lehántjuk az eufémizmust, előbukkan a sértés.

Ortega indoklása röviden úgy szól, hogy az élet feladat, mely lényegét tekintve nem megismerés, hanem „viselkedés”, s abban a mértékben, ahogyan a „viselkedés” megismerést követel, elkerülhetetlen a megismerés. Az ember tehát vitális szükségletek kényszerítő hatására filozofál.

Egyetértek Ortegával, bár a kultúra egészére terjeszteném ki gondolatmenetét¹⁵⁹: az emberiség kultúrája az az eszköz, mely túlélésünket szolgálja, eligazít életünkben, célt ad, ténylegesen ez irányítja

¹⁵⁸ Ortega: Vázlat a gondolkodásról, Isten- és emberteremtő erejéről. Egyetemi tanáromtól kapott fénymásolatból idézem, ő fordította.

¹⁵⁹ Ő is megtette ezt egy másik tanulmányában, Az egyetem küldetése címűben.

az emberi létezés. Az értelmiségnek **általános műveltség**re van szüksége ahhoz, hogy biztonsággal járjon az élet sűrűjében és irányt mutathasson embertársainak. Ehhez (elfogadva és kissé kiegészítve Ortegát) 1; ismernie kell a fizikai világgépet (nem tudósként, aki kutatni akarja, hanem az anyagi kozmosz felépítésének és működésének ideológiai szintéziseként; tudva, a fizikus milyen megismerésformát használ és lényegretörő ismeretekkel bírva a fizika történeti fejlődéséről) 2; a szerves élet alaptémáit (biológia) 3; az emberi nem történelmi haladását 4; a társadalmi élet szerkezetét és működését (szociológia) 5; saját lelkének alapvető mechanizmusait (pszichológia) 6; a világegyetem sémáját (filozófia). Nekünk **művelt** állampolgárookra van szükségünk, társadalmunk jóléte, ereje ezen áll vagy bukik – klasszikus megfogalmazásban: „egy nemzet ereje a kiművelt emberfők sokaságában rejlik”.

II. János Pál enciklikájában így fogalmazott: *„Az embernek sokféle képessége van arra, hogy az igazság megismerésében előbbre jusson, s így a tulajdon létezését egyre emberibbé tegye. Kiemelkedik közülük a filozófia, mely közvetlenül segít az élet értelmére vonatkozó kérdés megfogalmazásában és a válasz körvonalazásában: tehát az emberiség egyik legnemesebb feladatát jelenti.”* (Fides et ratio (1999.))

Szabaddá a gondolkodás tehet, az elmélkedés, a filozófia. Enélkül nem tudom elképzelni Isten országának épülését szeretetben, jóságának megismerését teremtményeiben. A Jóisten teremtő titkaiba leshetünk bele, Isten országának igazsága fénylik föl bennünk hatására. Bátran vallom Kanttal: tudásunk határainak pontos ismerete a legjobb eszköz hitünk védelmére. Emberi tudásunk korlátozottságának felismerése gazdagít: teret ad hitünknek és kimeríthetetlen örömforrássá teszi a kíváncsi, kereső ember szellemi életét...

Keszey Balázs

F melléklet, Sok ünnepséget szervezhettem az évek alatt. Mivel egyről részletesen is beszámoltam már egyéb dokumentumokban, most az általam szervezett vagy megtartott iskolai ünnepélyek, megemlékezések műsorai és emlékbeszédei közül más típusúakat közlök, kettőt. Mindenkor rövidsége törekedtem, törekszem és az érzelmeknek viselkedéssel, hanggal való „átmelegítésére”. Nagyon jelentős hatásúnak tartom és tapasztalom e kiemelt percekben elhangzó gondolatokat, mondatokat. Olykor évekkel később is idéztek belőlük beszédeikben kollégáim, igazgatóm. A kettő közül az első, az iskolánk megalapítására való rádiós emlékezés szövege 2010-ből.

Bocsánatot kérek, hogy megzavarom a tanítás és tanulás szent és sérthetetlen rítusát, de az emlékezés számára lopnék néhány percet. 1687. március 19-én született az iskolánkat megalapító oklevél, s még ugyanebben az évben, decemberben megkezdődött a tanítás, persze még nem ezen falak között. 323 év a történelemben 11 nemzedéket jelent, vagyis legtöbbszörünknek beláthatatlan távlat. A kínai házi oltáron addig függ az elhalt rokon képe, amíg él olyan családtag, aki személyesen is ismerte az illetőt. Utána lekerül onnan is. Hány évet érünk így át? Jó, ha százat.

Persze, föl tudjuk említeni a legjelentősebb eseményeit nemzetünk történetének: a rendszerváltozás, éppen mielőtt születtetek; egy nagyobb ugrás 1956, amikor még szüleitek is legfeljebb kisgyerekek voltak; a két világháború, amiről csak egy-egy történetet hallhatsz: mondjuk a nagypapa vagy a dédi hogyan szökött meg a málenkij robot elől, egyik nénikétek mint várta egész életében a frontról soha vissza nem térő vőlegényét vagy Amerikában élő családtagok mesélhetnek a Trianon okozta fájdalmas hontalanságról, amit az ő szüleik-nagyszüleik éltek. S a századforduló, mikor

a Tabán kávéházaiban Krúdy és Ady szivarozott. A kiegyezést követő boldog békeidők. Még koronás királya volt hazánknak, ha a Habsburg Ferenc Jóska volt is, akit a Szent-Korona avatott törvényes magyar királlyá. Ebből a korból való iskolánk épülete. Egy lelkes tanítvány, mindannyiunknak mestere lehetne: Eötvös József, aki megajándékozta volt-iskoláját ezzel a gyönyörű házzal. Királyi volt nevében és mintagimnázium; külföldi delegátusoknak mutogatta a kultuszminiszter. S még néhány évtized visszafelé, hogy 1848-at írjunk: Petőfi, Kossuth, Széchenyi. De ez még csak feleút ahhoz, hogy 1687-be érjünk. Egyetlen gondolattal ugorjuk át a még hiányzó 161 évet, s ott állunk Buda várában a füstölgő romok között. A végtelennek tűnő török uralomnak vége, s egy áldozatos magyar Széchenyi György iskolát szeretne a dominikánusok egykori főiskolájának és Mátyás király budai egyetemének romjai fölött. Miért? Miért az iskola az első? Tudjuk a választ: magyar jövő csak magyar iskolákban terem. A nemzet ereje a kiművelt emberfők sokaságában rejlik.

Büszkeséggel olvassuk a nagyapám házasságkötésének évéből, 1937-ből származó sorokat, akkori igazgatónk szavait: „Harmadfélszázadon keresztül több mint tízezer képzett magyar ifjú indult el erről a helyről, hogy a magyar nemzet érvényesülésének, történelmi hivatásának és élni akarásának egyszerű harcosává vagy kimagasló apostolává legyen. Ugyanerről a helyről ugyanaz a nemzeti gondolat, ugyanaz a nemzet igazában meg nem rendülő hit, ugyanaz a nemzet jövőjébe vetett büszke remény és ugyanaz a lobogó lelkesedéstől izzó szeretet ömlött alá széles lávafolyamként a magyar haza végtelen síkja felé, hogy lángjának fényét visszaverjék, életet adó melegét visszasugározzák a Kárpátok bércei.”

Gondoljunk szeretettel és hálával azokra a számunkra névtelen ezrekre, kik iskolatársaink valának...

A következő a 2018-as ballagás búcsúbeszéde, ami a Mátyás-templomban hangzott el:

Köszöntöm az egybegyűlteket! Nekem jutott a megtisztelő feladat, hogy búcsúzóul néhány szót szóljak még hozzátok, Önökhöz!

Ahogy Goethe, korának egyik leggazdagabb embere fogalmazta: én is

Tudom, hogy nincsen semmi vagyonom:
csak a gondolat, mely száll szabadon a lelkemből kiszakadva,
meg a pillanat, melynek gyönyörét néha, jó sors
a kegyes ég, fenékiig írítani hagyja.

Ezért csak három gondolatot bízok most az emlékezetetekre. Csehov írja, hogy „az igazság keresése közben az emberek kettőt lépnek előre és egyet hátra. Az élet szenvedése, tévedései és fáradalmi visszafelé nyomják őket, ám az igazságra való szomjúhozás és a makacsság előre. Ki tudja? Lehet, hogy végül elérik majd...” Hogy meddig juttok, majd elválnak, de ne feledjétek Jézus urunk szavait: Boldogok, akik éheznek és szomjúhozják az igazságot, mert majd kielégíttetnek/eltelnek vele.

E néhány év alatt igazán mély műveltséget nem szerezhettetek, ezért kívánom nektek is, hogy makacs kitartással keressétek és úzzétek az igazság minden nyomát és szeretettel, megbecsüléssel gyűjtsétek minden morzsáját. Tegye derűsebbé életeteket a kemény munkával megszerzett bölcsesség!

A második gondolatsort iskolánk volt diákjának, a 90 éve a pedagógia fejedelmének nevezett Fináczy Ernőnek írása ihlette. Azon töpreng, mi a nemzet. és végül a gondolkozás és érzés azonosságában jelöli meg. Azt írja: „A nemzet fogalmi köréből csak azok rekesztendők ki, akik – mégha a nemzet nyelvét

beszélnek is – pusztán egyéni hasznukért munkálkodnak, akiknek lelkéből kiveszett a nemzeti ideálok szeretete, s akiknek szívében ez a szó 'haza' semmi visszhangot sem kelt. Semmit sem jelent nekik a nemzet története sem. Nem érzik át a nemzeti múlt dicsőségét vagy a viszontagságai nyomán járó honfi bánatot, nem érdekli őket a nemzeti fejlődés hosszú útja, nem érzik a benső kapcsolatot, mely a jelen nemzedéket az elmúlt nemzedékhez köti.” Remélem Ti látjátok e köteléket és felébredt szívetekben a hála!

Utoljára/végül a Szépségről szólnék. Az utolsó gondolatom a Szépséghez kapcsolódik. Platón ideája volt a kalokagathia: vagyis a Szépség és Jóság szétválhatatlan egysége. Sok éve írta ezt a rövid verset egy kedves barátom, aki akkor éppúgy érettségije előtt állt, mint most ti:

Szép és termékeny a világ,
Ne bánd, ha halvány is a reménysugár élni és szeretni,
Mert minden, mi szép és élünknek érdemes: belőlünk van
feloldandó a fagy.

G melléklet, A Köznevelésben 2015. áprilisában megjelent riportra készültem ezzel az írással, a második pedig jegyzeteimből formálódott a Kossuth Rádió műsorához. Moldoványi Tibor újságíró úrral persze írásom átolvasása és megvitatása után még több órás kötetlenebb beszélgetést is folytattunk három alkalommal, a cikk tehát nem ezt az esszét tartalmazta. A Kossuth Rádióba pedig osztályom tanulója, EV hívott meg 2016 tavaszán. A Válasz-utak műsorának témája a tisztelet és az iskolai fegyelmezés volt. Erre írtam kéziratos vázlatot gondolataim rendezéseképpen, majd belekezdtem egy hosszabb lélegzetű esszébe a számítógépen, de félbehagytam. Ezt másoltam ide. A három órás rádiófelvételéből szerkesztett fél órás vita-műsor elhangzása után több szülő, diák és kolléga is megkeresett és elismerését fejezte ki, a Köznevelésben megjelent cikkhez pedig igazgató asszonyom gratulált.

A Köznevelésbe (Mit csinálnék másképp, ha újrakezdeném? – hangzott az újságírói kérdés.)

A tanítás, oktatás, nevelés kulcsa, hogyan vegyük rá a tanulókat, hogy önállóan gondolkodó, érett személyiséggé váljanak, hasznos tagjává a szűkebb és tágabb emberi környezetüknek. Ez magától értetődőnek tűnik mint cél, de tanári pályám kezdetén óriásnak éreztem a szakadékot, ami elválaszt ettől a valóságban. Emlékszem, milyen megütközéssel olvastam iskolánk kiváló diákjának, a későbbi filozófia professzornak, Pauler Ákosnak középiskolás éveiről szóló írásában, hogy ő legtöbbit, mint általában és rendszeresen mindenki, a könyvekből tanult. Lelkes pedagógusként abban bíztam, a tanár hatása óriási lehet diákjai életében. Nagy szeretettel és hálával tekintettem saját volt tanáraimra és Mikola Sándor volt legfőbb példaképem, akinek könyveiből megismert hihetetlen műveltsége érthetővé tette számomra kiváló tanítványainak szárnyalását, világtörténelmi jelentőségét. Egy kiváló középiskolai fizika tanár is...

Az egyik fontos dolog, amit az évek alatt még jobban megtanultam és tanári személyiségem egyik alapvonásává lett, a **szereénység**. Emlékszem, milyen fölháborodással, nemes megvetéssel, a kiválóságra való törekvés lelohasztásának vádjával tekintettem középiskolai fizika tanárként diákként (akinek egyébként egyetemi pontosságú, jól fölkészült előadásait nem tudom, elértem-e

egyáltalán), aki „csak” az órákon közösen megoldott feladatokat adta föl újra a dolgozatokban. Néhány éven belül magam is beláttam, nem mérhetem saját tudásszomjammal tanítványaimat és én is hasonlóképpen cselekszem. Bár igyekeztem megfelelni Tolsztoj elvárásainak (melyet jasznaia poljanai iskolájában tanítóitól elvárt), hogy „szeresd és tudd a tudományodat”, vagyis óvodásoknak éppúgy képes legyek érdeklődésüket megragadóan beszélni, mint egyetemi előadást tartani, a pályám kezdetén önmagammal szemben élő szigor enyhült az évek alatt. A tudományosság egyetemek felé eső véglete átadta helyét a természetemnek megfelelőbb széles körű érdeklődésnek. Emlékszem, egyetemistaként egy alapítványi iskolában tanítva további tanulmányaim tervéről beszélgettem egy kiváló földrajz szakos kollégámmal, aki épp arról győzködött, matematika vagy fizika tanulmányaimat folytatva szerezzek doktorátust, ne fáradjak a történelem tanulmányozásával. Nem hallgattam rá és nagyon hálás vagyok a sorsnak, mert bár tizenhárom éve tanítok történelmet, máig találok tanítás közben a magam számára új fölismeréseket, új összefüggéseket. Ez nagymértékben hozzásegít, hogy megfeleljek a magammal szemben támasztott egyik legfőbb követelménynek: a tanárnak élvezettel, örömmel kell végeznie munkáját, megtartania óráit. Nem könnyű feladat. Ha szigorúan a törzsanyag elsajátíttatására koncentrálnék, gyakran jelentős kudarcként élném meg óráim egy részét ma is. A **türelem** egy másik olyan tulajdonság, ami megerősödött bennem az évek alatt. Első tanári éveimben megrázónak éltem meg, mikor a fegyelmezés hosszú perceiben (sokszor némán álltam az osztályok előtt, várva a figyelmüket) az általam annyira szeretett tudományok elmaradó részeire gondoltam. Mennyi mindent mondhatnék még nektek! – de idővel tudatosodott bennem, Karl Poppernek igaza van, az iskolai tanulásra érvényes, hogy: „A tanuláshoz csak olvasásra és gondolkodásra van szükség.” Megerősödött bennem a szigor az elégséges határának meghúzásában, a tapasztalataim már diákként is azt mutatták, a bukás a szembenézés lehetőségét adhatja a tanulónak. Legjobb barátaimmal többször is együtt tanultam pótvizsgáikra készülve. Skinnernek persze igaza van abban, hogy a bukástól való félelem az egyik legfőbb akadálya lehet a tanulásnak, de ez nem csak a bukás kiküszöbölésével szüntethető meg, hanem a félelem kiiktatásával is. Mély nyomot hagyott bennem egyik igazgatóhelyettesem kérdése pályám elején, elbeszélgettem-e diákjaimmal, kiket megbuktattam. A tanári kötelességérzetet, a tudományos ismeret önértékének megkérdőjelezhetetlenségét, talán nevezhetem az első években ez érzést tanári gögnek is, felváltotta bennem a mélyebb együttérzés, az alázat. Pályám kezdetén megoldásnak láttam a buktatást, kirúgást, de mióta gondosan figyelek diákjaimra, csak olyan eset fordult elő, hogy ők nem láttak más megoldást. Elvileg én is elképzelhetőnek tartom, hogy nincs jobb megoldás, mint máshol megpróbálni újrakezdeni. Igyekszem teljesíteni ezt a kérdésbe bújtatott egyszerű kérést, beszélgetek a gyenge teljesítményt nyújtó diákjaimmal. Ha év végén történik „baleset”, mindig tartok augusztusban felkészítő órákat, ahol bárki bármit kérdezhet a tananyagból. A diákjaimtól elmarasztaló megjegyzést sosem kaptam, se eljárásom jogtalanságára, se megalázó voltára vonatkozólag. Többször évekkkel később a szülők is megköszönték szigorúságomat. Nem egy tanítványom a pótvizsgára felkészülve a későbbi években jeles tanulóvá vált. Mindez nyugalommal és még nagyobb békével tölt el: talán sikerül a bukás kudarcát a tananyaggal való elmélyültebb foglalkozás szükségességének érzésével helyettesíteni. Persze ehhez hozzátartozik az is, tanóráimon mindig megkérdem akármilyen feladattal kapcsolatban is: mindenki értette-e. És egy feladatot akár négyszer-ötször is elmagyarázunk, míg tényleg mindenki meg nem érti – aki akarja. Merthogy az erőszak és a félelem szerintem nem tartozik a pedagógus eszköztárába. Viszont az olvasmányok lelkes, személyre szabott ajánlása annál inkább! Mára büszkén mondhatom, hogy középiskolás tanítványaim közül néhány komoly egyetemi stúdiumoknak megfelelő olvasmányélménnyel végezte el a középiskolát filozófiából, történelemből. A fizikatörténeti olvasmányok pedig a matematikából fölmentett, vagy a gyengébb képességű tanulók számára is

elérhetővé tették a természettudományok szépségeit. A lelki bajokkal küzdőket a pszichológia irodalma vezérelheti nyugodtabb vizekre, a művészetek iránt érdeklődőket is elkalauzolhattam egy-egy jó filozófiai műhöz. Platónt, Ortegát sok tanulóm olvasta lelkesen, akárcsak Marcus Aurelius elmékedéseit. Boldogan ismerem el, hogy én is rengeteg jó könyv olvasmányélményével gazdagodtam tanítványaim jóvoltából. A kölcsönösség megerősíti önbizalmukat és szemlátomást lelkesítőleg hat rájuk is.

Pályám elején a szigorú, kivételt nem ismerő következetesség hívének éreztem magam, a beírások, fegyelmi fokozatok pontos betartójaként intők tucatját írtam az ellenőrzőkbe. Sokkal rugalmatlanabb, görcsösebb, feszültebb voltam, ha magatartási problémákkal találkoztam. De már az első években rájöttem, a fegyelmi vétségek mögött a figyelem utáni sóvárgás húzódik meg sokszor. Vagyis a gyermek rejtett célját szolgálom, ha a büntetés idejére is, de csak vele foglalkozom. Ezt máig kényes határnak érzem munkám során. A pszichológia elmélyült tanulmányozása segített. Tudatosodott bennem saját pedagógiai álláspontom és ráadásul a kísérleti pszichológia eredményeivel vettem össze álláspontomat.

Pár hete olvastam, hogy a viselkedés-terápia megújítója, a behaviorizmus egyik legnagyobb 20. századi egyénisége, Skinner sem támogatta a büntetést, mert a viselkedés szabályozásának hatástalan módszerének találta, mely csak rövidtávú viselkedésváltozást eredményez, mivel oda vezet, hogy az alany megpróbálja elkerülni a büntető ingert, ahelyett, hogy elkerülni igyekezne a büntetést kiváltó viselkedést. Pszichológiai ismereteim hiányosságával együtt, tudatlanságomban is mindig a neobehaviorizmus álláspontján voltam: a tanulást csakis tartós viselkedés-változásként tudtam felfogni. Mindig azt vártam, s várom ma is, hogy tanulóim matematika, fizika, történelem vagy filozófia óráim után más, lehetőleg jobb emberekké váljanak. Teljesen egyet tudok érteni a NAT kompetencia alapú szemléletével: a különböző készségek, képességek kifejlesztése, megerősítése legyen a cél. A büntetések korábbi szigorúságán tehát enyhítettem és a véletlenszerűség magatartás-változtató erejét tapasztalataimból (is) fölismerve, igyekszem diákjaimat **önfegyelem**hez segíteni.

Hat éve találkoztam (talán újra) a gumicukor-teszt néven közismert kísérlettel¹⁶⁰. Ebben az ötéves gyerekek lehetőséget kapnak arra, hogy megegyék az eléjük helyezett édességet, de ha képesek várni pár percet amíg az óvónéni visszajön, akkor kaphatnak másikat is. Valaki képes volt kivárni, valaki nem. Eddig semmi különös nincs a dologban. Csakhogy a kísérlet vezetői azt találták, hogy tíz, húsz, harminc év múlva a teszt eredménye pontosabban jelezte előre a sikeres egyetemi felvételt, a várható fizetés mértékét, a családi élet boldogságát, mint a szülők gazdasági, szociális helyzete, társadalmi presztízse vagy bármi más. (Ugyanezt Allport 'A személyiség alakulása' című remek könyvében úgy írja, hogy a vágy kielégítésének késleltetése a legállandóbb jellemvonásunk.) Még ezen sincs csodálkoznivaló, mivel utánagondolva úgy érezhetjük, az önfegyelem valóban a sikeres emberi élet egyik legfőbb kulcsa. Csakhogy tanárként azzal az elborzasztó, ki nem mondott ténnyel néztem szembe, hogy eszerint a gyerekek 'önfegyelme' az iskolai évek alatt jótányit sem növekedett. Vagyis az 50-es években az USA-ban is alkalmazott 'porosz' fegyelmezés legalábbis vitatható sikerű. Tovább gondolkozva a hétköznapi életből újabb és újabb példákat találtam erre a „tényre”. A külső erőszaknak való engedelmesség nem vezet valódi önfegyelemhez. Ez a gondolatmenet alátámasztotta a fegyelmezésről alkotott gondolataimat és szülőként szerzett tapasztalataimat.

Ehhez kapcsolódik a következő tanácsom pályakezdő kollégáimnak: a gyakorlatukban felmerülő problémák megoldásához tanulmányozzák elmélyülten a pszichológiai tudományokat: szociálpszichológiát, személyiség-lélektant, nevelés-elméleteket, a különböző pszichoterápiás

¹⁶⁰ http://nol.hu/archivum/lap-20081011-20081011_hv-7-7409

irányzatokat. Az egyetem alatt bármilyen érdeklődéssel olvassa és tanulja is valaki e tudományokat, a gyakorlat és tapasztalatok hiányában nehezen igazodik ki az elméletek között. Legalábbis én így voltam vele. Viszont ha nevelői munkámban nehézségekkel szembesültem, mindig a pedagógiai szakirodalomban kerestem iránymutatást. Vagyis megtoldanám a kiváló nevelés-elméleti professzor Fináczy Ernő tanácsát, - hogy minden tanár lehetőleg állandóan olvasson saját szakjához kapcsolódó szakirodalmat, szépirodalmat és filozófiai műveket is, - azzal, hogy a pszichológia szakirodalmát is lehetőségig tanulmányozza; hogy a pszichológia tudománya alkalmazott tudománnyá válhasson a pedagógiai gyakorlatban. A valódi pedagógiai tudás elmélet és gyakorlat összeolvadása az intuícióban. Ugyanis hivatásom terhét csak azért érezhetem könnyebbnek az eltelt két évtized után, mert szakértelmem és emberi érettségem növekedett az idő haladtával. Legfontosabbnak ugyanis mindig a tanár személyiségét éreztem az iskolai munka során, ezért legfőbb tanári feladatomban az önképzést tartom. Bár a fent említett igazgató-helyettes asszony arra is igyekezett felhívni a figyelmemet, hogy a nagy tanár egyéniségek kora lejárt és a team-munka idejét éljük, én kitartok Eötvös Lóránd 1891-ben papírra vetett gondolatai¹⁶¹ mellett: *„nem mindig csak rendszeresített tanszékekhez keressük a tudóst, hanem inkább az érdekes, a tudós kedvéért állítsuk föl a tanszéket. (...) Tudományos az iskola, tudományos a tanítás ott, ahol tudósok tanítanak. Hozzátehetem, hogy tudósok nem a sokat tudót, hanem a tudomány kutatóját nevezem. A tudósok tanítása annyiféle, ahány a tudomány és ahány maga a tudós; az egyik a részletekbe mélyed, a másik inkább az általános tételekkel foglalkozik; az egyik szaval, a másik diktál; az egyik kísérletez, a másik dedukál; egy mintára szabni valamennyit lehetetlen, de nem is szabad, mert értéket e tanításnak éppen egyéni jellemvonása ad. A tudós, ki a tudomány igazságát hallgatói előtt mindig újra meg újra fölfedezni látszik, s az egyes tételeket a maga módja szerint egy épületben összehordja: annál biztosabban fogja hallgatóinak érdeklődését felébreszteni, mennél inkább sajátja az a gondolatmenet, amelyet követ. Igaz, hogy az ilyen előadások nem terjedhetnek ki egyaránt minden részletre, s ezért nem adhatnak annyit, mint amennyit például egy nagy kézikönyv vagy enciklopédia elolvasása vagy felolvasása adna, de lehetővé teszik azt, ami ennél sokkal fontosabb, és amire a könyv holt betűje nem képes, hogy ti. már a kezdő is bepillantasson a tudomány lényegébe, s ne csak eredményeit csodálja meg, hanem kutatásának módszereivel is megismerkedjék.”* Vagyis remélem a nagy egyéniségek, érett személyiségek kora sosem jár le, függetlenül a team-munkától. Ahogy diákok az érettséget példáról tanulják, *„A gondolkodásban önállóságot csak az olyan tanár tanítása adhat, aki maga önállóan gondolkodik.”* - Az önálló gondolkodásra nézve is igaznak érzem ezt, ahogy Eötvös írta.

Persze a jogszabályok ismerete is fontos. Sosem felejttem el azt a megkönnyebbülést és egyben szomorúságot, amit évekkel később a törvény olvasásakor éreztem. A pótvizsgákról kezdő tanárként minden kollégámtól annyit hallottam, hogy legfeljebb kettést lehet adni. Attilával megbeszéltem, ha ötöst ír, hármast adok neki. Segítettem neki fölkészülni, de csak négyesre sikerült, úgyhogy kettést írtam a vizsgalapra. Még egy felelő volt, s mikor véget ért a felelés, rohantam volna ki, hogy átírom hármásra, de addigra sietnie kellett és elment már bizonyítványában az elégséggel. Szorgalma megérdemelte volna a jelest is. Mostanra az osztályozást motiváló erőnek tekintem a kultúra szolgálatában. Följegyzem tanári noteszomba azt is, ha valaki egy-két ponttal maradt le a jobb jegyről a dolgozatban és félévkor, év végén igyekszem a személyiségekhez igazítani a kerekítést. Ne legyen természetes, hogy valaki megkapja a jobb jegyet, mert önteltté teszi és lustábbá, a külső jutalmazás elnyomja a belsőt (vagyis nem a tanulást tekinti önjutalmazónak, sikernek a megértést, hanem a jobb jegyet) és mindenki csak azt becsüli, amiért megdolgozott – van akita a „túl-osztályzás” motivál, hogy

¹⁶¹ In: Eötvös Loránd: Az egyetem feladatáról. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 38-41.o.

leküzdje a szakadékot értékelés és önértékelés között; van, aki önmagához képest nyújt sokat és a szorgalom a legértékesebb tulajdonságok egyike, miért ne jutalmaznánk; és van akit csak szigorúsággal lehet rávenni arra, hogy a tananyaggal is foglalkozzék és ezzel kap esélyt arra, hogy a rendszeres szellemi munka szokásává váljék.

Az alábbi fogalmazványt érettségiző diákjaimnak adtam, hátha nem adtam világos példát arra, mit gondolok róla.

És itt a már fentebb olvasható **Az érett személyiség jellemzői** /Wayne W. Dyer meghatározásából kiindulva/ zárta az eszmefuttatást.

A Rádióban elhangzott vitaműsorra való készülésem eredménye:

A fegyelmezésről

A fegyelem és figyelem Montágh Imre könyvének címében is különbözik. *Fegyelem vagy figyelem?* Én kizárólagosnak értékelem ezt a vagy-ot, ami elkülöníti a két fogalmat. A figyelem a belső erők **önkéntes** koncentrációja, míg a fegyelmeztség külső erőnek való engedelmesség (melyek ma már talán nem is olyan gyakran – még a gyermekkorban belsővé válnak). Ezek a külső erők eredendően (szüleink, nevelőink esetében) nagyobbak, mint amivel gyermekként, újszülöttként rendelkezünk, vagyis az életünk függ tőle, hogy csecsemőként szüleink jóindulatát elnyerjük, megtartsuk. Hozzászokunk, hogy alkalmazkodnunk kell és személyiségünk bizonyos részei (haragos, dühös, önző-énünk stb.) nem-kívánatosak (ezeket idővel lehasítjuk magunkról, megtanuljuk elrejteni környezetünk elől és egy álarcra, hamis énnel élni. Védekezésük társfüggőkké vagy intimitás-kerülőkké lehetünk.). A pszichológiai születés, vagyis önállóvá-függetlenné válás, leválás a szülői tekintélyről töredékesen sikerülhet a mai patriarchális világban, vagyis abból a feltevésből indulhatunk ki (és ezt pedagógiai tapasztalataim is megerősítik), hogy többé-kevésbé sérülten érkezik mindenki a középiskolába. Hogy ezt hihetőbbé tegyem, megjegyzem: Mindenki átél erőszakos helyzeteket, jeleneteket legalább filmen, ha nem családjában, barátai között, iskolájában, interneten, tettelesen vagy verbálisan, vagy szeretet-megvonás, elhanyagolás, figyelmetlenség, bántalmazás (akár fizikailag, akár érzelmileg), megalázás, megszégyenítés formájában. Ha az erőszak ellenünk irányul, akkor égető sebet ejt lelkünkön, mérgezi szerető-képességünket, önértékelésünket összezúzza, megszégyenít, ha „csak” tanúi vagyunk mások megalázásának, akkor problémamegoldó formaként, az áldozattal vagy az agresszorral való azonosulás útján válik viselkedési mintává bennünk, mérgezi lelkünket. Az erőszak ördögi köre, ha az átélő elveszíti valódi énjét és azonosulva az erőszaktevővel továbbadja a számára is fájdalmas mintát – ami nagyon gyakori a pszichológia megállapítása szerint is. De a Virginia Satir által elemzett sérült kommunikációs minták (melyeket családterapeutaként megfigyelt és gyógyított): a behódolás-engesztelés, zavartság, okoskodás, erőszakos-vádoló is a patriarchális/társfüggő/destruktív/tekintélyelvű/autoriter helyzeteket követő önértékelési zavarokból erednek. Az önértékelés-önbecsülés személyes energiánk forrása! Persze gimnazistaként a *konformizmus* helyett választhatjuk a *lázadást* is, másik végletként. Az iskolai rendszernek a „forradalmár”-típusú, az erős akarátú, érzelmetli gyerekek általában problémát okoznak, gyakori megoldásként eltanácsolják őket másik iskolába.

A külső kényszer, fenyegető-megfélemlítő fegyelmezés persze legtöbbször „csak” belső lázadást, ellenállást vált ki, de ez sem lebecsülendő. Szeretném mindenki figyelmét felhívni a kötelező olvasmányok kiváltotta hatásra, feltenni a kérdést: vajon hányan olvasnak verseket érettségi után,

hogy most a természettudományokkal, matematikai autodidaxisról ne is beszéljek. Tanártársaim misehallgatási eredményességét is megdöbbenve tapasztaltam olykor...

A fegyelem akkor helyénvaló, ha **ÖNFEGYELEM**, vagyis szereteten alapul és ekkor már fegyelem is egyben! A külső erő csak behódolást szül, tartósan nem változtatja meg a magatartást, nevelői értéke nincs. A gumicukor-teszt tragikusan „elfelejtett” jelentősége EZ! Nem meglepő, hogy a vágy-kielégítés késleltetésében jártas (vagyis önfegyelemmel bíró – mert hisz *megehették volna, ha akarták!*) személyek sikeresebbek lesznek munkájukban, családi életükben, testi-lelki egészségükben, **de az már igen, hogy ez öt éves korra véglegesnek tűnően kialakul**. Hiszen az óvodások sok éven keresztül jártak iskolába, ahol az USA-ban is a hagyományos módon fegyelmezték őket az 50-es, 60-as években. Ez pedig mindenki által megérthetően jelzi: önfegyelemre a külső erőszakosság nem tanít.

Az a szülő, aki magából kikelve üvölt vagy veri gyermekét, mert az kistestvérét bántalmazta, nem érheti el a kívánt hatást, hisz ő maga is arra mutat példát, hogy az agresszió a megoldás. A lusta, pontatlan, megbízhatatlan, felületes, tudálékos, szeretetlen tanár/nevelő hatása... ha még erőszakos, megalázó, megfélemlítő, cinikus, szarkazmussal teli, gúnyolódó, semmibe vevő, érzéketlen...

A patriarchális világunkban megszokottá vált erőszak teremti meg sajnos máig hatóan a diktatúrák alapjait. Ma is diktatúrában nőnek föl gyermekeink és elég visszaidézni a nürnbergi per védekezéseit, hogy lássuk: a vak engedelmisség, a megkérdőjelezhetetlen tekintély, vasfegyelem milyen kegyetlenséghez vezet. A szabadság, önállóság, felelősség hiányában nevelődő diákjaink az iskolában NEHEZEN tehetnek szert a fentiekből fakadó erényekre: A vak engedelmisség helyett Aquinói Szent Tamással az értelemre helyezném a hangsúlyt: És BÍZNUNK KELL BENNE, hogy tanítványaink megértik, átérzik és begyakorolva viselkedésük egyik irányítójává teszik az **ÖNFEGYELMET**.

Ezért előremutatóan, a jövőre helyezve a hangsúlyt, párkapcsolatukra vonatkozólag igyekeztem megértetni a matematika, fizika stb. óráimon való önfegyelem, tanulás, leckeírás fontosságát, értelmét. Nem kívánom tovább rombolni önértékelését senkinek. Türelemből példát... de felelősnek érzem magam a tudással felvértezve: ha embertársam a szakadék felé rohan, kötelességemnek érzem figyelmeztetni, ott boldogtalanság vár rátok és gyerekeitekre is...!

A fegyelem erőszakon alapulva terméketlen, sivár rendet teremt az osztályteremben, de a cél a termékeny ÉLET (kérdések, válaszok, keresés, kutatás, alkotó-öntevékenység, önszervezés, együttműködés). Kierkegaard pontosan fejezte ki: ami nem érinti egzisztenciánkat, legbelső lényegünk nem alakul át hatására, az érdektelen, felesleges semmisség. Hogy az iskola ne ilyen hatásokkal bírjon csak, ehhez a fegyelmezés más formáját kívánom alkalmazni már hosszú évek óta, és egyre tudatosabban.

„Az ember csak akkor tud tanulni, ha értékeli saját magát és ha úgy érzi, mások is értékeli” (Satir 26.o.) viselkedésünk a minta, melyből a gyermek tanul...

„A tanár minden szava, arckifejezése, gesztusa, cselekedete üzen valamit, amivel hozzájárul a gyermek önértékeléséhez. Olyan szomorú, hogy sok tanár nem veszi észre, milyen üzenetet küld!” (Satir 34.o. tanár helyett szülő)

H melléklet, A 2010 óta általam olvasott pszichológiával és a helyes életmóddal kapcsolatos könyvek listája, mely emlékezetem hiányos volta és a könyvek hozzáférhetetlensége miatt (sokat csak kölcsön kapva olvastam, nincsenek meg könyvtáramban) nem teljes. Nem az olvasás (és újraolvasás) időrendjében, hanem abc-rendben közlöm őket, mert emlékezetem cserben hagy. Ezzel beismerem, szellemi fejlődésem képe még ez utóbbi néhány évet tekintve is elhalványult mára előttem, de a lista

jelzi, nagyjából hol tartok ma. Többet közülük kétszer, háromszor is végigolvastam és legtöbbjüket ki is jegyzeteltem. Néhányukat félbehagytam, de így is hatással voltak gondolkodásomra. Rövid, dőlő betűs ismertetőt fűztem némelyikhez, a tanári munkámban leghasznosabbnak találtakat pedig vastagon szedtem. Le kell szögezmem, hogy egyetemi pszichológia tanulmányaim után már nem vártam volna, de óriási hatást gyakoroltak olvasmányaim tanári munkámra. Szinte újraértelmeztem minden fontosabb pszichológiai elképzelésemet olvasmányaim hatására. Egy gyakorló tanárok számára hasznos személyiség- és fejlődépszichológia és terápiás beszélgetések vezérfonalául is szolgálható mű megírása körvonalazódik bennem ennek hatására. A könyvekből tanult elméletek, jegyzeteim, vázlataim, magam alkotta modelljeim személyes tanári munkám gyakorlatában kerülnek kipróbálásra. A diákok ellenvetései, kiegészítései, kérdéseik, fiaim, feleségem, barátaim érvei pedig tovább csiszolják gondolataimat, de a mű megírása még csak érlelődik bennem.

Módszerem az olvasmányok felkutatásában az volt, hogy Rogers művéből kiindulva megkerestem az általa hivatkozott szerzőket, az általa idézettek alapján számomra is érdekesnek tűnő munkák során haladtam így keresztül. Szerzőket és könyveket kutatva könyvtárban, antikváriumban, könyvesboltokban, interneten és kollégáktól is kölcsön kérve. Bibliográfiákban kipipálva a megismert, aláhúzva a fontosnak gondolt szerzőket, műveket.

Íme tehát az olvasottak jegyzéke:

- Abrahamson, Eric- David H. Freedman: Tökéletes rendetlenség. Hvg Kiadó, Budapest, 2007.
- Allport, Gordon W.: A személyiség alakulása. Gondolat Kiadó, 1980. *Remek átfogó rendszerezés!*
- Andreas, Steve: A változás te magad légy. Nyitott Könyvműhely, 2009.
- Andreas, Steve: Énkép. Libri, 2015.
- Atkinson és mások: Pszichológia. Osiris, 1997. *Áttanulmányozni még nem volt időm az egész könyvet, a számomra legérdekesebb fejezetekkel végeztem eddig.*
- Bálint István (szerk.): Válogatás a nemzetközi alkoholológiai szakirodalomból. Medicina Kiadó, 1981. *Számomra meglepő módon a személyiség-elméleti gondolataim alapmodellje is az egyik tanulmányból ered. Jó bevezető a tudományos orvosi gondolkodásba.*
- Bancroft, Lundy: Mi jár a bántalmazó fejében? Háttér Kiadó- NANE, Budapest, 2015.
- Bancroft, Lundy- Jay Silverman- Daniel Ritchie: Lehet-e jó apa a bántalmazó? Háttér Kiadó- NANE, Budapest, 2013.
- Bayer István: A kábítószer. Gondolat Kiadó, 1989. *Tárgyilagos, kultúrtörténetbe ágyazott leírás.*
- Bánki M. Csaba: Az alkoholizmus biológiai kutatásának eredményei. Medicina, 1984. *Ha ezekkel az ismeretekkel felvértezi magát a tanár, senki nem fogja félvállról venni előadását az alkoholról!*
- Bánki M. Csaba: Az agy évtizedében. Biográf Kiadó, 1994.
- Beck, Judith S.: Kognitív terápia kezdőknek és haladóknak. Magyar Viselkedéstanulmányi és Kognitív Terápiás Egyesület, Budapest, 2014.
- Benkő Noémi: NO DROG Bibliaiskolák Közössége, 2003. *Rövid, tömör munka, a biológiai hatásmechanizmusok leírásával kellett volna kiegészítenie szerintem a szerzőnek, de így is segít a gyors tájékozódásban.*
- Berckhan, Barbara: Verbális önvédelem. Bioenergetic Kiadó, Budapest, 2017. *Nagyon jó, rövid segítség a bántalmazott helyzetbe kerülteknek.*
- Bereczkei Tamás: A megtévesztés pszichológiája. Typotex, 2016.
- Berentés Éva: Az érett személyiség. Pro Personal, 2012.

- Berne, Eric: Emberi játszmák. Háttér Kiadó, Budapest, 2009.
- Berne, Eric: Sorskönyv. Háttér Kiadó, Budapest, 1997. *Ez számomra érthetőbb és érdekesebb volt, mint a másik könyve. Segített átlátnom a kommunikáció során fellépő lélektani helyzeteket.*
- Bettelheim, Bruno: Az elég jó szülő. Gondolat Kiadó, Budapest, 1994.
- Bircher, dr. Ralph: A táplálkozásban titkos dokumentumai. Kétezerregy Kiadó, 2008.
- Boldizsár Ildikó: Meseterápia. Magvető Kiadó, Budapest, 2017.
- Bosco János: Oratóriumi emlékiratok. Don Bosco Kiadó, 2012.
- Bosco, Teresio: Don Bosco, új életrajz. Don Bosco Kiadó, 2003.
- Bowlby, John: A biztos bázis. A kötődés-elmélet klinikai alkalmazásai. Animula Kiadó, Budapest, 2009.
- Bradshaw, John: Vissza önmagunkhoz. A bennünk élő gyermek felfedezése. Duna International, h.n., é.n.
- Brizendine, Louann: A férfi agy. Libri, é.n.
- Brizendine, Louann: A női agy. Libri, é.n. *Mindenképp tanulságos elolvasni az ellenkező nem mélyebb megismeréséhez, megértéséhez a biológiai alapokig nyúló viselkedés-magyarázatokot.*
- Brooks, David: A társas lény. A sikeres élet rejtett dimenziói. Libri, 2013.
- Buda Béla (szerk.): Pszichoterápia. Gondolat, 1981. *Néhány fejezetét és a bevezető tanulmányt olvastam csak.*
- Burr, Alisson: Alkoholista a családban. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Buttler-Bowdon, Tom: Pszichológia dióhéjban. Hvg, 2007. *Nagyon jó tájékoztató és kedvcsináló!*
- Cabane, Olivia Fox: Személyes vonzerő. A karizmatikus ember titka. Libri, 2015.
- Campbell, Thomas- T. Colin Campbell: Kína-tanulmány. Park Kiadó, 2012.
- Carr, Allen: Leszokni a dohányzásról? Így könnyű. Park Kiadó, 2011.
- Changeux, J-P.: Agyunk által világosan. Typotex, 2000.
- Cloud, Henry- John Towsend: Határaink. Harmat Kiadó, Budapest, 2016. *Pszichológiai gondolkodásomra nagyon nagy hatással volt. Erre a műre alapoztam gondolataimat!*
- Cloud, Henry- John Towsend: Párhatárok. Harmat Kiadó, Budapest, 2013.
- Csernus Imre: A fájdalom arcai. Jaffa Kiadó, 2011.
- Csernus Imre: A kiút. Jaffa Kiadó, 2013.
- Csernus Imre: Ki nevel a végén? Jaffa Kiadó, 2008.
- Csíkszentmihályi Mihály: Az öröm művészete. Libri, 2013.
- Damasio, Antonio R.: Descartes tévedése. Érzelem, értelem és az emberi agy. AduPrint, Budapest, 1996. *Nagyon izgalmas, de nehéz munka!*
- David, Susan: Érzelmi rugalmasság. Hvg, 2017.
- Davidson, Richard- Sharon Begley: Az agy érzelmi élete. Akadémiai, 2013.
- Deacon, Louise: Pszichológia – Hogyan értsük meg önmagunkat és másokat? Scolar Kiadó, Budapest, 2018. *Remek összefoglalás a legfrissebb eredmények figyelembevételével.*
- Demarais, Ann- Valerie White: Első benyomás. Hvg, 2008.
- Doidge, Normann: A változó agy. Park, 2010.
- Dufty, William: Cukor blues. Kétezerregy Kiadó, 2011.
- Duhigg, Charles: A szokás hatalma. Casparus, 2012.
- Earleywine, Mitch: Marihuána, a tudomány álláspontja. Edge 2000. Budapest, 2004.
- Ericsson, Albert- Robert Pool: Csúcsteljesítmény. A szakértelem és a kiválóság pszichológiája. Hvg Kiadó, h.n., 2018.

Evans, Patricia: Szavakkal verve. Szóbeli erőszak a párkapcsolatokban. Háttér Kiadó – NANE Egyesület, Budapest, 2012. *Megrázó és szemet nyitó könyv! Fontos olvasmány lehet minden tanárnak, mert a bántalmazás lelki, fizikai és/vagy szexuális formája ma Magyarországon több mint kétmillió nőt érintett vagy éppen érint. Tananyagga' kellhetne válnia annak, hogy a lányok felismerjék az erőszakos és uralkodni vágyó fiúkat és elkerüljék a bántalmazó párkapcsolatot.*

Farren, Mick: Túlpörögve, az amfetamin kultúrtörténete. Könyvfakasztó Kiadó, 2010.

Fascie Bertalan: Don Bosco nevelési módszeréről – Források és magyarázatok. Magánkiadás, 1991. *Lélekiemelő munka.*

Feldmár András: Szégyen és szeretet. Jaffa, 2008.

Fischer, Helen: Miért szeretünk? Nyitott Könyvműhely, 2010.

Fischer, Helen: Te vagy az én párom? Nyitott Könyvműhely, 2009.

Forward, Susan: Érzelmi zsarolás. Édesvíz Kiadó, Budapest, 1998.

Forward, Susan: Mérgező szülők. Háttér Kiadó, Budapest, 2014. *A diákokkal foglalkozva alapvető munka!*

Forward, Susan: Mérgező anyósok és apósok. Háttér Kiadó, Budapest, 2016.

Frankl, Viktor E.: ...és mégis mondj igent az Életre! Pszichoteam Mentálhigiénés Módszertani Központ, Budapest, 1988.

Frankl, Viktor E.: Orvosi lélegzõdozás. JEL Kiadó, 2015.

Frenkl Róbert: Maradj fiatal! A sportolás és az egészség. Subrosa Kiadó, h.n., 1995.

Freud, Anna: Az én és az elhárító mechanizmusok. Animula, é.n.

Freud, Sigmund: A mindennapi élet pszichopatológiája. Cserépfalvi, é.n.

Freud, Sigmund: Esszék. Gondolat, 1982.

Friedmann Schultz von Thun: A kommunikáció zavarai és feloldásuk. Háttér Kiadó, 2012. *Ebből a két könyvből értettem meg igazán, mi történik beszélgetés közben!*

Friedmann Schultz von Thun: Kommunikációs stílusok. Háttér Kiadó, 2014.

Fromm, Erich: A szeretet művészete. Háttér Kiadó, Budapest, 1993. *Máig alapvetőnek gondolom. A diákok számára könnyen olvasható, az utolsó fejezete pedig 25 év után még mindig segít nekem is.*

Garcia, Héctor- Francesc Miralles: Ikigai. A hosszú élet japán titka. Bookline, 2016.

Gendlin, Eugene T.: Fókuszolás. Edge 2000, Budapest, 2009.

Goleman, Daniel: Érzelmi intelligencia. Háttér Kiadó, 1997.

Gotaas, Thor: A futás világraszóló története. Typotex, 2016.

Gottman, John- Nan Silver: A jól működő házasság hét alapelve. Kulcslyuk Kiadó, 2016. *A házasságra való felkészülésre tudományosan jobban alátámasztott könyvet jelenleg nem tudnék ajánlani!*

Gottman, John: Min múlik egy házasság? És mit tehetünk érte? Jaffa Kiadó, Budapest, 2017.

Graham, dr. Douglas N.: 80/10/10. Bioenergetic Kiadó, Budapest, 2016.

Graham, James: Az alkoholizmus titkos története. Holistic, Budapest, 1996.

Greene, Robert: A kiválóság hatalma. Mindenki ott a lehetőség. Hvg, 2016.

Grimm, Hans-Ulrich: A leves hazudik. Kétezerregy Kiadó, 2007.

Hadfield, Sue- Gill Hasson: Asszertivitás. Scolar, 2012. *Nagyon hasznos, gyakorlatias!*

Hadot, Pierre: A lélek iskolája. Kairosz Kiadó, Budapest, 2010.

Hardy, Chris- Marty Gallagher: Egészség tiszta erőből. Jaffa Kiadó, 2016. *Ha egyetlen könyvet kellene ajánlanom mély érdeklődésű, alapos fiúknak az egészségről, ezt ajánlanám!*

Harford, Tim: Alkotó rendetlenség. Hvg, 2017.

Herman, Judith: Trauma és gyógyulás. Háttér Kiadó-NANE, Budapest, 2011. *Döbbenetes, megrázó és nagyon hasznos!*

Hofmann, Albert: LSD – Bajkeverő csodagyerekem. Egy „varázsszer” felfedezése. Edge 2000. Budapest, 2006. *Nagyon érdekes és roppant tanulságos munka! Tudományos, alapos, felelősségteljes.*

Honoré, Carl: Slow - A lassúság dicsérete. Lazy, Szeged, 2014.

Horváth-Szabó Katalin: A házasság és a család belső világa. Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet, Párbeszéd Alapítvány, Budapest, 2007.

John, Dan- Pavel Tsatsouline: Nyers erő. Jaffa Kiadó, Budapest, 2014.

Kabat-Zinn, John Bárhová mész, ott vagy. Éberségmeditáció a mindennapi életben. Ursus Libris, 2009.

Kádár Annamária: Mesepszichológia. Kulcslyuk Kiadó, 2013.

Kohlrieser, George: Tűszok a tárgyalóasztalnál. Konfliktuskezelés mesterfokon. Háttér Kiadó, 2013. *Tanároknak! Bár néhány diákom is érdeklődéssel olvasta...*

Kon, I. Sz.: A barátság. Kossuth Könyvkiadó, 1977.

Kon, I. Sz.: Énünk nyomában. Kossuth Könyvkiadó, 1989.

Kon, I. Sz.: Kultúra és szexológia. Kossuth Könyvkiadó, 1981.

Kovács András, Kiss András, Landi Anna: Miért ne dohányozzunk? Honvédelmi Minisztérium, 2004. *Rövid, pontos, lényegre törő orvosi munka. A könyv érveit hallván gyakran fordultak hozzám a diákok az óra utáni szünetben, hogy tudnék-e segíteni nekik a leszokásban, barátaik, szüleik leszoktatásában. Nem éltem át a függőséget, de Allen Carr könyvét szoktam ajánlani.*

Kozéki Béla: A fegyelmezett személyiség kialakítása. Tankönyvkiadó, Budapest, 1983.

Laing, R.D.: Az élmény politikája, az édenkert madara. Hvg, Budapest, 2018.

Lange, Alfred: Értelmesen élni. JEL Kiadó, 2004. *Nagyon jó és rövid összefoglalása a logoterápiának. A segítő mentalitás kiválóan elsajátítható belőle.*

Lazarus, Arnold: Multimodális-terápia. Animula, é.n. **A leghatékonyabb terápiás elméleti megközelítés szerintem.**

Lazarus, Arnold: Esküvő előtt, esküvő után. 24 közkeletű tévhit a párkapcsolatról. Móra Könyvkiadó, 2002.

Lazarus, Arnold- Allen Fay: Megtehetem ha akarom. Animula, 2015.

Lauster, Peter: A társ kapcsolat krízisei. Mérték Kiadó, Budapest, 2006.

Lauster, Peter: A szerelemről, a szeretetről. Ahogy egy pszichológus látja. Magyar Könyvklub, Budapest, 1998.

Leary, Timothy: Az eksztázis politikája. EDGE 2000. Budapest, 2003.

Liedoff, Jean: Az elveszett boldogság nyomában – A kontinuum-elv. Kétezeregy Kiadó, h.n., 2015.

Lindenfield, Gael: A harag méreg vagy orvosság? Park, 1995.

Ludas M. László (szerk.): A szexualitásról. Tankönyvkiadó, 1975.

Lyubomirsky, Sonja: Hogyan legyünk boldogok? Ursus Libris, 2008.

Malone, T.P.- P.T. Malone: A bensőséges kapcsolatok művészete. Ursus Libris, 2004.

Máté Gábor: A sóvárgás démona. Libri, 2012.

McMahon, John: Kiút az alkoholproblémából. Harmat, 2014.

Mercola, dr. Joseph: Égesd a zsírt. Édesvíz Kiadó, Budapest, 2018.

Mérő László: Az érzelmek logikája. Tericum Kiadó, 2010. *Nagyon jó, logikus és érdekes ismertetése az emberi érzelmeknek!*

Mérő László: Észjárások. Tericum Kiadó, 1997.

Miller, Alice: A tehetséges gyermek drámája és az igazi én felkutatása. Osiris Kiadó, Budapest, 2016. *Tömör és pontos ismertetése a pszichoterápia lényegének, céljának, működésének.*

Miller, Alice: A test kiáltása. A szülői bántás hosszú távú hatásai. Ursus Libris, 2017.

Miller, Alice: Kezdetben volt a nevelés. Pont Kiadó, 2016. *Megdöbbenő és elgondolkodtató olvasmány a „porosz fegyelem” következményeiről. A legalaposabb pszichológiai elemzés, amit ismerek a náci bűnösök lelkivilágáról.*

Mischel, Walter: Pillecukorteszt. Hvg, 2015. *Az egyik kedvencem...*

Neill, A.S.: Summerhill. A pedagógia csendes forradalma. Kétezerregy Kiadó, Budapest, 2004. *Minden pedagógusnak ajánlom alapos áttanulmányozásra, átgondolásra!*

Nichols, Michael P.: Értő hallgatás. Édesvíz Kiadó, Budapest, 2014. *Minden benne van, amit az erőszakmentes kommunikációról tudni érdemes.*

O'Sullivan, Suzanne: Rejtélyes betegségek. Hvg, 2017.

Ozolin, Nyikoláj: Az erő és állóképesség titka. Új Magyar Könyvkiadó, h.n., é.n.

Peck, M. Scott: Úttalan utakon. Láng Kiadó, h.n., 1990.

Pennebaker, James W.: Rejtett érzelmeink, valódi önmagunk. Háttér, 2005. *Remek könyv az írás gyógyító erejéről! Hatékony segítség lehet.*

Perls, Fritz: A Gestalt-terápia alapvetése. Ursus Libris, 2004.

Pléh Csaba: A pszichológia örök témái. Typotex, 2008.

Quoist, Michel: Beszélj nekem a szerelemről. Szent Gellért Kiadó, 1994.

Robbins, John: Százévesen egészségben. Partvonal Könyvkiadó, 2011. *Gyönyörű gondolatokban gazdag! Még történelem-szemléletemre is formáló hatással volt. Eddig háromszor olvastam, de mindig szívet melengető olvasmány!*

Rogers, Carl: Valakivé válni: a személyiség születése. Edge 2000, Budapest, 2010.

Rosenberg, Marshall: A szavak ablakok vagy falak. Erőszakmentes kommunikáció. Agykontroll, Budapest, 2001.

Santandreu, Rafael: A boldogság receptje. Libri, 2015. *Nagyon hasznos olvasmány a lehangolt diákok számára!*

Santandreu, Rafael: Rózsaszínben a világ. Libri, 2016.

Satir, Virginia: A család együttélésének művészete. Coincidencia Kft., Budapest, 1999.

Satir, Virginia: Sokféle arcunk. Háttér Kiadó, é.n.

Sárkány Péter: Filozófiai lélekgyógyászat. JEL Kiadó, 2008. *Önkéntelenül ezt a tevékenységet folytattam filozófia tanítása közben mindig, bár a könyv egészét máig sem olvastam el.*

Seligman, Martin: Autentikus életöröm. Laurus Kiadó, 2008.

Selymes Orsolya: Hogyan ne szokjunk le a dohányzásról? Jaffa Kiadó, 2010. *A leszokás pszichológiai folyamatának elemzése. Allen Carr könyvéből kiindulva mutatja be a folyamatot a pszichológus szerző, aki maga is szenvedélyes dohányos volt.*

Sisson, Mark: Őseink egészsége. Jaffa Kiadó, Budapest, 2014.

Sito, Jerzy: LSD. Magvető, 1978.

Spezzano, Chuck: Ha fáj, az nem szerelem – A sikeres kapcsolatok titka. Bioenergetic, 2013.

Sulloway, Frank J.: Freud, a lélek biológusa. Gondolat Kiadó, 1987. *Én ezt a könyvet javasolnám annak, aki a pszichológiát elméleti megközelítésben kívánja megismerni. Freud nézeteinek beható és mindjárt kritikai bemutatása.*

Szendi Gábor: A nő élete. Jaffa Kiadó, Budapest, 2012.

Szendi Gábor: A nő felemelkedése és tündöklése. Jaffa Kiadó, Budapest, 2009. *Minden férfinak és nőnek ismernie kellene a biológiai, evolúciós gondolatokat a két nem békésebb, boldogítóbb együttélése végett!*

Szendi Gábor: Az önértékelés csapdájában. Jaffa Kiadó, Budapest, 2014.

Szendi Gábor: Boldogtalanság és evolúció. Jaffa Kiadó, Budapest, 2010.

Szendi Gábor: Értelmes szenvedés: a boldogság. Jaffa Kiadó, Budapest, 2014.

Szendi Gábor: Paleolit táplálkozás. A nyugati életmód és a civilizációs betegségek. Jaffa Kiadó, Budapest, 2009.

Szendi Gábor: Párbajok nélkül. Jaffa Kiadó, Budapest, 2013.

Szendi Gábor: Szárnyakat adni. Kitartó és kiváló gyerekek nevelése. Jaffa Kiadó, Budapest, 2017.

Szőőr Anna: Az erőszak neve: Fenség. Erőszak a családon belül. Kairosz Kiadó, 2007.

Tannen, Deborah: Miért értjük félre egymást? Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2001.

Takách Gáspár dr.: Miért ne igyunk... sokat. SubRosa Kiadó, 1995.

Túry Ferenc: Anorexia, bulimia. Print-X-Budavár Kiadó, 2005.

Veér András- Eröss László: A dohányzás rabságában. Art Nouveau Kiadó, é.n.

Wansink, Brian: Evés és nélkül. Hvg, Budapest, 2014.

Watzlawick-Weakland-Fisch: Változás. Animula, é.n. (1989)

Weinhold, dr. Janae B.- Barry K. Weinhold: Intimitáskerülés. Casparus, 2012.

Weinhold, dr. Janae B.- Barry K. Weinhold: Törj ki a társfüggőségből! Casparus, 2012. *A Weinhold házaspár két könyvét találtam eddig a legalaposabb műnek a párkapcsolatainkat fenyegető lelki problémákról!*

Wilber, Ken: A Működő Szellem rövid története. Ursus Libris, 2009.

Wilson, Timothy D.: Ismeretlen önmagunk. Háttér Kiadó, Budapest, 2010.

Wiseman, Richard: 59 másodperc. Akadémiai, 2011.

Wiseman, Richard: Kapd össze magad! Akadémiai, 2013.

Yalom, Irvin D.: A Schopenhauer-terápia. Park Kiadó, 2017.

Yalom, Irvin D.: A terápia ajándéka. Műhelytitkok. Park Kiadó, Budapest, 2013.

Yalom, Irvin D.: Egzisztenciális pszichoterápia. Animula Kiadó, Budapest, é.n.

Yalom, Irvin D.: Szemben a Nappal – a haláltól való rettegés legyőzése. Park Kiadó, 2018.

Yalom, Irvin D.: Szerelemhóhér. Animula Kiadó, Budapest, 2002.

Zimbardo, Philip: Nincs kapcsolat. Hová lettek a férfiak? Libri, 2016.

Zurhorst, Eva-Maria: Szeresd önmagad, és mindegy, kivel élsz. Bioenergetic, 2012.

És végezetül had másoljam ide a 2018. május 4-i ballagásra tervezett egyik búcsúbeszéd mondatait. Ezen alkalommal nem hangzott el a végzős diákok nevében semmilyen szónoklat, mint korábban szokott volt, így ez sem. Végzős osztályom egy tanulója küldte át e-mailben néhány nappal később az általa írt szöveget, nem javítom ki a helyesírását, betűhíven közlöm. Büszkeséggel, szeretettel töltenek el e sorok.

Fuh be kell vajam,eléggé izgulok. Nem azért állok itt,mert én olvasok fel a legjobban vagy mert én szónoklók a legszebben. Hanem mert úgy éreztem, én és az osztályom,hogy van amit meg kell beszélünk. Lehet, hogy kevesen fogják érteni a mondani valónkat és elég valószínű,hogy nem is tudjuk tökéletest választ adni.

Választ arra az örökös kérdésre, hogy milyen is egy jó osztályközösség. Azt kell mondjam hogy 12 év távlatában van akinek 13, ezt pontosan mi sem tudjuk. Sokan úgy gondolják, hogy a jegyek azok amik igazán számítanak egy iskolában. Ezt nem tudom.. Tudom, hogy kilencedik óta a mi osztályunk jegyekben sohasem volt igazán erős ellenben az éles vitákkal. Személy szerint innen köszönteném ezzel kapcsolatban Kovács tanárnőt, Körmendi Farkas Király Vajda tanár urat.. Amennyiben a jegyeket nézzük ki kell jelentenünk az osztályunk nem volt példa értékű. De kit érdekelnek a jegyek, ha tudjuk milyen az amikor egy osztály néma csöndben figyel teljes órákat néma csöndben az osztályfőnöküket. Tudjuk hogy milyen az amikor egy hosszú túra után az osztály megérkezik a nomád, áram nélküli havas fűtés nélküli szállására semmi közepén, és kérdés nélkül, havat lapátol, fát vág és főz minden veszekedés nélkül. Tudjuk milyen az amikor az osztály több száz ember előtt énekel vállat válnak vetve, kéz a kézben. Tudjuk milyen az amikor szünetekben együtt táncol vagy egymáson feküdve beszélget a terem hátsó szőnyegén. Tudjuk milyen az amikor 45 percig üvölt egymással 27 diák és utána kibékül, mert tudják... Tudják, hogy a problémákat kezelni kell és lehet és hogy a nehézségek ellenére az élet szép.

De mégis mi kell mindehez? A válasz három betű. Egy o. egy f. és egy ő.

Azért állok itt, hogy elmondjam milyen hatalmas segítséget, belénk vetett hitet, gondolatot és reményt kaptunk az osztályfőnöküktől. De sajnos nem csak a percek kevesek ehhez de a szavak is. Egyszerűen csak szemléltetni szeretném Keszey Tanár úr, szülők diákok és tanárok előtt.

Itt áll 27 diák akik átszeretnék adni egy őszinte díjat. Ebbe a díjba nincsen belegravírozva hogy az év tanára. Ez a díj egy emlék. Emlék arról, hogy itt áll 27 diák tapsolva és köszönetet mondva mind azért amit kaptunk.

Ákárcsak a kéziratom lezárása előtti napon (2018. október 31-én), a szülői levelező csoporton keresztül érkezett elektronikus levél új osztályom egyik anyukájától.

Kedves Szülők!

Sajnos nem tudom úgy írni a levelet, hogy Keszey tanár úr ne lássa, így furcsa lesz majd az összhatás, de mindenképp szükségesnek tartom megosztani a gondolataimat.

A szülői találkozót, beszélgetést bármilyen témában változatlanul nagyon jó ötletnek érzem. De kérem, első körben most hagyjuk meg ennek a problémának a lerendezését az osztályfőnöknek! Nagyon kedvesen, korrektül felvázolta a tervezett lépéseit. Ha most ebben nem adunk neki bizalmat, akkor hogyan várhatjuk el tőle, hogy bármilyen problémát teljes erőbedobással kezeljen? Tudom, hogy most mindenkiben erős a kétségbeesés, az aggodás – bennem is, de természetesen. De ne erőltessünk most rögtön olyan fellépést, amely nem a megfelelő irányba vinné el a szülő-osztályfőnök bizalmi kapcsolatot. Vencel a 3. gyermekem, sokféle tanárral, pedagógussal volt már kapcsolatam az elmúlt 16 év „iskoláztatásában”. Keszey Balázsról az a véleményem alakult ki ez alatt a 2 hónap alatt, hogy végre jutott nekünk is olyan tanár, aki ember-tanár -pedagógus. Ilyen nem sok van manapság az oktatási rendszerben! Imádkozzunk kérte, hogy ne veszítse el ezeket a Jólentől kapott talentumokat!

Békességes, elcsendesedő napokat kívánok mindenkinek! L.I.

Előszó helyett

Harminchat évre hull az emlékezet fénye, Füreden a fenyők, a kert és a kikötő vizébe... Gyönyörű volt élnem Uram, láttam világod és hálás vagyok érte. Nem várok boldogságot mástól, sohase vártam, adni akartam csak, azt is úgy, mint Te: csöndben, visszahúzódva, hogy senki se vegye észre. A hála jól esett, sokszor melegítette föl szívemet; romantikus vagyok, voltam, mindig hittem a Szépben s a Jóban. Népmeséink lelke lobog most is bennem, Juhász Gyula méla szomorúsága, Arany, Horvát István keserősége emészt. Óh Rákóczi, Bercsényi és Széchenyi, mennyi, mennyi könny a névtelen magyar sírokon! Paraszti életek millió éjszakái, munkában felőrölt nappalok sajtó vetési, veletek és értetek halok, ti szegény árva magyarok. Szeretlek téged is Természet, törvényeid legjobb erőmmel kutattam, ahogy a számok logikus rendjét, s a Múltnak tengerét. Belévesztem egészen, áttanult éjjeim lemosták ifjú hiúságom, megöregedtem, mert sok életre elegendőt tanulhattam. Hálás vagyok Uram a testért, igyekszem jól gondozni „szamár-testvért”. Húsom, csontom, belem, s ti csodás érzékeim, oly nagy hálára köteleztek, nem is érzem még, hogy öregeszek. Köszönöm hazám, hogy tanulhattam még filozófiát, hisz egész életemben Bölcsesség asszonyának szeretője kívántam lenni. Drága Szavak, mi sokszor leltem meg bennetek a vigaszt, fájdalommal eldaloltam, sokszor csak a szélnek, olykor meg kitáncoltam magam, mert sok van, amit nem lehet kimondani...

Velencén, 2012. március 24.

Nektek, kiknek tanára voltam-vagyok néhány évig, nektek gyűjtöttem csokorba ezeket az írásokat. Olvassátok olyan türelemmel, amilyennel én próbáltalak Titeket bevezetni a tudományokba! Vegyes írások csokra, versek, esszék, dolgozatok tarka füzére, melyek mögött ÉN állok, s nem is nagyon igyekszem elbűjni...

K.B.

A következő írások a legkülönbözőbb célokból születtek eredetileg, vannak köztük középiskolás koromban írt versek, egyetemi dolgozatok, a tanítás során született fogalmazások és e könyv számára írt esszék. Az olvashatóság volt a legfőbb szempont, ezért kerültek előre a rövidebb terjedelmű írások és a végére a hosszabb lélegzetű, több kitartást igénylő munkák. Nem törekedtem történeti hitelességre, vagyis nem kívántam fölvezetni szellemi fejlődésem útját, ezért nem ragaszkodtam szigorúan az időrendhez.

Én is diákkoromban, magánytól hajtva, szerelemre vágyva írtam először verseket, meséket. Tizenegy éve összegyűjtöttem őket, de nagyra becsült kolléganőm véleményét meghallgatva, nem próbálkoztam meg a kiadással. Most is csak válogatok közülük. Tizenöt, tizenhat évesen írtam a következőket...

Szeretek, szeretek és
egyre boldogabb leszek...

Szeretet tengere
Itt zúg sz keblemben,
Érzem, hogy ennél jobb érzés
Nem lehet e földi létemben

Szerelmes vagyok,
s nincs aki szeret,
Magányos vagyok,
s mit sem tehetek?

De lelkemben ez érzés
óh, hogy dúl
katlan tüze, ha ördög fűjj'
nem oly forró s heves
Kérlek, hogy szeress!

Mit keresek? Többé már semmit
csak Téged
Átölellek, magamhoz szorítlak, s meg-
csókolom a lelked...

(1990.)

Feléd vonz az erő, mely lelkedből árad felém
S nyugalmat nem lelek
sehol a föld színén.
Gyermek vagyok, s hogy ne sírjak
a boldogságtól,
alig birom,
Csókollak téged, te drága, te drága
rózsaszírom...

A két kis hangya

Volt két kis hangya. Elválaszthatatlan jóbarátok, de még ennél is sokkal több. Szavakkal meg sem próbálom érzékeltetni azt a mély érzést, mely összekötötte őket. Az alváson kívül minden idejüket egymással töltötték. Együtt dolgoztak, szórakoztak, s még lányok után is együtt jártak. Így esett meg, hogy ugyanabba a hangyalányba szerettek.

Ettől fogva, bárhogy is küzdöttek ellene, elhidegültek egymástól, mintha egy szakadék két partjára kerültek volna. A mély barátságának nyoma sem maradt, helyét a féltékenység zöld szemű ördöge vette át. A szerelem nem ismer tréfát.

Történt egyszer, hogy közös munka után némán ballagtak hazafelé, mikor egyikük megbotlott és beleesett egy mély pocsolóba. Társa egy hosszú másodpercig habozott, aztán elszégyellte magát és barátja után ugrott, bár a hangyák nem tudnak úszni...

... s most itt pihegnek mellettem egy fűszálon...

Születésnapomra

Semmi, s minden, ember vagyok.
Tizenhét éve forrongnak lelkemben a gondolatok:
Miért születünk e földre?
Ki, mi üz, hajt előre,
S van-e cél, mit elérve
Boldogok leszünk?

Pénzért, s rangért emberek mindent odadnak
Egymáson, s önmagukon taposnak.
Van értelem e létben?
Vagy egyedül én nem értem;
Hisz élelemnél és ruhánál
tán több vagyunk!

Az érzések, s gondolatok
mik bennem feltörnek,
olykor az egekig repítnek,
de egy hang visszahív:
Nézz másokra is!
Ne taposd el őket
Hisz ember vagy TE is!
Egy csöpp, de a végtelen óceán,
Világot teremtő parány

Nem szólok, mert kinevettek
Nem hisztek nekem, mert nem 'úgy' szerettek;
Pedig ti is csak szeretet vagytok...

(1991. január)

Kicsi hangya a bortól megrészegülve
A földre nem magától ült le,
De ez sem zavarta
e csöpp dalba':
Kis boromból jót iszom,
s tiszta szívvel ordítom,
hogy élni szép és élni jó
Halihó halihó halihó!

Naivság?

Miért?... Külváros, nyomornegyed. Egy suhanc lépett ki az utcára korgó gyomorral, koszosan, apja ütései az arcán. Egy kedves öreg néni jött vele szemközt. A fiú szeméből a vad elkeseredettség egy könnycseppet sajtolt ki. Hirtelen nekirohant az öregasszonynak, elvette a táskáját és elfutott hátra se nézve... az pedig elvágódott az utcakövön. Nem szólt egy szót sem, csak egy könnycsepp gördült végig ráncos arcán... a két könnycsepp a szennyvízcsatornában találkozott és igazgyönggyé vált...

„... mi nem tudjuk felfogni, hogy az élet paradicsom,
pedig csak akarnunk kellene, hogy felfogjuk, és rögtön
beköszönt teljes pompájában, és mi összeölelkezünk, és
sírva fakadunk!”

(Dosztojevszkij)

A világ minden szépsége, illata és boldogsága elfér egy apró
zúgban, egy kis hangya szívében; s minden bánata egy nyomorék
kisfiú könnycseppében... észre sem veszed, és átgázolsz rajtuk ...

Az utolsó tanévem a gimnáziumban kemény tanulással telt. Esténként adtam magamnak egy kis pihenőt, a hosszú séták alatt született versek közül íme néhány.

Szürkén, komoran tornyosulnak előttem a napok,
S én kietlen pusztaságban, remény nélkül robotolok.
Déliab, csalóka fény dereng fel
Részeg agyamban, egy fiatalság
Álomképei, miket messze fújt el
A hideg, rideg való.

Hová tűnt a kék ég? Most mért, hogy üres, semmitmondó,
S ólomsúlyát mért én viselem nyomasztó
El nem múló teherként,
Hogy összeroskadok belé?
Hiába veri arcom jégeső,
A megnyugvás csak nem jó,
Nincs számomra egy zúg, hol végre
Rámköszöntne a béke?

Nincs, nem is lesz soha, noha kérdéseim változatlanok,
de tudom jól, hogy választ nem kapok erre:
Miért születünk e földre?

„Nincs nála nagyobb jó,
mert ez a kincs.
Úgy hívják: élet.
Értelme nincs.”
(Kosztolányi)

Villamoson

Tétován nézek körül,
S a görnyedt vállak mögül
Rámméred a Semmi.

Én homályos tekintettel
Másfelé lesek,
Valamit keresek.

Köröttem emberek,
Vagy távoli szellemek?
Mindegy, hisz nem vagyok itt,

Képzeletem messze repít
A végtelen ködbe,
Ott maradnék örökre...

... Mégis visszatérek,
Mert szeretlek Téged,
Te csodálatos Élet!

Halk, szomorú esőben
Ballagok, s hallgatók.
Minek beszéljek
a fagyos szélnek?
Jól ismer ő...
Szállongó falevél,
s a lámpafény,
mely egy pocsolyában csillog,
mind én vagyok
száz darabra törten
szétszórva az őszben...

Fáradtan, üresen fekszem
ágyamon, itt van velem
a képzeletem, s öreg barátom
a halovány-sápadt Hold.

Hárman vagyunk s játszunk
csöndesen lelkemen,
e furcsa hangszeren
szivárvány-szimfóniát.

S a sötétséget
boldog derű
tölti meg, egy
lehellete
az Életnek...

Az érettségi után született versek témája kissé „egyhangú”. E szerelmes versek közül talán nem is illik idéznem, más pedig (azóta is) ritkán ihletett versírásra. Ez talán megbocsátható. Egyetemi éveim alatt sem sok érdekeset alkottam; olvastam, tanultam, gondolkodtam. Jegyzeteim már a pincében sincsenek meg. Az olvasmányaimból kiírt idézeteket átolvasva nem találom őket számotokra közlésre érdemesnek. Azt tanácsolom nektek inkább, hogy keressétek ti is minden olvasmányotokban saját életetek kérdéseire a választ!

Könyvírásra komolyan 2003-ban gondoltam először. Barátom, Windhager tanár úr ösztönzött, mert sajnálta, hogy a gondolataim nem hallhatók számára és arra kért, írjam le, amit őstörténetünkről tudok. Ekkor ugyanis éppen külföldön készültünk élni. Négy évet töltöttünk végül Belgrádban, ahol feleségem konzulként dolgozott, én meg a háztartást vezettem. A házimunka mellett volt szabadidőm bőven, amit nagyrészt tanulásra fordítottam. Az írás segített rendszerezni tanulmányaimat. Három félig kész könyvvel ért véget a négy év, és egy félig befejezett filozófia diplomával, amit itthon még folytatni kellett. A filozófia szakon írt szemináriumi dolgozataim közül néhányat alább olvashattok. Az írások elé ideillesztem azt a néhány sort, amit 2008. májusában írtam iskolánk évkönyvébe mentegetőzéseképpen, hogy miért nem szeretném a ballagáskor elmondott beszédemet közölni. A gondolatokat minden írás közlése előtt érvényesnek érzem ma is.

„A szó elszáll, az írás marad... Éppen ezért, egészen máshogy fogalmaz az ember olvasók, mint hallgatók számára. A szavak oly gyöngék és védtelenek, amint leírtuk őket. Amíg az emberi szív emlékezetében bízunk, bátran használunk olyan szavakat is, miket leírni félünk. Az emberiség legnagyobb tanítói, Jézus, Buddha, Szókratész nem írtak soha egy sort sem. Jobban bíztak az emberi emlékezőképességében, mint a könyvekben...

Továbbá megfontolásra érdemesnek tartom Platón sorait, melyeket a Phaidroszban ír: *'van az írásban valami különös és megdöbbentő, ami a festészethez hasonlít. Ennek az alkotásai is úgy állnak előttünk, mintha élőlények volnának, ám ha kérdezel tőlük valamit, méltóságteljesen hallgatnak. ...ha egyszer le van írva, minden szöveg megfordul mindenütt: eljut az értőkhöz éppúgy, mint azokhoz, akiknek semmi közük hozzá, és nem tudja megmondani, kikhez kell és kikhez nem szabad eljutnia. Ha pedig semmibe veszik vagy igaztalanul ócsárolják, atyja segítségére volna szüksége, hiszen sem védekezni, sem önmagán segíteni nem tud. ... (aki ahhoz ért, hogy mi az igazságos, a szép és a jó) nem fogja nagy komolyan, nádtollal elvetve fekete vízbe írni olyan szavakkal, amelyek képtelenek értelmesen megvédelmezni magukat, és képtelenek kellőképpen kifejezni az igazságot.'*"

2010-ben megint nekem jutott a megtiszteltetés, hogy a ballagáskor rövid beszédben búcsúzzak a végzősöktől. Ebből a beszédből is idézek néhány gondolatot:

„ (...) Néhány gondolatot szeretnék emlékeztetetekre bízni... (...)

Emlékezzetek! Az emlékezés emeli ki a dolgokat a feledés mindent elrejtő homályából. Ez minden hűség alapja. Emlékezzetek mindarra a szépre és jóra, amit eddig kaptatok, s tudni fogjátok, mi a kötelességetek. Hogy is mondja Shakespeare:

Légy hű magadhoz, s mint napra éj következik, hogy ál máshoz se lész.

Nem véshetem elmétekbe szavaimat, de bízom bennetek! Ha tehetném, két érzést oltanék szívetekbe: **az igazságnak szeretetét, kutatásának olthatatlan vágyával együtt és rendíthetetlen komoly derűt.**

Kölcsey írja egyhelyütt: „Professzorodnak iskolája és a világnak iskolája közt, melybe most te lépni kezdettél, igen nagy a különbség, de a tanulásnak módja ugyanaz. Hallunk és látunk sokat, igen sokat, de azok csak akkor válnak ránk nézve hasznosakká, midőn magány és nyugalom elegendő időt adnak fontolgatásra. ... Mikor én még ifjú valék, ezerfélét láttam magam előtt, s mindazt megtanulni és tudni akartam; s utoljára semmit sem tudtam megtanulni. Csak később hallottam Rousseau-tól, hogy az iskolai években csak metódust kellene szerezni, mely szerint azután tanulhassunk...”

A Parainesis-ben pedig: „Hogy a dologhoz értők előtt méltólag felléphess, hogy ismereteid mind magadra, mind másokra jóltevéleg hassanak: hosszú, fáradalmas munkára kell elszánva lenned. Mert alapos s egyszersmind sokoldalú tudományt szerezni felette nehéz. Sok olvasás, még több gondolkozás, sok egybehasonlítás, még több gyakorlás, s fogyhatatlan béketűrés és állandóság az, ami itt kívántatik.

Ne gondold, mintha a tanulás csak bizonyos időkhez, az ifjúság éveire köttenék. Ifjú korunk oly szűk, s oly sokféle tudományokkal elfoglalt, hogy gyors elfolyása alatt erős alapon épült tudományra jutni csaknem lehetetlen. Boldog ifjú az, ki annyira mehetett, hogy keblében a tudomány iránti szeretet állandólag felgerjedt...”

És a bőséges jókedv, vidámság, derű, öröm. A jókedv, ami mosolyt fakaszt a megszorodott szívben. Hallgassátok megértőn e verset, amit egy kedves barátom írt sok éve, amikor ő is épp az érettségije előtt állt:

Szép és termékeny a világ
Ne bánd, ha halvány is a reménysugár: élni és szeretni
Mert minden mi szép és élünknek érdemes
Belőlünk van, feloldandó a fagy... „

Elsőként tehát a rövidebb lélegzetű szemináriumi dolgozatok közül olvashattok néhányat.

Az ember helye a kozmoszban avagy a filozófia egyik nyitott kérdése

Csak azok iránt érzek rokonszenvet, akik
kételkedve tanulmányozzák az emberi természetet.
(B. Pascal)

„Sok van mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb. Ő az, ki a szürke tengeren átkel, a téli viharban az örvénylő habokon, s Gaiát, a magasztos istennőt zaklatja a meg-megújulót évről évre az imbolygó ekevassal... És a beszédet és a széllel versenyző gondolatot meg a törvényt tanulja, a városrendezőt, lakhatatlan szirteken tűző nap forró sugarát s a fagyot kikerülni ügyes, ha akármilyen jön, ám a haláltól nem tud menekülni...”¹⁶²

Az ember önmagáról alkotott véleményének ez a Kr.e. 5. századból származó himnikus megfogalmazása igen hosszú fejlődésre tekinthet vissza. A görög poliszok virágkorában született, Athénnek Periklész nevével fémjelzett fénykorában. Athénben megvalósult egy rövid időre a demokrácia, de csak a társadalom kiváltságos rétege, az athéni állampolgárok számára. Ők a lakosságnak kb. 14%-át tették ki.¹⁶³ Aligha tévedünk, ha ezt a „csodát” is jórészt Periklész javára írjuk, akinek uralmát Thuküdidész imígyen jellemzi: „...Periklész, mint tekintélye és szellemi képességei folytán hatalmas, pénzzel köztudomásulag egyáltalán megvesztegethetetlen férfi, függetlensége tudatában tartotta kézben a tömeget, és nem hagyta magát vezetni tőle, inkább ő vezette, mivel nem érezte szükségét annak, hogy jogtalan forrásokból merítse hatalmát, és így nem volt kénytelen a tömeg kedve szerint beszélni... Így volt ez névleg népuralom, valójában pedig olyan kormányzat, amely az első férfitől függött.”¹⁶⁴ Periklész harminc éves uralma alatt teljesedett ki a „görög csoda”, s Szophoklész egész életműve ennek eszményét fejezi ki. Szerb Antal így ír: „A történelem minden korszakának vannak előzményei, semmi sem igazán kezdett. A görög szellemet a keleti kultúrák készítették elő. De az európai irodalom, a világirodalom, az egész világ számára való irodalom folytonossága mégiscsak a görögöknél kezdődik, azzal az újsággal, amit ők hoztak az emberi tudatba: *felfedezték az embert*. ...Ők fedezték fel az emberi test helyes arányait, épületeik és szobraik is akkorák, amekkoráknak emberhez mért épületeknek és szobroknak lennie kell; érzelmeik, vágyaik és az azokat kifejező költői képek sem mennek túl az emberi arányokon...”¹⁶⁵

Ennek megértéséhez közelebb segíthet, ha tudjuk: a görög földet tagoltsága, hegy-völgyekkel szabdaltsága tette alkalmassá átlátható városállamok létrejöttére, továbbá a művelhető földek elégtelensége és a tagolt tengerpart vezette a görögöket a tengeri kereskedelem más népeket, kultúrákat, világot megismerő foglalkozásához. Az öntudatos polgár kialakulásához szükség volt a jól szervezett, központi hatalom által irányított műkénéi kultúra elpusztulására, melyet kétszáz éves hanyatlás követett a Kr.e. 8-6. században. Ez a „sötét kor” a szülőanyja az öntudatos görög polgárnak, aki ekkor saját tudására, erejére számíthatott csak. A földet maga művelte családjával és birtokolta is, nem volt szükség a földművelés megszervezéséhez, mint az ókori Keleten, bonyolult tudást őrző államapparátusra, amely természetszerűleg ki is sajátította a földet. Az ebben a korban született homéroszi eposzok istenei emberformájúak, csak a halhatatlanság különbözteti meg őket az emberektől. Hésziodosz (Kr.e. 700 k.) pedig méltán zengi a munka dicséretét: „Végezd mindig kedvvel a munkád évről évre, hogy étellel teljék meg a csűröd. Gazdaggá tesz a munka, a nyáját is az gyarapítja, dolgozzál, s jobban kedvelnek az istenek akkor és a halandók is, de a lustáktól iszonyodnak. Nem szégyen dolgozni, de szégyen tétlenül élni.”¹⁶⁶

¹⁶² In: Szophoklész: Antigoné. Ford: Trencsényi-Waldapfel Imre

¹⁶³ V.ö. Gyapay – Ritoók: Történelem I. 86.o.

¹⁶⁴ In: Görög történelmi chrestomathia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1976. 107-108.o.

¹⁶⁵ In: Szerb Antal: A világirodalom története. Magvető Kiadó, Budapest, 1989. 17.o.

¹⁶⁶ Hésziodosz: Munkák és napok. 302-311. In: Gyapay – Ritoók: id.m. 67.o.

Hésziodosz másik ránk maradt művében, a Theogóniában, az istenek világát, a görög mitológiát próbálta meg rendszerezni. Csak azt említjük meg, mennyire másként értékelte Prométheusz „tűzlopását”, mint az 5. században Aiszkhülosz, vagy mi magunk. Hésziodosz szerint Prométheusz méltán bűnhődött, megérdemelte sorsát, mivel miatta nehéz az ember élete. Athén virágkorában az emberiség megmentőjét és jótevőjét ünnepelték benne, „majd két évszázad múltán az urbánus életformától megcsömörlött 'cinikus' gondolkodók számára ismét bűnössé, a természetes életmód ellenségévé, az emberiség elsatnyulásának egyik felelősévé” lett.¹⁶⁷ Szép pályafutás, mely jelzi az idők folyamán beálló változásokat a görög szellemiségben. De ezek az eltérések egyidejűleg is léteztek a görög világon belül. Elég Plutarkhosznak Lükurgosz életrajzából idéznünk: „...nem sajnálta polgártársaitól a szabadidőt [t.i. Lükurgosz a spártaiaktól], viszont teljesen eltiltotta őket a köznapi mesterségektől. ...A földet is a helóták művelték meg helyettük. Egy spártai éppen törvénykezési napon tartózkodott Athénban, és megtudta, hogy valakit dologtalansága miatt ítélték el. ...Erre a spártai azt kérte az ott állóktól, mutassák meg neki azt, akinek szabad emberhez méltó életmódja miatt kell büntetést elszenvednie. Ennyire szolgainak tartották a mesterségekkel való foglalkozást.”¹⁶⁸

Megállapíthatjuk tehát, hogy Szophoklész csodálatának első oka, a földművelés (állattenyésztés, vadászat, halászat) ismerete nem bírta az egész görög szellem osztatlan elismerését. A másodikhoz, a gondolat és beszéd képességéhez majd visszatérünk.

A görög felvilágosodás szelleme is őrzi az emberiség ősi vallásos elképzeléseinek sokaságát, ahogyan nem szabadulhat meg attól teljesen senki. A vallás kérdésének érintése elengedhetetlen, ha az ember önmagáról alkotott képét vizsgáljuk. Ezt világítják meg Hahn István sorai: „...minden vallási jelenség ...társadalmi tudatforma. ...történeti szempontból a legjelentősebb, mert igényében és jellegében a legegységesebb. Magába foglalja egy-egy szűkebb vagy tágabb emberi közösség önmaga lényegéről, emberi és társadalmi mivoltáról, létének értelméről, nagyságáról és korlátairól alkotott elképzeléseit. A vallás... az *emberi lényeknek* ...transzcendentált és illuzórikus tükröződése.”¹⁶⁹

A neandervölgyi-ember (?) leleteinél megfigyeltekből arra következtethetünk, hogy az elhunytakról való gondoskodás már ebben az időben az életről és halálról való elképzelésekkel is szoros összefüggésben állhatott. A zsugorított testhelyzet, a holttestre helyezett kövek és a tetem okkerral történő befestése, valamint fegyverek, szerszámok és ételek sírba helyezése a halál utáni életről, a lélekről vallott hitre utalhatnak. Az ősi vallásos elképzelések azóta is átszövik minden vallás gondolatrendszerét. A mana-hit is fennmaradt az érmék, amulettek, ereklyék használatában; a csodatévő képek és szobrok ma is tisztelet tárgyai, mert a hit szerint bennük rendkívüli erő, természetfölötti hatalom lakozik és működik. A totemizmus és a tabu máig éró hagyományait az étkezési tilalmak, böjtök, áldozatok szertartásai mutatják. „A mágia... átszó minden vallásos elképzelést és hiedelmet az őskortól napjainkig.” Tanúbizonyosságai ennek a barlangrajzoktól és népi kuruzslástól az imádságig (a szavak mágikus erejébe vetett hit), a szertartások meghatározott mozdulatai, előírt testtartásai. Az animizmus, lélekhit ősi voltát nyelvünkben olyan kifejezések őrzik, mint „kilehelte a lelkét”, de Mózes könyvei arról tanúskodnak, hogy a lelket a vérrel is azonosították. Lev.17,10-11: „...aki vért evett kiirtom [mármint Jahve] a népből. Hiszen a test élete a vérben rejlik.” Deut.12,23: „Csak arra ügyeljete, hogy vért ne fogyasszatok; mert a vér lélek s nem szabad a hússal a lelket is elfogyasztanod.”¹⁷⁰ Nem árt tudnunk, hogy „a lélek élete a ma élő ún. primitív népek hiedelmei szerint legtöbbször nem örök.” Ám azt se tévesszük szem elől, hogy egy őskori vagy mai szerszám csak technológiai szándékoltságát tudja felmutatni: mindaz, amit készítője vagy tulajdonosai gondoltak, éreztek, álmodtak, képzeltek, reméltek vele kapcsolatban, rejtve marad előttünk.¹⁷¹

Az európai gondolkodással kapcsolatba hozható vallások mind Isten, vagy istenek művének tekintik a világot és benne az embert. Mint Várkonyi Nándor¹⁷² munkájából kiviláglik, az egész emberiség ismerte az ember egyfajta aranykorát, melyben az isteni princípiummal összhangban éltek őseink, s ez a paradicsomi állapot az ember hibájából szűnt meg. Európa szellemi arculatára a kereszténység nyomta

¹⁶⁷ V.ö. Hahn István: Hitvilág és történelem. Kossuth Könyvkiadó, 1982. 269.o.

¹⁶⁸ In: Száray Miklós: Történelem I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002. 72.o.

¹⁶⁹ In: Hahn: id.m. 7-9.o.

¹⁷⁰ A bibliai idézetek a Szent István Társulat gondozásában Budapesten, 1991-ben megjelent Bibliából valók.

¹⁷¹ V.ö. Gecse Gusztáv: Vallástörténet. Kossuth, 1980. 14-20.o. és Mircea Eliade: Vallási hiedelmek és eszmék története. I. Osiris, Budapest, 1995. 11-32.o.

¹⁷² Várkonyi Nándor: Az ötödik ember. I. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1995.

rá bélyegét kitörölhetetlenül. A bibliai történet szerint „a kígyó ravaszabb volt a föld minden állatánál, amit az Úristen teremtett”, s rávette az első asszonyt, hogy egyen a tiltott gyümölcsből (Ter.3,4-5: „Erre a kígyó így beszélt az asszonyhoz: 'Semmi esetre; nem fogtok meghalni. Isten jól tudja, hogy amely napon abból esztek, szemetek felnyílik, olyanok lesztek mint az istenek, akik ismerik a jót és a rosszat.'”). E rövid részletből látható, hogy a Biblia írója számára nem különleges az, hogy a kígyó beszél, (továbbá nincs még szó szigorú értelemben vett monoteizmusról). Máshonnan¹⁷³ tudjuk, hogy a beszélő kígyó igen elterjedt volt a keleti irodalomban. Valamennyi ázsiai mitológia bővelkedik beszélő állatokban. A káldeusoknál az Oannész hal mindennap kidugta a fejét az Eufrátesz vizéből és órák hosszat prédikált a népnek.

A középkor felfogását alapvetően a kereszténység határozta meg, s ez máig egyik alapja az európai filozófiai gondolkodásnak. Eszerint „az ember léte annak köszönhető, hogy Isten megteremtette őt szeretetből és közli vele a létet, ugyancsak szeretetből.”¹⁷⁴ Az emberiség eredetének kérdése elválaszthatatlan létezésének céljától. A „Honnan jöttünk?” és a „Hova tart létünk, mi a célunk?” ugyanazon kérdés két oldalának tűnnek. A biblia szerint „a teremtésben az ember egyedülálló helyet foglal el: ő 'az Isten képmása'.”¹⁷⁵ A teremtés hatodik napján „Isten újra szólt: 'Teremtsünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá. Ők uralkodjanak a tenger halai, az ég madarai, a háziállatok, a mezei vadak és az összes csúszómászó fölött...' Isten megteremtette az embert, saját képmására, az Isten képmására teremtette őt, férfinek és nőnek teremtette őket.” (Ter.1,26-27.) Az egyház tanítása szerint „egyedül csak az ember nyert meghívást arra, hogy – megismerésben és szeretetben – részesüljön az Isten életében; ennek elérésére teremtett és ez az alapja méltóságának. Mivel az Isten képmása, az emberi egyénnek van *személyi* méltósága, ezért nem valamiféle dolog, hanem valaki. Képes arra, hogy megismerje önmagát, uralma legyen önmaga felett, szabadon átadja magát és közösségre lépjen más személyekkel”, sőt Istenével. „Az ember az, a nagy és csodálatos élőlény, aki a legértékesebb Isten szemében az egész teremtésben. Az ember az, akiért létezhet az ég és a föld, a tenger és minden teremtmény.” „Az ember test és lélek egysége.” Ter.2,7: „Akkor az Úristen megalkotta az embert a föld porából és orrába lehelte az élet leheletét. Így lett az ember élőlényé.” „A szellemi lélek révén lesz az anyagból összeállt test emberi és élő testté; ...Az Egyház azt tanítja, hogy minden szellemi lelket Isten közvetlenül teremt – nem a szülők által létrehozott 'alkotás' -, és hogy az halhatatlan; nem szűnik meg létezni a halál pillanatában, amikor elválik a testtől.”¹⁷⁶ Íme hát a keresztény tanítás, mely szerint az ember igenis meg „tud menekülni a halál elől”. Sőt, e földi élet csak előkészület a túlvilági öröklétre. Alapul a Bibliára hivatkozik e tanítás, mondván „*A Szentírás szerzője maga Isten. Ő biztosítja, hogy az üzenet tévedéstől mentes maradjon.*”¹⁷⁷ Ám a modern bibliakritika, melyet részben a bibliai jegyzetek írói is alapul vesznek¹⁷⁸, rengeteg tévedést állapít meg a szövegben. Úgy belső ellentmondásokat, mint más történeti, természettudományos tévedéseket.¹⁷⁹ A teremtéstörténettel kapcsolatban csak arra utalunk, hogy az első fejezetben leírt történet jelentősen különbözik a második fejezetben leírttól. Mint láttuk, az első fejezetben egyszerre teremtett Isten (Elohim többes számú alak, ennek felel meg a „teremtsünk” kifejezés) férfit és nőt, míg a második fejezet szerint: „Azután az Úristen [Jahve Elohim névvel szerepel] az emberből kivett oldalcsontból megalkotta az asszonyt és az emberhez vezette.” (Ter.2,22.)

A keresztény felfogásra nem a 17-18. századi modern forráskritika mérte az első csapást. A reneszánsz filozófus, Pietro Pomponazzi (1462-1524) határozottan támadta a lélek halhatatlanságának tanát. 1516-ban elégetett művében azt hirdette, hogy a lélek oly szorosan kapcsolódik a testhez, hogy annak halálakor maga is elpusztul. Támadta az egyház azon érvelését, miszerint a lélek halhatatlanságának tanára azért van szükség, hogy az emberek erkölcsösek legyenek. Az erkölcsöt nem szabad a halál utáni, túlvilági jutalmazáshoz vagy büntetéshez kötni, mert aki csak a túlvilágtól való

¹⁷³ Leo Taxil: A szórakoztató Biblia. General Press Kiadó, h.n., é.n. (az 1963-ban a Kossuth kiadónál megjelent kiadás alapján; a francia eredeti 1897-ben készült) 23.o.

¹⁷⁴ In: A katolikus egyház katekizmusa. Szent István Társulat, Budapest, 1994. 23.o. Továbbiakban Kk-val rövidítve.

¹⁷⁵ In: Kk. 84.o.

¹⁷⁶ In: Kk. 84-86.o.

¹⁷⁷ Hitünk és életünk. (Római katolikus hittankönyvek V.) Szent István Társulat, Budapest, 1984. 42.o. és Kk. 37.o.

¹⁷⁸ Továbbra is az 1991-es kiadásról van szó.

¹⁷⁹ Lásd Léó Taxil id.m.

félelmében tenné a jót, nem is lenne erkölcsös.¹⁸⁰ A Kr.e. 3. században élt alexandriai tudós, Arisztarkhosz hatására Nicolaus Kopernicus 1543-ban, halála évében megjelent művében felülvizsgálta a ptolemaioszi geocentrikus világképet. Arra a következtetésre jutott, hogy egy napközéppontú rendszer egyszerűbb. Bár a püthagoraszi-platóni körmozgást alapul véve Kopernicus rendszere sem lett sokkal áttekinthetőbb, azzal, hogy a Földet is a bolygók közé sorolta, megszüntette az égi és földi jelenségek közti éles különbséget, s alapjaiban támadta meg az arisztotelészi fizikát.¹⁸¹ Luther Márton volt az első, aki észrevette, hogy Kopernicus tanítása súlyos csapást mért a Biblia tanításaira. Ezért bolondnak nevezte Kopernicust és mindazokat, akik elfogadják az ő tanítását a Biblia határozott állítása ellenére (Józs.10,12-13: „Akkor így szólt József az Úrhoz...: 'Nap, állj meg a Gibeon fölött, s hold, Ajalon völgye fölött!' S a nap megállt, a hold is megállt, amíg a nép bosszút nem állt ellenségein.”). Kálvin szintén átkot mondott azokra, akik behódolnak Kopernicus nézeteinek, s a katolikus egyház 1616-ban nyilvánította eretnekségnek Kopernikus rendszerét.¹⁸² Giordano Bruno vont le a filozófiai következtetést, miszerint „tudni kell tehát, hogy van egy végtelen mező és egy átfogó tér, amely magában foglalja és áthatja a mindenséget. Abban végtelen sok ehhez hasonló test van, amelyek közül egyik sincs inkább a világegyetem közepén, mint a másik, mert a világegyetem végtelen...”¹⁸³ Sorait olvasva nem csodálkozhatunk sem az inkvizítorok ítéletén, sem félelmén.

Kopernicust Kepler igazolta minden kétséget kizáró módon 1609-ben és 1619-ben megjelent műveiben. Az ő rendszerét magyarázva jutott 1665-ben Newton a gravitáció eszméjéhez, a gravitációs erő képletéhez, mely a világ egészét irányító erőtvény. Így amikor újabb évszázad múlva megjelent Laplace Égi Mechanikája (1799-1825: 5 kötetben), az első kötetek megjelenése után Napoleon azt a megjegyzést tehette, hogy Laplace ugyan sok száz oldalon szól az égről, de a jóisten sehol sem szerepel benne. Mire a válasz: „Nem volt szükségem erre a hipotézisre, Sire.”¹⁸⁴

A világegyetem a távcső és a mikroszkóp 17. századi felfedezésével kitágult. Új világokat nyitottak meg az ember szeme előtt, melyek nyomán maga az ember egyre kisebb ponttá vált a kozmoszban. A fizika törvényeiben nincs szó Istenről, bár nem is zárják ki létezését, amit kézzelfoghatóan alátámaszt minden kornak sok hívő fizikusa, csillagásza. A 17. század lángelméje, Blaise Pascal (1623-1662) a matematikában és a fizikában egyaránt maradandót alkotott. Már 16 évesen megjelent első értekezése a kúpszeletekről, s ezt követték természettani művei, korszakalkotó felfedezései: a hidrosztatikai törvényei, a vákuummal kapcsolatos vizsgálatok, a binomiális tétel, területmeghatározási módszerek, melyek a későbbi integrálszámítás felé mutattak, a valószínűségszámítás alapjai. Az intenzív szellemi munka megrongálta egészségét, s mint maga mondta, húsz éves korától nem volt olyan napja, melyen ne szenvedett volna. 1655-ben csatlakozott a janzenistákhoz és Port Royalban élve szellemi vezérük lett. A janzenisták elfogadták a kálvini predestináció tanát, s az egyházi hierarchiát is át akarták alakítani, de közben katolikusok kívántak maradni, hangoztatva, hogy az ősi hagyományokhoz térnek vissza.

Pascalt korai halála megakadályozta, hogy bölcséleti rendszerét egészében kifejtse, így Gondolatai¹⁸⁵ csak töredékekben őrzik filozófiáját. Ez a töredékesség azonban szándékolt is: „Felette kitüntetném tárgyam, ha bizonyos rendszerben adnám elő; mert hiszen épen azt akarom kimutatni, hogy az erre képtelen.” – írja Ismereteink bizonytalanságáról szóló első töredékében.¹⁸⁶ A módszerről szólva megállapítja, hogy „a csalhatatlanság módszerét mindenki kutatja... de csak a mennyiségtan jut el oda; csakis e tudomány szabályai szerint lehet bizonyítani.” Vagyis a helyes módszer ez lenne: „minden használt kifejezés fogalmát meg kell határozni és mindent be kell bizonyítani; bizonyítás közben a kifejezéseknél mindig ezeknek már meghatározott fogalmaira gondolva.” Ám „kétségtelenül szép lenne e módszer, de teljesen kivihetetlen; mivel kétségtelen, hogy a legelső dolog, a melynek fogalmát meg akarnók adni, egyéb oly dolgokat feltételezne, a melyekkel az előbbi meghatározhatnók; ezen dolog fogalmát ismét csak más dolgok segítségével adhatnánk meg és így soha sem juthatnánk olyanokra, a melyeknek fogalmát már csupa ismert, vagyis általunk meghatározott dolgokkal fejeznők ki.” Pascal gondolatmenetét általános érvényűnek tartjuk, mely érvényes minden gondolati alkotásra,

¹⁸⁰ V.ö. Gecse: id.m. 194-195.o.

¹⁸¹ Lásd részletes és közérthető leírását in: Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 170-178.o.

¹⁸² V.ö. Gecse: id.m. 195.o.

¹⁸³ Giordano Bruno: A végtelenről, a világegyetemről és a világokról. Idézi Simonyi: id.m. 166-167.o.

¹⁸⁴ Simonyi: id.m. 314.o.

¹⁸⁵ Számunkra Béri Gyula fordítása hozzáférhető, melyet a Franklin Társulat adott ki Budapesten, év nélkül.

¹⁸⁶ Id.m. 44.o.

filozófiai rendszerre. Jól kiegészíti ezt, a Pascal után háromszáz évvel élt Gödel tétele, mely szerint még a matematikán belül sem érvényesülhet a teljes ellentmondás-mentesség (ugyanis elég gazdag axiómarendszerben mindig található olyan állítás, melynek helyessége nem dönthető el az axiómarendszeren belül).

Szókratészi emberi nagyságot mutatnak e sorok: „A tudást illetőleg két véglet találkozik egymással: az egyik a tiszta természeti tudatlanság, amelyben az emberek születésükkor vannak; a másik véglet az, ahova azok jutnak el, akik mindent magukévá tevén, amit csak az ember tudhat, azt látják, hogy nem tudnak semmit és visszajutottak abba a tudatlanságba, ahonnan kiindultak. De ez már okos tudatlanság.”¹⁸⁷ Voltaire megjegyzi, hogy Pascal e gondolatában valami téves van, mert a 'tudatlanságnak' kétféle értelmet ad, mi azonban értjük a megkülönböztetést.

Pascal az embert ellentmondásos lénynek tartja, s a teljes igazság felismerésére képtelennek¹⁸⁸: „Nagyon különösen hatnak ránk azok az ellentmondások, a miket az emberi természetben minden dologra nézve fellelünk. ...A kételkedők főelve az, hogy semmi bizonyosság sem győzhet meg bennünket az igazság felől; és a hiten kívül csakis arra vagyunk utalva, a mit természeti érzékeinkkel felfogunk. Ez a természetes érzés pedig csakugyan nem vezethet az igazság felismerésére, mert az ember a hiten kívül máshonnan nem meríthet bizonyosságot az iránt, vajon őt valamely jó istenség, vagy gonosz szellem teremtette-e, vajon mindig volt-e ember, vagy csak valamely későbbi véletlen hozta létre... Sőt, ha a hitet nem tekintjük, senki sem bizonyos abban, hogy ébren van-e, vagy alszik; hiszen alvás közben is azt hisszük, hogy látunk alakokat...” Aki ismeri Szabó Lőrinc versét, a Dsuang Dszi álmát, az tökéletesen ismeri Pascal ez utóbbi kétségeit, bár ő leszögezi: „Tudjuk mi, hogy nem álmodunk, ha nem is bírjuk eszünkkel bebizonyítani. Ebből a képtelenségből nem következik egyéb, csupán eszünk gyarlósága... s főképen nem következik ebből ismereteink bizonytalansága.” Eszével nem tud dönten a kételkedés, vagy a kinyilatkoztatás mellett: „Vagy hát azt fogja-e majd mondani az ember, hogy ime bírja az igazságot, midőn pedig erre nézve semmi bizonyítékot sem tud felhozni és a vitát megverten kénytelen odahagyni! ...Ime ennyire mehet az ember saját maga, saját ereje által az igazat és jót illetőleg. Semmit sem tudunk úgy bebizonyítani, hogy okoskodásunk czáfolhatatlan legyen.” Eppen ezért olvastuk nagy várakozással a lélek halhatatlanságáról írott sorait, mivelhogy „kötelességünk megtudni, hogy mi az tulajdonképen. ...Első érdeklődésünk tárgya, első kötelességünk legyen tehát e kérdésre világosságot deríteni, mert hisz ettől függ az, hogy miként viseljük magunkat.” Am csak azt találtuk, hogy: „semmi sem mutat oly alantas gondolkodásra, mint ha valaki nem tudja azt, hogy mily szerencsétlen az ember Isten nélkül.” Tovább olvasva „A keresztyén vallás helyességéről” írottakban¹⁸⁹, Pascal elismeri, hogy „a vallás nem olyan, hogy minden kétséget kizárna. ...A jövendölések, a csodák és vallásunk egyéb bizonyítékai nem olyanok, hogy elmondhatnók rólok, miszerint mennyiségtanilag meggyőző erővel bírnak.” „De a világosságuk olyan, hogy túlszárnyalja a homályt, legalább is egyenlő azzal. És ennél fogva az ész nem mondhatja azt, hogy ne kövessük a vallást; erre más nem bírhat rá bennünket, csak a rideg anyagosság és a gonoszlelkűség. Arra nézve tehát elég világossággal bírnak, hogy a nem hívőket nyugodt lelkiismerettel elítéljük...” Ez utóbbi következtetést nem értjük, mikor a következő mondatban azt olvassuk: „...hogy a hívőket nem az ész, hanem a kedély készíti a vallás követésére.” A feltétlen bizonyítékot keresőknek szól ez a frappáns oldalgóság: „Ki bizonyította azt be, hogy holnap is nap lesz és hogy meg fogunk halni...?” Amit aztán a második és a harmadik részben a „keresztyén vallás erkölcsi” és „történelmi bizonyítékaiban” Pascal felhoz, azokat ma már sajnos könnyű megcáfolni: „Az igazi vallás fő jellege az, hogy... Istent szeressük. De a mi vallásunkon kívül más vallás ezt nem rendeli így.” „E nép [t.i. a zsidók] a legrégebb az ismert népek között... Törvénye e népnek a világ legrégebb törvénye, s e mellett a legtökéletesebb és az egyedüli, a mely szakadatlanul meg volt tartva.” Mindezekre nézve az idézett vallástörténeti munkák (vagy egy középiskolai történelem tankönyv) eligazítanak, de az utolsó állítást a Biblia maga cáfolja. A szentírás szerint a babiloni fogságba a törvények meg nem tartása miatt hurcolták „Ábrahám népét”. „A világ eltávolodván rendeltetésétől, az Isten gondoskodott egy egykorú történetíróról” sem állja meg a helyét. A Biblia jegyzeteiről az Ószövetség igen sok könyvéről megállapítják, hogy a könyv szerzője nem lehet az, akinek a nevét viseli.

¹⁸⁷ Id.m. 48.o.

¹⁸⁸ Id.m. 54-62.o.

¹⁸⁹ Id.m. 130-154.o.

Mózeset is mentegeti Pascal, a „miért oly hosszú életűvé tette az első embereket”¹⁹⁰. A következő következtetése sem meggyőző: „abból, hogy hamis vallások vannak, épen az következik, hogy kell lennie igazi, helyes vallásnak is.” Az Újszövetségre vonatkozhat, hogy „készséggel elhiszem azt a történetet, a melynek igazságáért annak szemtanúi képesek a halálba menni.” Ez meggyőzőnek tűnik, de az eretnekek és ateisták közül is sokan vállalták a mártírhálát „a szentírás meggyőző csodái” ellenére. „Nézzük a korábbi próféták hosszú sorát, akik kétezer év óta követték egymást, megjövendölve a Megváltó megjelenését s életét előre egészen úgy megjósolva, amint az be is következett...” Ezt olvasva arra kell gondolnunk, hogy Pascal nem ismerte e jövendöléseket, hiszen maguk a zsidók sem fogadták el Jézust a megígért Messiásnak.

Az ember lényegi vonását e kiváló és mély érzésű gondolkodó természetesen a gondolkodásban látta: „Hajlékony, gyöngé nád az ember; de gondolkozó nád. ... Minden emberi méltóságunkat a gondolkodás képezi; ez emel bennünket más teremtmények fölé. ... Gondolkodás nélkül az ember kővé vagy oktalan állattá válnék.” Írja műve legkülönbözőbb helyein. Az ember célját („Minden ember törekszik a boldogságra. ... Ez az oka az ember minden cselekedetének, még az öngyilkosok is ezt akarják elérni.”) az Isten keresése mellett a szeretetben leli meg: „Ki merné tehát tagadni, hogy mi csupán azért vagyunk itt e földön, hogy szeressünk?” „A szeretet érzelme már velünk születik s annál inkább kifejlődik szívünkben, minél tökéletesebbé, műveltebbé válik szellemünk.”¹⁹¹ Sőt, „valódi gyöngédségre csak az emelkedett, tiszta, kiművelt szellem képes”¹⁹². Tehát a kulturálódás, művelődés, amely nyilván a gondolkodást is magában foglalja, az ember céljává is válik, nemcsak megkülönböztető jegyév. Ám a végletek elkerülésére int: „Nem jó az emberek fejébe verni, hogy mily hasonlóak az állatokhoz; s nem jó csupán csak nagyságára sem rá mutatni. Mind a kettőt együtt érezze az ember.”¹⁹³ Pascal „a középszerűség széles ösvényén” kívánja látni az embert, azon az úton, melyet az egyház tanításai jelölnek ki számára. Ezért jelenti ki, hogy „megvetéssel kell elfordulnunk olyanoktól, a kik a hit birodalmában a szent írás szavai helyett pusztá okoskodásokkal lépnek fel”¹⁹⁴, holott a természettudományok terén nem jellemzi e feltétlen tekintélytisztelet: „Szorítsuk kellő korlátok közé az ókor bámulatát. Az ész hozta létre a régi kor okoskodásait, az ész mérlegelje tehát értéküket, az ítéljen felőlők” hiszen „igazságtalanság volna részünkről a feltétlen hódolat, a melyre őket csupán azért tartjuk érdemeseknek, mivel ők elődeik iránt nem viseltettek ily vak hódolattal.”¹⁹⁵

Pascalhoz hasonlóan a katolikus dogmatika a kiindulási alapja Molnár Tamásnak, amikor a német filozófia irányvonalát vizsgálja az ember és isten viszonya szempontjából.¹⁹⁶ Az általa elemzett német gondolkodók (Eckhart mestertől a modern ateistáig) hibájának azt rója föl, hogy az ember lelkét kívánják istenné tenni azon tézis által, hogy Isten az emberi lélekben lakozik, esetleg ott születik meg, vagy születendőben van, ott érlelődik, ott válik teljessé. Bár nem értünk teljesen egyet azon kijelentésével, hogy a reformátusok „a szent és a profán közti különbséget eltörölték, s ezzel együtt a transzcendencia fogalmát is. Luther igazi deszakralizációt indított el, amikor közönséges mágjának nyilvánítva megfosztotta hitelétől a misztériumot, és ’megszabadította’ a keresztényt minden olyan kötelezettségétől, amelynek forrása nem a lelkiismerete.”¹⁹⁷, valóban a keresztény tanítás elvetésének egyik lehetséges iránya az ember önistenítéséhez vezet. Beismerve tájékozatlanságunkat, ezzel az iránnyal nem kívánunk most behatóbban foglalkozni. Inkább a Nietzsche említette utat vesszük vizsgálat alá: „A spinozista, antiteleologista vonulathoz tartozom... S egyben a mechanicista irányzathoz is kötődöm, amely az erkölcs és az esztétika minden problémáját fiziológiai problémákra vezet vissza, ezeket kémiai problémákra, ez utóbbiakat pedig mechanikai problémákra.”¹⁹⁸ A természettudományok fejlődésének mámorában, a 19. században gyökerezik ez a gondolat, hogy kellő ismeretekkel mindent visszavezethetünk a mechanika törvényeire. Jelenlegi tudásunk szerint ez lehetetlen, mivel a

¹⁹⁰ Csak annyit jegyzünk meg, hogy Ádám az Úr ígérete ellenére, mely szerint „amely napon eszel róla [t.i. a jó és rossz tudásának fájáról], meghalsz” (Ter.2,17), Ter.5,3-5 szerint 130 évesen nemzette Szetet, s „egész életkora 930 esztendő telt ki, akkor halt meg.”

¹⁹¹ Id.m. 196.o.

¹⁹² Id.m. 202.o.

¹⁹³ Id.m. 177.o.

¹⁹⁴ Id.m. 215.o.

¹⁹⁵ Id.m. 216-217.o.

¹⁹⁶ In: Molnár Tamás: Bennünk lakik-e az Isten? Kairosz Kiadó, h.n., é.n.

¹⁹⁷ Id.m. 52.o.

¹⁹⁸ A hatalom akarását idézi Molnár: id.m. 71.o.-án.

természetben négy alapvetően különböző kölcsönhatást figyeltünk meg (gravitációs [= mechanikai], elektromágneses, nukleáris és gyenge kölcsönhatás), melyek között nincs kapcsolat.

Az isteni teremtés elvetésének súlyosabb indítók a Várkonyi Nándor által majom-mítosznak nevezett¹⁹⁹ evolúciós tanokban keresendő, melyek jóval szerényebb megfigyelésekből keletkeztek. Ezek legjelentősebbjét egy huszonkét éves fiatalember kezdte gyűjteni hosszú tengeri útja alkalmával, s csak huszonkilenc évvel később, 1859-ben jelentette meg könyvét, „A fajok eredetét.” Ezt újabb tizenkét év múlva követte „Az ember származása.”²⁰⁰ Charles Darwin a Galápagos szigetek pintyeinek megfigyelésekor kezdett erősen kételkedni a földi fajok változhatatlanságában. Galápagos egy tizenhárom nagyobb és számos kisebb szigetből álló szigetcsoport, s az alig 80-100 kilométernyi óceánnal elválasztott szigetek – egymáshoz egyébként igen hasonló – pintyeinek csőre jelentősen különbözik. Az egyik sziget pintyeinek hegyes, keskeny a csőre, a következőn vastag, papagájszerű csőr ékeskedik. Az óriásteknősök is azt a benyomást keltették benne, hogy egy, a szigeteken elterjedt faj populációit különböző céloknak megfelelően módosították. Ennek magyarázatát a geológiában is úttörő módon, a földkéreg mozgásának következményének tulajdonította. Darwint lenyűgözte, milyen sikereket ért el az ember a számára hasznos új növény- és állatfajták nemesítésében. Pusztán az állandó válogatással az ember nemzedékről nemzedékre mind erősebben rányomja érdekei bélyegét az általa szaporított növényekre és állatokra. Az eredeti, jelentéktelen kis vadkáposztából kialakította a karfiolt, a karórépát, a brokkolit, a kelbimbót és a káposztát, amelyek a kutyafajtákhoz hasonlóan továbbra is keresztezhetők maradtak egymással. Ha összehasonlítjuk az igáslovat a versenylóval, a juhok hegyi legelőre alkalmas vagy művelt területeken tartott fajtáit, a harci kakast az „örökké tojó” más fajtákkal, vagy a rengeteg kutyafajtát, melyek mind különböző módon vannak az ember hasznára, nem feltételezhetjük, hogy ezek a változások mind mind hirtelen keletkeztek ily tökélyvel. Inkább arról van szó – írja Darwin -, hogy a természet egymást követő változásaiból az ember kiválasztotta a számára hasznosat, összegezve e változásokat a számára hasznos irányban. „A kedvező egyéni különbségek és változások megőrzését és a hátrányosak elpusztulását neveztem én természetes kiválasztásnak vagy másképp a legalkalmasabbak fennmaradásának.” Ha pedig mindez ily tisztán érvényesült a háziasítás közben, nyilvánvalóan érvényesülhet a természetben is. Amit a Darwin korabeli fizika is kétségbevit, az az, hogy rendelkezésre állt ehhez a szükséges idő. A jelentős evolúciós változásokhoz évmilliókra volt szükség, ez pedig a kor kiváló fizikusa, Kelvin szerint lehetetlen. A Nap életkorát tévesen állapították meg, nem ismerték a magfúziót, a nukleáris kölcsönhatást. Mai tudásunk szerint a Föld 4,5 milliárd éves, és igaza volt Darwinnak, amikor 1844-ben így írt: „Az elme nem képes felfogni, mit is jelent millió vagy százmillió év, így nem képes az egymást követő szinte végtelen számú nemzedékben végbemenő apró, sorozatos változások hatásának összegzésére és megértésére sem.” Ez bizony igaz, mert ha egyesével egymilliódig kellene számolnunk és minden számot egyetlen másodperc alatt mondanánk ki, és soha meg nem állnánk, ez akkor is harminc évet igényelne! Százmillió generáció változásainak eredménye pedig elképzelhetetlen. A változékonyság alapját is felfedezték időközben a biológusok, ez pedig a gének mutációja. Bizonyos gondolkodók számára²⁰¹ így az élet nem más, „önmaguk lemásolására képes molekulák által épített gigantikus robotok harca. Itt vannak mindannyiunkban: ők teremtettek bennünket, testünket és lelkünket; az ő fennmaradásuk létünk végső indoka. Ezek a replikátorok a gén névre hallgatnak, mi pedig az ő túlélőgépeik vagyunk.” Ezt a filozófiai veszélyt már Darwin művének megjelenésekor felfedezték, ezért igen kemény támadások érték. Ahogy G.B. Shaw megfogalmazta: „A darwini folyamatot véletlenek sorozataként írhatjuk le. Ilyenformán egyszerűnek látszik, mert kezdetben nem ismerjük fel valamennyi következményét. Amikor azonban teljes jelentősége megvilágosodik, szívünk bensőnkben egy marék homokká aszlik. Félelmetes fatalizmus lappang mögötte, mely a szépséget és az értelmet, az erőt és a céltudatot, a becsületet és a vágyakozást szörnyű és gyalázatos módon olyan véletlenül látványos változásokká alacsonyítja, amilyeneket a lavina művel a tájjal vagy a vasúti baleset az emberrel. Istenkáromlás ezt Természetes Kiválogatódásnak nevezni, talán megfelel sokaknak, kik számára a Természet tehetetlen és holt anyag véletlenszerű halmaza, de örökké elfogadhatatlan az igazak szelleme és lelke számára...”²⁰² Nos az

¹⁹⁹ In: Várkonyi Nándor: Az elveszett Paradicsom. Széphalom Könyvműhely, 1994.

²⁰⁰ Mivel e műveket eddigéle nem olvastuk, az evolúció elméletét Carl Sagan, Ann Druyan: Elfeledett ősök árnyai. Kutatás önmagunk után. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995. (592p.) műve alapján tárgyaljuk.

²⁰¹ Lásd pl. Richard Dawkins: Az önző gén. Gondolat, Budapest, 1986.

²⁰² Sagan, Druyan: id.m. 85-86.o.

ilyenfajta ellenvetések nem cáfolják meg az evolúció bizonyítékait, amely elmélet természetesen nem állítja Istent nemlétezőnek. Bár „az evolúció azt sugallja, hogy magunk vagyunk, s ha van is Isten, igen távol van.” Sagan következtetése: „Az élet azonban nem *tudja*, hova tart. Nincsenek hosszú távú tervei, sem kitűzött végcélja. Nincs mögötte akarat, mely szem előtt tarthatna valamiféle célt.”²⁰³ nem kötelező érvényű kinyilatkoztatás. A fizika története azzal a tanulással szolgál, hogy a természettörvények legalább annyira tekinthetők az emberi szellem alkotásainak, mint a természet szabályszerűségének. Változásait (a törvényekét) is az emberi megismerés pontosabbá válásával magyarázhatjuk a legtermészetesebben. A természettudományok módszeréből következik, hogy soha a mindent tudás állapotába nem érhetnek. Ha ez az elképzelhetetlen bekövetkezne, vagyis minden elképzelhető jelenséget ismernénk, akkor sem tudnánk bizonyítani ezt, így nem lehetnénk meggyőződve róla. A tudományok fejlődése új jelenségek megfigyelését, a korábbi törvények érvényességi körének pontosabbá tételét, modellek készítését és ellenőrzését jelenti. Mint említettük, Gödel tétele elvileg is lehetetlenné teszi a világ axiomatikus megismerésének teljességét, amiben a gondolkodók jelentős része mindig is biztos volt.

Sagan könyvét tovább olvasva számtalan példával találkozunk az ember és az állat közötti „lelki hasonlóságokra”. A szeretet, altruizmus, kegyetlenség, szexmánia, kábítószer, információk generációk közti cseréje, szimbolikus gondolkodás, államalkotás, állattenyésztés stb. mind megtalálható az állatok világában. Ezzel kapcsolatban csak arra az alapvető problémára hívnánk fel a figyelmet, hogy a biológia nem csak az ember és állat közti különbséget „tüntette el a szemünk elől”, de az élő és élettelen közti különbségre is képtelen rámutatni. Mint Szent-Györgyi Albert kiváló könyve²⁰⁴ bemutatja, az élet az élő szerveződési szintek (egyed, szerv, szövet, sejt) mindegyikén megfigyelhető, a többitől függetlenül. A Nobel-díjas biológus szerint: „Élet van, csak nem lehet az anyagtól leválasztani. Az élet az anyagnak egy sajátos, szerkezetének következménye. Olyan, mint a mosolygás. Mosolygás is van, de nem választhatom le az ajkaktól, és nem tarthatom egyik kezemben, és a másikban az ajkat, mert a mosolygás nem más, mint az ajkak játéka.” Szinte szóról-szóra hasonlót olvastunk Einsteinnél az elektromosságról: „az elektromosság az a mód, ahogyan az anyag viselkedik.” Máshelyütt Szent-Györgyi arról írt, hogy az élet jelenségeit a molekulák és az atomok szintjén is megfigyelni törekszik.

Az iskolás definíció, mely szerint az élők képesek anyagcserére, szaporodásra és mozgásra szinte panteista világréteghez vezet. E meghatározás szerint ugyanis egyetlen emberpéldányt nem tekinthetünk élőlénynek, mivel önmagával nem képes szaporodni. De egy házaspár sem képes más fajok és embertársainak munkája nélkül anyagcserére, s a földi élethez nélkülözhetetlen energiát a Nap biztosítja. A testünket felépítő anyagok egy része csak szupernóva-robbanásból jöhetett létre, így az élet fogalmába ezt is bele kell vennünk, ahogy a Hold vonzásának hatásait is. Minél többet tudunk, az élet fogalma annál gazdagabbá válik.

Az, hogy az agykutatók egy csoportja nem beszél lélekről, hogy a csillagászatban, fizikában, kémiában nincs szó 'teremtő és létezését fenntartó' Istenről csak azt mutatja, hogy a természettudományok a lehető legkevesebb hipotézis felállítására törekszenek a valóság magyarázata, modellezése közben. Az, hogy a Bibliában emberi tévedések tömegét sikerült kimutatni, nem jelenti alapvető tanításának (jelen esetben a teremtés, Isten léte) hamis voltát. Vagyis igaza van Max Schelernek²⁰⁵, amikor a szabadságot nevezi az ember lényegének. Pascallal szólva: „Szívünk érzi az Istent, nem pedig eszünk.”²⁰⁶ (Bár, ha teológiát kellene írunk, bizonyosan a torinói lepel csodájával kezdenénk.²⁰⁷)

Belgrád, 2005. március

²⁰³ Id.m. 111.o.

²⁰⁴ Szent-Györgyi Albert: Az élet jellege. Magvető Kiadó, Budapest, 1975.

²⁰⁵ Max Scheler: Az ember identitásának problémája korunkban, In: Az ember helye a kozmoszban. Osiris, Budapest, 1995.

²⁰⁶ Pascal: id.m. 185.o.

²⁰⁷ Lásd: Víz László: A torinói halotti lepel és korának meghatározása. Ecclesia, Budapest, 1998.

A fizika tanulmányozásának hasznáról a filozófusok számára

„Valóban, a fizikának soha sincs és nem lehet valamilyen minden időre kész, lezárt alakja, mert tartalmának végelességével mindig a lehetséges észleletek végtelen bőrsége áll szemben.”²⁰⁸

Ebben a rövidre fogott dolgozatban a fizikának a filozófiához való viszonyáról kívánunk néhány észrevételt tenni. Nem célunk végleges válaszokat adni, annál inkább érdekes kérdések felvetéséhez eljutni. Érdeklődésünk elsősorban arra irányul, vajon milyen fokú jártasságra lehet szüksége egy filozófusnak a fizikában. Ennek eldöntéséhez a fizika történetének némi ismeretével igyekszünk áttekinteni a klasszikus fizika legfontosabb, alapvető tételeit, majd tennénk néhány körültekintő megjegyzést a természettudományok eredményeinek jelentőségéről, pontos ismeretének fontosságáról.

Az európai értelemben vett filozófia kezdete egybeesik a fizika kezdeteivel. A milétoszi filozófusok műveit az első fizikakönyveknek is tarthatjuk címük alapján. Bár tudjuk, hogy a filozófiatörténeti hagyomány létezőnek állított oly műveket is, melyek nemlétéről ma meg vagyunk győződve. Jellemzően a „Peri füzeosz” címet viselték ezen „elveszett” alkotások, ami arról tanúskodik, hogy elsősorban a természet titkait kutatták az emberi szellem eme első úttörői. Ma általános iskolai tankönyveink Thálészról eredeztetik a fizika tudományát, pedig a legnagyobb körültekintéssel²⁰⁹ pusztán annyi állapítható meg, hogy Thálész a vízzel hozta kapcsolatba valamilyen módon a látható világot. Anaximénész szerint az egész világ eleven, áthatja a lélek, minden teli van istenekkel, ezért a természeti változások semmiféle speciális magyarázatot nem igényelnek. Anaximandrosz sem jelölt meg semmi olyasmit, ami a változás oka lenne, nála ez az apeiron isteni természetével áll szoros összefüggésben. Anaximénész is valamiképpen elevennek tartja az anyagot, s az isteni levegő örök mozgását nevezi meg a változások okának.²¹⁰ A természet tanulmányozása ekkor még kísérletezés nélkül, szinte kizárólag elméleti, spekulatív alapon folyt. A megfigyelés azonban nyilván fontos részét képezte a filozófiai megfontolásoknak, melyek a kezdet megfejtésére, az arkhé-probléma megoldására irányultak. Erről tanúskodik a szél, az eső, a villámlás zseniális ión magyarázata, ami ezen filozófusok kiváló megfigyelőkészségét bizonyítja. Xenophanésznek a kövületek megfigyeléséből vont következtetései pedig az őslénytan első állításainak tarthatók.²¹¹

Anaximandrosz filozófiájának fontos eleme volt, hogy a világ szerkezete matematikailag leírható. Ez kitűnik a geocentrikus világméretű megalkotó tanításából. Az örökifjú, isteni, pusztulhatatlan, mindent körülfogó és kormányzó apeironban a természettörvények modelljét vélhetjük felfedezni, ámbár megfontolást érdemel, hogy korábban már a görög istenek is alávetettek a Fátumnak (Sorsnak, Végszetnek) a mitológiában. A püthagoreusok alapvető tanítása szerint „a számhoz hasonló minden dolog”. Ez szinte tökéletesen egybeesik Galileinek azon kijelentésével, miszerint „aki olvasni akar a Természet könyvében, annak ismernie kell a nyelvet, melyen az íródott. Ez a nyelv a matematika.” A püthagoreusok megtermékenyítő hatása a modern fizikáig ér, amint az például Heisenberg személyes vallomásából kiderül.²¹²

A legkorábbi görög filozófia tehát tartalmazta a modern természettudomány szinte minden főbb kellékét. Az első „mechanikust” is a görögség ajándékozta az emberiségnek (mai ismereteink szerint). Arkhimédész minden tekintetben modern természettudósnak tekintendő. Ő kísérleteket is végzett, s nemegyszer mérésekkel jutott matematikai eredményeihez, amiket később a logika számára szabatosan is bizonyított, vagy méréssel ellenőrizte eredményei helyességét. A mai iskolások is tanulják a felhajtóerőre vagy a csigákra vonatkozó törvényét. Még később Hierón gőzgépet is szerkesztett, ám a

²⁰⁸ In: Max von Laue: A fizika története. Gondolat, Budapest, 1960. 12.o.

²⁰⁹ V.ö. G.S. Kirk – J.E. Raven – M. Schofield: A preszókratikus filozófusok. Atlantisz, Budapest, 1998. vonatkozó fejezetével.

²¹⁰ Lásd id.m. megfelelő oldalain.

²¹¹ Id.m. 264.o.

²¹² V.ö. W. Heisenberg: A rész és egész. Gondolat, Budapest, 1983.

„korszellem”²¹³ megakadályozta találmányának széles körű elterjedését, így arra jó ezerhatszáz évet kellett még várni. Szakasztott így járt egy másik zseniális felismerés, melyet nyugodt szívvel nevezünk az emberi szellem egyik legnagyobb teljesítményének. Eratoszthenész méréseiről (t.i. a Föld átmérőjének helyes meghatározásáról) és részben ennek nyomán Arisztarkhosz heliocentrikus világméretéről van szó.²¹⁴ Eratoszthenészről, Arisztarkhoszról, Arkhimédészről még egyetlen filozófiatörténeti műben sem olvastunk (bár ez valószínű tájékozatlanságunkat jelzi), ám utal arra is, hogy a szofisták és Szókratész a Kr.e. 5. században megváltoztatta a filozófia alapvető irányultságát. A filozófiai érdeklődés homlokterébe az emberi került.

Később a Biblián alapuló keresztény világfelfogás pedig, (ha szabad ily névvel illetnünk a középkor és a protestantizmus világképét,) az Isten eszméjében kellően megmagyarázhatta a természet minden jelenségét, változását az erre kíváncsi elméknek. A teremtéstörténet pedig a világ keletkezését is okadatolta.

Átugorva gondolatban a középkori filozófiát, térjünk az újkori természettudományokhoz. Megjegyezzük, véleményünk szerint a középkor gondolkodóit nem érthetjük a Biblia ismerete nélkül, ahogyan az újkor történetét sem a természettudományok felvirágzásának megismerése nélkül. A csillagászat megfigyelései okozták az első valóban komoly repedéseket a keresztény világképben. József könyvével ellentétben Kopernikusz, Regiomontanus, Tycho Brahe és Kepler mérései, matematikai levezetései egyértelműen bizonyítják a Föld keringését a Nap körül.²¹⁵ Ekkortól (1609-ben és 1619-ben jelentek meg Kepler művei, Kopernikusé már 1543-ban) véleményünk szerint gondolkodó elme számára nem lehetett kétséges: a Biblia nem lehet szóról-szóra szinigaz. Ez persze a Biblia belső ellentmondásai miatt eddig is nyilvánvaló lehetett²¹⁶, az allegorikus értelmezést pedig a természettudományok eredményei nem zárják ki, mint azt például a protestáns teológia 20. századi virágzása²¹⁷, vagy P. Teilhard de Chardin műve²¹⁸ is mutatja. A csillagászat eredményeit Giordano Bruno és Galileo Galilei fejlesztette tovább. Dialógusok formájában megírt műveik a modern természettudomány alapvetései.²¹⁹ De micsoda különbség. Brahe, Kepler és Galilei valamilyen formában valamennyien elvetik a világ végtelenségét és pluralitását, míg Bruno ezen saját tételét Kopernikusz tanának következményeként tünteti föl.²²⁰ G. Bruno a reneszánsz embereként a természet egészében leli föl Istent, a világot élőlényként képzelem, organikusnak látja, míg a Galilei, Newton nevéhez fűződő világméret mechanikusnak nevezhető, s „Isten léte, ha van, a természettörvényekbe van zárva.” Bruno a napközéppontú elméletet világnézetként értelmezte, melyet kibővítve a végtelenség gondolatával, szembeszegezett az ember számára teremtett kozmosz otthonos képével. A világegyetem végtelenségének gondolatától megittasulva, szárnyaló szavakkal festi az Univerzumot olyannak, amilyennek egy mai csillagászati tankönyv. Ámde Bruno számára a Teremtő léte nem is kérdéses, s ebben eltér kései leszármazójától. Világképe saját (és a mi) felfogásunk szerint (is) jobban illeszkedik Isten fogalmához. „Mi oknál fogva higgyük, hogy az erő, amely egy végtelen jót képes létrehozni, végest teremtsen?”²²¹ Ő az arisztotelészi világméretet támadta, s a megismert igazságokkal a vallást akarta gazdagítani. Elveihez élete árán is hű maradt, követve a szókratészi mintát, mely a legnagyobb mártírjává avatta megégetésével e fölszentelt papot.

Galilei egy másik, középkori hagyományt követve visszavonta tanait, s cserébe fogságában, hetvenévesen írta a mechanika számára legértékesebb munkáját. Ezzel megvetette a mechanikus világfelfogás alapjait, mely 1687-ben nyerte egyik „bibliáját” Newton nagyszerű művében, „A

²¹³ Nem kívánunk állást foglalni e kifejezéssel a történelem változásának mikéntjéről szóló filozófiai vitában.

²¹⁴ A mérések mikéntje közérthetően és érdekesítően van leírva Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete. Gondolat, Budapest, 1986. című művében.

²¹⁵ Közérthetően lásd Simonyi Károly idézett művében.

²¹⁶ Erre vonatkozóan lásd Leo Taxil: A szórakoztató Biblia. Kossuth, Budapest, 1963.

²¹⁷ Lásd pl. D.L. Baker: Két szövetség, egy Biblia. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1998. és Gerhard Ebeling: Értelmezéstörténet mint egyháztörténet. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1994.

²¹⁸ P. Teilhard de Chardin: Az emberi jelenség. Gondolat, Budapest, 1973.

²¹⁹ Magyarul pl. Giordano Bruno: A végtelenről, a világegyetemről és a világokról. Kriterion, Bukarest, 1990. és Galilei: Mozog-e a Föld? Budapesti Irodalmi és Művészeti Intézet, é.n., az Új Könyvtár sorozatban.

²²⁰ Id.m. 213.o.

²²¹ Id.m. 78.o.

természetfilozófia matematikai alapelvei”-ben.²²² Ez a mű Euklidész „Elemei”-nek²²³ mintájára axiomatikusan kívánta tárgyalni a ma dinamikának és kinematikának nevezett disciplinákat, vagyis a mozgások és erők tanát. Legjelentősebb eredménye az, hogy a Kepler-törvényekből (saját „mechanikai axiómái” segítségével) levezette az általános tömegvonzást.²²⁴ A gravitáció törvényének hatalmas szellemtörténeti jelentősége abban áll, hogy az addig külön világnak tekintett „égi szférák rendjét” egyesítette a földi világgal. Kimutatta, hogy a csillagok világát ugyanazok az erők kormányozzák, mint a földi mozgásokat. Míg Newton a bolygók keringési szabályosságait²²⁵ nem tudván megmagyarázni, a Teremtő művének ismerte el a világot²²⁶, addig 120 évvel később Laplace, korának egyik legkiválóbb fizikusa (a perdület-megmaradás törvényének is ismeretében), már Isten létét „szükségtelen hipotézisnek” nevezte.

Itt álljunk meg egy pillanatra, és vessünk egy elfogulatlan pillantást a klasszikus fizika alapelveire. A newtoni „abszolút tér” és „abszolút idő”, melyek homogének és az anyagtól függetlenül létező változatlanóságok, első látásra is homályos fogalmak, akár Euklidész tízedik axiómája.²²⁷ Eltekintve azoktól az eredményektől, melyek a fénysebességhez közeli sebességeknél lépnek föl és nagyrészt Einstein relativitás-elméletében található²²⁸, számunkra és a fizikus számára is, a tér és az idő az anyagtól és annak változásaitól függetlenül nem létező realitás. Ugyanis; Galilei jelentősége abban állt, hogy a matematika alkalmazhatósága érdekében méréseket végzett. Híres lejtős kísérletének jelentősége is az idő és a megtett út egyidejű mérésének elvében rejlik. A mérés teszi lehetővé, hogy a jelenségek magyarázatában helyt kapjon a mennyiségi jellemzés, vagyis a matematika. Mérni anyagi létezőktől függetlenül pedig nem lehet. Ezt a kvantummechanika egyik megalapítója, Max Planck így fogalmazta meg: „Csak annak a fizikai mennyiségnek van létjogosultsága, amely meg is mérhető.”

Pont a filozófus számára legérdekesebb fogalmakról Newton így ír: „Mivel az idő, a tér, a hely és a mozgás mindenki előtt ismeretes, ezeket a fogalmakat nem határoztam meg.”²²⁹ Holott ezek a fogalmak első tekintetre is bonyolultak és a tér, idő, mozgás hármassága elválaszthatatlannak tűnik az elme számára.

Newton első törvénye a mozgásról, hogy „minden test megmarad nyugalmi állapotában vagy egyenes és egyenes vonalú mozgásában, ha csak külső erő nem kényszeríti ennek az állapotnak elhagyására”, egy huszárvagással elintézi a filozófusok nagy kérdését az „Első Mozgatóról”.²³⁰ Attól eltekintve, hogy közvetlen kísérlettel nem igazolható és az egyenes fizikai mibenléte is érdekes kérdéseket vet föl²³¹, máig adós maradt a fizika az okkal kapcsolatban. Ahogy a milétszi filozófusok, úgy a modern fizika is természetesnek tekinti a mozgást, nem ad rá magyarázatot. Hipotesis non fingo, vagyis feltevéseket nem agyalok ki – írta Newton becsületesen bevallva tudásának korlátait: „Őn [t.i. Bentley] olykor úgy beszél a gravitációról, mint az anyag lényegi és inherens²³² sajátosságáról. Kérem, ne tulajdonítsa e felfogást nekem; mivel éppen a gravitáció oka az, amiről nem állítom, hogy tudni vélem, s még jó időbe telne, hogy fontolóra vegyem.” Vagyis a gravitáció egyik lehetséges magyarázata

²²² A mű magyarul nem olvasható teljes terjedelemben, részleteket jelentek meg belőle in: Newton: A Principiából és az Optikából, Levelek Bentleyhez. Kriterion, Bukarest, 1981.

²²³ A geometria alapműve Kr.e. 300 körülről, mely alapját alkotja a mai középiskolai mértan oktatásának is.

²²⁴ Közérthető előadását szintén Simonyi Károly már idézett művében olvashatjuk.

²²⁵ A bolygók közel egy síkban és egyirányban keringenek a Nap körül, s ezzel az iránnyal tengely körüli forgásuk iránya is egyezik, egyetlen kivétellel (amiről Newton még nem tudhatott).

²²⁶ Levelek Bentleyhez in: id.m. 209-214.o.

²²⁷ Mint ismeretes, e párhuzamossági axióma jóval bonyolultabb a többi posztulátumnál, amiért matematikusok generációi próbálkoztak bebizonyításával, helyettesítésével. A mi Bolyai Jánosunké a dicsőség e probléma megoldásában, de a megoldás emlékeztet Nagy Sándor esetére a gordiuszi csomóval. Ugyanis Bolyai és Lobacsevszkij munkássága óta nem egyetlen geometria létezik, de legalább három: euklideszi, abszolút (melyben nem szerepel a 10. axióma) és hiperbolikus.

²²⁸ És kiigazítják e „hibás” newtoni axiómákat.

²²⁹ Newton: id.m. 46.o.

²³⁰ Nem az arisztotelészire gondolunk, hanem G. Bruno „első mozgatójára”, melyről idézett műve 213-214. oldalán ír.

²³¹ Érdekesképpen megjegyezzük, hogy Galilei a körmozgást tartotta természetesnek. E kérdésekkel a modern fizika is foglalkozott. Remek gondolatok olvashatók e témáról is Mikola Sándor műveiben: A fizika gondolatvilága. A szerző saját kiadása, Budapest, 1933. és A fizikai megismerés alapjai. A Kir. Magy. Természettudományi Társulat, Budapest, 1941.

²³² inherens – hozzá tartozó, vele összefüggő

az, hogy láthatatlan angyalkák, láthatatlan fonálon rángatják a testeket tömegükkel egyenes arányban, a távolság négyzetével fordított arányban. És ez nem vicc! Maga Newton a gravitáció általa felfedezett távolbaható jellegét képtelenségnek tartotta, de magyarázatot adni rá nem tudott. Az erő fogalma olyan „titokzatos”, hogy Várkonyi Nándor erre alapozza a transzcendencia létének „bizonyítását”.²³³ De nem jobb a helyzet az elektromossággal sem. James Clerk Maxwell, aki az egész 19. század legnagyobb elméleti fizikusának tekinthető, négy bonyolult integrál-egyenlet segítségével olyan távoli jelenségeket tudott megmagyarázni, mint a fénytörés, elektromágneses-indukció, tekercsben folyó áramok mindenféle hatásai stb. Ő maga mechanikai modelleket készített elmélete szemléltetésére, bár ma az elektromosságot az anyag négy alapvető kölcsönhatási formái egyikének tartjuk. Az elektromosság mibenlétére nem derült fény, (s nem is fog): az elektromosság az a mód, ahogyan az anyag viselkedik. Vagyis a fizika törvényei (jelen esetben a Maxwell-egyenletek) leírják, de végső soron (a filozófus mércéjével) nem magyarázzák a természet jelenségeit. Az a jó elmélet a fizikában, mely a jelenségek minél szélesebb körét írja le, minél kevesebb feltevessel. A Pascal állította kritériumoknak²³⁴ véleményünk szerint is képtelen megfelelni bármely tudomány.

Az elektromosság „meghatározása” nagyon hasonlít ahhoz, amit Szent-Györgyi Albert adott az életre vonatkozóan, egy igen érdekes gondolatmenete végén.²³⁵ Eszerint „az élet az anyagnak egy sajátos, szerkezetének következménye. Olyan, mint a mosolygás. Mosolygás is van, de nem választhatom le azt az ajaktól, és nem tarthatom egyik kezemben, és a másikban az ajkat, mert a mosolygás nem más, mint az ajkak játéka.”

A matematika miért hatásos eszköze a természetről való gondoldásnak? Miért tartotta annak a püthagoreusoktól kezdve Platónon keresztül oly sok gondolkodó? Kétségtelen, hogy óriási különbség van a püthagoreusok misztikus hite és a modern, esetleg ateista természettudós világfelfogása között. Ám a matematika használhatóságába vetett hit azonos. Ahogy Kant fogalmazta: „Azt hiszem azonban, hogy mindenféle természettudományban csak annyi tulajdonképpeni tudomány található, amennyi matematika van benne.” Egy gyenge válaszával megpróbálkozhatom. Véleményem szerint a matematika az emberi gondolkodás legletisztultabb formája, s mint ilyen, igen jól felhasználható a „világról való beszédben”, vagyis a természettudományokban. Ám a matematika történetéből²³⁶ kiviláglik: a matematika emberi alkotás jellege nem elhanyagolható, így Galileivel ellentétben nem a „Természet nyelvének”, hanem az emberi kommunikáció segédeszközének véljük. Ahogy egy nagy tudású professzorom mondta, tévedés a természettudományi karon tanítani a matematikát. Kant pedig nyilván elvetette a súlykot kijelentésében, mivel a biológia vagy a földrajz leíró jellegű részeinek jelentősége mindenkoron magától értetődő.

A biológiánál maradvány egy utolsó gondolat engedtessek még meg. Szinte közhelyszámba menő kérdés: evolúció vagy teremtés? Ám ha Darwin művét²³⁷ alaposan áttanulmányozzuk, nem lehet kétségünk az evolúció eszméjének megalapozottságáról, de arról sem, hogy Darwin nem cáfolja a transzcendens teremtést. Mint írja²³⁸: „Előre kell bocsátanom, hogy sem a szellemi képességekkel, sem az élet eredetével nem kívánok foglalkozni.” Az isteni teremtésnek tehát nem, noha a Bibliában írottaknak nyilvánvalóan ellentmondanak Darwin gondolatai.

Összefoglalóan megjegyezhetjük tehát, hogy a filozófusnak ismeretelmélete megalkotásához nélkülözhetetlen a természettudományok módszereinek és történetének ismerete, de e tudományok minden részlete nem mértékadó számára. Méltán nélkülözheti a kísérleti berendezések, mérési megfigyelések, matematikai levezetések részletekbe menő ismeretét. Ám a tudományok alapfogalmait neki is el kell sajátítania, mivel enélkül könnyen tévképzetei lehetnek a természettudományok eredményeinek jelentőségéről, jelentéséről. A legkiemelkedőbb természettudósok műveit haszonnal tanulmányozhatja, mert e kiváló szellemek maguk is törekedtek eredményeik értelmes magyarázatára.

²³³ V.ö. Várkonyi Nándor: *Az elveszett Paradicsom*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1994. 118-151.o. Az idézőjel annak szól, hogy a transzcendens értelme szerint értelemmel fel nem fogható, a megismerés határain túlit, tapasztalat felettit jelent, így bizonyításáról csak idézőjelben szólhatunk.

²³⁴ A bizonyítás és előadás módszeréről. In: Pascal: *Gondolatok*. Franklin Társulat, Budapest, é.n.

²³⁵ Szent-Györgyi Albert: *Az élet jellege*. Magvető Kiadó, Budapest, 1973. 14.o.

²³⁶ Erre a kérdésre helyhiány miatt nem térhetünk ki, csak utalunk Rényi Alfréd remek művére, a *Dialogusok a matematikáról*-ra.

²³⁷ Darwin: *A fajok eredete természetes kiválasztás útján, vagy a létért való küzdelemben előnyhöz jutott fajták fennmaradása*. Magyar Helikon, Budapest, 1973.

²³⁸ Id.m. 293.o.

A gondolkodás becsületessége és a szellemi tisztesség is úgy kívánja, ha élni és nem visszaélni kíván a tudományok eredményeivel, akkor a lehető legalaposabban meg kell ismernie azokat a filozófusnak is. Persze fennáll annak lehetősége, hogy egy filozófus érdektelennek, saját gondolatai számára közömbösnek tartsa a természettudományok eredményeit, hiába alakították át azok az emberiség életét az utolsó háromszáz évben nagymértékben és egyre gyorsuló ütemben. Ám a „klasszikus” filozófia az ismeretelméleten keresztül vezet a természetfilozófián át a metafizikához, etikához...

Belgrád, 2005. április

~

Gondolatok Frege olvasása közben

Belgrád, 2004. október végén. Ötszáz kilométerre bedobozolt matematikakönyveimtől ülök az ágyamon éjjel és olvasom egy 19. századi matematikus²³⁹ gondolatait a matematika végső mondanivalójáról. Egyetemi jegyzeteim már elenyésztek, s ki emlékszik tíz évvel korábbi egyetemi előadásokra. Mégis jóleső érzés fog el, s éjfélkor feleségemnek egy darab papíron levezetem a gyorslábú Akhilleusz és a teknősbéka aporiájának megoldását a végtelen mértani sorozatok segítségével. Mulatságos, pedig hány komoly elme törte magát, míg ma egy középiskolás diák is megoldhatja e problémát... Mi a matematika, s mire jó? Hány diák tette már föl ezt a keserű kérdést... A természettudományi karon oktatják, a 19. századi német tudományfölosztást követve. Ezzel mintegy hangsúlyozva azt, amit a modern tudományok egyik „atyja”, Galilei mondott: „aki olvasni akar a Természet Könyvében, annak ismernie kell a nyelvet, amelyen íródott, s ez a nyelv a matematika.” De vajon tényleg a természet nyelve volna? A középkor végéig is írtak, beszéltek a természetről komoly tudósok, de könyveik mégsem voltak telve matematikai levezetésekkel, mint a maiak.²⁴⁰ Nem is tudták úgy kihasználni a természeti erőforrásokat, nem is éltek olyan kényelemben, mint mi, de hogy a természetet *jobban* ismerjük-e, mint Roger Bacon vagy Goethe, az számomra kérdéses. A matematika nehezen érthető (és a középiskolában nem is tanított) alapjai az átlag középiskolás számára érthetlenné teszik a fizikát.²⁴¹ Ennek bizonyítékaival lépten-nyomon találkozik az ember, ha fizikát tanít, de elég legyen egy amerikai felmérés eredményét idéznem (egyetemi előadáson hallottam), mely szerint a megkérdezett felnőttek 60 %-a szerint a Holdon nincs gravitáció.

Ha a matematikai ismeretek természete kerül szóba, legelőször Rényi Alfréd dialógusai jutnak eszembe. A matematikus feltaláló és felfedező is egyben. Feltalálja valamilyen módon tudománya axiómáit, majd felkutatja, felfedezi az általa lefektetett axiómarendszerben eleve bentlévő tényeket, tételeket, melyeket a bizonyítás eszközével hitelesít. Hogy mégis 'használhatók' eredményei, az abból adódik, hogy a kiindulásnál a természet tényeinek figyelembevételével jutott alapfogalmihoz. (Ez a lényege emlékezetem szerint gondolatmenetének.) De meglepő módon a számelmélet legelvontabb, legkevésbé szemléletes területei is alkalmazást nyernek a modern fizikában. Ezen tételeknek első benyomásra semmi közük a Természethez. Ezek az emberi szellem gyümölcseinek tetszenek, s leginkább az emberi megismerés fegyverei. Fregét is a matematika alapjainak tisztázása vezette a modern logika megalapozásához. „Milyen úton lehet fokozatosan eljutni egy tételhez”, „milyen módon lehet a tételt végezetül legbiztosabban megalapozni.” Az aritmetika fogalmainak szigorú logikai megalapozása, melyen Frege fáradozott, az emberi elme egyik csodálatos alkotása: a matematika egészének deduktív felépítését a logika alapjaitól (a kondicionális és az univerzális kvantortól) az analízis „hegycsúcsaiig”. Ez az út igen fáradságos, ahogyan Frege levezetései követése is az. Visszont örömteli biztosságérzetet ad, mikor az arisztotelészi logika bizonyításait modern logikai köntösben olvashatjuk. Vagyis logikája tartalmazza a klasszikust, valahogy úgy, mint a kvantummechanika

²³⁹ Gottlob Frege: Logikai vizsgálódások. (Válogatott tanulmányok) Osiris Kiadó, Budapest. 2000.

²⁴⁰ Lásd erről pl. Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete. Gondolat, Budapest. 1986.

²⁴¹ Ez így kissé túlzás, de például a mozgások leírásánál és a newtoni mechanikánál maradvá feltétlen igaz, lévén ezek igazi megértése a differenciálszámítás gondolatainak magunkévá tételét jelenti. Mivel ez igen nehéz szellemi munka, a legtöbb ember (tapasztalataim és véleményem szerint) ma is értetlenül áll pl. Zénón aporiái előtt.

határesetben a newtonit. Éles meglátásai a nyelvről, annak matematikai rendszerezése a filozófia számára is alapvető jelentőségűek, noha ő a matematika filozófiájának tisztázására törekedett. Eszmefuttatásai megerősítenek abbéli véleményemben, hogy a matematikának a szellemtudományok között van a helye. Másrésről a természettudományok mellett a társadalomtudományoknak is egyik legfőbb eszköze a matematika. Az emberi ismeretszerzés egyetemes segédeszközének kell tekintenünk tehát. Ilyen értelemben egyetértünk azon kijelentéssel, hogy minden tudomány annyira tarthat számot a tudomány névre, amennyi matematika, értsd LOGIKA van benne!

Saját magam számára vont korábbi észrevételeim változatlanok maradtak a logikával kapcsolatban ezen remek kis könyvecske végigolvasása után is. A logikát a gondolkodás eszközünek tartom, mely a hibás gondolatmenetek kiszűrését segíti, de tárgyat nem ad igazságszomjunknak. Nem tudok egyetérteni Fregevel, amikor a logikáról, mint „magáról az igazságról”²⁴² szól. Ezen eszmefuttatásának kiindulópontja: „a 'gondolkodási törvény' kifejezés arra a vélekedésre csábít, hogy ezek a törvények ugyanolyan módon *irányítják* a gondolkodást, mint a *természtörvények a külvilág folyamatait*. Ez esetben nem lehetnének mások, mint pszichológiai törvények; lévén a gondolkodás lelki folyamat.”²⁴³ Ezt állítja tévedésnek Frege, pedig az első mondat kijelentését teljesen igaznak érzem. Ugyanis sem a logika törvényei nem irányítják az emberi gondolkodást, sem a 'természet törvényei' nem irányítják a természetet. A természettudományok törvényeinek változásával (fejlődésével, amit nem tudok egy valóságosan létező 'természtörvény' egyre jobb megközelítésének tartani) nem változhatnak együtt a természetet irányító folyamatok is, ez nyilvánvaló képtelenség. Az emberek illogikus gondolkodására a hétköznapi élet számtalan esete szolgál példaként. (Frege további gondolatmenetével [id.m. 158-159. oldalán] egyetértek.) Továbbra is úgy vélem, a logika lehetővé teszi a helytelen következtetések felismerését, de helyes felismerésekhez csak ilyen negatív módon járul hozzá. A logika (matematika) *az emberi gondolkodás nyelve* (nem a Természeté), egyetlen járható (tudományos) útja annak, mert bárki által követhetővé, ellenőrizhetővé (ami a tudomány egyik legfőbb kritériuma) teszi a gondolatot; de valódi teremtésre csak az 'intuáció' képes. A logika éppen ezért lehet mind a természet-, mind a társadalomtudományok hathatós segítője.

Középiskolás koromban nagy hatással volt rám Tolsztoj egy eszméje, melynek lényege, hogy a szeretet kívül esik az okok és okozatok láncolatán, mert ha oka van, vagy célja, akkor megszűnik szeretet lenni. A modern halmazelmélet megszületését annak az ellentmondásnak köszönheti, amit Russell fedezett föl, s a hétköznapi nyelvre a legegyszerűbben így fordíthatunk: Igaz-e az a kijelentés, hogy 'Most hazudok.' Gödel nem-teljességi tétele szerint egy elég gazdag ellentmondásmentes axiómarendszerben mindig található olyan állítás, melynek igaza nem dönthető el az axiómarendszeren belül.²⁴⁴ A kvantummechanika tényei pedig nem érthetők meg az arisztotelészi logika alapján állva.²⁴⁵ Mindezek a logikának határait, korlátait jelzik, mint a fénysebesség a klasszikus fizikáét²⁴⁶...

Belgrád, 2004. november

~

A logika szerepéről a filozófiai gondolkodásban

A hétköznapi életben is gyakran használt dicsérő kijelentés, hogy logikusan gondolkozik valaki. A filozófia születésétől fogva mint a valóságról szóló racionális diskurzus határozta meg önmagát, a mitikus világfelfogás ellentétéként. De mi a logika tárgya? Descartes mennyiben hozott újat nézeteivel? Mit mondhatunk a felvilágosodás korától örökölt racionalista optimizmusról a matematikai logika 20. századi eredményeinek fényében? Ezen kérdések köré építjük rövid dolgozatunkat.

²⁴² 77. alatt id.m. 158.o.

²⁴³ Id.m. 157.o. a kiemelések tőlem származnak.

²⁴⁴ V.ö. pl. Sain Márton: Matematikatörténeti ABC. Tankönyvkiadó, (nem tudom)

²⁴⁵ Lásd erre pl. Werner Heisenberg: A rész és egész. Gondolat, (nem emlékszem), vagy Károlyházi Frigyes: Igaz varázslat. Gondolat, 1976.

²⁴⁶ V.ö. 77. alatt id.m. 184-190.o.

A logika tudományának alapítója kétségkívül Arisztotelész, akinek logikai értekezései *Organon*, vagyis a '(gondolkodás) eszköze' címen ismertek a 6. század óta. Arisztotelész meghatározása szerint a logika témája a következő: „Először is mondjuk meg, hogy miről szól és mivel foglalkozik ez a vizsgálódás, hogy ti. a bizonyításról szól és a bizonyításos jellegű tudománnyal foglalkozik.”²⁴⁷ A logika tehát a bizonyítások, vagyis az érvényes következtetés feltételeinek elméleteként jött létre. Arisztotelész maga nem is sorolta a valódi tudományok közé²⁴⁸, hanem azon általános műveltség részének tekintette, mellyel mindenkinek rendelkeznie kell, mielőtt bármely tudomány tanulmányozásához hozzáfog.²⁴⁹ Szillogizmusai a helyes következtetés formulái, bár a teljesség igényére nem tarthatnak számot. A két legalapvetőbb szabálynak az ellentmondás és a kizárt harmadik elvét tekintette, ami összefoglalóan a dichotómia elvében így hangzik: Minden állítás vagy igaz, vagy hamis, és nem lehet egyszerre igaz is, hamis is.

Metafizikája első könyvében a megelőző gondolkodók kutatásait összegzi és kritizálja Arisztotelész. A tudásról, melyre „minden ember törekszik”, úgy nyilatkozik, hogy az érzékeléssel kezdődik és az emlékezéssel folytatódik. Sok emlék közös elemeinek elvonásából lesz a tapasztalat, s ebből emeli ki az elme a tudás tárgyát, az általános fogalmat. Alapvető nézete, „hogy akkor tudunk, ha az okokat ismerjük.”²⁵⁰ Az érvelésről így ír: „Vannak, akik csak akkor teszik magukévá az előadó tételeit, ha matematikailag bizonyítja, - mások viszont példákat követelnek, - s ismét mások költői idézeteket kívánnak bizonyítás gyanánt.”²⁵¹ „A matematikai egzaktuságot azonban nem lehet minden tárgyban követelnünk, csak ott, ahol anyagról nincsen szó. Azért ez a módszer nem alkalmazható a természettudományokban.”²⁵² (Érdekes módon a modern természettudomány álláspontja Galilei fellépésével megfordult: a matematika lett a természeti jelenségek „leírásának” és ezzel magyarázatának legfőbb segédeszköze. Ámbár az arisztotelészi okok - mint pl. a mozgás oka, - modern tudományos 'magyarázata' joggal váltaná ki Arisztotelész rosszállását, akárcsak annakidején filozófus elődeié.)

A racionalizmus atyjának René Descartes-ot szokás tekinteni. Szerinte „az a képesség, amelynél fogva helyesen ítélünk és az igazat megkülönböztetjük a hamistól – s tulajdonképpen ez az, amit józan értelemnek vagy észnek nevezünk -, természettől fogva egyenlő minden emberben; úgyhogy véleményeink nem azért különböznek, mert egyesek eszesebbek másoknál, hanem azért, mert gondolatainkat különböző utakon vezetjük, s nem ugyanazokat a dolgokat nézzük. Nem elég ugyanis, hogy valakinek jó esze legyen; a fődolog az, hogy azt jól használja.”²⁵³ Módszerének kiindulópontja egybeesik Arisztotelészével: „A keresett tudomány érdekében szükséges, hogy először ... a kétségnek kell bennünk feltámadni. ...a tudományos kutató előzetes kételkedés nélkül olyan, mint aki nem tudja, hová kell mennie...”²⁵⁴ Ezen arisztotelészi sorok nyugodtan születhettek volna a kételkedést filozófiai rendszerré építő Descartes-tól is. Ő saját módszeréről így ír²⁵⁵: „ami a magam nézeteit illeti, nem tehetek jobbat, mint hogy egyszer igazában félreállítom őket, hogy azután másokat, jobbakat tegyek helyükbe, vagy ugyanazokat, miután az ész által igazoltam őket.” A dolgok igazságának megismeréséhez „csupán az ész természetes világosságának fokozására” kell ügyelni. Elveti a szillogizmusok logikáját, amely „úgy látszik, minden haszon nélkül való”²⁵⁶, s helyettük néhány gondolkodási sémát állít fel: „soha semmit ne fogadjak el igaznak, amit nem evidens módon ismertem meg annak”, „minden problémát annyi részre osszam, ahányra csak lehet”, „a legegyszerűbb és legkönnyebben megismerhető tárgyakkal kell kezdenem, hogy aztán lassan, fokozatosan emelkedjem fel az összetettebbek ismeretéhez”, „mindenütt teljes felsorolásokra és általános áttekintésekre törekedjem”. Ezután jön a 'nagy rombolás': „Miután így megbizonyosodtam e vezérelvek helyességéről, s miután a hit igazságaival együtt, amelyek mindig az első helyet foglalták el bennem, elkülönítettem őket, úgy vélekedtem, hogy bátran elvethetem összes egyéb nézetemet.”²⁵⁷

²⁴⁷ Arisztotelész: *Organon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 131.o.

²⁴⁸ In: Arisztotelész: *Metafizika*. 1025 b – 1026 a. Lectum Kiadó, Szeged, 2002.

²⁴⁹ V.ö.: David Ross: Arisztotelész. Osiris, Budapest, 2001. 33.o.

²⁵⁰ Met. 994 b.

²⁵¹ Met. 995 a.

²⁵² U.o.

²⁵³ René Descartes: *Értekezés a módszerről*. Műszaki Könyvkiadó, Mátúra Bölcsélet sorozatban, 2000. Első rész.

²⁵⁴ Ariszt.: Met. 995 b.

²⁵⁵ Descartes: id.m. Második rész.

²⁵⁶ Id.m. 486. sor.

²⁵⁷ Id.m. Harmadik rész. 801-807. sor.

Descartes a módszeres kételkedés végén a „cogito ergo sum” igazságához jut el, s ebből kiindulva építi föl filozófiai rendszerét, melyben az arisztotelészi logikának nincs helye: „a következtetés ama művészete egyáltalán semmivel nem járult hozzá az igazság megismeréséhez”. Ehhez csak a „józan ész, vagy értelem” funkciói, a felfogóképesség, képzelet, emlékezet segíthet, s ezek adják egyúttal az ember *differentia specifica*-ját, fajmeghatározó különbségét: „csakis ez tesz (t.i. „az ész vagy a józan értelem”) bennünket emberré és különböztet meg az állattól.”²⁵⁸ A legfontosabb megismerési mód Descartes számára az intuíció. „Intuíción ... egy tiszta és figyelmes elmének annyira könnyű és elkülönített felfogását értem, hogy ahhoz, amit megértünk, semmiféle további kétely nem fér.”²⁵⁹ A valóság megismerhetősége Isten tökéletességén alapul: „csak azért bizonyos, mert Isten van, vagyis létezik, mert tökéletes lény, s mert minden ami bennünk van, tőle származik. Ebből következik, hogy ideáink vagy fogalmaink (...) csakis igazak lehetnek.”²⁶⁰

Descartes jelentősége az ész használatának és döntőbírói jogának hirdetésében rejlik. Az ész szabadságának megszületésében fontos szerepet játszottak az ő művei is.

Leibniz logikai vizsgálódásai után igazán jelentőset csak a matematikai analízis és halmazelmélet megalapozói Bolzano, Cantor, majd Boole és Frege hoztak, kiknek nevéhez fűződik a modern logika megszületése.²⁶¹ Frege az aritmetika logikai megalapozásával be akarta bizonyítani, hogy „az aritmetika továbbfejlesztett logika”²⁶². Ahogy *Az aritmetika alaptörvényei* című műve bevezetésében írta: „az aritmetika nem más, mint a logika egy ága, és nem szorul sem tapasztalati, sem szemléleti megalapozásra.”²⁶³ Fogalomírása „egy logikailag tökéletes nyelv” megalkotására tett kísérlet, mely a halmazelmélet antinómiái miatt sikertelen maradt. Frege kritikai célpontja az Arisztotelészre visszavezethető pszichologista jelentéselmélet. A *Jelentés és jelölés*-ben²⁶⁴ mondja ki a döntő érvet: az arisztotelészi föltevés, hogy a szavaknak megfelelő lelki tartalmak mindenkiben egyformák, elvileg ellenőrizhetetlen és ezért semmitmondó. A jelentés, amit a nyelv beszélő és hallgató között közvetít, természete szerint nyilvános; azaz elvileg kizárt, hogy bárkinek a lelki életéhez tartozzon.²⁶⁵ Bennünket most ehhez kapcsolódóan az igazságról való gondolatai érdekelnek. „Döntőnek kell lennie a tudomány (a logika) szempontjából annak, hogy hogyan fogják fel a logikai törvényeket, ez pedig azzal függ össze, hogy hogyan értik az 'igaz'szót. Mindenki eleve elismeri ugyan, hogy a logika törvényeinek kell a gondolkodás vezérfonalainak lenniök az igazság eléréséhez; de ez túl könnyen feledésbe merül. Végzetes itt a 'törvény' szó kétértelmősége. Egyik értelme szerint azt mondja ki, hogy mi van, másik értelme szerint előírja, hogy minek kell lennie. ...a 'gondolkodási törvény' kifejezés arra a vélekedésre csábít, hogy ezek a törvények ugyanolyan módon irányítják a gondolkodást, mint a természettörvények a külvilág folyamatait. Ez esetben nem lehetnének mások, mint pszichológiai törvények; lévén a gondolkodás lelki folyamat. (...) Az sem ellentmondás, ha igaz valami, amit mindenki hamisnak tart. Logikai törvényeken nem az igaznak tartás pszichológiai törvényeit értem, hanem az igazság törvényeit. ... De ha az igazság független attól, hogy valaki felismeri-e, akkor az igazság törvényei sem pszichológiai törvények, hanem örök alapba ágyazott határkövek, melyeket gondolkodásunk áthághat ugyan, de nem módosíthat. És mivel ilyenek, azért mértékadóak gondolkodásunk számára, ha az igazságot akarja elérni. ...A hely, idő stb. minden meghatározottsága hozzátartozik a gondolathoz, melynek igazságáról szó van; az igazság maga időtlen és helyhez nem kötött.”²⁶⁶ Frege számára az igazság platóni ideája tehát a matematikában közelíthető meg, bár Gödel nagy jelentőségű tételei értelmében ma már nem gondoljuk, hogy a matematika minden tétele logikai igazság. Sőt, a matematikai alapú elméletek ellentmondás-mentességére sincsenek garanciáink; ám ami a gondolkodás törvényeit kutatók számára még jelentősebb, az Alonzo Church tétele, miszerint nem adható meg olyan algoritmus (véges sok lépésben eredményt adó eljárás), amely a matematikai logika egy formulájáról eldönti, hogy

²⁵⁸ Id.m. Első rész. 40-47. sor.

²⁵⁹ V.ö. id.m. 31.o. jegyzetével.

²⁶⁰ Id.m. Negyedik rész. 1102-1107. sor.

²⁶¹ V.ö.: Ruzsa Imre – Máté András: Bevezetés a modern logikába. Osiris, Budapest, 1997. 3. rész. A logika története. 365-500.o.

²⁶² Gottlob Frege: Logikai vizsgálódások. Osiris, Budapest, 2000. 85.o.

²⁶³ Id.m. 163.o.

²⁶⁴ Id.m. 118-147.o.

²⁶⁵ V.ö. Ruzsa-Máté: id.m. 492.o.

²⁶⁶ Frege id.m. 157-159.o.

logikai igazság-e.²⁶⁷ Vagyis az intuíció továbbra is nélkülözhetetlen eleme kell maradjon gondolkodásunknak, bármi lesz is a tárgya. Ez alól a matematika sem kivétel.

Az igazság fogalmához visszatérve meg kell említenünk Alfred Tarski nevét. 1935-ben jelent meg németül az a cikke²⁶⁸, melyben kimutatta, hogy a formalizált nyelvek esetén is meg kell különböztetnünk az elmélet tárgynyelvét és a metanyelvet, melyen az előbbi nyelv kijelentéseinek igazságáról szólhatunk. Különben menthetetlenül ellentmondásos lesz bármely igazságdefiníciónk. Beszélt nyelvünkkel kapcsolatos eredménye „teljességgel negatív: a köznyelv tekintetében nemcsak hogy az igazságfogalom definíciója, de még következetes és a logika törvényeivel összhangban való használata is lehetetlennek tűnik.”²⁶⁹

Összegzésül megjegyezhetjük tehát, hogy a logika a helyes következtetésekkel foglalkozik, melyekkel merőben új ismerethez jutni lehetetlen. Descartes elutasító véleményével szemben úgy gondoljuk, a logika tanulmányozása hozzásegíthet ahhoz, hogy a filozófusok intuíciójukkal megalkotott rendszereinek alapjait, belső ellentmondásait felismerjük, s ily módon az igazságról való tudásunkat részletekkel gazdagítsa. Descartes-tal egyező módon, mi sem kívánunk más döntőbíróat elfogadni véleményeink kialakításában, mint „józan értelmünket”. A modern logika eredményei arra figyelmeztetnek, hogy semmilyen elmélet, legyen bármilyen absztrakt, vagy tűnjék bármennyire is egzaktnak, nem ragadhatja meg a valóság teljességét. Ezen megfontolások a platóni dialógusokból²⁷⁰ megismerhető Szókratész-i életfelfogás helyességét igazolják számunkra.

Végezetül néhány kijelentést tennék, melyek számomra az arisztotelészi logika korlátainak tűnnek. Az első állítást már tizenöt éve olvastam Tolsztoj valamely művében, s emlékezetem szerint a következőképpen hangzik: A szeretet kívül áll az okok és következmények láncolatán, mert ha oka vagy okozata valaminek, akkor megszűnik szeretet lenni. A következőket Frege olvasása közben vettem papírra, s nekem a kétértékűség cáfolatának látszanak, mert igazságuk és hamisságuk mellett egyaránt jelentős érvek szólnak (gondolataimban): „a bölcs tudatlan”; „szenedni jó”; „a szeretet nem vár önmagáért cserébe semmit”; „a szeretet mindent eltűr”; „minden mi él, egyenlő sokáig él e földön”; „Petőfi kevesebbet élt, tapasztalt, mint én”...

Velencefürdő, 2005. május

~

Szókratész halála

Szókratész számomra a filozófiatörténet egyik legvonzóbb egyénisége. Középiskolás korom óta példaképemnek tekintetem mind pedagógiája, mind gondolkodásának erkölcsisége, mind következetes bátorsága miatt. Gondolatai saját lelkem visszhangjának tetszettek, melyekben önmagamra ismertem. (A kamasz mindig nagyképű egy kicsit.) A görög világ fényesen ragyogott képzeletemben, mint az emberi eszmények utolérhetetlen csillaga.

„Sok van mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb. Ő az, ki a szürke tengeren átkel, a téli viharban az örvénylő habokon, s Gaiát, a magasztos istennőt zaklatja a meg-megújulót évről évre az imbolygó ekevassal... És a beszédet és a széllel versenyző gondolatot meg a törvényt tanulja, a városrendezőt, lakhatatlan szirteken tűző nap forró sugarát s a fagyot kikerülni ügyes, ha akármilyen jön, ám a haláltól nem tud menekülni...”²⁷¹

Ezt az eszményt testesítette meg számomra Szókratész. Ám az idő múltával sokmindenről megváltozik az ember véleménye, ahogy egyre többet tanul és gondolkozik. Az ember lényegéről alkotott költői véleménynek ez előbbi, a Kr.e. 5. századból származó himnikus megfogalmazása ugyanis

²⁶⁷ V.ö. id.m. 185-190.o. és Ruzsa-Máté: id.m. 495-497.o.

²⁶⁸ 'Az igazság fogalma a formalizált nyelvekben.' In: Alfred Tarski: Bizonyítás és igazság. Gondolat, Budapest, 1990. 55-244.o.

²⁶⁹ Id.m. 57.o.

²⁷⁰ Elsősorban a Szókratész védőbeszédére és a Phaidrosz utolsó fejezeteire gondolunk.

²⁷¹ In: Szophoklész: Antigoné. Ford: Trencsényi-Waldapfel Imre

igen hosszú fejlődésre tekinthet vissza. A görög poliszok virágkorában született, Athénnek Periklész nevével fémjelzett fénykorában. Athénben megvalósult egy rövid időre a demokrácia, de csak az athéni állampolgárok számára. Ők a társadalom kiváltságos rétegeként a lakosságnak kb. 14%-át tették ki.²⁷² A nők, a metoikoszok és a rabszolgák pedig néma szemlélői voltak mindennek. Athén a perzsák elleni sikeres harcok közben létrehozhatta a déloszi szövetséget (Kr.e. 478), aminek következtében a szövetséges poliszok adója soha nem látott jólétet teremtett a polgárok számára. A városállam életében demokratikus reformok követték egymást a Kr.e. 5. században, így a hivatalok egy részét sorsolással töltötték be, a türannisz visszaállítását megakadályozandó bevezették a cserépszavazást, s a legfőbb hatalom a népgyűlés kezébe került. Mindezek nagyban befolyásolták Athén szellemi életét. Peiszisztratosz (Kr.e. 560-527) ismertette meg Athénben Homérosz eposzait, s ettől fogva az ifjak kívülről tanulták verseit. Emellett némi számtan, zenei nevelés és a testgyakorlás képezte az alapfokú oktatás tárgyát. A tehetősebb polgárok eddig nem látott fényűzésével, magánéletük eleganciájával (legjobb példája ennek Platón Lakomájában olvasható) nagyobb szellemi igények is együttjártak. Periklész idejében jelentek meg Athénben az ú.n. szofisták, akik a politikai pályára, beszédek tartására készítettek fel tanítványaikat. Az esküdtbíróóságok tagjait ugyanis naponta sorsolták a 30 éven felüli polgárok közül, s tevékenységükért napidíjat kaptak, így bárki jelölthette magát. A tárgyalásokon pedig személyesen kellett a vádlónak és a vádlottnak előadnia beszédét. Mindez a polgárok körében érthetően értékessé tette a műveltségnek, logikus érvelésnek, a retorikának az ismeretét. Ám ezen szellemi fellendülést, melyet a „görög felvilágosodás” kifejezéssel illetünk, jórészt Periklész és néhány kiváló társa számlájára írhatjuk. Thuküdidész imígyen jellemzi a történeteket: „...Periklész, mint tekintélye és szellemi képességei folytán hatalmas, pénzzel köztudomásúlag egyáltalán megvesztegethetetlen férfi, függetlensége tudatában tartotta kézben a tömeget, és nem hagyta magát vezetni tőle, inkább ő vezette, mivel nem érezte szükségét annak, hogy jogtalan forrásokból merítse hatalmát, és így nem volt kénytelen a tömeg kedve szerint beszélni... Így volt ez névleg népuralom, valójában pedig olyan kormányzat, amely az első férfitől függött.”²⁷³ Periklész hívására érkezett Athénba az első filozófus, Anaxagorasz, az ő támogatását élvezte Hérodotosz, akit Cicero a „történetírás atyjá”-nak nevezett. Az élettársa, Aszpázia teremtette szellemi légkörben talált otthon Pheidiasz, Szophoklész, Szókratész. Olyan nevek, melyeket így együtt látni, az emberi szellem utolérhetetlen csúcspontját jelentik. Ezen eszményről Szerb Antal így ír: „A történelem minden korszakának vannak előzményei, semmi sem igazán kezdet. A görög szellemet a keleti kultúrák készítették elő. De az európai irodalom, a világirodalom, az egész világ számára való irodalom folytonossága mégiscsak a görögöknél kezdődik, azzal az újsággal, amit ők hoztak az emberi tudatba: *felfedezték az embert*. ...Ők fedezték fel az emberi test helyes arányait, épületeik és szobraik is akkorák, amekkoráknak emberhez mért épületeknek és szobroknak lennie kell; érzelmeik, vágyaik és az azokat kifejező költői képek sem mennek túl az emberi arányokon...”²⁷⁴ Ehhez hozzá kell vennünk azt, hogy elsőként tekintettek a világra a józan ész erejével.

Hihetetlen teljesítmény, melynek megértéséhez közelebb segíthet, ha tudjuk: a görög földet tagoltsága, hegy-völgyekkel szabdaltsága tette alkalmassá átlátható városállamok létrejöttére, továbbá a művelhető földek elégtelensége és a tagolt tengerpart vezette a görögöket a tengeri kereskedelem más népeket, kultúrákat, világot megismerő foglalkozásához. Az öntudatos polgár kialakulásához szükség volt még a jól szervezett, központi hatalom által irányított műkénéi kultúra elpusztulására, melyet kétszáz éves hanyatlás követett a Kr.e. 8-6. században. Ez a „sötét kor” a szülőanyja az öntudatos görög polgárnak, aki ekkor saját tudására, erejére számíthatott csak. A földet maga művelte családjával és birtokolta is, nem volt szükség a földművelés megszervezéséhez, mint az ókori Keleten, bonyolult tudást őrző államapparátusra, amely természetszerűleg ki is sajátította a földet. A magántulajdon, a saját munka öfenntartó ereje, az öntevékenység és önszervezés megerősödött önbizalommal járt, noha pl. az írásbeliség visszahanyatlásával is. Az ebben a korban született homéroszi eposzok istenei emberformájúak, csak a halhatatlanság különbözteti meg őket az emberektől. Hésziodosz (Kr.e. 700 k.) pedig méltán zengi a munka dicséretét: „Végezd mindig kedvvel a munkád évről évre, hogy étellel teljék meg a csűröd. Gazdaggá tesz a munka, a nyáját is az gyarapítja, dolgozzál, s jobban kedvelnek az istenek

²⁷² V.ö. Gyapay – Ritoók: Történelem I. 86.o.

²⁷³ In: Görög történeti chrestomathia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1976. 107-108.o.

²⁷⁴ In: Szerb Antal: A világirodalom története. Magvető Kiadó, Budapest, 1989. 17.o.

akkor és a halandók is, de a lustáktól iszonyodnak. Nem szégyen dolgozni, de szégyen tétlenül élni.”²⁷⁵ Hésziodosz másik ránk maradt művében, a Theogóniában, az istenek világát, a görög mitológiát próbálta meg rendszerezni. Csak megemlíti, mennyire másként értékelte Prométheusz „tűzlopását”, mint az 5. században Aiszkhülosz, vagy mi magunk. Hésziodosz szerint Prométheusz méltán bűnhődött, megérdemelte sorsát, mivel miatta nehéz az ember élete. Athén virágkorában az emberiség megmentőjét és jótevőjét ünnepelték benne, „majd két évszázad múltán az urbánus életformától megcsömörlött 'cinikus' gondolkodók számára ismét bűnössé, a természetes életmód ellenségévé, az emberiség elsatnyulásának egyik felelősévé” lett.²⁷⁶ Mennyit változott az idők folyamán a csodálatos görög szellem a munka értékének megítélésében. Csakhogy ezek az eltérések egyidejűleg is léteztek a görög világon belül. Elég Plutarkhosznak Lükurgosz életrajzából idéznünk: „...nem sajnálta polgártársaitól a szabadidőt [t.i. Lükurgosz a spártaiaktól], viszont teljesen eltiltotta őket a köznapi mesterségektől. ...A földet is a helóták művelték meg helyettük. Egy spártai éppen törvénykezési napon tartózkodott Athénban, és megtudta, hogy valakit dologtalansága miatt ítélték el. ...Erre a spártai azt kérte az ott állóktól, mutassák meg neki azt, akinek szabad emberhez méltó életmódja miatt kell büntetést elszenvednie. Ennyire szolgáinak tartották a mesterségekkel való foglalkozást.”²⁷⁷

Vagyis megállapíthatjuk, a filozófia athéni kibontakozásához szükséges volt az államhatalom háttérbe szorulása is, a viszonylagos anyagi függetlenség egy jelentős réteg számára és a demokrácia nyújtotta lehetőség az érvényesülésre. Ezen kívül az idegen származású vándortanítók, szofisták alapozták meg a filozófia azon „Parthenón”-ját, melybe Szókratész, Platón és Arisztotelész életművét állíthatjuk gondolatban.

De Athén történelmében a demokrácia kibontakozása mellett van egy szembetűnő és visszatetsző jelenség: a nép hálátlansága kiváló vezetői iránt. Miltiádészt, aki a perzsákat hihetetlen módon szárazföldön győzte le Marathónnál, megvesztegetés vádjával börtönbe zárják, s ott is hal meg. Themisztoklész, aki tengeri hatalommá tette Athént és a szalamiszi csatában személyének volt köszönhető a görög győzelem a perzsa flotta túlereje ellenére²⁷⁸, a perzsákhoz menekül és életét perzsa alattvalóként, városokat kormányozva fejezi be. Periklész nem vehette feleségül Aszpáziát, később személyesen kellett közbenjárnia érte perében, Pheidiász sikkasztás vádjával került börtönbe, Euripidész ugyan valószínű megnyerte az ellene indított pert, ám nem mindenki volt ilyen szerencsés. Az athéni nép látszólag nem szerette azokat, kik miatt mi nagynak tartjuk e „maroknyi népet”. A filozófusokkal még türelmetlenebb volt. Anaxagorasznak száműzetés lett sorsa, Szókratészt kivégezték, Arisztotelész ehelyett száműzetésbe ment, Protagórasznek még könyveit is elégették. Mintha igaza lenne Pszeudo-Xenophónnak, amikor így ír: „... nem helyeslem, hogy az alkotmánynak ezt a formáját választották, mert ezzel egyúttal azt is választották, hogy a hitványoknak jobban menjen a dolguk, mint az előkelőknek. ...A legjobbakban a legkevesebb a zabolátlanság és az igazságtalanság ..., a népben viszont a legtöbb a tanulatlanság, a fegyelmetlenség és a hitványság...”²⁷⁹ Am a filozófia szempontjából ez áldozat szinte szomorú szükségszerűnek látszik, különösen, ha Szókratész életét tekintjük.

Szókratész számára a demokratikus Athén olyan lehetett, mint a hálnak a víz. Én legalább nem tudom őt elképzelni semmilyen más körülmények között és Platón sorai szerint ő maga sem. Egy, a történelemben teljesítményéhez mérten páratlanul kicsi városállam, negyvenezer polgárával, akik önmagukat kormányozhatják és a déloszi szövetség és a rabszolgamunka következtében a munka terhétől nagyrészt felszabadulva (ennek fontosságát Platón is elismeri az Államban), az akkori világ szinte egyetlen olyan pontja, ahol egy szókratészi filozófus élhetett. A világ más tájain szükségszerűen vallásalapítónak kellett volna lennie, Athénban viszont nyugodtan sétálghatott egész nap a tornacsarnokok körül, a piactéren és beszélgetve javíthatta polgártársai nézeteit. Szabadon vitatkozhatott, megvizsgálhatta ráérő idejében mások erényeit, amivel mai demokráciánkban is sok ellenséget szerezhetne magának. Ezekért a kellemetlenségekért haragudhattak rá, Arisztophanész Kr.e. 423-ban bemutatott komédiájára is emlékezhetek perének idején (Kr.e. 399.), de talán nyomósabb érv lehetett, hogy a Kr.e.404-ben véget ért pelloponészoszi háború után Spárta által Athén irányításával

²⁷⁵ Hésziodosz: Munkák és napok. 302-311. In: Gyapay – Ritoók: id.m. 67.o.

²⁷⁶ V.ö. Hahn István: Hitvilág és történelem. Kossuth Könyvkiadó, 1982. 269.o.

²⁷⁷ In: Száray Miklós: Történelem I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002. 72.o.

²⁷⁸ V.ö. Hérodotosz leírásával.

²⁷⁹ In: Államéletrajzok. (szerk. Németh György) Osiris, Budapest, 1998. 119-129.o.

megbízott harminc türannosz között volt Kritiasz, aki egy időben Szókratész társaságában tartózkodott, akárcsak Alkibiádész, akinek árulása jelentősen hozzájárult Athén vereségéhez. Nem tudjuk megítélni melyiknek milyen súlya lehetett a per megszületésében. „A pör lefolyását főként abból a két írásműből ismerjük, amely mint *Szókratész védőbeszéde Platón és Xenophón* művei között maradt ránk. A két beszéd azonban éppen úgy különbözik egymástól, mint ahogy egészen más képet ad Szókratészről Platón, és mást Xenophón. Közös a kettőben mindössze csak az, hogy mind a két szerző – Platón és Xenophón – lelkes híve volt Szókratésznek, bár egymásról nemigen vettek tudomást, de egyéniségüknek megfelelően másként látták mesterüket. ... Mindent összevetve: sohasem fogjuk tudni megmondani, hogyan is zajlott le a pör *pontosan*.”²⁸⁰ Ezek után Szabó Árpád csak Platón műveit veszi alapul Szókratész halálának ismertetésekor, akárcsak Bertrand Russel²⁸¹, aki így indokolja választását a források között: „Egyes vélemények szerint Xenophón beszámolóját kell hitelesebbnek tekinteni, mert szerzője nem volt elég intelligens ahhoz, hogy hazudjon; ez azonban téves érvelésmód. Egy ostoba ember tudósítása egy okos emberről sohasem lehet pontos, mert a tőle hallottakat önkéntelenül is olyasmire fordítja le, amit maga is megért. Én, személy szerint szívesebben olvasnám, amit legelkeseredettebb filozófus-ellenfelem írt rólam, mint valamely együgyű barátom méltatását. Emiatt nem fogadhatjuk fenntartások nélkül Xenophón szavait sem akkor, amikor valamilyen bonyolult filozófiai kérdésről van szó, sem akkor, amikor azt bizonygatja, hogy Szókratészt ártatlanul ítélték el.” Ezek után vizsgáljuk meg, mi a különbség a két *Védőbeszéd* között.

A művek²⁸² átolvasása után az első szembeötlő különbség a terjedelem. Platón műve majd ötszöröse Xenophónénak, bár Xenophón említi is: „természetesen sok egyebet is elmondott Szókratész és valamennyi védelmére kelt barátja, de én nem törekedtem rá, hogy mindenről beszámoljak, ami a tárgyaláson elhangzott...” Platón három beszédét közli Szókratésznek, a védőbeszédet, majd a vétkesség kihirdetése után mondott beszédét (ez azért volt fontos, mert a bűnösség megállapítása után a bírák döntöttek arról, hogy a vádló vagy a vádlott által felajánlott büntetés lépjen érvénybe), és a halálbüntetés után elhangzottat. Xenophón a tárgyalás lezajlása előtről idézi Szókratész egy párbeszédét Hermogenésszel (1-10.), amiből megtudjuk, hogyan vélekedett beszédéről Szókratész: „kétszer is nekifogtam, hogy védőbeszédemen töprengjek, de a daimonion mindig megakadályozott benne” és „nem gondolod, hogy egész életemmel erre a védőbeszédre készültem?”, majd a védőbeszéd következik, a bűnösség kihirdetése után „barátai megpróbálták rábeszélni, hogy kérje az ítélet enyhítését, de nem kérte, sőt barátainak sem engedte, mondván, hogy az enyhítés kérése vétkességének beismerése volna.” A tárgyalás végéről idézi röviden (24-26.) beszédét, majd kifelé haladtában mondott néhány mondatát közli velünk Xenophón. Konkrétan nem állítja sehol, hogy jelen volt a tárgyaláson, s a bevezetésben elhangzott szavai („Írtak erről mások is, és mind úgy találták, hogy nagyszabású beszédet tartott, nyilvánvaló hát, hogy valóban nagyszerűen beszélt. ... Amit Hermogenész, Hipponikosz fia, aki barátja volt, mesélt róla, abból nyilvánvaló, hogy ez a megrendítő beszéd illet jón belátásához.”) arra utalnak, amit megerősít egy másik helye Xenophónnak: a tárgyalásról kifelé haladó Szókratész reakciója Apollodórosz sopánkodására: „Szókratész ekkor, úgy mesélik, megsimogatta Apollodórosz fejét, és megkérdezte tőle...” illetve: „Azt is mondják, hogy amikor meglátta a mellette elhaladó Anütoszt, így szólt...”, megengedik azt a feltevést, hogy személyesen nem volt jelen a tárgyaláson. Platón művéből ellenben határozottan kiderül, hogy ő szemtanú volt: „Ez a Platón itt, athéni férfiak, és Kritón meg Kritobulosz meg Apollodórosz arra biztatnak, hogy harminc minát ajánljak – ők majd kezeskednek. Ennyit ajánlok hát...”

Platón szerint, Szókratész védőbeszédében megemlíti saját életét, részletes és érdekes leírását adva a delphoi jóslat hatásának, míg Xenophónnál ugyanennek kapcsán provokatív kérdéseket tesz fel Szókratész: „Ismertek-e valakit, aki nálam szabadabb a testi gyönyöröktől? Ismertek-e valakit, aki szabad emberhez méltóbban él nálam? ... Ismertek-e nálam igazságosabbat, hiszen én annyira alkalmazkodom a körülményekhez, hogy egyáltalán nem szorulok rá mások javaira.” Xenophón Szókratésze el sem tudja képzelni a vádak jogosságát: „Nevezd csak meg azt az ismerősödet, akit én változtattam jámborból istentelenné, jónan életükből dologkerülővé, mértékletes ivóból részegessé, serényből lustává vagy más silány gyönyör megszállottjává!”; vagy a másik vádra: „... hiszen bárki

²⁸⁰ In: Szabó Árpád: *Hellász hősei*. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1985. 155.o.

²⁸¹ In: Bertrand Russel: *A nyugati filozófia története*. Göncöl Kiadó, 1994. 89-98.o.

²⁸² Platón válogatott művei. Európa Könyvkiadó, 1983. és Xenophón filozófiai és egyéb írásai. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

láthatott engem, ha akart, még Melétosz is, amikor a közösség ünnepein és a nyilvános oltárokon áldoztam.” A harmadik vádpontra: „Hogyan is vezetnék be új daimonionokat, amikor csak azt mondom, hogy az isten hangja jelzi számomra, hogy mit kell tennem?” Egyetlen okot jelöl meg a tárgyalás végén: „Férfiak, akik kioktatták a tanúkat, hogyan kell eskü alatt hamisan tanúskodni ellenem, és akik hallgattak szavukra, tudatában kell legyenek eget verő istentelenségüknek és jogtalanságuknak. Én azonban miért becsülném magam kevesebbre, mint elítélésem előtt, hiszen egyetlen olyan cselekedetet sem bizonyítottak rám, amellyel vádoltak.” Ezzel szemben Platón Szókratésze nagyon is jól érti, miért és hogyan keletkeztek a vádak ellene, és ennek okát is adja: „bizonyos bölcsesség miatt jutottam ehhez a névhez. ...valami emberi bölcsesség miatt...”. Megemlíti Arisztophanész vígjátékát is, melyből az első tévhitek eredhettek, és állandó kérdve-vizsgálódó beszélgetéseit, melyek során sokmindenkiről kiderítette, hogy bölcsőbb a maga szemében, mint a valóságban: „e vizsgálódások következtében, athéni férfiak, sok gyűlölség keletkezett ellenem”. Megcáfolja dialektikája segítségével az ifjak szándékos megrontásának vádját is, mivel senki nem kívánja a közelében élőket rosszá tenni, hiszen ekkor saját magát teszi ki ártalomnak a részükről. Az istentelenség vádját önmagában lehetetlennek tartja, mivel a vád önellentmondásos: nem hihet valaki új daimonok működésében, ha istenekben nem hisz, mivel a daimonok az istenek gyermekei. Platóntól pontosabb képet kapunk a daimonion működéséről is: „az a megszoktam jósige, a daimonion szava, egészen idáig mindenkor nagyon sűrűn jelentkezett, és a legkisebb dologban is ellenem szegült, ha valamit nem helyesen akartam cselekedni.”

Öntudatos mindkét szerző Szókratésze, de csak Platóné hivatkozik arra, hogy „meggyőződésem szerint az isten jelölte ki a helyemet”. Saját bölcsességének megítélésében is sokkal árnyaltabban fogalmaz Platón Szókratésze, mert bár ő is elismeri egyfajta emberi bölcsességét, de végső konklúziója ez: „alighanem úgy áll a dolog, férfiak, hogy valójában egyedül az isten bölcs, és evvel a jósigével azt mondta, hogy az emberi bölcsesség keveset vagy éppenséggel semmit sem ér”, addig Xenophón e szavakat adja Szókratész szájába: „És kit neveztek bölcsnek, ha nem engem, aki értelmem nyiladozása óta szüntelenül kutatok és tanulok minden jót, amit csak képes vagyok? Nem gondoljátok, hogy fáradozásom eredményességét az is tanúsítja, hogy az erényt nagyra becsülő polgártársaink is, az idegenek is tömegestől keresték a társaságomat?” A halálos ítélet elfogadásának indoklásában a két szerző még jobban eltér egymástól. Xenophón szerint már a tárgyalás előtt elfogadta Szókratész a halált, mivel ez a gyors halál megkíméli a vénség kínjaitól, a legszebb emléket hagyhatja a hátramaradottakban, „hiszen az a legédesebb érzés, ha tudom, hogy jámborul éltem le egész életemet.” A tárgyaláson „nem akart könnyörögni érte, hogy elkerülje a halált, sőt úgy tartotta, eljött az ideje, hogy meghaljon.” Ezzel szemben Platóntól megtudjuk: Szókratész szerint „a halál valami jó” és „jó reménységgel kell lennetek, ami a halált illeti”. Vagyis a lélek hallhatatlanságának hite jelentkezik e dialógusban is, igaz csak közvetetten.

Xenophón Szókratésze önteltebb, egyszerűbb személyiségű, mint Platóné, akinek öntudatos jámborsága tényleg nem lett volna összekeverhető a szofistákra jellemző filozofálással. Platóné igazi vérbeli filozófus, a rendíthetetlen igazságkeresés bajnoka, aki még halálos ítélete után is biztos benne: „a jó emberrel nem történhetik rossz sem életében, sem halálában”. A különbségek oka nyilván a szerzők eltérő szellemi képességeiben van. Platón emberi és filozófusi mélysége hasonlíthatatlanul gazdagabb, mint Xenophóné. Bertrand Russel összefoglaló jellemzéséből idézünk még egy megjegyzés erejéig, mivel igen igazságtalannak tartjuk: „(A platóni Szókratész) viselkedésében van valami kenetteljes önelégültség, ami egy rossz klerikusra emlékeztet. A halál pillanatában tanúsított bátorsága még figyelemre méltóbb lehetne, ha nem lett volna meggyőződve arról, hogy örök boldogság vár rá az istenek társaságában.”²⁸³ Ezen önteltség találóbb jellemzője Xenophón Szókratészének, a halál pillanatában bátorságra vonatkozólag meg válaszoljon Platón szavaival Szókratész maga: „ha valaki fél a haláltól, az nem tesz mást, mint hogy bölcsnek tartja magát, mikor pedig nem az; mert ez is csak annyi, hogy azt hiszi: tudja, amit nem tud. Hiszen senki sem tud a halálról semmit, még azt sem, hogy nem éppen a legnagyobb jótétemény-e mindenekelőtt az ember számára...”

Belgrád, 2005. június

²⁸³ Id.m. 137.o.

Néhány megjegyzés Heidegger „Lét és idő”-jének bevezetéséhez (annak is első fejezetéhez)

Heidegger Platónról választott idézetet műve mottójául: „Ti nyilvánvalóan régóta tisztában vagytok azzal, hogy mit is gondoltok tulajdonképpen, amikor a <létező> kifejezést használjátok; mi viszont valamikor azt hittük, hogy értjük, most azonban bizonytalanná váltunk.”²⁸⁴ Tökéletesen egyetértünk a beszélővel, s csak annyit jegyeznénk meg, hogy a legelső matematikai analízis előadásán a professzor öt másodperc alatt végzett a „lét” problémájával: felkerült a táblára az egzisztenciális kvantor jele (\exists) és kész. Ez ma sincs máshogy a leendő matematikusok, mérnökök esetében. A legelső filozófia vizsgám logikából volt, amikor beszélgettem Kovács tanár úrral ezen jel jelentéséről, de nem vergődünk zöld ágra.

A létező problematikussága után Heidegger „a lét értelmének kérdését” kívánja újra felvetni. Ez első pillantásra furcsán hat, mivel a fogalom maga (a létező), s ennek léte, valamint létének értelme különböző dolgoknak tűnnek. Heidegger azzal folytatja, hogy bennünket nem bizonytalánít el az, hogy nem értjük a „lét” kifejezést. Hozzátehetjük, csak általában, mert legidősebb fiam is már tízéves korában képes volt problémát látni a Mikulás létezésében, noha ekkorra már három iskolai ünnepélyén hangzott el, hogy az első karácsonyfát Luther díszítette föl gyermekeinek (vagyis nem a Jézuska és az angyalkák) és már másodjára olvasott végig egy rövid, „vicces” könyvecskét a Mikulás létezésének képtelenségéről (melyben olyan számítások szerepeltek, hogy mekkora tömegű a csomagja, mekkora sebességgel kellene repülnie, s mekkorára hízna az útja alatt az elfogyasztott cukorkáktól stb.). Azt gondolom európai kultúránkban ma mindenki gyermekként találkozik, s pont az előző példákkal kapcsolatban a „létezés” problémájával.

Heidegger szerint az első lépés, hogy „képesse váljunk a kérdés értelmének felfogására.” A lét értelmére vonatkozó kérdés konkrét kidolgozását azonban meg kell előznie az idő értelmezésének.²⁸⁵

Eddig az előhang. A bevezetés nyitó mondatai azzal kezdik, hogy „a lét kérdése ma feledésbe merült”, bár „ez ösztönözte Platón és Arisztotelész kutatásait, de persze utánuk senki föl se vetette többé, legalábbis nem *egy igazi vizsgálódás témájaként*.” Ez a kijelentés első hallásra megdöbbentő, mivel a keresztény kultúra alapművében, a Bibliában (Kiv. 3,14.) Mózes kérdésére: „Isten ezt válaszolta: 'Én vagyok, aki vagyok.'”²⁸⁶ Ez pedig létmeghatározásnak tűnik. Ehhez a részhez a katolikus magyarázók a következő jegyzeteket fűzték: „Az értelmezésnél először a nyelvi kérdésre kell tekintettel lennünk, vagyis a Jahve szó eredetére. A Biblián kívül Jahve és Jah formában is előfordul. Mindegyik szónak a töve valószínűleg a 'lenni' ige régi alakja. Nemcsak az elvont létezést jelzi, hanem a jelenlétet és hatékonyságot is. A másik kérdés az, hogy mi az elbeszélés értelme és jelentősége, vagyis mi a kinyilatkoztatott tartalom? A régi embernél a név a dolog lényegét és rendeltetését is meghatározta. De ha az Isten felfoghatatlan és abszolút transzcendens, lehet-e róla igazán találó nevet adni, amely mintegy a kilétét is meghatározza? Azonkívül szemita felfogás szerint a név ismerete a dolog felett való hatalmat is jelentette. Isten nevének az ismerete pedig együtt járt a bizonyossággal, hogy az ember segítségül hívhatja és számíthat a meghallgatásra. A Mózesnek adott kinyilatkoztatásban benne van... Olyan nevet mond, amely éppen felfoghatatlanságát fejezi ki, de amely azt is jelzi, hogy ő örök és jelen van: vagyok, aki vagyok, 'ehje aser ehje', harmadik személyben: aki van: Jahve. A név tehát nem Isten meghatározása, hanem emlékezteti Izraelt jelenlétére, jótéteményeire... A keresztény hagyomány meglátta benne az utalást arra is, hogy Isten az abszolút lét, akinek az az igazi jellemzője és lényege, hogy van, létezik: ő az Örökkévaló.”²⁸⁷ Most tekintsünk el a katolikus bibliamagyarázat és teológia logikai koherenciájának megvizsgálásától, de annyit mindenképp jelez a fenti idézet, hogy a keresztény középkor (és az abból kinövő újkori filozófia is) igen erőteljes formában találkozott a lét kérdésével. Ezt Heidegger nálunknál sokkal jobban tudta, mivel (néhány hetes jezsuita noviciátus után) a freiburgi egyetemen két évig a filozófia mellett teológiát is hallgatott, és csak ezután (1911 nyarán, tehát huszonnégy éves korában) szakított végleg a papi hivatás gondolatával.²⁸⁸ Eszerint Heidegger mondata úgy értendő, hogy *igazi vizsgálódás* csak az lenne, ami lényegesen (?) gazdagítaná a két ókori

²⁸⁴ In: Martin Heidegger: Lét és idő. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989. (Továbbiakban HLI-vel rövidítve.) 86.o.

²⁸⁵ Uo.

²⁸⁶ A Szent István Társulat kiadásában Budapesten, 1991-ben megjelent (hatodik átdolgozott) kiadást használjuk.

²⁸⁷ In: id.m. 104.o.

²⁸⁸ In: Fehér M. István: Martin Heidegger. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 12.o.

gondolkodó „legnagyobb gondolati erőfeszítéssel, s bár csak töredékesen” elért, és azóta „közhely”-jé lett eredményeit. Az első bekezdésben még valamit közöl velünk rejtetten Heidegger saját módszerét illetően, nevezetesen „kiragadni a fenoménéből” kívánja kérdésére a választ megkapni.

A következő bekezdésben olvassuk: „A létinterpretáció görög kezdeményeinek talaján kialakult egy dogma, mely nem csupán fölöslegesnek nyilvánítja a lét értelmére irányuló kérdést, de ráadásul szentesíti a kérdés megkerülését.” Ebben a mondatban vagy ’a lét értelme’ kifejezést használja a hétköznapi értelemtől eltérően Heidegger, vagy a ’fölsleges’ szót, mivel véleményünk szerint minden erkölcsi, etikai vizsgálódás ezen kérdés körül forgott és forog. Értjük, hogy Arisztotelész nyomán a logikusok szerint: „a ’lét’ a legáltalánosabb és a legüresebb fogalom”²⁸⁹, mely „ellenáll minden definiálási kísérletnek”, de Heideggertől eltérően ettől még nem érezzük a feleslegességet, csupán a ’megkerülést’. Ugyanakkor magunk is (bár igen szerény gondolati vizsgálódás után) helyesnek érezzük Heidegger kiindulását, a ’fenoménéből való kiragadást’, mivel a logikai vizsgálódások keretén belül igaznak érezzük, hogy „ennek a legáltalánosabb és ezért definiálhatatlan fogalomnak nincs is szüksége [de nem] semmiféle [hanem csak logikai] definícióra.”²⁹⁰ Ám a logika hatásköre a filozófiai vizsgálódásoknál véleményünk szerint nem lehet építő jellegű. Egyetértünk Pascallal, aki „A bizonyítás és előadás módszeréről” cím alatt²⁹¹ a következőket írja: „Ezek után már most visszatérek a helyes módszer ismertetésére, a mely, mint mondtam, nem egyéb, mint hogy mindennek a fogalmát meg kell határozni s mindent bizonyítani kell. Kétségtelenül szép lenne e módszer, de teljességgel kivihetetlen; mivel kétségtelen, hogy a legelső dolog, a melynek fogalmát meg akarnók adni, egyéb oly dolgokat feltételezne, a melyekkel az előbbit meghatározhatnók; ezen dolgok fogalmát ismét csak más dolgok segítségével adhatnók meg és így soha sem juthatnánk olyanokra, a melyeknek fogalmát csupa ismert, vagyis általunk meghatározott dolgokkal fejeznők ki.” A logikusoknak megbocsátjuk tehát, ha beérik azzal, hogy „a létet nem lehet magasabb fogalmakból definíció útján levezetni és alacsonyabbakkal ábrázolni”²⁹², ám (Heideggerrel együtt) a filozófusoknak nem, ha „azt, aki egyáltalán rákérdez, módszertani eltévéléssel vádolják.”

Heidegger három előítéletet vizsgál, melyek felelősek a filozófusok „kérdéssel szemben tanúsított igénytelenség”-éért. Az első előítélet szerint „a ’lét’ a ’legáltalánosabb’ fogalom”; ám itt Heidegger szerint elsikkadt a filozófia története folyamán, az a lényeges momentum, hogy a „lét” és a kategorialitás ’nem’-fogalmának „általánossága” különböző. Vagyis „a lét egységének problémája a tartalommal bíró ’kategóriák’ sokféleségével szemben”²⁹³. (Ám mintha a lét általánosságát ’igaznak’ tartaná Heidegger maga is.) Egyetértünk azzal, hogy egy fogalom általánossága „nem jelenti azt, hogy a legvilágosabb is”, ám azt nem tudjuk, hogy „a ’lét’ fogalma épphogy a leghomályosabb.” Sok más homályos fogalmával találkoztunk már eddig a filozófiának.

A második előítélet szerint „a ’lét’ fogalma definiálhatatlan.” A hagyományos logikai vizsgálódás szabályai szerint Heidegger is meghatározhatatlannak tartja, de ebből csak az következik, „hogy a ’lét’ nem valamiféle létező. Ezért van az, hogy a létre nem alkalmazható a létező bizonyos határok között jogosult meghatározásmódja – a hagyományos logika ’definíciója’.” Érdekes lenne tudni, Heidegger milyen határig tartja alkalmazhatónak a logikai definíciókat. A mi véleményünk szerint a logika (definícióival és tételeivel egyetemben) csupán a „szövegek” (tudományos célzatú művek, értekezések, tanulmányok stb.) belső ellentmondás-mentességének, illetve logikai szerkezetének megvizsgálásánál nyújt segítséget. (Nem kívánjuk persze ezt a segítséget lebecsülni, sőt, igen nagyra tartjuk.) Egyetértünk abban, hogy „a lét definiálhatatlansága nem mentesít az értelmére irányuló kérdéstől.”

A harmadik előítélet, hogy „a ’lét’ magától értetődő fogalom.” Heidegger szerint „épp ez az átlagos érthetőség bizonyítja az érthetlenséget.” Ez eddig egy paradoxonnak tűnik, bár igaznak érezzük, talán pontosabban úgy mondanánk: az átlagos emberek (ha vannak ilyenek), érthetőnek tartják a lét fogalmát. Ám a következő mondat problematikusabb: „Világosan megmutatja, hogy a létezőhöz való minden viszonyulásban és minden hozzá viszonyuló létben a priori egy talány lappang.” Ebből az derül ki, hogy Heidegger szerint léteznek a priori fogalmaink, de ennek igazolása véleményem szerint nem sikerült Kantnak. Röviden: Kant tévedett a tudomány helyzetét, jellemzőit illetően. Nem igaz, amint Kant írja a

²⁸⁹ Hála tanár úr előadásának, mivel saját tanulmányainkban nem találkoztunk az arisztotelészi logika részleteivel.

²⁹⁰ A szögletes zárójelbe szúrt megjegyzések tőlem származnak. K.B.; a többi in: HLI 88.o.

²⁹¹ In: Pascal Gondolatai, fordította Béri Gyula, Franklin Társulat, Budapest, é.n. 18.o.

²⁹² In: HLI 90.o.

²⁹³ In: HLI 89.o.

'Tiszta ész' második kiadásának előszavában²⁹⁴: „a tudomány mindig, okvetlenül dogmatikai, azaz biztos elvekből kiindulva, *a priori* szigorral kell bizonyítani állításait.” (Vagy, ha Kant meghatározását fogadjuk el a tudomány kritériumának, akkor nem létezik tudomány.) Bolyai és Lobacsevszkij óta közismert, hogy a geometria tételei sem „szükségszerű és a legszigorúbb értelemben általános, tehát tiszta *a priori* ítéletek”. Lehet, hogy Kant idejében igaz volt (de már akkor is csak az egyetemi oktatásig bezárólag, mivel kora matematikusai meghaladták a szemléleti szintet), hogy „a matematika csupán addig a pontig foglalkozik tárgyaival és ismereteivel, ameddig ezek a szemléletben ábrázolhatók”²⁹⁵, de régóta nem igaz. 'Szemléletes' példa erre, hogy két évig hallgatott geometria előadásaim alatt ábra alig került föl a táblára. Nem igaz, hogy „*valamennyi matematikai ítélet szintetikus.*”²⁹⁶ Volt szerencsém a matematika legalább nyolc ágának szigorúan axiomatikus felépítését megtanulhatni (és részleteit jórészt elfelejthetni), de ami fontosabb, „láttam” a számelméletet a halmazelméletre visszavezetni, ezt pedig a logika alapjaiból felépíteni. Vagyis a matematikát analitikus felépítésében ismertem meg. Röviden ennyit Kant tudományfelfogásáról.

Abban egyetértünk Heideggerrel, hogy „a filozófiai fogalmak körében (...) igen kétes eljárás a magátólértetődőségre hivatkozni”.

A 2.§. a kérdések struktúráját vizsgálja. „Minden kérdezés keresés.”²⁹⁷ Ezzel egyet érthet mindenki, és ebből következik, hogy a kérdés mindig előfeltételez valamiféle ismeretet. „Minden kérdésnek előre irányt szab az, amit keresünk.” Céltalan, költői kérdések csak azért vannak, mert úgy hisszük, azok megválaszolhatatlanok. „A kérdezés a létezőnek a megismerő keresése, az ő hogy- és ígylétében.” -Ez nem ilyen egyszerű, mivel 1929. július 24-i előadásában maga Heidegger is a 'semmi'-t tette vizsgálódása tárgyává.²⁹⁸ Megvizsgálhatjuk ezt a filozófia segítségével a matematikán belül is, mivel az üres halmaz, a 0, a pont mind matematikai fogalmak, melyeknek 'jelentése' kérdés tárgyává tehető. - A kérdésekhez tartozik a „kikérdezett” és amire irányul: a „kérdezett”. A lét értelmére irányuló kérdés struktúrája is ilyen kell legyen. Az „előzetes létmegértés” biztosítja, hogy a kérdést feltehessük, noha „nem *tudjuk* a 'lét' mit jelent.” A 'mi is (van) a lét?' már tartalmaz egy átlagos és homályos létmegértést, ám ennek interpretációját Heidegger a lét fogalmának kidolgozása után tartja csak elképzelhetőnek.

A következő gondolat nehéz: „A létező léte maga nem valamilyen létező.” Hiszen az előbb azt hallottuk, hogy „a kérdezés a létezőnek a megismerő keresése”. Hogyan keressük azt, ami nem létező? Folytatva: „A filozófia első lépése a lét problematikájának megértése felé abban áll, hogy nem akar 'afféle mesét mondani', azaz nem akarja a létezőt egy másik létezőre visszavezetve eredetében meghatározni” (ez gondolom a katolikus teológusoknak szól, akik egy létezőre: Istenre vezetnek vissza a létet), „mintha a lét egy lehetséges létező jellegével bírna.” Ez megnehezíti a kérdésfeltevést, mivel Heidegger eljárása a létezők megismerésére vonatkozott. Vagyis „a lét mint megkérdezett tehát sajátos felmutatásmódot igényel, amely lényegszerűen különbözik a létező felfedésétől.” A lét értelme is sajátos fogalmisággal írható csak körül.

A létre vonatkozó kérdés „kikérdezettje” (már ha a kérdések felépítését nem kell megváltoztatnunk) „maga a létező.” „Ahhoz azonban, hogy léte jellemzőit hamisítatlanul előadhassa, a maga részéről előbb oly hozzáférhetővé kell válnia, amilyen önmaga számára.” Ezt nem pontosan értjük. A létezők vizsgálatánál nem volt szükség a „kérdező” és a „kérdezett” egybeesésére, noha mód sem volt rá. Ez az önmagába visszahúzó az újkor (Descartes) óta jellemzője az európai filozófiának, s gyökerei közt megtaláljuk a keresztény misztikát is.²⁹⁹ A lét csak saját magunkon keresztül vizsgálható, rendben van, ámde nem lehetséges, hogy ez is eltorzítja, „meghamisítja” vizsgálódásunk eredményét? Heidegger óvatosabb: „sok mindent és sokféle értelemben nevezünk azonban 'létezőnek'. (...) Melyik létezőről olvasandó le a lét értelme...?” Ahhoz, hogy a kérdés áttekinthető legyen, szükséges tisztázni a rátekintést, megértést, felfogást, választást, megközelítést. „A lét kérdésének kidolgozása ezek szerint ezt jelenti: áttekinthetővé tenni létében egy létezőt [de miért pont] a kérdezőt.[?]”³⁰⁰ Ellenvetésemre

²⁹⁴ In: Kant: A tiszta ész kritikája. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2004. 43.o.

²⁹⁵ In: id.m. 57.o.

²⁹⁶ In: id.m. 61.o.

²⁹⁷ In: HLI 91.o.

²⁹⁸ V.ö.: Fehér id.m. 113.o.

²⁹⁹ Lásd erre vonatkozóan Kecskés Pál: A bölcsélet története főbb vonásaiban. Gede Testvérek, Budapest, 2001. 312. és 317.o.

³⁰⁰ In: HLI 94.o., a beszúráások tőlem. K.B.

persze Heidegger válaszol, és igaza is van: „Formális ellenvetések, mint például az elvek kutatása terén az a mindig könnyen alkalmazható érvelés [?], hogy a 'bizonyítás körben forog' sohasem termékenyek, amikor a vizsgálat konkrét útját fontolgatjuk.” (Erre ellenpélda a halmazelmélet megalapozásához vezető Russel-paradoxon.³⁰¹) „De valójában egyáltalán nincs körforgás a jelzett kérdésfelvetésben. A létező meghatározható a maga létében anélkül, hogy ehhez rendelkezünk kellene a lét értelmének explicit fogalmával. Ha nem így lenne, soha semmiféle ontológiai ismeret nem jöhetett volna létre, márpedig ezek tényleges fennállását nem lehet tagadni.” -Teljesen hasonlít az eljárás Kantéhoz, aki az *a priori szintetikus* ítéletek megalapozását kívánva adni, abból indult ki, hogy a matematika valamennyi tétele ilyen. Heidegger azzal bizonyítja eljárása 'jólformáltságát', hogy léteznek valódi ontológiai ismereteink, melyek faktumok. Ahogy Kant 'nem veszi észre'³⁰², hogy egyik példája nem a priori, a másik pedig nem igaz (persze csak a 20. század matematikájában és fizikájában), a harmadik pedig nem tény (amint éppen a Lét és idő születésének évében, 1927-ben fogalmazta meg Aston a tömegdeffektust³⁰³). Heidegger azonban adósunk marad a „tényleges ontológiai ismeretekkel”, egyetlen példát sem ad. Ám megkapjuk a választ: „A lét értelmére vonatkozó kérdésfeltevés egyáltalában nem tartalmazhat 'körbenforgó bizonyítást', mivel a válasz e kérdésre nem levezetésen nyugvó megalapozás, hanem az alap felmutató hozzáférhetővé tétele.” (Így ellenvetésünk súlytalan.)

Egyetértünk abban, hogy „a kérdezést lényegbevágóan érinti a megkérdezettje (...) Ez azonban csak azt jelenti: maga a jelenvalólét-karakterű létező vonatkozásban van – sőt talán kitüntetett vonatkozásban – a lét kérdésével.”³⁰⁴

A 3.§. a kérdés ontológiai elsőségét kívánja igazolni. Heidegger szerint „a lét kérdésének kitüntetettsége (...) csak akkor lesz teljesen világos, ha sikerül kielégítően körülhatárolnunk, hogy mi a funkciója, a szándéka és mik a motívumai.”³⁰⁵ A harmadik bekezdés egy axiómaszerű kijelentéssel indít: „A lét mindenkor egy létezőnek a léte.” Ez parmenidészi reminiscenciákat kelt. Véleményem szerint, Kanti szóhasználatával élve: analitikus állítással van dolgunk. Mindössze a nyelvi jelentés kifejtése az állítás: a létező létezik, tehát ő illelhető léttel, ő bírja azt. Nem tudom, Heidegger hogyan talál kiutat a parmenidészi világ változatlanságából, melyet ezen állítás implikál. Én a magam részéről az idő problémájának 'elfedését' rovom föl Parmenidésznek, vagyis (amennyire a fordításokon keresztül kivehető,) Parmenidész azért mondhatta hogy „soha nem lesz kikényszeríthető, hogy a dolgok, amelyek nincsenek, legyenek”³⁰⁶, mert az időt kétféleképpen ragadta meg. Folytonosnak és ugyanakkor időpontok elkülönült, végtelen sorának is. A 'van' és a 'nincs' csak a jelen pillanatban érvényesek, a keletkezés és változás viszont időtartamhoz kötött, mely időtartam kezdetén még nincs, végén már van valami. Hogy az idő milyen apró 'pontok'-ra bontható (mai tudásunk szerint a legrövidebb, még értelmes időtartam hossza 10^{-24} s) és azon 'belül' milyen a szerkezete, az ismeretlen előttünk. Probléma akkor is felvetődik, ha folytonosnak tekintjük az időt, mivel ekkor a valós számokat kívánjuk felhasználni 'jellemezésre', 'szemléltetésre', de a valós számok között is ismeretlen a 'szomszédos szám' fogalma, vagyis lehetetlen megválaszolni azt a kérdést, hogy melyik szám van a 0-hoz, 1-hez stb. legközelebb. Vagyis 'egymást követő időpillanatokat' (ha vannak ilyenek egyáltalán?), nem tudunk 'modellezni' a matematika segítségével sem. Visszatérve a 'lét mindig egy létezőhöz tapad' kijelentéshez, a hétköznapi félreértéseket³⁰⁷ tökéletesen eloszlatja Gotlob Frege megkülönböztetése: a jelentés és a jelöllet fogalmával.³⁰⁸

Heidegger megállapítása szerint a létező tartományait a tudományok felosztották maguk között, ám ez a felosztás „elnagyolt” volt kezdetben. A tudományos „kutatás valódi előrelépése nem annyira az eredmények felhalmozása és 'kézikönyvekbe' menekítése, mint inkább az, hogy a dolgok ily módon szaporodó ismeretéből – többnyire reakcióképpen – az adott terület alapszerkezetére vonatkozó kérdések rajzanak ki. A tudományok tulajdonképpeni 'mozgása' saját alapfogalmaik többé-kevésbé

³⁰¹ Lásd röviden Sain Márton: Matematikatörténeti ABC. Tankönyvkiadó, Budapest, (nem tudom...)

³⁰² Kant: id.m. 62-63.o.

³⁰³ Lásd in: Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete. Gondolat, Budapest, 1986. 465.o.

³⁰⁴ In: HLI 96.o.

³⁰⁵ U.o.

³⁰⁶ V.ö.: G.S.Kirk – J.E.Raven – M.Schofield: A preszókratikus filozófusok. Atlantisz, Budapest, 2002. 353-384.o. Az idézet a 365. oldalról való. (ft. 7)

³⁰⁷ Mint például: „nem létezik a minotaurusz”, de mégis beszélünk róla, 'ismerjük' tulajdonságait stb.

³⁰⁸ Lásd erre vonatkozóan Gotlob Frege: Logikai vizsgálódások. (Válogatott tanulmányok) Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

radikális és tudatos revíziója. Egy tudomány színvonalát az határozza meg, hogy mennyire képes saját alapfogalmait válságba hozni.³⁰⁹ Ezt a megállapítást, mint ki is derül a továbbiakból, a 20. század elejének majd minden tudományában jelentkező 'válságok' születtek. Véleményem szerint az egyszerű adatok, tényszerű ismeretek felhalmozása éppoly fontos szakasza a tudományok fejlődésének, mint a sokkal 'látványosabb' „paradigma-váltás”³¹⁰. Egy szemléletes példával illusztrálnám álláspontomat. Charles Darwin 1831 decemberétől 1836 októberéig szorgalmasan jegyzetelt világkörüli tengeri útján. 1837-ben kezdi meg feljegyzéseit a fajok eredetéhez, s 1842 júniusában elkészül egy 35 oldalas vázlat, melyet 1844 nyarára 230 oldalasra bővít. A következő hosszú éveket egy tengeri rákfaj tanulmányozásának szenteli, s egy monográfia lesz az eredmény. 1856-ra a fajok eredetéről összegyűlt anyaga kétszer-háromszor meghaladta azt, amit kivonatolva végül az 1859-ben megjelent „A fajok eredete”-ben tett közzé.³¹¹ (Magyar fordításban a művet 586 oldalas változatban olvastam.) S hogy Darwin minnek tulajdonította a tudományban elért sikerét, „a tudomány szeretete; a határtalan türelem az elmélkedésben; a szorgalom a megfigyelésben és az adatok gyűjtésében; a találfékonyság és a józan ész...”³¹² Vagyis a tudomány alaptételeit megvizsgálva, kiigazítva olykor látványos előrelépések voltak a tudományok történetében, de ezek túlbecsülésével kapcsolatban óvatosságra int az a tény is, hogy (a Heidegger által példaként idézett) relativitáselmélet nem tette feleslegessé a newtoni mechanikát, hanem határesetként tartalmazza azt. Még elgondolkodtatóbb a matematika egyik legfontosabb ágának, az analízisnek az esete. Ennek fellendülése, a 15-16. századi elszórt eredmények után, Leibniz és Newton nevéhez köthető, s aztán a 18. század csak úgy ontotta az eredményeket, noha a számfogalom, függvényfogalom (tehát az analízis alapfogalmai) szigorú 'megalapozást' csak a 19. század végén nyertek Dedekind, Bolzano és Weierstrass jóvoltából. A tudományokban tehát nem csak az „alapfogalmak revíziója” a „mozgás”. Hogy pedig a tudomány színvonalát „alapfogalmainak válsághozó képessége” adná, az erős túlzásnak hat. Ebben az esetben mindenképp a filozófia lenne a legtudományosabb tudomány, mivel szinte minden új képviselője kétségbe vonta elődei kiinduló fogalmait. „Az új alapokra való helyezkedés” soha sem mentesítheti a tudóst elődeinek eredményének megvizsgálásától, noha igen valószínű, ez mindig megrostálást is jelent.

Heidegger fenti gondolatainak konklúziója az, hogy a lételméleti vizsgálódásoknak meg kell előzniük a tudományokat. Ezzel elvben egyetérthetünk, ám a matematikatörténet fent idézett példája arra mindenképp figyelmeztet, hogy ne hagyjunk fel a „pozitív tudományok” művelésével addig, míg a megelőző és megalapozó ontológia megszületik(...) Heidegger Platón és Arisztotelész munkásságát hozza fel bizonyítéknak arra, hogy a létező alapszerkezetére vonatkozó kutatás „képes is erre” a megelőzésre. Hát ezt igazán nem értjük hogyan gondolta Heidegger? Azt kell megállapítsuk, hogy a valaha élt természettudósoknak csak igen kis hányada kezdte kutatásait Platón és Arisztotelész metafizikájának áttanulmányozásával. De nem is értjük, hogy milyen „produktív logikai” segítséget kíván nyújtani a „legtágabb értelemben vett” ontológiával Heidegger a tudományoknak, hiszen korábban (HLI 90.o.) maga írta, hogy a lét a logika számára irreleváns, s a létkérdés fenomenológiai megragadására törekszik. Nem értjük, miért lenne „a lét kérdésének célja (...) az, hogy tisztázza azon tudományok lehetőségeinek [főleg!] apriorikus feltételeit, melyek a létezőt mint így- vagy úgy-létezőt eleve egyfajta lét megértésen belül kutatják”³¹³? Azt gondoljuk, amit Pascal is mondott, hogy logikusan 'zárt' rendszer (de bármilyen gondolati építmény) axiómáinak 'megalapozása' lehetetlen. És 1931 óta, Gödel tételeinek következtében a remény is megszűnt (ha volt ilyen), hogy egy matematikai típusú tudományos rendszer zárt legyen.³¹⁴ A valóság teljes leírásáról, a lét megragadásáról ne is beszéljünk..., hacsak nem fenomenológikusan.

Nem értjük Heideggert akkor sem, amikor azt írja: „minden ontológia, rendelkezék akár a leggazdagabb és a legszilárdabban felépített kategória-rendszerrel, alapjában vak és a legsajátabb

³⁰⁹ In: HLI 97.o.

³¹⁰ Lásd a fogalomra nézve Thomas Kuhn: A tudományos forradalmak szerkezet. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

³¹¹ V.ö. Charles Darwin: Önéletrajza in: u.ö.: A fajok eredete. Gondolat, (jelen pillanatban nem hozzáférhető a könyv számomra, mivel Belgrádban tartózkodom, s e sorokat jegyzeteim alapján vetem papírra).

³¹² In: fentebb id.m. 669.o.

³¹³ In: HLI 99-100.o.

³¹⁴ Gödel nem-teljességi tétele szerint, egy 'elég gazdag' (matematikailag: a természetes számok felépítését lehetővé tevő) axiómarendszeren belül mindig található olyan állítás, melynek igazsága a rendszeren belül nem dönthető el.

szándékának fonákja, ha nem [mint Heidegger] a lét értelmének kielégítő megvilágításán kezdi, és nem ezt fogja fel alapvető feladatként.”³¹⁵

Jóval 'termékenyebbnek' tartjuk a következő fejezetben található tudomány-felfogását, miszerint „a tudományok mint az ember viszonyulásai e létezőnek (az embernek) a létmódjával bírnak. (...) A tudományos kutatás ennek a létezőnek nem az egyetlen és nem a lehető legközvetlenebb létmódja.” Ezután munkájának alapfogalmait adja, bár a magam erejéből nem értettem meg, hogy mit ért Heidegger a lét-kérdés „ontikus elsőbbségén”.

A bevezetés első fejezete mindenesetre gondolatébresztő és olvasásra serkentő, bár Fehér M. Istvántól (is) tudjuk, hogy Heidegger munkája sajnálatos (vagy szükségszerű?) módon töredék maradt.³¹⁶ A tervezett munka két részéből már az első résznek harmadik szakasza sem jelent meg nyomtatásban, a második rész egészével egyetemben...

Belgrád, 2006. november

~

Gadamer: Igazság és módszer

Gadamer előszavában, melyet műve második kiadáshoz írt, már az első kiadást követő reflexiókat is figyelembe véve utal arra, hogy bár a hermeneutika kifejezést elevenítette föl, nem a „hagyományos értelemben vett” megértés módszeres leírását kívánja adni. Amint műve alcíme is jelzi: filozófiai kérdéssé tágítva kíván foglalkozni a megértéssel; Gadamer „olyan dimenziót világít meg, amely mindig megelőzi a tudományos módszerek használatát.”³¹⁷ Kiindulópontja a humanista örökség és a 19. századi megalapozása a történeti szellemtudományoknak, mely megalapozás „a német romantikából ered”³¹⁸, s ezért közel áll a művészet tapasztalatához. Ennek megfelelően a mű első része: „Az igazságkérdés feltárása a művészet tapasztalata alapján”. Ezt követi majd „az igazságkérdés kiterjesztése a szellemtudományi megértésre”, ám „kérdésünket egyáltalán nem csak a tudományokhoz és azok tapasztalattípusához intézzük, hanem az emberi világtapasztalat és életgyakorlat egészéhez. Kanti megfogalmazásban: azt kérdezzük, hogy hogyan lehetséges a megértés.”³¹⁹ Ilyenformán a hermeneutika az ontológia megalapozójává válik és önmaga is az ontológia által megalapozottá válik, mivel „a megértés nem a szubjektum egyik viselkedésmódja, hanem magának a jelenvaló létnek (Dasein) a létmódja.”³²⁰ Vagyis a hermeneutikai szempontok érvényesülésének nem szabhat korlátot sem a matematikai, sem az esztétikai létmód. A hermeneutikai szempont egyetemes. Sőt. A Gadamer által bevezetett 'hatástörténeti tudat' „ellentétben áll a modern történeti kutatás és a tudomány objektivitásának módszertani eszményével, s ezért sajátos ellenállásba ütközik a tudomány önfelfogásában.”³²¹ A teljes kiterjedtségét a mű harmadik részében éri el a hermeneutikai módszer, abban, amit „a nyelviségről mint a megértés végrehajtási formájáról elmondunk”.³²² Ez a beszélgetés végtelenségén alapul, melyben a megértés végbemegy. Gadamer célkitűzése a hermeneutikai tudat felébresztése és ébren tartása, „szeretne az emlékezés igazságából merítve szembeállítani valamit az emberi akarással, mely az eddig létezők kritikáját ma példátlan mértékben fokozza utópisztikus és eszkatologikus tudattá: azt szeretné szembeállítani vele, ami mindig valóságos, és újra meg újra valóságosnak bizonyul”³²³: a megértést!

³¹⁵ In: HLI 100.o.

³¹⁶ V.ö.: Fehér id.m. 111.skk.

³¹⁷ In: Hans-Georg Gadamer: Igazság és módszer. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. (Továbbiakban IM rövidítéssel) 384.o.

³¹⁸ IM. 11.o.

³¹⁹ IM. 12.o.

³²⁰ U.o.

³²¹ IM. 15.o.

³²² U.o.

³²³ IM.18.o.

A Bevezető rögzíti: „A szövegek megértése és értelmezése nemcsak a tudomány ügye, hanem nyilvánvalóan hozzátartozik az egész emberi világtapasztalathoz.”³²⁴ Am ilyenkor nem pusztán megértésről van szó, hanem belátásokra teszünk szert és igazságokat ismerünk meg. Ez azonban nem a tudomány módszertanának kérdése, Gadamer nyíltan ’ahhoz az ellenálláshoz kapcsolódik, mely fellép a tudományos metodologika univerzalitásával szemben’. Leszögezi, hogy az általa vizsgálni kívánt tapasztalásmódokban megjelenő igazság „a tudomány módszeres eszközeivel nem verifikálható.”³²⁵ Tehát Gadamer célja a tudományon kívüli megismerésmódok igazságigényének filozófiai vizsgálata és igazolása. Mindezenközben az vezette az író, hogy tapasztalta a filozófiatörténet fontosságát a kortárs filozófiai munkálkodásban. Mély tisztelet hatja át a hagyomány iránt, mikor így ír: „a filozofálás egyik elemi tapasztalata, hogy a filozófiai gondolat klasszikusai, ha megpróbáljuk megérteni őket, maguktól érvényesítenek egy olyan igazságigényt, melyet a jelenkori tudat nem képes sem elutasítani, sem felülmúlni. (...) ezeknek a nagy gondolkodóknak a szövegeit megértve olyan igazságot ismerünk meg, melyet más úton nem lehet elérni.”³²⁶ És ehhez teljesen hasonló a helyzet a műalkotások területén. „A műalkotással igazságot tapasztalunk meg, melyet semmilyen más úton sem tudnánk elérni.”³²⁷ Vagyis a tudományos tapasztalat határait a filozófia és a művészetek egyértelműen kijelölik, ezért kezdi vizsgálódásait Gadamer az esztétikai tudat kritikájával. Ám nem áll meg itt, hanem a történeti hagyomány tapasztalatát is felhasználva igyekszik láthatóvá tenni a hermeneutikai jelenséget. E hermeneutikát pedig a filozofálás egyik módjának tekinti Gadamer, nem pedig pusztán a szellemtudományok módszertanának. Gyorsan változó korunkban azt az elhomályosuló igazságot kívánja feleleveníteni, miszerint „ami változik, az összehasonlíthatatlanul szembetűnőbb, mint az, ami marad a régiben.”³²⁸ A történeti vizsgálódások veszélye az, hogy elfeledkeznek a rejtett maradandóról. Ezért vizsgálódásaiban Gadamer nagy súlyt fektet a fogalmak történeti, etimológiai elemzésére, hogy ezáltal nyerjen megerősítést, hogy a tudományok módszertana nem ismeri föl helyesen saját magát: mivel „saját megértése és értelmezése nem elvekből való konstrukció, hanem egy messziről eredő történés továbbfolytatása.”³²⁹ Vagyis az a fogalmiság, melyben az európai filozófia kibontakozott, nem folytonos, többszörösen megszakadt. Először akkor, amikor a görög fogalmakat latinostították, majd mikor a nemzeti nyelvekre átültették őket. Ezt szem előtt tartva tudatosítani kötelességünk, hogy filozofálásunkat e fogalmiság és maga a nyelv, melyben alkotunk, kettősen fogva tartja. Vagyis a lelkiismeretes filozófust új, kritikai tudatnak kell jellemeznie, s ez a hermeneutikai tudat. (Teljesen egyetértünk Gadamerrel.) Munkálkodásának kereteit maga jelöli ki a szerző bevezetése utolsó mondatában: „a fenomenológiai leírás lelkiismeretessége, melyet Husserl tett kötelességünké, a tág történeti horizont, amelybe Dilthey helyezte a filozofálást, s nem utolsó sorban e két ösztönzőnek a Heidegger-től évtizedekkel ezelőtt kapott indíttatással való áthatása az a mérce, melyet a szerző maga elé tűzött.”³³⁰

Az első rész, mint már említettük, alapvetően esztétikai jellegű vizsgálódás. Ennek részeként a humanista hagyomány vizsgálata és a kanti kritika szubjektívizálásának kimutatása után visszanyerjük a művészet igazságára vonatkozó kérdést, s ez vezet tovább a hermeneutikai-ontológiai vizsgálódásokat, melyekben a játék fogalmának jut döntő szerep. Lássuk részletesebben.

Gadamer leszögezi, hogy a 19. században megszülető szellemtudományok teljesen a természettudományok analógiájára értelmezték magukat. Maga a ’szellemtudomány’ kifejezés a németben először John Stuart Mill ’Logiká’-jának fordításában szerepel, ám Mill meglátásainak lényege az, hogy „ezen a területen is egyedül az induktív módszer érvényes, mely minden tapasztalati tudomány alapja.”³³¹ Eszerint a morál területén is a törvényszerűségek feltárása, megjósolható folyamatok és jelenségek felismerése lenne a cél. Ezzel Gadamer nem ért egyet. Szemben a marxizmussal leszögezi: „a társadalmi világ tapasztalatát a természettudományok induktív eljárásával nem lehet tudománnyá tenni” és „a történeti megismerés nem törekszik arra, hogy a konkrét jelenségeket egy általános szabály

³²⁴ IM. 21.o.

³²⁵ U.o.

³²⁶ IM. 22.o.

³²⁷ U.o.

³²⁸ IM. 23.o.

³²⁹ U.o.

³³⁰ IM. 24.o.

³³¹ IM. 27.o.

eseteként ragadja meg.”³³² (A mi közoktatásunk történelem-szemlélete mennyire más volt...) A valódi kérdés itt az, hogyan történt, hogy így van?

Gadamer felidézi Helmholtz 1862-es előadását is, melyben az beszélt egy művészi-ösztönös indukcióról, mely tehát másféle pszichológiai adottságot igényelne: tapintatot, az emlékezet gazdagságát, a tekintélyek elismerését, míg a természettudós csak saját értelmére támaszkodna. Ám Gadamer megállapítása az, hogy a modern tudományok fejlődésével nem tudatosult az a metafizikai alap, ami ezt a fejlődést lehetővé tette, ezért Helmholtz megállapításait sem tarthatjuk mértékadónak.

A klasszikus német történelmi iskola vetette fel a történettudomány és mélyebben a szellemtudományok megalapozásának szükségét. Diltheyt emeli ki Gadamer, ám arra a következtetésre jut, hogy még ő is a természettudományok szellemének befolyása alatt állt, mikor szemléletében a történelmi életkapcsolat megszüntetése kulcsfontosságú a történelmi múlt objektivációjában. Kevésbé tartja meggyőzőnek azt a gondolatsort, hogy „a történelmi megismerés azért annyira másféle, mert ezen a területen nincsenek természeti törvények, hanem szabad akaratunkból fogadjuk el a gyakorlati törvényeket... A szabadság emberi világa nem ismeri a természeti törvények kivételnélküliségét.”³³³ Gadamer gondolatmenetét Herder 'emberré képzés' eszményére alapítja, mely új tartalmat adott a felvilágosodás perfekcionizmusának és a racionalizmus ideáljának.

Majd a humanizmus vezérfogalmait: képzés, sensus communis, ítélőerő, izlés, veti alá vizsgálatnak Gadamer. Megállapítja, hogy a képzés igazi történelmi fogalom, melyben a szellemtudományok számára a megőrzés mozzanata igazán fontos, ahogy „a megszerzett műveltségben semmi sem tűnik el, hanem megőrződik.”³³⁴ A képzés szükségességét az indokolja, hogy az ember nem természettől fogva az, aminek lennie kell. Lényege, hogy általános szellemi lényé tesszük magunkat. Hegel gondolatmeneteit alapul véve Gadamer oda lyukad ki, hogy a lényeges vonás: „az idegenben felismerni a sajátot, otthonossá válni benne – ez az alapmozgása a szellemnek.”³³⁵ Ám Hegellel ellentétben nem fogadhatjuk el a képzés befejeződését a filozófiai abszolút tudatban, de a képzés 'elem'-szerűségét, melyben a képzett egyén mozog, igen. Ezzel a szellemtudományok egyik előfeltevésére bukkantunk, mert azok „előfeltételezik, hogy a tudományos tudat már képzett tudat, s épp ezért rendelkezik azzal a megtanulhatatlan és utánozhatatlan tapintattal, érzékkel, mely a szellemtudományok ítéletalkotását és megismerésmódját mint valami elemet hordozzák.”³³⁶ Ám az emlékezet képzésre szorul – állapítja meg Gadamer – mivel csak bizonyos dolgok számára szolgál, míg másoknak nem áll rendelkezésére. Szorosan kapcsolódik hozzá a felejtés. A tapintat pedig kimondhatatlanságot rejt, a dolog megkerülését, de egy olyan távolságot tesz lehetővé, mely a megismerés alapja. A képzésnek egyik legfontosabb mozzanata, hogy „általánosabb szempontokat tartunk nyitva a másik, a mások számára.”³³⁷ Ez valóban érzék-jellegűséget jelent. Mindezzel a szellemtudományok filozófiai problematikáját kívánja Gadamer kitágítani a 19. századi leszűkítés előttiére. Vagyis szerinte a szellemtudományok tudomány mivolta a humanista tradícióból érthető meg, nem pedig a modern tudományoszméből. „Valójában a humanista képzéseszmény továbbélése az, ami a 19. századi szellemtudományokat élteti, anélkül hogy ezt bevallanák.”³³⁸

A sensus communis, vagyis közös érzék vizsgálata Vico művéből indul. Vico szerint a nevelés célja az újkori tudományok előrehaladásával sem változott, vagyis „a sensus communis kiképzése, mely nem az igazból, hanem a valószínűből táplálkozik.”³³⁹ Ami fontos, hogy eszerint az emberi akaratnak nem az elvont ész ad irányt, hanem az emberi közösségek egymást tartalmazó halmazainak konkrét általánossága. A probléma mélyén Gadamer felfedezi az arisztotelészi phronészis és a teoretikus tudás ellentétét. A gyakorlati tudás mellett, hogy a konkrét szituációra vonatkozik, mindig előfeltételezi az akarat valamilyen irányát, vagyis az erkölcsi létet, tehát szellemi erény. A sensus communis szegezhető szembe a modern tudományok eljárásával, mivel az általánosból levont következtetés és az alapelvekből levezetett bizonyítás nem lehet elégséges, mert döntő jelentősége van a körülményeknek. A história egészen más igazságforrás, melynek önálló joga azon alapul, hogy az emberi szenvedélyeket nem lehet

³³² IM. 28.o.

³³³ IM. 30.o.

³³⁴ IM. 32.o.

³³⁵ IM. 34.o.

³³⁶ U.o.

³³⁷ IM. 35.o.

³³⁸ IM. 36.o.

³³⁹ IM. 38.o.

az ész általános előírásaival szabályozni. Míg Vico a töretlen retorikai-humanista képzés hagyományában élt, mára nehezebb ezen útra visszatalálni, mivel e tradíció elsorvadt. A végső alap, hogy „a racionális bizonyítás és tanítás lehetőségei nem merítik ki teljesen az ismeret körét.”³⁴⁰ Gadamer kimutatja, hogy a *sensus communis* fogalma a 18. század végére, a pietista törekvések hanyatlásával visszaszorult. A német felvilágosodás kiüresítette ezt a fogalmat.

Az ítéelőerő fogalma a felvilágosodásban szorosan kapcsolódott a *sensus communis* fogalmához. Azt a tevékenységet jelenti, hogy valami különöst egy általános alá foglalunk, vagy valamit egy szabály eseteként ismerünk föl. Logikailag nem demonstrálható. Fontos, hogy nincs olyan elv, mely irányítaná alkalmazását, nem tanítható, csak esetről esetre lehet gyakorolni. Ezért a német felvilágosodás filozófiája a szellem alacsonyabb rendű képességei közé sorolta. Gadamer vitába száll Kanttal és kimutatja, hogy a meghatározó és a reflektáló ítéelőerő megkülönböztetése problematikus. Példaként a szélhalmost hozza fel, aki helyes méri föl az emberek gyengéit, mégsem mondhatjuk rá, hogy 'józanul ítéel'. „Az ítéelőerő nem annyira képesség, mint inkább mindenkivel szemben támasztandó követelmény.”³⁴¹ Gadamer a humanista hagyományt szembeállítja Kanttal, mondván: ez utóbbi kizárta a *sensus communis*-t, az erkölcsi érzék fogalmát az erkölcsfilozófiából. Kant egyetlen közös érzéket engedett meg, paradox módon az esztétikai ízlésítéletet. Vagyis ennek vizsgálatával folytatódik művünk.

Gadamer a humanista hagyományban az ízlést inkább morális fogalomnak tünteti fel, mint esztétikainak. A fogalom történetének elején Balthasar Gracian vizsgálódásai állnak. Őt korrigálva Gadamer az ízlést az érzéki ösztön és a szellemi szabadság közé helyezi félútra. Épp az ízlés jellemzi a művelt embert, aki ezáltal szerzi meg a távolság igazi szabadságát. Ez a műveltségideál váltja fel a középkor udvari emberéét, s a társadalmi különbségeket a születés helyett az ízlés megismerésmódjával helyettesíti. Az ízlés nem privát jellegű, hanem társadalmi, de ugyanakkor függetlensége révén „olyasmi, mint az érzék.”³⁴² Gadamer szerint az ízlést leginkább az jellemzi, hogy sérti az ízléstelen. Ez ugyan negatív definíció, de a 'jó ízlésnek' nem a 'rossz ízlés' az ellentéte, hanem a 'nincs ízlése' kifejezés. Az ízléssel van szoros kapcsolatban a divat. Ez társadalmi függőséget teremt, bár a jó ízlést épp az jellemzi, hogy képes saját magához igazítani azt, amit a divat követel. Sőt, „elsőrendűen az ízlés kérdése, hogy ne csak ezt vagy azt a szépet ismerjük fel szépként, hanem egy egészre tekintünk, melyhez mindennek, ami szép, illenie kell.”³⁴³ Normatív ereje abban áll, hogy biztos lehet egy ideális közösség hozzájárulásában. Az ízlés és az ítéelőerő lényege az egyes megítélése egy egészre való tekintettel, vagyis mindenhol ilyenfajta érzékre van szükség, ahol az egész egészként nincsen adva, vagy csak célfogalmakban. Így a jog és erkölcs szabályai is csak állandó korrekciókkal alkalmazhatók; és ezzel el is jutottunk a 'jogkiegészítő' hermeneutikához. A kanti ítéelőerő kritikája azzal kap halálos sebet, hogy Gadamer kimutatja, minden alkalmazásakor a meghatározó ítéelőerőnek fellép egy esztétikai ítélet is, vagyis a meghatározó és a reflektáló ítéelőerő megkülönböztetésének nincs feltétlen érvénye. Minden erkölcsi ítéletben szerepet játszik egyfajta ízlés, mely kiegészíti, helyesbíti az általános mércéjét. Gadamer kimutatja azt is, hogy a klasszikus görög és a keresztény etika egyaránt egy átfogó értelemben vett ízlés-etika. Kant szakítja meg e filozófiai tradíciót, s ezzel elvágta a szellemtudományok egyetlen helyes önértelmezéshez vezető útját. Lépéseként a megismerés fogalma az ész teoretikus és gyakorlati használatára korlátozódott, s az ízlés száműzött lett a jog és erkölcsfilozófia területéről. Ezzel Kant legitímálta az esztétikai ízlés szubjektivitását, s a tárgy megismerése helyett a zseniesztétika győzött a szabálysztétikák fölött. Mindez radikális szubjektivizálódást jelent. A természettudományok módszertana maradt meg egyedül elfogadottként, így ehhez volt kénytelen nyúlni és hasonlítani a szellemtudományok megalapozása is. Gadamer azonban nem fogadja el, hogy az igazság fogalmát a fogalmi ismeretre korlátozta Kant és síkraszáll a műalkotás igazsága mellett.

A következő főfejezet ezen szubjektivizálódását az etikának veti vizsgálódásnak alá. Kant meglepetésére az ízlés fogalomkörében az empirikus általánosságon túlmenő a priori mozzanatot fedezett föl és ez lett *Az ítéelőerő kritikája* alapja. Ám amikor a szubjektumban a tárgynak a priori megfelel a gyönyör érzése, akkor az ízlést minden megismerési jelentőségétől megfosztjuk. A tárgyban lelt gyönyör alapja a képzelőerő és az értelem szabad játéka, melyben célszerű-szubjektív viszony van

³⁴⁰ IM. 40.o.

³⁴¹ IM. 46.o.

³⁴² IM. 48.o.

³⁴³ IM. 49.o.

jelen. Ez az az általános elv, amit Kant felfedez: a szép a priori hatása. Ily módon az ízlés lesz Kantnál a 'közös érzés', ám a tárgyak létmódja semmilyen szerepet nem játszik az esztétikai ítéletben. Kant művészetfilozófiája a zseni fogalmához kapcsolódik. Gadamer főbb vonásokban egyetért Kanttal, kifogása követői ellen irányul, akiknél a művészet jelensége előtérbe kerülve teljesen elhomályosítja az ízlést és a zseni fogalma kerül 'jogtalanul' az ízlés helyére. A kanti esztétika gyenge pontja Gadamer szerint az, hogy lehetetlen az esztétikát a természettel és művészettel szembeni tökéletes ízlésre alapítani, mivel ez tanúskodik leginkább az emberi érték relativitásáról.³⁴⁴ Ezzel természetesnek ítéli a német idealizmus lépését, mely a zsenit teszi középpontba és újdonságként az élmény fogalmát helyezi mellé. Ez újabb lehetőség Gadamer számára, hogy megvizsgálja egy szó és fogalom történetét. Megállapítja, hogy a biográfiából elterjedt szóképzés ('élmény') azáltal nyert helyet az ismeretelméletben, hogy a történeti tudat eltávolodott a hagyománytól. Ez segítette Diltheyt abban, hogy a múlt alkotásait objektívalja és kiindulásként 'adottnak' tekintse. Az élményegységeket tekinthette értelemegységeknél. Gadamer megállapítása szerint ugyanez érvényes Husserl fenomenológiájára is. Ez annyiban jogos, hogy az élményben az élet egy darabja egységesül és különül el, s az emlékezetben konstituálódik. Am „az esztétikai élmény nemcsak egy élményfajta a többi mellett, hanem egyáltalán az élmény lényegét reprezentálja. Ahogy a műalkotás mint olyan magáért való világ, úgy az esztétikailag megélt is mint élmény eltávolít minden valóság-összefüggéstől. Egyenesen a műalkotás rendeltetésének látszik, hogy esztétikai élménnyé válik, tehát hogy a megélt a műalkotás erejével egy csapásra kiragadja életének összefüggéséből, s ugyanakkor mégis visszavonatkoztatja létének egészére.”³⁴⁵ Am az esztétika számára ebből adódó élményművészet egyenlő voltaképpen művészet azonosításnak határa van. Ez a határ a költészet és retorika értékkülönböztetésében nyilvánul meg. Vagyis Gadamer szerint az élményművészet határai (a művésztörténeten túl) a költészetben válnak láthatóvá: a szimbólum uralomra jutása az allegória felett. Ezt az elvet lehetővé teszi, hogy a szimbólum fogalmában végtelen kimeríthetlenség van jelen, míg az allegória „mely pontos jelentésvonatkozásban áll, ki is merül ebben.”³⁴⁶ Az allegória nemcsak a zseni ügye, szilárd hagyományokon alapul és szerepe szilárdan összekapcsolódik a dogmatikával: a mitikus racionalizálásával a görögöknél, a Szentírás keresztény értelmezésekor a tanítás egységességével, s a barokk koráig a különböző népek művészetében az antik összebékítésével a kereszténységben. Am amikor a művészet lényege megszabadul minden dogmatikai kötöttségtől, az allegória esztétikailag kérdésessé válik. A szótörténeti elemzésnek egy fontos tanulsága van: a szimbólum és az allegória szigorú ellentéte a zseni- és élményesztétikához kötődik, vagyis nem kötelező érvényű. A szimbolizáló tevékenység ma is egy mitikus-allegorikus hagyomány által határolt keretben történik. Ekkor azonban az esztétikai tudat válik kérdésessé. „Az esztétikai viszonyulás egyáltalán megfelelő magatartás-e a műalkotással szemben?”³⁴⁷ Vagy csupán absztrakció?

Ezzel nyerte vissza Gadamer a művészet igazságára vonatkozó kérdést. Megállapítja, hogy az esztétika 19. századi ontológiai zavarának oka a nominalista előítélet, mely Kant nyomán vált általánossá. Ebből a fenomenológiai kritika vezetett ki, mely a pszichologizmus és a 19. századi ismeretelmélet ellen lépett fel. Az esztétikai tapasztalat fenomenológiai elemzése tanította meg, hogy „az esztétikai tapasztalat lényegéhez tartozik, hogy nem lehet a valóság valódiabb tapasztalata révén ráébredni a valóságra.”³⁴⁸ Vagyis valódi igazságnak tekinti azt, amit tapasztal. Ezzel szemben a 19. században az esztétikum ontológiai meghatározását az esztétikai látszat fogalmával kapcsolták össze. Ez persze a természettudományos módszer követésének hibája. Ami ebből következik, azt 'esztétikai megkülönböztetésnek' nevezi Gadamer. Ez alatt azt kell értenünk, hogy az esztétikai élmény a minden eredeti összefüggéstől elvonatkoztatott absztrakció terméke. Kiemeli a művet eredeti életösszefüggéséből, eltekint profán vagy vallási funkciójától, sőt a mű minőségét elkülöníti valamennyi tartalmi mozzanatótól. Ezért az esztétikai tudatot szimultán jellegűnek állítja, ami mindennek összegyűjtésére törekszik, ami művészi értékkel bír. Így viszont az 'esztétikai megkülönböztetés' következtében a mű elveszíti helyét és a világot, melyhez tartozik, mert az esztétikai tudathoz tartozóvá válik. Ennek párjaként a művész elveszti helyét a világban. Bohémmá válik, de egyidejűleg 'messiási küldetést' is érez.

³⁴⁴ V.ö. IM. 62.o.

³⁴⁵ IM. 69.o.

³⁴⁶ IM. 72.o.

³⁴⁷ IM. 75.o.

³⁴⁸ IM. 77.o.

Gadamer bírálatában Hamann esztétikai vizsgálódásaiból indul ki, aki az esztétikai megkülönböztetést kiterjesztette mindenre, (még a plakátművészetre is,) ám ezáltal a művészetet a virtuozitással tette egyenlővé. A 'saját jelentékenysége' fogalmát tette esztétikájának alapjává, amit Gadamer ingatag és elégtelen alapnak tart. Arisztotelészre, Schellerre és Paul Valéryre hivatkozva kimutatja, az élmény fogalmára alapozott esztétika megszünteti a műalkotás és magának a művészek önmagával vett azonosságát. A pszichológia kimutatta, hogy az észlelés mindig jelentést fog fel. Vagyis az esztétikai élmény is a megismerésre vonatkozik, „a műalkotás tapasztalata megértést foglal magába, tehát maga is hermeneutikai jelenség”³⁴⁹. A 18. századi zsenikultusz és a művészi hivatás szakralizálása képtelenség, elégtelen alapja a művészet értelmezésének. „A művészet megismerés, és a műalkotás tapasztalata ebben a megismerésben részesít bennünket.”³⁵⁰

Összefoglalva Gadamer szavaival: „Hogy biztosítsuk a művészet tapasztalatának jogait, az esztétikai tudat kritikájával kezdtük. Hiszen a művészet tapasztalata bevallja magáról, hogy sose lesz képes egy végső ismeretben összegezni a teljes igazságát annak, amit tapasztal. Itt nincs semmiféle általános haladás, és semmiféle végérvényes kimerítése annak, ami egy műalkotásban rejlik. (...) Nem azt kérdezzük a művészet tapasztalatától, hogy minek gondolja magát, hanem azt, hogy mi a valóságban, és mi az igazsága akkor is, ha ő maga nem tudja, hogy micsoda, és nem tudja megmondani, hogy mit tud – ahogy Heidegger kérdezte, hogy mi a metafizika, ellentétben azzal, aminek saját magát gondolja. Úgy látom, hogy a művészet tapasztalatában valódi tapasztalat működik, mely azt, aki végzi, megváltoztatja, s megkérdezzük, hogy mi a létmódja annak, amit illetéknépp tapasztalunk. (...)

Látni fogjuk, hogy így egyúttal az a dimenzió is feltárul, amelyben a szellemtudományok által folytatott 'megértés' kapcsán új módon vetődik fel az igazság kérdése.

Ha tudni akarjuk, hogy a szellemtudományokban mit jelent az igazság, akkor a filozófia kérdését ugyanabban az értelemben kell feltennünk a szellemtudományi eljárás egészének, ahogyan Heidegger tette fel a metafizikának, mi pedig az esztétikai tudatnak.”³⁵¹

Úgy éreztem, hogy **Gadamer az első** olyan filozófus eddigi egyetemi tanulmányaim során (ma, 2012-ben is **egyetlennek** érzem), **akivel teljes mértékben egyet tudok érteni**. Egész műve lenyűgöző szellemi alkotás.

2007. április

A személyiség szerepe a történelemben

A kérdés fontossága vitán felül áll. Nem mellékes körülmény életünkben annak megítélése, hogy egyetlen személy mekkora hatással lehet a történelem folyására. Ha végiggondolok szellemi fejlődésemen, először akkor talákoztam e problémával, amikor másod-harmadéves egyetemistaként kezembe került Mikola Sándor könyve, 'A fizika gondolatvilága'³⁵². Ezen élmény megvilágosító erővel hatott rám: felismertem azt a szellemi erőt, mely későbbi Nobel-díjas fizikusaink többjét ihlette. A faszori gimnázium, (majd a budapesti egyetem) tanárának könyve magyarázatot adott arra a számomra érthetetlennek tűnő tényre, hogy egyazon gimnázium diákjai Európa egyetemére szétszórva hogyan változtathatták meg a 20. század fizikáját. Hihetetlen lelkesedés lett úrrá rajtam azon felismerés következtében, hogy egyetlen középiskolai tanár alapos felkészültsége, gondos munkája milyen szédítő hatást érhet el.

Aztán évekkel később, már középiskolai tanárként jelentkeztem a szegedi főiskolára történelem szakra. Élesen emlékszem azokra a szavakra, amiket jelentkezésem kapcsán szeretett igazgatóhelyettesem mondott négy szemközt: - A nagy tanár-egyéniségek kora lejárt. A team-munka sokkal több eredményhez vezet. – (Megköszöntem a jóindulatát és magamban összeszorított foggal azt gondoltam: csak azért is...)

³⁴⁹ IM. 87.o.

³⁵⁰ IM. 85.o.

³⁵¹ IM. 87.o.

³⁵² A szerző magánkiadása 1933-ban, Budapesten jelent meg. Ekkor a gimnázium igazgatója volt Mikola Sándor.

Az elmúlt szemeszterben Gausz tanár úr levetítette 'A szelek szárnyán'-t, s ebben a filmben szó szerint is elhangzik a címben szereplő kérdés, méghozzá egy fiatal kommunista vezető provokatív kérdéseként egy egyházi gimnázium diákjaihoz, tanáraihoz. Ha alaposabban utánagondolok, középiskolai történelem tanárom, Kövéri Lajos tanítása is eszembe jut. Ő nyolcvan valahányadik évében, 1990.-ben kezdte osztályunkat történelemre tanítani, s tudtuk, a szocializmusban nem gyakorolhatta hivatását. Alaposabb megfontolással így utólag nem tudom nem észrevenni tanításában azt a különöséget, mellyel a 'nagy személyiségek' életútját részletesen ismertette és számon is kérte. Ő hozta először emberközébe számomra múltunk olyan nagy alakjait, mint Rákóczi, Széchenyi, Kossuth.

A probléma persze minden történelmet tanító és gondolkodó embert foglalkoztat. Vizsgálódásom kiindulópontjaként néhány, idén januárban beszerzett művet neveznék meg; Plehánov: A személyiség történelmi szerepének kérdéséhez. Szikra, Budapest, 1949. (Az eredeti 1898-ban jelent meg álnéven az orosz nyelvű 'Tudományos Szemlé'-ben.); Történelmi materializmus. Szerk.: Poór József. Tankönyvkiadó, Budapest, 1981. (Egyetemi jegyzet) [A továbbiakban Tm rövidítéssel hivatkozunk a műre.]; A dialektikus materializmus. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970. (Jegyzet az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának hallgatói számára.) [Továbbiakban Dm rövidítéssel.]. A fenti könyvek böngészésén kívül ugyanezen problémával szembesültem szigorlati dolgozatom írása közben is. Nevezetesen Sándor Pál Cusanusról szóló könyvének³⁵³ felhasználásakor.

Kezdjük talán e legutóbb említett művel. Idéznék készülő dolgozatomból: „Rövid polémiába bocsátkoznánk Sándor Pállal, ki a legrészletesebb monográfiát írta ezideig magyar nyelven Cusanusról³⁵⁴, mivel művében a marxista filozófiatörténet felfogását érvényesíti. Nevezetesen:

„Nyilvánvaló, hogy (...) mindenekelőtt azt a termelési módot kell vázolni, amely a tárgyalandó filozófia társadalmi alapját alkotja. Ez feleletet ad nemcsak a termelőerők és a termelési viszonyok egymáshoz való viszonyára, harmóniájukra vagy feszültségeikre, hanem a termelési viszonyok gazdasági, politikai és kulturális szférában megnyilatkozó osztályharcformáira is. (...)

De természetesen a személyiségnek, mint tényezőnek a kiemelése nem jelenti azt, hogy főleg ez lenne a nyitja valamely jelenségnek, s hogy nem az a döntő, hogy a filozófus milyen társadalmi osztályhoz tartozik, hanem hogy amikor filozófál, milyen osztályalapra helyezkedik. Az ugyanis, hogy melyik osztály érdekeit, világnézetét fejezi ki az illető filozófia, elsősorban nem szubjektív akarat, etikai beállítottság, még kevésbé temperamentum kérdése. Egyszóval, ha személyiséget emlegetünk, ezt is objektívnak, Marx kifejezésével élve, a társadalmi viszonyok összességének tekintjük. (...) Bármilyen egyéni, sőt egyénieskedő köntösben jelenjék is meg tehát valamely filozófia, nem takarhatja el az alapvető tendenciát, az osztályharc elméleti visszatükröződését, amely az idealizmus és a materializmus közötti küzdelemben nyilvánul meg.”³⁵⁵

Nem gondoljuk, hogy bármilyen személyiség kialakulhatna 'történelmi tér'-be való belehelyeztettség nélkül, mivel véleményünk szerint is hozzátartozik minden személyiséghez többkevesebb önértékelés. Ennek alkotórésze pedig a többi emberhez való viszony megítélése, vagyis a társadalom hierarchiájában betöltött helyzet. Nyilvánvalóan függ a társadalom szerkezete a rendelkezésre álló termelési eszközöktől, formáktól, ahogyan egyetlen személy sem függetlenítheti magát saját korának 'szellemi környezetétől'. Ebben nő föl, s ha kiadja írását, nyilvánvalóan valamiféle 'hatást' kíván tenni művével kortársaira. Ehhez a 'hatáshoz' nem tekintheti semmisnek kora társadalmának hitét, előítéleteit, világnézetét. Vagyis 'korszellemtől' független szellemi alkotás nincs. Azzal is egyetértünk, hogy minden emberi alkotás része a történelemnek, és így, ha 'osztályharcnak' fogjuk azt föl, annak is. Az is igaz lehet, hogy egy mű hatása eltér attól, mint amit szerzője várt tőle, de kételkedünk benne, hogy egy filozófia ne „szubjektív akarat, etikai beállítottság, temperamentum kérdése” lenne. Ebben az esetben Marx a vagyonos középosztályt, majd annak alsó, értelmiségi rétegét képviselné filozófiájával, mivel életében ezen társadalmi osztályok tagja volt. Hogy valójában mit képviselt Marx filozófiája, annak eldöntésére nem vállalkozunk, de személyiségének jegyeit mindenképpen magán kellett viselnie tanításának. Persze minden alkotás megítélhető olyan

³⁵³ Sándor Pál: Nicolaus Cusanus. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965.

³⁵⁴ Sándor Pál: Nicolaus Cusanus. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965.

³⁵⁵ Id.m. 7-8.o.

szempontból, hogy mely 'osztály érdekét' képviseli; feltéve, hogy tudjuk, mi az adott 'osztály' valódi érdeke."³⁵⁶

Dolgozatom vége felé, Cusanus művének értékelésekor Sándor Pálnak egy rövidebb tanulmányát is felhasználtam.³⁵⁷ Íme egy újabb részlet a készülő dolgozatról: „Az 567 év távlatából is modernnek ható érvek, gondolati frissesség, a szelíd bölcsesség ma is lenyűgöző. Ki képes ekkora időtávlatot átugrani, hogy értékeljen? S ki látja át a Cusanus mestert megelőző és követő évszázadokat? Az én történelmi ismereteim biztosan elégtelenek ehhez, s így 'valódi' értékelésnek részemről a témaválasztást tekintem. Az egész filozófiatörténet kimerítő ismerete híján tisztességesebbnek érzem, ha mások véleménye mögé bújok. Két kiváló magyar nyelvű tanulmány konklúziójának összevetésére vállalkozom csupán. Az egyik Sándor Pál műve, melyre már hivatkoztam az első fejezetben (a másíkról most ne essék szó). Sándor Pál cikke a Cusanus halálának ötszázadik évfordulójára rendezett konferenciáról szólva nyíltan ki is mondja: „hiába írták fel a kongresszus mottójául: *Nicoló Cusano agli inizi del mondo moderno* (Nicolaus Cusanus egy új világ kezdetén), a kongresszus minden mozzanatában azt célozta, hogy bebizonyosodjék: Nicolaus Cusanus nem az új világ, a feltörekvő polgárság, a plebejusi erők egyik előharcosa, hanem *a korában fennálló rend igazolója, apologétája*.”³⁵⁸ Sándor Pál szerint Cusanust természettudományos kutatásai és elemzései teszik „a reneszánsz nagy természettudósai számára” irányt mutatóvá és ösztönzővé, amiről „a kongresszusi apologéták (...) kerülték a behatóbb elemzést.”³⁵⁹ Véggkövetkeztetése oda lyukad ki, hogy Nicolaus mester „*forradalmár* a természettudományokban és a természet megismerésének módszere tekintetében, *konzervatív* a társadalomtudományokban, az államtanban, az etikában, a vallást illetően stb.”³⁶⁰ Vagy ahogy egy másik helyen írja: „Úgy gondoljuk, hogy Nicolaus Cusanus körülbelül azt a szerepet tölti be Németországban és a német filozófiában, mint amelyet Angliában Francis Bacon, Franciaországban Descartes.”³⁶¹ Am

„bármily nagy jelentőséget tulajdonítsunk is e helyeseknek bizonyult sejtések, anticipációk láttán Cusanus zsenialitásának, aligha szükséges bővebb bizonyítékokat szolgáltatni ahhoz, hogy létrejöttükben nagyobb szerepet játszottak a társadalmi viszonyok, mint létrehozójuk személyisége. Tehát nem egyszerűen egy nagyszerű koponya ötleteiről, szuverén szellemi alkotásairól van szó, hanem főként arról, hogy a feltörekvő polgárság valóság-megismerő igénye jelentkezett Cusanus felfedezéseiben. Azé a polgárságé, amelynek érdeke fűződött a termelőerők fejlődéséhez, aminek pedig előfeltétele, elősegítője a természet egyes területeinek behatóbb megismerése.”³⁶²

Mi igenis igényelnénk 'bővebb bizonyítékokat', annál is inkább, mert ilyeneket a szerző jóval terjedelmesebb könyvében sem találtunk. Találunk viszont némi ellentmondást Sándor Pál érvelésében. Cikkében ugyanis, két lappal utóbb, Németország „társadalmi fejlődésben való elmaradottság”-ával indokolja azt a számára nem meglepő tény, hogy Cusanusnak és „a haladó gondolat képviselőinek a sorsa *fordított* volt [Németországban], mint Olaszországban vagy Angliában.”³⁶³ Kérdésünk tehát: A társadalmi fejlődés elmaradottsága hogyan 'válthatta ki' a 'forradalmi gondolatok' megszületését, amikor a fejlődésben élenjáró területeken e gondolatok csak jó százötven-kétszáz évvel később jelentkeztek? Véleményünk szerint sehogy, vagyis e gondolatok, ha valóban forradalmian újak, akkor jórészt Cusanus zsenialitásának számlájára írhatók. Az ellentmondásoknak még nincs vége. Ha ugyanis „az uralkodó hatalmak is hajlottak a kompromisszumra; ezt a hajlamot fejezte ki Nicolaus Cusanus, aki a 'népből' származott, de nem a nép, illetve a parasztság és a plebejus rétegek képviselője”³⁶⁴, (mint emlékszünk még: „nem az a döntő, hogy a filozófus milyen társadalmi osztályhoz tartozik, hanem hogy amikor filozófiát, milyen osztályalapra helyezkedik”³⁶⁵), akkor hogyan jelentkezhetett benne 'a feltörekvő polgárság valóság-megismerő igénye'? Sehogy. Vagyis maga Sándor Pál is inkább az általa elítélt 'kongresszusi apologéták' véleményét támasztja alá: Nicolaus mester 'a korában fennálló rend igazolója'

³⁵⁶ A részlet készülő szigorlati dolgozatomból való. K.B.

³⁵⁷ Sándor Pál: Az elmaradt párbeszéd. In: *Világosság* 6. évf. (1965/5.) 277-282.o.

³⁵⁸ In: Sándor Pál idézett cikke a *Világosságban*, 278.o.

³⁵⁹ U.o. és 279.o.

³⁶⁰ U.o.

³⁶¹ In: Sándor Pál: Nicolaus Cusanus. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965. (Továbbiakban SPNC-vel rövidítve.) 85.o.

³⁶² Id. cikk 279.o.

³⁶³ Id. cikk 281.o. Beszúrás tőlem. K.B.

³⁶⁴ U.o.

³⁶⁵ SPNC 8.o.

volt. Egy másik helyen is ezt erősíti meg: „az uralkodó osztálynak a valóságos termelőerők valóságos fejlődéséhez érdeke fűződik, meg akarja ismerni e fejlődés általános törvényszerűségeit; így a természetbölcselet materialista jellegű lesz”³⁶⁶, ezért ’nyugodtan’ hozza ítéletét Cusanusról, hogy „a tapasztalati és fogalmi megismerésben materialista”³⁶⁷, ám ugyanakkor ezzel megszünteti azon „általános törvényszerűséget, hogy a birtokon belül levő konzervatív osztályok többnyire hajlamosak idealista tendenciájú és metafizikus beállítottságú bölcselet kifejlesztésére, míg a haladó, elnyomott vagy visszaszorított osztályok, illetve rétegek filozófiája alapján véve materialista jellegű, és a dialektikus szemlélet is közelebb áll hozzájuk.”³⁶⁸ Egyszerűbben szólva, de elfogadva Sándor Pál szóhasználatát: Cusanus ’forradalmi’ természet-megismerését ’konzervatív’ értékek védelmébe állította, s tette ezt a legnagyobb természetességgel. Ám ez nehezen illeszthető a marxizmus Prokrusztész-ágyába, s így Sándor Pál érvelése is oly ellentmondó lett, hogy véleményét nem tartjuk a magunk számára mértékadónak. (Mellesleg Cusanus maga is kinyilvánította szándékát, miszerint: „mennyei adományt kaptam a világhoz atyjától, kitől minden tökéletes ajándék származik. Ez az adomány vezetett arra, hogy a megragadhatatlan dolgokat megragadhatatlan módon a tudós tudatlanságban érjem el, az emberileg tudható megdönthetetlen igazságok átlépésével.”³⁶⁹) Nicolaus mester teljesítményét Sándor Pál ’magyarázata’ alapján nem véljük ’az anyagi élet termelési módja által meghatározottnak’.

A történelmi materializmussal ismerkedve be kell lássam, Nicolaus Cusanus tevékenysége könnyebben beilleszthető ezen elméletbe, mint gondoltam. Mindössze meg kell különböztetnünk a ’helyesen felismert és a vélt érdekeket’.³⁷⁰ Vagyis eszerint Cusanus nem ismerte fel helyesen ama társadalmi osztály érdekét, melynek nevében és érdekében tevékenykedett, ’illuzórikus célt’ követett volna. Sőt, a hatalmon lévő osztályok maguk sem ismerték föl, hogy ezen út számukra mekkora veszély rejteget (csak évszázadokkal Cusanus után). Az ekkor választott matematikai-természettudományos út vezetett a reneszánszhoz és az újkorba, a vallás meggyöngyüléséhez és a feudalizmus felbomlásához.

Ám ne érjük be ennyivel, mert a fent említett ellentmondások értelmezést nyertek, de magyarázatot nem. A skolasztika gondolkodóinál ugyanis ugyanúgy meglelhető a ’modern’-módszer, a mérés és a matematika fontosságának hangsúlyozása, gondoljunk Roger Baconre, Raymundus Lullusra.³⁷¹ Vagyis a középkorban igen sokan az egyháziak közül nem láttak ellentmondást a matematikai természettudomány és a kinyilatkoztatott keresztény vallásosság között, ahogyan sokan a modern természettudomány úttörői közül sem. A kérdés tehát oda helyeződik: Vajon a természettörvények által determinált világban megvan-e Istennek a vallások által megkívánt helye? Nem kísérünk meg feleletet adni, csak arra hívnánk föl a figyelmet, hogy a természettörvények determinációjába vetett *hit* a 20. században alapjaiban rendült meg.

De ne térjünk el tárgyunktól. A személyiség szerepét a Történelmi materializmus c. jegyzet így adja: „a társadalmi haladás döntő mértékben a néptömegek tevékenysége eredményeként valósul meg. Ez abból következik, hogy objektív társadalmi helyzetük alapján döntő többségükben érdekeltek a társadalmi haladás megvalósulásában, és tevékenységük is erre irányul. (...) A társadalmi haladás a néptömegek szükségszerű, történelmi cselekvésének az eredménye. (...) A marxizmus nem vonja kétségbe a kiemelkedő személyiségek történelmi jelentőségét; elutasítja azonban azt a felfogást, mely a néptömegekkel szemben a kiemelkedő személyiségeket tekinti a történelem döntő tényezőinek. (...) Az egyén akkor emelkedik ki a nép nagy tömegeiből és válik kiemelkedő személyiséggé, ha tevékenységének jelentősége társadalmi fontosságúvá válik. Így például a munkásosztály vezetői azért kiemelkedő személyiségek, mert felismerik és megértik a társadalmi összefüggések bonyolult szövevényében a történelmi folyamat szükségszerű menetét és tendenciáját, s irányító és szervező tevékenységükkel elősegítik annak megvalósulását. Nem a kiemelkedő személyiségek hozzák létre azonban a történelem nagy eseményeit, fordulatait, hanem a történelmi szituációk teremtik meg a kiemelkedő történelmi személyiségeket. A kiemelkedő személyiségek történelmi horderejű tevékenységében objektív társadalmi szükségszerűségek fejeződnek ki.”³⁷²

³⁶⁶ SPNC 9-10.o.

³⁶⁷ SPNC 188.o.

³⁶⁸ SPNC 8.o.

³⁶⁹ Nicolaus Cusanus: A tudós tudatlanság. Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, h.n., é.n. 201.o.

³⁷⁰ Ld. Tm. 31.skk.

³⁷¹ V.ö. SPNC 15-18.o. vagy v.ö. Klamm Rezső: Nicolaus Cusanus módszerének dialektikai alapvonalai. Ablaka György Könyvnyomdája, Szeged, 1938.

³⁷² In: Tm. 101-103.o.

Ellenvetéseink, kérdéseink (melyekre a marxizmust ismertető művek végigolvasásakor sem kaptunk választ): A tömegek felismerhetik-e a haladás útját, lehetőségét, hogy 'tevékenységük is erre irányuljon'? Törvényszerű-e a haladás és miért? (A változás törvényszerűségét nem vonnánk kétségbe, de a fejlődését igen.) Melyik tevékenység tekinthető társadalmi fontosságúnak, s melyik nem és miért? Ha jól értjük, akkor a szocializmusban 'kiemelkedő személyiség' csak a társadalmi változás törvényszerűségeit megértő valaki lehet; ez azonban az értelmiségiekre szűkíti a 'nagy emberek' körét, amit képtelenségnek tartunk.

A hellenizmus kialakulásában döntő jelentőségű volt Alexandrosz hódító tevékenysége. Nem találjuk ennek szükségszerű okát a makedón néptörzs társadalmi fejlődésében, mivel ez egyike volt a göröggel rokon törzsekének. Látjuk viszont II. Fülöp zseniális hadszervező tevékenységét, fiának gondos neveltetését és Sándor hihetetlen becs(- és tudás?)vágyát. Inkább Schopenhauer ellenvetéseit érezzük relevánsnak: „mivel a történelemnek a hamisítatlan egyessel és egyedivel van dolga, amely, természetéből adódóan, kimeríthetetlen, ezért a történelem mindent csak töredékesen és félig-meddig tud.”³⁷³ Nem érezzük (és nem találtuk) az alapot a marxizmus biztonságára, mellyel a társadalmi fejlődés determináltságáról, szükségszerűségéről és prognosztizálhatóságáról beszél. Inkább Schopenhauer kételyei töltenek el 'aggódással' bennünket: „igen nehéz a motívumok hatását mérlegelni, ha a véletlen folyton közbeszól, a szándékokat pedig rejteti igyekszik.”³⁷⁴ Erről Augustus utolsó szavai jutnak eszünkbe: 'lehet tapsolni' - miszerint egész élete egy nagyívű színdarab lett volna... A marxizmus válasza erre persze az, hogy nem az a lényeges, mit gondolt saját tevékenységéről maga az illető, hanem hogy valójában mit jelentett az. Ez igaz lehet, de véleményem szerint minden esemény jelentősége változik az idő múlásával.

Úgy látjuk, hogy a társadalmi haladás 1848 márciusában Magyarországon egy évtizedek óta lelkesen tevékenykedő kisnemesi 'értelmiségi' réteg munkájának gyümölcseként hullt a nemzet ölébe, bár el kell ismernünk, hogy ebben szerepet játszott Európa népeinek tömeges 'cselekvése'. A természettudományok fejlődésének determinizmusa azonban, történetük tükrében nem látszik megalapozottnak számunkra. /Bármely tudomány minden elméletét, elvét hipotéziseknek tartjuk, Popper elméletének megfelelően./

De ha „a kiemelkedő történelmi személyiségek esetében az egyéni tudat az átlagnál jobban megközelíti a közösségi tudatot, ugyanakkor gazdagabb is annál”³⁷⁵ meghatározást nem tartjuk érvényesnek, akkor csak utólagos megítélhetőség áll rendelkezésünkre, vagyis csak hatásuk alapján tudjuk megkülönböztetni a 'jelentős személyiségeket'. Ez pedig azért 'kellemetlen' álláspont, mert ha elfogadjuk, hogy „a természetben csakis a species a reális s a nemek (genera) pusztá absztrakciók, hasonlóképpen az emberi nemben is az egyének, illetve az egyének életútjai valóságosak;” akkor „a népek, illetve a népek élete pusztá absztrakció.”³⁷⁶ Tehát nem marad alapunk 'a nép szempontjából' jelentős személyiség fogalmának megalkotására, aki a társadalom fejlődésében nagy szerepet vállalt. Nem találunk alapot, ahonnan a marxizmust kiigazítsuk, ha schopenhaueri szemüvegen keresztül vizsgáljuk a történelmet. Innen nézve „az, amiről a történelem tudósít, valójában az emberiség hosszú, nehéz és zavaros álma csupán.”³⁷⁷

Ezért ne vessük el a marxizmus álláspontját olyan könnyen. (Megjegyezzük, középiskolai történelem tankönyveink máig ennek szellemében íródnak, amiről könnyen meggyőződhetünk a tartalomjegyzékek átolvasásával is. Mindig a gazdasági viszonyokról szóló leckét követi a politikai élet változásait bemutató, és végül következik a kulturális élet ismertetése.) Ha a személyiségek teljes társadalmi determináltságával nem is értünk egyet, azt elismerjük, hogy jelentős függőségben élünk. Ám véleményünk szerint épp ez ad módot, hogy az ortogoniális értelemben vett 'nemes emberhez méltó élet' ideáját kövessük. Úgy véljük, hogy Karl Poppernek 'A historicizmus nyomorúsága'-ban kifejtett kritikája alapján helyénvaló: a tudományos megismerés eredményei elvileg is kiszámíthatatlanok, így ezek hatását a történelem menetére sem lehet előre ismerni; ebből viszont egy út mindenképp kibontakozik az egyéniség érvényesülésére: a tudományok művelése. Ha a pszichológiában Pygmalion-effektusként ismert

³⁷³ A. Schopenhauer: A világ mint akarat és képzet. In: Ész, élet, egzisztencia. IV. Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány, Szeged, 1994. 10.o.

³⁷⁴ U.o. 11.o.

³⁷⁵ Tm. 141.o.

³⁷⁶ Schopenhauer id.m. 13.o. (Egyébként ugyanezt olvassuk Dm. 37.o.-án is: „Az általános a lényeg nem létezhet az egyestől függetlenül, attól különváltan.”)

³⁷⁷ U.o.

jelenségre (önmagát beteljesítő jóslat) gondolunk, szintén erőt meríthetünk a kiválóságért való küzdelemhez. A relativitás-elmélet eredményéhez hasonlóan a 'szellemi tényezők' (gondolatok, eszmék, irodalom, jog stb.) is 'anyaginak' tűnnek föl szemünkben (ahogy a híres $E=mc^2$ egyenletből az 'energia' 'anyagszerűsége' következik). Ilyen módon anyagi változást hoz létre minden szellemi teljesítmény és nemcsak a gondolkodó agyában lévő kémiai változásokra gondolunk. Ezek felhalmozódása és olykor fogyatkozása a történelem minden változásának oka és következménye. Ezzel persze a magunk részéről végleges válasz nélkül hagyjuk a történetfilozófia főbb kérdéseit.

Esszénk eredményeként csupán azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy az utóbbi évtizedek történelem-felfogásával szemben Plutharkosztét még mindig aktuálisnak érezzük: a történelem megragadásának egyik leghatásosabb módja a biográfia. Ahogyan kedves történelemtanárom mondta Szegeden: a történetírás csúcsa az én szememben Jókai Mór...

2007. május

~

Filozófia szakdolgozatomban ezt a témát igyekeztem bőven kifejteni, de előbb következzen néhány történelmi témájú dolgozat. Belgrádban élve az első évben szabadidőmet teljesen történelmi tanulmányoknak szenteltem.

Előadások őstörténetünkről

Tartalom (a fejezetek nagyobb részét már/még nem írtam meg)

Előszó.....	3
Bevezetés.....	4
Finnugor elmélet.....	10
Kritikai megjegyzések.....	19
Historiográfiai vázlat.....	30
Krónikáink védelmében.....	36
Történelmünk a Kr.u. 5. századtól 889-ig..	36
Az arab kútfők értelmezése.....	41
A honfoglalás eseményei.....	48
A honfoglalók kultúrája.....	55
Díszítőművészetünk.....	62
Rovásírásunkról.....	68
A magyar mitológia.....	75
Az avarok története.....	81
A hunok története Atilla nagykirályig.....	86
A hunok története II.	91
A szkíták.....	95
Az emberi civilizáció kezdetei.....	100
A sumérok és eltűnésük.....	108
Sumér nyomok kultúránkban.....	114
Összegzés.....	120
Kalandozások.....	125
A magyar állam.....	131

„Szemlélődni nemcsak jogunk és kötelességünk, ... ebben van
voltageppen szabadságunk”
(Jacob Burckhardt)

Érdeklődő középiskolások számára terveztem egy tanéven keresztül heti egy órában szakkört tartani őstörténetünkről. Az erre való felkészülés eredménye e rövid jegyzet. Mondanivalómat huszonnégy tanórányi részre igyekeztem fölosztani, s az előadásokhoz térkép-vázlatokat, képeket is gyűjtöttem. Descartes módszeres-kételye adta az ösztönzést munkámhoz: „Már évekkel ezelőtt felfigyeltem arra, hogy kora ifjúságomtól fogva milyen sok hamis nézetet fogadtam el igaznak, s hogy mennyire kétséges mindaz, amit később ezekre építettem. Ennek hatására beláttam azt is, hogy egyszer az életben gyökerestül fel kell forgatnom, s az alapokból kiindulva újra kell kezdenem mindent, ha arra törekszem, hogy egyszer még valami szilárdat és maradandót hozzak létre a tudományok területén. ... sokkal inkább a szokás és a példa győz meg bennünket, mintsem a biztos megismerés; de azért a nehezebben kifürkészhető igazságok tekintetében a szótöbbség semmit sem ér, mert sokkal valószínűbb, hogy egyetlen ember akadt rájuk, mint egy egész nép... Mivel ugyanis Isten mindegyikünknek adott némi világosságot az igaz és a hamis megkülönböztetésére, egy pillanatig sem értem volna be mások véleményével, ha nem tettem volna fel magamban, hogy annak idején majd a magam ítéletének vetem alá őket.”

Az *ιστορειν* szó értelmének megfelelően átvizsgálni, kikutatni őstörténetünk kérdéseit, ezt tűztem magam elé célul. Igyekeztem becsületesen felkutatni és végiggondolni mindent, bár tudom, hogy ehhez „ezer emberélet is kevés” lenne. Ha tévedések maradtak dolgozatomban, megnyugtat a tudat: jönnek utánam mások, fiatalabbak, okosabbak, akik tudásom és ismereteim hiányosságát pótolják, tévedéseimet helyreigazítják. Sok szeretettel ezért elsősorban az érdeklődő diákok és kollégáim figyelmébe és jóindulatába ajánlom művemet, másodsorban azon honfitársaimnak, kik még nem utálták meg a tanulást.

Ezúton mondok köszönetet feleségemnek, aki nélkül talán soha semmit sem írtam volna. Tanáraimnak is hálával tartozom, s nemcsak a személyesen hallgatottaknak, de a csak műveiken keresztül, lélekben megismerteknek egyaránt. Nekik örökre lekötelezettje maradok...

K. B.

Belgrád, 2007. január 20.

Bevezetés

„Hozd vissza a múltadat újra, hogy élhess!”
(Goethe)

Remélem, mindnyájunkat ugyanaz a népünk múltja iránti érdeklődés és szeretet vonzott e könyvhöz, s ezért olvassa soraimat a kedves olvasó. Minden nép történetének elején, mint egy szfinx emelkedik a kérdés: kik vagyunk, s honnan jöttünk?³⁷⁸ Az eredet fontosságának érzékeltetéséhez elegendő arra

³⁷⁸ Ugyanez a címe Bakay Kornél 1994-ben megjelent kis művének (Bakay Kornél: Kik vagyunk? Honnan jöttünk? Szombathely, Tikett Nyomda. 1994. 1997-ben is megjelent a Betűvető kiadásában Szombathelyen.). Bakay professzor könyveire igen nagy mértékben fogunk támaszkodni a következőkben. Ezek: Bakay Kornél: Őstörténetünk régészeti forrásai I-II-III. A Miskolci Bölcsész Egyesület kiadásai 1997-1998 illetve a László Gyula

gondolnunk, milyen fogadtatásban volt része Darwin véleményének a fajok eredetéről 1859-ben. Igen kemény bírálatok és támadások érték. Ahogy G. B. Shaw később fogalmazott: „A darwini folyamatot véletlenek sorozataként írhatjuk le. Ilyenformán egyszerűnek látszik, mert kezdetben nem ismerjük fel valamennyi következményét. Amikor azonban teljes jelentősége megvilágosodik, szívünk bensőnkben egy marék homokká aszlik. Félelmetes fatalizmus lappang mögötte, mely a szépséget és az értelmet, az erőt és a céltudatot, a becsületet és a vágyakozást szörnyű és gyalázatos módon olyan véletlenül látványos változásokká alacsonyítja, amilyeneket a lavina művel a tájjal vagy a vasúti baleset az emberrel. Istenkáromlás ezt Természetes Kiválogatódásnak nevezni, talán megfelel sokaknak, kik számára a Természet tehetetlen és holt anyag véletlenszerű halmaza, de örökké elfogadhatatlan az igazak szelleme és lelke számára...”³⁷⁹ Szerbiában az oktatásért felelős miniszterasszony még 2004-ben is rendeletben tiltotta el az evolúció tanítását az iskolákban, amit persze kénytelen volt néhány hét múlva visszavonni. Az ember és a világ eredetét ugyanis az európai gondolkodást meghatározó vallások Isten, vagy istenek művének tartják, ezzel az eredet kérdését összekötik a cél kérdésével. A történetírás persze nem az emberiség, vagy egyes népek létének célját kívánja megválaszolni, ahogyan a biológia sem. Ám nem elhanyagolható érzelmi töltést ad mindnyájunknak vélt történelmi igazságunk tudata. Mélyen egyetértünk a 20. századi egzisztencialista filozófus, Karl Jaspers véleményével: „*Az emberi öntudat számára semmi sem olyan fontos, mint a történelem*”. Hiszen nyugodtan kijelenthetjük, az egyes ember számára az élet értéktelen emlékek nélkül, s ebbe a népi emlékezet is belefoglalandó. Húnyjuk le szemünket, s gondoljuk el egy percre, hogy megfosztottak bennünket minden szép és rossz emlékünktől is! Nem ismerjük szüleinket, nagyszüleinket, testvéreinket, képtelenek vagyunk megkülönböztetni barátainkat ellenségeinktől, a sok gyönyörű nyár, őszi, tél emléke eltűnt. S az emlékek elvesztésével járó érzelmi hiány szinte semmi, ahhoz képest, hogy mennyire kiszolgáltatottá váltunk. Ha ugyanis ekkor előáll valaki azzal, hogy ő ismeri múltunkat: mi nála szolgáltunk cselédként; akkor mi valószínűleg, ebbe az egyetlen biztos ismeretbe kapaszkodva, nála takarítunk, főzünk, mosunk hátralévő életünkben.³⁸⁰ Minden akaratlagos cselekedetünket a világról alkotott tudásunk motivál és irányít. Kijelöli céljainkat, megadja az erőt a cselekvéshez. A tizenöt éves terrorista arab fiút éppúgy, mint a Hitlert éljenző német kortársát 1938-ban, vagy a szerelméért meghaló Júliát Shakespeare drámájában, alapvetően meghatározza tudásanyagunk. Az előző generációk által összegyűjtött tudás olyan kincs, mely lehetővé teszi számunkra, hogy ne kelljen mindent előlről kezdenünk. Ahogy a 12. században Bernard de Chartres írta: „Olyanok vagyunk, akár az óriások vállára felkapaszkodott törpék. Többet és messzebbre látunk, mint ők [t.i. a régiek]; nem mintha látásunk élesebb, vagy termetünk nagyobb lenne, mint az övék, hanem azért, mert ők a levegőben hordanak bennünket, felemelnek az ő gigászi magasságukba...”³⁸¹ A múlt ismerete tájékoztat helyünkéről, feladatunkról a világban. Ám kétélű fegyver a tudás, ahogy a filozófus mondja: „van ki jóra, s van ki rosszra tör vele...”

A tudás hatalmát a társadalmak vezető rétege mindenkor felismerte, kezdve az egyiptomi papokon, akik a Nílus áradásának csillagászati előjeleit ismerve, féltékenyen őrizték e tudást. Akárcsak Mezopotámiában az írások, akik külön imában kérték az „isteni” írás elsajátításának adományát, s megfogadták e titok megőrzését. Az írásbeli emlékezet azonban olykor károsnak ítéltetett, s ezért a totális hatalomra törő kínai császár, C'in-si-Huang-ti már Kr.e.220. körül a könyvégetéshez folyamodott. Azóta sokszor gyúltak máglyák, melyeken könyvek, vagy „boszorkányok”, eretnekek égtek. Mikor Alexandriát elfoglalták az arabok, Omár kalifát állítólag megkérdezték, mihez kezdjenek a 700 000 könyvtékercset őrző könyvtárral, mire ezt válaszolta: „Ha azt, ami a könyvekben benne van, tartalmazza a Korán, akkor feleslegesek, ha más van bennük, károsak.” A valóságban az araboknak csak a keresztények által már feldúlt könyvtárat állt módjukban felégetni.³⁸² Szent István királyunk rendeletben tiltotta el a papok számára a „pogány írás” használatát, „és akik régi pogány iratokat beadnak 1-től 10 denárig kapjanak jutalmat. A beadott iratok és vésetek pedig tűzzel és vassal

Történelmi és Kulturális Egyesület, Budapest, 2005. uő.: Az Árpádok országa. Őstörténetünk titkai. MBE Nagy Lajos Király Magánegyetem kiadása, Kőszeg, 2000. uő.: A húnokról – magyar szemmel. In: Szász Béla: A húnok története. Attila nagykirály. Gede Testvérek Bt. Budapest, 2001. A továbbiakban a műveket az évszámokkal rövidítjük.

³⁷⁹ Carl Sagan, Ann Druyan: Elfeledett ősök árnyai. Kutatás önmagunk után. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995. (592p.). 85-86.o. Az aláhúzások tőlem származnak.

³⁸⁰ Ilyen helyzetet ábrázol pl. „A vasmacska kölykei” című hollywodi film is.

³⁸¹ In: Jacques Le Goff: Az értelmiség a középkorban. Magvető Kiadó, Budapest, 1979. 20.o.

³⁸² V.ö.: Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 103.o.

pusztítottassanak el, hogy ezek kiirtásával a pogány vallásrai emlékezés, visszavágyódás megszűntetődjék.”³⁸³ A perzsa hódítók vadállati kegyetlenséggel próbálták megszerezni a méd mágusok „titkát”, nemritkán az elevenen való megnyúzást is alkalmazva.³⁸⁴ Hogy a „keresztény” konkvisztádorok Amerika meghódításakor hogyan bántak a maja könyvtárakkal és az emberekkel, az is közismert. Száz év leforgása alatt a virágzó amerikai államok lakossága és kultúrája megtizedelődött. Az inkvizíció pedig már a könyvnyomtatás előtt bevezette a (könyvek és) nézetek indexre tételének szokását. Idézhetjük Arany János szavait, melyeket közismert költeménye, A walesi bárdok végéhez fűzött³⁸⁵: „A történelem kétségbe vonja, de a mondában erősen tartja magát, hogy I. Eduard angol király, Wales tartomány meghódítása (1277) után, ötszáz walesi bárdot végeztetett ki, hogy nemzetük dicső múltját zöngve, a fiakat föl ne gerjeszthessék az angol járom lerázására.”

A kommunisták múlttal kapcsolatos visszaélései, hamis tanúvallomások kínzásokkal kicsikarása, történelmi fényképek retusálása, gazdasági adatok visszamenőleges meghamisítása stb. mára közismertek, de nem idejétmúltak. „A ma politikája a jövő történelme”- ahogy egyik egyetemi professzorom is mondta. Vagyis a politika és a történelem szálai elválaszthatatlanul összefonódnak. Ennek ellenőrzéséhez elegendő beleolvasni például az 1949-ben megjelent oroszról magyarra fordított középiskolai tankönyvbe³⁸⁶. Könnyen meggyőződhetünk róla, hogy a politika számára nemcsak a közelmúlt eseményeinek „magyarázata” és „értelmezése” fontos, hanem az évezredekkel korábbi eseményekéi is. Mindjárt a 9. oldalon a következő olvasható: „A tudomány kimutatta, hogy Krisztus nem létezett, mégis sokan hittek benne (a keresztények).”... Egy még hetven évvel korábbi, vagyis 1880-ban megjelent és a művelt nagyközönségnek szóló történelemkönyvben más jellegű, mára (remélhetőleg) idejétmúlt ideológia üti meg szemünket: „A nyelvek is három nagy családra oszlanak, ugymint *egytagú vagy elszigetelő, ragozó és hajlító* nyelvekre. ...A hajlító nyelvek, mint a gondolat fejlődésének leginkább megfelelők, legtökéletesebb eszközök az eszmék ébresztésére és kifejlesztésére. E három változat valamelyikéhez tartozik a föld minden élő vagy már kihalt nyelve. A legtökéletesebbek, a fehér faj nyelvei, a harmadik osztályba tartoznak. A turáni (tatár, török, finn, magyar, tamul) nyelvjárássok, valamint az afrikai népségek és az Uj-Világ indiánjainak ragozó nyelve, a másodikba. ... A fehér faj, mely a polgárosodás nagy művét csaknem egymaga végezte, két fő családra oszlik, u.m. a délkeleti Ázsiában és Észak-Afrikában lakó sémiekre és a Kelet-Ázsia többi részében meg Európában lakó árjakra vagy indoeurópaiakra. ... Világtörténelmi szempontból az árjak után nyomban a sémieket következnek; sőt, mivel az egy istenséget hirdető mind három vallás, a zsidó, a keresztény, a mohamedán, kebelökből eredt, e tekintetben felülmúlják az árja törzseket.”³⁸⁷

Nekünk magyaroknak elegendő 1956 eseményeinek megítélésének változásait említeni az eltelt ötven évben: forradalom, ellenforradalom, forradalom... Ennek kapcsán megemlíthetjük a kommunista rendszer emléktíró, dokumentumokat megsemmisítő tevékenységét, melynek eredményeként például mára az akkor elhangzott belföldi rádióműsorok „elvesztek”.

A politikai hatalom mindent elkövetett és elkövet most is, hogy hatalmának a törvényesség látszatát adja. Így volt ez tegnap, de kétezer évvel ezelőtt is. A kínai történetírás „atyját”, Sima Qiant (kb. Kr.e.145-90) például a császár kasztráltatta, mert udvari történész létére ki mert állni egy legyőzött tábornok érdekében és figyelmeztette a császárt igazságtalanságára.³⁸⁸ A legtöbb történész persze kínai kollégájától eltérően nem a rideg büntönt és kasztrálást választaná... Nos, nem minden időben kellett halált megvető bátorság az igazsággal szembe fordításához, de ha ez ellenkezett a fennálló hatalom érdekeivel, a megtorlás valamilyen formájára biztosan számíthattak a „lázasok”. Giordano Bruno máglyán való elégetésétől, a kiközösítéseken, a kitelepítéseken, kényszermunkatáborokon és kényszer-munkanélküliségen keresztül, az egyetemi tanulmányok lehetetlenné tételén át, a publikálás (cikkek, tanulmányok közlése folyóiratokban, könyvekben) és a tanítás lehetőségének megvonásáig széles a választék.³⁸⁹ Szeretett középiskolai történelemtanárom, Kővári Lajos 1990-ben kezdhetett újra

³⁸³ A teljes szöveg Grandpierre K. Endre: Aranykincsek hulltak a Hargitára. Népszava, 1990. 74-75.o.-án olvasható, ahol a pontos forráshivatkozás is megtalálható.

³⁸⁴ Badiny Jós Ferenc szerint.

³⁸⁵ Arany János összes költeményei. I. Magyar Helikon. Budapest, 1967. 318.o.

³⁸⁶ A.V. Misulin: Az ókori világ története. (Középiskolai tankönyv) Szikra, Budapest, 1949.

³⁸⁷ In: Duroy Victor: Világtörténelem. Franklin Társulat, Budapest, 1880. 6-9.o. Az aláhúzások tőlem származnak.

³⁸⁸ V.ö.: A hunok legkorábbi története. A Shi Ji 110. kötete. Magyar Ház, 1997. Bevezető. 8-10.o.

³⁸⁹ V.ö. például Bakay (2000.) 7-13.o. és 44-51.o.

történelmet tanítani, immár a nyolcvanadik életévéhez közeledve, mivel a szocialista rendszerben nem gyakorolhatta hivatását.

A hatalom megszerzése vagy megtartása érdekében olykor mindent el fognak követni egyesek, hogy bizonyos tudást eltitkoljanak, megsemmisítsenek vagy éppen megszerezzenek. A titkos egyezmények a történelemben nem ritkák. Példaként említhetjük az ókori Róma triumvirjeinek szövetségét, vagy a második világháború szempontjából oly fontos, és ezért sokáig nem is közismert Ribbentrop-Molotov paktumot. Persze a titkot igen sokszor sikerült megőrizni az idők folyamán, s felfejtésükhöz sokszor csak a logika segítségét vehetjük igénybe. Itt hívjuk föl mindenki figyelmét Kolozsvári Grandpierre Endre: Gróf Zrínyi Miklós meggyilkoltatása című munkájára³⁹⁰, mely kiváló példája egy ilyen izgalmas történelmi nyomozásnak. S hogy a szocialista rendszer éppen csak eltűrte a könyv megjelenését, azt világosan bizonyítja, hogy 1970-ben „Fekete hőésés” címen jelenhetett meg, s utána szerzőjét kirekesztették a könyvkiadásból.³⁹¹

Lássunk most egy konkrét példát arra, hogy milyen hasznot lehet húzni a titokban tartott ismeretekből: „Amikor 1815 júniusában Wellington új erőre kapott hadserege vereséget mért Napóleon csapataira Waterloonál, a győzelmi hírt Rotschild-futárok vitték sietve Angliába, oldalukon a jól ismert, ’érinthetetlen’, védettséget biztosító vörös táskával. A Rotschild-futár egy teljes nappal Wellington hírvivője előtt érkezett meg. Mivel mindenki tudta, hogy Nathan Rotschild mindenről korán értesül, a londoni tőzsdén ő állt a figyelem középpontjában; ő pedig levertnek látszott, és elrendelte részvényeinek eladását. Ezután mindenki biztos volt benne, hogy Wellingtont legyőzték, és mindenki egyszerre akart megszabadulni részvényeitől, aminek az lett a vége, hogy Nathan Rotschild ügynökei hamarosan Anglia tartozásainak legnagyobb részét messze áron alul fölvásárolták.”³⁹²

A tudatot befolyásolni akaró ideológiák hatása alól nehéz kivonni magunkat. Középiskolai tankönyveink máig őrzik Marx szellemét, amennyiben elmondható róluk: „a gazdasági élet kérdéseinek az első sorba való helyezése megadja a helyes marxista irányvonalat a politikai rendszer és a politikai események értékeléséhez.”³⁹³ Persze fölvethető a kérdés: létezhet-e ideológiától mentes történetírás? (Véleményünk szerint igen; de filozófiai, világnézeti előfeltevések nélkül nem lehet történelmet írni.)

Az európai népek történetírása, történelmi tudata a 18. században meginduló nyelvészeti vizsgálódások eredményeként és a 19. században fellángoló nemzeti érzés, a nacionalizmus hatására óriási fordulatot vett. Akkor a történettudomány a nyelvtudományt tette meg vezetőjének az ősmúlt feltárásában, s háttérbe szorult az írott források elemzése. A nyelvészet előtérbe kerülése, a „dicső múlt” keresése és a kellően meg nem alapozott módszerek miatt tág tere nyílt az egyes népeknek saját őstörténetük megírásához. Éltek is vele.³⁹⁴ Walter Scott „Ivanhoet” írt, s az angol irodalom fontos témája lesz ekkor az ősi kelta mondavilág. A franciák a Cid-románokat veszik elő. A Grimm testvérek összegyűjtik a német mesevilág kincseit (1816-18), ezután Jacob Grimm (1835-ben) megírja a „Deutsche Mythologie”-t, s 1848-ban jelenik meg tollából a nyelvtudomány alapvetése, a „Geschichte der deutschen Sprache”. A néhány mondából megkonstruált „Nibelung Ének”, s a pogány Edda-dalok divatja készíti elő Wagner zenedrámáinak témáját is. A finn Kalevala is 1836-ban jelenik meg először. Egy Macpherson nevű skót tanító skót őskölteményeket „fedez föl”, melyeket egy állítólag Osszián nevű skót „Homérosz” írt. Jó néhány évig félrevezette velük Európát, míg ki nem derült, hogy az „ossziáni” dalokat ő maga írta. A prágai múzeum egyik tisztviselője kódexekből kiszedett pergamen lapokra középkori írást utánozva „naiv” eposzt hamisított, amit egy cseh plébános segítségével egy falusi templom tornyában elrejtett, majd „felfedezett”. Hatvan évvel később Masaryk Tamás mutatta ki a dokumentum hamisítvány voltát. A világban ekkor a leghatalmasabbnak, ’legfejlettebbnek’ számító európai népek természetesnek találták, hogy ez így volt a múltban is. Így születtek meg az európai történetírásban az ókor összes ismert népeit megszervező indogermán vezetőrétegek, akik a kultúrát „importálták” a világ fejletlenebbik részének, (a földrajzi felfedezéseket követő események

³⁹⁰ Kiadta a Titokfejtő Könyvkiadó, 1997-ben.

³⁹¹ V.ö.: id.m. bevezetőjével.

³⁹² In: Jim Marrs: Titkos uralom. Kapu Könyvek, Budapest, 2003. 95-96.o.

³⁹³ Ez az értékelés persze nem középiskolai tankönyveinkről szól, hanem V.I. Avgyijev: Az ókori kelet története. Tankönyvkiadó, Budapest, 1954. 393.o.-án olvasható a mű kritikájában, de jól illene középiskolai tankönyveinkre is.

³⁹⁴ V.ö. Padányi Viktor: Dentu-Magyararia. Turul, Veszprém, 1989. 55-88.o., Hegedűs Géza: Magyar századok. Trezor, Budapest, 1996. 18-23.o., Götz László: Keleten kél a nap. Püski, Budapest, 1994. 56-133.o.

visszavetítéseként a múltba). Természetesen a nyelvészet mindezt alátámasztotta.³⁹⁵ A 19. század második felétől a Közel-Keleten felszínre kerülő régészeti leletek és nyelvészeti emlékek azonban pont az ellenkezőjét igazolták: eszerint az indoeurópai és semita népek szintén „csak” átvevői és továbbfejlesztői voltak a civilizációnak. Természetesen erősen felkorbácsolt érzelmekkel vette (vagy nem is vette³⁹⁶) ezt tudomásul az európai tudósok egy jelentős része. Hogy egy példát említsünk, J. Halévy francia semitológus egész tudományos munkásságát a sumér kultúra szemitévé nyilvánításának szentelte. 1874-től haláláig, 1917-ig minden lehető módon kétségbe vonta egy nem semita nép létezésének lehetőségét az ókori Közel-Keleten.³⁹⁷

Vagy érthetően vihart kavart George Smith bejelentése a londoni Bibliai Archeológiai Társaság ülésén 1872. december 3-án. Ekkor számolt be arról a felfedezéséről, hogy a Ninivében talált agyagtáblákról leolvasta az asszír-babilóni özönvíz-történetet, s ez föltűnően hasonlít a bibliai Noé történetére, csak sokkal régebbi annál.

Tankönyveinkben máig megolvashatjuk az 'indoeurópai nyelvet beszélő népek' időben és térben igen kiterjedt kultúrtelejesítményeit. A sumér nyelvről és népről pedig azt írják, hogy rokontalan, ismeretlen eredetű és kihalt.³⁹⁸ Pedig e nép nyelve is besorolható a korábban említett három nyelvtípus egyikébe, a ragozó nyelvek közé, így rokontalansága nem magától értetődő.

Persze a múlt megszépítése nem az újkori európaiak találmánya. Már az ókori rómaiak sem riadtak vissza a történelem meghamisításától. Terrentius Varro a Krisztus születése előtti első évszázadban állapította meg az azóta általánosan elfogadott 753-as évszámot Róma alapításául. A Romulus-féle hagyomány azt a célt szolgálta, hogy Róma történetét a görögség előtt minél dicsőségesebbnek, ősbibbnek állítsa be, s egyben a letagadhatatlan, mert görög forrásokból is ismert, etruszk királyok uralmának jelentőségét is megszüntesse. Így került a római történelem elejére a négy római származású király, kiknek műve lett volna a római civilizáció megalapítása.³⁹⁹

A példákat hosszan lehetne folytatni végig az ismert történelem folyamán, de ennyiből is világosan látszik, milyen jelentőséggel bír a múlt ismerete. Az őstörténet pedig különösen fontos kérdés, mivel például amíg a szerb általános iskolai tankönyv azt írja, hogy: „Miután a dolgos szerb nép lecsapolta a mocsarakat és kiirtotta az erdőket megjelentek a magyarok és németek és elfoglalták területeiket.”⁴⁰⁰ addig nehéz szívvel várjuk a magyarok és szerbek békés együttélését Délvidéken.

E bevezetésben még a **történetírás alapelveiről** szólnék röviden Kávássy Sándor főiskolai jegyzete⁴⁰¹ alapján. „Az emberi történet törvényszerű és egységes folyamatát a történelem források segítségével ismeri meg.” (Hogy az emberiség története törvényszerűséget rejt magában, sokan feltételezték már. Hogy csak a legnagyobb neveket említsük: Thuküdidész, Arisztotelész, Polübiosz, az egész keresztény történetírás, Vico, Montesquieu, Gibbon, Herder, Kant, Winckelmann, Hegel, Marx, Spengler, Toynbee; ám a törvényszerűség mibenlétében kettő közülük sem értett egyet.⁴⁰²) „A történelmi megismerés alapja tehát a forrás, vagy kútfő. A forrás nehezen meghatározható fogalom.

³⁹⁵ A kritikára nézve lásd az előző pontban idézett műveket.

³⁹⁶ Lásd például Engels kijelentését 1891-ből: (A barbárság felső foka), „a vasérc olvasztásával kezdődik, majd a betűírás feltalálásával és irodalmi felhasználásával megy át a civilizációba. Ez a fok, melyen, mint mondtuk, csak a keleti félgömb (Eurázsia) népei mentek át önállóan, gazdagabb termelési vívmányokban, mint az összes megelőző fokok együttvéve. Ide tartoznak a hőskori görögök, az itáliai törzsek röviddel Róma alapítása előtt, Tacitus németjei és a viking-kor normannjai.” In: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1982. 34.o.

³⁹⁷ A sumér nyelv megismerésének története, nyelvtanának leírása és összehasonlítása a finnugor nyelvekkel olvasható Varga Zsigmond: Ötezer év távolából. Gede Testvérek, Budapest, 2000. (első kiadása 1942-ben) című kiváló könyvében.

³⁹⁸ Pl. Rubovszky Péter: Történelem I. Vázlatok az ókor történetéről. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, (5. kiadás) 2002. 7.o., Száray Miklós: Történelem I. a középiskolák számára. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, (7., átdolgozott kiadás) 2002. 20-26.o.

³⁹⁹ V.ö.: Ferenczy-Maróti-Hahn: Az ókori Róma története. (Egyetemi tankönyv) Tankönyvkiadó, Budapest, 1992. 39-48.o. vagy Götz László: id.m. 859-877.o.

⁴⁰⁰ In: Hunnivári Zoltán: Hatalmi viszonyok a Kárpát-medencében 889 és 907 között. A szerző magánkiadása. h.n. é.n. 10.o. Erről egyébként belgrádi tartózkodásunk alatt folytatott beszélgetésekből magam is meggyőződtem.

⁴⁰¹ Kávássy Sándor: Bevezetés a történettudományba. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997. (15. változatlan kiadás.) Elsősorban az 51-63. és a 181-197.o.-on írottak lesznek segítségünkre, az idézetek is ezekről az oldalakról származnak.

⁴⁰² V.ö. Robin G. Collingwood: A történelem eszméje. Gondolat, Budapest, 1987.

Tulajdonképpen forrás minden, amit fel lehet használni a történetkutatás céljaira, még egyszerűbben: a múlt megismerésére.” A forrás azonban nem tárgy, hanem eszköze a történelmi megismerésnek. A történelem elsősorban a forrás által tükrözött valóság, az események, folyamatok, jelenségek érdeklik. (Hogy mely jelenségek, az már érdeklődés, világnézeti beállítottság dolga is!⁴⁰³) Már az általános iskolában tanuljuk, hogy a történeti források egyik csoportosítási módja ez: írott források, tárgyi emlékek és íratlan szellemi hagyományok (ősi szokások, régi mesék, dalok). Nem tekintjük forrásnak a tudományos feldolgozásokat, melyeket a szakirodalom fogalmával jelölünk (de hogy egy 16-19. századi mű melyik kategóriába tartozik, az esetenként nehezen eldönthető). A forrásokon belül megkülönböztetünk elsődleges és másodlagos forrásokat, Barthold Georg Niebuhr óta.⁴⁰⁴ Ő emelte szabállyá a levéltárakban őrzött ún. elsődleges források és a későbbi korokban papírra vetett, interpretatív (magyarázó) elemekkel teli másodlagos források megkülönböztetését. „A történettudomány szempontjából a legfontosabb forráscsoport az írott forrásoké.”

Nem elegendő a források számbavétele, összegyűjtése és rendszerezése, de egyúttal kritikának is alá kell vetnünk a kútfőket. A forráskritika a történetkutatás legfontosabb művelete. Ez megkívánja, hogy fenntartással és kételkedéssel közeledjünk a forrásokhoz. Mindig fel kell tennünk a kérdést: Cui prodest (kinek az érdeke), cui bono est (kinek jó, kinek használ). A források zömét az uralmon lévő csoportok hozták létre, s ezt szem előtt kell tartanunk. (A csata után a vesztes ritkán mondhatta el a saját álláspontját.) Fontos továbbá a források egybevetése, összehasonlítása, de elegendő adat híján segíthet a dedukció (következtetés), az analógia (hasonlóságon alapuló egyezés) vagy a hipotézis (föltevés) alkalmazása. Nagy tévedésektől óvhatja meg a kutatót a latin mondás: Testis unus, testis nullus (Egy tanú, nem tanú). A történész kritizálhatja bárhol forrását, vitatkozhat hitelességéről, eredetiségéről, cáfolhatja más kútfővel szembeállítva, de egyvalamit nem tehet, el nem hallgathatja az általa ismert kútfőket. Ez a magatartás becsületességét, tudósi hitelességét vonná kétségbe.

Saját véleményem is az, hogy a múlthoz „előre megalkotott idealista bogarak nélkül” kellene közelednünk, ha ez lehetséges volna. A tudományból azonban nem rekeszthető ki a tudós személye, kinek sajátlagos érdeklődése, logikai képessége, nyelvismerete, természettudományokban és a többi társadalomtudományban való jártassága, filozófiai előítéletei és képzettsége mind-mind eszköze és ezért korlátja is történetírói munkájának. Már a történeti kérdés felvetése is állásfoglalás, legalábbis amellyel, hogy a kérdés értelmesnek, megválaszolhatónak, kutatásra érdemesnek tűnik. Aztán következik a válogatás a források között, az egymásnak ellentmondók összevetése, a történetíró számára fontos részek kiválogatása stb., s ezekben nyilvánvalóan megmutatkozik történészi rátermettsége. Hiszen a (társadalom)tudomány meghatározása szerint: „A tudomány a kutatás, az elméleti gondolkodás és az érvek logikai elemzése során használt módszerek szisztematikus alkalmazása abból a célból, hogy ismereteket szerezzünk a vizsgálat tárgyáról. A tudományos munka során egyrészt merészen új gondolatokra, másrészt pedig az adatok gondos mérlegelésére támaszkodunk, hogy ez alapján igazoljunk vagy vessünk el hipotéziseket, illetve elméleteket. Azok az információk és felismerések, amelyek tudományos vizsgálatok vagy viták során halmozódnak fel, bizonyos mértékig mindig kísérleti jellegűek, azaz mód van felülvizsgálatukra vagy akár arra is, hogy teljes egészében elvessük azokat új adatok vagy érvek fényében.”⁴⁰⁵ A tudomány tehát feltevések, elméletek halmaza, melyet az általunk (el)ismert tények magyarázatára és a jelenben való tájékozódásra használhatunk. Minden kor a maga kérdéseire keresi a választ filozófiájában, történetírásában is. Megváltoznak azok az elvek is, melyek szerint a ’történeti tényeket’ értelmezzük, mivel ez olyan munka, amelybe az embernek minden tudását bele kell adnia. Ezért „minden új nemzedéknek a maga módján át kell írnia a történelmet.” Ámde „bármily kitartóan és lelkiismeretes dolgozzék a történész, sohasem mondhatja, hogy műve – akár legdurvább körvonalaiban, akár egyetlen, legkisebb részletében – egyszer s mindenkorra kész.” „A történelemben sincsenek soha végleges eredmények.”⁴⁰⁶

Nem marad más lehetőségünk, minthogy használjuk saját értelmünket, reá támaszkodjunk, mivel Konfuciusz sorának második felével kételkedés nélkül egyetértünk: „... gondolkodás nélkül tanulni hiábavaló.”

⁴⁰³ A zárójeles közbevetések tőlem származnak. K.B.

⁴⁰⁴ Lásd in: Rubicon. 2003/6. számát, Megismerhető-e a múlt? Romsics Ignác: A történész mestersége. 32-33.o.

⁴⁰⁵ Anthony Giddens: Szociológia. Osiris, Budapest, 2003. 50-51.o.

⁴⁰⁶ V.ö. R. G. Collingwood: id.m. 310.sk.

Ha lelkiismeretes és lelkes gimnazistaként érdeklődéssel fordulunk őseink története felé, nyilván a tankönyveinket vesszük először kézbe. A korábban 'egyetlen', de ma is hivatalos Gyapay-Ritoók-féle⁴⁰⁷ könyvből megtudhatjuk, hogy „népünk őstörténetéről írott emlékeink nincsenek.” „**A magyar nyelv és a magyar nép a finnugor népek családjából származik.** Ezt bizonyítják a közös szókincs (a testrészek, rokon kapcsolatok, számok nevei), a nyelvszerkezeti sajátosságok (a ragok, névutók, a birtokos személyragok használata, a magánhangzók illeszkedése) és a hangsúlyozás.” Ujvári Pál könyve⁴⁰⁸ szerint „írással emlékek a IX. században születtek először rólunk. Addigi életünkről a nyelvtudomány, a régészet, a néprajz, az embertan és más tudományágak segítségével tájékozódunk a történészek.” Majd „a szaktudományban leginkább elfogadott nézetek összegzését” adja a szerző, sajnálatunkra nem említve egyetlen indokot is arra, miért fogadják el a kijelentéseiket a tudósok. A Rubovszky-féle Vázlatok⁴⁰⁹ szól mondai hagyományról és a tudományos elméletek közt megemlíti, hogy „Kőrösi Csoma Sándor szerint a magyarság Belső-Ázsiában alakult ki; Vámbéri Ármin szerint a magyarság török etnikumú”, de népünket és nyelvünket szintén bizonyítás nélkül finnugor eredetűnek állítja.

A legbővebb tájékoztatást Száray Miklós tankönyvéből⁴¹⁰ nyerhetjük. Már a bevezetőben tárgyilagosan figyelmezteti fiatal olvasóit: „e tankönyvből elsősorban azt szűrjék le, hogy nincsenek megdönthetetlen elméletek és megállapítások e kérdésben.” Sőt, felhívja a figyelmet, hogy „a források szűkössége miatt sokszor ideológiai és politikai meggyőződés diktálja a válaszokat, már Anonymus óta.” Kiindulópontja, hogy a nyelv az, ami „a legjobban megőrzi az ősi elemeket a történelem viharában.” Továbbá őstörténetünk „**kutatásának legnagyobb nehézségét a források hiánya okozza.** A történetünk kezdetén élő őseink nyilvánvalóan nem készítettek írással feljegyzéseket. Ebben a korban őseink az Urál hegység vidékén, Nyugat-Szibériában éltek.” Hogy honnan tudja ezt a szerző, annak indoklására még várunk kell. „**Csak sztyeppi vándorlásunk utolsó állomásait elérve kerültünk Bizánc és az arab világ hatókörébe,** s ettől kezdve (IX. század) ha gyéren is, de rendelkezésre állnak írott adatok. Írással emlékeink tehát alapvetően két forrásból származnak: a bizánciaktól, akik őseinket szövetségesként felhasználták más ellenségeik, így a bolgárok ellen, és az araboktól, akik elsősorban kereskedtek velük. Miután az írással források nem teszik lehetővé őstörténetünk felvázolását **előtérbe kerültek a más tudományok, elsősorban a nyelvészet és a régészet által nyújtott ismeretek**”. A nehézségekre is figyelmeztet a szerző: „**A nyelv története korántsem esik minden esetben egybe egy nép történetével**”; s ha elolvassuk könyve legvégén (219-221.o.) található kiegészítő modulként írt fejezetet, példákkal is találkozunk: „Franciaország területét a római hódítás előtt a kelta gallok lakták.” Caesar hódítását követően „a gallok lassan romanizálódtak, s felvették a latin nyelvet.” Később „Gallia vidékére a germán frankok költöztek, és megalakították a keresztény frank államot. A romanizált gallok és a frankok összeolvadásából jött létre az újlatin nyelvű francia nemzet.” Említi a bolgárokat, akik török eredetű népesség, de elszlávosodtak. Megtudjuk, hogy ma már csak néhány ezer ír beszél az ősi kelta nyelvét, mert az angol hódítás során a többség átvette az angolt. Itt (az utolsó előtti oldalon) találkozhatunk elsőként középkori krónikáink némi ismertetésével.⁴¹¹ (Bár Horváth Péter általános iskolai tankönyve⁴¹² is foglalkozik velük és ismerteti eredetmondánkat is.) Legbővebben tájékoztatónak pedig azért neveztük, mert nemcsak megállapítja az ősnépek vándorlásait és civilizációs szintjüket, de némi magyarázatképpen közöl rokon szavakat is, persze csak a magyarokat.

Nézzük tehát őstörténetünk szakaszait, ahogyan tankönyveinkben⁴¹³ találjuk. A Kr.e. 6-4. évezredben az uráli ősnép az Urál hegység és az Ob folyó vidékén, Nyugat-Szibériában élt. (Lásd a térképen!) U és

⁴⁰⁷ Gyapay Gábor-Ritoók Zsigmond: Történelem a középiskola I. osztálya számára. 1999-ben már a 17. kiadása jelent meg a Nemzeti Tankönyvkiadónál, Budapesten. Népünk eredetéről a 237-250. oldalakon olvashatunk.

⁴⁰⁸ Ujvári Pál: A középkor története. Raabe Klett, Budapest, 1999. (1997-től jelenhetett meg tankönyvként.)

⁴⁰⁹ Rubovszky Péter: Történelem I. Vázlatok az ókor történetéről. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, (5. kiadás) 2002. 120-124.o.

⁴¹⁰ Száray Miklós: Történelem I. a középiskolák számára. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, (7., átdolgozott kiadás) 2002. 186-195.o. és 219-221.o.

⁴¹¹ Ujvári Pál könyve csak a honfoglalás kapcsán említi őket, Rubovszky Pétertől viszont megtudhatjuk, hogy „Anonymus megerősíti a hun-magyar rokonságot fő művében a Gesta Hungarorumban.”

⁴¹² Horváth Péter: Történelem az általános iskola 5. évfolyama számára. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, (3. kiadás) 2003. 150-152.o.

⁴¹³ A továbbiakban a korábban említett tankönyvekre szerzőik nevének kezdőbetűivel kívánunk hivatkozni.

R szerint az uráli őshaza helye bizonytalan, lehetett az Urál nyugati, európai oldalán is. Pattintott kőeszközöket használtak, ismerték az íjat és a nyilat, halász-vadász gyűjtögető életmódot folytattak. „Uráli eredetű szavaink is erre utalnak: hal, háló, evez, tűz.” A Kr.e. 4. évezredben, Sz szerint az évezred végén, U szerint a közepén, a szamojédok északkelet felé vándorlásával vette kezdetét a finnugor korszak. Ekkor (a 3. évezredben) terjedt el a csiszolt kőeszközök használata, agyagedények ismerete, mivel GyR: „korán (hogy mikor, azt nem tudjuk meg!) kapcsolatba kerültek az indoiráni népekkel, melyek a fejlettebb ismereteket közvetítették nekik; így a halászat és a vadászat technikája tovább fejlődött, megjelentek a csiszolt kőeszközök”. Sz: „finnugor kori szavaink testrészekre, természeti jelenségekre és az alaptevékenységekre vonatkoznak.” A finn-permiek (- finn-volgiaiak: finn, észti, mordvin, cseremiszi; és - permiek: zürjén, votják) nyugatra vándorlása egybehangzóan az Urálon keresztül történt (vagyis U és R önellentmondásba keveredett), s okát is egyhangúlag a népességnövekedésben látják tankönyveink. Időpontját Sz a harmadik évezred végére, R Kr.e. 2000-re, GyR közelebbi időpont megjelölése nélkül a Kr.e. 3. évezredre teszi (U nem közöl dátumot). Az Ob, Irtsiz, Iszim, Tobol vidékén maradt ugorok (- obi-ugorok: vogul, osztják és - magyarok) a 2. évezred elején megismerték a fémművességet, a földművelést (GyR: búza, köles, bronzsarló, kapa) és az állattenyésztést (GyR: istálló, juh, kecske, tehén, ló, kurgános temetkezés). A tőlük délre élő (U: ósírani) népektől vették ez ismereteket. Ennek bizonyítékai (U és Sz szerint) az ugor kori: ló, nyereg, fék, ostor, kengyel, másodfű, harmadfű szavak. Sz szerint a déli ugorok átvették a nomadizáló irániak kultúráját, majd Kr.e. 1000 és 500 között, az obi-ugorok északra húzódtak, „s miután az időjárás hidegre fordult, ismét a halász-vadász életmódra kényszerültek.” R okok megjelölése nélkül közli az ugorok szétválását, melynek időpontját Kr.e. 1200 és 1000 közé teszi. GyR szerint ez Kr.e. 800-ban történt. U pedig kettős éghajlat-változással magyarázza az ugorok szétválását: szerinte a 2. évezred második felében felmelegedés félsivatagossá tette a vidéket, ami északra űzte az obi-ugorokat, őseink a folyók mentén próbáltak alkalmazkodni a megváltozott viszonyokhoz, majd az 1. évezred eleji lehűlés délre mozdította őseinket, ám „az északiakat viszont maradásra kényszerítette a szibériai erdők jelentős mérvű elmocsarasodása.” U szerint is Kr.e. 1000 és 500 között alakultak ki az ősmagyarok.

A Kr.e. 500 és Kr.u. 500 közötti évezredről annyit mondanak tankönyveink, hogy ekkor költöztek át őseink Baskíriába, s a török népek között élve a magyarság anyagi kultúrájában, külső megjelenésében, törzsi szervezetében hasonlónak lett ezekhez, de megőrizte finnugor nyelvét. Sz: „Török jövevényszavaink az állattartás, a növénytermesztés és a törzsi szervezet fejlődéséről tesznek tanúságot: ökör, bika, üsző, borjú, búza, sarló, tarló, szőlő, bor, törvény, gyűl, sereg, bélyeg, bűn stb.” U a „kb. 250 jövevényszó” közül csak a szánt igét adja, hozzátéve, hogy e műveletet őseink „az átvétel előtt sok száz éve gyakorolták már.” Viszont megtudjuk tőle, hogy a török népek közül „a bolgárok és a kazárok voltak reánk különösen nagy hatással.” Sz említi az iráni eredetű alánokkal (jászokkal) való kapcsolatot, „melynek emlékét vért, kard, gazdag, vám, vásár szavaink őrzik.”

Őseink 6-7. századi baskíriai jelenlétét a permi nyelvi hatás is igazolja, hiszen (U szerint:) „csak a zürjénektől és votjaktól kerülhetett a nyelvünkbe néhány szóelem (pl. a főnévi igenév –ni képzője).” Sz további érveket sorol: permi eredetű még számneveink –nc, -van, -ven végződése, és kenyér szavunk is. Julianus barát a 13. században itt találkozott keleten maradt testvéreinkkel. A tatárok dűlása után beolvadhattak a baskírok közé, mivel két baskír törzs neve: Jenő és Gyarmat.

750 táján Levédiába (R: Volga vidéke, Meotisz vidékén, a Don és az Azovi-tenger között) költöztek, a kazár birodalom északi részén éltek a kagán fennhatósága alatt. Letelepülő állattenyésztés: marha, sertés, baromfi, csoroszlyás eke, szablya, kettős fejedelemség és rovásírás jelzik a civilizáció emelkedését. 840-850 körül (R: 830) a csatlakozó kabarokkal együtt kiváltak őseink a kazár birodalomból és Etelközbe vonultak. R tud még az ekkor a Kaukázus vidékére vonuló szavárd magyarokról is. Sz említi egy nehéz problémát Etelközzel kapcsolatban: „nincs nyoma a IX. század első felében (830-as évek) külső támadásnak se a Balkánon, se a Kárpát-medencében. Pedig ha őseink ebben az időben átköltöztek volna a Duna és a Dnyeper vidékére, az ott élő lakosságnak menekülnie kellett volna.”

Íme tehát az események előadása, de hiányzik a logikus gondolkodás számára a kényszerítő erő, hogy belássuk: így volt, és nem máshogy. Márpedig „[a tudománynak] kényszerítőnek vagy objektívnek is kell lennie: megkérdőjelezhetetlenként kell hatnia bárkire, aki képes és hajlandó arra, hogy mérlegelje azokat az indokokat, amelyeken alapul, és maga is végiggondolja, hogy ezek az alapok milyen

konklúziók felé mutatnak.”⁴¹⁴ Ne tekintsék tehát okvetetlenkedésnek, de a tudás szomjazásának, hogy hiányosnak, kiegészítésre szorulónak érzem tankönyveink eme szövegét. Arisztotelész szerint minden igazi tudás első lépcsőfoka a kételkedés. Ha valamit a tekintélyelv alapján fogadunk el, az a hit kategóriájába tartozik. A tudást éppen a megértés, a logikai belátás különbözteti meg az ismeretek másik fajtájától, a hittől. A dogma és a tan a bizonyítás hivatkozásában különbözik egymástól, s éppen itt, a bizonyításnál érzem tankönyveink legfőbb hiányosságát. A legegyszerűbb, azonnal fölmerülő kérdésekre nem találunk választ bennük: Hogyan bizonyítja a nyelvtani egyezés két nyelv közös származását? Melyek ezek a finnugor nyelvekben? Honnan tudjuk, melyik finnugor nép mikor vált ki a közös ősnépből? Hogyan tudja a nyelvészet megállapítani, hogy az Urálnál éltek őseink? Miért különbözik tankönyveink időrendje? Honnan tudjuk, hogy a magyar nyelv volt mindig a szavak kölcsönvevője és nem ő kölcsönzött más nyelveknek? Ezen kérdésekre keressük a továbbiakban a választ, ha lehet, történelemkönyvekből.

A tanári segédkönyvként megjelent Magyar történelmi kronológia⁴¹⁵ még tankönyveinknél is szűkszavúbb. A részletesebb, négy kötetes Magyarország történelmi kronológiája⁴¹⁶ nem tekinti feladatának, hogy „a jelenségek közötti ok és okozati kapcsolatokra rámutasson”, s ennek megfelelően tömören közli a régészeti kultúrákat, feltevésekkel népességükre vonatkozóan. Ebből sem kapunk választ a bennünket érdeklő kérdésekre; így kerül kezünkbe újabb két könyv, melyek célkitűzésük szerint, szintén a tanári munkát vannak hivatva segíteni.

Az egyik a Magyarok Európában első kötete.⁴¹⁷ Ebben Engel Pál felhívja a figyelmünket arra, hogy „a nyelvek kutatása valójában egzakt tudomány és természetesen szakértelmet igényel. Nyelvi jelenségek megfigyelésén alapszik és azok sokaságából törvényeket állapít meg, amelyek körülbelül ugyanolyan szilárdak, mint egy természettudományi tétel. Aki a nyelvtörvények ismerete nélkül 'házilagosan' nyelvészkedik, nem jár el szakszerűbben, mint az, aki a középkori alkimisták bizakodásával próbál otthon aranyat csinálni.” De hiába keressük ezen nyelvtörvények pontos definícióját a következő oldalakon. Amit erre vonatkozóan találunk, az a következő: „Kívülállóknak gyakran vélik úgy, hogy két nyelv rokonsága a hasonló hangzású szavak mennyiségén múlik, ez azonban a probléma félreértéséből ered. A tudományos következtetések elsősorban a nyelvtani szerkezetnek, másodsorban a nyelvek alapszókinésének – legősibb és legfontosabb szavaiknak, pl. alapigéknek, számneveknek, rokonsági fogalmaknak, állatneveknek – egybevetésén alapulnak. Ami a szókinészet illeti, a rokonság megállapításában nem az a döntő körülmény, hogy a vizsgált nyelvek szavai mai hangzásukban hasonlítanak-e, hiszen ezek a nyelvek, hangsúlyozzuk, több ezer évvel ezelőtt váltak külön, hanem az, hogy különbségeik megmagyarázhatók-e a hangzók szabályos változásaiból.” (E fontos mondat egyenes szórendben így hangzik: a rokonság megállapításánál az a döntő momentum, hogy a szavak mai kiejtésében megmutatkozó különbségek megmagyarázhatók legyenek a hangzók szabályos változásaiból.) Hogy ez mit jelent, példával szemlélteti. A nyelvész „megfigyeli például, hogy egyes magyar szavak szókezdő *h* hangjának a finnben mindig *k* hang felel meg: kuu 'háj (faggyú)', kuolla '(meg)hal', kala 'hal', kulkea 'halad', kuulla 'hall', kalin 'háló', kalvo 'hályog', kusiainen 'hangya', kolme 'három', kuusi 'hat', kota 'ház (kunyhó)', koja 'héj (kéreg)', kuu 'hó(nap)', kainalo 'hón(alj)', kusi 'húgy'. Ugyanígy feltűnik neki, hogy a szókezdő magyar *f* hang finn megfelelője minden esetben *p*: puu 'fa', paella 'fagy', pakkua 'fak(ad)', pala 'falat', pää 'fej', pelätä 'fél' stb.” - Nos, most láttunk két példát arra, hogy a magyarban és a finnben két mássalhangzó 'fölcserélődött', de mit magyaráztunk meg? A hangzók szabályos változása a nyelvek természettörvénye lenne? De miért jön létre e jelenség és miért csak e két-két mássalhangzó esetében?

Engel könyve a továbbiakban kevés új információt tartalmaz. Megtudjuk még, hogy „a magyar nyelv alapszókinése túlnyomó részben vagy ebből (a finnugor), vagy a következő ugor korból származik.” A nyelvi 'egyezéseken' kívül az ősi hiedelemvilág elemei, az 'égig érő fa', a kettős lélek képzete és a sámánhit is a népek közti kapcsolatra utal.

⁴¹⁴ In: R. G. Collingwood: id.m. 329.o.

⁴¹⁵ Szerkesztette Gunst Péter és Závodszy Géza. 1987-ben megjelent a Tankönyvkiadónál, az 1984. évi ötödik, átdolgozott kiadás alapján.

⁴¹⁶ Főszerkesztője Benda Kálmán. Kiadta az Akadémiai Kiadó, Budapesten, 1986-ban.

⁴¹⁷ Engel Pál: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Háttér Lap- és Könyvkiadó, Budapest, (második kiadás) é.n. (1990?)

A másik könyv Bertényi Iván és Gyapay Gábor könyve⁴¹⁸, népünk eredetéről szólva először a „11. század derekára datálható ősgeszta” rekonstruálása alapján Hunor és Magor mondáját említi. Innen értesülünk róla, hogy „a 13. és 14. század krónikásai aztán beteljesítik a hun-magyar hagyományt, amelyet a múlt (vagyis a 19.) század közepéig, a finnugor rokonság elméletének elterjedéséig, mindenki elfogadott. A nyelvtudomány érveinek hatására – kényszeredetten – tudományos irodalmunk ekkortájt meghaladta ’Isten ostorá’-hoz fűződő rokonságunk mondáját, s elfogadta a ’halszagú finnugor atyafiságot’.” Ezután a finnugor nyelveknek kissé másfajta felosztásával találkozunk, (ami megfelel a középkorai történelmi atlaszban található): „a finnugor nyelvek közül a balti finnek közé tartoznak a finnek, a karjalaiak, az észtek, a lívek, a vótok és a vepszék. (Számos kutató a lappokat is ideszámítja, mások a hosszú finn és karjalai kapcsolattal és az ebből fakadó sok szóátvétellel magyarázzák a lapp nyelv hasonlóságát.) A permi ág: a komik (zürjének) és az udmurtok. A volgai ághoz tartoznak a marik (cseremiszek) és a mordvinok. A hozzánk nyelvtörténetileg legközelebb álló obi-ugorok a vogulok (manysik) és az osztjakok (hantik).” Ebben a könyvben találunk feleletet kérdéseink némelyikére, de mindjárt többet is: „az életföldrajzi módszer ott keresi az őshazát, ahol a rokon nyelvekben fellelhető közös eredetű növény- és állatnevek együtt fordulnak elő. Az uráli nyelvek csak a közép-európai erdők fáinak közös nevét (nyír, fenyő, mézgás éger) őrizték meg. A pollen- (virágpor)-vizsgálatok szerint a vegyes lombos erdők körülbelül 1500 kilométer hosszú és 200 kilométer széles sávban a Baltikumtól az Oka folyóig terjedtek, de nem lépték át az Urált. Itt lenne tehát az őshaza. Más elmélet a Varsó körüli területen a Kr.e. 12. évszázaddal kialakult, ún. *szvidéri-kultúra* népességében látja az uráli ősnépességet, amely innen később kelet felé, az Okáig vándorolt. A szamojédok innen az Urál két oldalát szállták volna meg, amíg a finnugorok Kelet-Európában maradtak. A leghihetőbbnek tetsző elmélet az uráli nyelvek közös fanevekből (a tajgai luc-, cirbolya-, vörösfenyő, jegenye, illetve a vegyes lombos szil) kiindulva úgy találja, hogy ezek a fajták a Kr.e. VI-IV. évezred folyamán az Észak-Urálban fordulhattak elő, így az ősuráliak lakóhelye ebben a körzetben, az Urál hegység és az Alsó-Ob közé tehető.” Tizenhat sorban három egymásnak homlokegyenest ellentmondó őshaza, különböző közös uráli fanevek és semmi lehetőségünk arra, hogy megítéljük, miért hihetőbb az utolsó elmélet a másik kettőnél. Sőt, a vegyes lombos szil említése a ’leghihetőbb’ elméletben, Bertényi korábbi megállapítása szerint, kizárja az Ob folyó környékét az őshazák közül. Ahogy a szólás tartja: amit a vámon nyertünk, elvesztettük a réven.

1943-ban jelent meg először az a tizenegy szerző által írt összefoglalás, melyet az Akadémiai Kiadó a legújabb eredményeket figyelembe vevő tízkötetes magyar történet megjelenése után is újrakiadásra érdemesített 1986-ban.⁴¹⁹

Ezen könyv első fejezetében⁴²⁰ már szinte minden bennünket érdeklő kérdésre találunk választ Zsirai Miklós jóvoltából. Szerinte az eredet döntő meghatározója az embertan és a nyelvészet lehet. Módszertani fölfogását Grimm Jakabra hivatkozva így adja: „ma is bátran vallhatjuk, hogy a nyelvtudomány többet bizonyít, mint a krónikák”. Mint A magyar nyelv könyvéből⁴²¹ megtudhatjuk, Jacob Grimm munkája, a *Deutsche Grammatik* (Német nyelvtan) 1819-ben jelent meg. Ennek előszava a történeti nyelvészet kiáltványa és hitvallása, határozott állásfoglalás a történeti módszer – mint egyedül lehetséges módszer – mellett. A mű címe félrevezető, mert Grimm az indoeurópai nyelvek mássalhangzórendszerét veti egybe könyvében, s ennek eredményeként fogalmazza meg a mássalhangzó-eltolódás törvényét. Ezt róla nevezik Grimm-törvénynek.

Zsirai kiindulópontja is az, „hogyan egy-egy nép egyéniségének jegyei közül a nyelv a legszembeeszköbb és a legmaradandóbb. ... Mint minden nép, a magyar is valamilyen nyelvi poggyással indult önálló útjára. Ez az ősi örökség hűségesen végig kísérte egész pályáján, jó és balsorsban, minden történeti viszontagságon keresztül. Szállt nemzedékről nemzedékre, közben folyvást módosulva, átalakulva, alkalmazkodva a beszélő közösség (...) szükségleteihez. ... Műveltségi tartalom tekintetében bizonyára nagyon szerény volt a hozományunk, tehát még sokat kellett pótolnunk, a

⁴¹⁸ Bertényi Iván, Gyapay Gábor: Magyarország rövid története. Maecenas, Budapest, (harmadik javított kiadás) 1995. 19-23.o.

⁴¹⁹ A magyarság őstörténete. Szerk.: Ligeti Lajos. Az Akadémia Kiadó reprint sorozata, Budapest, 1986.

⁴²⁰ Zsirai Miklós: A magyarság eredete. In: id.m. 9-35.o. Zsirai Miklós tanulmányát 1973-ban újraközölte ifj. Kodolányi János in: A finnugor őshaza nyomában. (Gondolat Kiadó, 1973.) 394-408.o. jellemző kihagyásokkal, melyeket egyetlen esettől eltekintve nem is jelölt.

⁴²¹ A magyar nyelv könyve. Szerk.: A. Jászó Anna. Trezor Kiadó, Budapest, 1994. 54.o.

váltakozó környezettől eltanulnunk. Ez az évszázadokon, évezredekken át tartó megszakítatlan külső hatás meg is látszik nyelvünkön: az idegen szerzemények ráülepedtek az eredeti magra, körülfonták, szinte eltakarták.” Mivel „eleve valószínű, hogy a magyar sem a rózsabokorban jött a világba, a magyar sem holmi idioma primogenitum, a magyar is valamilyen ősi nyelvegység fölbomlásából keletkezett.” Már csak testvérnyelveinket kell megtalálnunk, s „aztán már csak az a tennivalónk, hogy a rekonstruált alapnyelvet vallatóra fogva igyekezzünk az ősnép életformáit, műveltségi viszonyait (...) lakóhelyét földéríteni.”

Szerzőnk szerint „csak bizonyos hangulati gátlásokon, romantikus előítéleteken, vak-süket rigolyákon múlt, hogy a tudomány biztos eredményei máig sem tudtak közönségünkben mélyebb gyökeret verni.” A teljes bizonyítást mégis mellőzve „be kell érünk inkább csak úgy találmokra kiragadott néhány szemelvénnel.” Ezután a 'legkönnyebben fölismerhető' szókészleteti egyezésekből sorol 149 szót. Zsirai szerint „a körülbelül 1200-ra rúgó finnugor alapszó első pillanatra aggasztóan kevésnek tetszhetik teljes szókészletünk nyomasztó tömegéhez viszonyítva”, megnyugtatóan megtudjuk, hogy a németben és az oroszban még ennyi ősi indoeurópai szó sem maradt fenn, s az angol nyelvnek is legfeljebb hatoda, ha germán. Fontosabbak a szóhasználati statisztika adatai, nevezetesen Tolnai Vilmos kutatásai szerint „beszédünkben, irodalmi és köznyelvünkben az eredeti finnugor szó 88,4%”. De mindennél fontosabb, „perdöntő jelentőségű” a nyelvtani, szerkezeti egyezés. A birtokos személyragozás egyes szám első személyében a felsorolt példák szerint a vogulban, osztjákban, cseremiszen, mordvinban is az –m rag. A helyhatározó alakrendszer háromirányúsága (hol, honnét, hová) szintén megtalálható finnugor nyelvekben. A felsorolt példák a három esetben különböző nyelvekből származnak. (Hol: vog., osztj., zürj., finn; honnét: vog., osztj. a magyarral egyezően –l, finnben –t; hová: osztj., finn.) A melléknév középfokának a magyarban –b, a finnben és lappban –mp a jele. Az elbeszélő múlt a magyar igealakokban az –é hanghoz kapcsolódik, a finnben, lappban, zürjénben a múlt idő jele az –i. A föltételes mód jele a magyarban a –na, -ne, -ná, -né, -nó, -nő; a vogulban, cseremiszen, finnben az –n. Kicsinyítő képzőnk (-k) megvan a vogulban, osztjákban, zürjénben, votjákban, cseremiszen, finnben. A magyar –talan, -telen, -tlan, -tlen, -atlan, -etlen fosztóképzőnk –tal alakban megvan a vogulban. Műveltetésre használt –t, –tat, -tet, -ít, -at, -et képzőinkből a –t megvan a vog., osztj., zürj., votj., finn, lapp nyelvekben. A –d kicsinyítő, sorszámnévképző, gyakorító igekepzőnk változatlanul megvan a zürjénben, -t alakban pedig a vogulban, finnben. Zsirai ezen nem teljesnek szánt bizonyító anyag közlése után leszögezi: „Ha az adatok és tények előtt meghajolva elismerjük, hogy a magyar nyelv hagyományozott anyaga, szerkezete, rendszere a finnugor nyelvek anyagával, szerkezetével, rendszerével azonos: voltaképp már állást is foglaltunk nyelvünknek származás szerint való hovatartozása kérdésében.” Mivel az egyezések „nem magyarázhatók külső hatásokkal, átvételekkel, hanem nyilván közös eredetre utalnak.”

Mielőtt tovább követhetnénk a szerző gondolatmenetét egészítsük ki adatait Bárczi Géza⁴²² és A magyar nyelv könyve⁴²³ segítségével. Eszerint „a finnugor nyelvek jellemző szerkezeti sajátossága a birtokos személyjelezés, az indoeurópai nyelvek ezzel szemben birtokos névmásokat használnak, pl. házam, de az angolban my house. Több finnugor nyelvben megvan a határozott (tárgyas) igeragozás [Bárczi Géza szerint viszont: „Jellegzetes ugor sajátosság a külön alanyi és a külön tárgyas ragozás”]. (...) A finnugor nyelvek mondatszerkesztésére jellemző a névszói (nominális) állítmány, továbbá az, hogy a jelző a jelzett szó előtt áll, és nem veszi fel a jelzett szó ragjait; a számnévi jelző után egyes számban van a jelzett szó.” „A magyar nyelvben néhány olyan jelenség is megállapítható, amely a permi – zürjén és votyák – nyelvekkel közös, de az ugorság többi részében hiányzik... a főnévi igenevek –ni képzője, néhány képző... és jó néhány szó.” „Összevetve a magyar nyelvet a többi finnugor nyelvvel, rövidesen kiderül, hogy hozzá legközelebb a vogul meg az oszttyák áll, mind a hangtörténeti, mind az alaktani, mind pedig a mondattani tények tanúsága alapján, valamint a szókincs bizonyossága szerint.”

„A **nyelvrokonság bizonyítékai**: a) a hangalakbeli szabályos eltérések, azaz a hangtörvények; b) az egyeztetett szavak jelentésének megfelelése, illetőleg az eltéréseknek a jelentésváltozások törvényszerűségeivel való magyarázata; c) a nyelvszerkezetbeli egyezések; d) az alapszókészlet szóanyagának az egyezése; e) esetleg – ahol lehetséges – a nyelvek rokonságának történeti bizonyítása.

⁴²² Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza. Gondolat, Budapest, (harmadik kiadás) 1975. (Az első 1963-ban jelent meg.)

⁴²³ Szerk.: A. Jászó Anna. Trezor Kiadó, Budapest, (második kiadás) 1994.

a) A hangtörvények. A sokféle nyelv viszonylag kevés számú hangból épül föl. Így elképzelhető véletlen egybeesések ... Nem rokoníthatók pl. a dajkanyelvi szavak – mama, papa, dada stb. – ezek ... A hangutánzó szavak is – a jelölő és a jelölt szükségszerű viszonya alapján – azonosak lehetnek a különféle nyelvekben, tehát ezeket is ki kell zárni a rokonításból. (...)

A hangtörvények rendszerhálózata megvan az uráli (finnugor) nyelvekben is. A finnugor szókezdő **p*- a magyarban *f*-re változott, a többi rokon nyelvben általában megmaradt *p*-nek: ... A finnugor szókezdő **k*- a nyugati nyelvekben általában megmaradt *k*-nak, de mély magánhangzók előtt egyes obi-ugor nyelvjárásokban *χ*-vá, a magyarban pedig – az ősmagyar *χ*-n keresztül – *h*-vá változott: ... A szókezdő **t*-, **m*-, **n*- változatlanul megmaradt az egyes nyelvekben... a szókezdő **s*- (*sz*-) és *š*- a magyarban eltűnt... a szó belseji **t*- a magyarban *z*- lett... Nagyon sok példát idézhetnénk még, hiszen az uráli (finnugor) összehasonlító nyelvészet mintegy 900-1000 magyar szót rokonít.” Hogy mi okozza e hangtörvényeket, nem tudjuk meg, ugyanis: „A hangváltozások okát nehéz felderíteni. A rekonstrukció bonyolult feladat...” A b) pont csak a jelentésszűkülést említi, de ennek analogonja gondolom a jelentésszűkülés. Végül az „e) A finnugor nyelvek összetartozásának bizonyítására nincsenek történeti bizonyítékaink, mert e nyelvek szétválása igen régen megtörtént.”

Adjuk vissza a szót Zsirai Miklósnak: „Ha a nyelvek rokon volta azt jelenti, hogy ősi előzményükül ki kell következtetnünk egy közös nyelvi alapot, egy ún. **alapnyelvet**, akkor következtetéseinkben tovább lépve föl kell tennünk egy olyan népet is, amely az alapnyelvet beszélte. Kikövetkeztethetjük a finnugor alapnyelvet és beszélőjét, a finnugor **ősnépet**. Történeti följegyzések nem maradtak persze róla, a nyelvi adatok, tények szakszerű vizsgálatából, a múlt század vége felé kibontakozott nyelvészeti paleontológia” azonban felel a főbb kérdésekre. „Az őshaza helyét a nyelvészeti paleontológia a következő okoskodás, illetőleg módszertani elv alapján igyekszik megállapítani. Ha valamely nyelvcsalád tagjaiban ugyanannak az állatnak, növénynek egyező neve van, föl kell tennünk, hogy a közös név az alapnyelvből, az ősnép szókészletéből maradt fenn, az ősnépnek tehát ismerni kellett az illető növényt, állatot, az ősnépnek tehát ott kellett lennie, ahol az ilyen állatok, növények együtt előfordulnak.” „A finnugor alapnyelv kikövetkeztetett szókincsének” azon növény- és állatneveitől „remélhetünk közvetlen útbaigazítást”, mely élőlények „nem mindenütt, nem akárhol, hanem csak bizonyos földrajzilag pontosan körülhatárolt területen fordulnak elő.” „Az egyező elnevezések bizonyossága szerint az ősnép ismerte a *jegenyefenyőt*, az *erdei fenyőt*, számos túlevelű fát, több prémes állatot, ismerte a *rénszarvast*, a *nemes lazacot*, a *lazacpisztrángot* stb. Ezek a növények, állatok csak északon, nagyjából az északi szélesség 55 foka fölött élnek, vagyis az ősfinnugorság ettől a határvonaltól északra lakott. Túlságosan északra azonban nem gondolhatunk, mert amint N. Sebestyén Irén pompás etimológiai eredményeiből és életföldrajzi kutatásaiból kiderült, az ősnép a *kecsegét*, a *tokhalat*, a *harcsát* is ismerte, ezek a halak pedig csak a Fekete- és a Kaspi-tenger vízrendszerében élnek, amely a Káma-folyó vonalán az északi szélesség 62. fokáig nyúlik föl. Ugyanilyen értelemben vall a *sün* is: azonos jelentésben majdnem minden finnugor nyelvben megvan s életterét Oroszországban az északi szélesség 61. foka határolja. Azt is határozottan állíthatjuk, hogy a finnugor őshazának az Urál-hegység innenső, európai oldalán kellett lennie, mert a névegyezésekből kitetszőleg az ősnép ismerte a *mézelő méhet*, a *nyestet*, a *lazacot*. A nyest és a lazac kizárólag európai területen honos, a méh pedig csak 1776 óta él az Urálon túl, ahova hiteles följegyzések szerint orosz telepések vitték magukkal.” „Az ősnép ismerte a *cirbolyafenyőt*, amelyről tudni való, hogy Európában csak a Közép-Urál tövében, az 57. és 65. szélességi fokok között tenyészik. Mindezek alapján a finnugor őshazát Európa északkeleti szélén, nagyjából a Volga-könyök és az Urál-hegység közt elterülő lankás, dombos vidéken, a votjákok és a déli zürjének mai lakóhelyén kell keresnünk.” Az 'ősnép' halászattal, vadászattal kereste meg mindennapi betevőjét, „mint a műveltség tekintetében legelmaradottabb, szinte az ősi állapotban megrekedt északi-vogulok és osztjákok esetében még manapság is látható.” Megtudjuk, hogy a közölnél is „sokkal gazdagabb lenne e két foglalkozási ágnek a szaknyelve, ha a magyarban hiányzó, de a többi rokonnyelv alapján a finnugor alapnyelvre kikövetkeztethető teljes szókincs ismertetésére is kiterjeszkezhethetnénk.” „A finnugor ősnép szervezetlensége, valamint kezdetleges halász-vadász életmódja szükségszerűen az összetartó szálak lassú lazulására, a népközösség csoportokra különülésére, majd idővel teljes szétszakadására vezetett.” Az ugor nyelvek (magyar, vogul, osztják) és a finn-permi ág (zürjén, votják, cseremisiz, mordvin, lapp, finn) szétválását szerzőnk igen tág időhatárok között, Kr.e. 2500 körülől Kr.e. 1500 k.-ig tartja elképzelhetőnek. Ez a szétválás az ugorok keletre vándorlását jelenti, amelyet az ananyinói-kultúra kisugárzásával köt össze a szerző az Urál keleti oldalára, a Tobol partjára. (Ez nyilvánvaló képtelenség, mivel az ananyinói kultúra virágkorát Kr.e. 600

és 300 közé keltezi ugyanezen könyv későbbi fejezete is.⁴²⁴) Az ugarság életmódjában döntő változásként „megállapíthatjuk, hogy az ugor ősnép a finnugor korabeli északi lakóhelyéről, az erdőrégióból levándorolt az állattenyésztésre, lótarásra alkalmas délibb ligetes steppére, ott megismerkedett a lóval ...” és részben állattenyésztő néppé fejlődött. „Kr. előtti évezredben bekövetkezett az elkülönülés, a magyarság nyelvi és népi önállósulása”, mivel a vogul-osztják népek északra, a magyarok pedig délre vándorolnak. Itt nyugatról a permi atyafiakkal jut ismét közvetlen szomszédságba, keletről törökségi népek, dél felől iráni csoportok hatáskörébe sodródik. S e mondattal zárja Zsirai a fejezetet: „Bizonyára látja útravalójának szűkös szegénységét, de érzi, hogy az is elegendő lesz egyénisége alapvető jegyeinek megőrzésére, léte minden viszontagságon keresztül leendő biztosítására, a reá váró magasabbrendű történelmi hivatás hűségese teljesítésére.”⁴²⁵

A következő fejezetben Ligeti Lajostól még megtudjuk, hogy az obi-ugor népek szétválása vogulokra és osztjákokra a Kr.u. 10-11. században történt. Az obi-ugoroktól való elválásunk után még a permiekkel (későbbi zürjén, votják) érintkezettek őseink a Káma és Bjelája folyók mentén, amire a nyelvi párhuzamok utalnak.

Végezetül még néhány gondolatot, tény gyűjtöttünk a két nyelvészeti munkából. Jól jegyezzük meg őket! Bárczi Géza írja: „A vadság felső fokán 100 km² 5-10 embert tud eltartani. [Ez 0,05-0,1 fő/km² népsűrűségnek felel meg.] A nagy területen szétszórt népesség csoportjai között szükségszerűen nyelvjárási különbségek fejlődnek.” „Az ősmagyar kor nyelvi eseményeinek vizsgálata igen jelentékeny nehézségbe ütközik. E korból nyelvi adataink nincsenek, ami esetleg mégis akad keleti kútfőkben, az igen kevés, csak a kor végére vonatkozik és elég megbízhatatlan, holott a nyelvtörténeti kutatások, azaz a nyelvi történések folyamatának megállapítására irányuló vizsgálatok az időrendbe állított nyelvi tényeken, adatokon szoktak alapulni.” „Az a hatalmas fejlődés, amelyen a magyarság az ugor kortól a honfoglalásig átment, elsősorban és legkönnyebben a szókinccsen mérhető meg. (...) A magyarság állandóan érintkezett különféle, gyakran az övénel fejlettebb műveltségű népekkel, s ez érintkezések során sok új tárggyal, művelettel, elvont, erkölcsi fogalommal ismerkedett meg. A népek érintkezése egyszersmind nyelvek érintkezése, s az idegen hatásra megismert fogalom többnyire magával hozza idegen nevét, mely meghonosodik az átvevő nyelvben mint jövevényszó.”

A magyar nyelv könyve írja⁴²⁶: „A mintegy 6700 vogul (manysi) és 12200 osztják (hanti) az Urálon túl, a(z 1931-ben alapított) Hanti-Manszi Nemzetiségi Körzetben él, székhelye Hanti-Manszijszk, területe 558 000 km². (Az orosz betelepülés miatt ma már csupán 1,5%-át képezik a körzet népességének.) Óriási területen szétszóródva élnek, ennek következtében a vogul és az osztják nyelv számos, egymástól lényegesen különböző nyelvjárásra oszlik. ...az 1970-es népszámlálás adatai szerint a vogulok és osztjákok kb. fele használja az anyanyelvét.” (A manysik az Ob alsó folyásának baloldali mellékfolyóinál élnek, a tajga övezetben. Keleti szomszédai a hantik, nyugatra a komik, északra a nyenyeczek, délre tőlük a szibériai tatárok élnek. Az 1960-as népszámláláskor 6000 manysi vallotta magát etnikailag manysinak és 60%-uk anyanyelve volt a manysit. Az 1989-es népszámlálás szerint lélekszámuk 8474 volt, és 37%-uk vallotta anyanyelvének a manysit, míg 2002-ben 11000 ember igényelte, hogy manysinak tartsák. A manysik és a hantik egy népnek tartják magukat, bár nem értik egymás nyelvét. Az 1970-es években a 21000 hantinak 68%-a beszélt az anyanyelvét. Az 1989-es népszámláláson számuk 22500 volt, de csak 14000-en (61%) beszélték a hantit. 13 évvel később 29000 vallották magukat hantinak. Az osztják megnevezés tatár eredetű, és az orosz nyelvhasználatban pejoratív, lekicsinylő tartalmat nyert, ezért a hivatalos elnevezés átvette a hantik önelnevezését. A vogul név az Ob egyik mellékfolyójával hozható kapcsolatba, kezdetben az oroszok használták, de ez is lekicsinylő értelmű lett. Ezért ebben az esetben is a nép önelnevezése, a manysi lett a ma használt név alapja. A manysi nyelv négy fő dialektusra oszlik, melyek tekintélyes és lényeges nyelvtani, hangtani, szótári különbségeket tartalmaznak. Az északi nyelvjárás viszonylag homogén, a nyugati további al-dialektusok variációja, a keletit már csak nagyon kevés fiatal beszéli anyanyelveként, a déli manysi a 20. század közepére kihalt. Az osztják nyelv főbb dialektusai kölcsönösen érthetetlenek, és további, összesen 13 szub-dialektusra oszlanak. Például egyedül a keleti hantiban található magánhangzó-

⁴²⁴ V.ö. id.m. 45.o.

⁴²⁵ V.ö.: A magyarság őstörténete. Szerk.: Ligeti Lajos. 9-35.o.

⁴²⁶ Zárójelben kiegészítésképpen közöljük a finnugor nyelvudomány internetes honlapjáról (<http://fu.nytud.hu/nepk/nephan.htm> stb.), illetve a The finno-ugric world. Szerk: Nanovfszky György, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004. c. műből való frissebb információkat.

harmónia.) „Az obi-ugor emberek alkata erősen elüt a többi finnugor népekétől, inkább a szamojédokéra emlékeztet. Mérsékelt mongolid jellegűek, az antropológia europa-szibírid vagy uráli típus néven említi őket.” A zürjének (komik) 415 000 km²-en élnek, de csak egyharmadát alkotják a Komi AK-nak. Számuk (1970-ben) 321 894 fő. „Embertainilag az északi zürjénekre az északi europid típus jellemző, a déliekre az obi-ugorokra is jellemző uráli.” „A cseremiszek (marik) két egymástól távol eső területen élnek: kb. 300 000-en a Mari AK-ban, 23 000 km²-en, a Volga bal és jobb partján...; kb. 590 000 cseremisiz él a Baskír AK-ban a Belaja és az Ufa mentén. Embertani alkatuk mongolid beütésről tanúskodik, ez a török-tatár hatás következménye.” „Az uráli népek zenéjére azonban nem jellemző az ötfokúság, a cseremisiz és a magyar zene ötfokúsága török és belső-ázsiai kapcsolatokra utal.” A mordvinok „etnikai, embertani és nyelvi tekintetben két csoportra oszlanak: a Moksa folyó vidéki moksa mordvinokra és a Szura folyó vidéki erza mordvinokra.” „A finn irodalom kezdetét Mikael Agrikola bibliafordítása jelenti 1548-ból. A nemzeti irodalom igazi kezdetét az Elias Lönnrot által összegyűjtött és kiadott eposznak, a Kalevalának a megjelenésétől számítjuk (1835-36, illetőleg 1849).” „Az észt nyelv nyelvjárási szempontból északi és délre oszlik, az irodalmi nyelv az északon alapul. Az észt nyelv nagyon közel áll a finnhez. A 13. század óta vannak szórvány nyelvemlékeik, a 16. századtól pedig szövegemlékeik.” A kisebb balti finn népek közül „a karjalaiak nyugati csoportja Finnországban él, ezt a nyelvet nem is szokták a finntől különböző nyelvnek tekinteni, hiszen a mindennapi társalgásban megértik egymást.” „A vepszék lélekszáma 8000 körül lehet.” „A hajdani vót falvakban ma mintegy 20 öreg élhet, vagy már annyi sem.” A lívek lélekszáma sem éri el az 500-at. „A mintegy 31 000 főt számláló kis lapp népesség négy országban...él. A lapp nyelv nyolc nyelvjárásból tevődik össze, melyek erősen különböznek egymástól. Éppen ezért egyes tudósok lapp nyelvekről beszélnek. (A fu.nytud.hu honlapja szerint „a lappul beszélők száma huszonháromezer” és „napjainkban tíz lapp nyelvet szokás megkülönböztetni”.) A lappok embertani szempontból teljesen különböznek a többi finnugor néptől: alacsony termetűek (átlagos magasságuk 155 cm), rövid lábúak, orruk lapos, arccsontjuk széles. A lapp önálló embertani típus, neve lappid vagy lapponoid. Embertanilag más eredetű nép, mint a finn, és nyelvcsere révén jutott a finnel rokon nyelvéhez.”

Kritikai megjegyzések

„Örült, aki mindig biztos a dolgában és megingathatatlan”
(Montaigne)

Tekintsük végig újra az előző előadás főbb pontjait, s ezúttal fűzzük hozzá észrevételeinket.

Tökéletesen egyezik Száray Miklós figyelmeztetésével Ligeti Lajosé, aki így fogalmazott: „A művelt magyar nagyközönség pedig tétován botladozik a délibábkergetőknek, a megszállott sámánkodóknak, a napi politika Sancho Panzáinak egyéni gusztusához, világnézetéhez szabott, egymással homlokegyenest ellenkező 'elméletei' közt, és reménytelenül, kielégületlenül keresi továbbra is a feleletet a nagy kérdésre: kik vagyunk, honnan is jöttünk?”⁴²⁷ Vagyis újra leszögezhetjük, az őstörténet problémája igen erős érzelmeket kavará és politikai felhangoktól sem mentes, fontos kérdés. Más oka nem lehet a bántó hangnak. A szerző előző mondatát is érdemes citálni: „A forrásoktól, de még a legelemibb alapismeretektől is magukat gondosan távol tartó lelkes rajongók őstörténeti művekkel árasztják el a könyvpiacot, társadalmi folyóiratokat...”⁴²⁸ Ennek kapcsán lenne néhány megjegyzésem. Először is, a finnugor elmélettel kapcsolatban sem az írott források, sem az iratlan szellemi hagyományok körébe tartozó mondák, népdalok, népművészeti hasonlóságok, sem a tárgyi emlékekkel foglalkozó régészeti leletek 'egyértelmű' bizonyítékáról, vagy éppen az embertan megállapításairól nem olvashatnak középiskolás diákjaink történelem könyveikben. A történeti forrásoktól a finnugor elmélet meglehetősen távol tart bennünket. Tankönyveinkkel szemben módszertani kifogásom az, hogy esetükben oknyomozó történelemtanításról csak nyomokban beszélhetünk, márpedig „a kényszer, hogy minden állítólagos ismeretet azzal kell igazolni, hogy bemutatjuk, min alapul, a tudomány egyetemes

⁴²⁷ In: A magyarság őstörténete. Szerk.: Ligeti Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest, (az 1943-as kiadás reprintje) 1986. 5.o.

⁴²⁸ U.o.

jellemzője”⁴²⁹... Továbbá a Gyapay-Ritoók tankönyv azon állítása, hogy „népünk őstörténetéről írott emlékeink nincsenek”, nem tekinthető igaznak, hiszen más tankönyvek is említették a 9. századi arab és bizánci forrásokat, ha krónikáinkkal kissé mostohán bántak is.

Zsirai Miklós megjegyzése adta az apropót, hogy röviden foglalkozzunk a finnugor származáselmélet, mint tudományos tétel megszületésével. Azt írja: „Szamosközy István szellemében immár három évszázadon át lázongtak a finnugor rokonság gondolata ellen. A mult dicsőségében sütkérező magyar kedélyeket egyáltalán nem elégíti ki a ’halzsíros atyafiság’ szürke prózája, s a hivatalos tanításnak csalódottan hátat fordítva ismét ki erre, ki arra próbál érzelmi szükségleteinek megfelelő kárpótlást, kielégülést találni.”⁴³⁰ Mivel e sorokat 1943-ban vetették papírra, szerzőjük szerint már az 1640-es években a finnugor elmélet volt az uralkodó. Ez ellentmond a Bertényi Ivánnál olvashatóknak, hogy a hun-magyar rokonság a 19. század közepéig általánosan elfogadott volt (amint az a későbbiekből is kitűnik, tehát nyilvánvaló ’ferdítés’). Zsirai írta azt is,⁴³¹ hogy a nyelvészek kénytelenek „Sajnovics óta idejük, erejük javát a gyermek ellenszenv megtörésére, vad őstörténeti rögeszmék kiirtására (...) elfecsérelni.” Következzék tehát egy rövid tudománytörténeti kitérő.

Mivel Bakay Kornél írása, melynek címe: *Hogyan lettünk finnugorok?*⁴³², az én tudásommal túl nem szárnyalható, öhozzá utasítok mindenkit, akit e probléma mélyebben érdekel, mint a következőkben olvasható. Csak szemeztetni kívánok írásából. Kezdjük azzal, hogy az Engel Pál által is emlegetett „szakértelem”, mely a nyelvek kutatását „egzakt tudománnyá” teszi, bizonyára elsajátítható nyelvészeti diploma megszerzése nélkül is, hiszen legkiválóbb finnugristáink sem mind rendelkeztek vele. Az első magyar finnugrista tudós Sajnovics János (1733-1785), kinek 1770-ben jelent meg *Demonstratio*-ja. A csillagász Hell Miksától vette a lapp-magyar nyelvrokonság gondolatát, 150 szót hasonlított össze, melyek közül ma legfeljebb 33-at tartanak helyesnek. Sajnovics jezsuita szerzetes, csillagász és matematika tanár volt. Gyarmathi Sámuel (1751-1830) lett következő neves hirdetője hazánkban a finn rokonságnak. Gyarmathi 1782-ben orvosi diplomát szerzett, s 1795-ben, második németországi útja során került Schlözer nézeteinek befolyása alá. Annyira, hogy négy évre rá már meg is jelent műve: *Grammatikai bizonyítása a magyar és a finn eredetű nyelvek rokonságának*. Gyarmathi nyelvtani hasonlóságokat is összeállított (névszóragozás, melléknévi közép-fok-képzés stb.), de szöveggyeztetéseinek nagy részét ma rossznak tartják. A következő ötven év semmilyen eredményt nem hozott a finnugor iskola számára, míg 1841-ben útnak nem indult az Urál környékére, Szibériába Reguly Antal (1819-1858). Ő szintén nem volt nyelvész, hanem jogot tanult. Életét és egészségét nem kímélve gyűjtötte észak népeinek kulturális emlékeit.

A finnugor nyelvtudomány diadalának kivívásában a legnagyobb érdem a német származású Hunfalvy (Hunsdorfer) Pálé (1810-1891). Hunfalvy a Késmárk melletti Hunsdorf szepesi szász faluban született, és saját bevallása szerint tizenhét éves koráig a magyar nyelv és nép számára teljesen idegen volt⁴³³. Hunfalvyt már 1850 körül is osztrák titkos ügynököknek nevezték, s ez annyira beleivódott a közvéleménybe, hogy ő maga még 1883-ban is nyíltan beszélt erről. 1851-ben Toldynak köszönhetően kinevezik az MTA könyvtárába főkönyvtárnoknak, később pedig az Akadémia „mindenható titkára” lesz. Ő is jogi és teológiai tanulmányokat folytatott, s utána kezdett foglalkozni a magyar őstörténettel. 1856-ban létesítette a *Magyar Nyelvészeti* című folyóiratot, melyben minden igyekezetét nyelvészeti érveinek bemutatására összpontosította. 1858-ban Hunfalvy hívására érkezett Magyarországra Joseph Budenz (1836-1892), aki húszéves koráig, 1856-ig magyar szót nem is hallott. 1861-től már az akadémiai könyvtár könyvtárnokaként kereste kenyerét, s 1862-ben Hunfalvy befolyására az Akadémia levelező tagjának is megválasztják. Budenz az első képzett finnugrista nyelvész, aki 1868-tól adott elő a pesti egyetem altaisztikai tanszékén. Megjegyezzük, hogy az ebben az időben megismert sumér nyelvet sokáig a magyar rokonának gondolta Budenz és hogy az ő vezetésével kezdte meg működését a világ első finnugor egyetemi tanszéke 1872-ben Pesten.

A Zsirai által emlegetett „gyermeteg ellenszenv” az alábbi, finnugor eredetünket hirdető tudósok írásaiból kiragadott néhány idézet alapján akár a magyarok megvetésének is nevezhető: A. L. Schlözer

⁴²⁹ In: Collingwood: id.m. 316.o.

⁴³⁰ Liget (szerk.): id.m. 266.o. (Zsirai Miklós tanulmányának címe: *Őstörténeti csodabogarak.*)

⁴³¹ Id.m. 10.o.

⁴³² In: Bakay Kornél (2000): 97-200.o.

⁴³³ Bakay id.m. 183.o. vagy *A finnugor őshaza nyomában*. Szerk.: ifj. Kodolányi János. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973. 37.o.

(1735-1809) eredetileg teológiát tanult Wittenbergben, 1769-től a göttingeni egyetem tanára: „A magyarok a finn népek közé tartoznak, azonban a finn népek egyike sem uralkodó nép!” „Még három nép van egyébként, amelyek részben északon élnek ugyan, de önálló államot nem alkotnak és nincs saját történelmük, ezek a finnek, a románok és a magyarok.” „A magyaroknak nincs helyük Európa fő népei között, tisztázatlan az eredetük ...és nincs joguk nemhogy Erdélyre, de Magyarországra sem.” Hiszen Magyarországot úgy tekintette, mint amelyet „még ma is (1771-ben) minden részében nagyobb rész szlávok népesítenek be.” A szlávok „a legrégebb idők óta itt éltek és sehol a történelemben a legkisebb nyomát sem találni annak, hogy bevándorlók lennének.” Erdély pedig a szászok által a németeket illeti. Schlözer Anonymus írását „egy ostoba barát örült fecsegésének” tartotta. Eduárd Rössler (?) krónikáinkról úgy vélekedik, hogy „tűzre kell őket vetni”. Anonymusról pedig így írt: „...koholt és erőszakosan ferdített, ahol a magyarokat dicsőséghez segíthette... A történetnyomozók kezéből száműzendő... Neki elviselhetetlennek látszott őseit a német krónikák leírása után rabló csordáknak képzelni, amelyek az országra rohannak...”⁴³⁴ „...a jegyző főiránya a magyarok eredetéről egy hamis nézet megállapítására megy ki, hogy ti. a magyarokat Attila népeitől származtassa... Nem utálva azon képzeletet, hogy valaha önkény és jogtalanság által jutottak birtokukhoz, átvitte jogfogalmait őseinek idejére... Most már a magyarok azon hivatásban tűnnek fel, hogy jogukat keresik: ők nem hódítanak, hanem csak visszafoglalják sajátjukat.” Mária Terézia, magyar királynő (1740-80) kifejezett kívánsága volt, hogy Sajnovics tegyen közzé minden magyar-lapp rokonságra vonatkozó adatot. Fia, II. József rendeletben tiltotta meg a magyar oknyomozó történelem tanítását. A szabadságharc leverése után, 1850. október 1-én jelent meg az Új Magyar Múzeum első száma. Ebben Hunfalvy a következőket írta: „Nemzetünk hiát nem a harci vitézség hiánya teszi, hanem teszi az, hogy a vitézségen kívül más tulajdonait nem fejtette ki úgy, s nem dolgozott annyit a tudományok a művészetek és az anyagi ország terén ... amennyit dolgoznia kellett volna.” „A magyar nemzet oly restül tanult, oly keveset dolgozott, hogy alig érdemli meg az önállást.”

Ne restelljük és vegyük tehát a fáradságot és vizsgáljuk tovább nyelvészeink és tankönyveink állításait. A tankönyveinkben uráli eredetűnek vélt szavakról Bárczi Géza Magyar szövejtő szótárában⁴³⁵ a következőket olvasom; hal: finnugor eredetű; háló és tűz: ugor eredetű; evez: talán finnugor eredetű. Eszerint egyik sem uráli eredetű! A következő, finnugor korból származó szavakat nem közölnek középiskolai történelem tankönyveink, ezért azokról később szólnunk. Az ugor korban megismertnek tételezett fogalmakról ezt írja a szótár; búza: csuvasos török nyelvből a honfoglalás előtről származik, bár a mai csuvasban nincs meg; kapa: a szláv 'kopati' átvétele; sarló: vitatott eredetű, vagy csuvasos török nyelvből, vagy ismeretlen eredetű ige származéka, vagy finnugor eredetű; istálló: középelnemet, vagy olasz szó átvétele magyar képzővel; juh: finnugor eredetű; tehén: bizonytalan, vagy árja, vagy finnugor eredetű; kecske: valamely török nyelvből származik; fék, ostor: finnugor eredetűek; kengyel: ugor és finnugor szóösszetétel; nyereg: ugor finnugor töből, kétes megfelelőekkel a zürjén, votják, cseremis, mordvin, finn, lapp nyelvekben; ló és köles: ugor ill. valószínű ugor eredetű. A tankönyveink említette, az ugor korban megismert 13 fogalom nevéből, ezen elismert nyelvészünk szerint mindössze egyetlen biztosan ugor eredetű. A török eredetű szavak esetében már csak az üsző (finnugor, népnyelvi, legkevésbé valószínű iráni eredetű), szánt (ismeretlen eredetű) és a bűn (komoly hangtani nehézségek) esetében van Bárczinak az általunk vizsgált tankönyveiktől eltérő véleménye. Az alán jövevényszavaknál megint rosszabb az arány, a 6 szóból csak kettő egyértelműen alán eredetű a szövejtő szótár szerint (vám, vásár: perzsa; kenyér: valószínű finnugor; gazdag: talán alán eredetű).

Az Engel Pál által említett nyelvészszel ellentétben egy magyar-finn szótár⁴³⁶ tanulmányozásakor nem tudtam „megfigyelni, hogy egyes magyar szavak szókezdő *h* hangjának a finnben mindig *k* hang felel meg.” 22 oldalnyi szó végigbongészése után egy kis ízelítő: hab (hullám: aalto, folyadék: kuuhu, vaahto, laine); habar (ételt kever: hämmätä); háború (sota, vaino); had (sotajoukko, armeija); hág (astua/nousta); hágó (sola); hagy (jäätä, heittä); hagyaték (jäämistö, pesä, perintö); hagyma (sipuli, laukka); hagyomány (szokás: perinne, perimätieto, perinnäistapa, traditio); haj (fejen: tukka, hiukset; hosszú hullámos: suortuvat); háj (ihra, rasva); hajadon (naimaton); hajdan (ennen, aikoinaan, muinoin,

⁴³⁴ V.ö. Götz: id.m. 358.o.

⁴³⁵ Bárczi Géza: Magyar szövejtő szótár. (második kiadás) Trezor Kiadó, Budapest, 1994. Etimológiai szótáraink közül számomra Belgrádban, ahol és amikor e sorokat írtam, csak ez volt hozzáférhető. Tudományos értékéről elég megbízható adat azon tény, hogy 53 évvel az első kiadás megjelenése után érdemesítették újra kiadásra.

⁴³⁶ Papp István – Jakab László: Magyar-finn szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.

entisaikaan); hajít (heittää/paiskata/singota); hajladozik (szélben: keinua, heilua, heilahdella, houjua); hajlék (menedék: suoja, katos, suojus, maja; otthon: koti, pesä); hajlik (taipua, notkistua); hajlít (taivuttaa, taittaa); hajnal (päivänkoitto, aamurusko, aamunsarastus); hajó (laiva, alus); hajt (järmüvet, jószágot: ajaa, ajella; vadat: ajaa liikkeelle, häytyttää); hál (yöpyä, viettää yö, nukkua); halk (hiljainen, vaima); háló (verkko, havas); hamar (äkkiä, pian, nopeasti); hamis (väärä,); hamu (tuhka, poro); hamvad (túz: hiiltyä, riutua; holttest: muuttua tomuski); háncs (niini); hang (ääni, äännähdys; zene: sävel); hangya (muurahainen, kusiainen; hangyaboly: muurahaiskeko); hant (rög: multakokkare, turve; domb: kumpu, kukkula); hány (okád: oksentaa, ylenantaa, yökätä); hányad (osa, erä); hanyag (huolimaton, hutiloiva, huoleton, välinpitämätön); hányás (oksennus, yökkäys); hanyatlik (heikentyä, heinkontua, romlik: huonontua, huonota); hanyatt (selällään, selälleen); harag (suuttumus, närkästys); harap (purra, puraista); haraszt (avar: varvikko); harc (taistelu); harcsa (monni, säkiä); harisnya (sukka); harkály (tikka); harsány (hang: raikuva, kimakka); has (vatsa, maha); hasáb (fa: halko, kalikka); hasad (haljeta, revetä, repeytyä); hasal (maata vatsallaan); hasogat (halkoa, pilkkoa); hasonló (kaltainen, näköinen, vertainen, moinen, tapainen); hasonlít (muistuttaa); hasznos (hyödyllinen, hyötyisä); hat (igeként: vaikuttaa, tehota, päteä); hát (főnév: selkä); hatalmas (mahtava, valtava, valtaisa, suunnattoman, suunnaton); határkö (rajakivi); határos (rajakkainen); határoz (dönt: päättää, ratkaista, tehdä päätös); hatás (vaikutus, teho); ható (vaikuttava); hátrahagy (nyomot: jättää); hátsó (takainen); hátul (takana, perällä, perässä, jäljessä); havazik (sataa lunta; viharosan: tuiskuttaa); havas (luminen); hattyú (joutsen); ház (talo; fából: pirtti; ritkán: tupa; otthon: koti); haza (isänmaa); házas (naimisissa); házasság (avio); házhely (tontti, talonpaikka); házikó (mökki, tupa); hazudik (valehdella); hazug (valehteleva, totuudenvastainen, valheellinen); heged (arpeutua, arvettua); hegy (vuori; csúcs: kukkula; kopár: tunturi; kisebb: mäki; erdős: vaara); hegyez (teroittaa); hely (paikka, sijainti, sijoituspaikka); helyes (oikea, sopiva, paikkansapitävä); helyett (asemesta, puolesta, edestä, sijasta).

Hogy „a szókezdő magyar *f* hang finn megfelelője minden esetben *p*” volna, azt már 13 oldal tanulmányozása kétségessé teszi. Íme néhány szó ezen oldalakról: fabrikál (mestaroida, sepitellä); fácán (fasaani); facér (yksinäinen, vapaa); facsar (pusertaa, vääntää); faggat (kysellä); fagy (pakastaa, jäätyä, paleltua; keményre: routaantua); fagyal (tyrnäpensas); fagyás (jäätyminen, paleltuminen, hyytyminen); fagyaszt (jäähdyttää); faggyú (tali, munuaisrasva); fagyos (jeges: jäinen, jäätävä, hyytävä, pakkas-, halla-); faháncs (niini); fahasáb (halko); fáj (särkeä, koskea, pakotta, olla kipeä; fog: jomottaa); faj (rotu, laji); fájás (kipu, särky; erős: tuska, väanne); fajd (teeri, metso); fájdalmas (kipeä, kivulias, tuskallinen); fájdalom (kipu, särky, pakotus); fájó (kipeä, särkevä, pakottava, arka, haikea); fájós (kipeä, särkevä, arka); fakad (fórrás: kummuta esiin, puhjeta, pursuta); fáklya (soihtu); fakó (harmahtava); fal (zabál: ahmia, ahmaista, hotkia; eszik: syödä; főnévként: seinäahne, syöppö); falánk (ahne); falaz (muurata); falka (lauma, katras, parvi); falu (kylä); fanyar (karvas, kitkerä, kirpeä); far (takapuoli, takamus, lautanen,); fārad (väsya, uupua, rasittua, vaivautua); fāradt (väsinyt, rasittunut, uupunut, raukea); farag (fát: veistää, veistellä; követ: hakata); fark (häntä, pyrstö, saparo); farkas (susi, hukka); fátyol (huntu, harso); fátum (kohtalo, sallimus); fázás (vilu); fazekas (saventalaja, ruukuntekija); fed (kattaa); fedd (nuhdella/moittia); fedél (katto, katos, laki); fegyelmez (totuttaa, pitää); fegyver (ase, miekka, taisteluase); fehér (valkoinen); fejleszt (kehittää); fejlődés (kehittyminen, kehitys); fejlődik (növekedik: kehittyä, joutua); fejsze (kirves); fejt (varrást: ratkoa, purkaa; követ: hakata, louhia); fekete (musta, tumma); fekszik (maata, olla, levätä); fekvő (makaava, lepäävä); fel (ylös); feláll (ülésből: nousta); felavat (vihkiä); félbehagy (keskeyttää, jättää kesken); felbillen, felborul (kallistua, kaatua); felbukkan (ilmaantua, tulla näkyviin); felcsatol (kiinnittää, övet: vyöttää; korcsolyát: kiinnittää, panna); felcsavar (kehiä, keriä, käämiä), feldagad (turvottua); felderítés (selvitys); felderül (idő: kirkastua, seljetä); feldíszít (koristaa, somistaa); feldob (valahova: heittää); felé (térben: kohti/kohden/vasten/vastaan); felébred (herätä, havahtua); feledés (unohdus); felel (vastata); felfedez (keksiä, löytää); felforr (kiehahtaa, kiehua); fellobban (túz: leimahtaa, hulmahtaa, loimuta, leimuta); felkiáltás (huudahdus).

Megjegyzem, nekem úgy tűnik, hogy a fenti fogalmak jelentős részét egy a finnugor ősnép kulturális színvonalán álló népnek is ismernie kellett volna, s ezért nehezen érthető, hogy miért nem érvényesül a nyelvészeti törvény...

Megvizsgálva a Zsirai Miklós által 1943-ban közölt⁴³⁷ 149 finnugor eredetű szavunkat, Bárczi Géza eredetileg 1941-ben megjelent Magyar szófejtő szótára⁴³⁸ ezekből 23-at ugor eredetűnek, 3-at jövevényszónak, 11-et bizonytalan, 4-et ismeretlen eredetűnek állít, további kettőt hangutánzó-hangfestő szónak mond, egyet pedig nem ismertet. Vagyis Zsirai Miklós szavainak 30%-át egy másik elismert nyelvészünk egykorúan is más eredetűnek tartotta. Még megdöbbentőbb képet kapunk, ha az uráli őshaza nyelvészeti paleontológiai meghatározásánál figyelembevett szavakat vizsgáljuk. Érdemes részletesen idézni, mit írt Zsiraival egyidőben Bárczi Géza ezekről; „**jegenye**: valamely szláv nyelvből, vö. pl. szerbhorvát *jagnjed* 'ugyanaz', megfelelői szlovén, cseh, tót... **fenyő**: valószínűleg finnugor eredetű, vö. cseremisiz *pinj*, a cseremisiz szó azonban teljesen elszigetelt, **rénszarvas**: az újfelnémet *renntier* 'ugyanaz' átvétele, **lazac**: valamely északi szláv nyelvből, vö. pl. cseh *losos* 'ua', megfelelői lengyel, orosz, kisorosz. **kecsege**: kétségtelenül összefügg a szerbhorvát, szlovén *kečiga* 'ua' szóval, de mind a szláv, mind a magyar szó ismeretlen eredetű lévén, nem lehet megállapítani, melyik az átdó. **tokhal**: talán valamely török nyelvből, megfeleltetése azonban vitatott: 1. toboli *tughu* 'ua', turkomán *duqy* 'viza', sór *tug* 'süger'; nem nagyon valószínű; 2. vö. pl. ujjúr *toq* 'vastag, tömött, jóllakott', megfelelői úz, kipcsak, turki, szibériai nyelvekben. **harcsa**: bizonytalan eredetű, nyilván összefügg a tót (szlovák) *hrča* 'ua' főnévvel, ám a szó a szlávban is családtalan lévén, nem állapítható meg, melyik az átdó. Finnugor egyeztetése elfogadhatatlan. **sün**: finnugor eredetű, vö. finn *süli* 'ua', cseremisiz *süly* 'ua', megfelelőik mordvinban, ?vogulban. **nyest**: bizonytalan eredetű, **cirbolya**: nem közli az eredetét, **méz**: finnugor eredetű, vö. finn *mesi* 'ua', mordvin *mjedj* 'ua', megfelelőik cseremisiz, zürjén, votják, lapp.⁴³⁹ **méh**: finnugor eredetű, vö. finn *mehiläinen* 'ua', mordvin *mjekš* 'ua', cseremisiz *müchš* 'ua', megfelelőik zürjén, votják.” Az uráli őshaza, vagyis a finnugor és szamojéd együttélés helyének meghatározásához e szavakat alapul venni tehát felettébb kétes eljárásnak tűnik fel előttünk.

Finnugor eredetű szavaink számáról is igen eltérően vélekednek nyelvészeink. Zsirai Miklós 1200 finnugor eredetű magyar szóról tud, A. Jászó Anna szerint számuk 900-1000, Bárczi Géza 1000-ról tud, míg Budenz még kb.2000-t ismert,⁴⁴⁰ B.Collinder svéd nyelvész 400, Rédei Károly 700, Hajdú 800-1000, Kiss Jenő 1992-ben 434 szóról beszélt.⁴⁴¹ Az Akadémia Nyelvtudományi Intézete által (1978-ban) kiadott A magyar szókészlet finnugor elemei című etimológiai szótárban szereplő összes szavak száma 691, de ebből maguk a szerkesztők is 194-et kétesnek tartanak, s a maradékból 129 szónak csak obi-ugor megfelelője van, s ezeket is levonva 368 szó marad ősi szókincsünk számára.⁴⁴²

Már az eddig említettek is megkérdőjelezzik nyelvészeink és történészeink azon véleményét, hogy a nyelvészet törvényei „körülbelül ugyanolyan szilárdak, mint egy természettudományi tétel”. Ez egyszerűen nem igaz. Először is, a természettudományok esetében a törvényszerűség fogalmához hozzátartozik az elvileg korlátlan megismételhetőség, ami az egyszeri és egyetlen nyelvi változások (mint általában az emberi történelem) esetében lehetetlen. További kísérletek elvégzésére sincs mód, melyekkel az elmélet helyességét ellenőrizni lehetne, vagyis a valósággal való összevetés a természettudományokhoz viszonyítva, enyhén szólva is: töredékes. A törvényszerűség a nyelvészet esetében a folyamatnak lehető hű leírása. Ekkor viszont a jóslás és ellenőrzése, mely egy természettudományos állítás igazságának legfőbb kritériuma, elvileg lehetetlen. Egy tudományos megfigyelés eredményét nem befolyásolhatja, hogy ki végzi el, (nemúgy mint azt az etimológiai vizsgálatoknál láttuk), sőt, igen fontos mozzanat, hogy mások ellenőrizzék eredményeinket. Másodszor, maguk a természettörvények sem verifikálhatók, vagyis lehetetlen bebizonyítani igazságukat, viszont

⁴³⁷ In: A magyarság eredete. Id.m. 14.o.

⁴³⁸ Második kiadása: Trezor Kiadó, Budapest, 1994.

⁴³⁹ Ezzel kapcsolatban csak érdekességképpen megjegyezzük, hogy **medve** szavunk viszont „valamely szláv nyelvből, vö. pl. ógyházi szláv *medvěď* 'ua.', szóról-szóra 'mézevő', megfelelői szlovén, cseh, tót, lengyel, orosz, kisorosz” ered, vagyis a méz hasonlóan csengett a szláv nyelvekben is.

⁴⁴⁰ Götz: id.m. 480-498.o.-in igen alapos kritikában részesíti Budenz nyelvészeti munkásságát.

⁴⁴¹ Lásd Bakay (2000): 106.o. 51. jegyzetét! Mégsem beszél senki Sajnovics, Schlözer, Budenz, Hunfalvy, vagy Zsirai „fantáziaszüleményeiről”, „tudománytalan, délibábos nyelvészkedéséről”, pedig az ő szóhasonlításuknak több mint a fele rossz. Esetükben „aggasztó társadalomlélektani jelenségről” és „gyógyítandó sérült nemzettudatról” sincs szó, mint a nyelvünk eredetét máshol kutatók esetében. „Különködő furcsaságaik” miatt nem neveztek „őstörténeti csodabogaraknak”, pedig a történettudomány évszázados eredményeit rúgták föl, anélkül, hogy a történeti forrásokat érdemben megcáfolták volna. (Az idézőjelben szereplő kifejezések finnugrista tudásainktól származnak.)

⁴⁴² V.ö. Endrey Antal: A magyarság eredete. 46-51.o.

falszifikálhatóak. Ez utóbbi azt jelenti, hogy egy természettörvény téves volta egyetlen – a törvénynek ellentmondó – kísérlettel kimutatható. A természettörvények sem 'örök igazságok', hanem a valóságot egyre pontosabban, de mindig korlátozottan tükröző modellek. A „hangváltozások kivétel nélkülségét hirdető törvény”-nyel és a nyelvrokonságot bizonyító „szinte matematikai pontosságú módszerek”-kel szemben azonban még alapvetőbb fenntartásom az, hogy a jelenségnek 'logikus és közérthető' magyarázata nincs. (Ha lenne, szerepelne legalább a főiskolások tankönyvében.) Miért következnek be a hangváltozások és miért csak a nyelvészet által állított néhány esetben? Ne feledjük: a tudomány a jelenségek megértésére törekszik, és a megfigyelt tényekből a logika segítségével építi elméleteit...⁴⁴³

Ezidáig egyedül Götz László művében találkoztam a 'hangtörvények' néven ismert jelenség magyarázatával.⁴⁴⁴ Mint tudjuk, „hangtörvények” alatt a nyelvészet a beszédhangoknak a nyelvekben bekövetkező, törvényszerűnek, szabályosnak vélt változásait érti. J.Grimm (1819) óta ezen alapult az indogermán, de a finnugor nyelvészet is. Általános meggyőződés lett, hogy csak azok a nyelvek lehetnek egymással genetikus rokonságban, amelyek szavaiban a hangtörvényekben lefektetett hangváltozások szabályosan megtalálhatók. Ennek lett következménye, hogy két nyelv azonos jelentésű szavainak hangalakjukban egyenesen nem is szabad megegyeznie ahhoz, hogy rokoníthatók legyenek. - Megjegyezzük, hogy ezen elvárásnak megfigyelésünk szerint a finnugor nyelvészet sem tesz eleget. A szófejtő szótár etimológiáit tanulmányozva az a benyomásunk, hogy nyelvészeink igen sok esetben rokon hangzású szavakat rokonítanak egymással. - J.Grimm aprólékos gonddal összegyűjtötte a német nyelvjárások párhuzamos jelentésű szavait és észrevette, hogy a német, valamint a többi germán dialektusok között egy általánosnak mondható fokozatos hangváltozás figyelhető meg: a régebbi zöngés mássalhangzók az idők folyamán zöngétlenné váltak vagy elhalkultak. Ebből kiindulva állította fel a hangtörvényeket. Két időbeli hangeltolódást különböztetett meg: 1, germánt, amely kb. a Kr.e.1 évezredben a germán (gót) artikuláció elkülönülését jelenti a többi indogermán nyelvhez képest; 2, a felnémetet, amely Kr.u. 500 és 800 közt lépett volna fel, és a felnémetet a többi germán nyelvtől elválasztó hangkülönbségeket jelezné. Eszerint három nyelvi fokozatot különített el:

I, indogermán alapfokozat

II, germán (gót) fokozat, az első hangeltolódás után

III, felnémet hangfokozat, a második hangeltolódás után.

Grimm csak a B, D és G hangokat és ezek rokon képzésű variánsait vette figyelembe.

I.indogermán	B	P	PH,F	D	T	TH,S	G	K	H,CH
II.germán	P	PH,F	B	T	TH,S	D	K	H,CH	G
III.felnémet	PH,F	B	P	TH,S	D	T	H,CH	G	K

A nyelvészek a későbbiekben (Götz László kiterjedt kutatásai szerint) meg sem kísérelték megmagyarázni e hangváltozások okait. Senki sem tette föl azt az alapvető kérdést, hogy mi készíti a legkülönbözőbb nyelveket évezredek keresztül Írországtól Indiáig, ellenállhatatlan erővel e sematikus hangváltozások keresztülvitelére. Mert hát mi is a nyelv? Emberektől független lény, vagy az emberek által, tudatosan alkotott hangrendszer, amely az egymás közötti érintkezések megkönnyítésére szolgál? Kétségtelenül ez utóbbi, tehát semmiféle okkult, tudatunktól független törvényei nem lehetnek. Ilyesmit feltételezni olyan, mint abban hinni, hogy egy éppen megkezdett kompozíció önállóvá válik és a zeneszerzőtől függetlenül magamagát írja meg. Az indogermanista nyelvészek bizonyításait elemezve Götz László arra a megállapításra jut, hogy egyidejűleg, egymás mellett, ugyanazon nyelveken belül jelentkező G, K, H(CH) hangvariációkat figyelhetünk meg jelentésbelileg (szemantikailag) igen közeli rokonságban álló szavaknál. Ez megmagyarázza a hangtörvények látszólagos érvényességét: nem kellett mást tennie a kutatóknak, mint a megfelelő hangalakú szavakat kikeresni a szinte minden nyelvben található számos variáció közül, egymás mellé helyezni ezeket, az összes többi rokon hangalakú és jelentésű szót pedig elhallgatni. Maga a jelenség pedig könnyen érthető: a rokon artikulációjú mássalhangzók variálásával a nyelvek új, hasonló hangzású szavakat képeznek a rokon fogalmak

⁴⁴³ A természettudományok módszerének megismeréséhez ajánljuk Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. Bevezetését a 13-36. oldalakon. A még alaposabban tájékozódni kívánóknak való Karl Popper: A tudományos kutatás logikája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1997.

⁴⁴⁴ Götz László: Keleten kél a nap. (Kultúránk a történelmi ősidőkből.) Püski, Budapest. 1994. 56-204.o., 407-470.o., 549-565.o., 845-890.o., 963-983.o.

megkülönböztetésére. A példák részletezésétől eltekintünk, ezeket bárki megtalálja Götz László könyvének fentebb idézett oldalain.

Megemlítjük még, hogy a Grimm által említett 2. hangeltolódással további nehézségek vannak. Egy gót szótár rövid átlapozása elegendő arra, hogy megállapíthassuk, rengeteg német szó ma sem hangzik másként, mint a gótoknál (pl. eső, fű, virág, hoz, kakas, térd stb.), vagyis nem követik a hangeltolódást. Ami sokkal súlyosabban esik latba, hogy a felnémet nyelvemlékekből megállapíthatóan, ezek az emberek a B-P, D-T és a G-K hangok között egyáltalán nem tettek különbséget. Ez az állapot egész a 19. századig tartott, de a délnémet hivatalok névlistáiban még ekkor is csak egy-egy közös rovat volt a B és P, valamint a D és T kezdőbetűs nevek számára. A felnémeteknél nemcsak arról van szó, hogy az artikuláció hanyag, nekik egyszerűen nincs fülük a zöngés és zöngétlen kiejtés megkülönböztetésére. A Grimm-törvények pedig éppen ezen mássalhangzók változásaira épülnek...

A hangtörvényeknek nem megfelelő tömeges kivételek csökkentésére került bevezetésre a hangutánzó, hangfestő szavak posztulátuma. Mint volt már róla szó, e szavakra nem alkalmazhatjuk a hangtörvényeket, mert ezek minden nyelvben külön-külön alakultak ki, és egyezésük csak a természeti jelenségek egyezését mutatja Japántól Rómáig. Csakhogy ekkor újabb alapvető elvi probléma vetődik fel. Ezek a szavak a nyelvek legősibb, legrimitívebb szakaszában alakultak ki, amikor az ember még a természet zörejeit figyelve, utánozva alakította ki beszédhangjainak artikulációját. Ezek a szavak tehát a nyelvek legősibb alaprétegéhez tartoznak, s mint ilyenek, mindennemű nyelvhasználatnál alapvetőek. Minden jel arra vall, hogy alapszavaink túlnyomó többsége így keletkezett, csak az esetek nagy részében az eredeti hangutánzó jelleg ma már nem ismerhető fel. További gondot jelent, hogy semmiféle tudományosan megalapozott módszerünk nincs a hangutánzó szavak biztos felismerésére, de arra sincs lehetőségünk, hogy egy szó hangutánzó eredetét megbízható módon kizárhassuk. Tehát vagy feladunk mindennemű nyelvhasználatot, hisz szavaink legnagyobb része végső fokon hangutánzó eredetű és mint ilyen, alkalmatlan nyelvrokonítási és nyelvtörténeti vizsgálatokra, vagy pedig a többi, még ma is felismerhető hangutánzó szót sem zárjuk ki eleve az esetleges nyelvi kapcsolatok kutatásából.

Ami azt a kijelentést illeti, hogy két nyelv szavainak hangalaki és jelentésbeli egybeesése a „véletlenül” magyarázható, számoljunk bátran utána. Ha csak 30 beszédhangot tételezünk – pedig jóval több van – akkor egy három hangból álló tőszó variációs képlete $30^3 = 27.000$. (Ennyi három hangból álló szó lehetséges.) Ha a kimondhatóságot is figyelembe véve minden szóban egy vagy két magánhangzóval számolunk, a szavak száma 18.000. Ha csak az „aba” és „bab” típusú sorozatot vesszük, ezek száma 6000, de ehhez jó néhányat hozzá kell még számítanunk a többi típusból (pl. ért, int, önt stb.), így legalább 9000 normálisan kiejthető szóval számolhatunk. Ez azt jelenti, hogy egy három hangból álló tőszó hangalaki és jelentésbeli egyezésének valószínűsége két nyelvben $1/9000$. Négy szótagú szavaknál ez a valószínűség $1/300.000$ körül van. A valószínűségszámítás matematikai törvényei szerint ezen egybeesések igen ritkák, három vagy több nyelv esetében gyakorlatilag elő sem fordulhatnak. Vagyis a véletlenre való hivatkozás nem nevezhető tudományos érvelésnek, amikor százszámra találhatók ilyen egyezések két, pláne több nem 'rokon' nyelvénél.

Továbbá a hangtörvények felettébb hiányosak, mert csak a hangok egy részét vesszük figyelembe, más, gyakori és fontos fonetikai jelenségeket nem.

Ha mégis ezen hangtörvényes nyelvészeti módszert fogadjuk el, – bár az amszterdami egyetem nyelvész professzora, Marácz László⁴⁴⁵ és Götz László is állítja, hogy az indogermanisztika már feladta a hangtörvényekkel való nyelvészkedést – akkor is maradnak további ellenvetéseink. Először is leszögezhetjük, hogy az uráli, finnugor, ugor nyelvekről egyáltalán nem léteznek írott források, így azok létezése is pusztán föltevés. A szabályos hangfejlődés módszerét alkalmazó nyelvészet pedig mindig a legkorábban adatolható nyelvemlékek hangalakjából indul ki, ezzel szemben a finnugrisztika a sokszáz évvel később lejegyzett finnugor nyelvek szavait tartja mérvadóknak. Mint tudjuk, első szavainkat Bíborbanszületett Konstantin jegyezte fel (a törzsneveket) a 940-es években, míg az észti nyelv első szörványemlékei a 13. századból valók, a finn nyelv emlékei pedig a 16. századba nyúlnak. A finn irodalom az 1548-as bibliafordítással kezdődik, mi több igazi fellendülése, a Kalevala első kiadása, 1836-ban történt. A többi kisebb finnugor nyelv első emlékei a 18-19. századból valók, ráadásul azok sokat változhattak is még. Ugyanis mikor Munkácsi Bernát a voguloknál járt 1883-89-ben, a 45 évvel korábbi Reguly-féle szójegyzéknek nem sok hasznát látta, mert a szavak kiejtése egészen megváltozott

⁴⁴⁵ Marácz László: A finnugor elmélet tarthatatlansága nyelvészeti szempontból. Turán 28.(1998)/5. 11-28. Én a tanulmányt az interneten olvastam. (http://www.kitalaltkozepkor.hu/maracz_finnugor.html)

az eltelt idő alatt, és a világteremtési mondát is egészen máshogy hallotta, mint Reguly.⁴⁴⁶ Ezzel szemben a legalább hatszáz éve elszakadt baskíriai magyarokkal Julianus barát kiválóan megértette magát 1236-ban.

Érthetetlen számomra (is), hogy a szavak eredeti alakjának meghatározásánál soha nem a magyar szavak alakjából indulnak ki nyelvészeink. Nem veszik ezáltal tekintetbe a magyarság és a legtöbb finnugor nép közötti hatalmas népességbeli és kultúrkülönbséget, ami a szókölcönzés irányát mégiscsak befolyásolhatta volna. A 24 milliós finnugor népességből 15 millió magyar, 5 millió finn. Míg a vogulok és osztjakok a 19. században is vadász-halász életmódot folytattak, írástudatlanok voltak, istenfogalmuk sem alakult ki és a fémeket sem ismerték, addig honfoglaláskori ötvösművészetünk maig bámulatra méltó. A finnugor nyelvtudomány eleve feltételezi, hogy mindazok a finn és magyar szavak, melyek a többi finnugor nyelvben nem találhatók meg, kölcsönszavak. A szavak ősi alakjának rekonstrukciójánál a halász-vadász népek szavait veszik kiindulópontnak. Legközelebbi rokonnyelveink, a 3200 ember által beszélt vogul, mely négy, szinte az érthetlenségig eltérő dialektusra oszlik és a 14.000 osztják által beszélt manysi, 13 szubdialektusával, többet nyom a latban, mint a 15 milliós magyar. Hogy jobban megértjük, miről van szó, képzeljük el, hogy a többszáz millió ember által beszélt indogermán nyelveket az albánból, a cigányból vagy az afgánból származtatnánk. Mert igaz ugyan, hogy a szanszkrit, óperzsa, ógörög és egyéb ősi nyelvemlékek jóval régebbiek, s e népek kultúrái is – már kétezer évvel ezelőtt – magasan a 19. századi cigányok, afgánok művelődési szintje fölött álltak, de ez utóbbiak – éppen elmaradottságuk és csekély számuk következtében - a legősibb szóalakokat őrizték meg.

A finnugor nyelvek igen távol állnak egymástól, közöttük kölcsönös érthetőségről még a szűkebb értelemben vett kisebb nyelvcsoporthoz sem beszélhetünk. Egyedül a finn és az észti nyelv, melyeknek mind nyelvtana, mind a szókinca kifejezetten hasonlít egymásra.⁴⁴⁷ (A finnugor elmélet aluldeterminált.) Nem lehet olyan lexikai párhuzamokat elkülöníteni, amelyek csak a finnugor nyelvekre érvényesek és más eurázsiai nyelvekre, mint például az altáji nyelvekre nem.⁴⁴⁸ Ugyanez igaz a „perdöntő jelentőségű” nyelvtani jelenségekre is. Hajdú Péter és Domokos Péter 20 nyelvtani (hangtani, alaktani, mondattani) jelenség előfordulását foglalták táblázatba könyvük⁴⁴⁹ 127-128. oldalán. Ebből kiderül, hogy az általuk vizsgált jelenségek közül egyetlen sincs meg az összes uráli (szamojéd, obi-ugor, magyar, permi, mordvin, cseremiszi, finn, lapp) nyelvben. Az egyes nyelvtani jelenségek más-más nyelvekben közösek.

A táblázatban közöltekhez járul további különbségként, hogy a finnugor hangkészletből hiányoznak a következő magyar fonémák: á, é, cs, gy, í, ly, ny, ó, ő, sz, ty, ú, ű, zs tehát összesen 14 hang, és ezekben a finnugor nyelvekben nincs igekötő és határozott névelőt sem használnak.⁴⁵⁰ Endrey Antal⁴⁵¹ idézi is a finnugrista nyelvész Bárczi Gézákat: „A finnugor nyelvek közt mai állapotukban fennálló rokonság első pillanatra nem szembeütő. Minden bizonnyal meg sem közelíti a latin vagy germán csoport különböző tagjai közti hasonlóságot ... legjobban ahhoz a rokonsághoz hasonlítanánk, mely az indo-európai nyelvcsalád különböző csoportjai, pl. a germán és a szláv csoport közt fennáll.” és Budenz első számú tanítványát, Szinnyei Józsefet: „A finnugor nyelvcsalád tagjai (főnyelvei) kb. úgy viszonylanak egymáshoz, mint az indogermán nyelvcsaládok.” Másszóval: a **nyelvrokonság olyan távoli fokán álló nyelveket, melyeket az indogermán nyelvészek külön nyelvcsaládba osztottak volna, a finnugristák egy nyelvcsaládba tettek.** Összehasonlításként megjegyezzük, hogy a török nyelvek – a csuvas kivételével – még ma is alig különböznek egymástól, úgyszólván minden török meg tudja értetni magát a többivel. A szláv népek, bár 1500 éve rajzottak szét, mégis többé-kevésbé tolmács nélkül is tudnak kommunikálni egymással.⁴⁵²

⁴⁴⁶ V.ö. Kandra Kabos: Magyar Mitológia. 1897. (reprintje is megjelent az ezredforduló körül) 30.o. Idézi: Götz id.m. 330.o.

⁴⁴⁷ V.ö.: http://hu.wikipedia.org/wiki/A_finnugorokra_vonatkoz%C3%9C_elm%C3%A9letek_kritik%C3%A1ja

⁴⁴⁸ Maráczi: id.m.

⁴⁴⁹ Ók: Uráli nyelvrokonság. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.

⁴⁵⁰ Björn Collindert idézi Badiny Jós Ferenc: Igaz történetünk vezérfonala Árpádig. Orient Press, Budapest, 1996. 350.o.

⁴⁵¹ Endrey Antal: A magyarság eredete. Magyar Intézet, Melbourne, é.n. (első kiadás 1982.) 49.o.

⁴⁵² Belgrádban hallottam egy szlovák diplomatától, hogy három hét tanulás után „anyanyelvi szinten” beszélhet szerbül.

A finnugor nyelvészet keretei között logikusnak tartjuk Götz László következtetését: „Nyelvünk fejlettsége, szinte nyelvjárások nélküli homogenitása, nyelvemlékeink legelső jelentkezése, a magyar etnikumnak a finnugor népek közötti számbeli dominanciája és kulturális elsőbbsége kényszerítően arra vallanak, hogy nyelvünknek és az előmagyar ősetnikumnak meghatározó szerepe volt a ma finnugornak nevezett nyelvek keletkezési folyamatában, és az uráli-finnugor népek kulturális fejlődésében is.”⁴⁵³

Lépjünk tovább és vizsgáljuk meg azt a feltevést, hogy „ha a nyelvek rokon volta azt jelenti, hogy ősi előzményükül ki kell következtetnünk egy közös nyelvi alapot, egy ún. alapnyelvet, akkor következtetéseinkben tovább lépve föl kell tennünk egy olyan népet is, amely az alapnyelvet beszélte.”⁴⁵⁴ Ezen sorok első megjelenése előtt négy évvel közölte N.S. Trubetzkoy értekezését, melyben kifejtette az areális nyelvek, nyelvi szövetségek tételét.⁴⁵⁵ Eszerint az indogermán nyelvek hasonlóságának magyarázatához egyáltalán nem szükséges egy közös ősnyelv feltételezése. Éppúgy kialakulhattak azok egyes földrajzi térségek különböző, de egymással szoros kapcsolatban álló szomszédos nyelvei között is. 1939 óta tehát módszertanilag megengedhetetlen eleve a közös ősnyelv feltételezéséből kiindulni.

Ami a második következtetést illeti, t.i. az ősnép „föltevést”, ez még problematikusabb. Mint emlékszünk rá, paleolitikus-mezolitikus fokon, vagyis **halász-vadász életmód mellett a népsűrűség tartósan 0,01-0,09 fő/km²**.⁴⁵⁶ A közelmúlt elmaradott népcsoportjainak néprajzi vizsgálatai bebizonyították, hogy ez a rendkívül alacsony népsűrűség mindenütt kérlelhetetlenül fennáll, mivel egy adott terület vad- és halállománya, illetve ehető bogycsoportok nagyobb számú ember megélhetésére nem elégségesek. A népesség száma tehát halász-vadász fokon állandó marad, a népfelesleg, ha van, elvándorlásra kényszerül. (Ilyen népsűrűség mellett a mai Magyarország lakossága maximum 6500-8400 főt tenne ki.) Ilyen körülmények között közös nyelvet beszélő ősnép, mely ráadásul népeket bocsát ki magából, elképzelhetetlen. Mellesleg a régészeti leletek is egyenletes eloszlásban maradtak ránk ezen korokból a feltételezett ősnépi csoportok helyett.⁴⁵⁷

A finnugor népek 18 főnyelvében ezért találhatunk⁴⁵⁸ 65 dialektust, további 52 szubdialektust. Bár a hantik és manysik egy népnek tartják magukat, a különböző folyók mentén, egymástól elszigetelten élő manysik sem értik egymás nyelvét. A finnugor népek legtöbbször ma is ott él, ahol évezredekkel ezelőtt. A mai finnugor területeken nagyobb népmozgás Kr.e. 3-2000 óta nem volt, ezt a régészeti leletek stagnálása mutatja, s lélekszámuk sem igen változhatott.⁴⁵⁹ A feltételezett areális nyelvi közösség kialakulása csak termelő életmód mellett képzelhető el, amikor a népsűrűség megszázaszorozódhat, vagyis 7-9 fő/km²-re nőhet.

A közös finnugor, ugor ősnép hipotézisének ellentmond az antropológia (embertan) megállapítása.⁴⁶⁰ A 20. század elején a vércsoportok megoszlását vizsgálták, melyek egyes fajtáknál állandóak, és az öröklődés következtében egy adott embercsoportra hosszú ideig jellemzők maradnak. Sokat mond az a tény, hogy a Kárpát-medencében Árpád népének honfoglalása előtt a B és az AB vércsoport gyakorisága többszöröse a nyugat-európainak. Ez azt jelenti, hogy már a honfoglalás előtt itt élt népek ázsiai eredetűek voltak, és Árpád magyarjainál ugyanez a belső-ázsiai eredetre utaló vércsoport mutatható ki. Ezt követte a genetikai jelzőgének (ún. klasszikus markerek) vizsgálata, amit a nyolcvanas évek közepén a japán Matsumoto professzor dolgozott ki. Dr. Hideo Matsumoto, az Osakai Orvos Intézet igazgatója, 9000 magyar vérminta kiértékelésével arra az eredményre jutott, hogy az immunglobulinok markergénjei a magyarság ázsiai eredetére utalnak, és teljesen eltérők az uráli és finnugor népekétől. A magyar vérmintákban a 'caucasoid'-nak nevezett Gmfb1b3 halotyp markergének a 'dél-mongoloid' jellegű Gmab3st génekkal vannak keverve. A 'dél-mongoloid' gének a finn és uráli

⁴⁵³ In: Götz id.m. 479.o.

⁴⁵⁴ Zsirai Miklós: A magyarság eredete. In: Ligeti Lajos (szerk.): A magyarság őstörténete. Akadémiai, Bp., 1986. (az 1943-as reprintje) 24.o.

⁴⁵⁵ V.ö. A magyar nyelv könyve. 22.o., vagy Götz: id.m. 71., 94-96.o.

⁴⁵⁶ In: Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza. Gondolat, Budapest, 1975. 32. o., Götz: id.m. 815-817.o.

⁴⁵⁷ V.ö. László Gyula: Őstörténetünk. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.

⁴⁵⁸ Ha jól számoltam Nanovfszky: id.m. alapján.

⁴⁵⁹ V.ö. László Gyula: Vértesszőlőstől Pusztaszerig. Gondolat, Budapest. 1974. 229.o.

⁴⁶⁰ V.ö. Élet és Tudomány 2001. szeptember 21. (38. szám) Dr. Béres Judit: Népelegünk genetikai rokonsága.; Badiny: Igaz történetünk... 18.o., 304-305.o., 348-349.o.; Békés Megyei Napló 2001. december 8. riportja Köteles Lajossal; Népszabadság 2003. szeptember 25. Daniss Győző: Másként vagyunk finnugorok? Pusztay János nyelvünk több tízezer éves mélységeit kutatja. (http://www.nytud.hu/publ/Pusztay_NOL.html)

népeknél teljesen hiányoznak. Az uráli népeknek ('legközelebbi nyelvrokaink', a vogulok és osztjákoknak is) az észak-mongolid gén a meghatározója, ami viszont szinte teljesen hiányzik a magyarság véralkatából. A 90-es évektől a mitokondriális DNS és az y kromoszóma polimorfizmusának párhuzamos vizsgálata váltotta fel a markergének vizsgálatát. Finn-magyar kormányközi együttműködés keretében tizenhat ma élő eurázsiai etnikai csoportban folytattak kutatásokat 1994-1997 között. Csak Dr. Béres Judit összegző megállapítását idézzük: „A klasszikus genetikai markerek, valamint az anyai öröklődésű mitokondriális-DNS és az apai öröklődésű y kromoszóma-polimorfizmus összehasonlító vizsgálatok alapján kimondhatjuk, hogy mi magyarok a finnekkel együtt az indoeurópai nyelvcsaládba tartozó népekkel vagyunk közeli rokonságban, de egymással nem. Az eddigi vizsgálatok azt mutatják, hogy a magyarok bejöveteleivel alig változott a térség génállománya.”

Az embertan meghatározása szerint a vogulok, osztjákok, szamojédok az ún. uráli típusba tartoznak, amely mongoloid, paleoszibirid és őseuropid csoportok keveredéséből alakult ki, de a mongoloid-paleoszibirid elemek dominanciájával, azaz sokkal közelebb áll a mongoloidokhoz, mint az europidokhoz.⁴⁶¹ Legközelebbi nyelvrokaink (az obi-ugornak nevezett vogulok, osztjákok) tehát erősen mongoloidok, ami sem a magyar, sem más finnugor népekre nem jellemző. Ez a közös biológiai leszármazást, a finnugor és ugor ősnép létezését eleve kizárja, vagy fel kellene tennünk, hogy a finnugor népek 99,8%-ának alapvető embertani jegyei megváltoztak. Sokan nem is tartják az említett (vogul, osztják, szamojéd) népeket finnugornak. Paleoszibirid népségnek tartják őket, akik csak a finnugor népek szomszédsága következtében vették át ezektől mai finnugor nyelvüket, s az átadó a magyar lehetett.⁴⁶²

A nyelvészeti paleontológia segítségével megállapított, „egymásnak homlokegyenest ellentmondó őshaza-elméletek”⁴⁶³-re még két megjegyzés erejéig visszatérnék. A régész László Gyula megállapítása szerint: „Olyan terület, melyet a nyelvtudomány [és tankönyveink] az uráli finnugor korra feltesz, nem volt.”⁴⁶⁴ Ugyanis a szovjet régészet egyértelmű megállapítása szerint: az **uráli nyelvesség korában a Volga nyugat-keleti irányú folyása vonalától (kb. az É.sz. 55-56°-tól) északra sem Kelet-Európában sem Nyugat-Ázsiában nem éltek emberek.**⁴⁶⁵ Másodsor: Pusztay Jánostól (is) tudjuk⁴⁶⁶, hogy „néhány esztendeje régészek olyan leletekre bukkantak, amelyek azt bizonyítják, hogy a mai finnek, észtek, vótok, lívek, vepszék, karjalaiak elődei már nyolc-tízezer éve a mai Finnország, illetőleg a Baltikum területén éltek, és azóta folyamatosan ott élnek.” Ezen régészeti és az említett genetikai kutatások óta a finnek átírták tankönyveiket...

Historiográfiai vázlat

Zsirai Miklós⁴⁶⁷ kijelentése: „ma is bátran vallhatjuk, hogy a nyelvtudomány többet bizonyít, mint a krónikák”, az előző előadás után, a finnugor nyelvtudománnyal számot vetve számomra nem fogadható el. Az írott források teljes mellőzése helyett azok gondos áttanulmányozásának módját választanánk, minthogy már 2500 éve figyelmeztetett az írott források, néphagyományok tiszteletére Thuküidés: „*Ha valaki azon az alapon, hogy Mykénai kicsiny volt, vagy hogy az akkori városkák közül egyik-másik most jelentéktelennek látszik, nem akarná elhinni, hogy az a hadjárat [Agamemnóné] olyan*

⁴⁶¹ Götz id.m. 320.o. Paleoeuropidok a lappok, s ezen vonások máig felismerhetők a lengyel és ukrán nép egy részénél.

⁴⁶² V.ö. Endrey id.m. 52.o., Götz id.m. 329.o. ill. 405.o., Bakay (1997): 43.o. és László Gyula: Régészeti tanulmányok. Magvető Kiadó, Budapest. 1977. 68.o.

⁴⁶³ Egy további példa: A finnugor őshaza nyomában 175-189. oldalán olvasható Jankó János (1868-1902) kiváló tanulmánya, melyben az obi-ugorok lakhelyét az Urál európai oldalán rögzíti, az északi szélesség 55. fokától délre. Mindezt a halnevek analízise bizonyítja, szigorúan nyelvészeti paleontológiai alapon. E mű 309-310. oldalán közli Gombocz Zoltán (1877-1935) 'cáfolatát', de a felhozott ellenvetéseket Jankó tanulmánya már eredetileg megválaszolta, tehát művét nem tekinthetjük Gombocz által megcáfoltnak.

⁴⁶⁴ László Gyula: Östörténetünk. Gondolat Kiadó, Budapest. 1978. 34.o.

⁴⁶⁵ László Gyula: : Az uráli őshaza kutatásáról (1964!.. Archeológiai Értesítőben) idézi Götz: id.m. 311.o.

⁴⁶⁶ Id.cikkből.

⁴⁶⁷ In: Ligeti (szer.): id.m. 396.o.

*nagyszabású lett volna, mint amilyenek a költők elmondják, és amilyenek a hagyomány tartja, (akkor az illető) nem pontos megfigyelésre vezető nyomon indulna el. Mert ha a lakedaimóniak városa rombadőlné, és csak a szentélyek és a házak alapfalai maradnának fent belőle, azt hiszem, sok idő elteltével nagy hitetlenség támadna hatalmuk iránt a későbbi nemzedékekben hírükhöz képest, bár a Peloponnészosz kétötöd része az övék, és az egész félszigetnek, sőt azon kívül is sok szövetségesnek ők a vezetői ...*⁴⁶⁸

Mielőtt a források részletesebb megvizsgálásához fognánk, röviden áttekintjük a magyar történetírás hagyományait, ismertetjük nemzetünk néhai történészeinek véleményét népünk eredetét illetően, mire jutottak eleink a források elemzése közben.⁴⁶⁹ Nem pusztán tekintélyekként idézzük őket, de munkásságuk elismeréseként és kegyeletből is, mivel nevüket egy mai átlag középiskolás már nem ismeri. Követendő példának tartom, ahogy az angolok Edward Gibbon eredetileg 1783-ban megjelent munkáját (*The decline and fall of the roman empire*) megbecsülik. 2006-ban Belgrádban olcsó papírra nyomva megvehettem egy rövidített kiadást (1056 oldalast) mindössze 1500 forint értékben (amikor a középiskolai történelem atlasz ára Ft volt). Ha egy korabeli magyar történész, például Pray György munkáját kívánnánk beszerezni, ez szinte a lehetetlenségbe ütköző feladat lenne.

A középkor történetírása többnyire négy műfajt alkalmazott. Az évkönyveket (annales) szerzetesek írták a kolostorokban, az évek sorrendjében egy-egy fontos eseményt röviden lejegyezve, rendszerint megszerkesztetlenül, minden összefüggés nélkül. Több német kolostor évkönyve tartalmaz öseinkről szóló híradásokat. A magyarországi évkönyvek közül csak a Pozsonyi Évkönyv maradt ránk, melyet talán a pannonhalmi bencés monostorban kezdtek vezetni, és 997-1203 közötti eseményeket őrzött meg. Az események időrendjéhez igazodott a krónika is, melynek immár egyetlen szerzője az ismert világ történetének bemutatására vállalkozott, bár érthetően saját korának eseményeit állította a középpontba. A krónikák megkomponált művek, bár többnyire még kolostorokban készültek ezek is. A jellemző középkori magyar történeti műfajok a geszta és a legenda. A geszta egy nép történetét foglalja össze. Szépen szerkesztett, összefüggő előadásának középpontjában általában a nép megtérésének eseményei állnak, de tartalmazzák az illető nép őshazájának leírását, eredetének és pogánykori történetének elbeszélését is. A szerző mindig figyelembe veszi a földrajzi környezetet, a leszármazási viszonyokat, az oksági kapcsolatokat. A legendák a szentek életét és csodáit örökítették meg, nyilvánvalóan egyházi célokat is szem előtt tartva.⁴⁷⁰

Fennmaradt krónikáink közül időrendi sorrendben az első (talán **1200** körül keletkezett) P.mester, közismertebben **Anonymus** műve: *A magyarok cselekedeteiről*.⁴⁷¹ A *Gesta Hungarorum* 1610 és 1636 között kerülhetett a bécsi Udvari Könyvtárba, és 1746-ban jelent meg nyomtatásban először.⁴⁷² Ezt megelőző rejtett hollétéről semmit sem tudunk. A honfoglalás eseményeit adja elő a legrészletesebben az általunk ismert krónikák közül. A magyarokat Jáfet és fia, Magóg ivadékainak tartja, s innen eredezteti a magyar nevet is. Álmost Atilla leszármazottjának ismeri, a magyarokat a szkítákkal azonosította, olyannyira, hogy művét Szkítia leírásával kezdi.

IV. László udvari papja volt **Kézai Simon**, aki **1283** körül írhatta művét. Gesztája egy középkori másolatban sokáig megvolt, ám a 18. század végén eltűnt. Szerencsére a 18. század elején lemásolták szorgalmas kezek, így a Hevenesi-gyűjtemény őrzi számunkra, mint az 1782-es bécsi kiadás is, ami ezen másolaton alapult. Kézai mester története a hunokkal kezdődik, akik viszont szkíta szokásokkal élnek. A hunok maradékának tartja a székelyeket, akik Attila halála után itt maradtak. Visszatérésként emlékezik meg Árpád bejövételéről, és a hunokat azonosította a magyarokkal.

1358-ban kezdte el írni szerzője, akit sokan **Kálti Márk**kal azonosítanak, azt a krónikát, melynek szövegéről többféle másolat is fennmaradt. 1374-1376 között Nagy Lajos díszes kódexként lemásoltatta, gyönyörű miniatúrákkal díszítette, így kapta a **Képes Krónika** nevet. Az eredetiről másolták le 1431-ben, 1462-ben és a 15-16. század fordulóján azokat a példányokat, melyek ugyanannál a szónál végződnek (az 1330-as évekbeli havasalföldi hadjárat leírásánál egy mondat közepén érnek véget), míg

⁴⁶⁸ In: Görög történeti chrestomatia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1976. 90.o.

⁴⁶⁹ A következő műveket kindulópontnak véve: Gunst Péter: *A magyar történetírás története*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1995.; Zsoldos Attila: *Az Árpádok és alattvalóik*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997.; Szabados György cikke: *A krónikáktól a gesztáig*. Az interneten: <http://www.itk.mta.hu/1998-56/szabados.htm> címen.

⁴⁷⁰ V.ö.: Zsoldos Attila: id.m. 10-15.o. illetve Gunst Péter: id.m. 1-9.o.

⁴⁷¹ Pais Dezső fordításában megjelent In: *A magyar középkor irodalma*. (Magyar remekírók sorozat) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1984. 9-64.o.

⁴⁷² V.ö. Csapodi Csaba: *Az Anonymus-kérdés története*. Magvető, Budapest, 1978.

egy 1467-ben keletkezett másolatát valaki 1342-ig folytatta. Egy másik változat az első nyomtatott könyv formájában, Budai Krónika néven terjedt el. Ezt 1473-ban nyomták ki Hess András műhelyében Budán, és ügyes kompilációval 1468-ig tárgyalta az eseményeket. Ám nem szorította ki a kéziratok másolatokat. 1479-ből származik a Dubnici Krónika néven ismert, már papírra és nem pergamenre írt változat. Ez azért érdekes, mert Mátyás életében keletkezve, még életében kritizál egy éppen hatalmon lévő uralkodót, elsőként a magyar történetírásban. A 15. századból fennmaradt többféle kódex, egyazon geszta többféle variációja és ezekből újabbak szerkesztése arra vall, hogy ekkor már szélesebb körben volt érdeklődés a történelem iránt. Ezen megmaradt szöveg-változatok alapján rekonstruálják történéseink, irodalomtudósaink középkori geszta-irodalmunk ránk nem maradt példányait, az elveszett láncszemeket, melyeket egységes formába öntve a Képes Krónika őrzött meg. Kálti Márk krónikakompozíciója ugyanis többféleképpen is megemlíti eseményeket, melyek egymást kizárják, és arra utalnak, amit a szerző maga is mond: „ezt a krónikát ... különféle régi krónikákból szedegtettem össze, átvéve helyes megállapításait és teljesen megcáfolva tévedéseiket.” Mármint fontos és érdekes kérdés, hogy mit tartalmazhattak e korábbi geszták.

A magyarok eredetéről Kálti Márktól is Hunor és Magor történetét halljuk, akik Szkítia földjéről kijöve kétszer foglalták el Pannóniát (373-ban és 677-ben). A hunokat és magyarokat azonos népek tekinti.

Még egy krónikánk maradt a középkorból, a kalandos sorsú **Tárik-i Üngürüsz**. Szülejmán szultán tolmácsa, **Mahmud Terdzsüman** bukkant rá egy latinul írt magyar krónikára 1543-ban, Székesfehérvár elfoglalásakor, amikor a levéltár is török kézre került. Annyira felkeltette a tolmács érdeklődését, hogy a könyvet lefordította törökre és a szultánnak ajánlotta. Hogy valóban csak egy könyv alapján írta volna művét, az nem valószínű, mivel hol egyes számban, hol többes számban beszél az elbeszélőről, krónikásról, ami több forrás felhasználására utal. Erre vall továbbá, hogy elbeszélésébe szőtt olyan epizódokat (Iszkender története, Róma, Marseille, Bécs alapítása), melyek (a világ teremtésétől való időszámítással együtt) nyugati krónikákra jellemzők. Másrészt kevésbé valószínű, hogy Terdzsüman csak egy és éppen a legújabb (tehát a legértékeltenebb) könyvet választott volna ki, amikor korlátlan lehetősége volt a régi értékes könyvek és kéziratok között válogatni. Egy még az ösgeztánál is korábbi krónika felhasználására utal az, hogy az őstörténeti rész a legrészletesebb és legterjedelmesebb (az eredeti kézirat 418 oldalon a mohácsi csatáig mondja el a magyar történelmet és ebből 183 oldal jut az őstörténetre), s már Árpád életéről sem tud semmi konkrétumot mondani a krónikás. Mahmud egyszerűen kihagyta az általa oly igen kedvelt nagy csatákban bővelkedő, Árpád halálát követő évszázadot, amiről nyilván sejtelve sem volt. (Nehezen képzelhető el, hogy egész korszakot kihagyott volna művéből, mikor lerövidítve is közölhette volna az eseményeket.) Ezen, Árpád és Szent István közötti időről nem tud semmit. Érezve mégis némi hiányt, Mahmud egy általa elképzelt fiú közbeiktatásával folytatja a magyarok történetét (vagyis megfigyelhető igyekezettel nem egy korszak kiiktatására, hanem a hiány pótlására törekszik), s István, mint Árpád unokája szerepel nála. Más koncepcióval folytatódik a mű, mintha a további kort egy másik krónikás folytatná. A Tarihi Üngürüsz által megőrzött két csodaszarvasmonda tehát valószínű ősibb a többi krónikában szereplőnél. Későbbi (fentebb ismertetett) krónikásaink nem merítettek belőle, noha a szerkezeti azonosságok közös eredetre utalnak.⁴⁷³ Mahmud nem tudományos céllal írta művét (feltehetően 1550-60 közt), hanem a török hősi eposzokhoz (desztán) hasonló szórakoztató olvasmányt kívánt adni. Ezért a török hallgatóságnak idegen fogalmakat, szokásokat, történeteket átalakította a 16. századi török fogalmaknak megfelelően. Ezért szerepelnek művében bégek, defterek, szerdások, és ezért írta le a hunok, majd a magyarok vándorlását a 16. századi földrajzi elhelyezkedés szerint, akkori nevekkkel aktualizálva.

Mahmud bajor nemesi család gyermekeként született 1510-ben, Passauban. II. Lajos magyar király apródja volt, amikor a mohácsi csata után török fogságba esett, ahol kitűnő iskolázásban részesült. Kitűnően beszélt latinul, németül és törökül. Hogy anyanyelve német volt, elárulja a művében maradt néhány germanizmus, meg az a német sajátosság, hogy néhány zöngés mássalhangzót a beszédben felcserélnek zöngétlen párjukkal, vagy fordítva. Főként a b-p, d-t, g-k és dzs-cs hangokat, így Pozsony hol Bozon, hol Pozon, a Duna az legtöbbször Tuna stb. A krónikát Vámbéry Ármin hozta haza

⁴⁷³ Az eddig elmondottak is jórészt Grandpierre K. Endre: Aranykincsek hulltak a Hargitára. Népszava, 1990. érdeme, aki mélyreható logikai elemzéssel, a fennmaradt csodaszarvas-mondák összehasonlításával jutott eredményeihez.

törökországi útjáról az 1850-es években, s 1982-ben jelent meg Blaskovics József magyar fordítása a Magvető Kiadó gondozásában.⁴⁷⁴

Látjuk tehát az írott források tanúságát, s folytatva történetírásunkat a humanizmus korába, azt tapasztaljuk, hogy ott is egyöntetű a kép. 1486-ban érkezett Mátyás király udvarába **Antonio Bonfini**, aki korának kiemelkedő tudósa volt. A humanista földrajztudósok hatalmas mennyiségű anyaga mellett Bonfini gyakorlatilag mindazokat a szerzőket, illetve adataikat felhasználta, akik egyáltalában írtak a magyarok, a hunok vagy a szkíták történetéről, s akiknek a munkái ismertek voltak a XV. század második felében. Szövegszerűen nem vette alapul a korábbi történeti munkákat, Thuróczy krónikáját sem, hanem saját koncepciót alakított ki, s az adatokat egységes előadásban tárta az olvasó elé. Nem kompilációról van tehát nála szó, hanem önálló feldolgozásról, amelynek megfogalmazása teljesen egyéni. Hogy megértsük hogyan dolgozott, elég arra utalnunk, hogy munkája első 420 mondatában kereken 570 forráshivatkozás⁴⁷⁵ történik. Tudjuk, hogy sokat dolgozott a királyi könyvtárban. Ismeretes Heltai leírása arról, hogy Bonfini a Corvinákat használta, majd összehívtak huszonnégy idős embert, akiknek felolvasta munkáját, s akik véleményt mondtak róla. Ez így talán nem igaz, de a lényegét tükrözi; minden a rendelkezésére állt, amire szüksége volt. Művében a szkíta-hun-avar-magyar rokonság mellett foglal állást.⁴⁷⁶ Majd száz évvel később Zsámboki János óriási filológiai munkával gyűjtötte össze Bonfini teljes kéziratát, s 1568-ban jelentette meg Baselban. A hun fejezethez csatolta Oláh Miklós „Attila”-ját, mely 1537-ben készült.

Bonfini műve alapvetés volt a magyar történetírásban, majdnem kétszáz évig. A XVI-XVII. századi magyar történetíróink alkotásai rá támaszkodnak, belőle merítenek, őt kívánják folytatni.

A tudományos történetírás megszületése hazánkban a XVIII. századra tehető. Ennek első lépése Hevenesi Gábor 1695-ös fölhívása a rendszeres egyháztörténeti forráskutatásra, melyben megjelölte a forrásgyűjtés módszereit is. Ennek eredményeként 133 kötetnyi forrásanyag gyűlt össze rövid idő alatt, melyet Kaprinai István (1714-1786) rendezett, s jezsuita rendtársainak (és saját) munkáját is egybefogva 323 vaskos kötetnyi kéziratban lévő különféle forrásanyag gyűlt össze. Ennek kiadását Katona István, szintén jezsuita, valósította meg 42 kötetben (1778 és 1817 között láttak napvilágot) *Historia critica regni Hungariae* címmel. Munkája kritikai észrevételekkel, jegyzetekkel ellátott forrásanyag-gyűjtemény, elsősorban oklevelek publikációja. A XIX. század első felének történetírói belőle merítették forrásaikat. Munkája jóval megelőzte például a hasonló jellegű Pertz-féle német „*Monumenta Germaniae historica*” (1826-1844) című művet. Timon Sámuel volt az első, aki az eredeti okleveles források alapján először bírálta felül a krónikákat művében (1714, 1719).

A reformátusok közül kiemelkedik a polihisztor Bél Mátyás, akinek *Notitia Hungariae ...* címen megjelent (1735-1742) és nagyobb részben kéziratban maradt munkája felöleli az ország egészét. Megyénként haladva Magyarország fizikai és politikai földrajzi, történeti, nyelvtörténeti, néprajzi, természetrajzi, gazdasági és orvosi viszonyainak leírását kívánta adni, lehetőleg történeti fejlődésben ábrázolva. 1735-ben a magyar történelem elbeszélő forrásainak közzétételével ő teremtette meg a modern forráskiadást. Három kötetben tervezte megírni a magyarok történetét, melynek csak fejezetcímei maradtak fenn, ilyenek: A szkítakor; A hun-kor, a hun-szkíták első benyomulása Európába, a hun-avarok második benyomulása, Magyarokor, a hunok harmadik bevonulása.⁴⁷⁷

Ha egy személyhez kellene kötni a modern történetírás születését, úgy az Pray György lenne (1723-1801). Munkásságának elismeréseként a királynő joggal adományozta neki a „Magyarország történetírója” címet. 1761-ben megjelent őstörténeti munkája, *Annales veteres hunnorum, avarorum et hungarorum*, a hun-avar-magyar rokonság mellett foglal állást. E nagyalakú (45•30 cm-es) 388 oldalas mű hét oldalas mutatót, térképeket is tartalmaz. Pray György az írott kútfők hatalmas tárházát vonultatja föl mind a szkíták, mind a hunok, mind az avarok és mind a magyarok esetében. A hatalmas adattömeg révén majdnem minden hunokra vonatkozó kérdésre kitér, s pontos eseménytörténetet ad szinte évről-évre haladva (a hunok esetében 375-től 469-ig). **Ha valaki összeveti Pray György könyvének, vagy akár Oláh Miklós művének adatait a jelenkori történeti művekkel, aligha lehet kétsége afelől, hogy a régi tudósok csaknem mindent ismertek és tudtak, leszámítva az újabb régészeti és embertani**

⁴⁷⁴ Mi az 1988-ban Clevelandban megjelent kiadást használtuk.

⁴⁷⁵ Vagyis a magyar őstörténet megírásához igen alapos tanulmányokat végzett Bonfini.

⁴⁷⁶ Bonfini művének jellemzését szinte szó szerint átvettem Gunst id.m. 61-64. oldaláról.

⁴⁷⁷ Bél Mátyás műveiből a Szépirodalmi Kiadó jelentetett meg rövid válogatást (a Magyar ritkaságok sorozatban) 1984-ben, Hungáriából Magyarország felé címmel.

adatokat. Pray művei magasan meghaladták koruk színvonalát, amit 1954-ben A.Kollautz (Die Awaren. – Die Schichtung einer Nomadenherrschaft) is elismer. Állítja, hogy Pray a 18. században olyan magas nivójú avar történelmet írt, amelyhez a kutatás a mai napig alig tudott valamit hozzátenni; ezt pedig nem sok 18. századi történelmi műről mondhatjuk el, de még a 19. századiakról is aligha.⁴⁷⁸

A XIX. század első felében immár nemzeti nyelven folytatódik történetírásunk; s a napóleoni háborúk hozta nemzeti ébredés és romantikus stílus nálunk is, mint Európa más nemzeteinél, az őstörténet iránti érdeklődésben nyilvánul meg. Az ilyen tárgyú munkák száma hirtelen megnövekedett. A sokáig a legjobb magyar nyelvű történetnek tartott Virág Benedek műve, a Magyar Századok⁴⁷⁹, elsősorban a stílus szépségére, a szerkesztés gondosságára törekedett, de igen alapos forráskutatás eredményeként született. Eredetünk kutatói közül máig emlegetett „elrettentő” példa Horvát István (1784-1846). Horvát kisenemesi-polgári iparos családból származott, királyi ösztöndíj tette lehetővé számára az egyetemi tanulmányokat. 1816-ban a Széchényi Könyvtár öre lett, 1823-tól az egyetemen az oklevéltan, pecséttan és címertan tanára, 1830-ban pedig a magyar nyelv, irodalom és történelem tanárává nevezték ki. Hazafias szellemű előadásai és hatalmas tudása rendkívüli hatással voltak az ifjúságra. Tanítványai közé sorolhatjuk Toldy Ferencet, Horváth Mihályt, Eötvös Józsefet és Szalay Lászlót is. 20.000 kötetre rugó könyvtárat gyűjtött, melyet példás rendben tartott. A Tudományos Gyűjtemény szerkesztője Vörösmarty Mihály után. 1825-ben jelent meg Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történeteiből című munkája, mely a szerző személyével egyetemben máig lekicsinylő gúny tárgyát képezi, mert igen meglepő (és korát messze megelőző) észrevételeket tett Eurázsia nyelveiről. Bár a szerző már műve előszavában így szól: „Mindazonáltal azokra nézve sem kívánok én hitelt senkitől, a’ miket bébizonyítani látszatom. FIGYELEM GERJESZTÉS tsak tzéla ezekben is bővebb szólásomnak. Hitelnyeréssel magát egyedül az egész készületü Munka ketsegtetheti. Itt tettem a’ nyit, a’ megnyit lehetett. És ez légyen sinórmértékek azoknak, kik a’ figyelem helyett ítélni akarnak e’ Rajzolatokról.” A meglátásaihoz vezető útról pedig: „...a’ Magyar Nyelvnek minden kezemhez keríthető régi maradványait feldúlni; ezekben az időről időre történt változásokat figyelmes szemmel észrevenni, édes foglalatosságommá leve. Másfelől a’ historiai kutfőkre fordítottam egész gondoskodásomat. Midőn majd nem minden régi Frantzia, Olasz, közép századi Görög, Német, Orosz Irókat által megáltal olvasgattam; midőn a’ Literaria Historiának egész kiterjedését tanulásom fő tárgyává tettem; midőn közel 350. magyar historiára tartozó, ’s többnyire mind a’ külföldön használás nélkül heverő Kéziratokat össze keresgéltem; midőn a’ Frankofurtumi Historiai Német Társaságnak valóban óriási fáradozásait soha szemem elől el nem eresztettem ...Nem nagyítom fáradozásomat, ha nyilván megvallom, hogy háromszáz ezer részént magyar, részént külföldi ókleveléket vagy egészen elolvastam, vagy legalább futólag végig tekéntettem; ha megvallom: hogy a’ Római Törvényt, a’ Frantzia Capitulárékat, és a’ Canzianitól kiadatott Barbarorum Legeseket igen nagy gonddal forgattam. ...Édes jutalmát nyertem fáradozásomnak, mikor a’ Magyar Köz és Polgári Törvénynek, úgy nem különben a’ Magyar Törvény Történetének, és a’ Magyar Diplomatiának számtalan tárgyai sokkal tisztább és bizonyosabb képekben tüntek előmbe...” és ekkor kapta kinevezését a Széchényi könyvtár örének. Ekkor tanul meg görögül, s fáradságot, pénzt nem kímélve beszerzi a klasszikus görög írók műveit, s végigolvassa őket. „s midőn végre a’ Szent Írás és Hermeneutika tanulására ösztönöztek a’ Magyar Oklevelekben ’s Törvényekben állandóan előjövő Philistaeusok, minden tiszta régi jelentésében tünt fel előttem. Igy támadott a’ Magyar Nemzetnek egy szoros értelemben vett Kritika Historiája... Vadaknak, ’s talán örültségeknél is látszhatnak előadásaim, mivel szokatlanok: de előre tudni szükséges, hogy nem mind hibás az, a’ mi szokatlan; nem mind tsalattatás, vagy tévedés, a’ mit még soha sem hallottunk. És ez annak is oka, hogy szokásom ellen tanulásaim sorát, mellyről különben hallgattam volna, híven előadtam.” A szkíta népek nyomát követve Mezopotámiában (a „Paradicsomban”), Perzsiában, Görögországban és Itáliában kereste szavaink párhuzamait, pontosan azokon a helyeken, ahol masszív sumér nyelvhatások észlelhetők. Véleménye szerint a Biblia elején nem a zsidók, hanem a magyar nemzet őstörténete olvasható, s a két nyelv közül a magyar volt az átadó és a héber az átvevő. (Ma már

⁴⁷⁸ Gunst Péter jellemzését kibővítettem Bakay (2000) 54-60.o.-án és Götz László: Keleten kél a nap. I-II. Püski, Budapest. 1994. 207-208.o.-án találhatóakkal.

⁴⁷⁹ Hosszabb részletek jelentek meg belőle a Magvető Kiadó jóvoltából 1983-ban Budapesten.

ismert, hogy a vízözön története is a sok ezer évvel korábbi Gilgames-eposzról kerülhetett a Bibliába.)⁴⁸⁰ Horvát István honosította meg azon szokást, hogy állításainkat pontos idézetekkel, az illető mű szerzője, neve, kötete s oldalszáma pontos jelölésével támogassuk. Éles elméje, kiváló tehetsége, tudása, ember fölötti szorgalma, önfeláldozó hazaszeretete őt kora egyik legkiválóbb emberévé emelte, akit nemcsak honfitársai, de a külföld is a legnagyobb tiszteletben részesített. Ő tűzte ki legelőbb a nemzeties irányt s az eredeti kútfőkből dolgozást történetirodalmunkban, szépíróink félénk hazafiségába pedig bátorságot lehelt. Vörösmarty nemzeti eposzainak ihletét részben Horvát Istvántól nyerte. A szkíta eredetet vallotta Horvát barátja, Fejér György is, aki elsősorban oklevélgyűjteményének kiadásával (Codex Diplomaticus Hungariae... címen jelent meg 40 kötetben 1822-től 1844-ig a szerző költségén) vált máiglan ismertté. Ekkoriban sokan keltek hosszú, fáradságos útra, hogy őseink nyomát keleten kutassák, a legismertebb közülük Körösi Csoma Sándor, pedig már létezett egy másik ága őstörténetünknek, mely egészen máshol kereste népünk eredetét.⁴⁸¹

Az európai nyelvészetben döntő jelentőségű eredmények születtek.⁴⁸² 1816-ban jelent meg F. Bopp értekezése, amelyben a szanszkrit, a görög, a latin, a perzsa és a germán nyelvek ősrökonságát mutatta ki. Ebbe az indogermán vagy indoeurópainak nevezett nyelvcsaládba hamarosan bekerültek a kelta és a szláv nyelvek, majd a század végére az albán és az örmény is. Ez a nagy horderejű felfedezés rányomta bélyegét a 19. század európai nyelv- és történettudományára, annál is inkább, mivel a korabeli történelmi ismeretek fényénél szilárd ténynek látszott, hogy Nyugat-Eurázsia legrégebbi műveltségeit, a szemita kultúrán kívül, mindenütt indogermán nyelveket beszélő népek alakították ki és tartották fenn. Megindultak a részletes történelmi és nyelvészeti vizsgálatok. A szótárak egybevetésénél kitűnt, hogy egyes rokon nyelvek azonos vagy hasonló jelentésű szavainak hangalakjai között sorozatosan ismétlődő, szabályosnak látszó eltérések tapasztalhatók. (Az ind, iráni és szláv nyelvek S, Z, SZ hangjainak helyén a többi indogermán nyelvekben G, K, H hangokat találni. E megfigyelésből lett a „satem” és „kentum” megkülönböztetés.) A kutatás további módszerét alapvetően meghatározta a J. Grimm által bevezetett (1848) „szabályos hangváltozások” törvénye. Ennek alapján próbálták meg rekonstruálni a feltételezett indogermán ősnyelv alapszavait és az ősendogermánok műveltségét. Azonban semmiféle egységesnek mondható tudományos módszer nem létezett, így a kutatók sokszor egymásnak homlokegyenest ellentmondó megállapításokra jutottak. Minderről O. Schrader „Sprachvergleichung und Urgeschichte” (1883) c. könyvéből tájékozódhatunk, aki azt is megállapította, hogy az indogermán őskor a rezeset is csak itt-ott talált rézrögökből készített primitív ékszerek formájában ismerte. Az az általános vélemény, hogy az ősendogermánok igen magas műveltséggel bírtak, (ismerték a földművelést, fémművességet, városaik voltak) máig megfigyelhető még a régészeti irodalomban is, és ilyenkor a hivatkozás visszanyúlik olykor száz évvel korábbi művekre. Pedig V. Hehn 1870-ben már pontról-pontra kimutatta, hogy az indogermán népek egész kultúrájukat az ősi elő-ázsiai műveltségektől vették át és e művelődési hatások előtt náluk kezdetleges barbárságnál egyebet nem találhatni. Művét érdemben nem cáfolták; de a kutatások folytak tovább a régi mederben, tudomást sem véve a kritikáról, hogy nem helyes például azért indogermán eredetűnek tekinteni egy szót, mert két-három indogermán nyelvben előfordul. E módszereket hamarosan átvették a többi nyelvcsaládok kutatói is. A. Ahlquist megállapította, hogy a halász-vadász életmódnál magasabb műveltségi fokra utaló finn szavak kivétel nélkül mind germán vagy balti-szláv átvételek. (Schrader szerint ugyanez a helyzet a magyarral is.) Módszere az volt, hogy félretett minden olyan finn szót (vagyis eleve átvételnek minősített), melynek párhuzamai voltak a germán vagy balti-szláv nyelvekben és a maradékból is csak azt vette figyelembe, melyeknek a keleti finnugor nyelvekben (vogul, osztják, cseremis, mordvin) voltak megfelelőik. (Nem meglepő, hogy e halász-vadász népek szókincse nem mutat magasabb műveltségi fokot!) J.E. Vocel a szláv ősműveltséget kutatva (1868), mivel a feltételezett szláv őshaza területéről (Odera, Dnyeper vidéke) nem rendelkeztek bronzleletekkel, azt állította, hogy a szlávoknál már vaskor volt, míg a Kárpát-

⁴⁸⁰ Gunst Péter jellemzését kiigazítottam a mű reprint kiadásának (A magyar múlt eltitkolt évezredei sorozatban megjelent 2001-ben, kiadója az Anahita-Ninti Bt.) elolvasása után, a mű végén megjelent tanulmányok segítségével; az idézetek a 12., 14., 15., 18. oldalról valók.

⁴⁸¹ V.ö. Gunst id.m. 65-132.o.

⁴⁸² Az indogermán nyelvészetről írottakat Götz László: Keleten kél a nap. (Kultúránk az ősidőkből) I-II. Püski Kiadó, Budapest, 1994. 56-101.o.-án sokkal részletesebben megtalálja az érdeklődő. Amúgy is ajánljuk mindenkinek elolvasásra e kimerítően alapos és igen kiváló könyvet!

medence népeinél bronzkor. Ugyanígy igen magasra értékelte az ősszlávok műveltségét G.Kreck (1874), míg Hehn kimutatta, hogy az összes kőépítkezéssel kapcsolatos szláv szó jövevényszó, s forrással támasztotta alá, hogy a szlávok sokkal későbbi időkben is (Kr.u.9.sz.) vesszöböl font kunyhókban laktak és ide-oda vándoroltak. Az indogermán nyelvkutatás megpróbálta az ősnyelv felbomlása utáni időt is szakaszokra bontani, de (az egységes módszert nélkülözö) kutatások eredménye végül az lett, hogy nem lehet egyszerűen családfáról beszélni. Más-más szempontokat alapul véve más-más indogermán nyelvek tűnnek fel közelebbi rokonságban lévönek.

Ezután a 2008. májusában általam szervezett iskolai történelemversenyre írt feladatlapomat iktatnám ide. Remélem a szövegek bogarászása és a gondolkodás mindenkinek öröme fog szolgálni...

Őseinket felhozád...

3. Anonymus, Kézai Simon és a Képes Krónika szövege alapján válaszolj a kérdésekre!

„...a hét fejedelmi személy, aki a hétmagyar nevet viseli, miképpen jött ki szittyia földről... Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomból hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna. Ezért most már inkább az iratok biztos előadásából meg a történeti művek világos értelmezéséből nemeshez méltó módon fogja fel a dolgok igazságát. ... Szcítia tehát igen nagy föld, melyet Dentü-mogyernak hívnak. Kelet felé határa az északi tájtól egészen a Fekete-tengerig terjed. Mögötte pedig ott van a Don nevű folyam nagy mocsaraival ...A Szcítiával szomszédos keleti tájon pedig ott voltak Góg és Magóg nemzetei, akiket Nagy Sándor elzárt a világtól. ... Szcítiának első királya Mágóg volt, a Jáfet fia, és az a nemzet Mágóg királyról nyerte a magyar nevet. Ennek a királynak ivadékából sarjadt az igen nevezetes és roppant hatalmú Attila király. Ő az Úr megtestesülésének négyszázötvenegyedik esztendejében a szittyia földről kiszállva hatalmas sereggel Pannónia földjére jött, és a rómaiakat elkergetve az országot birtokába vette. ... Hosszú idő múlva pedig ugyanazon Mágóg király ivadékából eredt Ügyek, Álmos vezér apja, kinek Magyarország királyai és vezérei a leszármazottai ...A szcítiaiak, amint mondottuk, jó régi népek. Róluk a történetírók, akik a rómaiak viselt dolgait megírták, így beszélnek: A szittyiák valaha igen bölcsek és szelídek voltak, földet nem műveltek, és majdnem semmiféle bűn nem fordult elő közöttük. Ugyanis nem voltak mesterséggel épült házaik, csupán nemezből készült sátraik. Húst, halat, tejet, mézet ettek, és bőven volt fűszeres boruk. Nyusztprémbe és más állatok bőrébe öltöztek. Arany, ezüst, gyöngy: annyi volt az nekik, mint a kavics, mivel saját földjük folyamaiban találhatták mindezt. Nem kívánták a másét, minthogy mindnyájan gazdagok voltak, sok állatnak és elegendő ennivalónak a birtokosai. Nem paráználkodtak, hanem mindenkinek csupán csak egy felesége volt. Ámde a szóban lévő nemzet a háborúskodásba belefáradva, olyan kegyetlenné fajult, hogy – némely történetíró szerint – haragjában emberhúst evett, meg emberek véréit itta. Hogy kemény egy nemzet volt, hitem szerint azt ma is megismerhetitek ivadékairól. ... A hungárusoknak igen vitéz és a hadi viszontagságokban felette hatalmas nemzete, mint fentebb mondottuk, eredetét a szittyia nemzetből vette, amelyet saját nyelvén dentü-mogyernak neveznek. ...Akkor a választásuk arra esett, hogy majd Pannónia földjét keresik fel. Erről ugyanis a szállongó hírből azt hallották, hogy az Attila király földje, akinek az ivadékából Álmos vezér, Árpád apja származott. ... Ezek hallatára oly nagy rémület szállta meg Mén-Marótot, hogy nem merte a kezét mozdítani. Tudniillik az otlakók mindnyájan kimondhatatlanul rettegetek tőlük, mivel hallották, hogy Árpád apja, Álmos vezér, Attila király nemzetségéből származott.” (Anonymus 1200k.?)

„ ... S miután hosszabb ideig éltek ott (t.i. Meotisz ingoványai közt) megfosztva a férfigasztól – Orosius állítása szerint -, mint mondják, parázna ördögök keresték fel őket, s együtt háltak velük, és ebből a kapcsolatból származnak a magyarok... Ugyancsak ő (Orosius) abban a vonatkozásban is meglehetősen eltért az igazságtól, hogy a magyaroknak csupán balszerencsés kimenetelű csatáiról emlékezett meg, a szerencsés kimenetelűeket pedig hallgatással mellőzte, ami nyilvánvaló bizonyosságát adja gyűlöletének.

... végül is Szentől, Kámtól és Jáfettól a vízözönt követően hetvenkét nemzetség származott ... Ezek a nemzetségek, mint Josephus írja, héberül beszéltek, mígnem a Jáfet törzséből származó Ménrót, az óriás, Thana fia a vízözön utáni tizenegyedik esztendőben egész rokonságával együtt torony építésébe kezdett, tekintettel a korábbi veszedelemre, hogy ha a vízözön megismétlődne, a torony oltalmában kikerülhessék a bosszúálló ítéletet. ... Ez az óriás [Ménrót], a nyelvzavar kezdete után, Havilah földjére költözött, melyet ekkor Perszisz vidékének neveztek, és ott két fiút nemzett a feleségével, Enethel, nevezetesen Hunort és Magort, akiktől a hunok vagyis a hungarusok erednek. ...mert Ménrótnak ...több felesége is volt ...ezek utódai lakják Persziszt, természetükre és bőruk színére hasonlók a hunokhoz, csupán beszédükben különböznek valamelyest, mint a szászok és a türingiaiak. ...egy nap vadászni igyekeztek [Hunor és Magor] Meotisz ingoványaiba, amikor a pusztaságban egy gímszarvas jelent meg előttük”, ők üldözőbe vették, ám eltűnt előlük. „Ezt követően visszatértek az apjukhoz, s beleegyezését elnyerve, minden ingóságukkal együtt a Meotisz ingoványai közé költöztek, hogy ott telepedjenek le. Meotisz vidéke pedig Perszisszel szomszédos: egyetlen kis gázlótól eltekintve, körben mindenfelől tenger zárja körül; folyói egyáltalán nincsenek, de bőviben van fűnek, fának, szárnyasoknak, halaknak és vadaknak. Nehéz oda a ki- és bejárás. Mármost a Meotisz ingoványai közé költözve, öt éven át egyfolytában ott maradtak. A hatodik évben azután, amikor kimozdultak onnan, a pusztaságban véletlenül Belár fiainak feleségeire és gyermekeire akadtak, akik férjük nélkül maradtak sátraikban. Ezeket minden ingóságukkal együtt, gyors vágatában a Meotisz ingoványai közé hurcolták. ...véletlenül fogták el az alánok fejedelmének, Dulának két lányát is; egyiküket Hunor, a másikat Magor vette feleségül. Az összes hun ezektől a nőktől veszi eredetét.” Hosszú idő után a föld kezdett szűkössé válni. „Kémeiket küldtek tehát innen Szkítiába, s miután kikémlték, gyermekeikkel és nyájaikkal oda költöztek ... Szkítia országa egyébként Európában fekszik, és kelet felé terjeszkedik; egyik oldalról az Északi-tenger, másik oldalról a Ripheus-hegység zárják közre; a forró égőtől távol esik, kelet felé pedig Ázsiával határos. Két nagy folyó is ered benne: az egyiknek a neve Etul, a másiké Togora. ... Szkítiával kelet felől a jorianusok országa határos, ez után van Tarsia s végül Mongólia, ahol véget is ér Európa. A forró égő irányában pedig a corosminusok népe lakik; azután jön Etiópia, amit Kisebbik Indiának is hívnak; mögöttük pedig a Don folyó medre és dél között átjárhatatlan pusztaság terül el. A Don folyó különben Szkítiában ered. A magyarok ezt Etulnak nevezik, de amint áthatol a Ripheus-hegységen és szélesebb medert vesz fel a folyása, már Don a neve. Ez azután a síkságra érve, átfolyik az alánok földjén, ezt követően pedig három ágra szakadva, a Kerek-tengerbe ömlik. Szkítia területének a hossza egyébként állítólag háromszázhatvan, szélessége pedig százkilencven stadion. Egyben természeti fekvése folytán annyira védett, hogy csupán egyetlen roppant szűk helyen található oda bejárata.” Ezért nem tudtak belsejébe behatolni sem a rómaiak, sem Nagy Sándor. „Szkítia földje továbbá termékeny, ligetek, erdők, növények ékesítik, s bámulatosan bőséges és gazdag a különféle vadállatokban. Nyugati szomszédai a besenyők és a fehér kunok. Az Északi-tenger felőli szomszédsága pedig egészen Szuszdalig, erdő borította vadon; az emberi nem számára átjárhatatlan ... az említett vadon hegyei között egyébként kristály található, és griffmadár fészkel benne, valamint a legerfalc nevű madarak, melyeket magyarul kerecsetnek hívnak ...A szkíták országa ugyan területileg egységet alkot, de kormányzás tekintetében három részre oszlik: Barsatiára, Denciára és Mogoriára. A száznyolc nemzetség miatt száznyolc tartománya van, melyekre Hunor és Magor fiai osztották fel egykoron, amikor Szkítiába betelepültek. Magyarországnak ugyanis száznyolc tiszta nemzetsége van, és nem több. ...A hatodik korszakban tehát a hunok Szkítiában lakva úgy elszaporodtak, mint a tenger fővénye, s az Úr 700. évében egybegyűltek,

s maguk közül kapitányokat, azaz vezéreket vagy fejedelmeket választottak maguknak, hogy egy akarattal elfoglalják a nyugati országokat. Ezek egyike a Szemere nemzetségbeli Béla, Csele fia volt, s ennek fivérei, Keve és Kadocsa is mindketten kapitányok lettek. A negyedik vezérnek a neve pedig Etele, Bendegúz fia volt, s ennek fivérei, az Érd nemzetségbeli Röv és Buda ...” Minden nemzetségből választottak tízezer fegyverest, a többieket Szkítiában hagyták, „ők pedig zászlót bontva kivonultak, s átkeltek a besenyők és a fehér kunok földjén. Ezután Szuszdalt, Ruthéniát és a fekete kunok földjét támadták meg, végül egészen a Tisza folyóig jutottak.” Akkoriban Pannóniát a longobardok lakták, Macrinus kormányzata alatt, aki azonnal segítséget kért a rómaiaktól. Ezek a német Ditricust küldték. A tárnokvölgyi csatában Kézai tudomása szerint, a hunok vesztek, bár az elesettek számát tekintve, - a hunok közül százhuszonötezer, az ellenségnél kétszázötven plussz rengeteg, még az éjszaka alatt a sátrában meggyilkolt szerencsétlen, - a hunok javára dőlt el az ütközet. A hunok „visszatértek a csata színhelyére, és társaik holttesteit, már akikét föllelheték, s Keve kapitányt is az országút mentén, ahol kőszobrot emeltek, ünnepélyes körülmények között, a szkíta szokásoknak megfelelően elhantolták. ... Etele király címere, amelyet pajzsán viselt, egy madárhoz hasonlított – magyarul turul a neve -, fején koronával. Ezt a címet a hunok egészen Géza fejedelem idejéig, amíg közösen kormányozták magukat, mindig magukkal hordták a hadban. ... Ruházatának szabásában és alakjában ő maga és népe is a médek divatját követte. ... Megmaradtak továbbá a hunokból háromezren, akiket a futás oltalma mentett ki Krimhild csatájából, s akik a nyugat népeitől való félelmükben egészen Árpád idejéig Csigle mezején maradtak, s magukat ott nem hunoknak, hanem székelyeknek hívták. Ezek a székelyek ugyanis a hunok maradékai, akik midőn értesültek arról, hogy a magyarok ismét Pannóniába költöznek, Ruthénia határainál elébük mentek a visszatérőknek, s miután együttesen meghódították Pannóniát, részt nyertek belőle... a Jézus Krisztus megtestesülését követő nyolcszázhetvenkettedik esztendőben a hunok, vagyis a hungarusok újból Pannóniába indultak ...” Kézai tehát megszakítás nélkül folytatja a hunok történetét a magyarok visszatérésével. (Kézai gesztájából 1285.)

Ez a mű is Noé családfájával kezdődik. Kám fia „Kus azután nemzette Ménrótot. Ő volt az, aki Noé utódait rávette arra, hogy várost és tornyot építsenek az Úr ellen, amelyről a Teremtés könyvének tizenegyedik fejezetében van szó. ... Mindezekből látszik, hogy nem igaz azoknak a mondása, akik azt mondják, hogy Hunor és Magor, a magyarok ősatyái Ménrót fiai voltak, aki Kus fia, aki viszont Kám fia volt, akit Noé megátkozott; egyrészt mert a magyarok Szent Jeromos előadása szerint Jáfet törzsből származnak, másrészt azért sem, mert Ménrót sohasem a Tanaisz folyó mentén – ami keletre van -, hanem az Óceán mellett lakott. A magyarok tehát, miként a Szentírás és a szent atyák mondják, Magógtól, Jáfet fiától származnak, aki a vízözön utáni ötvennyolcadik évben – ahogyan azt Szent Sigilbertus antiochiai püspök mondja a keleti népek krónikájában – bevonult Havilah földjére, és feleségével, Enével nemzette Hunort és Magort, akikről a hunokat és a magyarokat elnevezték.” Ezután, szinte szó szerint a Kézainál megismert leírások és történetek következnek. A különbség az, hogy a Képes Krónika „A magyarok első bevonulása Pannóniába” címet adja a hunok bejövetelének, s azt „az Úr megtestesülését követő háromszázhetvenharmadik” évre teszi. Csak két érdekes részletet idézünk, amiről Kézai nem írt. Az egyik Attila címe: „Attila, Isten kegyelméből Bendegúz fia, a nagy Magor unokája, Engadi neveltje, a hunok, a médek, a gótok, a dánok királya, a földkerekség félelme és az Isten ostora.” A másik egy családfa és a sasok története: „Álmosnak nevezték el, aki Előd fia volt, aki Ügyek fia volt, aki Ed fia volt, aki Csaba fia volt, aki Attila fia volt, aki Bendegúz fia volt, aki Torda fia volt, aki Szemen fia volt, aki Etel fia volt, aki Opos fia volt, aki Kadicsa fia volt, aki Berend fia volt, aki Zolta fia volt, aki Bulcsú fia volt, aki Balog fia volt, aki Zombor fia volt, aki Zamor fia volt, aki Lél fia volt, aki Levente fia volt, aki Kölcsé fia volt, aki Ónod fia volt, aki Miske fia volt, aki Mike fia volt, aki Beztur fia volt, aki Bodli fia volt, aki Csanád fia volt, aki Bökény fia volt, aki Bondofurd fia volt, aki Farkas fia volt, aki Otmár fia volt, aki Kádár fia volt, aki Belér fia volt, aki Kear fia volt, aki Keve fia volt, aki

Keled fia volt, aki Dama fia volt, aki Bor fia volt, aki Hunor fia volt, aki Ménrót fia volt, aki Thana fia volt, aki Jáfet fia volt, aki Noé fia volt. Álmos nemzette Árpádot, Árpád nemzette Zoltánt, Zoltán nemzette Taksonyt. Az Úr megtestesülése utáni hatszáz- azaz hatosszázhetvenhetedik, Attila király halálát követően pedig a századik esztendőben tehát köznyelven a magyarok vagyis a hunok – akiket latinul ungarusoknak hívnak – III. Konsztantinosz császár és Zakariás pápa idejében újból bevonultak Pannóniába. Átkeltek a besenyők országán, Szuszdálián és Kijev városán, majd átkeltek a havasokon és egy bizonyos tartományba értek, ahol megszámlálhatatlanul sok sas láttak. Ott azok miatt a sasok miatt nem volt maradásuk, mivel a sasok úgy röpködtek a fákról, mint a legyek, és fölhalva fölélétek nyájaikat és lovaikat. Az Isten ugyanis azt akarta, hogy minél hamarabb bevonuljanak Magyarországra. Ezt követően három hónapon át a hegyeken ereszkedtek lefelé, s végül az említett népek akarata ellenére Magyarország határvidékére, tudniillik Erdélybe értek.” (Kálti Márk: Képes Krónika 1358.)

Anonymus idejében még volt élő szájhagyomány. I / H

Anonymus nem tud a hunok és magyarok testvérségéről. I / H

Kézai bizonyosan a Bibliából vette az özönvíz történetét. I / H

Honnan származik és mi volt az Árpádok címerállata Géza fejedelem idejéig?
.....

A források egybehangzóan használják a *honfoglalás* kifejezést. I / H

Az őshaza nevéként szereplő *Dentü-mogyer* nevet csak Anonymus ismeri. I / H

Kálti Márk egyértelműen bizonyítja, hogy nem Kám ivadéka vagyunk. I / H

A források említik az alánokkal való rokonságot. I / H

Hogyan hívták magukat a szkíták Anonymus szerint?

Honnan származik a népvünk krónikáink szerint?

Mikor történt Árpádék bejövetele?

Milyen állat szerinted a *legerfalc* ?

Kézai szerint a hunok kapcsolatban lehettek a médekkel. I / H

A Képes Krónika megőrizte a besenyő támadás emlékét. I / H mert.....

Hogyan cáfolhatta Kézai Orosius rágalmát a magyarok eredetéről?

Jókainak csak saját fantáziája súghatta következő gondolatait: „A nyelvtudós, a népbúvár tán megtagadná a hasonlatot, a nyelv, a viselet, a nevek nem bizonyítanak be előtte az ugyanazonosságot; de mi a szív ösztöneitől, a rokonszenvtől kérünk ítéletet, hasonlítást teszünk, nem az arcok, hanem a jellemek között; nem a szavakban, hanem a tettekben keressük a rokonságot: s őseinkre nem abból akarunk ráismerni: hogy mint kötötték fel a kardot, hanem, hogy mint viselték azt kezükben.”

I / H mert

Mi volt az uralkodó őstörténeti elmélet, mikor Jókai e sorokat írta (1890 k.)?

Krónikáink mennyiben támasztják alá e tankönyvi szöveget: „*A besenyők nem pusztán portyáztak Etelközben, de teljes erejükkel, s egész népükkel együtt zúdultak eleinkre, mivel őket is szorították mások.*”

.....
.....

Melyik középkori történetírónk írja le legrészletesebben a honfoglalás eseményeit?

Kézai találta ki a hun-magyar rokonságot. I / H

Thuróczy János műve, A magyarok krónikája 1488-ban Brűnnben jelent meg. A reneszánszban megindult antik forráskiadás hatására jelentősen kibővítette a hun fejezetet, de még erősen ragaszkodott korábbi gesztáink szövegéhez. Néhány mondatát idézzük: „*A szkíták voltak az elsők, akik egész Ázsiát megfélemték fegyvereikkel, és miután az uralom birtokába jutottak, ezeröttszáz éven keresztül, egészen Nínusznak, az asszírok királyának idejéig elvitték egész Ázsia adóját; és ha e néptől az irigység nem vonja meg az író tollat, már csak az eddigiek miatt is méltó lett volna rá, hogy 'az első világbirodalom' elnevezés neki jusson osztályrészül. ... A pártusok ugyanis és Baktria lakói – az antik történetírók nézete szerint – a szkíták sarjai voltak. ... Senki sem kételkedik afelől, hogy a hunok, vagyis a magyarok szülőanyja Szkítia volt ... A mi időnkben nem is kételkedik senki benne, hogy a székelyek azoknak a hunoknak maradékai, akik először jöttek be Pannóniába, és mert az ő népük, úgy látszik, nem keveredett azóta sem idegen vérrel, erkölcsaikben is szigorúbbak, a földek felosztásában is különböznek a többi magyartól. Ők még nem felejtették el a szkíta betűket, és ezeket nem is tintával vetik papirosra, hanem botokra vésik be ügyesen, rovás módjára.*”

Thuróczy krónikáját is figyelembe véve sorold föl azon népeket, melyekkel középkori történetíróink rokonságban állónak, vagy azonosnak állítják népünket!

Nevez meg egy régészeti leletet, melyre a Thuróczy említette *betűkkel* van írva!

Mekkora volt a kiterjedése a „szkíták” birodalmának?

4. Vesd össze a két történész véleményét a következő tényekkel és válaszolj a kérdésekre!

„*A magyar őstörténet alapja az a nyelvtudományi megállapítás, hogy a magyar nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor csoportjának ugor ágából származik. Legközelebbi rokonai az obi-ugorok: a vogulok (manysik) és osztjákok (hantik), akik ma az Urál hegység keleti oldalán élnek.*” (Györffy György történész)

„*A nyelvek kutatása valójában egzakt tudomány és természetesen szakértelmet igényel. Nyelvi jelenségek megfigyelésén alapszik és azok sokaságából törvényeket állapít meg, amelyek körülbelül*

ugyanolyan szilárdak, mint egy természettudományi tétel. Aki a nyelvtörvények ismerete nélkül 'házilagosan' nyelvészkedik, nem jár el szakszerűbben, mint az, aki a középkori alkimisták bizakodásával próbál otthon aranyat csinálni.” (Engel Pál akadémikus)

A magyar nyelv több százezres szókincs-állományából a finnugor nyelvtudomány szerint csak néhány száz szó alkotná ősi szókincsünket, mivel ennyinek van megfelelője a finnugor nyelvekben. Ezek száma néhány kiváló nyelvészünk szerint: Budenz József (1858-ban Hunfalvy hívására jön Magyarországra, húszéves koráig, 1856-ig magyar szót nem is hallott, s 1861-től már az Akadémiai Könyvtár könyvtárnokaként kereste kenyerét. Ugyanő (Hunfalvy Pál) kieroszakolja, hogy 1862-ben az Akadémia levelező tagjának válasszák Budenzet, aki az első képzett (finnugrista) nyelvészként 1868-tól adott elő a pesti egyetem altajisztikai tanszékén. Megjegyezzük, hogy az ebben az időben megismert sumér nyelvet sokáig a magyar rokonának gondolta Budenz és hogy 1868-tól máig érvényesen ő vezette be a magyar egyetemeken a kötelező finnugor-oktatást.) szerint kb.2000, Zsirai Miklós: 1200, B.Collinder: 400, Bárczi Géza: 1000, Rédei: 700, Hajdú: 800-1000, Kiss Jenő pedig 1992-ben 434 finnugor szóról írt. Az Akadémia Nyelvtudományi Intézete adta ki A magyar szókészlet finnugor elemei című etimológiai szótárt 1978-ban. Az ebben szereplő összes szavak száma 691, de ebből maguk a szerkesztők is 194-et kétesnek tartanak, így marad 497 finnugor eredetű; de ebből legalább további 129 szónak csak obi-ugor megfelelője van, s ezeket is levonva 368 szó marad ősi szókincsünk számára.

A nyelvészet állításai megkérdőjelezhetetlenek. I / H , mert

Mi okozhatta az eltérést a finnugornak meghatározott szavak számában? (Milyen különbségek vannak a nyelvtudomány és a természettudományok módszerei és eredményei között?)

.....

Te mennyire becsülnéd finnugor szókészletünket?, mert

Egy nép, vagy nyelv eredete nem lehet politikai kérdés. I / H

A nyelvészet biztos alapot nyújt őstörténetünk megismeréséhez. I / H

3. A következő sorok Szűcs Jenő Kézai-tanulmányából valók. „A hun-magyar azonosság hiedelme a keresztény Nyugaton keletkezett a X. században... E hiedelem egyik forrása, hogy a Kárpát-medencében az V. század után megjelenő, s egyaránt 'isten ostaraiaként ' a kereszténységre csapó népeket a szemlélet hajlamos volt visszamenőleg is egyazon népnek tekinteni; innen egyebek között az avar-magyar, sőt olykor a hun-avar-magyar azonosság képzete.

...az azonosítás bizonyos **ideologikus előnyeit** már 1200 körül felismerte a Párizsban tanult Anonymus. Ő fedezte fel elsőként, hogy ha Pannónia egykor Athila rex földje volt ...a magyar honfoglalás máris, mint Pannóniára való birtokjog (mai fogalmainkkal: történelmi jog) érvényesítése fogható fel. Ám a hun nevet ő még csak le sem írta, ő még nem merészkedett odáig, hogy a magyar népet a keresztény Nyugat emlékezete szerint oly gyűlöletes hunoktól származtassa.

...A Hunor Magor név ...összecsengvén a hun népnévvél, csábító lehetőséget rejtett. E körülményben Kézai megtalálta a hun-magyar azonosság cáfolhatatlan nyugati irodalmi tekintéllyel is alátámasztott bizonyítékát.

...Kézai műve jelölte ki a magyarság helyét az európai történelmi keretben, a középkor történelmi világképében. ”

Milyen ellentmondásokat találsz a gondolatmenetben? (Figyelj a vastag betűs szavakra!)

.....
.....
Mi a véleményed e tudományos elméletről, miszerint népünk külföldi krónikákból jutott hozzá hagyományaihoz? (Válaszodban használd a krónikáinkban olvasott tényeket és a józan eszed!)

.....
Megjegyezzük, nem nézték hunnak a hazánkból Itáliába becsapó, betelepülő gótokat, longobárdokat, vagy az avarok előcsapataiként Cremonát ostromló szlávokat sem. A honfoglalást követő évtizedekben alig volt év, hogy magyar seregek ne jártak volna a nyugati országokban, s ez bőséges tapasztalatot biztosított nyugat krónikásainak. Jámbor Lajos (781-840) egyik egyházmegyei beosztása szerint a hunok a tulli mezők városkaiban és falvaiban laktak, tőlük keletre a bécsi erdők táján már az avar népcsoportok helyezkedtek el. Írásos adatok még 893-ban is megkülönböztették Hunnia és Avaria tartományrészeket, és Konstantin császár is mint kortársairól szól az avarokról 950 táján. Vagyis a hunok, avarok, magyarok összehasonlítására élő népcsoportok voltak jelen a 9-10. századi Európában. Hunfalvy szerint Bölcs Leó és Báborszületett Konstantin azért írták türköknek a magyarokat, mert nem ismerték származásukat, de ez képtelenség, hiszen Leó magyar szövetségben háborúzott, Konstantin udvarában pedig Árpád dédunokája, Tormás herceg és Bulcsú vezér is jártak. Györfy szerint „a bizánciak egy évszázadon keresztül hun néven is emlegetik az onogurokat (vagyis őseinket), ebből az archaizáló elnevezéséből messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le”, de ő maga egy lappal később „jól értesült bizánciak”-ról ír, s minduntalan a bizánci szerzőknek ad igazat krónikáink rovására. (Az általatok is olvasott tanulmánya 8. és 10. oldalán.) Nem tudjuk elfogadni a tájékozatlanság ’vádját’, de az eredethamisításnak sem látjuk semmilyen okát ezen középkori európai krónikások esetében, amint azt újkori történétírók állítják, akiknek viszont annál inkább érdekük a történelem-ferdítés.

4. Röviden ismertetjük László Gyula kettős honfoglalás elméletét. Ennek lényege, hogy a magyar elem már az avar korban beköltözött a Kárpát-medencébe. A 330 éves avar uralomnak nincs nyelvi nyoma (Csallány Dezső szerint az avarok helyneveinkben vár-hun nevükkel maradtak fenn: Sajóvárkony, Zengővárkony, Obri stb.), a Kárpát-medence korai földrajzi nevei csak a magyarság névadásából vezethetők le. A magyar névadás igen régen kellett történjen, mert a Trianon utáni erőszakos átkeresztelések ellenére ma is a Kárpát-medence területén döntő mértékben magyar helynevek vannak. Az avarok nem szlávoshadtak el, mert akkor a helynevekben ennek nyoma lenne (csak a peremterületeken, Erdélyben, a Dunántúlon vannak szláv nevek), és a szlávokra jellemző hamvasztásos temetkezések is igen ritkák. Nagy tömegű szlávok azért sem lehetett itt, mivel akkor ugyanaz játszódtott volna le, mint a bolgárokkal, akik 3-4 nemzedék alatt elszlávosodtak, így mi ma szláv nyelvet beszélünk. Lipták Pál megfigyelései szerint a 10-11. századi magyarság két csoportra oszlik embertanilag. Az uralkodó osztály (Árpádék honfoglalói) az ország egész területén különböznek a köznéptől, s **embertani szempontból a 10-11. századi magyar köznép az avar népesség egyenes leszármazottja. A magyar és az avar szállásterület fő tömbjeiben szinte kiegészíti egymást.** A magyar temetési edények az összetéveszthetőségig olyanok, mint az avaroké. A szellemi hagyaték azonossága: az égig érő fa meséje az egész Kárpát-medencében föllelhető, de avar csontkarcon is; a csodaszarvas monda; a Szent László legenda képei a szkíta korig vezethetők vissza, a világosság és sötétség harca, s megvannak avar csontszerszámokon. Az avar sírokban a sarlót a halott hasára keresztbe tették, így jártak el a magyarok is (a sarlók hasonló formájúak), és ismert ez Dél-Oroszországból is. Szeged környékéről és a Fertő-tó vidékéről is ismerünk a hunokra és magyarokra jellemző részleges lótemetkezéseket avar sírokból (az avarok általában egész lóval temetkeztek). A székely lószerszámok még a 14-15. században is avar mintára készültek. (A honfoglalók lószerszámdíszei átvezetnek a hun korba. A hunkori lószerszám meg szinte egészében nem más, mint az előzőleg Déloroszországban élt s Magyarországra is elkerült szarmaták lószerszámainak folytatása. Nemcsak a díszítmények egyeznek, de a szerkezet is. Ez szkíta örökség, és a szkíta lószerszámok között bámulatos gazdagsággal találjuk meg mindazokat a jellegzetességeket, amelyek a magyar lószerszámban is megvannak.) A jellegzetes avar pásztorszerszámot, a hasihasítót még a huszadik században is ismerték alföldi pásztoraink. Az avar sírokban talált furulyák hangrendszere olyan, mint régi népdalainké. A győri, viszneki, vörsi avar

temetőben honfoglaló magyarok sírját is megtalálták, ez utóbbinál az embertani vizsgálatok kimutatták, hogy a két népesség összeházasodott. A hunok, avarok, magyarok fejedelmeiket nem temetőbe temették, hanem külön, egyedül tették sírba. A középkorban a honfoglaló nemzetségek címereiben a korai avar hagyományok újulnak fel. A 11-12. századi királyi ékszereken határozott avar divat észlelhető. A Szent Istváni államalapítás tízes szervezet nyomait őrzi, melynek nyomai nem Árpádék temetőiben, de a korai avar temetőikben találhatók.

Döntsd el, igazak-e a következő állítások!

„Írásos bizonyítékok nincsenek a kettős honfoglalás alátámasztására.” (Tankönyvi szöveg) I / H

„elvesztek, mint az obrik (avarok) hírük, hamvuk sem maradt.” (12. századi orosz őskronika által feljegyzett közmondás) I / H

„Az avar uralom összeomlásával egyre nagyobb számban érkeztek szlávok a Kárpát-medencébe.

I / H

„A magyar honfoglalás kezdetén nem létezett erős államalakulat a Kárpát-medencében.” (Tankönyvi szöveg) I / H

„Nehéz egymásnak megfeleltetni a nyelvészet és a régészet eredményeit. Az írásos emlékekkel való egyeztetés nehézségekbe ütközik...” (Tankönyvi szöveg) I / H

Krónikáink, a régészet, a néprajz és az embertan eredményei ellentmondanak egymásnak.

I / H

5. „Miután ... Simeon újból kibékült a rómaiak császárával, és biztonságban érezte magát, a besenyőkhöz küldött, és megegyezett velük, hogy leverik és megsemmisítik a türköket. És amikor a türkök hadjáratra mentek, a besenyők Simeonnal a türkök ellen jöttek, **családjaikat teljesen megsemmisítették**, és a földjük őrzésére hátrahagyott türköket gonoszul kiűzték onnét ... A türkök pedig a besenyőktől elűzve, elmentek, és letelepedtek arra a földre, amelyen most laknak.” (Bíborbanszületett Konstantin 950k.)

„A kazárok és az alánok nyugatról négy türk néppel határosak, amelyek közös ősre viszik vissza családfájukat. Részben nomádok, részben letelepültek. Véderejük nagy és igen harciasak. ...Békében élnek a kazár királlyal és ugyanúgy az alán fejedelemmel is. Területeik a kazárok országával határosak. Első törzsük neve b.dzs.n.j, a másodiké, amely ezekkel határos, badzsg hird. Az utóbbiak mellett egy bedzsenäk nevű nép lakik, amely a legharciasabb ezek közül a népek közül. Végül egy negyedik nép határos velük, amelynek nu.k.r.da a neve.” (Maszúdi, arab utazó és tudós, megh. 956. A b.dzs.n.j és a bedzsenäk egyaránt a besenyőket jelölik, a két másik név pedig, a badzsg hird és a nu.k.r.da a magyarok neve.)

„A besenyők országa és a bolgárok közé tartozó 'sz.k.l-ek országa között van a magyarok határai közül az első határ.

A magyarok pedig a türkök egyik fajtája.

Főnökük 20 000 lovassal vonul ki.

Főnökük neve K.nde.

Ez azonban csak névleges királyuk...

A magyarok országa bővelkedik fákbán és vizekben. Talaja nedves. Sok szántóföldjük van.” (Ibn Ruszta és Gardízi feljegyzései 930 illetve 1050 körülről, mindketten Dzsahjáni 920k. írt munkáját kivonatolták.)

„Az Úr testet öltésének 889. évében a magyarok igen vad és minden szörnyetegnél kegyetlenebb népe, amelyről az azelőtti nemzedékek azért nem hallottak, mivel nevük sem volt, a szkíta tartományokból és ama mocsarak közül jött elő... Szkítia, mint mondják, keleten terül el... otthonuk, házuk vagy lakhelyük nincs, mivel mindig csordáikat és nyájaikat legeltetik, és mindig kóborolnak... Nincs a lopásnál súlyosabb vétek... Az arany és ezüst után nem vágyódnak úgy, mint a többi halandók...

Ázsia felett a hatalmat háromszor nyerték el, de ők maguk idegen hatalom részéről állandóan vagy bántatlanul, vagy legyőzetlenül maradtak. A férfiak vitésége mögött nem marad el az asszonyoké sem, minthogy amazok a párthusok és bactriaiak országát, asszonyaik pedig az amazonok országát alapították meg...

Az említett népet tehát a mondott vidékről, saját lakhelyeikről kiűzték a vele szomszédos népek, akiket besenyőknek neveznek, mivel számban és vitéségben is felülmúlták őket...” (Regino, prümi apát Évkönyve. 908.)

Ki volt Simeon?

Kit értsünk „a rómaiak császára” kifejezésen?

Kik a „türkök” Konstantinnál?

Mire utal Konstantin neve: „Bíborbanszületett”?

Milyen régészeti megfigyelés nem támasztja alá a vastag betűs kijelentést?

Kikkel azonosítja őseinket Regino?

Mekkora népességet jelentene ma a besenyőké, Regino alapján? (Európa lakossága a 9. sz. végén kb. 10 millió, ma kb. 800 millió.)?

Melyik forrás alapján becslik a történészek félmillióra a honfoglaló magyarság lélekszámát?

.....

Milyen, a tankönyvedben is olvasható ’tényeket’ kérdőjelezhet meg Maszúdi?

.....

Miért lehet érdekes egy 850 körüli tibeti nyelvű ujjur követjelentés, miszerint a besenyők hadereje 5000 harcos?

Ha egy ember átlagos sószükséglete két kilogramm évente, mennyi sóra volt szüksége honfoglalóinknak 895-ben?

Ha a társadalom 44%-át alkotják a 17-42 évesek és minden fogamzóképes nő átlagosan két évente szül, akkor ez hány csecsemő születését jelenti napi átlagban a honfoglaló őseinknél?

Lehetett-e érdeke Konstantinnak ferdíteni az eseményeken? I / N, mert

Ki volt Ibn Ruszta és Gardízi szerint a ’valódi királyunk’?

6. (Tankönyvi szöveg) „A honfoglalók számát közel félmillióra teszik. Az itt talált lakosság jóval kevesebb, legfeljebb 200 000 lehetett. (Ezt látszik igazolni az is, hogy a magyarok olvasztották be az itt talált népeket.)”

(Tankönyvi táblázat a 9-10. század magyar történetéről) „Etelköz, 862 első hadjárat Európába, 895-900 honfoglalás, 933 Merseburg, 955 Augsburg, 972-997 Géza”

„...a magyarok népe öldöklésre szomjasan és vágyódba a harcra, meglepi a még ásitó keresztényeket, mert többeket a nyíl előbb ébresztett fel, mint a kiáltás; másokat pedig, akiket ágyukban döftek keresztül, sem a zaj, sem a sebek nem ébresztettek már fel, mert előbb szállt el belőlük a lélek, mint az álom. Tehát innét is, onnét is súlyos küzdelem kerekedik: a türkök hátat fordítva, mintha megfutamodnának, serényen kilőtt nyilaikkal igen sokat leterítenek. ” (Liutprand 10.sz.)

„Ámde szólni fogunk a türkök szervezetéről és hadirendjéről, mely keveset vagy mit sem különbözik a bolgárokétól; hogy férfiakban gazdag és szabad ez a nép, s egyéb pompát és bőséget mellőzván, csupán arra van gondja, hogy vitézül viselkedjék a maga ellenségével szemben.

Ez a nép tehát, amely egy fő alatt áll, fellebbvalótól kemény és súlyos büntetéseket áll ki elkövetett vétkeiért, s nem szeretet, hanem félelem tartja őket féken; a fáradalmakat és nehézségeket derekasan tűri, dacolnak a hőséggel és faggyal és a szükségekben való egyéb nélkülözésekkel...

Fegyverzetük kard, bőrpáncél, íj és kopja...

A derékhadon kívül van tartalék erejük, melyet kiküldenek törbe csalni azokat, akik elővigyázatlanul állnak fel velük szemben, vagy pedig szorongatott csapatrészt megsegítésére tartogatnak...

És ha jól üt ki a háború, nem kell mohón utánuk rohanni, de hanyagul sem szabad viselkedni. Mert ha az első ütközetben le is győzték őket, nem hagyják abba a harcot, mint a többi nép, hanem míg csak teljesen tönkre nem silányítják őket, mindenféleképpen iparkodnak ellenfeleik ellen támadni.” (Bölcs Leó: Taktika. 904k.)

„A behurcolt ékszereket hiába keresnénk régészeti leleteik között, azokat beolvasztották, s ötvöseik saját ízlésüknek megfelelő tárgyakat készítettek belőlük.” (Tankönyv)

Bakay Kornél régészprofesszor közlése (1997-ben): „a máig ismert – jelenlegi országhatárainkon belüli – 1600 IX-XI. századi lelőhelyről megközelítően 25 ezer köznépi sírt ismerünk, addig az előkelő lovas-szablyás (ezek az 'igazi' honfoglalók: részleges lótemetkezéssel, a palmettás díszítőművészet termékeivel: tarsolylemezek, övveretek, szíjvégek, korongok stb.) sírok száma mindössze 940!” nyomán hogyan módosítanád a tankönyvek adatait a honfoglalók és az itt talált népek számáról? (Vedd figyelembe László Gyula azon közlését is, miszerint a lovas népeknél minden öt emberre jut egy fegyveres katona.)

A zárójeles tankönyvi mondatra mit felelnél László Gyula helyében?

Melyik honfoglalás-elméletnek mond ellent a 'kalandozások' pusztá ténye és a 907-es pozsonyi csata?

Egyik középkori krónikásunk valamelyik megjegyzése tökéletesen 'illik' a táblázathoz? (Másold ide!)

Hány hadjáratról tudnak a történészek?

Ibn Ruszta és Gardízi megjegyzése szerint (és a régészeti leletek: szárnyasok és sertések tartásának széles körű nyomai) milyen életmódot jelölnek honfoglaló eleinknél?

Mi a véleményed a vastag betűs kifejezésekről?: „*Folyamatosan, szinte évente indultak **kalandozó seregek, nemegyszer egy időben több. Elsődleges céljuk a zsákmányszerzés.***” (Tankönyvi mondatok) (Vedd figyelembe a forrásokat és a helyszíneket is!)

.....

Bölcs Leó leírása alátámasztja-e a tankönyv kijelentését: „*a kalandozások idejéből nincs nyoma egységes központi hatalomnak*”? I / N

Hát a 'kazár mintára' felvett 'kettős fejedelemséget'? I / N

Hogyan módosítanád a tankönyv kijelentését a 'kalandozások' céljáról az alábbiak ismeretében: Magyarország történeti kronológiájában (főszerk.: Benda Kálmán, Akadémiai Kiadó, 1986.) a **Bizánc elleni** támadásokról a következőket olvashatjuk: 934 áprilisában a besenyőkkel szövetséget kötöttek magyarok bizánci területre törnek, de nem ütköznek meg, hanem évi adó fejében kilenc évre békét kötnek; a 943 áprilisában következő újabb bizánci betörés után I.Romanosz császár évi adófizetés fejében öt éves fegyverszünetet vásárol; 948-ban Tormás és Bulcsú követségbe mennek Bizáncba, ahol megkeresztelkednek és öt évre békét kötnek VII.Konstantinnal; 948 után Gyula is megkeresztelkedik Bizáncban és Hierotheosz személyében püspök érkezik Magyarországra, hogy térítésbe kezdjen; 957-ben VII.Konstantin követet küld I.Ottó német királyhoz, s ennek nyomán beszünteti az adófizetést a magyaroknak; 958-ban (a buzogányát Bizánc kapujába vágó Botond legyőzi párviadalban az óriás görögöt, de) hiába követelik Bizáncból az adót, s 961-962-963-ban és 968-ban egyként magyar seregek dúlják a bizánci birodalom területét [László Gyulától tudjuk, hogy a pusztai népek hadüzenete a kapu megsértése, s Krum bolgár kán hasonló esetben szintén azt üzenté a bizánci császárnak, hogy vagy megfizeti az adót, vagy belevágja kopjáját Bizánc aranykapujába; a 963 és 968 közötti „úr” pedig egyértelműen a korábbi öt éves békék megújítását sejteti, ahogyan a 953-as békére utal a 957-es bizánci adófizetés-beszüntetés és az ezt követő 958-as hadjárat]; 970-ben a kijevei herceg seregében bolgár, besenyő szövetségben hallunk utoljára a Bizáncra törő magyar seregről, amely Arkadiopolisz mellett vereséget szenved.

.....

A versenyfeladatok után következzen a kilencedikeseimnek szóló témazáró dolgozat.

A. csoport

Név:

1. Egészítsd ki a szöveget! (Elemenként 0,5 pont)

Mely tényezők határozzák meg a népet? Tankönyvünk szerint elsősorban a, mely legjobban őrzi az ősiséget, aztán az, a és döntő jelentőségű az

A népek őstörténetére vonatkozó források lehetnek, és a régészet által kutatott Ezen kívül a szól még hozzá őstörténetünkhöz, mely a nyelvtani hasonlóság és a szavak alaki hasonlósága alapján nyelvsaládokba osztja a nyelveket. A világ nyelvei három fő csoportba oszthatók:, és A magyar ez utóbbiba tartozik a finnugor, az urál-altáji és a sumér nyelvekkel együtt. Akit a sumér nyelv megismerésének története, nyelvtanának leírása és anyanyelvünkkel való összehasonlítása érdekel, az olvassa elkönyvét, az-t. László Gyula régészprofesszor nevéhez a elmélete kapcsolódik, ami azt állítja, hogy A professzor szerint könyve, a nyújtja magyar nyelven a legalaposabb betekintést őstörténetünkbe, mert Középkori krónikáink a 12. század végéről származó gesztája, a IV. László udvari papja által írt krónika, illetve az 1358-ban született Krónika, műve. Ezek egybehangzóan a,és népek testvériségét állítják, mely azonosságtudat döntő jelentőségű népünk eredetének meghatározásában és biztosan nem származhatott Nyugat-Európából, mert

A nyugati krónikások ugyanis nem ismerik a székelyek eredetmondáit, melyek szerint ők

leszármazottai. Persze amúgy is képtelenség az a feltételezés, hogy büszke őseink nem ismerték volna őseiket, mert Kiszely István professzornak a 90-es években, a középkori magyar nemesek is a birtokpercek miatt. Az pedig, hogy egy nép mondái latin nyelven írt és sok száz kilométerre őrzött krónikákból eredhetnek, butaság; márpedig legkorábbi krónikánk is tud-ökről,-ről. Az elsődleges források, vagyis a kortárs történetírók közül a két bizánci császár és fia művei fontosak számunkra. Ezek névvel illetik őseinket és népnek tartanak minket, akiknek erős központi hatalom irányította birodalmuk van, vagyis nem tudnak semmit a tankönyvekben olvasható-ről, melyet kazár mintára vettünk volna föl. A honfoglalás korabeli nyugat-európai történetírók is érdekes képet festenek őseinkről.

„Az Úr testet öltésének 889. évében a magyarok igen vad és minden szörnyetegnél kegyetlenebb népe, amelyről az azelőtti nemzedékek azért nem hallottak, mivel nevük sem volt, a szkíta tartományokból és ama mocsarak közül jött elő... Szkítia, mint mondják, keleten terül el... otthonuk, házuk vagy lakhelyük nincs, mivel mindig csordáikat és nyájakat legeltetik, és mindig kóborolnak... Nincs a lopásnál súlyosabb vétek... Az arany és ezüst után nem vágyódnak úgy, mint a többi halandók...

Ázsia felett a hatalmat háromszor nyerték el, de ők maguk idegen hatalom részéről állandóan vagy bántatlanul, vagy legyőzetlenül maradtak. A férfiak vitézsége mögött nem marad el az asszonyoké sem, minthogy amazok a párthusok és bactriaiak országát, asszonyaik pedig az amazonok országát alapították meg...

Az említett népet tehát a mondott vidékről, saját lakhelyeikről kiűzték a vele szomszédos népek, akiket besenyőknek neveznek, mivel számban és vitézségben is felülmúlták őket...”
(Regino, prümi apát Évkönyve. 908.)

Reginó apát szerint őseink eredetűek; bár az őseinket gyűlölő pap leírása a honfoglalásról ellentmond az arab utazó leírásának:

„A kazárok és az alánok nyugatról négy türk néppel határosak, amelyek közös őstre viszik vissza családfájukat. Részben nomádok, részben letelepültek. Véderejük nagy és igen harciasak. ...Békében élnek a kazár királlyal és ugyanúgy az alán fejedelemmel is. Területeik a kazárok országával határosak. Első törzsük neve b.dzs.n.j, a másodiké, amely ezekkel

határos, badzsg hird. Az utóbbiak mellett egy bedzsenäk nevű nép lakik, amely a legharciasabb ezek közül a népek közül. Végül egy negyedik nép határos velük, amelynek nu.k.r.da a neve.” (Maszúdi, arab utazó és tudós, megh. 956. A b.dzs.n.j és a bedzsenäk egyaránt a besenyőket jelölik, a két másik név pedig, a badzsg hird és a nu.k.r.da a magyarok neve.)

Hiszen ez utóbbi szerint a magyarok és A honfoglalásnak ma általánosan elfogadott leírását amúgy sem tartjuk hihetőnek, mert
Liutprandot sem lehet elfogultsággal vádolni őseinkkel szemben (ő is a hunok leszármazottainak tudja a magyarokat), és őt is, miként a két bizánci császárt a magyarok hadviselése foglalkoztatja.

„...a magyarok népe öldöklésre szomjasan és vágyódva a harcra, meglepi a még ásitózó keresztényeket, mert többeket a nyíl előbb ébresztett fel, mint a kiáltozás; másokat pedig, akiket ágyukban döftek keresztül, sem a zaj, sem a sebek nem ébresztettek már fel, mert előbb szállt el belőlük a lélek, mint az álom. Tehát innét is, onnét is súlyos küzdelem kerekedik: a türkök hátat fordítva, mintha megfutamodnának, serényen kilőtt nyilaikkal igen sokat leteritnek. ” (Liutprand 10.sz.)

Ennek jellemzői:, ez utóbbi óriási fegyelmet és ügyességet igényelt, hiszen a vágató lóról hátrafelé ijazni rengeteg gyakorlást kívánt. (Ezt a taktikát már a görögök feljegyezték a-ról, a rómaiak a-ról és a-ról. Ugyanezen népeknél volt szokásban a testvérré fogadásnál a szokása, amit honfoglaló vezéreink kötöttek-ben.) A magyarok ija amúgy is kitűnő fegyver volt, mivel lőtávolsága a korabeli európainak és erejénél fogva a magyar nyílvevő viszont őseink bőrpáncélja

„A honfoglalók számát közel félmillióra teszik. Az itt talált lakosság jóval kevesebb, legfeljebb 200 000 lehetett. (Ezt látszik igazolni az is, hogy a magyarok olvasztották be az itt talált népeket.)” (Tankönyvi szöveg)

Ennek a tankönyvi állításnak az alapja a nyelvészet, mivel a kisebb lélekszámú hódító népek gyakran átvették a meghódított nép nyelvét, mint történt a-kal, akik török fajú nép és átvette a meghódított szláv nép nyelvét. A finnugor nyelvészetnek ellentmond az antropológia (embertan), mert legközelebbi nyelvrokonaink a-k és-k; a feltételezett finnugor őshaza helye az régészetileg képtelenség, mert

„Halász-vadász-gyűjtögető életmód esetén a népsűrűség maximum 0,07 fő/km².” (Történeti-demográfiai szakkönyv.)

„A mintegy 6700 vogul (manysi) és 12200 osztják (hanti) az Urálon túl, a(z) 1931-ben alapított Hanti-Manszi Nemzetiségi Körzetben él, székhelye Hanti-Mansziszka, területe 558 000 km². (Az orosz betelepülés miatt ma már csupán 1,5%-át képezik a körzet népességének.) Óriási területen szétszóródva élnek, ennek következtében a vogul és az osztják nyelv számos, egymástól lényegesen különböző nyelvjárássá oszlik. (...) A manysi nyelv négy fő dialektusra oszlik, melyek tekintélyes és lényeges nyelvtani, hangtani, szótári különbségeket tartalmaznak. Az északi nyelvjárási viszonylag homogén, a nyugati további al-dialektusok variációja, a keletit már csak nagyon kevés fiatal beszéli anyanyelveként, a déli manysi a 20. század közepére kihalt. Az osztják nyelv főbb dialektusai kölcsönösen érthetetlenek, és további, összesen 13 szub-dialektusra oszlanak. Például egyedül a keleti hantiban található magánhangzó-harmónia.” (A finnugorok világa. Előadások a nyelvtudományok köréből.)

Vagyis a nyelvészet hipotézise, mely további népeket bocsát ki magából, teljesen illogikus. Halász-vadász kultúrfokon közös ősnelv nem alakulhat ki, mert a népsűrűség ezt nem teszi lehetővé. Viszont egy magasabb kultúrájú nép, mely kereskedelmet folytat az előbbiekkal, nyelvében is jelentős hatással lehet az utóbbiakra. Mindez leolvasható a történelmi atlasz ...és... oldaláról, miszerint a Már is leírta mindezt a Kr.e. 5. században. Ez megmagyarázza a finnugor népekkel való nyelvazonosságunkat. A finnugor nyelvtudomány módszerei sem nevezhetők tudományosnak, mivel

....., ami ellentmond a tudományok azon elvének, hogy a kutatás eredménye nem függhet attól, hogy ki végezte azt. Ráadásul a szóhasználatoknál mindig azt feltételezik, hogy az-ok nyelve őrzi az ősi alakot, holott nyelvmélekeik csak évesek, míg írott forrásokból éves magyar szavakat is ismerünk. Márpedig a nyelvtörténészeknek mindig a korábban adatolható szavakat kellene kiindulópontul választaniuk! Ráadásul a 19. században negyven év leforgása alatt is sokat változott nyelvünk, míg a Volga partján-ban a hétszáz éve elszakadt testvéreinkkel is minden nehézség nélkül megértette magát. Arany János sorai:

Kisütik, hogy a magyar nyelv / Nincs, nem is lesz, nem is volt; / Ami új van benne, mind rossz, / Ami régi, az meg tót. (1878 körül)

Motto: Üsd, nem anyád! / Boncold csak nyelvész! hát baj, hogy az áldozat / elvész? / Tartozik ez tereád? ... Egy bizonyos: nem anyád! (1879. jún.)

arra utalnak, hogy 1849 után a finnugor rokonság akadémikus hirdetői,,anyanyelvűek voltak. Ez nem lett volna akkora baj, mint népünk iránt, ami a következő 1850-ben írt mondatból is kiderül: „A magyar nemzet oly restül tanult, oly keveset dolgozott, hogy alig érdemli meg az önállást.”

Persze a finnugor nyelvrokonság gondolata nem a szabadságharc leverése után született, de ekkortól válik uralkodóvá a hivatalos magyar történetírásban. Érdemes kiragadni és röviden bemutatni egyik korábbi alakját, például Schlözert, akinek legfőbb érdeme mai nyelvészeink szerint, hogy „először fedezte fel a finnugor népeket az európai történetírás számára”. **August Ludwig Schlözer**, a „magyarfaló” és „terrorista” (ahogy nevezték később a 19. században Szabó Károly és Ribáry Ferenc) egyáltalán nem tudott magyarul és egyik finnugor nyelven sem, oroszul is csak közepesen tanult meg. (Emberként kifejezetten ellenszenves jellemvonásokkal bírt: családját terror alatt tartotta, fölényes és beképzelt volt, s mindent alárendelt féktelen becsvágyának.) Schlözer művében (mely 1771-ben jelent meg,) Magyarországot úgy tekintette, mint mindenhol szlávok népesítette területet. „*A magyarok a finn népek közé tartoznak, azonban a finn népek egyike sem uralkodó nép.*” „*Még három nép van egyébként, amelyek részben északon élnek ugyan, de önálló államot nem alkotnak és nincs saját történelmük, ezek a finnek, a románok és a magyarok.*” Schlözer tudatosan és megfontoltan fordult szembe a magyarsággal, azt kívánta elérni, hogy végérvényesen megváltozzon a magyar nép helye az európai hierarchiában. „*A magyaroknak nincs helyük Európa fő népei között, tisztázatlan az eredetük ... és nincs joguk nemhogy Erdélyre, de Magyarországra sem.*” „*Erdély Szent István előtt nem a magyar állam része, a szászok beköltözéséig kétes birtokú föld.*” Anonymus művét „*egy ostoba barát örült fecsegésének*” nevezi. Ebből bárki megállapíthatja, hogy egy nép őstörténete fontos kérdés.

A honfoglalás részletes leírása-nál olvasható, de a régészet adatainak fényében inkább többi krónikásunk szóhasználatát: „második beköltözés” tartjuk helytállóknak, mivel (Bakay Kornéltól is tudjuk, hogy)

..... honfoglaláskori leletek és népművészetünk motívumkincse ugyanúgy az népekével rokon, mint népzeneink, mely második anyanyelvünk. Régi stílusú népdalaink jellemzője a,

ugyanúgy és idegen a finnugor népektől, mint embertanilag a 10. századi magyarság aleszármazottja. A honfoglalók sírleleteivel legközelebbi párhuzamot a szkíta fajú-k leletei mutatnak. Őseink hiedelemvilágának, vallásának halvány nyomai is ugyanebbe az irányba vezetnek, melynek ma ismert végső gyökere a civilizáció.

Ha figyelmesen olvassuk Ibn Ruszta és Gardízi feljegyzéseit 930 és 1050 körülről: „*A magyarok országa bővelkedik fákból és vizekben. Talaja nedves. Sok szántóföldjük van.*” akkor honfoglaló eleink életmódját-nek tartjuk, amit a régészet is alátámaszt a és tartásának széles körű elterjedését kimutatva.

A besenyők előli fejvesztett menekülésnek ellentmond a-es-i csata, melyben az egyesült nyugati seregeket veri tönkre a magyar sereg olyan fölényes hadi tudománnyal, hogy máig tanítják ez ütközetet az amerikai katonai akadémiákon. A következő évtizedekből hadjáratról tud a történetírás, melyek célja a tankönyv megállapításával: „*Folyamatosan, szinte évente indultak kalandozó seregek, nemegyszer egy időben több. Elsődleges céljuk a zsákmányszerzés.*” ellentétben az és lehetett.

Különös, hogy a magyar ifjúságnak melyik két csatát kell emlékezetében megtartania: a-as-it és a-ös -it. Eszünkbe jutnak a 13. századi krónikás szavai: „*S miután hosszabb ideig éltek ott (t.i. Meotisz ingoványai közt) megfosztva a férfivigasztól – Orosius állítása szerint -, mint mondják, parázna ördögök keresték fel őket, s együtt háltak velük, és ebből a kapcsolatból származnak a magyarok... Ugyancsak ő (Orosius) abban a vonatkozásban is meglehetősen eltért az igazságtól, hogy a magyaroknak csupán balszerencsés kimenetelű csatáiról emlékezett meg, a szerencsés kimenetelűeket pedig hallgatással mellőzte, ami nyilvánvaló bizonyosságát adja-nek.*”

(46 pont)

És a szegedi egyetemen írt filozófia szakdolgozat...

A személyiség szerepe a marxi történelemfelfogásban

Tartalomjegyzék:

Előszó.....	3
Bevezető fejtegetések.....	6
Az emberi lényegről.....	20
Az emberi lényeg és a történelem.....	32
Kitekintés és összefoglalás.....	43
Bibliográfia.....	63
Melléklet (módszertani fejezet).....	67

„Hiú törekvés. Mert egyént sosem
Hozandsz érvényre a kor ellenében
A kor folyam, mely visz vagy elmerít,
Uszója, nem vezére, az egyén.-
Kiket nagyoknak mond a krónika,
Mindaz, ki hat, megérté századát,
De nem szül az új fogalmakat.

Nem a kakas szavára kezd virradni,
De a kakas kiált, merthogy virrad.⁴⁸³
(Madách Imre)

Előszó

A címben kitűzött kérdés fontossága vitán felül áll: „A személyiség szerepe a történelemben”. Nem mellékes körülmény életünkben annak megítélése, hogy egyetlen személy mekkora hatással lehet a történelem folyására. Ha végiggondolok szellemi fejlődésemen, először akkor talákoztam a problémával, amikor másod-harmadéves egyetemistaként kezembe került Mikola Sándor könyve, 'A fizika gondolatvilága'⁴⁸⁴. Ezen olvasmány élménye megvilágosító erővel hatott rám: felismertem azt a gondolati erőt, mely későbbi Nobel-díjas fizikusaink többjét ihlette. A fasori gimnázium (később a budapesti Tudományegyetem) tanárának könyve magyarázatot adott arra a számomra érthetetlennek tűnő tényre, hogy egyazon gimnázium diákjai Európa egyetemein szétszóródva hogyan változtathatták meg a 20. század fizikáját. Hihetetlen lelkesedés lett úrrá rajtam azon felismerés következtében, hogy egyetlen középiskolai tanár alapos felkészültsége, gondos munkája milyen szédítő hatást érhet el. Nem sokkal később, pályakezdő tanár koromban, igazgatóhelyettes asszonyom szavai nagy mértékben lohasztani igyekeztek ezen lelkesedésemet. Mikor a szegedi főiskolára jelentkeztem, így szólt hozzám négy szemközt: - A nagy tanár-egyéni ségek kora lejárt. A team-munka sokkal több eredményhez vezet.

A személyes érintettség tehát az egyik kiinduló alapja filozófiai vizsgálódásomnak. Én is, amiként Csejtei tanár úr a jelenkor emberét meghatározta⁴⁸⁵: „történelemfüggő lény” vagyok, s emellett tanítom is a történelmet. Ekként nem nehéz megmagyaráznom, hogy miért Marx filozófiáján keresztül kívánom e kérdést vizsgálni. Ha mai középiskolás történelem tankönyveinket⁴⁸⁶ kézbe vesszük, megállapíthatjuk: a rendszerváltozás nem sok nyomot hagyott felépítésükön. A témakörök a természeti környezet bemutatásával kezdődnek; a gazdasági élet ismertetésével folytatódnak, ezen alapul a társadalom élete és politikai viszonyai; s legvégül olvashatunk a kultúráról. Tehát hűségesen követik a marxista sémát. Ez azt jelenti, hogy bár a magyar filozófia egyéb adósságait törlesztve az utóbbi években viszonylag keveset foglalkozik Marxszal⁴⁸⁷, a középiskola történelemoktatásában kimondatlanul is, továbbra is ő az irányító. Ez tehát az ok Marx filozófiájának kiindulópontul és alapul vételére.

Az indítékok fölvezetése után most néhány szót arról, hogy milyen munka áll előttem (és e bevezető sorok végleges megírásakor immár mögöttem). Első lépésben Márkus György könyvének⁴⁸⁸ és Tanárnő előadásának⁴⁸⁹ útmutatása alapján magam olvastam Marxot; ezt követte a Bibliográfiában jelzett irodalom áttanulmányozása és a marxi szövegekkel való összevetése; legvégül elmélyült gondolkodással saját véleményem kifermálására tettem kísérletet. Ezen tudatosan választott és végrehajtott munkafázisok alatt, melyek természetesen nem különülhettek el időben ilyen határozottan, folyamatosan írtam dolgozatomat. Az első sorok papírra vetése 2007. áprilisában történt egy szemináriumi dolgozat formájában, s ez időtől kezdve állandóan és intenzíven foglalkoztattak a dolgozatomban megfogalmazott kérdések.

⁴⁸³ Madách Imre: Az ember tragédiája. Editorg Kiadó, h.n., 1991. 74.o.

⁴⁸⁴ A szerző magánkiadása 1933-ban, Budapesten jelent meg. Ekkor a fasori gimnázium igazgatója volt Mikola Sándor.

⁴⁸⁵ In: Juhász Anikó – Csejtei Dezső: Történelem – kulcsra készen? Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2000. 7.o.

⁴⁸⁶ V.ö. például: Gyapay Gábor-Ritoók Zsigmond: Történelem a középiskola I. osztálya számára. 2004-ben már a 22. kiadása jelent meg a Tankönyvkiadónál, Budapesten. vagy Rubovszky Péter: Történelem I. Vázlatok az ókor történetéről. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, (5. kiadás) 2002. vagy Száray Miklós: Történelem I. a középiskolák számára. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, (7., átdolgozott kiadás) 2002.

⁴⁸⁷ A Magyar Filozófiai Szemle 1990 óta megjelent évfolyamaiban fél tucatnál is kevesebb cikk foglalkozik címében feltüntetve Marxszal és a marxizmussal. Míg 2008. júliusában Londonban járva a nagyobb könyvruházak polcain mindenütt legalább tucatnyi új kiadású könyv témája volt Marx vagy a marxizmus.

⁴⁸⁸ Márkus György: Marxizmus és „antropológia”. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.

⁴⁸⁹ Az elmúlt években több előadását is volt szerencsém meghallgatni Kissné Novák Éva tanárnőnek, s mindegyikből meríthettem ötleteket dolgozatom megírásához.

Végezetül vessünk egy pillantást a munkámban olvasható vizsgáldás menetére. Az első fejezetben, 'Bevezető fejtegetések' címen rövid kultúrtörténeti áttekintést kívánok adni az ember világban elfoglalt helyének megítéléséről az antik görög gondolkodásban és vázlatosan fel kívánom idézni a collingwoodi értelemben vett történetfilozófia⁴⁹⁰ jelentős gondolati eseményeit. Ez tehát egy rövid, történeti szempontú áttekintés azon eszmékről, melyek Marx munkásságát megelőzték. Olyan ismeretek felelevenítése kíván lenni, amiket legalábbis hasonló alapossággal ismerhetett Marx is, és erről nem célszerű megfeledkezünk. A következő fejezetben az ember mibenlétének marxi megfogalmazásait járjuk körül. Ezt követi Marx történelmi determinizmusának elemzése azon célból, hogy a címbe feltett kérdésre választ kapjunk. Igyekeztem Marx gondolatmeneteit gondosan követni, remélve, hogy így az utolsó fejezetbe sűrített kritikai megjegyzéseim és reflexióim nem lógnak majd a levegőben. Ezen 'Kitekintés és összefoglalás' című fejezet tartalmazza a bibliográfiában megjelölt művek néhányának ismertetését, elemzését, rövid kritikai megvitatását, valamint egész munkám filozófiai eredményét. Ennek lényege, s egyben munkám célja, hogy kimutassam: Marx történetfilozófiája megkerülhetetlen és releváns igazságtartalommal bír. Ma is érvényesek Márkus Györgynek majd fél évszázada írott szavai: „A marxizmushoz való viszony ma olyan kérdés, amely elől nem térhet ki egyetlen gondolkodó fő sem, éljen bárhol is és dolgozzon bármely területen. Még kevésbé térhet ki ez elől a filozófus.”⁴⁹¹

Bevezető fejtegetések

„Sok van mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb. Ő az, ki a szürke tengeren átkel, a téli viharban az örvénylő habokon, s Gaiát, a magasztos istennőt zaklatja a meg-megújulót évről évre az imbolygó ekevassal... És a beszédet és a széllel versenyző gondolatot meg a törvényt tanulja, a városrendezőt, lakhatatlan szirteken tűző nap forró sugarát s a fagyot kikerülni ügyes, ha akármilyen jön, ám a haláltól nem tud menekülni...”⁴⁹²

Szophoklész híres sorai, az ember önmeghatározásának a Kr.e. 5. századból származó megfogalmazása, így már igen hosszú alakulás eredményének tekinthetők. E sorok a görög polisok virágkorában születtek, Athénnek Periklész nevével fémjelzett fénykorában. Athénben egy rövid időre megvalósult a demokrácia később mértékadó számító formája, de csak a társadalom kiváltságos rétege, az athéni állampolgárok számára, akik a lakosságnak elenyésző kisebbségét alkották. A történészek becslése szerint mindössze 14%-át jelentették a társadalomnak.⁴⁹³ Ők, az ókori források elbeszélése szerint, beleszólhattak poliszuk életébe, a népgyűlésnek döntő szava volt még a háború és béke kérdésében is. Bíraskodtak egymás ügyeiben, bárki tagja lehetett az esküdtbíróságoknak, s még öngazgatási rendszerük megvédésére is gondoltak: bevezették a cserépszavazás intézményét. Ám hogy mi az igazi kultúrtörténeti jelentősége ezen (a Kr.e. 5. század derekán lévő) évtizedek történelmi léptékben kicsiny településének, arról Szerb Antal így ír: „A történelem minden korszakának vannak előzményei, semmi sem igazán kezdet. A görög szellemet a keleti kultúrák készítették elő. De az európai irodalom, a világirodalom, az egész világ számára való irodalom folytonossága mégiscsak a görögöknél kezdődik, azzal az újsággal, amit ők hoztak az emberi tudatba: *felfedezték az embert*. ...Ők fedezték fel az emberi test helyes arányait, épületeik és szobraik is akkorák, amekkoráknak emberhez mért épületeknek és szobroknak lennie kell; érzelmeik, vágyaik és az azokat kifejező költői képek sem mennek túl az emberi arányokon...”⁴⁹⁴ Ha magunk nem is értünk egyet teljesen a fenti sorokkal, elgondolkodtató, hogy Trencsényi-Waldapfel Imre igen alapos elemzése⁴⁹⁵ is a görögséghez köti a humanizmus megszületését. Megállapíthatjuk, hogy a görög irodalom kezdete ismeretlen előttünk, hiszen Homérosz kiforrott

⁴⁹⁰ Lásd Robin G. Collingwood: A történelem eszméje. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.

⁴⁹¹ Márkus György: Az ifjú Marx ismeretelméleti nézeteiről. In: Magyar Filozófiai Szemle 4. évf. (1960.) 3.sz. 413.o.

⁴⁹² In: Szophoklész: Antigoné. Ford: Trencsényi-Waldapfel Imre. in: Görög drámák. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. 53.o.

⁴⁹³ V.ö. Gyapay – Ritoók: id.m. 86.o.

⁴⁹⁴ In: Szerb Antal: A világirodalom története. Magvető Kiadó, Budapest, 1989. 17.o.

⁴⁹⁵ Trencsényi-Waldapfel Imre: Humanizmus és marxizmus. Hungária, Budapest, 1948.

költészete semmiképpen nem tekinthető annak, hanem betetőzéseként jelenik meg egy előttünk ismeretlen epikának. Elemzésünk szempontjából annak van jelentősége, hogy Homérosz Iliásza már határozott antropológiával bír. „Ennek uralkodó vonása, azt kell mondanunk, hogy az ember halandó volta: az emberek, mint 'egynapigélők' állnak szemben a halhatatlan istenekkel.”⁴⁹⁶ Az Odüsszeia még nagyobb fokú tudatosságát mutatja a humanitás eszményének. Már az eposz hőse maga is az antropocentrikus érdeklődés jellegzetes képviselője, „ki sokféle bolygott s hosszan hányódott, feldúlván szentfalú Tróját, sok nép városait s eszejárását kitanulta”⁴⁹⁷, s a mű nagy részét ezek az úti élmények adják. Az eposz szerzőjének tehát „nemcsak határozott ethnographiai érdeklődése, hanem az emberi kultúra természetéről és általános feltételeiről is kialakult álláspontja van. Az *ember* két állandó homéroszi jelzője a 'tagoltbeszédű' és a 'kenyérevő'”⁴⁹⁸, a társadalomalakítás két alapvető tényezőjére utal: a beszédre, mint a társas érintkezés eszközére, és a növénytermesztésre, ami az istenektől és emberevő vadaktól különbözteti meg az embert. Ezek tehát az emberség legfőbb kritériumai az Odüsszeia költője szerint.

A görög kultúra általunk ismert következő kimagasló alakja Hésziodosz, a boiótiai parasztköltő. Ő két sajátosan emberi tevékenységet ismert (a Kr.e. 8. században), a munkát és az igazság felismerését: az egyik a henyélőt rekeszti ki az emberségből, a második visszahelyezi a jogfosztottat emberségébe. „Végezz ostoba Persés munkát, mert ezt mérte az emberi nemre az isten... Ő Persés, hallgass rám, és jól véd a szívedbe, hogy tiszteld a jogot s többé ne vezessen erőszak. Zeusz Kronidész csak az emberi nemnek hozta e törvényt, míg a halak meg az erdők vadjai és a sasok mind egymást falják, mert szava nincsen köztük a jognak. Ámde az embernek – s mindennél szebb ez ajándék – ő jogot ad s ki akarva a jót és tudva a törvényt hirdet igazságot, majd boldoggá teszi Zeusz.”⁴⁹⁹ Ezen sorok a szegényparaszti öntudat megnyilatkozásának szép példái, s a filozófiatörténetben évszázados előzményének tekinthetők a szofisták legalista irányzatának.

Hésziodosz másik ránk maradt művében, a Theogóniában⁵⁰⁰, az istenek világát, a görög mitológiát kísérelte meg rendszerezni. Ezek az istenek, amint az közismert, ember formájúak és mindenben hasonlóak is teremtményeikhez, csak halhatatlanságuk különbözteti meg őket tőlük. Kritizálta is őket érte alaposan és jogosan Xenophanész a Kr.e. 6. században. Egyetlen tényt emelnék ki Hésziodosz költeményéből, hogy mennyire másként értékelte Prométheusz „tűzlopását” a költő, mint majd az 5. században Aiszkülosz vagy magunk. Hésziodosz szerint Prométheusz méltán bűnhődött, megérdemelte sorsát, mivel miatta nehéz az ember élete, miatta kénytelen verejtékes munkával szerezni élelmét. Athén virágkorában ellenben az emberiség megmentőjét és jótévőjét ünnepelték benne. Eszerint Prométheusz az, aki véget vetett annak, hogy az emberek előre tudják haláluk napját, mégpedig azért, hogy vak reményeket ültetett a szívükbe, és ő az, aki a tüzet ajándékozta az egy napig élőknek, miáltal azok sokféle mesterséget megtanulhattak.⁵⁰¹ Sőt, mint azt büszkén vallja Prométheusz Aiszkülosz drámájában: „Tudd meg tehát, egy röpke szó mindent kimond: ember minden tudása tőlem való.”⁵⁰² Ez tehát a másik szemléletmód. „Majd két évszázad múltán az urbánus életformától megcsömörlött 'cinikus' gondolkodók számára ismét bűnössé, a természetes életmód ellenségévé, az emberiség elsatnyulásának egyik felelősévé” lett Prométheusz.⁵⁰³ Tettének megítélése visszatért, persze csak egy időre, a boiótiai parasztköltőéhez. Kanyargó pályafutás, mely jelzi az idők folyamán beálló változásokat a görög szellemiségben. De ezek az ellentétek egyidejűleg is léteztek a görög világon belül. Elég Plutarkhosznak Lükurgoszról szóló életrajzából idéznünk, hogy lássuk mindezt: „... nem sajnálta polgártársaitól a szabadidőt [t.i. Lükurgosz a spártaiaktól], viszont teljesen eltiltotta őket a köznapi mesterségektől. (...) A földet is a helóták művelték meg helyettük. Egy spártai éppen törvénykezési napon tartózkodott Athénban, és megtudta, hogy valakit dologtalansága miatt ítélték el. (...) Erre a

⁴⁹⁶ Id.m. 18.o.

⁴⁹⁷ Devecseri Gábor fordítása. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1963. 8.o.

⁴⁹⁸ In: Trencsényi-Waldapfel id.m. 19-20.o.

⁴⁹⁹ In: Hésziodosz: Istenek születése, Munkák és napok. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005. 50-51.o. Az idézet az utóbbi műből való.

⁵⁰⁰ Magyarul Istenek születése, lásd a fent idézett kiadást.

⁵⁰¹ V.ö.: Trencsényi-Waldapfel: id.m. 27.o.

⁵⁰² „Leláncolt Prométheusz” In: Aiszkülosz drámái. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996. 162.o.

⁵⁰³ V.ö. Hahn István: Hitvilág és történelem. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. 269.o.

spártai azt kérte az ott állóktól, mutassák meg neki azt, akinek szabad emberhez méltó életmódja miatt kell büntetést elszenvednie. Ennyire szolgálainak tartották a mesterségekkel való foglalkozást.”⁵⁰⁴

A görög irodalom történetében pedig Szophoklész kardalához értünk. Megállapíthatjuk tehát, hogy Szophoklész 'mindössze' gyönyörű sorokba foglalta a görög szellemiségben már jelenlévő gondolatokat. A fent idézett kardalban az emberség *csodálatos* vagy *megdöbbenő, félelmetes (deinos)*⁵⁰⁵ volta legfőképp a beszédben, mindenfajta termelő tevékenységben, törvényalkotó képességben rejlik. Ám a második ok, a földművelés (termelő tevékenység) ismerete nem bírta az egész görögöség osztatlan elismerését, mint Plutarkhosztól értesültünk róla. Ugyanez volt a helyzet a törvények el- és felismerésével is. Szophoklész, éppen az Antigonében, a törvények problémáját a korabeli filozófia szellemében veti fel. Ugyanis az ekkoriban Athénbe érkező szofisták egyike, az éliszi Hippiász, nyíltan hirdette „nomosz” és „füzisz” ellentétét: „a törvény mint zsarnok az emberek között, sok mindenre természet ellen kényszerít.”⁵⁰⁶ Antigoné a lelkében élő természet törvényt követi a zsarnoki rendelet helyett, és tudatosan választja, vállalja a halált törvénytöréséért. A hatalom önkényes törvénye összeütközött és alulmaradt Antigoné belső erkölcsi parancsolatával szemben. Az emberség problémája tehát szinte dialektikus összetettségben tárul szemünk elé már az ókori görög irodalom futólagos tanulmányozásakor is.

Megjegyezzük, hogy a választás motívumának az emberséggel való szoros összefüggése már Hérakleitosz filozófiájában felbukkan. A fennálló társadalmi rend bírálata elvezeti az epheszoszi bölcselőt sajátosan emberi követelmények felállítására. Az emberség nem annyira adottság nála, mint inkább lehetőség: megvalósítandó feladat. „Elkezdtém keresni önmagam”⁵⁰⁷ – vagyis a filozófus megismerésének alapja az önismeret, mintha a delphoi jósva ősi feliratának tanácsát fogadta volna meg ezzel. Ám „a lélek határait – mehetsz és meg nem találod, bejárj bár minden utat, mélysége akkora”⁵⁰⁸, vagyis az emberség megvalósításában rejlő feladat örök, lezárhatatlan. Sőt, mintha másutt a végső kérdések megoldhatatlanságát vallaná a 'homályos filozófus': „a természet elrejtőzni szeret”⁵⁰⁹, bár a B 18. fragmentum mást (is) sugall: „Ha valaki nem reméli a remélhetetlent, nem fog rátalálni, hisz kikutathatatlan és nem vezet oda út.”

Eddigi vizsgálódásainkkal nemcsak hogy Marxhoz nem értünk el, de még a görög filozófia úgynevezett *antropológiai fordulatához* sem. Ezt hagyományosan Szókratészhez kapcsolja a filozófiatörténet.⁵¹⁰ A szofisták, akikhez kortársai Szókratészt is sorolták, a humanitás általánosabb fogalmával bírtak, mint később a két nagy klasszikus: Platón és Arisztotelész. Már Protagorász újrafogalmazta a Prométheusz-mítoszt. Eszerint az istenek teremtése után a feledékeny testvér, Epimétheusz minden képességet szétosztott az állatok között, mellyel életüket fenntarthatják: karmokat, bundát, erőt, kemény patákat, szárnyakat, s az ember csupaszon, fegyvertelenül maradt. Prométheusz, hogy helyrehozza testvére feledékenységét ellopta Héphaisztosztól és Pallasz Athénétől az ipar képességét a tüzzel együtt. A tűz az embernek az istenekkel közös tulajdonává lett, s ez vezette minden élőlény közül egyedül az embert az istenek felismeréséhez s ez mindjárt alkotásokban nyilvánult: oltárok és szobrok emelkedtek. A mesterség vezette az embert a nyelv megteremtésére is, tehát az embert maga a mesterség teszi emberivé. (Mintha Szophoklész kardala csengne fülünkbe, vagy Marx gazdasági kéziratái 1844-ből.)

Szókratész /Platón dialógusában⁵¹¹/ szokásos iróniájával szegezi Protagorásznak a kérdést: Miben lesznek jobbak azok, akikkel Protagorász pénzért foglalkozik? A válasz az egyetemesen emberi, általános műveltségre hivatkozik, amiben a nyelvnek is döntő szerep jut. Mindenkitől tanultuk anyanyelvünket is, mégis léteznek mesterei a nyelvi készségnek, ahogyan a társas érintkezés egyéb formáinak is. Az egyetemes emberi képességek kibontakozását célzó nevelés végcélja a kalokagathia: az emberi szépség és jószág teljessége. Ennek lényeges eleme, amivel Szókratész is egyetért a dialógusban, az erkölcsi tudatosság. Platón véleménye a politikai erények tekintetében azonban

⁵⁰⁴ In: Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Magyar Helikon, h.n., 1965. 85.o.

⁵⁰⁵ Trencsényi-Waldapfel: id.m. 31.o.

⁵⁰⁶ Idézi Trencsényi-Waldapfel: id.m. 33.o.

⁵⁰⁷ A fragmentumok v.ö. Kirk, Raven, Schofield: A preszókratikus filozófusok. Atlantisz, Budapest, 2002. 271-313.o. Ez a B 101.

⁵⁰⁸ B 45.

⁵⁰⁹ B 123.

⁵¹⁰ V.ö.: Filozófia. főszerk.: Boros Gábor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007. 66.o.

⁵¹¹ In: Platón összes művei. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. I. kötet, 173 skk.

némiképpen eltérő mesterétől: szerinte az államügyek intézésére csak kevés számú kiválasztott képes, a filozófusok. Utópiájában⁵¹² szembefordul azzal a határozatlan fogalommal, amit általános műveltségnek nevezhetnénk. Továbbá, míg számára és kiváló tanítványa, Arisztotelész számára is természetes dolog, pontosabban a természet rendelése szerint való a rabszolgaság intézménye, addig a szofistáknál már megjelent ennek elítélése. Például Gorgiasz egyik tanítványa, Alkidamasz szerint: „Szabadnak teremtett mindenkit az isten, senkit a természet rabszolgává nem tett.”⁵¹³ Sőt, Antiphónnál ezt olvassuk: „...hiszen természettől fogva valamennyien egyenlőek vagyunk, a barbárok és a görögök egyaránt.”⁵¹⁴

A görög szellemiség antropológiai nézeteinek rövid ismertetését ezzel befejezettnek tekintjük. Első közelítésben az indokolja az előző fejtegetéseket, hogy Marx doktori disszertációját e tárgykörben írta, így a fent említett mozzanatokot a későbbiekben joggal állíthatjuk párhuzamba Marx gondolataival. Mintegy a marxi antropológia kiindulási pontjaként kívántuk bemutatni az eddigieket. A továbbiakban a történetírásnak történetéről és a közben felmerült filozófiai problémákról, a történetfilozófia kérdéseiről kívánunk röviden szólni.

A történetírás atyja Cicero szerint Hérodotosz, de ugyanezt írja Gunst Péter is, a napjainkban használatos egyetemi tankönyv⁵¹⁵ szerzője: „Az első görög történetíró, s egyben az európai értelemben vett legelső történetíró a történelemben, Hérodotosz, majd fiatalabb kortársa Thuküdidész, s utánuk a többiek az oksági viszonyok feltárásával hozták létre új műfajt, ha úgy tetszik az új tudományt, amelyben már nem volt szerepe az isteneknek, s földöntúli hatalmaknak, hanem csupán az embereknek, az emberek közti kapcsolatoknak: a politikai, a gazdasági érdek volt a meghatározó, az az ok, amely kiváltotta a cselekvések sorozatát.” Ha elolvassuk Hérodotosz munkájának első könyvét⁵¹⁶, akkor óvatosabban fogalmazunk. Hérodotosz már művének legelején minden alap nélkül hivatkozik a *perzsa történet ismerőire*, mint azt a jegyzetírótól megtudjuk, „mivel nem ismerte az óperzsa nyelvet és nem is járt Iránban, a perzsa elbeszélők itt fiktív forrásnak tekintendők, ezzel a hivatkozással a történetíró a hitelesség látszatát akarja kelteni.”⁵¹⁷ Ami a cselekvések okait illeti, a 34. fejezetben azt olvassuk, hogy: „Szolón távozása után az isten nagy szerencsétlenségbe döntötte Kroiszoszt, gyaníthatóan azért, mert a világ legboldogabb emberének tartotta magát. Nemsokára álmodt rá, amely megjelentette neki az igazat a gyermekére váró szerencsétlenségről.”⁵¹⁸ Az első könyv úgy tűnik fel, mintha Hérodotosz a hübrisz, az emberi elbizakodottság megbélyegzésére írta volna. A Hérodotosz által leírt emberek a jóslatokhoz szabják cselekedeteiket, teljes természetességgel fogadják el az isteni irányítást életükben. A kortársak életében az istenek döntő szerepet játszottak: „Ó, király, amit tettem, az rád szerencsét, rám szerencsétlenséget hozott. S mindennek oka a hellének istene, aki engem béke helyett háborúra biztatott.”⁵¹⁹ Értésülünk csodákról a 23. fejezetben, és Hérodotosz egyetértőleg idézi Szólont: „az ember teljesen a sors játékszere.”⁵²⁰ A Sors pedig még az istenek felett is úr, hangzik a delphoi jósdá szava: „senki sem kerülheti el a végzetet, még egy isten sem.”⁵²¹

Thuküdidész megítélésében is inkább Collingwooddal értünk egyet: „Thuküdidész nem örököse Hérodotosznak a történeti gondolkodásban, hanem az az ember, akinél a hérodotoszi történeti gondolkodást elborították és megfojtották a történelemellenes motívumok.”⁵²² Fiktív beszédei inkább tekinthetők egy pszichológiai megközelítés illusztrációiként, mint valódi történetírásnak. A történetírás hérodotoszi értelemben ugyanis 'hisztórié', azaz kutatás, a múlt feltárása. Thuküdidész szónoklatai pedig egyforma és történetileg képtelen stílusuk miatt inkább tekinthetők a szónokok tetteihez fűzött utólagos írói kommentároknak, mint valós események történetileg hű leírásának.⁵²³ Thuküdidészt (is) jobban érdekelt az események mögött láthatatlanul megbújó örök igazság, mint maguk az események.

⁵¹² Az Államra gondolunk.

⁵¹³ Idézi Trencsényi-Waldapfel id.m. 47.o.

⁵¹⁴ B 44. In: Steiger Kornél: Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény. Holnap Kiadó, Budapest, 1992. 36-37.o.

⁵¹⁵ In: Gunst Péter: A magyar történetírás története. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1995. 2.o.

⁵¹⁶ Hérodotosz: A görög-perzsa háború. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 7-105.o.

⁵¹⁷ V.ö.: id.m. 671.o.

⁵¹⁸ Id.m. 23.o.

⁵¹⁹ Id.m. 50.o.

⁵²⁰ Id.m. 22.o.

⁵²¹ Id.m. 51.o.

⁵²² In: Robin G. Collingwood: A történelem eszméje. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. 80.o.

⁵²³ Újraolvasva Thuküdidész művének első könyvét (Osiris Kiadó, Budapest, 1999.) magam is ugyanarra a következtetésre jutottam, mint Collingwood.

A hellenizmusban a történelem kitágul, egyetemes történetté válik. A sztoikusokra jellemző gondolat a világ egységes történetének eszméje. A világtörténet írásához új módszerre volt szükség, hiszen élő tanúk kikérdezése nem lehetett többé megfelelő eljárás. Ekkor születik a kompiláció, vagyis korábbi történetírók adatainak összegyűjtése, felhasználása, összeillesztése. Persze ez nem jár szükségképpen a kritikai szellem megszűnésével, de a 'tekintélyek' kánonjának kialakulásával mindenképp. Polübiosz a Kr.e. 2. században annak a történetét kívánta megírni, ahogyan Róma meghódította az akkor ismert világot. Művét százötven évvel saját kora előtről indítja, amire az adott lehetőséget, hogy a rómaiak gondosan feljegyezték az évek rendjén annaleseikben a főbb eseményeket. Kritikai szemlélettel áthatva Polübiosz csak abban a korban kezd az események tárgyalásába, amikortól forrásait szavahihetőnek tartja. Történelemszemlélete pesszimistább, mint a poliszok korának történészeié; nem hiszi, hogy a múlt ismeretében kikerülhetjük elődeink hibáit, csak azt tanulhatjuk meg, hogy bátran viseljük a sors csapásait. A sors eszméjének (újra) döntővé válásával egyenes arányban csökken az egyéni akarathoz tartozó hatalom, determinizmus hatja át a történelmet.⁵²⁴ Figyelemre méltó továbbá, hogy Polübiosz szerint a történelmi folyamatok törvényekké rendezhetők, aminek alapján a jövő is prognosztizálható.⁵²⁵

Polübioszsal a történelmi gondolkodás hellenisztikus hagyományai átterülnek Rómába. A római történetírás politikai feladatok ellátására vállalkozik, a nevelés eszköze lesz. Legkimagaslóbb alkotója a római történetírásnak Livius, kinek nevéhez fűződik az egyetlen eredeti, római fejlemény, nevezetesen hogy a kezdet kezdetétől kell (bár kizárólag Róma) történelmét megírni. Livius a város alapításának elbeszélésekor hűen elmondja a korábban ismert mondákat, egészen elfogadni látszik a hagyományt, ahogy műve bevezetőjében írja is: „Mindazokat az inkább költői történetekkel megszépített, mintsem megbízható történelmi tényekkel igazolt eseményeket, amelyeket a hagyomány a Város alapítása vagy az alapítás terve előtti időkről elmond, nem szándékozom sem igazolni, sem megcáfolni. Legyen előjoga a régmúltnak, hogy az emberi és isteni dolgokat összevegyítve még méltóságteljesebbé teszi a városok eredetét. S ha van nép, amely szent színben tüntetheti fel saját származását, s az istenekre vezetheti vissza eredetét, akkor a római nép elég hadi dicsőséget szerzett ahhoz, hogy ha magát Mars istent tartja is alapítója atyjának, az emberiség viselje el ezt éppolyan belenyugvással, mint ahogy uralmát is elviseli.”⁵²⁶ Ezzel, Collingwood véleményétől eltérően, szerintünk a kritikai szellem teljes feladásáról tanúskodik Livius.⁵²⁷ Egyetértünk viszont Collingwooddal abban, hogy „A módszer tekintetében Tacitus már hanyatlást jelentett.”⁵²⁸

A középkori történetírás forradalmi változást hozott az időszemléletben. A ciklikus történelemfelfogást olyan világszemlélet váltotta fel, mely lineáris folyamatként fogta fel a történelmet. Eszerint a világ pontosan meghatározott kezdettel (a teremtés) és véggel (utolsó ítélet) rendelkezik. Az első világkrónikát a 3-4. század fordulóján élt Euszebiosz állította össze. Cesarea püspöke megpróbálta összehangolni az Ószövetség legendás eseményeit az antik szerzők lejegyzte történetekkel. A

⁵²⁴ V.ö. Collingwood id.m. 83. skk.

⁵²⁵ V.ö. Romsics Ignác: A történész mestersége. Rubicon 2003. évf. 6. szám 8.o.

⁵²⁶ In: Titus Livius: A római nép története a város alapításától. (Részlet) a Római történetírók. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. kötetben 233-234.o.

⁵²⁷ Csak lábjegyzetben említjük meg, hogy a „Róma alapításának általánosan elfogadott dátumává a 754/753. év lett, melyet a legnagyobb római régiségkutató (antiquarius) M. Terentius Varro (Kr.e. 116-27) állapított meg, és amelyet kevés kivételtől eltekintve a modern kutatás is elfogadott.” (in: Ferenczy Endre – Maróti Egon – Hahn István: Az ókori Róma története. (Egyetemi tankönyv) Tankönyvkiadó, Budapest, 1992. 39.o.) A liviusi és varroi őstörténet maig tartja magát középkorainkban is: „A mondai hagyomány időpontja (Kr.e. 753) megközelítően jól jelzi a város alapításának dátumát.” (in: Száray Miklós: Történelem I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002. 7.kiadás 104.o.), holott a rendelkezésünkre álló adatok fényében ez **képtelenség**. Ugyanez a tankönyv írja, hogy „a mondák szerint Rómának hét királya volt. Az elsőt, Romulust még hatan követték, akik közül az utolsó három etruszk király feltehetően valós személy volt.” (id.m. 105.o.) Vagyis az első négy római király, akik Livius leírása szerint Róma gazdaságát, társadalmát, vallását, hadrendszerét, egész kultúráját megteremtették, 'feltehetően' nem valós személyek. De miféle várost is alapíthattak, ha „az etruszk királyok nagy építkezéseket végeztek a városban. Megépült a várost körülölelő fal, a Capitoliumon a római istenhármas temploma, a dombok közti mocsarak lecsapolására szolgáló csatornák. A Capitolium és a Palatinus közötti mocsár helyén így épülhetett fel a római piac, a Forum Romanum” (id.m. 106.o.) A mi véleményünk szerint a mondai hagyomány még megközelítően sem őrzi jól Róma alapítását, mivel azt (a feltárt régészeti és egyéb források szerint) az etruszk királyok cselekedetei között kell számon tartanunk.

⁵²⁸ Collingwood: id.m. 89.o.

történelem központi eseménye nála Jézus születése. Eusebiosz és a keresztény történelemszemlélet másik nagy újítása az isteni gondviselés általános magyarázó elvvé emelése volt, ami első megközelítésben a tulajdonképpeni (kritikai) értelemben vett történetírást megszünteti. Ám ez az új szemlélet egyben óriási nyereséget is jelentett a történetírás számára, mivel alapvető felismerése kell legyen a történésznek, hogy ami a történelemben történik, az nem feltétlenül azért történik, mert valakinek a szándékában állt.⁵²⁹ A középkori világkrónikák, annalesek, életrajzok, geszták történetét nem követjük, csak megismételjük, hogy a középkori történetírás kritikai gyengeségét az okozta, hogy célját tekintve inkább az isteni tulajdonságok tanulmányozása volt, semmint a múlt végtelen fáradtsággal való feltárása. Azonban, mint azt tudjuk, ez utóbbi lenne a történész elsőrendű kötelessége.

A reneszánsz visszatért az antikvitás humanista történelemszemléletéhez. Az emberi cselekedetek ismét fontosak, meghatározók lettek, ám például Machiavelli szerint⁵³⁰ ezek (a cselekedetek) az indulatok és szenvedélyek által vezetve lehetlenné teszik, hogy az ember saját életének irányítója legyen. A történelem az emberi természet szükségszerű megnyilvánulásainak tekintett emberi szenvedélyek története. A *fejedelem* szerint a történelem olyan emberi cselekedetek láncolata, melyek legfőbb mozgatórugója a haszon, illetve az érdek. Ám pont ez az észrevétel vezetett a kritikai szemlélet újjászületéséhez. Diplomáciai tapasztalatai alapján egyértelmű volt Machiavelli számára, hogy nem elég a forrásokat felkutatni és összegyűjteni, hanem ellenőrizni kell a szavahihetőségüket is. A nyilatkozatok, dokumentumok feladata a politikai életben gyakran a félreinformálás vagy a dezinformálás, miként azóta is. A történészi forráskritika atyjaként azonban nem őt, hanem Lorenzo Vallát (kb. 1406-1457) tartja számon a historiográfia. 1440-ben megjelent művében⁵³¹ Valla bebizonyította, hogy a Nagy Konstantinnak tulajdonított pápai adománylevél keltezésénél fél évezreddel későbbi hamisítvány. A reformációt követő hitviták és az ezeket kísérő szövegelemzések új impulzusokat adtak a források feltárásának és hitelességük bizonyításának. Megszületett a modern forráskritika és ezzel a modern történetírás, amire Descartes szkepticizmusa is ösztönzőleg hatott.

Descartes *Értekezésében*⁵³² így írt: „De végül is úgy éreztem, hogy már elég időt fordítottam a régi nyelvekre, sőt a régi könyvek olvasására is, mind történeteikre, mind meséikre. Mert ha a régi századok embereivel társalgunk, ez majdnem olyan, mintha utaznánk. Jó, ha tudunk valamit a különböző népek szokásairól, hogy egészségesebben ítélhessünk azután a magunkéiról, s ne gondoljuk, hogy ami ellenkezik a mi szokásainkkal, nevetséges és észellenes, ahogy azok szoktak tenni, akik semmit sem láttak. Ámde ha az ember túl sokat utazik, idegenné válik saját hazájában; s ha túl kíváncsi arra, mi történt az elmúlt századokban, akkor rendszerint nagyon tudatlan marad abban, mi történik a jelenben. Ezenfelül a mesék sok olyant tüntetnek fel lehetségesnek, ami nem az. De még a leghívebb történetek is, ha nem változtatják is meg és nem növelik is a dolgok értékét, hogy méltóbbá tegyék őket az olvasásra, legalább is majdnem mindig elhagyják az alantasabb és kevésbé fényes körülményeket. Innen van, hogy a többi nem olyannak tűnik fel, amilyen, s hogy azok, akik a belőlük vett példák alapján indulnak, könnyen esnek regényhőseink túlzásaiba és olyan célokat tűznek maguk elé, amelyek meghaladják erejüket.” Descartes racionalizmusa a matematika és a fizika felé fordította a filozófusok érdeklődését, s szkepticizmusa néhány évszázadra elidegeníti egymástól a filozófia és a történelem kutatóit.

Ám a történetírók nem bátortalanodtak el, hanem kidolgozták a maguk módszereit. Tillemont elsőként írta meg a 16. század második felében a római történelmet úgy, hogy a különböző tekintélyek álláspontját módszeresen egyeztette. A bollandista iskola bencés tudósai pedig a szentek életének kritikai újrajrására vállalkoztak. Jean Mabillon 1681-ben megjelent műve a 'Diplomatika' szövegkritikai, pecsétani és paleográfiai kérdésekkel foglalkozva megalapozta a modern forráskritikát. A 18. században pedig a nápolyi egyetem retorikatanára adott erőteljes filozófiai választ a karteziánus történelemellenességre. Giovanni Giambattista Vico 1725-ben megjelent műve⁵³³ lefekteti a történeti módszer elveit. Szakít a történelem keresztény lineáris felfogásával és visszatér a ciklikus elmülethez,

⁵²⁹ V.ö. Romsics: id.m. 9. skk., Gunst: id.m. 3. skk. és Collingwood: id.m. 97. skk.

⁵³⁰ V.ö. Niccoló Machiavelli: Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről. In: Reneszánsz etikai antológia. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. 245-317.o.

⁵³¹ Részletek olvashatók Romsics id.m. 13-15.o.

⁵³² René Descartes: Értekezés a módszerről. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2000. Az idézet a 19-20. oldalon olvasható.

⁵³³ Giambattista Vico: Az új tudomány. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

ám a két felfogás összeolvasztásaként spirálisnak fogja föl a történelmi folyamatot. Barbarizmust követ a letelepedéssel járó isteni korszak, majd az állam létrejöttével a hősi korszak, hogy az ész vezette emberi korszak egy újabb barbarizmusba süllyedjen. A történelem folyamatában az emberek felépítik a nyelvet, a szokást, a jogot, a kormányzás rendszereit; ez a folyamat alkotja a történelmet és ennek érthetőségét, megismerhetőségét a közös emberi természet teszi lehetővé. Szerinte a történész, Descartes véleményével ellentétben, nem függ a hagyománytól, hanem tudományos módszereinek birtokában rekonstruálhatja olyan letűnt kor képét is, mely semmiféle hagyományból nem olvasható ki. Nem fogadja el Descartes igazságfogalmát, mert szubjektívnek tartja. „Verum et factum convertuntur” elve szerint a fikció is lehet meggyőző, vagyis csak az a megismerhető, amit az ember maga hoz létre. Ezért mint megismerhetetlent veti el az isteni elvet a történelemben, mivel előreláthatatlan. Szerinte az egyes elmúlt koroknak létezik általános jellemzője, ezért analógiák segítségével ismerhetők meg. Míg a reneszánsz elvetette, ő rámutat arra, hogy a mitológia is kifejez valamit; a hagyományt értelmezni kell és így bőséges ismeretekhez juthatunk. A nyelvészet megmutathatja, hogyan élt a nép a nyelv kialakulásának korában. Ugyanazon a fokon a szellem termékei hasonlóak, tehát tér nyílik az összehasonlító néprajz számára is. Mindezeket összefoglalva leszögezi: a történelmi tudás nem függvénye az emlékezetnek, pontosabb lehet annál. A történész gondolkodása konstruktív és kritikai. A történelmi gondolkodás logikai, önálló gondolkodás, mely az adatok elemzésével teljesen elfelejtett igazságokat is feltárhat. Vico megállapításainak értékét mindennél jobban jelzi, hogy mára evidenciák lettek.⁵³⁴

Bár Vico műve saját korában kevés visszhangot keltett, a felvilágosodás százada a történetírás és a történetfilozófia felvirágzását hozta. A filozófusként kortársai körében sikertelen, de történetíróként híressé vált David Hume szerint az emberiség minden cselekedetének oka néhány közös emberi tulajdonság: „ambíció, kapzsiság, önimádat, hiúság, barátság, nagylelkűség, közösségi szellem.”⁵³⁵ Montesquieu szerint az emberi társadalom organikus szervezet, mely objektív törvényszerűségek szerint működik. A különböző népek közti különbségek oka a földrajzi környezet eltéréseiben keresendő. A felvilágosodás optimizmusának legszembeötlőbb megnyilvánulása pedig a fejlődésbe vetett hit. Elég Condorcet márki művére⁵³⁶ utalnunk. Voltaire 1751-ben írt 'XIV. Lajos százada' című művében először szakított az események előadásának kronologikus rendjével és helyébe tematikus struktúrát állított. 1764-ben pedig August Schlözer irányításával megszerveződött a világ első történelem tanszéke a göttingeni egyetemen.⁵³⁷

Marx születéséig alkották meg alapvető műveiket Herder⁵³⁸, Hegel⁵³⁹, Kant⁵⁴⁰; a történetírás tudománya pedig olyan új irányzatokkal gazdagodott, mint a pozitívizmus, romantika, historizmus⁵⁴¹. Ezek részletesebb ismertetése azonban túlfeszítené munkánk kereteit és elvezetne célkitűzésünktől, ezért elállunk attól. A továbbiakban Marx filozófiájára koncentrálunk.

Az emberi lényegről

⁵³⁴ V.ö. elsősorban Romsics id.m. 12-16.o. A bekezdés megírásához felhasználtam még a szegedi főiskolán 2000-ben Zakar Péter tanár úr előadásán készült jegyzeteimet is.

⁵³⁵ V.ö.: David Hume: Értekezés az emberi természetről. Gondolat Kiadó, Budapest, 1976. 682.o.

⁵³⁶ Marie Jean Antoine Nicolas de Condorcet: Az emberi szellem fejlődésének vázlatos története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.

⁵³⁷ V.ö. Romsics id.m. 18-23.o.

⁵³⁸ Johann Gottfried Herder: Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978.

⁵³⁹ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

⁵⁴⁰ Kant nem írt nagyobb művet, Történetfilozófiai írások címen magyarra fordítva a szegedi Ictus adta ki h.n. és é.n. (1995-1997 ?) ilyen tárgyú írásait.

⁵⁴¹ Ezek rövid ismertetésére lásd Romsics id.m. 26-34.o. Alaposabb elmélyülésre adnak lehetőséget Kelemen János: Az ész képe és tette. A történelmi megismerés idealista elméletei. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2000., R. Várkonyi Ágnes: A pozitívista történetnézet. Gondolat Kiadó, Budapest, 1970. művei. Ajánljuk még Kovács Endre: A mai polgári történetírás. Gondolat Kiadó, Budapest, 1962. vagy az Osiris Kiadó nagy ívű szöveggyűjteményét: Történelem-elmélet. Szerk.: Gyurgyák János – Kisantal Tamás. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Marx elgondolását az ember mibenlétéről az „emberi lényeg” (das menlichliche Wesen) fogalma rejti, ezért ennek elemzésével kezdjük vizsgálódásunkat. Ez a fogalom főként a Gazdasági-filozófiai kéziratokban⁵⁴² játszik nagy szerepet, de kisebb változtatásoktól eltekintve késői műveiben is megtalálható. Marx kiindulópontja az a materialista-naturalista vélemény, hogy „az ember a természet része”⁵⁴³, vagyis anyagi valóság. Továbbá élő természeti lény, vagyis csak a természettel való állandó anyagcsere biztosítja fennmaradását, tehát „tevékeny természeti lény”⁵⁴⁴. Csakhogy, mint minden természeti lény, az ember is véges és korlátolt, mert függő helyzetben van szükségletének tárgyaitól és mert képességek, természeti erők véges sokaságával rendelkezhet csak. Marx az ember ’meglétét’ természetesen tekinti: „Minden emberi történelem első előfeltétele természetesen eleven emberi egyének létezése. Az első megállapítandó tényállás tehát ezeknek az egyéneknek testi szervezete és általa adott viszonyuk a rajtuk kívüli természethez. Itt természetesen nem térhetünk ki sem maguknak az embereknek fizikai mibenlétére, sem pedig az emberek által készen talált természeti feltételekre: a földtani, hegy- és vízrajzi, éghajlati és egyéb viszonyokra. Minden történetírásnak ezekből a természeti alapzatokból, valamint abból a módosulásukból kell kiindulnia, amelyet a történelem folyamán az emberek cselekvése idézett elő rajtuk.”⁵⁴⁵

Csakhogy „az ember nemcsak természeti lény, hanem emberi természeti lény”⁵⁴⁶, és éppen ez, nembeli lényege, specifikusan emberi mivolta áll Marx érdeklődésének is egyik középpontjában. Az állat és ember szembeállítására Marx terminológiájában is tetten érhető, mivel az állat mindig valamely faj (species) egyede, amely egy ’nem’ alá tartozik, míg az ember ’nembeli lény’, melyhez a természeti jelenségek egyre szélesedő köre – mint faj – tartozik hozzá.⁵⁴⁷ A különbség lényegi oka az élettevékenységek különbözőségében keresendő: „a szabad tudatos tevékenység az ember nembeli jellege... A tudatos élettevékenység különbözteti meg az embert közvetlenül az állati élettevékenységtől.”⁵⁴⁸ Az állat tevékenysége Marx szerint, közvetlenül egybeesik szükségletei kielégítésével. Az állat „jelleme, életmódja stb. közvetlenül vele születik.”⁵⁴⁹

„Az állat közvetlenül egy az élettevékenységével. Nem különbözteti meg magát tőle. Ő maga az. Az ember magát az élettevékenységét akarása és tudata tárgyává teszi. Tudatos élettevékenysége van. Ez nem olyan meghatározottság, amellyel közvetlenül egybefolyik. ... Egy *tárgyi világ* gyakorlati létrehozása, a szerves természet *megmunkálása* az embernek mint tudatos nembeli lénynek az igazolódása, azaz egy olyan lényé, amely a nemhez mint saját lényegéhez, vagyis magához mint nembeli lényhez viszonyul. Bár az állat is termel. Fészket, lakásokat épít magának, mint a méh, a hód, a hangya stb. Ámde csak azt termeli, amire közvetlenül a maga vagy kicsinye részére szüksége van; egyoldalúan termel, míg az ember egyetemesen termel; az állat csak közvetlen fizikai szükséglet uralma alatt termel, míg az ember még a fizikai szükséglettől szabadon is termel és az attól való szabadságban termel csak igazán; az állat csak önmagát termeli, míg az ember az egész természetet újratermeli; az állat terméke közvetlenül fizikai testéhez tartozik, míg az ember szabadon lép szembe termékével.”⁵⁵⁰

Vagyis a munka alkotja az ember valódi, történeti viszonyát a természethez, s határozza meg egyben az emberek egymás közötti viszonyát, azaz az egész emberi élet totalitását. A munka azonban Marx szerint csak közvetítéseken keresztül irányul a szükségletek kielégítésére: „A munka mindenekelőtt olyan folyamat, amely ember és természet között megy végbe, amelyben az ember saját

⁵⁴² Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. (A Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Kiskönyvtára 27. kötete.) Kossuth Könyvkiadó, h.n., 1977. Továbbiakban G-f k. rövidítéssel kívánunk a műre hivatkozni.

⁵⁴³ Id.m. 98.o.

⁵⁴⁴ Id.m. 100.o.

⁵⁴⁵ In: Karl Marx – Friedrich Engels: *A német ideológia*. Magyar Helikon, Budapest, 1974. 23-24.o. A továbbiakban N i rövidítéssel kívánunk e műre hivatkozni.

⁵⁴⁶ In: Marx: G-f k. 110.o.

⁵⁴⁷ V.ö.: Márkus György: Marxizmus és „antropológia”. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 10-11.o.

⁵⁴⁸ In: Marx: G-f k. 101.o.

⁵⁴⁹ In: Marx: A hegeli jogfilozófia kritikájából. Marx – Engels művei 1. kötet. (203-338.o.) Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1957. 311.o.

⁵⁵⁰ In: Marx: G-f k. 101-102.o.

tettével közvetíti, szabályozza és ellenőrzi a természettel való anyagcseréjét.”⁵⁵¹ A munka egyszerre közvetítő tevékenység, mint ’élő munka’, mely megelőzi a tárgy felhasználását, másrészt közvetít abban az értelemben is, hogy a munkaeszköz csak kapcsolatot teremt az ember és szükségletének tárgya közt. Ez utóbbi által kiszélesedik azon tárgyak köre, amelyek munkatevékenységének objektumaként szolgálhatnak. Megjelenik a „termelő fogyasztás”, vagyis a termelési eszközök és nyersanyagok fogyasztása; míg elvben az állatvilágban használat és fogyasztás nem különül el egymástól.

Ámde a munka nemcsak a tárgy ember általi elsajátításával jár, hanem egyben a tevékenység, a tevékenykedő szubjektum „tárgyasulását” is magával vonja: „a munka tárgyasult és a tárgy megmunkálódott.”⁵⁵² Az emberi munkatevékenység eredményeként jön létre a természeti környezet helyén a kultúrkörnyezet. „Ez a termelés az ő dolgozva-tevékeny nembeli élete. Általa jelenik meg a természet az ő műveként és az ő valóságaként. A munka tárgya ezért *az ember nembeli életének tárgyasulása*: amikor magát nemcsak – mint a tudatban – intellektuálisan, hanem dolgozva-tevékenyen, valóban megkettőzi és ennél fogva önmagát egy általa teremtett világban szemléli.”⁵⁵³ Ez adja meg a ’történelem’ lehetőségét. Mint A német ideológia széljegyzetében írja Marx: „Az embereknek azért van történetük, mert életüket *termelniük* kell, és pedig *meghatározott* módon.”⁵⁵⁴

A munka természetesen megváltoztatja az embert is, új érintkezési formákat, új szükségleteket és új nyelvet teremt párhuzamosan új emberi erőkkkel, tulajdonságokkal: „csak az emberi lény tárgyilag kibontakozott gazdagsága által képződik ki és részben csak ezzel jön létre a szubjektív emberi érzékenység gazdagsága, a zenei fül, a forma szépsége iránt fogékony szem, egyszóval emberi élvezetekre képes érzékek, olyan érzékek, amelyek emberi lényegi erőkként igazolódnak.”⁵⁵⁵ Általánosságban az mondható: az ember csak az eltárgyasítás során alakítja ki termelő képességeit. Eközben új képességei jelennek meg oly módon, hogy objektív természeti összefüggéseket beépít aktivitásába, tevékenységébe. Ez a tevékenység egy szükséglet meglétén alapul, de a társadalmi munkatevékenység nem fogható fel örök, változatlan szükségletek kielégítéseként. Ugyanis „a szükségleteket éppúgy termelik, mint a termékeket és a különböző munkakészségeket... Minél inkább maguk a történeti szükségletek – a termelés által létrehozott, a társadalmi szükségletek -, amelyek a társadalmi termelésből és érintkezésből származnak, vannak tételezve mint szükségszerűek, annál magasabban fejlett a valódi gazdagság. A gazdagság *anyagilag* szemlélve csak a szükségletek sokféleségéből áll.”⁵⁵⁶ Az emberi szükségletek történeti jellege a munkatevékenységből ered. Ám az e szükségleteket kielégítő tárgy már nem közvetlen természeti tárgy. Vagyis az ember vágyai, szükségletei történetileg változó formákban jelentkeznek. Az emberi termelés célja nem az egyéni fogyasztási tárgyak kielégítése, hanem a fogyasztás maga, melynek módját ugyancsak maga az ember termeli meg.⁵⁵⁷ Az emberi szükségleteket tehát az jellemzi, hogy legtöbbször a termelésből fakadnak.

Az ember munkatevékenységének tudatos és társadalmi voltából következőleg újfajta individuális szükségletek keletkeznek, melyek egy része állandónak tekinthető (a munka vagy a társas érintkezés), mások csak bizonyos történeti korban lépnek föl (esztétikai vallási szükségletek).⁵⁵⁸ A termelés fogja át az emberi életfolyamat egészét, belőle indul és benne ér céljához e folyamat, a dialektika törvényének megfelelően. A munka alkotja az ember lényegét, ennek megfelelően az ember univerzális, egyetemes lény. Ez azt jelenti, hogy képes a természet egyre nagyobb körének erejét magába olvasztani, illetve tevékenységét a természettörvények egyre szélesebb körének figyelembe vételével végezni. Persze a munkafolyamat, mint termelési folyamat csak adott társadalmi keretek között létezhet, sőt: „a fejlődés alapja: az egyes ember és közössége közti viszonyok (...) újratermelése s egy meghatározott, az egyes ember számára *előre meghatározott objektív* meglét, mind a munka feltételeihez, mind a vele együtt

⁵⁵¹ In: Marx: A tőke I. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961. 176.o.

⁵⁵² In: id.m. 177.o.

⁵⁵³ In: Marx: G-f k. 53.o.

⁵⁵⁴ In: Marx: N i. 38.o.

⁵⁵⁵ In: Marx: G-f k. 141.o.

⁵⁵⁶ In: Marx: Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (1857-1858). Berlin, Dietz V. 425-426. idézi Márkus id.m. 20-21.o. (Magyarul: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. Marx – Engels művei. 46/ I-II. kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972.) Vagy lásd erre vonatkozóan Marx: N i. 29-30.o.

⁵⁵⁷ V.ö. Marx: G-f k. 73.o. vagy Marx: A tőke I. 162. s.k.

⁵⁵⁸ V.ö. G-f k. 69.o. vagy N i. 46-51.o.

dolgozókhöz való viszonyulásban – a fejlődés ezért eleve *korlátolt*, de a korlát megszüntetése hanyatlás és pusztulás megnyilvánulása⁵⁵⁹ mint a tőkés termelést megelőző formákról Marx írja.

Az ember egyetemessé válásának folyamata kettős: egyrészt az ember naturalizációja, másrészt a természet humanizációja. „Ilymódon a *társadalom* az embernek a természettel való kiteljesedett lényeg-egysége, a természet igazi feltámadása, az ember végigvitt naturalizmusa és a természet végigvitt humanizmusa.”⁵⁶⁰ A termelés célja a termelés, de ez egyben az emberi természet gazdagságának kifejlődése, mint valódi öncél. A munka tehát kettős természetű: az ember önátalakítása szociológiai-antropológiai értelemben, másrészt a természet fejlődésének legmagasabb foka.

Az univerzalitás fogalma nem meríti ki az emberi lényeg marxi meghatározását. „Mivel az *emberi* lény az emberek *igazi közössége*, így az emberek *lényük* működtetése által *teremtik*, termelik az emberi *közösséget*, a társadalmiságot, mely nem az egyes egyénnel szemben álló elvont-általános hatalom, hanem mindegyik egyénnek a lénye, saját tevékenysége, saját élete, saját élvezete, saját gazdagsága.”⁵⁶¹ Vagyis az emberi lényeg társadalmi lényegként való jellemzése egyrészt azt jelenti, hogy az ember csak másokkal való kapcsolatában élhet emberi életet, másrészt az individuum csak azáltal lesz emberi lény, ha magába olvasztja a megelőzőleg, illetve vele egyidőben élő emberek által alkotott képességeket, magatartásformákat, eszméket. Az ember egyéni élete mindig társadalmi élet, még ha látszólag nincs is tekintettel embertársaira, cselekedete mindig emberi közösséget feltételez. Ahogy a híres Feuerbach tézisek 6. pontja fogalmazza: „az emberi lényeg nem valami az egyes egyénben benne lakozó elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.”⁵⁶² Az ember egyéni és nembeli élete nem különbözök. Ez már a munka fogalmában benne rejlik, hiszen munka mindig csak mint kollektív tevékenység lehetséges. Csak a társadalmi fejlődés magasabb fokán jelenik meg elszigetelt egyének önálló termelése, de ezt mindig a csere és a közösség munkamegosztása teszi lehetővé.

Másrészt a termelő egyén munkája mindig történelmi-társadalmi jellegű abban az értelemben, hogy a munkaeszközök és használati módjuk az előző generációk által megalkotott módszereken alapul, feltételezi azok elsajátítását. A termelés korábbi fokait a későbbiek majdnem mindig tartalmazzák. Vagyis kollektivitás és társadalmi-történelmi determináltság valójában ugyanannak az összefüggésnek két oldala. A történelemben létrehozott szellemi javakat és anyagi erőket az egyén csak a közösségen belül, más emberekkel való érintkezés útján sajátíthatja el. A gyerekek számára adott az emberi munka által kialakított, emberi lényegi erőket megtestesítő humanizált környezet, de a tárgyak emberi mivoltukban mégsem adtak közvetlenül számára. Minden tárgy feladatot jelent számára, amit meg kell oldania. A megoldás azt jelenti, hogy kifejleszti magában a tárgyak megalkotásának vagy használatának természettől fogva nem adott képességét. Ez az alapvető esetekben csakis felnőttek jelenlétében valósulhat meg, ám megdöbbenően rövid idő alatt. Másrészt az egyének egymás közötti viszonyai sohasem közvetlen természeti viszonyok, hanem mindig feltételezik az anyagi és szellemi érintkezés készen talált formáit, amelyeket legfeljebb módosítanak. Ezek a formák megszabják életmódjuk, embertársi kapcsolataik lehetőségeit és korlátaikat.

A termelési formák elemzése a marxi történetfilozófia legismertebb elemei közé tartozik, ugyanakkor a társadalmi lét új individuális szükségleteket is létrehoz, mindenekelőtt az emberi érintkezésnek a szükségletét. Hiszen az ember társadalmi volta egyáltalán nem korlátozódik a termelésre.

A társadalom kialakulásában Marx nagy szerepet tulajdonít a nemek és nemzedékek közötti természetes kapcsolatok humanizálódásának. A szexuális viszonyok jellege általában is az emberi személyiség kialakultságának, fejlettségi fokának egyik legközvetlenebb és leghitelesebb mércéjét jelenti.

„Az embernek az emberhez való közvetlen, természetes, szükségszerű viszonya *a férfinak a nőhöz* való viszonya. Ebben a *természetes* nembeli viszonyban az embernek a természethez való viszonya közvetlenül az emberhez való viszonya, mint ahogy az emberhez való viszonya közvetlenül a természethez való viszonya, saját *természetes* meghatározása. Ebben a viszonyban tehát *érzékileg*, egy szemlélhető *tényre* redukálva *jelenik meg*, mennyire lett az

⁵⁵⁹ In: Marx: A tőkés termelés előtti tulajdonformák. Szikra Kiadó, h.n., 1953. 20-21.o.

⁵⁶⁰ In: Marx: G-f k. 70.o.

⁵⁶¹ Id.m. 140.o.

⁵⁶² In: Marx: N i. 9.o.

emberi lényeg az embernek természetté vagy a természet az ember emberi lényegévé. Ebből a viszonyból tehát meg lehet ítélni az ember egész művelődési fokát.”⁵⁶³

Ezeken alapul individuum és társadalom marxi fölfogása. „Itt persze kiderül, hogy az egyén fejlődését valamennyi többi egyén fejlődése szabja meg, amelyekkel közvetlen vagy közvetett érintkezésben áll, és hogy az egyének különböző nemzedékeinek, amelyek egymással viszonyokba lépnek, egymással összefüggésük van, hogy a későbbieket fizikai létezésükben elődeik szabják meg, az utódok ezektől átveszik az általuk felhalmozott termelőerőket és érintkezési formákat és ezek határozzák meg őket a maguk kölcsönös viszonyaiban. Röviden, megmutatkozik, hogy fejlődés megy végbe, és hogy az egyes egyén története semmiképpen sem szakítható el a megelőző és egyidejű egyének történetétől, hanem ez határozza meg amazt.”⁵⁶⁴

Az egyént determináló társadalmi-történelmi feltételek nem maradnak külsők, hanem az egyén társadalmi életében belsővé válnak, még akkor is, ha ezt az egyén személyiségét gátló, elnyomó tényezőként is éli meg. Ez utóbbi esetben is a társadalmi lét fejlesztette ki az egyénben azokat az igényeket, melyeket ugyanezen társadalmi-történelmi lét esetleg nem kíván vagy nem tud kielégíteni. Az individuum belső kettéhasadtsága a társadalom valóságának kettéhasadtsága, hiába érzi ezt az egyén a saját életétől való eltávolodottságnak.

Másrészt az egyén nem passzív lenyomata anyagi-társadalmi környezetének, hiszen ezek csak úgy válnak személyiségének belső jegyeivé, ha elsajátítja őket, azaz csak saját aktivitása, tevékenysége következtében. Elsősorban ez az aktivitás s ennek társadalmi következményei formálják az egyént. Ez a folyamat az ember univerzális társadalmi lényé válásaként jelentkezik. A termelés kiszélesedését a társadalmi jellegűvé válás teszi lehetővé, amikor is az egyének egymás számára termelnek. Ezáltal az egyén tevékenysége objektíve az individuumok egyre szélesebb körének tevékenységétől válik függővé, s egyidejűleg létrejön annak a lehetősége, hogy az egyén felhasználja az egész emberiség által felhalmozott tudás, tapasztalat és gazdagság mind nagyobb hányadát. „A termelőerőknek ezzel az egyetemes fejlődésével tételeződik az emberek *egyetemes* érintkezése, ennél fogva (...) végül *világtörténelmi*, empirikusan egyetemes egyéneket állít a helyi jellegű egyének helyébe”⁵⁶⁵; tehát az individuum világtörténelmi, univerzális egyénné válik.

Ugyanekkor jön létre az egyes ember autonómiájának lehetősége is, az emberek közti kapcsolatok kiszélesedésével. „Minél mélyebben visszamegyünk a történelemben, annál inkább jelenik meg az egyén, ennél fogva a termelő egyén is, önállótlannak, egy nagyobb egészhez tartozónak.”⁵⁶⁶ Az ember csak a történelmi fejlődés során válik individuummá, amikor felbontja a korábban természeti előfeltételként jelen lévő közösségekhez való kapcsolatát. Az ember individualizációja és univerzalizációja ezek szerint egységes folyamatnak tekinthető.

Az emberi lényeg további fontos tulajdonsága a tudatosság. Mint már idéztük: „A tudatos élettevékenység különbözteti meg az embert közvetlenül az állati élettevékenységtől. Éppen csak ezáltal nembeli lény az ember. Vagyis éppen csak azért tudatos lény, azaz azért tárgy a számára saját élete, mert nembeli lény.”⁵⁶⁷ Vagyis Marx szerint az állatnak nincs tudata, nem létezik számára a világ szükségleteitől függetlenül, s maga sem létezik önmaga számára mint tárgytól független szubjektum. „Ahol viszony létezik, ott az számomra létezik, az állat nem ’viszonyul’ semmihez és egyáltalában nem viszonyul. Az állat számára másokhoz való viszonya nem viszonyként létezik.”⁵⁶⁸

Az ember munkája alapvetően különbözik az állati tevékenységtől, mivel megszűnik a cselekvés motívumának és objektumának közvetlen egybeesése. A tárgyra irányuló cselekvés nem fogható fel közvetlen szükséglet kielégítéseként, mivel csak sokszoros áttételeken keresztül történő átalakítás a célja. Az emberi termelőtevékenység specifikusan csak ott lehetséges, ahol a tevékenység cél által vezetett és cél által ellenőrzött. „A munkafolyamat végén olyan eredmény jön létre, amely megkezdésekor a munkás elképzelésében, tehát eszmeileg már megvolt. A munkás nemcsak létrehozza

⁵⁶³ In: Marx: G-f k. 131-132.o.

⁵⁶⁴ In: Marx: N i. 432-433.o.

⁵⁶⁵ In: Marx: N i. 35.o.

⁵⁶⁶ In: Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. in: Marx-Engels művei. 13. kötet. (149-173.o.) Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965. (Továbbiakban Marx: Bevezetés.) 152.o.

⁵⁶⁷ In: Marx: G-f k. 101-102.o.

⁵⁶⁸ In: Marx: N i. 31.o.

a természeti dolog formaváltozását, hanem egyúttal a természeti dologban megvalósítja saját célját, amelynek tudatában van, amely törvényként meghatározza cselekvésének útját-módját, s amelynek alá kell rendelnie akaratát.”⁵⁶⁹

Az emberi tudat továbbá tárgyra irányult, mindig valaminek a tudata. A valóság szellemi újratermeléseként lép fel, s egyszerre a tevékeny szubjektum önmegismerése. „Azok a képzetek, amelyeket ezek az egyének alkotnak maguknak, azok vagy a természethez való viszonyukról, vagy egymáshoz való viszonyukról, vagy saját mibenlétükről alkotott képzetek.”⁵⁷⁰ Másrészt a tudat termeli a tevékenységben megvalósulásra váró célokat, eszméket, ideálokat és értékeket. A tudat Marx számára mindig közölhető, minden részletében nyelviileg kifejezhető. A tudatnak belső átérzéssel alapuló, kommunikálhatatlan élményként való felfogása Marxtól teljesen idegen. „Az emberek termelik képzeleteiket, eszméiket stb., de a tényleges, ténykedő emberek, ahogyan őket termelőerők és az azoknak megfelelő érintkezés egy meghatározott fejlettsége – fel egészen a legtágabb érintkezési alakulatokig – feltételezi. A tudat sohasem lehet más, mint a tudatos lét, az emberek léte pedig az ő tényleges életfolyamatuk.”⁵⁷¹ Vagyis a tudat intencionalitása, tárgyra irányultsága csak következménye annak a ténynek, hogy a tudat az anyagi-társadalmi ember tevékenységéből születik. Marx szerint az emberi tudat a történelem folyamán differenciálódó s önálló tevékenységformákban testet öltő ontológiai realitás. A tudat azonban nem csupán szükségszerű kísérőjelensége, hanem egyszerre alakító és alkotó eleme is minden társadalmi tevékenységnek. A valóság tudatosított formái, akár helyesek, akár nem, az emberek fejében élve motiválják őket cselekedeteikben. A tudatformák maguk is hatóerők, meghatározó tényezők a társadalom viszonyainak reprodukciójának és átalakításának. Ez a gondolat már Marx legkorábbi filozófiai művében, doktori disszertációjában is megjelenik.⁵⁷² 'A tőke' alcíme: A politikai gazdaságtan bírálata is arra utal, hogy Marx a szerinte téves tudatformáknak hadat üzenve a társadalmi valóság tényleges összefüggéseit leíró elmélet megalkotására tör, ezzel olyan elméletet alkotva, mely maga is részese a társadalom átalakításáért vívott 'forradalmi' harcnak.

A tudat Marx szerint nem passzív receptivitás, hanem aktív tevékenység. „Az ember a maga mindenoldalú lényegét mindenoldalúan sajátítja el, tehát mint totális ember. A világhoz való mindegyik emberi viszonya, látás, hallás, szaglás, ízlelés, tapintás, gondolkodás, szemlélés, érzékelés, akarás, tevékenykedés, szeretés, egyszóval egyéniségének összes szervei, (...) a tárgyhoz való viszonyulásukban annak elsajátítását jelentik; az emberi valóság elsajátítása, a tárgyhoz való viszonyulása az emberi valóság tevékenykedése.”⁵⁷³

Az ember sohasem passzív érzékelő, mivel meg kellett tanulnia érzékei emberi módon való használatát; meg kellett tanulnia látni, hallani, gondolkodni stb., ráadásul e folyamat előtt készen kapta a nyelvet, melyben rögzítettek a társadalmi tudat általános formái. Ahhoz, hogy beilleszkedjünk a társadalom életébe, tanulás révén kell elsajátítanunk a valóság egyfajta értékelését, mely a nyelvben már eleve adottként létezik. Marx számára a nyelv nem külsődleges, hanem aktív részese a tudatos pszichikus emberi képességek kialakulásának. „A nyelv olyan régi, mint a tudat – a nyelv maga a gyakorlati, más emberek számára is létező, tehát a magam számára is csak ezáltal létező valóságos tudat, és a nyelv, miként a tudat, csak a más emberekkel való érintkezés szükségletéből, kénytelenségéből keletkezik... A tudat tehát már eleve társadalmi termék és az is marad, ameddig emberek egyáltalán léteznek.”⁵⁷⁴ Sőt: „Az eszméket nem olyan módon változtatják át a beszédben, hogy sajátosságuk feloldódnék s társadalmi jellegük mellettük a nyelvben léteznék, mint az árak az áruk mellett. Az eszmék nem léteznek a nyelvtől elszakítva.”⁵⁷⁵

A tudat történetisége nemcsak állandó, folytonos változást jelent Marx számára, de fejlődést, 'az érzékek emberivé válását' foglalja magában. Ahogy az emberi tevékenység mind sokoldalúbbá válik,

⁵⁶⁹ In: Marx: A tőke. I. 169.o.

⁵⁷⁰ In: Marx: N i. 26.o.

⁵⁷¹ In: Marx: N i. 29.o.

⁵⁷² V.ö.: Ágh Attila: Marx doktori disszertációjának történetfilozófiai koncepciója. In: Magyar Filozófiai Szemle 11. évf. (1967.) 2.sz. 217-246.o.

⁵⁷³ In: Marx: G-f k. 71.o.

⁵⁷⁴ In: Marx: N i. 31.o.

⁵⁷⁵ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatainak alapvonalai. Marx – Engels művei. 46/ I-II. kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972. I. kötet 76.o.

úgy válik az emberi gondolkodás is egyre univerzálisabbá. A tárgyi tulajdonságok egyre szélesebb köre válik ismertté a tevékenységben, a tárgyak egymáshoz való eszközviszonyában. Az ember gyakorlati egyetemessé válásával szükségszerűen jön létre szellemi univerzalitása, mely minden korábbi korlát meghaladására törekszik. Ez az univerzalitás nem pusztán mennyiségi növekvés, hanem a tudati tevékenység jellegének megváltozásában is formát ölt. Kezdetben még nem különültek el egymástól a tudati tevékenység egyes momentumai, mint az akarati célkitűzés, érzelmi viszony, kognitív-megismerő tevékenység, hanem egységben jelentkeztek. A társadalmi munkamegosztás következtében vált el egymástól az anyagi-gyakorlati és az ideális-tudati tevékenység egymástól, és ekkor különülnek el egymástól a szellemi aktivitás egyes mozzanatai. Ezzel párhuzamosan jelennek meg a valóság művészi, vallási és tudományos elsajátítási formái.⁵⁷⁶ Ha ezek megjelennek, új történeti szükségletként kialakulnak az ember tudományos kíváncsisága, esztétikai igényessége, vallási szükséglete. A szellemi termelésnek az anyagítól való függetlenné válása adja a táptalajt az ideológiák kialakulásának.

Beszél Marx az érzéki tudat teoretikussá válásáról⁵⁷⁷, ami alatt azt érti, hogy a tudat tárgyává nem csupán a hasznosság oldaláról vett tárgy, hanem a magában létező tárgy válik. A tárgy objektív természete a valamennyi lehetséges kölcsönhatás-folyamatban feltáruló tulajdonságainak totalitása. „A konkrét azért konkrét, mert sok meghatározás összefoglalása, tehát a sokféleségnek egysége.”⁵⁷⁸ A tudat univerzalitása tehát egyben az emberi érdekektől, szükségletektől függetlennedő, dezantropomorfizáló tendenciát is jelent.

Összefoglalóan tehát megjegyezhetjük, Marx számára az emberi lényeg legjellemzőbb sajátossága az univerzalitás, mely természeti-társadalmi létének egészét meghatározza. A munka az ember nembeli lényege, mely a termelésről kifejtettek szerint tartalmazza az ember differentia specifikáját. Tudatosság, célszerűség, szabadság, társadalmiság, történetiség, ezek az emberi termelés és ezáltal az emberi lényeg legfőbb jellemzői.

Az emberi lényeg és a történelem

További vizsgálódásaink arra irányulnak, hogy megtudjuk, mi a szerepe, mi a jelentősége az emberi lényeknek a történelemben. Marx a Gazdasági-filozófiai kéziratokban azt állítja, hogy az elidegenedés általánossá válásával az 'emberi lényeg' idegenedik el, ennek realizációja válik lehetetlenné. „Az elidegenült munka tehát: 3. az *ember nembeli lényét*, mind a természetet, mind szellemi nembeli képességét, neki *idegen* lényeggé, *egyéni egzisztenciájának eszközévé* teszi. Elidegeníti az embertől saját testét, valamint a rajta kívüli természetet, valamint szellemi lényegét, *emberi* lényegét.”⁵⁷⁹ Ugyanezt olvassuk a már röviden idézett Feuerbach-tézisekben: „Feuerbach a vallási lényegét feloldja az *emberi* lényegben. De az emberi lényeg nem valami az egyes egyénben benne lakozó elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége. Feuerbach, aki ennek a valóságos lényeknek a kritikájába nem bocsátkozik, ennél fogva kénytelen: 1. Elvonatkoztatni a történelmi lefolyástól, a vallásos lelkületet magáért-valóan rögzíteni és egy elvont – elszigetelt – emberi egyént előfeltételezni;

2. a lényeg ezért csak mint 'emberi nem', mint belső, néma, a sok egyént *természetileg* összekapcsoló általánosság fogható fel.”⁵⁸⁰ Ez a kritika mindenképpen érinti az emberi egyén izolált természeti lényként való felfogását. Marx szavaiból az olvasható ki, hogy az 'emberi lényeg' nem tekinthető a történelmi folyamattól függetlenül létező, minden korok minden emberére jellemző, elvonatkoztatott jegyek összességének.

Az emberi lényeg visszanyerésére a tőkés társadalom után, csak a kommunizmusban lesz majd lehetőség. A kommunizmus a magántulajdon megszüntetésével az emberi önelidegenülés alapját szünteti meg, és reális lehetőséggé teszi az emberek számára az 'emberi lényeg' elsajátítását. Ezért vizsgáljuk most meg Marx elképzelését az elidegenedésről és a kommunizmusról.

⁵⁷⁶ V.ö. Marx: N i. 50. skk.

⁵⁷⁷ In: Marx: G-f k. 70.o.

⁵⁷⁸ In: Marx: Bevezetés. 167.o.

⁵⁷⁹ In: Marx: G-f k. 103.o.

⁵⁸⁰ In: Marx: N i. 9-10.o.

Az emberi lényeg jellemzői közül az univerzalitás inkább csak a történelmi fejlődés tendenciájaként fogható fel, míg a munka, a társadalmiság és a tudatosság valamennyi emberi individuum szükségszerű, állandó vonásaként jelenik meg előttünk. Ám ha így fogjuk fel őket, akkor elvesz a Marx által lényegüknek tekintett filozófiai jellemzőjük. Marx szerint ugyanis a munka nem csupán az emberi élet alapfeltétele, mint az ember és a természet anyagcseréje, hanem egyben szabad öntevékenység is, melyben az egyén kialakítja és elsajátítja saját képességeit. Az elidegenedés körülményei között végzett munka azonban eltorzítja, egyoldalúvá teszi a munkást. Ilyenkor a munka kényszerű, külsődleges tevékenység, „csak látszata egy tevékenységnek ... absztrakt munka”.⁵⁸¹ A tőkés termelés viszonyai közt a dolgozó csak értéktöbbletet termelő gépnek tekinthető és a német ideológiában több helyütt ezen külsődlegessé vált munka megszüntetését a kommunizmus egyik legfőbb feladatának és egyben feltételének tekinti Marx: „a kommunista forradalom... a munkát kiküszöböli.”⁵⁸²

Hasonló a helyzet a társadalmisággal is. Természetesen az ember mindig csak a társadalomban és általa tud élni, létét és természetét a fennálló társadalmi viszonyok határozzák meg. Itt röviden megemlíjtük, hogy Marx az 'emberi természet' fogalmát az 'emberi lényeg'-től eltérő értelemben használja. Az emberi természet fogalma az esetek többségében az egyes történelmi korok tipikusnak tekinthető individuumainak szükségleteit, képességeit, általában emberi lehetőségeik értelmében vett tulajdonságaik összességét jelöli. Mint ilyen történelmileg változó, bár tartalmaz bizonyos állandó elemeket, hiszen Marx világosan elismeri egyes történetileg állandó emberi tulajdonságok, szükségletek meglétét az emberi fejlődésben. Ebben az értelemben mondja: „az egész történelem nem egyéb, mint az emberi természet állandó átváltozása.”⁵⁸³ Visszatérve a kapitalizmus elidegenedett társadalmára, ebben az embernek a társadalom egészétől való függése már nem jelent kollektív létet, a többi egyénnel való kapcsolata nem személyes-emberi kapcsolatok, melyek egy kollektív élet alapját alkothatnák. Létének társadalmi determináltsága nem jelenti az egész emberiség által létrehozott szükségletek és képességek sokoldalú elsajátítását. Az áruterelésre jellemző atomizáció miatt elveszti személyiségét is. Hasonló a helyzet végül a tudattal is. Az embereket tudatosságuk megléte óta tartjuk emberként számon. De a munkamegosztás, a szellemi és a fizikai munka közti szakadás kialakulása óta az emberek hétköznapi tudata mindjobban elszakad a szellemi termelés osztálytársadalmi létrétegeinek, a művészetnek és tudománynak a fejlődésétől. Ezzel a valóságot eltorzító képzetek rabjává válnak, létrejön a „hamis tudat”, mely nemcsak a hétköznapi emberi tudatnak lesz jellemzője, de az absztrakt gondolkodási szférákban is kialakulnak az „ideológiák”. Vagyis a munka, társadalmiság, tudatosság fogalmait az egyes emberek állandóan meglévő, tapasztalható tulajdonságaiként felfogva mást gondolunk, mint amit Marx az 'emberi lényeg' fogalmában elgondolt. Az elidegenedés viszonyai között e fogalmak mindig csak egyoldalúan és nem teljes marxi értelemben jellemzik az egyéneket.

A fentiek alapján sem látszik elfogadhatónak az emberi lényegnek minden emberben egyaránt meglévő, változatlan, alapvető vonások összességéként való felfogása. A történelmi változásoktól független állandóságokat Marx nem tekintette az ember és történelmének megértése szempontjából döntőeknek. Ezek után Marx történetfelfogását mégsem jellemezhetjük radikális relativizmusként, különösen, mivel az 'emberi természet' szakadatlan alakulását egységes folyamatként tekinti, mely megragadható és jellemezhető a maga egységében.

Egyetértünk Márkus Györggyel⁵⁸⁴, hogy Marx 'emberi lényeg' terminusa az emberiség valóságos történelmének azon jellemzőit fedi, amelyek lehetővé teszik, hogy a történelmet meghatározott fejlődési iránnyal rendelkező, egységes folyamatként fogjuk fel. Az ember univerzalitása és szabadsága egy általános irányát jelöli az egyetemes történelem fejlődésének, míg társadalmi, tudatos és szabad munkatevékenységet végző lényként való jellemzése azokra a szférákra utal, ahol e fejlődés végbemegy. Ám e konstrukció nem következik a történelmi tények egyszerű szemrevételezéséből, nem pusztán leíró, értékmentes absztrakció. Marx történelemszemlélete feltételezi egy bizonyos perspektíva elfogadását, nevezetesen a proletariátus igényeinek, szükségleteinek igenlését. Ha elfogadjuk a proletariátus igényeit, ebből határozott értékválasztás is következik. Az emberi lényeg fogalma ezen értékválasztást és ezen értékek megvalósításának lehetőségét tükrözi. Vagyis Marx számára az emberi lényeg fogalma

⁵⁸¹ In: Marx: G-f k. 147.o.

⁵⁸² In: Marx: N i. 39, 62, 188.o.

⁵⁸³ In: Marx: A tőke I. 570.o. egyébként v.ö. Márkus id.m. 64 skk.

⁵⁸⁴ Lásd Márkus: id.m. 68.o.

teszi lehetővé, hogy elrendezze a történelem empirikus anyagát és azt folyamatos fejlődésnek fogja fel. Természetesen meg kell vizsgálni, hogy e rendezés lehetséges-e a történelem tapasztalati anyagán.

Marx szerint az a tény, hogy az embernek történelme van, az emberi nem legfőbb jellegzetessége, s ha ettől a történetiségtől elvonatkoztatnánk, akkor az ember leglényegesebb tulajdonságától tekintenénk el. Persze az állatok mai alakjukban szintén történeti fejlődés eredményei: „mind a birkák, mind a kutyák mai alakjukban mindenesetre (...) történelmi folyamat termékei.”⁵⁸⁵ Ám az alapvető különbség az, hogy az emberrel a történelem nem egyszerűen megtörténik, hanem saját maga alkotja meg történelmét, és hozza létre, változtatja meg saját természetét. A történelem éppen annak a folyamata, ahogy az ember saját tevékenységével, saját munkájával a fokozódó univerzalizáció és szabadság irányában haladva változtatja önmagát. Saját szubjektumát formálva válik az egyén 'emberi' individuummá, amikor a kora rendelkezésére álló objektív eredményeket elsajátítva bekapcsolódik az emberi nem önalakításába. Az emberi nem egységét Marx szerint csak az emberi történelem folyamatának belső egységében találhatjuk meg. Marx nem foglalkozott történelmen kívüli, vagy attól független antropológiával. Számára az antropológia és a szociológia elválaszthatatlan egységet alkot. Vagyis, ha megfontoljuk, Marxnál az emberi lényeg hordozója nem az egyes egyén, hanem a történelmébe ágyazott emberi társadalom. A társadalom pedig a konkrét egyének reális kapcsolatainak összessége, nem pedig valami ezen felül álló lényegiség. A társadalomnak az őt alkotó individuumok élettevékenységétől való elszakítása és szembeállításuk csak az elidegenedés létrehozta illúzió, a valóságról alkotott torz ideológia. „A társadalmat, az 'össz-életet' szerzőnk [Marx Rudolf Matthai nézeteit kritizálja] nem az ezt összetevő 'egyedi életek' kölcsönhatásaként fogja fel, hanem egy különös létezőként, amely ezekkel az 'egyedi életekkel' még egy külön kölcsönhatásba is lép. Ha itt a valóságos viszonyokra való valamilyen vonatkozás szolgál alapul, úgy ez az államnak a magánélettel szembeni önállóságáról alkotott illúzió és ebbe a látszólagos önállóságba mint valami abszolútba vetett hit.”⁵⁸⁶ Ám a társadalom nem egyszerű halmaza az egyéneknek, „a társadalom nem az individuumokból áll, hanem azoknak a kapcsolatoknak, viszonyoknak az összegét fejezi ki, amelyekben ezek az individuumok állnak egymással.”⁵⁸⁷

Marx az emberi lényeg kérdésének kapcsán azokat a jellemvonásokat kereste, melyek az ember maga alkotta történelmét jellemzik. Csak hogy a történelem egységes fejlődésfolyamatként csak a társadalom szempontjából értékelhető. Így tekintve nem pusztán a technika fejlődése, de az emberi nem által kifejlesztett képességek, szükségletek, érintkezési formák, ismeretek kiszélesedésének és elmélyülésének folyamata. Marx szerint a társadalom egésze szempontjából a történelem úgy tárul elénk, mint az ember univerzálissá és szabadabbá válásának folyamata. Ám ez a folyamat nem jelentette eddig az egyre univerzálisabbá és szabadabbá váló egyének létrejöttét. Az individuumok szempontjából nincs egyértelmű kritérium arra, hogy a történelmet fejlődésként fogjuk fel. Legkevésbé az elidegenedés korában. Fejlődésről persze abban a tág értelemben mindenképp beszélhetünk, hogy a történetileg későbbi korok rendelkeznek számos olyan tulajdonsággal, lehetőséggel, amikkel az előző generációk nem. Azonban ha az egyes korszakok átlagos egyéneit tekintjük, az ő szempontjukból a történelem folyamatát nem jellemezhetjük egyetlen, meghatározott irányú fejlődésként, mivel ezen szempontból nincs lehetőségünk az egyik korról mint 'fejlettebből', 'magasabbrendűről' beszélnünk. Az elmúlt korok emberei ugyan jóval szűkebb körben tudták szükségleteiket kielégíteni, ám az alkotó munka iránti igény biztos szélesebb tömegek számára jelentett kielégíthető igényt, mint a kapitalizmus korában. A kérdés szinte automatikusan merül fel: Az anyagi-társadalmi kapcsolatok körének az ártermelés lehetővé tette kiszélesedése vajon pótolja-e a reális közösségi élet felbomlását? Nem regresszió persze az egyén szempontjából a történelem, mivel ebből a nézőpontból egyáltalán nem tűnik egységes folyamatnak a történelem. Sajnos nyilvánvaló, hogy az emberiség univerzálissá válása nem jelenti egyre szabadabb egyének létrejöttét.

És itt jelenik meg és játszik szerepet az elidegenedés fogalma. „A társadalmi hatalom, vagyis az a megsokszorozott termelőerő, amely a különböző egyéneknek a munka megosztásában megszabott együttműködése által létrejön, ezen egyének számára – minthogy az együttműködés maga nem önkéntes, hanem természetadta – nem mint saját, egyesült hatalmuk jelenik meg, hanem mint idegen, rajtuk kívül álló erő, amelyről nem tudják honnan és hová tart, amelyen tehát nem lehetnek úrrá, amely most ellenkezőleg, sajátos, az emberek akarásától és megfutasásától független, sőt ezt az akarást és

⁵⁸⁵ In: Marx: N i. 69.o.

⁵⁸⁶ In: id.m. 498.o.

⁵⁸⁷ In: Marx: Bevezetés. 198.o.

megfutást éppen irányító szakaszok és fejlődési fokok sorozatán megy át. Ez az *elidegenülés*.⁵⁸⁸ A tőkés, tehát polgári társadalomban válik uralkodóvá és egyetemessé az elidegenedés. A gazdasági folyamatokból indul, amikor is a munkás fölött saját munkájának terméke uralkodik. „A termelés összes társadalmi potenciálja a tőke termelőerejévé válik s ily módon a tőke jelenik meg, mint ezek szubjektuma”⁵⁸⁹, vagyis a termelés a tőkének a munka feletti hatalmává válik. De az elidegenedés átfogja a társadalom egészét, minden osztályára jellemző a polgári társadalomnak, ha más formákban is. A politikában az állam közhatalomként elidegenült, az emberek közti kapcsolatot az atomizálódás jellemzi, a szellemi életben téveszmék burjánzanak. „A vagyonos osztály és a proletariátus osztálya ugyanazt az emberi önelidegenülést képviseli. De az első osztály ebben az önelidegenülésben jól érzi és igazolva látja magát, az elidegenülést saját hatalmának tudja és benne egy emberi létezés látszatát bírja; a második osztály megsemmisülnék érzi magát az elidegenülésben.”⁵⁹⁰ Ugyanezt 'A tőke' így írja: „Valójában a tőkésnek uralma a munkások felett csak az önállósá válik, a munkással szemben önállósá válik *munkafeltételek* (melyek közé a termelési folyamat objektív feltételein – a *termelési eszközökön* – kívül beletartoznak a munkaerő fenntartásának és hatékonyságának objektív feltételei, azaz az *életfenntartás eszközei* is) uralma maga a munkás felett, habár ez a viszony csak a valóságos termelési folyamatban válik valóságossá, amely, mint láttuk, lényegében az *értéktöbblet termelési folyamata*, ami tartalmazza a régi értékek megőrzését, azaz az avanszált tőkeönérték növekedésének a folyamata. (...) A tőkés által gyakorolt *funkciók* csak magának a tőkének – a maga értékét élő munka felszívásának segítségével növelő értékének – *tudattal* és *akarattal* gyakorolt funkciói. A tőke csak úgy funkcionál, mint *perszónifikált* tőke, a tőke mint személy, ahogy a munkás is csak mint perszónifikált *munka*, amely számára csak szenvedés, megerőltetés, a tőkéshez azonban mint gazdagságot teremtő és megnövelő szubsztancia tartozik hozzá, amint hogy a munka mint olyan valójában a tőkéhez a termelési folyamatban hozzáegyesített elemként, annak élő, változó faktoraként jelenik meg. A tőkés uralma a munkás felett ezért a dolog uralma az ember felett, a holt munka uralma az élő felett, a terméké a termelő felett, minthogy valójában az áruk, amelyek a munkás feletti uralom eszközeivé válnak (azonban csak mint maga a *tőke* uralmának eszközei), a termelési folyamat pusztá eredményei, annak a termékei. Ez teljesen *ugyanaz* a viszony az anyagi termelésben, a valóságos társadalmi életfolyamatban – mert éppen ez a termelési folyamat – mint amely az ideológiai szinten a *vallásban* nyilvánul meg, a szubjektumnak az objektumba való visszajára fordulása és fordítva. (...) *Történelmileg* vizsgálva, ez a visszajára fordulás úgy jelenik meg, mint szükségszerű átmeneti szakasz ahhoz, hogy a gazdagságnak mint olyannak, azaz a társadalmi munka korlátlan termelőerőinek megteremtését a többség számlájára erőszakkal véghezvigyék, és csakis ezek hozhatják létre egy szabad emberi társadalom anyagi bázisát. Ezen az ellentmondásos formán át kell menni éppen úgy, mint az embernek saját szellemi erőit először mint vele szembenálló független erőket vallásilag kell kiképeznie. Ez nem más, mint saját munkája *elidegenedésének folyamata*. Ugyanakkor a munkás kezdettől fogva magasabban áll itt, mint a tőkés, mivel ez utóbbi ebben az elidegenedés-folyamatban gyökeredzik, míg a munkás, mint ennek áldozata, kezdettől fogva a lázadás viszonyában áll ezzel szemben és ezt mint rabságba dőlésének folyamatát érzékeli.”⁵⁹¹

Az elidegenedés eredeténél Marx szerint a természet adta munkamegosztás és a magántulajdon létrejötte áll. Általános értelemben persze a munka megosztása a társadalmi összmunka individuumok közti felosztását jelenti és mint ilyen, a legkezdetlegesebb emberi társulásokra is jellemző lehetett. Am speciálisan akkor beszél Marx társadalmi munkamegosztásról, amikor a társadalmi összmunka „különböző munkamódok együtt-létezésévé”⁵⁹² válik, azaz a különböző szükségletek kielégítésére irányuló tevékenységek társadalmilag elkülönülnek egymástól, és társadalmilag kodifikált foglalkozássá válnak. Ekkor az egyéneknek termelési ágak közötti megosztása nem természeti különbségeken alapul, mint például az életkor vagy a nem, hanem társadalmilag meghatározott. A társadalmi munkamegosztás történeti kiindulópontját az anyagi és a szellemi munka megosztása alkotja. Ennek következtében megbomlik a tevékenység belső egysége, elválik egymástól az anyagi és a

⁵⁸⁸ In: Marx: N i. 39.o.

⁵⁸⁹ In: Marx: Bevezetés 365.o.

⁵⁹⁰ In: Marx: A szent család. Marx-Engels művei. 2. kötet Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958. 34-35.o.

⁵⁹¹ In: Marx és Engels archívum. (oroszul) T. II. (VII.) 32-34.o. idézi Márkus: id.m. 80-81.o.

⁵⁹² In: Marx: Értéktöbblet-elméletek. („A tőke” IV. könyve) Marx-Engels művei. 26/ I-III. kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976. I. kötet 242.o.

szellemi oldal, a célkitűző és a célmegvalósító rész. Már ekkor kezdetét veszi a munka egyes fajtáinak egyre fokozódó egyoldalúvá és mechanikussá válása. A speciális képességek a többi képesség rovására történő kifejlesztést követelnek, ezzel meggátolják az emberi képességek sokoldalúságának kialakulását. Ezáltal a munka elveszti fejlesztő hatását és az emberi egyént torzító tényezővé válik. „És végül a munka megosztása mindjárt annak is első példája, hogy ameddig az emberek természetadta társadalomban vannak, ameddig tehát létezik a hasadás a különös és közös érdek között, ameddig tehát a tevékenység megosztása nem önkéntes, hanem természetadta, addig az ember saját tette egy számára idegen, vele szembenálló hatalommá válik, amely őt leigázza, ahelyett, hogy ő uralkodnék felette. (...) A társadalmi tevékenységnek ez a megrögződése, az, hogy saját termékünk dologi hatalommá szilárdul felettünk, kinő ellenőrzésünk alól, keresztülhúzza várakozásainkat, semmivé teszi számításainkat – ez az egyik fő mozzanat az eddigi történelmi fejlődésben.”⁵⁹³

A munkamegosztás maga után vont a kizsákmányolás és a leprimitívebb társadalmi osztályok kialakulását. Kialakul a társadalmi hierarchia. Marx a kommunista társadalom alapvető céljai közé iktatja „a munka régi megosztásának megszüntetését”.⁵⁹⁴ Ez szerinte az elidegenedés történelmi felszámolásának lényege. Másrészt ennek egy másik oldala Marx szerint a specializáció felszámolása. Vagyis a kommunizmusban lehetővé válik, hogy az egyén a különböző termelő tevékenységeit élete folyamán váltogassa, sőt, ennek általánossá kell válnia.⁵⁹⁵

Mint sejthető az elidegenedés Marx számára nem statikus állapot, hanem folyamat, amely soha nem vezethet az egyének teljes autonómiájának megsemmisüléséhez. Lényegét tekintve az elidegenedés az a folyamat, melyben az emberiség történelmi fejlődése elszakad az egyes individuumok fejlődésétől, amelyben a munka embert fejlesztő hatása csak a társadalom egésze szempontjából jelentkezik. Ez tehát az ember lényegének és létezésének elszakadása, ellentéte. Ezen ellentét felszámolása vezet az ember sokoldalú, szabad életéhez: „A kommunizmus mint a magántulajdonnak – mint az emberi önelidegenülésnek – pozitív megszüntetése és ezért az emberi lényeknek az ember által és az ember számára történő valóságos elsajátítása; ezért mint az embernek társadalmi, azaz emberi emberként a magáért valóan teljes, tudatosan és az egész eddigi fejlődés egész gazdagságán belül létrejött visszatérése. Ez a kommunizmus az embernek a természettel és az emberrel való ellentmondásos harcának igazi feloldása, az egzisztencia és a lényeg, tárgyasulás és öngazolás, a szabadság és szükségszerűség, az egyén és nem közötti harc igazi feloldása.”⁵⁹⁶

Érdekes aspektusa az elidegenedésnek, hogy Marx meglátása szerint, ez tette lehetővé a valódi egzisztencia megjelenését. Kezdetleges viszonyok között nem beszélhetünk elidegenülésről, de nem tekinthetjük az ember tevékenységét marxi értelemben vett munkának sem, mivel az emberek tevékenysége szinte csak közvetlen fizikai szükségleteik kielégítésére szorítkozik. Vagyis a társadalmi fejlődés kezdetén nem beszélhetünk marxi értelemben vett individualitásról. Ez csak akkor jelenik meg, amikor az egyén viszonylagos autonómiát szerez a társadalom egésze vonatkozásában. Ez az autonómia pedig egyre csökken, ahogy visszafelé haladunk az elidegenedés általánossá válásától, vagyis a tőkés termelési módtól az emberi történelem menetében. „Az egyéniség magasabb kifejlődése csak olyan történelmi folyamat árán vásárolható meg, amelyben az egyes egyedeket feláldozzák...”⁵⁹⁷

Az emberi lényeg megvalósulása a valódi egyének életében a történelem eddigi szakaszában nem történt meg. A kommunizmusra vár ennek beteljesítése. Az egész eddigi történelem csak előtörténet, „amely még nem valóságos története az embernek mint egy előfeltételezett szubjektumnak, hanem még csak az ember *létrehozási aktusa, keletkezési története*.”⁵⁹⁸ A történelem folyamata a kommunizmusban teljeseedik be: „amikor a kommunista forradalom megdönti a fennálló társadalmi állapotot (...) és – ami ezzel azonos – megszünteti a magántulajdont, (...) akkor minden egyes egyén felszabadítása olyan mértékben válik valóra, amilyenben a történelem teljesen világtörténelemmé változik. (...) Az egyes egyének csak ezáltal szabadulnak meg a különböző nemzeti és helyi korlátoktól, kerülnek gyakorlati vonatkozásba az egész világ termelésével (szellemi termelésével is), és kerülnek abba a helyzetbe, hogy az egész föld e mindenoldalú termelését (az emberek alkotásait) élvezhessék. A mindenoldalú függőség,

⁵⁹³ In: Marx: N i. 37.o.

⁵⁹⁴ In: Marx: A tőke. I. 456.o.

⁵⁹⁵ V.ö. id.m. 392-395.o.

⁵⁹⁶ In: Marx: G-f k. 68-69.o.

⁵⁹⁷ In: Marx: Értéktöbblet-elméletek. id.m. 100-101.o.

⁵⁹⁸ In: Marx: G-f k. 101.o.

az egyének *világtörténelmi* együttműködésének ez a természetadta formája, a kommunista forradalom által átalakul azon hatalmak fölötti ellenőrzéssé és tudatos uralkodássá, amelyek az emberek egymásra-hatásából keletkeztek, de eddig teljesen idegen hatalmakként félelmet ébresztettek bennük és uralkodtak őrajtuk.”⁵⁹⁹ Ez a folyamat szükségszerűen megy át Marx szerint az elidegenedés formáján, mert szerinte csak az elidegenedés körülményei közt jöhetett létre az emberi szükségletek és képességek azon gazdagsága, mely előfeltétele az emancipációnak. „A tőke nagy történelmi oldala az, hogy ezt a többletmunkát, a pusztán használati érték, a pusztán életben maradás szempontjából felesleges munkát megteremtse...”⁶⁰⁰

Összefoglalóan megjegyezhetjük, hogy Marx szerint az emberi lényeg a társadalmi viszonyok összessége, ezért a történelem által meghatározott. Az eddigi történelmi fejlődés nem tette lehetővé, hogy az egyének is megvalósíthassák életükben az emberi lényeg, ennek elérése csak a kommunizmusban lesz lehetséges. A kapitalizmusban teljessé vált a magántulajdon megjelenésével elinduló elidegenedés folyamata, ezért minden individuum érdeke ezen társadalom felszámolása, hogy az emberi lényeg hordozója végre ne a társadalom legyen, hanem az egyes egyén.

Kitekintés és összefoglalás

Az előző két fejezetben igyekeztünk Marx szövegeit előtérbe helyezni, hogy most teret adjunk az őt ért bírálatoknak, kritikáknak, méltatásoknak. Elsőként azt jegyezzük meg, hogy a magyar filozófiai irodalom színvonalát tekintve megbízható, sőt mélyenszántó; a fordításokon keresztül megismert orosz, német, olasz, francia vagy az angol nyelvű munkákkal bátran kiállja a versenyt. Ágh Attila tanulmányai⁶⁰¹ után alig lehet valami újat mondani az ifjú Marx történetfelfogásáról. Márkus György könyve⁶⁰² a lehető legjobb vezérfonál volt az előző fejezetek írásakor, s mindezt már 1957-ben megalapozta Lukács György kiváló cikke.⁶⁰³ Ugyanaz a kellemes meglepetés ért, ami a keresztény filozófia tanulmányozásakor: fantáziátlan dogmatizmus helyett eleven filozófiai gondolkodással találkozunk az ember, ha a szellemi irányzat legkiválóbb képviselőit olvassa és nem a széles körben terjesztett (hit)tankönyveket.⁶⁰⁴ Mielőtt szabadabb eszmefuttatásaimba vágnék, kötelességemnek érzem, hogy legalább röviden számot adjak olvasmányaimról (legalább az idegen nyelvűekről).

Anthony Giddens könyve⁶⁰⁵ az életrajzi háttér megrajzolásával adja Marxnak a kapitalizmusról vallott nézeteit. Marx szellemi fejlődésének ívét Saint-Simon, Hegel, Feuerbach hatásaitól kezdődően mutatja be a Tökéig bezárólag. Kiemeli a Hegeltől átvett gondolatok közül, hogy a polgári társadalom termeli az egoizmust a gazdasági és családi kapcsolatokon keresztül: „Az alapja Hegel nézőpontjának a politikai jogok reprezentációja, mely középen áll a polgári társadalom önző individualizmusa és az állami univerzalizmus között.”⁶⁰⁶ Marx 1843-as Hegel-bírálatának alapja a vallás kritikája. Ezt Feuerbachból kiindulva teszi: Feuerbach kezdőpontja a „valódi ember”, aki „valóságos, anyagi világban” él, szemben Hegel „istenijével”, és ez az „isteni csak illuzórikus terméke a reálisnak”, hiszen „Isten csak az ember legnagyobb erőinek és képességeinek kivetülése.”⁶⁰⁷ Amiről Giddens nem ír, abban Ágh Attilával szólva kiegészítjük: Marx kezdettől túllépett Feuerbach antropológiáján, mert az szerinte „korlátozott és ellentmondásos”, hiszen „Marx mindenekelőtt a történelem és a társadalom

⁵⁹⁹ In: Marx: N i. 38.o.

⁶⁰⁰ In: Marx: Értéktöbblet-elméletek. id.m. 354.o.

⁶⁰¹ Lásd a Bibliográfiában említett tanulmányait.

⁶⁰² Márkus György: Marxizmus és „antropológia”. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.

⁶⁰³ Lukács György: Adalékok az ifjú Marx fejlődéséhez. (1840-1844.) In: Magyar Filozófiai Szemle 1. évf. (1957.) 1.sz. 36-84.o.

⁶⁰⁴ V.ö. A dialektikus materializmus. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970. (Jegyzet az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának hallgatói számára) és a Történelmi materializmus. Szerk.: Poór József. Tankönyvkiadó, Budapest, 1981. (Egyetemi jegyzet) színvonalát az előbb említett tanulmányokéval!

⁶⁰⁵ Anthony Giddens: Capitalism and modern social theory an analysis of the writings of Marx Durkheim and Max Weber. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

⁶⁰⁶ In: id.m. 6.o.

⁶⁰⁷ V.ö. id.m. 3-4.o.

vonatkozásában kereste a materializmus – mint immanens történetfelfogás – felé vezető utat.”⁶⁰⁸ Giddens több okot is felsorol, miért van kitüntetett helyen Marx munkái között a Gazdasági-filozófiai kéziratok, noha csak 1932-ben publikálták először. Kettőt említünk: Marx e művében kimutatja, hogy a kapitalizmus is csak egyik formája a történeti gazdasági termelő rendszereknek, s „nem több mint az utolsó formája”; másrészt „a közgazdászok elvontan beszélnek pénzről, tőkéről, gazdaságról, mintha ezek függetlenek volnának az emberi léttől”, s Marx áthidalja e szakadékot.⁶⁰⁹ A kapitalizmus jellemzésénél ugyanazokat a pontokat említi, amiket Márkus György idézett munkája alapján magunk is kifejteni igyekeztünk: 1, munkás elveszíti kontrollját a terméke fölött; 2, elidegenedés; 3, emberi kapcsolatok áruvá válása; 4, nembeli-lét; csak a sorrend különbözik.⁶¹⁰

Louis Althusserrel⁶¹¹ szemben, aki azt kívánja bizonyítani, hogy „ismeretelméleti hézag van az ifjú és a Tőke Marxa között”, és célja „rajzolni egy választóvonalat a valódi marxista történettudomány és a premarxista idealista megközelítések közé, melyek úgy interpretálják a marxizmust, mint egy ’humanizmust’, egy ’az ember filozófiáját’”,⁶¹² magunk Giddens-szel értünk egyet: az 1844-es kéziratok és a Német ideológia, „bár gyakran korai műként jellemzik, pedig az egyik legfontosabb” munkái Marxnak.⁶¹³ Abban viszont nem tudjuk követni Giddens-t, hogy szerinte Marx történelmi materializmusa „nem egy új filozófia.”⁶¹⁴ Giddens további, gazdaságtörténeti és Marx gondolatait ismertető fejtegetéseit hátrahagyva forduljunk Althusser felé.

Althusser műve 33-34. oldalán közli olvasójával „vizsgálódásának eredményeit:” 1, egyértelmű ismeretelméleti törés van Marx munkáiban a Német ideológia és a Feuerbach tézisek, valamint későbbi művei között; 2, „Ez két különböző diszciplínában jelentkezik: az első a történeti materializmus, amin alapul a történelem teóriája és másrészt, Marx szakítva az ő ideologikus filozófiájával létrehoz egy új filozófiát, a dialektikus materializmust”; 3, ez kettéválasztja Marx gondolatvilágát egy ideologikus és egy tudományos periódusra és a törés dátuma: 1845. Althusser saját gondolatmenetét Marx szóhasználatára és az abban bekövetkező változásokra építi⁶¹⁵, s szerinte is (mint Lukács György, Márkus György, Ágh Attila szerint is) Marx materializmusa „lett a motorja az ő fejlődésének.”⁶¹⁶ Am ha „mi tudjuk (Engels későbbi visszaemlékezéseiből), hogy Marx 1841-ben vált materialistává”⁶¹⁷, akkor a ’törés’ nem következhetett be 1845-ben! Althusser teóriáját ezen felül azért sem tudjuk elfogadni, mert nem érzünk Marx műveiben olyasfajta szakadékot, mely tudományosakra és ideologikusokra bontaná őket.⁶¹⁸

Ami az angolszász Marx-életrajzokat⁶¹⁹ megkülönbözteti Mehring igen alapos és kimerítő munkájától⁶²⁰, az nem tanainak többé-kevésbé alapos és érthető magyarázata, hanem a szabadság attól a kényszertől, hogy Marxot a munkásmozgalom önfeláldozó hőseként mutassák be. Anélkül, hogy Marx életének példaadását kisebbiteni szeretnénk, megemlítjük, hogy magánéletének foltjairól csak az angolszász szerzőktől értesülhetünk⁶²¹, ám mivel ez nem tartozik dolgozatom témájához, ezért mellőzöm.

⁶⁰⁸ V.ö. Ágh Attila: A fiatal Marx történetfelfogásának fejlődése a Rheinische Zeitung-periódusában. I-II. In: Magyar Filozófiai Szemle 13. évf. (1969.) 5.sz. 790-842.o. és 6.sz. 1067-1120.o. Idézetek a 799-802.o.-ról.

⁶⁰⁹ V.ö. Giddens id.m. 10.o.

⁶¹⁰ V.ö. id.m. 12-13.o.

⁶¹¹ Louis Althusser: For Marx. Verso, London New York, 1996.

⁶¹² In: id.m. 13.o.

⁶¹³ V.ö. Giddens id.m. 18-19.o.

⁶¹⁴ Id.m. 20.o.

⁶¹⁵ V.ö. Althusser id.m. 61.o.

⁶¹⁶ In: id.m. 63.o.

⁶¹⁷ In: id.m. 59.o.

⁶¹⁸ Marx töretlen szellemi fejlődésére nézve részletesebb leírás olvasható a Bibliográfiában említett Lukács, Márkus, Ágh Attila tanulmányokban.

⁶¹⁹ David McLellan: Marx. Fontana / Collins, Glasgow, 1981., Francis Wheen: Karl Marx. Routledge, London, 1999., Paul Strathern: Marx. Saxum Kiadó, h.n., é.n.

⁶²⁰ Franz Mehring: Karl Marx. Életrajz. Kossuth Könyvkiadó, h.n., 1982.

⁶²¹ V.ö. például McLellan id.m. 19. és 22.o., vagy Strathern id.m. 56.o., vagy Wheen id.m. 125.o.

Roberts és Stephenson cikke⁶²² az elidegenedés és a központi tervezés viszonyát vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy „a gazdaság irányítása nem a piac vak erői által valósul meg, hanem egy mindig szem előtt tartott terv által” és „a központi tervezés a szocialista társadalom előnye, mely a piacgazdaság megszüntetésével kiküszöböli az elidegenedést.”

Peter Archibald Marx elméletének tudományos voltával foglalkozik tanulmányában.⁶²³ Pontosabban az elidegenedés fogalmának szociológiai mérésekben való kimutathatóságát tárgyalja. Abból indul ki, hogy az elidegenedés elméletét (persze nyugati szerzők) egyformán tudománytalannak (unscientific) tartják, mivel nem lehet empirikusan igazolni. Azt veti fel, hogy „a legtöbb Marx-interpretátor figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy az elidegenedésnek különböző szintjei vannak”⁶²⁴, ezért jutnak helytelen következtetésre és ellenpéldának mindjárt két szociológiai felmérést is bemutat az elidegenedéssel kapcsolatosan.⁶²⁵ Ez persze nem oszlatja el minden kétségünket Marx elméletének tudományos voltát illetően, mivel a tudományosság legfőbb kritériuma Karl Popper munkássága óta nem a verifikáció, hanem a falszifikáció fogalmához kapcsolódik a tudományfilozófiában. Jelen dolgozatunkban nem is tudományos elméletként tekintünk Marx teóriájára, hanem filozófiaként, aminek természetesen releváns tudományos tartalma is van. Mivel a cikk egy szociológiai kongresszuson elhangzott előadás szövege, nem meglepő, hogy a szerző Marxnak egyik legfilozofikusabb gondolatáról nyilatkozta: „a *nembeli-lét* a legkevésbé empirikus és legkevésbé használható, hasznos [fogalom Marx] írásaiban.”⁶²⁶

Jerzy Topolski tanulmányában⁶²⁷ elsősorban Lévi-Strauss történelem felfogását vizsgálta. Azt igyekezett bizonyítani, hogy az „egy *petitio principii*-n alapul”⁶²⁸, nem úgy mint Marxé. Lévi-Straussra, elméletének kidolgozásakor a strukturális nyelvészet volt nagy hatással. „Lévi-Strauss felismerte, hogy ahogyan a nyelv egy kód és a beszéd egy üzenet a nyelvben, úgy az emberi viselkedés egyéb fajtái is felfoghatók mint nonverbális formái a kommunikációnak. Minden kód megjelenítése az öltözködés, táplálkozás, rokoni kapcsolatok s.í.t. különböző rendszereinek. Az emberi kultúra tekinthető ezen mindenféle kódok összegének.”⁶²⁹ Így válik a világ értelmessé és érthetővé. A gondolatmenet ott kerül logikai önellentmondásba Topolski szerint, hogy az emberi természetnek csak önmagára van szüksége, ám „ez nem egy egyetemes igazság.”⁶³⁰ Az antropológia nem alapozhatja önmagára a történelmet. Topolski szerint pont az ellenkező felfogás Marxé. Mint a 198. oldalon írja, a történelem folyamatának megértésére alkotott modellek két nagy csoportba oszthatók: „az egyiket nevezhetjük fatalisztikusnak, a másikat aktivistának.” A fatalistákat három alcsoportba osztja, úgy mint: 1, akik szerint az örökkévalóság által meghatározottak az emberi viszonyok, ilyen lényegiségek lehetnek például Isten, a földrajzi viszonyok vagy a változhatatlan emberi természet; 2, a pszichoanalitikus modellek, mint Freudé; a harmadik csoportba az előző két vezérelveket keverő modellt sorolja, mint amilyen Erich Frommé. Az aktivistáknál két alcsoportot különböztet meg: a szabad-akaratra alapozó és a dialektikus modelleket. Marxot ez utóbbi csoportba sorolja Topolski, míg Lévi-Straussot a pszichoanalitikusok közé. Mivel a tanulmány ezután végig Lévi-Strauss felfogását elemzi, csak végkövetkeztetését említjük még: eszerint Lévi-Strauss strukturalizmusa termékenyítően hatott sok tudományban, így a történelemben is, de a marxizmus magyarázó ereje kétségtelenül erősebb.

⁶²² Paul Craig Roberts – Matthew Stephenson: Alienation and Central Planning in Marx. In: <http://www.jstor.org/stable/2493347> eredetileg: Slavic Review, Vol. 27, No. 3, (1968), 470-474.o. Idézetek a 473-474.o.-ról.

⁶²³ Peter Archibald: Using Marx's theory of alienation empirically. In: <http://www.jstore.org/stable/656898> eredetileg: Theory and Society, Vol. 6, No. 1, (1978) 119-132.o.

⁶²⁴ In: id.m. 124.o. Persze Marx is felelős ezért, mivel „összekeveri az elidegenedés koncepciójának leíró és meghatározó használatát.” (id.m. 121.o.)

⁶²⁵ Lásd id.m. 126-127.o.

⁶²⁶ In: id.m. 122.o.

⁶²⁷ Jerzy Topolski: Lévi-Strauss and Marx on History. In: <http://www.jstor.org/stable/2504910> eredetileg: History and Theory, Vol. 12, No. 2, (1973), 192-207. o.

⁶²⁸ In: id.m. 193.o.

⁶²⁹ In: id.m. 195.o.

⁶³⁰ In: id.m. 196.o.

William Roseberry tanulmánya⁶³¹ címében azonosságot árul el dolgozatommal, tartalmában azonban nem. Három fő téma köré csoportosítja cikkét. Ezek Marx materializmusa, a kapitalizmus analízise és a történelmi, politikai fejlődés elmélete. Elemzéseire kiindulópontként 'A német ideológiát', 'A tőke' első kötetét és 'Louis Bonaparte brumaire 18-át' választotta. A történelmi materializmus kulcsfogalmának „az ember lényegének már Marx korai meghatározásaként szereplő munkát”⁶³² tekinti. Fontos jellemzőnek tartja, hogy „Marx és Engels kritizálták a természet és a történelem szétválasztását”⁶³³, helyett, mint emlékszünk, a természet humanizációjáról beszélt Marx. Roseberry szerint jelentős eredménye Marx filozófiájának („az 1840-es évek ifjú hegelianusaival, vagy az 1980-as, 1990-es évek kulturális antropológusaival szemben”⁶³⁴), hogy az embert szétválaszthatatlan egységben tekinti, vagyis nem különíti el testétől. Ez történelmi materializmusának eredménye. A kapitalizmus kritikájának „szemszögéből Marx egy klasszikus közgazdász volt.”⁶³⁵ Figyelmen kívül hagyott azonban néhány kérdést: a fejlődésben az áru használati és csereértéke közti kapcsolat változásait, különösen a kapitalizmus térhódítása előtti időszakokban; a világ kapitalista és nem-kapitalista szféráinak viszonyát, a köztük megvalósuló áru-áramlást; vagy az áruterelő viszonyok kialakulásának bemutatását a nem-áruterelő viszonyokból. Ezek több értékes tanulmányt szültek az utóbbi évtizedekben.⁶³⁶ Lényegesnek tartja Roseberry, hogy Marx a történelem fejlődésének törvényszerűségét nem mechanikusan képzelel el, (mint azt az előző fejezetekben már láttuk). A 'Brumaire 18-ának' az interpretátorok azt szokták felróni, hogy leegyszerűsítően csak két társadalmi osztályról beszél, ignorálja a tradíciókat, emberi reményeket, illúziókat, vágyakat. Ez tehát szintén további vizsgálódások kiindulópontja lehet.⁶³⁷ Ami a tanulmány végén Roseberry számára konklúzióként adódik: az, „hogy a marxi-gondolat immunis a totalitáriussá válással szemben, és ezért kell kritikusan, a hagyományos (ortodox) marxizmussal szakítva tanulmányozni az eredeti írásokat.”⁶³⁸

Ezeknél ösztönzőbb szavakat elképzelni sem lehetne dolgozatom megírásához és ahhoz, hogy végre nekigyürkőzzek a marxi antropológia számomra adódó következtetéseihez végiggondolásához. Először a korábban éppen csak említett Karl Popper ellenvetéseit vizsgáljuk meg. Popper 'A historicizmus nyomorúsága'-ban⁶³⁹ elég világosan leírja, hogyan kívánja az általa historicizmusnak elkeresztelt társadalomtudományi megközelítéseket (melyek felteszik, „hogy az alapvető cél a *történelmi előrejelzés*, és e cél elérhető, ha feltárjuk azokat a 'ritmusokat' vagy 'mintázatokat', 'törvényeket' vagy 'trendeket', amelyek a történelmi evolúció mélyén sejlének”⁶⁴⁰) megcáfolni. Gondolatmenete a következő. Az emberi tudás növekedése döntően befolyásolja a történelem menetét, ám nem áll rendelkezésünkre semmiféle módszer annak előrejelzésére, hogy a tudományok hogyan fejlődnek a jövőben. Így nem jelezhetjük előre az emberi történelem menetét, „ami egyenértékű azzal, hogy el kell utasítani az *elméleti történettudomány* lehetőségét, vagyis nem létezhet az *elméleti fizikának* megfelelő elméleti társadalomtudomány, a történelmi fejlődésnek nincs olyan elmélete, amely a történelmi előrejelzés alapjául szolgálhatna. Így a historicista módszerek alapvető törekvése elhibázott, a historicizmus kudarcra van ítélve.”⁶⁴¹ Első ellenvetésünk abban áll, hogy előrejelzések pedig igenis tehetők a múlt ismeretében. Példaként idézhetjük Robepierre jóslatát 1792-ből, ami huszonekét évvel később valóság lett: a háború visszahozta az abszolút monarchiát Franciaországba.⁶⁴² Ortega több helyütt is említ eseteket a történelmi előrelátásról.⁶⁴³ Eric Hobsbawm 1980-ban elhangzott előadását, melyben a kapitalizmus minden más gazdasági formációt magába olvasztó hódítását ecsetelte, egy

⁶³¹ William Roseberry: Marx and Anthropology. In: <http://www.jstore.org/stable/2952513> eredetileg: Annual Review of Anthropology, Vol. 26, (1997) 25-46.o. A négy internetes tanulmányt feleségem jóvoltából ismerhettem meg, aki volt szíves hozzáférve e cikkekhez, kinyomtatni azokat számomra.

⁶³² Id.m. 27.o.

⁶³³ Id.m. 28.o.

⁶³⁴ Id.m. 30.o.

⁶³⁵ Id.m. 32.o.

⁶³⁶ V.ö. és lásd id.m. 33.o.-án felsoroltakat.

⁶³⁷ V.ö. id.m. 43.o.

⁶³⁸ Id.m. 44.o.

⁶³⁹ In: Karl R Popper: A historicizmus nyomorúsága. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 26-27.o.

⁶⁴⁰ In: id.m. 31.o.

⁶⁴¹ Id.m. 27.o.

⁶⁴² V.ö. Diószegi István: Klasszikus diplomácia – modern hatalmi politika. Gondolat Kiadó, Budapest, 1967. 71.o.

⁶⁴³ V.ö.: José Ortega y Gasset: Két történelmi esszé. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983. 33. és 55.o.

évtizeddel később a szocialista gazdaságú országok összeomlása fényesen támasztotta alá.⁶⁴⁴ Közismert a magyar történelemben Kossuthnak a kiegyezés előtt Deákhhoz írt levele, melyben a Monarchia bukását jósolta, s ez fél évszázad múlva valósággá lett. A homéroszi történettel való párhuzam vonásával Cassandra levélként említi a magyar történetírást.⁶⁴⁵

Következő ellenvetésünk arra vonatkozik, hogy megjósolható-e a tudományok haladása a múlt ismeretében. Magam csak néhány észrevételt, ha tetszik 'jóslatot' tennék a múlttal való párhuzam alapján: az első arra vonatkozik, hogy a tudományok fejlődésében az ipar számára hasznosítható tárgyú kutatások mennyisége sokszorosán felülhaladja a jövőben is, a látszólag nem hasznosakét. A hadiipar, a gyógyszeripar, a szépségipar előre láthatóan erőteljesebben fog fejlődni a következő évtizedekben, mint a papucsállatkák szexuális viselkedésének kutatása. Persze jogos ellenvetésként felmerülhet, hogy az etológiai kutatások is a biológia homlokterébe kerülhetnek, ha politikai vezetőink felismerik, milyen hasznos számukra az állatok viselkedésének tanulmányozásából levonható párhuzamok választóik viselkedésének megjósolásában. Ahogyan a magyar honfoglalás korának régészeti feltárására fordított összeg és ezzel a feltárt új ismeretanyag is megsokszorozódhat⁶⁴⁶, ha vezetőink szerint ennek jelentős hatása lesz a gazdasági termelékenység növekedésére, és ez cél lesz. Mint egy nyolc évvel ezelőtti rádióműsorból megtudtam, a reklámokra fordított összeg abban az évben százszorosán múlta felül a tudományos kutatásokra fordítottét. Én a magam részéről akkor fogom a Föld olajkészleteinek kimerülését kritikusnak tartani, amikor az autóiparban megjelennek és döntő szerephez jutnak a benzin és dízelmotorok helyett egyéb energiaforrásokat használó járművek. Lehetnek ezek elektromos, mágneses vagy nukleáris meghajtásúak, a lényeges az, hogy a kőolajipar irányítóinak, bárkik is azok, lehetővé kell tenni térnyerésüket. Történelmi párhuzamként jegyezzük meg, hogy a gőzgép ismeretének az ókorban mindössze annyi hasznát vették, hogy a nép elrémisztésére óriási templomkapukat nyitottak erejével⁶⁴⁷, mivel a termelés rabszolgamunkán alapult és látszólag semmiféle érdek nem fűződött az emberi energia ezen formájának kíméléséhez. Ez viszont tovább vezet egy következő ellenvetésemhez, nevezetesen a tudás döntő hatásához a történelemben. Miféle tudásra kell itt gondolnunk? Mint közismert, a kínaiak több évszázaddal az európaiak előtt ismerték a puskaport, mégsem forradalmasították vele a hadászatukat, hanem tűzijátékokon szórakoztató látványosság gyanánt éltek vele. Leonardo zseniális mérnöki tudományának jelentős része semmiféle hatással nem volt a történelemben. A hadtörténet egy másik példája pedig számomra arra is fényt vet, hogy az egész világot behálózó drog-kereskedelem is felszámolható lenne rövid időn belül, ha megfelelő érdekek fűződnének hozzá. Ugyanis az ókori Róma arisztokráciája a Kr.e. 3-2. században érdekelt volt a kalózkodásban, mivel így olesón jutott földbirtokain dolgozó rabszolgákhoz. Mikor azonban e kalózkodás már sértette érdekeit, mert ellehetetlenítette a kereskedelmet, Pompeiust bízták meg a Földközi-tenger egészét behálózó kalózvilág felszámolásával. Pompeius pedig a feladatnak három hónap alatt eleget is tett. Hadtudománya abban állt, hogy saktáblaszerűen felosztva a területet, egyidejű támadással és összehangolva erőit egyszerűen megsemmisítette a kalózállamokat.⁶⁴⁸ Mindezek ellenére persze nem kívánjuk tagadni a tudás jelentős szerepét a történelemben, csak árnyalni kívántuk a képet, rámutatva, miként Marx tette, hogy a kapcsolat nem egyirányú, hanem kölcsönhatás.

A következő észrevételem az elméleti fizikához és az elméleti történettudomány lehetőségéhez kapcsolódik. Nem értettem meg, pontosan milyen értelemben kívánja használni Popper az elméleti fizikát, de előrejelzései semmi problémát nem jelentenek számunkra. Ha ezen jóslatok nem teljesülnek, akkor cáfolják az elmélet hipotéziseit és ha kellő számban állnak rendelkezésre, esetleg paradigma-váltáshoz vezetnek. A lényeges különbség a történettudomány és a természettudományok között véleményem szerint nem az előrejelzésekben, hanem a kísérletezés lehetőségeiben rejlik. A fizika leegyszerűsített körülményei elvileg akárhányszor megismételhetővé teszik egy jelenség tanulmányozását, ám a történelmi szituációk soha nem ismétlődnek tökéletesen (persze a kísérletek lehetőségével és a természettudományok felhasználhatóságával a történelmi kutatásban tisztában vagyok). Ezen különbségek alapja azonban egy olyan titok, aminek megfejtésével még adós a természettudomány. Az atomok állandóságára gondolok, vagyis arra, hogy egy vasatom a kozmosz

⁶⁴⁴ V.ö. Eric Hobsbawm: A történelemtől, a történetírásról. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006. 142.o.

⁶⁴⁵ V.ö. Bertényi Iván, Gyapay Gábor: Magyarország rövid története. Maecenas Kiadó, Budapest, 1995. 426.o.

⁶⁴⁶ Lásd László Gyula panaszát in: uő: Régészeti tanulmányok. Magvető Kiadó, Budapest, 1977. 46.o.

⁶⁴⁷ V.ö.: Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 110.o.

⁶⁴⁸ V.ö.: Ferenczy-Maróti-Hahn: id.m. 201-202.o.

bármely pontján azonos tulajdonságokkal bír. Mintha létezne valamilyen szubsztanciája, vagy ideája! A változatlanág, egyformaság rejtélye azonban első tekintetre csak a fizikai, kémiai világra korlátozódik, mert az emberek többsége nem hiszi el senkinek, hogy ő Napóleon minden tulajdonságával bír. Eszerint Napóleon tanulmányozásához, szemben a metán molekulával, nem áll rendelkezésünkre elég 'szubsztancia-hordozó', hogy tetszőleges számú, bárki által elvben megismételhető megfigyelést tegyünk. Ez az ellenvetés persze lassan igaz lesz a hegyi gorillára és jó néhány kipusztulás szélére sodródott fajra is, amint igaz az evolúció, földtörténet stb. kérdéseiben már most is! Ezekben az esetekben a természettudományok is kénytelenek magukévá tenni egyfajta történeti látásmódot, módszertant. Persze mint láttuk a második fejezetben, ettől még marad tér a tudományos történeti elmélet és a tudománytalan megkülönböztetésére.⁶⁴⁹ Ami szempontunkból fontos, arra éppen Popper hívta föl elsőként a figyelmet: a tudomány elméletei mindig csak hipotézisek! Ezek a feltevések soha nem igazolhatók egyfajta 'véglegesség' igényével, ellenben cáfolhatók (falszifikálhatók). És itt értünk legfontosabb ellenvetésünkhöz. Ha szabad így fogalmaznunk, a természettudományok inkább tekinthetők a popperi értelemben historicizmusnak, mint a marxi történetfilozófia, mivel ezek elválaszthatatlanul kötődnek előrejelzéseikhez, Marx elmélete pedig igaz magyarázat lehet a múltra, a jövőre pedig az 'emberi lényeg' történeti változásai folytán már nem. Másrészt Marx inkább programként, megvalósítandó feladatként tekint a kommunizmusra, semmint egy determinált jövő megvalósulásaként.⁶⁵⁰ Továbbá, mint már mondtuk, filozófiaként tekintünk Marx munkásságára és nem tudományos elméletként. Ez pedig jelentős különbségeket takar. Véleményünk szerint a filozófia mindig szükségképpen szélesebb körű magyarázatát adja a világnak, mint akár a tudományok egésze, ezért filozófiák esetében a cáfolás lehetősége mást kell jelentsen, mint a tudományok esetében. Míg a tudomány csak a halmozódó magyarázhatatlan megfigyelések esetén követeli igaznak tekintett alapelveinek felülvizsgálatát, a filozófia állandóan felülvizsgálja önmaga alapjait és szinte mást sem tesz. (Persze egy adott filozófus inkább a többiek véleményének alapjait igyekszik 'aláásni'.)

Amit a marxi filozófia kiválóságának érzek, az az 'emberi lényeg' történetiségének kihangsúlyozása egyfajta szubsztancialitással szemben. Éppen emiatt jóslatai pontatlanabbak kell legyenek, mint az „elméleti fizikáé”. Poppertől pedig igazán nem szép dolog, hogy verifikációt vagyis igazolást vár el egy általa tudományos elméletként kezelt gondolatrendszeről, mármint Marx történetfilozófiájától, ha egyszerű szerinte minden tudományos elmélet közös jellemzője nem ez, hanem a falszifikáció.

A Szovjetunió uralma alá került területeken névleg Marx tanait próbálták megvalósítani. Néhány ellenvetéssel kívánok foglalkozni, melyek ezen országokban válhattak általánossá, mégpedig Bibó István 1956 október végén papírra vetett fogalmazványa⁶⁵¹ és Nyikolaj Bergyajev tanulmánya⁶⁵² alapján. Bibó István „elvi tisztázásának” lényegesebb pontjai a következők: „a párt képében felállított kiváltságos és machiavellista erőszak szervezet logikus következménye az osztályharc és forradalmi erőszak amaz öncélú kultuszának, mely a marxizmus lényege”; „sokat hangoztatott antiidealizmusa és realizmusa ellenére valójában a legrosszabb féle filozófiai idealizmus” és „a hegelianizmusból átvett dialektikus módszert (...) Marx nem állította a talpára, hanem épp ellenkezőleg, ő állította a feje tetejére.”; a történelmi materializmus, „mely a termelési módot minden történelmi fejlődés döntő meghatározójának tartja” „teljes beszűkülés”, ráadásul „semmi sem igazolja, hogy a termelés mikéntje döntőbb meghatározó volna, mint más technikák, pl. a haditechnika vagy a társadalomszervezési technika, nem beszélve olyan lélektani vagy társadalomlélektani motívumokról, amilyenek a hatalomvágy, a dicsőségvágy, a szabadságvágy, vagy olyan komplikáltabb tényezőkről, mint a vallás, jogrendszer vagy alkotmányszervezet”; „a történelmi materializmus történet szemléletének elégtelensége ma már olyan közhely, hogy elég utalni rá: amióta pedig megtudtuk, hogy a Szovjetunió utolsó évtizedeit nem az tette pokollá, hogy a szovjet termelőerők sztálinizmust hoztak létre, hanem az, hogy Sztálin szerette a tömjénezést és üldözési mániában szenvedett, azóta a csalhatatlanság moszkvai központja maga szabadított fel arra, hogy a történelem döntő tényezői között a közvetlen emberi momentumok létezését is tudomásul vegyük.”; „az a tétel, hogy a történelem osztályharcok története, csak egy puszta szentencia, mely éppen annyit ér, mint az ellenkezője, hogy ti. a történelem kompromisszumok története”; a proletárdiktatúra „párt diktatúra-zsarnokság – hacsak nem alapszik

⁶⁴⁹ Különösen Vico észrevételeit találjuk megfontolásra érdemesnek.

⁶⁵⁰ Ezt az ellenvetést teszi Kelemen János is Popper idézett művéhez írott előszavában.

⁶⁵¹ Bibó István: Fogalmazvány. In: u.ő.: 1956. Holnap Kiadó, Budapest, 2003.

⁶⁵² Nyikolaj Bergyajev: A kommunizmus igazságai és hazugsága. Kairosz Kiadó, Budapest, 2003.

valamilyen tekintélyes és általánosan elfogadott arisztokrácián – nem állhat fenn valamiféle politikai-rendőrségi terror nélkül”.⁶⁵³

Bergyajev szerint a „kommunizmus eszméje vallásos, sőt bizonyos értelemben keresztény eredetű”⁶⁵⁴, sőt „mint teória és mint praxis a kommunizmus nemcsak társadalmi, hanem szellemi és vallásos jelenség.”⁶⁵⁵ Am mivel materialista, ezért alkalmazhat akár kényszert és erőszakot is. „A materialista kommunizmus tagadja a személyiség értékét és jelentőségét”⁶⁵⁶, ezért használ embertelen eszközöket. „Igazsága az eltorzult keresztény világ hazugsága elleni lázadásában áll”⁶⁵⁷, „borzalmas” hazugsága „a szellemiség a szellem tagadása, az emberi személyiség mivoltának tagadása.”⁶⁵⁸ Emellett determinizmusa és „az állítás, hogy az egész emberi életet teljesen a gazdasági folyamatok határozzák meg, tulajdonképpen igen lehangoló világnézetre vall. Inkább bénítólag hat az ember minden tevékenységére, mintsem tette buzdítaná.”⁶⁵⁹

Megjegyzéseim sorrendben a következők: az osztályharc valóban egyik központi eleme Marx történelemfelfogásának, ám ebből nem következik „logikusan” egy erőszakszervezet felállítása. Abban egyetértek Bibóval, mint gondolom igen sokan, hogy semmilyen cél nem szentesíti az eszközt, ámde Marx filozófiáját nem nevezném „filozófiai idealizmus”-nak, hiszen célja szerint következetes materializmus. Hogy a történelmi materializmusnak sikerült-e megvalósítania a szigorú anyagelvűséget, az más kérdés. Mint láttuk az előző fejezetekben, Marx a kultúra, a „szellemi felépítmény” visszahatását is jelentősnek tartja, így dialektikus gondolkodása segítségével könnyű válaszolni Bibó vádjára: a termelési módnak ontológiai értelemben kell elsődlegesnek lennie. Rosszul sikerült az a cáfolat is, hogy: „az a tétel, hogy a történelem osztályharcok története, csak egy puszta szentencia, mely éppen annyit ér, mint az ellenkezője, hogy ti. a történelem kompromisszumok története.” Ugyanis kompromisszumokra csak ott van szükség, ahol ellentétek vannak, s ezen ellentétek mindig viaskodnak valamilyen formában egymással. Vagyis a kompromisszumok léte nem ellentéte a harcnak, hanem éppen bizonyítéka. Hérakleitosz töredékei és a biológiából vett hasonlatok jutnak eszünkbe: izmok és antagonisták párjaik együtt képesek mozgatni ugyanazt a csontot, a szervek igénye vérellátás szempontjából ellentétes, alapvetően mégis ugyanazon szervezet részeként együttes-egészük fenntartására és reprodukálására törnek (ha elfogadjuk a biológus nézőpontját egy mondat erejéig). Bibó István utolsóként említett figyelmeztetése egybeesik Ortegaéval: „A nép jogosan lázad föl az ilyen haszontalan és romlott arisztokrácia ellen. Csakhogy zavarodottságában (...) végül már azt hiszi, hogy kiváló kisebbség nélkül is lehetséges a társadalmi lét.”⁶⁶⁰ Az arisztokráciamentes társadalom Ortega szerint „a szó szoros értelmében lehetetlen”⁶⁶¹, és ez ugyanúgy hangzik, mint mikor Bibó azt írja, hogy csak politikai-rendőri terrorral létezhet egy általánosan elismert arisztokráciát nélkülöző társadalom. Csakhogy egybevégezve ezzel Marx gondolatát, miszerint a „hamis tudat” és erőszakos elnyomás együttese ’éltetett’ minden eddigi társadalmat.⁶⁶²

Bergyajev ellenvetéseire eddigi fejtegetéseink fényénél néhány mondatban megfelelhetünk. Minden filozófia szolgálhat valláspótlékként, és a vallások szinte mindegyikét megpróbálták már erőszakkal terjeszteni, éppen ezért semmi meglepő nincs a marxizmus ezen ’elfajulásában’ és ez nem is róható föl filozófiájának. Továbbá Marx nem tagadja a személyiség értékét, hanem éppen legfőbb kibontakozásának lehetőségét keresi. Abban a kérdésben sem értek egyet az orosz filozófussal, hogy a szellemiség tagadása elpusztítaná az ember személyiségét is, és hogy „borzalmas hazugság” volna. Az anyag önmagában is tiszteletreméltó, ennek bizonyosságaképpen elegendő segítségül hívnom Szabó Lőrinc gyönyörű versét, a Materializmust⁶⁶³; másrészt „borzalmas” hazugságról csak akkor beszélhetünk, ha nyilvánvaló igazságot szándékosan tagad el valaki, amiről a szellemi létezők esetében természetesen nem lehet szó. A marxista materializmus determinizmusának állítólagos „bénító hatását az

⁶⁵³ Idézetek az id.m. 17., 19., 21., 26. és 28. oldaláról.

⁶⁵⁴ Bergyajev id.m. 9.o.

⁶⁵⁵ Id.m. 13.o.

⁶⁵⁶ Id.m. 11.o.

⁶⁵⁷ Id.m. 12.o.

⁶⁵⁸ Id.m. 35.o.

⁶⁵⁹ Id.m. 18.o.

⁶⁶⁰ Ortega id.m. 85.o.

⁶⁶¹ In: id.m. 86.o.

⁶⁶² A társadalmak születésének problémáját ezúttal figyelmen kívül hagyjuk.

⁶⁶³ Lásd Szabó Lőrinc: Összes versei. I.kötet Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 218-219.o.

emberi cselekvésre” sem érzem valóságosnak.⁶⁶⁴ Már a kálvini predestináció esete is bizonyította a kapitalizmus kibontakozásának korában, hogy az eleve elrendeltség tana nem „hat bénítólag” az emberi cselekvésre. Akit nem győztem meg e példával, annak figyelmébe ajánlom Richard Dawkins Isteni téveszme című könyvének hatodik fejezetét⁶⁶⁵ vagy Albert Camus méltán híres írását Sziszüphoszról.⁶⁶⁶

Dolgozatom végéhez érve, megpróbálkozom a kérdéskör rövid összefoglalásával. Az emberi faj fogalmának meghatározását a 21. század elején méltán várhatnánk a biológia tudományától. „A Földünkön jelenleg élő valamennyi ember rendszertanilag ugyanabba a (zoológiai) fajba (*Homo sapiens*) tartozik. Mint ugyanazon faj egyedei, egymás között korlátlanul termékenyek, utódaik életképesek és továbbszaporodásra mindig alkalmasak. Mégis, a különböző földrajzi területegységeken élő emberek külsőleg gyakran szembetűnően különböznek egymástól, mivel bizonyos öröklődő tulajdonságok helyileg eltérő számarányokban és eltérő kombinációkban vannak meg közöttük. Éppen ezek a különbségek adják az emberiség fajtákra (rasszokra) való tagolódásának alapjait.”⁶⁶⁷ „Testszerveződésének biológiai sajátosságai alapján nem nehéz az ember helyét kijelölni az állatok rendszerében. Tekintettel azonban arra, hogy az ember egyidejűleg társadalmi lény is, és mint ilyen, kultúrát is képes teremteni, egyedül természettudományos alapon nem jellemezhető a maga teljességében.”⁶⁶⁸ Társadalmak alkotása azonban nem kizárólagosan emberi sajátosság, a természetek és egyéb hangyafajok, a méhek szintén bonyolult társadalmakban élnek, s több más fajjal egyetemben nem nélkülözik a kultúra bizonyos formáját.⁶⁶⁹ Az ember természettudományos jellemzésének problematikuságát nem is ezen a szinten keressük, hanem mélyebben. „A biológiai faj (species) olyan élőlények összessége, amelyek – legalábbis elvileg – egyetlen szaporodási közösséget alkotnak, de ugyanakkor szaporodásbiológiailag minden más közösségtől (fajtól) élesen elkülönülnek, és emiatt zárt genetikai egységet alkotnak.”⁶⁷⁰ A fenti meghatározásból azonban „már eleve következik, hogy olyan élőlényekre, amelyeknek a szaporodása nem kétivaros (biszexuális), így a baktériumokra és a kékmoszatokra, csak bizonyos fenntartásokkal alkalmazható.”⁶⁷¹ Van ennél nagyobb baj is, nevezetesen „néha előfordulhat, hogy valamely faj egyedei egy másik, közeli rokon faj egyedeivel képesek termékeny utódokat létrehozni. (...) Két faj termékeny kereszteződése a növények világában is előfordul, és nemegyszer új fajok kialakulásához vezet.”⁶⁷² A biológiai faj kategóriája tehát nem állandó fogalom. Mindez Charles Darwin számára is teljességgel világos volt már 1859-ben, amikor munkájában⁶⁷³ a fajok változékonyságának okait igen alaposan kifejtette. Hogy a természettudomány szempontjait nyugodtabb lelkiismerettel hanyagoljuk el, egy további nehézségre kívánunk rámutatni. „Ha az élők világát az élettelen természettel hasonlítjuk össze, egész sereg olyan tulajdonság ötlük szemünkbe, amelyek valamennyi élő szervezetre, baktériumra, növényre és állatra – s ez utóbbiakkal együtt természetesen az emberre is – egyaránt jellemző. Ezek a tulajdonságok egyúttal az élet lényegének ismertetőjegyei, s mint ilyenek, az élő rendszerek minden változatossága ellenére azok állandó jellegzetességeivé lettek.”⁶⁷⁴ Ezek a „lényegi ismertetőjegyek” azonban igen problematikusak és közel sem olyan nyilvánvalóak, és most nem is a vírusok kérdésére utalunk. „Az élet lényegének még napjainkban sincs általánosan elfogadott meghatározása.”⁶⁷⁵ Tehát a jellemzők az alaposabb vizsgálódás elől eltűnnek, mint azt olyan szépen fogalmazta meg Szent-Györgyi Albert.⁶⁷⁶ Gondolatmenete a következő. A béka szívet kioperálva a békából és sóoldatba téve, a szív még hetekig ver tovább. Él-e

⁶⁶⁴ Topolski idézett tanulmányával értek egyet, a marxizmust 'aktivistá'-nak tartom.

⁶⁶⁵ Lásd Richard Dawkins: Isteni téveszme. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007. 223-249.o.

⁶⁶⁶ Albert Camus: Sziszüphosz mítosza. in: uő.: A pestis. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001.

⁶⁶⁷ Természettudományi kisenciklopédia. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. (harmadik kiadás) 437.o.

⁶⁶⁸ In: id.m. 431.o.

⁶⁶⁹ Lásd erre nézve Carl Sagan – Ann Druyan: Elfeledett ősök árnyai. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995. vagy Várkonyi Nándor: Az elveszett paradicsom. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1994. műveiben olvasható érdekes fejtegetéseket.

⁶⁷⁰ In: Természettudományi kisenciklopédia. id.m. 325.o.

⁶⁷¹ U.o.

⁶⁷² U.o.

⁶⁷³ Lásd Charles Darwin: A fajok eredete. Magyar Helikon, Budapest, 1973.

⁶⁷⁴ In: Természettudományi kisenciklopédia. id.m. 291.o.

⁶⁷⁵ U.o.

⁶⁷⁶ In: Szent-Györgyi Albert: Az élet jellege. Magvető Kiadó, Budapest, 1973.

még? Ha a szívet megdaráljuk és szövetmintát készítünk belőle, még mindig megfigyelhetjük mikroszkóp alatt az izomfonalak összehúzódását. Ugyanúgy, mintha a szívben lennének. Él-e a szövetminta? Ha ebből por alakú koncentrátumokat készítünk, azok vízben oldva újból képesek lesznek az összehúzódásra, erjesztésre, lélegzésre. Élnek-e ezek a porok? Szent-györgyi Albert végkövetkeztetése, hogy élet „önmagában nincs. Élet van, csak nem lehet az anyagtól elválasztani. Az élet az anyagnak egy sajátos, szerkezetének következménye.”⁶⁷⁷

Ha az 'élet tudománya', a biológia saját alapjaiban ilyen megoldhatatlan nehézségeket rejt, akkor nyugodt lelkiismerettel a filozófiára bízunk magunkat az ember lényegiségének keresésében. Továbbá megindokoltnak véljük azt az álláspontunkat is, hogy inkább filozófiának tartjuk Marx gondolatrendszerét; a filozófia fajsúlyosabb választ adhat a dolgozatomban kitűzött kérdésre, mint a természettudományok.

A biológia fogalmainak rövid boncolgatása arra a következtetésre vezetett, hogy az 'ember nembeli lényegét' történetiségében keressük. Marxnak tehát tökéletesen igaza volt, amikor egy, már a görög gondolatvilágban is általánosan elfogadott nézethez kapcsolódott. „Az emberi lényeg nem valami, az egyes egyénben benne lakozó elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.”⁶⁷⁸ A munka, a nyelv, sőt egész általánosságban az emberi kommunikáció, kapcsolat a természethez, embertársakhoz, létfeltételeinek megteremtése, megtermelése, mindez benne foglaltatott már az arisztotelészi „zoon politikon” fogalmában is. Marx munkásságával kifejtette ezt a gondolatot és saját korára - mely ebből a szempontból a miénk is! - alkalmazta. Az ember 'társas lény' vagy 'állami életre hivatott lény'⁶⁷⁹, olyannyira, hogy biológiai léte: szaporodása, anyagcseréje is elválaszthatatlan a többi emberi lénytől (sőt, valójában a többi fajtól, a Naptól, - mint energiaforrástól,- de a távoli csillagoktól is, - melyekből az élőlényeket alkotó héliumnál nehezebb atomok származnak, - így az egész Univerzum léte hordozza az emberét!).

A munka mint az ember 'nembeli lényege', természetszerűleg vonja maga után, hogy a nembeli lényeg az egyes egyén számára megvalósítandó feladatot jelent, amely feladat ráadásul állandó történeti változásnak van alávetve. Ezzel magunk is mélyen egyetértünk. Ortega is Marx álláspontjának helyessége mellett foglal állást, amikor azt írja: „Fölöttébb mulatságos, hogy azért szokták elítélni a historizmust, mert azt a tudatot ébreszti föl vagy erősíti bennünk, hogy az emberi – bármely irányát nézzük is – változékonyság, hogy semmi konkrét nem állandó benne. Mintha bizony az állandó lét – például a kő – jobb volna, mint a változékonyság. A 'szubsztanciális' változás a feltétele annak, hogy valamely létező – mint ilyen létező – előrehaladó lehessen, hogy a léte előrehaladásban állhasson.”⁶⁸⁰ Az ember lényege - marxi megfogalmazásban 'az ember természete' - nem állandó: „Mert az embernek nincs természete. Az ember nem a teste, mert az dolog; nem is a lelke, a pszichéje, a tudata vagy a szellem, mert ezek is dolgok. Az ember egyáltalán nem dolog, hanem dráma; egy szintiszta és egyetemes esemény az élete, mely kivel-kivel megeshet, s amelyben az ember maga sem más, csak esemény.”⁶⁸¹ Ha ehhez még egy, az Ortégától és Marxtól egyaránt távol esőnek tűnő véleményt illesztünk, meggyőzőbb lesz a gondolat helyessége. Henri Boulad jezsuita szerzetes írja: „Ha az embert a Szentháromság fényébe állítjuk, akkor ezt mondhatjuk: Mindannak amit kaptunk és amink van, semmi más célja és értelme nincs, nem lehet semmi más funkciója, szerepe, mint az, hogy ismét odanyújtjuk és elajándékozzuk. Csak így lesz a tulajdonunk, így alakítja ki személyiségünket. A 'bírást'-nak nincs végső célja önmagában, hanem csupán eszköz a személyé-váláshoz. Kezdetben tiszta 'birtoklás' vagyok, semmi több, tehát még nem 'levés'. Mihelyt azonban a szeretet titkát élem és felszabadulok 'birtoklásom'-tól, hogy azt másnak adjam, akkor elkezdek személylé 'lenni'.”⁶⁸² Ebben az idézetben megjelenik egy másik igen fontos és általam igaznak tartott marxi gondolat is, nevezetesen, hogy az ember nembeli lényegének

⁶⁷⁷ In: id.m. 14.o.

⁶⁷⁸ A hatodik Feuerbach-tézis. In: N.i. 9.o. Föltűnő a hasonlóság Szent-Györgyi Albert eredményével az élet mibenlétére vonatkozólag! Ha „lefordítjuk” kiváló biológusunk mondatait, az eredmény magáért beszél: „Emberi lényeg van, csak nem lehet a társadalmi létől elválasztani. Az emberi lényeg a társadalom egyfajta sajátos, szerkezetének következménye.”

⁶⁷⁹ Az arisztotelészi 'zoon politikon' fordításai különböző helyeken. (Arisztotelész: Politika. Fordította Szabó Miklós. Gondolat Kiadó, Budapest, é.n. (1994.) (második kiadás) 8.o. és Eliot Aronson: A társas lény. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 41.o.)

⁶⁸⁰ Ortega: id.m. 204-205.o.

⁶⁸¹ In: id.m. 185.o.

⁶⁸² P. Henri Boulad S. J.: A szív okossága. Ecclesia Kiadó, Budapest, 1992. 40-41.o.

sajátossága az univerzalitás. Az univerzalitás hiányának veszélyére figyelmeztet Ortega is: „Ám ha a nemzet emberöltőkön át teljességgel hiányt szenved vagy szűkülökdi átható értelmű egyénekben, olyanokban, akik mércéül, mintául szolgálnak a többiek számára, s akik meghatározzák a kor problémái által megkövetelt szellemi feszültség fokát, akkor – a legkisebb erőfeszítés törvényének megfelelően – a tömeg mind kevesebb fegyelmet tanúsít gondolkodásában; *beszűkül az érdeklődési kör és az eszmevilág, egyre szegényesebbek a nézőpontok*: ez a színvonal már alacsonyabb annál, amit a kor szükségletei megkövetelnek. Elbutult, szellemileg elkorcsosult fajra vall a nemzet állapota.”⁶⁸³ Az ember történelmi személyiségének megítélésére tehát különböző korokból és igen eltérő filozófiai kiindulópontú filozófusok gondolkodásában találtunk példákat, melyek nagyfokú azonosságot mutatnak Marxéval, ez számomra egy lehetséges érv az utóbbi „igazságtartalma” mellett. Vizsgálódásaim során nem talákoztam olyan döntő érveléssel, mely a marxi ’antropológia’ elvetésére kényszerítene, így középiskolai tanárként csupán amiatt sajnálkozhatok, hogy Marx gondolatrendszere csak rejtve és nem teljes kifejtésében jelenik meg a diákok előtt. – Ez utóbbi persze elmondható Darwinról, Newtonról, Arkhimédészről is, és még hosszsan folytathatnánk a sort...

Az egyén lehetőségét, a személyiség szerepét a történelemben végezetül a mottómnak választott Madách idézettel (és Marx nézetével is) egyező módon Ortega szavaival ekképpen adnám: „Az ember sosem egyéni képességeinek köszönheti társadalmi hatékonyságát, hanem annak a társadalmi energiának, amelyet a tömeg helyezett belé.”⁶⁸⁴

Búcsúzóul egyetlen kérdést⁶⁸⁵ hagynék félig megválaszolatlanul az olvasóra: Ha az emberi lét ennyire radikálisan történelmi, mi biztosítja egyáltalán a történelem érthetőségét? A válaszadás indulhatna onnan, hogy evolúciós léptékben ötezer év nem jelentős; de ez legyen egy következő dolgozat témája...

Bibliográfia

- A *dialektikus materializmus*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970. (Jegyzet az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának hallgatói számára)
- Althusser, Louis: *For Marx*. Verso, London New York, 1996.
- Andrássy György: Marx történetfilozófiája és a hegeli logika. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 28. évf. (1983.) 3.sz. 326-351.o.
- Andrássy György: „Végső elemek” Marx életművében. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 32. évf. (1988.) 5-6.sz. 483-509.o.
- Archibald, Peter: Using Marx’s theory of alienation empirically. In: <http://www.jstorge.org/stable/656898> eredetileg: *Theory and Society*, Vol. 6, No. 1, (1978) 119-132.o.
- V. F. Aszmusz: *Marx és a polgári historizmus*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973.
- Ágh Attila: A fiatal Marx történetfelfogásának fejlődése a Rheinische Zeitung-periódusában. I-II. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 13. évf. (1969.) 5.sz. 790-842.o. és 6.sz. 1067-1120.o.
- Ágh Attila: A Grundrisse „metaetikája” In: *Magyar Filozófiai Szemle* 22. évf. (1978.) 5.sz. 569-593.o.
- Ágh Attila: A Grundrisse rendszere. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 20. évf. (1976.) 3.sz. 317-349.o.
- Ágh Attila: A kreutznachi kéziratok történetfelfogása. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 14. évf. (1970.) 2.sz. 350-397.o.
- Ágh Attila: A marxi elsajátításelmélet néhány kérdése. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 16. évf. (1972.) 3-4.sz. 305-321.o.
- Ágh Attila: Feuerbach és az ifjúhegeliánus mozgalom. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 21. évf. (1977.) 6.sz. 615-634.o.
- Ágh Attila: Marx doktori disszertációjának történetfilozófiai koncepciója. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 11. évf. (1967.) 2.sz. 217-246.o.
- Ágh Attila: Marx és Engels östörténelmi koncepciójának marxizmustörténetéhez. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 17. évf. (1973.) 5-6.sz. 600-631.o.

⁶⁸³ Ortega: id.m. 102-103.o. (Kiemelés tőlem. K.B.)

⁶⁸⁴ In: id.m. 74.o.

⁶⁸⁵ Erre vonatkozólag lásd a bibliográfiában Gyáni Gábor, Gedő András, Hobsbawm, Huizinga, Juhász Anikó és Csejtej Dezső, Kelemen János stb. munkáit.

- Ágh Attila: Marx történetfelfogása a „Német-Francia Évkönyvek” időszakában. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 14. évf. (1970.) 5.sz. 875-924.o.
- Bender Katalin: Marx közösségkonceptiójának vázlatos rekonstrukciója. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 31. évf. (1987.) 5-6.sz. 997-1009.o.
- Bergyajev, Nyikolaj: *A kommunizmus igazságai és hazugsága*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2003.
- Buharin: A történelmi materializmus elmélete. A marxista szociológia népszerű tankönyve. (Részletek) In: *Magyar Filozófiai Szemle* 29. évf. (1984.) 5-6.sz. 688-763.o.
- Collingwood, Robin G.: *A történelem eszméje*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.
- Erőss László: A Fromm-jelenség. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 11. évf. (1967.) 4.sz. 640-650.o.
- Ész, élet, egzisztencia. IV. Pro Philosophia* Szegedi Alapítvány, Szeged, 1994.
- Fromm, Erich: *Az önmagáért való ember*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005.
- Fromm, Erich: *Birtokolni vagy létezni?* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- Fromm, Erich: *Menekülés a szabadság elől*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
- Gedő András: Történetiség és megismerés. (A hegeli és a marxi historizmus problémájához.) In: *Magyar Filozófiai Szemle* 16. évf. (1972.) 5-6.sz. 698-713.o.
- Giddens, Anthony: *Capitalism and modern social theory an analysis of the writings of Marx Durkheim and Max Weber*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- Gramsci, Antonio: *Filozófiai írások*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970.
- Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.
- Gyáni Gábor: A történetírás újragondolása. In: *HÍD* 2006. évf. 9. szám (szeptember) 3-15.o.
- Hirschman, Albert O.: *Az érdekek és a szenvedélyek. Politikai érvek a kapitalizmus mellett annak győzelme előtt*. József Műhely Kiadó, Budapest, 1998.
- Hobsbawm, Eric: *A történelemről, a történetírásról*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006.
- Hobsbawm, Eric: *A nacionalizmus kétszáz éve*. Maecenas, h.n., 1997.
- Huizinga, Johann: *A történelem formaváltozásai*. Maecenas, h.n., 1997.
- Juhász Anikó – Csejtei Dezső: *Történelem – kulcsra készen?* Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2000.
- Kelemen János: *Az ész képe és tette. – A történelmi megismerés idealista elméletei*. Atlantisz, Budapest, 2000.
- N. I. Konrad: *A történelem értelméről*. Magvető Kiadó, Budapest, 1977.
- M. Lifsic: A történelem szele. I-II. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 17. évf. (1973.) 3-4.sz. 241-281.o. és 5-6.sz. 528-548.o.
- Lukács György: Adalékok az ifjú Marx fejlődéséhez. (1840-1844.) In: *Magyar Filozófiai Szemle* 1. évf. (1957.) 1.sz. 36-84.o.
- Lütke, Rudolf: Történelem és konkrét szubjektivitás. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 28. évf. (1983.) 1.sz. 36-50.o.
- Marx, Karl - Engels, Friedrich: *A kommunista kiáltvány*. (A Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Kiskönyvtára 1. kötete.) Kossuth Könyvkiadó, h.n., 1976.
- Marx, Karl – Engels, Friedrich: *A német ideológia*. Magyar Helikon, 1974.
- Marx, Karl: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972. In: Karl Marx és Friedrich Engels művei. 46/ I-II. kötet.
- Marx, Karl: *A tőke I-II-III*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961, 1961 és 1967.
- Marx, Karl: *Bérmunka és tőke. Munkabér*. (A Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Kiskönyvtára 25. kötete.) Kossuth Könyvkiadó, h.n., 1976.
- Marx, Karl: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. (A Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Kiskönyvtára 27. kötete.) Kossuth Könyvkiadó, h.n., 1977.
- Marx, Karl: *Louis Bonaparte brumaire tizenhatalmadikája*. (A Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Kiskönyvtára 23. kötete.) Kossuth Könyvkiadó, h.n., 1975.
- Marx, Karl - Engels, Friedrich: *Technika és társadalom*. (A Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Kiskönyvtára 13. kötete.) Kossuth Könyvkiadó, h.n., 1969.
- Márkus György: *Marxizmus és „antropológia”*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- Márkus György: Az ifjú Marx ismeretelméleti nézeteiről. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 4. évf. (1960.) 3.sz. 413-450.o.
- McLellan, David: *Marx*. Fontana / Collins, Glasgow, 1981.
- Mehring, Franz: *Karl Marx. Életrajz*. Kossuth Könyvkiadó, h.n., 1982.

- Mészáros István: A marxizmus ma. Interjú. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 42. évf. (1998.) 4-6.sz. 679-694.o.
- Ortega y Gasset, José: *Két történelmi esszé*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- G. V. Plehanov: *A monista történelemfelfogás fejlődésének kérdéséhez*. Szikra, Budapest, 1950.
- G. V. Plehanov: *A személyiség történelmi szerepének kérdéséhez*. Szikra, Budapest, 1949.
- Popper, Karl: *A historicizmus nyomorúsága*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
- Roberts, Paul Craig – Stephenson, Matthew: Alienation and Central Planning in Marx. In: <http://www.jstor.org/stable/2493347> eredetileg: *Slavic Review*, Vol. 27, No. 3, (1968), 470-474.o.
- Romsics Ignác: *A történész mestersége*. A Rubicon 2003. évf. 6. (külön)száma.
- Romsics Ignác: A szintézis-írás dilemmái. In: *HÍD* 2006. évf. 9. szám 16-27.o.
- Roseberry, William: Marx and Anthropology. In: <http://www.jstore.org/stable/2952513> eredetileg: *Annual Review of Anthropology*, Vol. 26, (1997) 25-46.o.
- Rozsnyai Ervin: Materialista-e a marxi történelemfelfogás? In: *Magyar Filozófiai Szemle* 23. évf. (1979.) 3-4.sz. 389-420.o.
- Sandkühler, Hans-Jörg: A gyöngeség időszakaiban: „A marxizmus válságáról”. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 42. évf. (1998.) 4-6.sz. 661-678.o.
- Sève, Lucien: *Bevezetés a marxista filozófiába*. Kossuth Könyvkiadó, 1984.
- Strathern, Paul: *Marx*. Saxum Kiadó, h.n., é.n.
- Sziklai László: Plehanov öröksége. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 16.évf. (1972.) 5-6.sz. 545-572.o.
- Topolski, Jerzy: Levi-Strauss and Marx on History. In: <http://www.jstor.org/stable/2504910> eredetileg: *History and Theory*, Vol. 12, No. 2, (1973), 192-207. o.
- Tordai Zádor: Az elidegenedésre vonatkozó marxi nézetek aktualitása. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 11. évf. (1967.) 4.sz. 592-605.o.
- Történelmi materializmus*. Szerk.: Poór József. Tankönyvkiadó, Budapest, 1981. (Egyetemi jegyzet)
- Trencsényi-Waldapfel Imre: *Humanizmus és marxizmus*. Hungária, Budapest, 1948.
- Vajda Mihály: *Változó evidenciák*. Cserépfalvi-Századvég, Budapest, 1992.
- R. Várkonyi Ágnes: *A pozitivisták történelemszemlélet*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1970.
- Wheen, Francis: *Karl Marx*. Routledge, London, 1999.

Melléklet (módszertani fejezet)

Ezen mellékletben azt kell megvilágítanom, hogy szakdolgozatom hogyan és mennyiben hasznosítható a pedagógiai munkám során. Mint dolgozatom előszavából kiderül, magát a témaválasztást is az iskolai élet inspirálta. Mielőtt dolgozatom tárgyának a mai tantervi követelményekkel való összhangjának vizsgálatára térnék, engedtessek meg még egy kis filozófiai eszme-futtatás. A tanári mesterség gyakorlója, ha elgondolkodik munkájáról, szinte elsőként szembesül a dolgozatom címében fölvetett kérdéssel: Mi az egyén, az egyéniség szerepe a történelemben? Először is milyenné kell válnom, hogy hatással lehessen tanítványaimra, másodsor: milyen hatást kívánok előidézni diákjaim egyéniségében, s ha filozofikus alkat vagyok, harmadszor: mindez mekkora hatással lehet a közéletre, a politikára, ami a holnap számára már a történelem.

A válaszadáshoz Eötvös Loránd 1891-ben papírra vetett gondolatait⁶⁸⁶ választom kiindulópontul, még ha az egyetemi oktatásról szólnak is: „nem mindig csak rendszeresített tanszékekhez keressük a tudóst, hanem inkább az érdekes, a tudós kedvéért állítsuk föl a tanszéket. (...) Tudományos az iskola, tudományos a tanítás ott, ahol tudósok tanítanak. Hozzátehetem, hogy tudósnak nem a sokat tudót, hanem a tudomány kutatóját nevezem. A tudósok tanítása annyiféle, ahány a tudomány és ahány maga a tudós; az egyik a részletekbe mélyed, a másik inkább az általános tételekkel foglalkozik; az egyik szaval, a másik diktál; az egyik kísérletez, a másik dedukál; egy mintára szabni valamennyit lehetetlen, de nem is szabad, mert értéket e tanításnak éppen egyéni jellemvonása ad. A tudós, ki a tudomány igazságát hallgatói előtt mindig újra meg újra fölfedezni látszik, s az egyes tételeket a maga módja

⁶⁸⁶ In: Eötvös Loránd: *Az egyetem feladatáról*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 38-41.o.

szerint egy épületben összehordja: annál biztosabban fogja hallgatóinak érdeklődését felébreszteni, mennél inkább sajátja az a gondolatmenet, amelyet követ. Igaz, hogy az ilyen előadások nem terjedhetnek ki egyaránt minden részletre, s ezért nem adhatnak annyit, mint amennyit például egy nagy kézikönyv vagy enciklopédia elolvasása vagy felolvasása adna, de lehetővé teszik azt, ami ennél sokkal fontosabb, és amire a könyv holt betűje nem képes, hogy ti. már a kezdő is bepillantasson a tudomány lényegébe, s ne csak eredményeit csodálja meg, hanem kutatásának módszereivel is megismerkedjék.” Ha történetileg talán nem is tökéletesen helytálló, mégis szeretném hinni, hogy az ókori Kínában megvalósult ez az elv: a tanárt személyiségének kiválósága alapján választották ki feladatára. Hogy ki számít kiváló és tanításra alkalmas egyénnek, az persze Marx nézőpontját figyelmen kívül nem hagyhatva, történeti kérdés. Én mégis elfogadhatónak tartom, ha önálló gondolkodásra képes, művelt embereket kíván elbocsátani padjaiból egy iskola bárhol és bármely korban működjek is. A műveltségre nézve elfogadom Fináczy Ernő útmutatását, ami sokban rokon Eötvös elképzelésével: „Nem az a művelt ember, aki sokat és sokfélét tud, hanem aki megérti az emberiségnek s ennek keretében a nemzetnek múltját és jelenét, ismeri viszonyát Istenhez, embertársaihoz és a természethez, rendszeresen tud gondolkodni, nemesen tud érezni s a jó szolgálatában erősen és önzetlenül akarni.”⁶⁸⁷ Az önálló gondolkodásra nézve megint Eötvös szavait idézném: „A gondolkodásban önállóságot csak az olyan tanár tanítása adhat, aki maga önállóan gondolkodik.”

Természetesen az emberiség és nemzetünk múltjának megértése nélkülözhetetlenné teszi a szakdolgozatomban fejtegetett kérdések vizsgálatát. A történelmi személyiségek minden kor történeti tanulmányaiban kiemelkedő szerepet játszottak, a történelem menetére gyakorolt hatásukkal tehát minden „művelt” embernek foglalkoznia kell. Marx antropológiai nézetei segíthetnek, ha csak vitára indítással is, az ember önmagához, Istenhez és a természethez való viszonyának tisztázásában is. Véleményem és tapasztalatom szerint továbbá ösztönzőleg hatnak a jó szolgálatába állított akaratra is. Tehát egy hetven éve megfogalmazott, de annál sokkal régiebb⁶⁸⁸ műveltségeszmény megvalósulása a nevelés folyamatában szinte lehetetlenné válik a dolgozatomban vizsgált kérdések tanulmányozása nélkül.

A harmadiknak felvetett kérdésem is minden tanárt érint, mivel az oktatás köztudomásúlag politikai kérdés. Elég a környező országok történelem tananyagára utalnunk ahhoz, hogy ezt belássuk.⁶⁸⁹ Ám a történelemmel minden tudomány (vagy művészet) tanára foglalkozik, mikor tudománya kiemelkedő tudásairól vagy a tudományos problémák történetéről, fejlődéséről szól. Didaktikailag a tudományos módszerek, eljárások megismertetése, illetve a motiváció felkeltése indokolja a tudománytörténetnek legalább futólagos ismeretét tanáraink részéről, s ezen ismeretek módszeressé tételéhez nélkülözhetetlen a dolgozatomban vizsgált problémák végiggondolása a pedagógusok részéről is. Most pedig vizsgáljuk meg, hogyan illeszthető dolgozatom a mai tantervi keretek közé.

A régi (2005-ös) Nemzeti alaptanterv és annak 2007-es módosítása is viszonylag könnyen beilleszthetővé teszi dolgozatomban anyagának feldolgozását a tanítás során. A 2005-ös Nat Ember és társadalom műveltségi terület alapelvei és céljai között három aspektus szerepel: a történelem, az emberismeret és a társadalomismeret vagy jelenismeret. Mindhárom aspektus szinte „követeli” Marx antropológiai nézeteinek ismertetését. Az emberismereti aspektusnál ez szó szerinti, a történelmi és a társadalomismeretnél pedig közvetlen utalás. A műveltségi terület fejlesztési feladatainál olvassuk (9-12. évfolyam számára): „Történelmi szereplők, társadalmi csoportok, intézmények viselkedésének elemzése. Feltevések megfogalmazása az egyének, csoportok és intézmények viselkedésének mozgatórugóiról. Önálló vélemény megfogalmazása társadalmi, történelmi eseményekről, jelenségekről és személyekről. Érvek gyűjtése a saját vélemény alátámasztására. Ellenérvek gyűjtése az ellenvélemények cáfolására. Feltevések megfogalmazása egyes társadalmi-történelmi jelenségek háttéréről, feltételeiről, közvetlen és mélyebb okairól.” Mindez ékesszólóan bizonyítja, Marx nézőpontjának ismertetése biztos alapot adhat műveltségi területünk fejlesztési feladatainak elvégzéséhez. Annál is inkább, mivel „A tartalom kulcselemei” között szerepel néhány jelentős

⁶⁸⁷ Fináczy Ernő: Didaktika. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1994. (az 1935-ös kiadás hasonmás kiadása) 44.o.

⁶⁸⁸ Erre nézve lásd Fináczy Ernő: Elméleti pedagógia. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1995. (az 1937-es kiadás hasonmás kiadása) 32-40.o.

⁶⁸⁹ A román történészek dáko-román elméletére, a szlovákok Nagy-Moráviájára vagy a szerbiai „őstörténetre” gondolok.

történelmi személyiség átfogó pályaképének, valamint a magyar történelem kiemelkedő személyiségeinek megismerése.

A 2007-es módosítás a kulcskompetenciák bevezetésével csak tovább differenciálja és pontosabban meghatározza az iskolai nevelés-oktatás fejlesztési feladatait. Már a II. részben, a közös értékek felsorolásánál olvassuk: „A Nat olyan iskola működését segíti megvalósítani, amelyben a demokratizmus, a humanizmus, az egyén tisztelete, a lelkiismereti szabadság, a személyiség fejlődése (...) értékei alapján szerveződnek a tanítási-tanulási folyamatok.” Marx nézetei tehát iránymutatóak, vagy legalábbis vitaindítók lehetnek a legújabb módosítás alapján is. A Nemzeti alaptanterv kiemelt fejlesztési feladatai pedig a kulcskompetenciákra épülnek (amikkel nem foglalkozunk). Ezen kiemelt fejlesztési feladatok közt szerepel az „énkép, önismeret” és a „hon- és népismeret”. Mindkettő igényli a személyiség és annak történelmi szerepének vizsgálatát.

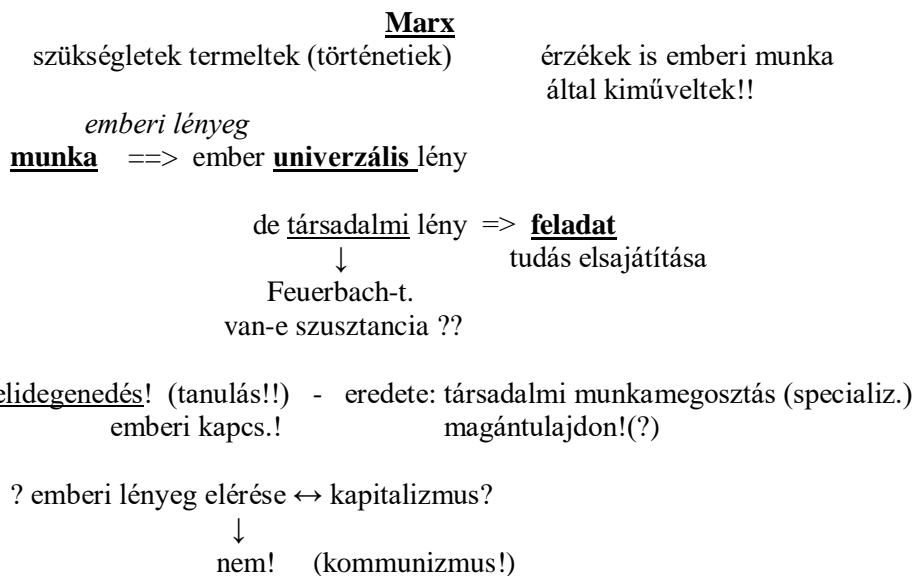
Az iskolák helyi pedagógiai programja és helyi tanterve figyelembe kell vegye az érettségi követelményeket is. A filozófia érettségi vizsga közép- és emelt szinten is három témakörre épül: filozófiai problémák, filozófusok alapvető gondolatainak ismerete, korszakok és irányzatok. A filozófiai problémák között szerepel „az én problémája”, s bár a részletes tartalmi követelmények leírása nem említi Marxot, mégis, mivel Marx szerepel már középszinten is a választható filozófusok között, ezért két úton is középszintű érettségi követelménnyé válhatnak antropológiai nézetei.

Témaköröm tanításának több útja is lehetséges. Mivel Marx antropológiai nézeteit nem fejtette ki egyetlen műben, kézenfekvőnek látszik a tanári előadás, ami összefoglalóan mutathatja be 'az egyéniség szerepét Marx történetfilozófiájában'. Am ekkor is kérdésfelvetéssel kell önálló véleményalkotásra ösztönözni hallgatóságunkat. Egy másik út lehet, ha Steiger Kornél Szöveggyűjteményét használjuk filozófiaórákon, hogy az abban szereplő Feuerbach-tézis kapcsán („Az emberi lényeg nem valami, az egyes egyénben benne lakozó elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.”) tanári irányítással először feltárjuk a szöveg értelmét, majd vitát rendezünk. A tanulók egyik felének ellenérveket kell gyűjtenie, másik felének érveket Marx álláspontja mellett. Harmadik lehetőség, hogy egy önálló óra keretében tanári-szókratészi módszerrel ismerkedjünk meg Marx történetfilozófiájának ezen aspektusával. A téma érdekessége lehetővé teszi, hogy szakkörön (nemcsak filozófia, de történelem szakkörön is), vagy filozófiai teaházi rendezvényen, vagy akár önálló tanulói előadás keretében is feldolgozzuk a kérdést. Én a harmadikként megjelölt megközelítési módot választanám, mert ez ad lehetőséget témám legbővebb kifejtésére.

Az önálló óra címe: *Az egyéniség szerepe a történelemben* lehetne. Én tizenkettedikben félév körül tanítanám, mindenképpen akkor, amikor már megismerkedtek a diákok Sztálin és Hitler diktatúrájával. Tulajdonképpen tárgyunk történetfilozófiai, ezért *Marx történetfilozófiájáról* címmel történelemórán is feldolgozható, de a kérdés fontossága miatt az óra lehetne akár osztályfőnöki is.

Problémafelvető kérdésnek Madách idézetével kezdeném („Hiú törekvés. Mert egyént sosem hozandsz érvényre...”) és diákjaim véleményét kérdezném. Ha maguktól nem sorolnának, rákérdeznék, kiket tartanak jelentős történelmi személyiségeknek. A neveket a táblára írnám. (Pl.: Nagy Sándor, Caesar, Napóleon, Hitler.) Ezután rövid történelmi elemzés kapcsán elbizonytalanítanám őket abban, hogy miért is lenne olyan nagy a felsorolt személyek történelmi szerepe. Ha nincs Hitler, nem akadt volna más a náci pártban, ki az élére állhatott volna? És Napóleon tehetségét kétségbe nem vonva megkérdézhajjuk, nem akadt volna más tehetséges ifjú tiszt a francia hadseregben, aki vállalja a diktátor szerepét? Caesar idejéről, a polgárháborúk koráról elmondható ugyanez, hiszen ők is tanultak Sulláról, Mariusról, Pompeiusról. Nagy Sándor kapcsán pedig tovább folytathatnám a gondolatmenetemet: Miért ajándékozta az utókor Alexandrosznak a Nagy jelzőt? Mi az emberi nagyság titka? A felmerülő válaszok között számítok olyanra, ami birodalmának nagyságával vagy hadvezéri képességeivel függ össze; ezen érvek súlyát könnyen csökkenthetem: birodalma alig egy évtizedig létezett teljességében, a hadvezér pedig semmit sem ér kiváló katonák nélkül. Arra kérném a tanulókat, emlékezzenek vissza irodalmi tanulmányaikra: az ókori görög irodalomban milyen gondolatokkal találkoztak az emberség mibenlétére vonatkozólag. Újból a táblára írnám a neveket, a válaszok sorrendjétől függetlenül időrend szerint szabályosan (pl. főnről lefelé). Mindenképp számítok Homérosz és Szophoklész nevére, sőt a legjobb tanulók ismerik az Antigoné híres kardalát is. Röviden elmondhatnák, amit a két homéroszi eposz emberképének különbségéről tudnak, a kardal („Sok van mi csodálatos...”) kapcsán mindenképp felhívnam figyelmüket a jelző kétértelműségére (csodálatos-rettenetes). Kell hogy legyen még hely a táblán (egy harmadik oszlopban), ahová az ember legfőbb jellemzőit írnám felsorolásszerűen (pl.: beszél, földet művel, hajózik, iparos, kíváncsi, törvénytudó). Rámutatnék (szemelvények

olvasatásával), hogy Hésziodosz és Plutharkhosz lakedaimónjai a munka értékét nem ismerik el, s hogy a törvények kapcsán maga Antigoné választja a zsarnoki törvényeknek való engedelmesség helyett az isteni vagy természeti törvényeknek valót, s ezzel a halált. (Ha elég időm van, kitérhetek a nomosz-füvizis vitára is röviden.) A filozófiatörténethez kanyarodva felidézném, hogy mit jelentett Szókratész megjelenésével a filozófia antropológiai fordulata. Amire mindenképp szükség lesz még Marx álláspontjának megértéséhez, az az idea és szubsztancia fogalmának futó átisméltése (vagy rövid magyarázata). Ezt a magyarázatot egy tanuló is adhatná, aki képes a platóni „barlang-hasonlatot” elmesélni és filozófiai jelentését megadni. Arisztotelész szubsztancia-fogalmára már csak röviden utalnék. Ekkor letörölném a táblára írt első két oszlopot, és arra kérném diákjaimat, sorolják fel, hogy ők mit tartanak fontos emberi szükségleteknek saját életükben. Ilyen válaszokra számítok: zenehallgatás, videó, számítógép, internet, baráti beszélgetés, (bátrabbaktól) baráti sörözés, flörtölés, esetleg olvasás. (Ezeket egy oszlopba írnám; ez lenne az első, a középső üres, a harmadikban még ott vannak az ókori görögök fogalmai.) Mikor ezzel végeztünk, rákérdeznék: mi lehetett volna negyven évvel ezelőtt a táblán? Hát kétszáz éve, vagy egy évezrede? Ezzel az emberi szükségletek és az ember lényegének termeléshez kötött és történeti voltára mutatnék rá. Most a középső (legszelebbebb) oszlop tetejére írnám Marx nevét, alá pedig vázlatosan a következőket:

Mindezt rövid magyarázat (a szakdolgozat második és harmadik fejezetében leírt gondolatmenetnek a rendelkezésre álló idő mértéke szerinti többé-kevésbé alapos kivonata) közben és a hatodik Feuerbach-tézis szövegelemzése kíséretében. Továbbá, mindenképpen említeném az ember társadalomtól meghatározottságának és döntő történetiségének igazolásaképpen Newton aforizmaszerű nyilatkozatát: *Olyanok vagyunk, akár az óriások vállára felkapaszkodott törpék. Többet és messzebbre látunk, mint ők; nem mintha látásunk élesebb, vagy természetünk nagyobb lenne, mint övék, hanem azért, mert ők a levegőben hordanak bennünket, felemelnek...* Említeném az arisztotelészi 'zoon politikon'-t is és a biológiai-ökológiai függőségünkre is utalnék. Az elidegenedés kapcsán feltétlenül figyelmeztetném tanulóimat, hogy a tanulással való általános szembehelyezkedése a diákságnak, micsoda alapvető hálátlanság a természettudományokra épülő civilizációnkkal szemben! Az emberi kapcsolatok elidegenedtségére elég, ha a válások hihetetlenül nagy számát idézzük. A kapitalizmus formái között végzett munka emberidegenségére remélem tanítványaim is bőséggel tudnak példát hozni. A kommunizmus esetében arra hívnám föl figyelmüket, hogy a megvalósult szocializmus milyen pontokon tért el a marxi elképzelésektől (lásd a 'Kitekintés és összefoglalás' fejezetet). Amire különös

hangsúlyt helyeznék, az az, hogy kitűnjön: *az emberi lényeg megszerzése feladat, állandó önképzést és tudásunk folytonos gyarapítását kívánja!*

Az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy ezen tanóra keretein belül igen sok lehetőség nyílik a többi tantárgy ismereteinek szintetizálására (tantárgyi koncentráció), a filozófiai gondolkodásnak a tudománnyal való összehasonlítására (a filozófia interdiszciplinaritásának érzékeltetésére), „az emberi léttel kapcsolatos kérdések felvetésének és az önálló válaszkeresés képességének alakítására”, „a vitatkozás szabályainak és a logikus érvelésnek” elmélyítésére.

A tananyag elsajátításának ellenőrzésére több mód is van. Lehetséges házi dolgozat íratása: „A személyiség lehetőségei a történelemben” címmel; feladatsor is könnyen összeállítható a témában, elsősorban eldöntendő kérdésekből álló feladatokra gondolok, példaként álljon itt egy kérdés: Marx szerint az ember képes-e önállóan és másoktól függetlenül személyisége felépítésére? (igen-nem); de az ilyen típusú ellenőrző kérdések is pedagógiailag hasznosabbak, ha egyéni véleménynyilvánítást is elvárunk (vagyis példánkban maradván feltesszük azt a kérdést is: mi a te véleményed?). Lehetséges a középkori egyetemek versenyvizsgálóihoz hasonló feleltetés, amikor is a felelőnek váltott partnerekkel kell vitatkoznia, vagy páros feleltetés is elképzelhető: két felelőnek vitatkozása úgy, hogy a félidőben álláspontot cserélnek.

Mindezek után bízom benne, sikerült olvasóimat meggyőzőnöm róla, hogy szakdolgozatom hasznosítható a középiskolai oktatásban.

Most pedig néhány írás, amiket a faliújságra írtam, vagy e-mailben osztályfőnöki munkám részeként...

Mi a szeretet?

Definiálható-e egyáltalán és mit kezdünk a 'Szeretet az Isten' kijelentéssel, mint meghatározással? Én hosszasan töprengés után így definiálnám (Felhívom mindenki figyelmét, hogy egy definíció mindig igen tömör, ezért még a szavak sorrendjére is, melyek fontossági sorrendet takarnak, különös figyelemmel kell lenni):

A szeretet az a művészet, amellyel a szeretett lényt segítjük (emberségének) lényegének kibontásában. Ezért önzetlen, figyelmes, tapintatos, türelmes, kitartó és bölcs személy képes csak tiszta formájának megvalósítására. (Ezért olyan ritka ebben a formában, inkább éretlen, kezdetleges, ösztönös alakjait láthatjuk filmekben és életünkben egyaránt.) A szeretet, mint minden művészet, állandó gyakorlást kíván: önfegyelmet, összpontosítást, akaraterőnk megfeszítését, de ugyanakkor egyszerre jellemzi egyfajta örömteli könnyedség, bizalom, vagyis fontos összetevője a hit. (A hit önmagában, a másokban, az életben, a szeretet szépséges értelmes-értelmetlen-értelmeletti erejében.) A szeretet elsősorban aktivitás, cselekedet, de tudás-jellege is erős és persze érzem (de érzés és gondolat közt vékony a határ!), mely áthatja az egész személyiséget és mozgatja. A szerető, akár a művész, legkisebb mozdulatában is elárulja önmagát, mivel egész lényét meghatározza ez a tulajdonsága. Vagyis teljességében a lét egésze sűrűsödik, ezért érzem igaznak János evangélista kinyilatkoztatását: Szeretet az Isten.

Nekünk legfőbb kötelességünk, mert „az ember azért születik e földre, hogy éljen, mintha élni és szeretni egyet jelentene”...

K.B.

2011. szeptember 20.

Kedves D. és V.!

Itt az ideje, hogy végiggondoljátok, mit is vártok iskolátoctól és tőlem. Bármikor olvassátok is e sorokat, arra kérlek benneteket, hogy válaszoljatok e-mailben (persze külön-külön). Jól fontoljátok meg és írjátok is le. A válaszotokban elsőként tegyétek kritika tárgyává az én célomat:

"Tanári munkám szempontjából én is a nevelést, jellemformálást tartom legfontosabbnak, mivel a kiváló jellem egyben önművelő is. A nevelés egyetlen lehetséges módját a példaadásban látom. Tanítványaimtól ezért azt várom, amit magamtól is. Kövessenek ezen eszmény megvalósításában, amit korábban így fogalmaztam meg magamnak:

Az ideális diák

„Minden mit érzessz, szerzessz és tanulsz, évmilliókra lesz tulajdonod”
(Madách)

A tanulást lehetetlen megvalósítani nevelés nélkül, mivel minden új ismeret átszervezi, átértékeli az addigiakat, megváltoztatja azt, aki szerezte, különben nem jött létre megismerés. Részben egyetértünk Camus-vel: minden tapasztalat gazdagít, vagyis halálunk pillanatában rendelkezünk mennyiségileg a legtöbb tapasztalattal, de azt is biztosan állíthatjuk Hérakleitossal szólva, hogy „a sok ismeret arra nem tanít meg, hogy esze is legyen az embernek”. Tapasztalatainkból semmit sem tanulhatunk, csak abból, ha elgondolkozunk rajtuk. Vagyis az ismereteknek nemcsak mennyisége döntő, hanem minősége és szervezettsége is nagyon fontos a műveltség, hát még az emberség szempontjából. Hiszen akinek sok tény gyömszőlész a fejébe, még nem tanítottad meg gondolkodni, bár ez ismeretek nélkül szintúgy lehetetlen. Ezúttal azonban nem a szükséges ismeretek fajtáit kutatjuk, hanem az iskolai oktatási folyamat vége felől közelítünk a tanítás problémájához. Milyennek szeretnénk tudni tanítványainkat a közös munka után? Milyennek képzeljük az ideális diákot, a jövő társadalmát felépítő embert? – hiszen a jelen ifjúságáé a jövő.

Kiindulópontként egy jézusi erény, az alázat kívánkozik. Pilinszky írja: „Az alázat, az igazi tudás és az igaz megismerés kapuja. Minden nagy tett, minden valódi erkölcsi és szellemi erőfeszítés előfeltétele. Már a dolgok természetéből fakad, hogy aki feladatában elmélyül - "megfelekedzik önmagáról". A hiúság, az önzés, az érdek, nem csak erkölcsi rossz, de szellemi akadály is, s nem egy kitűnő alkotást fosztott meg attól hiú tökélye, hogy valóban közkinccs, halhatatlan alkotás legyen.” A keresztény spiritualitás egészének legfontosabb tanítása pedig, hogy egyedül az alázat teszi lehetővé a valódi nagyságot, sőt: az alázat maga a nagyság. Ezért ez az erény számunkra kezdet és végcél egyben.

Tovább gondolkodva elfogadjuk Platón négy kardinális erényét: mértékletesség, bátorság, bölcsesség, igazságosság. Bátorság az igazság keresésében, a felismert igazság melletti kiállásban és hitének megvallásában. Hűség a felismert igazsághoz, de becsületesség a keresésében, ha nem kutathatunk is állandóan. Természetesen a hűség és a kitartó kutatás is bátorságot igényel. Ezt értem igazságosság alatt. Előítéleteinktől való távolságtartás, az azokon való felülemelkedés, vagyis a nyitottság tudjuk, milyen nehéz feladat; csak rendíthetetlen igazságszeretet képesíthet rá. Ebben megengedhető a mértékletesség, amit Platón a filozófia „szent örületének” nevezett, Jézus pedig legfőbb feladatunknak jelölt („Keressétek először Isten országát és igazságát, a többi pedig megadatik néktek”(Mt.6.33) „Boldogok, akik éheznek és szomjazzák az igazságot, mert majd eltelnek vele.”(Mt.5.6)). Viszont szenvedélyein, indulatain, szavain, gesztusain legyen képes uralkodni, vágyait

mérsékelje, legyen fegyelmezett. Válgék a mértékletesség révén bölccsé. S ha ezt Szókratész mintájára elérhetetlennek tartjuk is, válgék a bölcsesség kedvelője diákjainkból.

Kíváncsiság, tudásszomj a tanulmányok kezdeténél és végénél, türelem, kitartás, koncentrációképesség a megvalósításnál. Alaposság, vagyis a felületességgel szembeni mélység, elmélyültség jellemezze. Legyen képes örömet találni a tanulásban és legyen képes felismerni és elviselni tudása korlátozottságát! Ez ösztönözze állandó tanulásra, mint minden valódi tudóst, művészt, kézművest. Vagyis válgék eleven érdeklődésű, az ismeretszerzésben kritikus, önálló gondolkodásra képes és szellemi élvezetekre fogékony felnötté. Ez már az „aszkézisnek” egyik formája. Sok gyakorlást kíván és nem lehet el a test fölkészítése nélkül. Testünk begyakorlása, megedzése a legjobb és legkézenfekvőbb módja, hogy a fenti erényekre szert tegyünk. A külső és belső közötti szoros kapcsolatot már az ókori görögök is látták: Szép testben, szép lélek! Az athéni és spártai ifjak ezért nőttek fel a gümnászionokban, vagyis a tornacsarnokokban. „Jól véd eszedbe – idézi Xenophón mestere, Szókratész szavait -, hogy sem harcban, sem másban, semmilyen élethelyzetben nem válik hátrányodra, ha többet törödsz a tested felkészítésével. Bármit tesznek is az emberek, a testükre szükségük van, és minthogy szükségük van rá, sokat számít, hogy minél kiválóbb legyen. Még abban is, amiben a testnek látszólag a legcsekélyebb a szerepe, vagyis a gondolkodásban – ki ne tudná -, hányan követnek el súlyos tévedéseket, mert a testük nem egészséges? A feledékenység, a csüggettség, a mogorvaság és az őrjöngés sokaknál épp a test elhanyagolása miatt támadja meg az értelmet, úgyannyira, hogy még a biztos tudást is elfeledteti. Akinek edzett a teste, nagyobb biztonságban van.” (Xenophón: Emlékeim Szókratészről.) Ez a kalokagathia eszménye, mely szerint a ’szép’ és a ’jó’ harmonikus egységben létezik. Vagyis a nevelés elengedhetetlen részének tartjuk a sport nyújtotta erények megszerzését, melyek a sportszerűség és a sportosság.

Az önállóságban el kell jutnia a diákoknak odáig, hogy önként vállal kötelességet magára, s ereje megfeszítésével igyekszik teljesíteni azt. A hála ösztönözze fiataljainkat, hogy Istent, az emberiséget, hazájukat és családjukat önzetlenül szolgálni akaró és képes honfiakká, honleányokká váljanak. Ez legyen magyar öntudatuk alapja. Ekkor érezni fogják lelkük hatóerejét, melyet a szeretetteljes fegyelmezetség biztosít. Az erények kapuja az udvariasság, de igazi koronája a szabadság, amit az önfegyelem és az akaraterő egysége adhat csak. A léleknek birtoklás helyett a létezésben kell örömet lelnie; s ennek jele lesz a vidámság és derű. Ahogy Kölcsey Himnuszunk első soraiban mindennek előtt jókedvet kér Istentől, úgy mi is a lélek kiegyensúlyozottságának eme biztos jelét várjuk tanítványainktól! A jellem nélkülözhetetlen részének tartjuk a vidám derűt, a Lin Yu Tang-i „bölcös mosolyt”, melyet részben test és lélek harmóniája biztosít, míg másik részét a lélek adja a szeretetnek és a megismerésnek örömeiben. Nem feledjük, hogy a leányoknak édesanyává a fiúknak édesapává kell(het) egyszer válniuk, amiben a bibliai hasonlattal „tejjel-mézzel folyó Kánaán” volna jó teremteniük; vagyis a gondoskodás képessége mellé az örömadás is tartozik, ami csak boldog embereknek sikerülhet. Szeretnénk, ha boldogok lennének tanítványaink...

Egyetérték a jelenleg hatályos Nemzeti Alaptantervvel, mikor a tanítási folyamat szabályozásában a kompetenciák (tanulói képességek) megszerzésére helyezi a nagyobb súlyt a tárgyi követelmények meghatározásával szemben. Én is ezt érzem fontosabbnak.

A matematika tanítása során elsősorban a rendezett gondolkodás örömét szeretném megismertetni tanítványaimmal.

A fizika módszere a modern világkép alapja, ezen tudomány mélyreható ismerete világnézetileg kulcsfontosságú. Ismerjük határait, legyenek tisztában eredményeinek filozófiai következményeivel és becsüljük meg a kiváló tudósok önzetlen munkáját diákjaim. Legyenek

tisztában azzal, hogy mit köszönhetünk a modern természettudományoknak és legalább ne legyenek hálátlanok vele szemben.

A történelem személyes kötődést kíván, átérzését a valaha volt helyzeteknek, tanulságok levonását magunk számára, saját kérdéseket. Ha példaképeket sikerült adnom és kialakult az önálló véleményformálás igénye, akkor sikeresnek érzem munkámat.

A filozófia tanításakor a főbb filozófiai problémák mindenkor aktuális voltak felismertetése és a filozófiatörténeti válaszok mélységének érzékeltetése a legfőbb célom."

Ezután, ha minden ellenvetéseket megfogalmaztatók (akár mondatról mondatra haladva elemezhetitek a szövegemet), írjátok le saját céljaitokat: mire való a számotokra ez az iskola. Távlatot adva az eszmefuttatásnak írjatok arról is: mi az életcélotok, milyen emberré szeretnétek válni. Mi kell szerintetek a saját boldogságotokhoz. Van-e olyan kötelességetek, amit teljesítenetek kell és mi az?

Mihamarabbi válaszotokban bízva és gondolatban ölelve titeket
maradok:

Keszey Balázs

2011. dec. 14.

A lustaságról

A fejlődésnek végső soron csak egy akadálya létezik: a lustaság. Ha ezt legyőzzük, minden akadályt legyőzünk. A lustaság kísérlet a szükséges szenvedés elkerülésére, a könnyebb út választására. A szeretet hiánya az én kiterjesztésére, fejlődésére való hajlandóság hiánya. **A lustaság tehát a szeretet ellentéte.** A lelki fejlődés (tehát önmagunk és mások szeretete) erőfeszítést igényel. A lusta pont erre az erőfeszítésre képtelen, ezért megfosztja magát a lelki fejlődés és a valódi szeretet élményétől.

A lustaság szélsőséges formája a gonoszság, a Rossz, mely gyűlöli és inkább elpusztítja a jóságot és a szeretetet, csak hogy ne lássék saját természete. A szeretet művészetének elsajátítása leginkább önfegyelmet igényel. A személyiség belsejében az akarat helyén lakik a valódi én, de az emberek többsége fél a felelőségtől és lusta, ezért egyéniség nélkül éli végig életét. Mások készen kapott gondolatait, érzéseit, értékrendjét választják az önálló gondolkodás, a megfeszített figyelem, az állandó fejlődésre való nyitottság, akaraterejük megedzése helyett. Létük menekülés a szabadság elől.

(Olvassátok M. Scott Peck: Úttalan utakon., Erich Fromm: A szeretet művészete. című műveit!)

K.B.

Az önfegyelem szükségességéről

Buddha négy igazsága közül az első az, hogy „Az élet szenvedés.” Amikor azonban valóban megértjük és elfogadjuk az élet nehéz voltának igazságát, már le is győztük a nehézséget. Az élet problémák folytonos láncolata és éppen az teszi nehezzé, hogy problémáinkkal szembenézni és azokat megoldani fájdalommal jár. A lelki bajok, elmemegbetegedések pedig abból fakadnak, hogy mindent kitalálunk azért, hogy ne kelljen szembenéznünk problémáinkkal és így kerüljük el a fájdalmat. Ekkor szellemi fejlődésünk megreked, idő múltán szellemünk zsugorodni kezd, rosszabb esetekben neurotikusokká

válunk, kényszerképzetek rabjaivá. Szellemi egészségünk érdekében meg kell tanulnunk a szenvedés szükségyszerűségét és értékét. A valódi megoldás egyedüli eszköze az önfegyelem. Mindnyájan ismerjük ennek technikáit: testi-lelki kielégüléseinket késleltetjük; felelősséget vállalunk tetteinkért, gondolatainkért; hűségesek vagyunk a valósághoz, vagyis mindig nyitottak vagyunk saját igazságaink felülvizsgálatára és megváltoztatására. Ez utóbbi állandó fejlődést jelent, ami állandó fájdalommal is jár korábbi énként folytonos föladása miatt. Felmerülhet a kérdés: miért vállaljuk az önfegyelem terhét, a fejlődéssel járó szenvedést? Azért az örömeért és lelki derűért, mely a szeretetben bontakozó emberi lélek sajátja. Az önfegyelem az Én értékességének tudatát rejtja és egyben gondoskodás is önmagunkról. A „gumicukor-teszt” eredménye szerint az élet minden területén az számíthat sikerre, aki önmagát megfegyvelte, függetlenül családja társadalmi, pénzügyi pozíciójától. A szeretet megélése összpontosított figyelmet, önfeláldozást, türelmet, hűséget követel. **Önfegyelmünk mértéke szeretőképességünk mélysége.** Az önfegyelem gyakorlatai akarataink megedzésére valók. Egyéniségünk értékét, személyiségünk, jellemünk fejlettségét ezen mérhetjük le legkönnyebben. Az erőt, energiát a gyakorlatok végzéséhez a szeretet szolgáltatja. A fegyelmetlen embert képtelennek tartom a valódi boldogság megéléseire. Erre a lelki fejlődésre hívnak Jézus szavai: „Vegyétek magatokra igámat és tanuljatok tőlem, mert... az én igám édes, az én terhem könnyű.”

2012. március

2010. szeptemberében kapott osztályom sok fejtörést okozott és rákényszerített a tanításhoz való viszonyom alapos átgondolására. Sok olvasás után fogalmaztam meg elvárásaimat velük szemben. Nem mondtam, csak ideírom: tanári munkámban legnagyobb örömeimre az szolgál, hogy olyan sok könyvet olvastatok el a kedvemért, vagy hogy jobb jegyet szereztek; és hogy annyi könyvet kaptam tőletek olvasásra. Köszönöm...

Követelmények

1. Az év végi (félévi) osztályzás előtt be kell adni egy listát azokról a művekről, amelyeket elolvastál, mindegyiknél megjelölve, hogyan olvastad el. (Például az egyik könyvvel kapcsolatban azt írhatod: „a harmadik és a hatodik fejezetet alaposan elolvastam.” Egy másikról: „Átfutottam a könyvet, de úgy találtam, ez túl nehéz nekem.” Egy harmadikkal kapcsolatban ezt mondhatod: „Olyan sokat tanultam ebből a könyvből, hogy kétszer is elolvastam, az ötödik és tizenkettedik fejezetről feljegyzéseket készítettem.” Vagy például ezt mondhatod: „Egyáltalán nem értettem egyet a szerző álláspontjával, és csak addig olvastam, míg biztos nem lettem abban, hogy fölösleges tovább olvasnom.” Vagyis őszinte beszámolót kérek arról, hogy mit olvastál és milyen mélységig törekedtél megérteni azt.) Az elolvasott könyveket, tanulmányokat, internetes cikkeket, megtekintett előadásokat, kisfilmeket nem kell feltétlenül az ajánlott művek listájáról választanod, de a tankönyved egyszeri alapos átolvasása kivonatok készítésével együtt kötelező.
2. A második követelmény, hogy mutasd be a félév során készített jegyzeteidet, vázlataidat, megoldott feladataidat, minden a tantárggyal kapcsolatos munkádat. Készíthetsz például dolgozatokat magad is, szótárt a szakkifejezésekkel, vaktérképeket, képletgyűjteményt, kronológiai táblázatot, PPT-prezentációkat, forgathatsz kisfilmeket; írhatssz esszét a témához kapcsolódó vagy azt csak érintő kérdésekről, összehasonlíthatod a különböző tankönyvek módszereit, stílusát, kimutathatod gyengéiket, önellentmondásaikat, hiányosságait; de készíthetsz regény-tervezetet vagy film-forgatókönyvet, újságcikket vagy tanulmányt; kimutathatod a kapcsolatokat a többi tantárggyal tanultakkal; levonva a tanulságokat készíthetsz aforizma-gyűjteményt, szállóigébe rögzítve a tananyag lényegét; készíthetsz bibliográfiát, szerezhetsz zenét, festhetsz portrékat, írhatssz verseket vagy készíthetsz szobrokat is. Egyszóval: szabadon viszonyulva adott tananyagunkhoz saját

érdeklődésednek megfelelően alakíthatod tanulmányaidat, én mindenben igyekszem segítségére lenni a tanórákon és az internet segítségével is.

3. A harmadik követelmény, hogy írásban értékeld a saját munkádat. Ebben ki kell térned a következőkre:

- milyen kritériumok alapján értékeled a munkádat
- hogyan feleltél meg (vagy nem feleltél meg) ezeknek a kritériumoknak
- milyen osztályzatot adnál magadnak e kritériumok alapján.

Ha úgy találom, hogy én nagyon eltérően értékelem a munkádat, akkor beszélgetni fogunk erről, és megpróbálunk megegyezni egy olyan osztályzatban, melyet én is vállalhatok a gimnáziumban. Továbbá iskolánk Házi rendjét, az országos kompetencia-méréseket és az érettségit szem előtt tartva minden hónapban jegyet kell adjak, ami egy dolgozat megírásával teljesíthető a legegyszerűbben, de természetesen nincs akadálya annak, hogy bármikor érdemjegyekkel honoráljam előadásodat, beszámolóidat vagy a fentebb említettekhez hasonló munkáidat.

A tanévet (félévet) csak az fejezi be sikeresen, aki a NAT-ban megfogalmazott tantárgyi követelmények és kompetenciák minimumát magáévá tette és minden fenti követelménynek megfelelt.

Keszey Balázs

Szigorlati dolgozatot a harmadik év végén kellett írjunk, 2007. tavaszán hosszú heteken keresztül írtam, de témájának nehézsége miatt csak a végére illeszttem e kötetnek.

A matematikai végtelen fogalmának használata Nicolaus Cusanus „Tudós tudatlansága”-ban

A mindenség titkát hiába űztem,
még fix pontot sem találtam az űrben,
csak egy gyöngyöt a tudás tengerében,
az is eltört, mikor cérnára fűztem.⁶⁹⁰
(Omar Khajjám)

Bevezetés

A végtelen fogalma minden gondolkodó, értelmes ember számára az egyik legvonzóbb rejtély. Idézhetjük volna mottóként Kant méltán híres sorait 'A gyakorlati ész kritikájá'-ból: „Kedélyemet két dolog tölti el egyre újabb és fokozódó csodálattal s tisztelettel, minél gyakrabban és kitartóbban

⁶⁹⁰ In: Omar Khajjám *Száz rubái* A mulandóság mómora. Terebess, h.n., é.n. (1997.) A tizenhetedik ruba, Faludy György fordításában.

gondolok rájuk: *a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény bennem.*⁶⁹¹ Kant számára, ahogyan számunkra a 21. században is, természetes gondolatnak tűnik a világ csillagászati végtelensége, ahogy a költői vagy pszichológiai megközelíthetőségű léleké is. Mindez a fenséges benyomását teszi ránk. Ámde értelmünk is olyan jó viszonyban van-e a végtelennel, mint a 'szívünk'? Értjük-e ma már a végtelent, vagy sem? És jobban értjük-e, mint hatszáz, vagy kétezer éve? Manapság óvodásokat, kisiskolásokat is hallani olykor a világ végtelenségéről beszélni. Amitől egy Kepler, Galilei visszarettent, ma a játszótérekén sem kelt félelmet. Persze, ez utóbbi kijelentésben nem vagyok biztos.

Érdekes lenne az infinitizmusok⁶⁹² nyomán követése az emberiség kultúrtörténetében, ahogy tanulságosnak tartanánk egy infinitás-központú filozófiatörténet megírását is, melyből kiderülhetne, milyen fontos ideája ez minden gondolkodónak, de erre nem merünk vállalkozni. Egy majd' hatszáz éves mű nyomán kívánjuk gondolatainkat kifejezni, Moritz Schlick figyelmeztetését szem előtt tartva: „Ha a távolabbi múltra kevesebb kérdéssel tekintenek, ha inkább hajlanak arra, hogy a régi filozófiában elismerjék az előrehaladást, úgy ennek az az alapja, hogy nagyobb tisztelettel kezeljük a már történelmivé vált dolgokat; hozzájárul az is, hogy a régebbi filozófusok már legalább történelmi hatékonyságukat bizonyították, hogy értékelésükkor az ember tárgyi eredményeik helyett történelmi jelentőségüket veheti alapul, annál is inkább, mivel e kettő között többnyire nem is mer különbséget tenni.”⁶⁹³ Megértve a figyelmeztetést, a 'tárgyi eredményekre' való koncentrálással kívánunk közeledni Cusanus tanításához.

A címben megjelölt fogalomhoz és választott szerzőkhöz középiskolás koromtól regényes vonzalom fűz. Ennek oka részben Hegedüs Géza, aki ezt írta⁶⁹⁴:

„Nicolaus Cusanus (1401-1464) szegény sorsú német vincellércsalád fia volt. Ifjan Rómába került, ott tanult, majd káprázatos egyházi karriert futott be. A Szentszék diplomatája lett, idővel bíboros és a pápai külügyek legfőbb intézője. Kitűnő matematikus, nemcsak az ókori – görög, latin, héber -, de számos élő nyelvben is otthonos (...) Ugyanolyan elismert szakértője az egyházjognak, a római jognak, mint az ókori szerzők görög és latin szövegkritikájának. E sokféle tevékenysége között, szinte elmejátékként fordul időről időre a filozófiához, és írja – néha igen nagy időközökkel – azokat a filozófiai műveket, amelyek alapján a középkorból az újkorba vezető átmenet legegényibb és legnagyobb filozófusának kell tekintenünk. (...) A XV. században tehát Cusanus néz legkövetkezetesebben a tudományosság felé (...) De a gondolkodás fejlődésének fővonalain Cusanus után a középkori filozófiai rendszerek – patrisztika, skolasztika, még a legtovább mutató Ockham-féle terminizmus is – filozófiatörténeti múlttá húzódtak vissza.”⁶⁹⁵

Ez a szellemi teljesítmény, ez az életpálya mai szemmel is csodálatra méltó, érdemes a közelebbi vizsgálatra.

Jelen munkám távoli és egyben elsődleges célja annak megvizsgálása, vajon a matematika tanulmányozása elvezethet-e a teológiához, igazolhatja-e azt. Véleményem szerint Cusanus kellő mértéktartással, de ezt gondolta. Első lépésként tehát a mű rendeltetését, célját próbáljuk meg tisztázni. Ezt annál is fontosabbnak érezzük, mert hazánk történeti műveltségét máig áthatja a marxizmus szelleme. Elég felnyitni középiskolás tankönyveink tartalomjegyzékét, hogy meggyőződjünk róla, a gazdasági alap 'következménye' a politikai élet s ennek 'visszatükröződése' a kultúra. A leckék sorrendje ezt szuggerálja a tanulóba. Különösen az töltheti el aggodalommal a gondolkodó főket, ahogyan a szellemi élet, a kultúra megjelenik tankönyveinkben: egyetlen rövid lecke, függelékként csatolva, mindig a témakörök legvégén...

Az első fejezetben és összegzésemben apologetikus célzattal, ezért próbáltam szembeszállni a Cusanusról magyar nyelven ezidáig olvasható legrészletesebb monográfia szerzőjével, Sándor Pállal.⁶⁹⁶

⁶⁹¹ In: Immanuel Kant: A gyakorlati ész kritikája. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, (második kiadás) 1996. 213.o.

⁶⁹² A valóság végtelenségét valló szemléletek, felfogások. V.ö. Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 368.o.

⁶⁹³ Moritz Schlick: A filozófia fordulata. Idézet megtalálható in: Steiger Kornél (szerk.): Bevezetés a filozófiába. (Szöveggyűjtemény) Holnap Kiadó, Budapest, 1992. 319.o.

⁶⁹⁴ In: Hegedüs Géza: Az európai gondolkodás évezredei. Trezor Kiadó, Budapest, 1992. 194-197.o.

⁶⁹⁵ U.o.

⁶⁹⁶ Cusanusról magyar nyelven a huszadik században (egészen napjainkig) két jelentős munka született; Sándor Pál: Nicolaus Cusanus. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965. és Klamm Rezső: Nicolaus Cusanus módszerének dialektikai alapvonalai. Ablaka György Könyvnyomdája, Szeged, 1938.

A második, fő részben Cusanus végtelen-fogalmát kívánom bemutatni. Kellő gondossággal igyekszem magam a szerző gondolatmenetéhez kötni, mivel csak így remélhetem, hogy ezt követő kritikai észrevételeim nem lógnak majd a levegőben, nem lesznek tárgyitalanok, súlytalanok. Ehhez a mű logikai-szerkezeti vázát kell feltárnom, mivel Cusanus igen gondosan építette fel érvelését, s abban nagy szerepet szánt a matematikából vett érveknek. Kritikai megjegyzéseimben nem kívánok a történetietlenség hibájába esni, ezért a kortárs nézőpontjába helyezkedem. Elsősorban a szöveg belső kohézióját kívánom megvizsgálni, de persze olykor-olykor meg fogom engedni magamnak, hogy jelen matematikai tudásunk birtokában szélesebb horizontról szóljak a kérdéshez.

A mű célja

Egy filozófiai mű⁶⁹⁷ célját, ha van ilyen, magából a műből kell kiolvasnunk. A „végleges” válaszhoz fontos lehet ismernünk az író személyiségét, életét, melynek megismeréséhez szintén művei állnak rendelkezésünkre elsősorban; és a kort is, melyben élt és alkotott. Mint a bevezetőben már jeleztük, vitába kívánunk szállni Sándor Pállal, (ki a legrészletesebb monográfiát írta ezideig magyar nyelven Cusanusról⁶⁹⁸,) mivel művében a marxista filozófiatörténet felfogását érvényesíti. Ezt olvashatjuk nála:

„Nyilvánvaló, hogy (...) mindenekelőtt azt a termelési módot kell vázolni, amely a tárgyalandó filozófia társadalmi alapját alkotja. Ez feleletet ad nemcsak a termelőerők és a termelési viszonyok egymáshoz való viszonyára, harmóniájukra vagy feszültségeikre, hanem a termelési viszonyok gazdasági, politikai és kulturális szférában megnyilatkozó osztályharcformáira is. (...)

De természetesen a személyiségnek, mint tényezőnek a kiemelése nem jelenti azt, hogy főleg ez lenne a nyitja valamely jelenségnek, s hogy nem az a döntő, hogy a filozófus milyen társadalmi osztályhoz tartozik, hanem hogy amikor filozófál, milyen osztályalakra helyezkedik. Az ugyanis, hogy melyik osztály érdekeit, világnézetét fejezi ki az illető filozófia, elsősorban nem szubjektív akarat, etikai beállítottság, még kevésbé temperamentum kérdése. Egyszerűen, ha személyiséget emlegetünk, ezt is objektívnak, Marx kifejezésével élve, a társadalmi viszonyok összességének tekintjük. (...) Bármilyen egyéni, sőt egyénieskedő köntösben jelenjék is meg tehát valamely filozófia, nem takarhatja el az alapvető tendenciát, az osztályharc elméleti visszatükröződését, amely az idealizmus és a materializmus közötti küzdelemben nyilvánul meg.”⁶⁹⁹

Nem gondoljuk, hogy bármilyen személyiség kialakulhatna 'történelmi tér'-be való belehelyeztettség nélkül, mivel véleményünk szerint is hozzátartozik minden személyiséghez több-kevesebb önértékelés. Ennek alkotórésze pedig a többi emberhez való viszony megítélése, vagyis a társadalom hierarchiájában betöltött helyzet. Nyilvánvalóan függ a társadalom szerkezete a rendelkezésre álló termelési eszközöktől, formáktól, ahogyan egyetlen személy sem függetlenítheti magát saját korának 'szellemi környezetétől'. Ebben nő föl, s ha kiadja írását, nyilvánvalóan valamiféle 'hatást' kíván tenni művével kortársaira. Ehhez a 'hatáshoz' nem tekintheti semmisnek kora társadalmának hitét, előítéleteit, világnézetét. Vagyis 'korszellemtől' független szellemi alkotás nincs. Azzal is egyetértünk, hogy minden emberi alkotás része a történelemnek, és így, ha 'osztályharcnak' fogjuk azt föl, annak is. Az is igaz lehet, hogy egy mű hatása eltér attól, mint amit szerzője várt tőle, de kételkedünk benne, hogy egy filozófia ne „szubjektív akarat, etikai beállítottság, temperamentum kérdése” lenne. Ebben az esetben Marx a vagyonos középosztályt, majd annak alsó, értelmiségi rétegét képviselné filozófiájával, mivel életében ezen társadalmi osztályok tagja volt. Hogy valójában mit képviselt Marx filozófiája, annak eldöntésére nem vállalkozunk, de személyiségének jegyeit

⁶⁹⁷ Nicolaus Cusanus: A tudós tudatlanság. Paulus Hungarus-Kairosz, h.n., é.n. (Erdő Péter fordítása) A továbbiakban Tt rövidítéssel kívánunk a műre hivatkozni.

⁶⁹⁸ Sándor Pál: Nicolaus Cusanus. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965.

⁶⁹⁹ Id.m. 7-8.o.

mindenképpen magán kellett viselnie tanításának. Lehetetlen önmagunktól 'elszakadva', egy 'társadalmi osztály', vagyis egy absztrakt genus-fogalom nevében alkotni, noha minden alkotás megítélhető olyan szempontból, hogy mely 'osztály érdekét' képviseli; feltéve, hogy tudjuk, mi az adott 'osztály' valódi érdeke.

A kérdés eldöntéséhez legalább röviden, vázlatosan ismernünk kell szerzőnk életrajzát⁷⁰⁰. Nicolaus Cusanus 1401-ben született Chrypffs vagy Krebs néven a Mosel menti Cues községben. Szülőfalujáról kapta később Cusanus (cusai) nevét. Apja hajósgazda volt, aki halászzal és vincellérkedéssel egészítette ki családja jövedelmeit, így szerényen, de nélkülözések nélkül élhettek. Nicolaus, édesanyja segítségével a Maderscheid birodalmi gróf fiainak lett tanulópartnere a deventeri kolostoriskolában. Ezen iskola nevezetes diákja volt Jan van Ruysbroeck, aki Eckhart mester követőjeként a miszticizmus jeles terjesztője volt; akárcsak a német misztika legsikeresebb könyvének, 'A Krisztus követésé'-nek írója, Kempis Tamás. A misztika, a vallási befeléfordulás Cusanus filozófiájának egyik jellemző vonása lett, mely már ekkor alapot nyerhetett.

Két év után a Manderscheid grófokkal együtt a heidelbergi egyetemen folytatta tanulmányait. Itt a nominalizmus szellemét szívhatták magukba, s ez ébresztett vágyat a további, elmélyültebb tanulmányok iránt. A középkor egyik legnevesebb egyetemére, a padovai egyetemre iratkoztak be együtt. Nicolaus Cusanus jogásznak készült, de nagy érdeklődést tanúsított a matematika, a természettudományok, a filozófia és a teológia iránt is. Itt lett barátjává Paolo Toscanelli, a neves csillagász és geográfus. Toscanelli később megjavította a csillagászati ún. 'alfonzi táblákat', Firenzében egy gnómonot készített az időmérést segítő, de legnevezetesebbé térképe vált, melyen Indiát Európától nyugatra, az Atlanti-óceán túlsó partján ábrázolta.⁷⁰¹ Matematikai kérdésekben Nicolaus Cusanus még elválásuk után is sokszor fordult egykori tanulópartnerehez, mint ezt levelezése tanúsítja.

A másik elhatározó hatás Padovában egyik tanárával való közeli ismeretsége lett. Giuliano Cesarini egyengette később Cusanus egyházpolitikai pályafutásának útját. Cesarini bíboros pápai követi minőségében kereszties hadjáratot hirdetett Németországban a husziták ellen; majd a bázeli zsinaton próbálta pápai megbízottként és a zsinat elnökeként összebékíteni az ellenfeleket nagy diplomáciai tapintattal. (1443-ban részt vett a törökök elleni kereszties hadjárat megszervezésében, s pápai követként ő vette rá Ulászlót és Hunyadit a szegedi béke megszegésére. Ekkor érte utól a halál a várnai csatában.)

Cusanus 1424-ben szerzett doktori diplomát Padovában, s Kölnben folytatott további teológiai tanulmányokat. Itt a székesegyház könyvtárában szerencsés kézzel fedezte fel többek közt Tacitus Annaleseinek első hat könyvét, Plautus tizenkét elveszettnek hitt vígjátékát és Plinius 'Természethistória'-ját. Orsini bíboros, a vatikáni könyvtár egyik megalapítója Rómába is hívta, de Cusanus inkább ügyvédi gyakorlatba kezdett Mainzban. Első perének elvesztése után felhagyott a jogi gyakorlattal és mégis egyházi szolgálatba lépett.

1432-ben hívta Baselba a zsinatra egykori tanára, Cesarini bíboros. Itt és ekkor ('De concordantia catholica' című művében) a zsinat elsőbbségét hirdette a pápa fölött, ám mindenképp fölé az egység (a katolikus egyház) helyreállítását helyezte. Egy a historiográfiában is jelentős esemény is kapcsolódik ehhez. Cusanus ugyanis kétségbe vonta, hogy lenne okirati alapja annak a közkeletű nézetnek, miszerint Nagy Constantín császár Szilveszter pápára és utódaira ruházta volna a fejedelmi jogokat. Mindezt 1433-ban, tehát hét évvel Lorenzo Valla előtt, aki 1440-ben megjelentetett művében a mai forráskritikai módszerekkel egyező módon mutatta ki a „Donatio Constantini” 8. századi hamisítvány voltát. Cusanus sokat tanult a baseli zsinaton megjelent Juan de Segoviától, a salamancai egyetem tudósától, s ez vezette őt a Korán és az iszlám tanulmányozásához, valamint a török veszély korai felismeréséhez.

1437-ben már vállalta a részvételt IV. Jenő pápa konstantinápolyi követségében, hogy tárgyaljon a görög és a nyugati egyház egyesítéséről. Felismerte, hogy a szétszabdalt Európában csak az erős egyházi hatalom állíthatja meg a török előretörést. (Hogy nem így történt, az nem Cusanus hibája.) Konstantinápolyi útja során tanulmányozta a Koránt, a görög egyházatyákat és megismerkedett a bizánci udvarban Pléthonnal és Bessarionnal, akik újplatonista tanokat hirdettek. Bessarion vette rá később Cosimo Medicit a firenzei Akadémia Platonica, a reneszánsz egyik szellemi fellegrárának megalapítására. Mindezzel már el is érkeztünk 'A tudós tudatlanság' megszületéséhez (1440-hez), mert mint Cusanus írja: „Fogadd hát, tisztelendő atyám, amit a tudományok különböző útjain már régóta

⁷⁰⁰ Id.m 67-82.o. alapján.

⁷⁰¹ Erre nézve lásd Walter Mária: Történelem a gimnázium II. osztálya számára. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 161.o.

szerettem volna elérni, de addig nem tudtam, amíg a tengeren Görögországból visszatérőben – hitem szerint – mennyei adományt nem kaptam a világosság atyjától, kitől minden tökéletes ajándék származik.”⁷⁰² Vagyis a hazafelé tartó Cusanust saját bevallása szerint teophania, isteni megvilágosodás vezette ’tudós tudatlanságához’.

Szigorúan véve életének eddigi ismeretei is bőven elegendők Cusanus érvelésének történeti keretbe való illesztéséhez, ezért hátralévő életét három mondatba kívánjuk sűríteni. Pápai küldöttként részt vett a mainzi (1441), a frankfurti (1442) és a nürnbergi (1444) birodalmi gyűléseken, s ennek következtében egyházi pályája is meredeken ívelt felfelé: 1448-ban már bíboros, 1450-től pedig Brixen püspöke. A következő évtizedben pápai legátusként Németországot járta be, hogy áldozatos munkával megújítsa az egyház erkölcsi életét Németországban, nem sok sikerrel. Hátralévő éveit a tiroli herceg fogságából szabadulva Itáliában tölti, s itt is hal meg 1464. augusztus 11-én.⁷⁰³

Mindebből annyi biztosan megállapítható, hogy szerzőnk elkötelezett katolikus filozófus, aki korának ismereteivel bőségesen felfegyverezte szellemét. Ha most pillantásunkat a mű tartalomjegyzékére vetjük, (mely sajnálatos módon a magyar kiadásból hiányzik,) további érveket kapunk következtetésünk levonásához.

„Első könyv

- I. Hogyan jelent a tudás nemtudást?
- II. A továbbiak előzetes megvilágítása
- III. A pontos igazság megragadhatatlan
- IV. Az abszolút legnagyobb, amellyel a legkisebb egybeesik, megragadhatatlan módon értjük meg
- V. A legnagyobb egy
- VI. A legnagyobb az abszolút szükségszerűség
- VII. A hármasegy örökkévalóság
- VIII. Az örök nemzés
- IX. A kapcsolat örök származása
- X. Az egységben lévő hármasság gondolata mindent felülmúl
- XI. A matematika segít bennünket a legjobban az isteni dolgok különböző területeinek megragadásában
- XII. A matematikai jelek alkalmazása témakörünkben
- XIII. A legnagyobb és végtelen vonal lehetőségei
- XIV. A végtelen vonal háromszög is
- XV. Ez a háromszög kör és gömb
- XVI. A legnagyobb úgy viszonyul átvitt értelemben mindenhez, mint a legnagyobb vonal a vonalakhoz
- XVII. Az eddigiek végső következményei
- XVIII. Ugyanígy jutunk el a létben való részesedés megértésére
- XIX. A végtelen háromszög alkalmazása a legnagyobb háromságra
- XX. További fejtegetések a háromságról. Négy és ennél több nem lehetséges az isteni valóság területén
- XXI. A végtelen kör alkalmazása az egységre
- XXII. Isten gondviselése egyesíti az ellentmondó dolgokat
- XXIII. A végtelen gömb alkalmazása Isten tényleges létezésére
- XXIV. Isten neve és az állító teológia
- XXV. A pogányok a teremtményekre való tekintettel sokféleképp nevezték az Istent
- XXVI. A negatív teológia

Második könyv

- I. Előzetes megjegyzések az egy, végtelen mindenség bevezetésére
- II. A teremtmény léte az „első” létből felfoghatatlan módon származik
- III. A legnagyobb szellemi módon magába foglal és kibontakoztat mindent
- IV. A világmindenség mint korlátozott legnagyobb, csak képmása az abszolút legnagyobbknak

⁷⁰² In: Tt. 201.o.

⁷⁰³ V.ö. Sándor Pál: id.m. 67-88.o.

- V. Minden mindenben
 - VI. A világmindenség korlátozottságának összetömörülése és fokozatai
 - VII. A világmindenség hármassága
 - VIII. A lehetőség, vagy a világmindenség anyaga
 - IX. A világmindenség lelke vagy formája
 - X. A világmindenség szelleme
 - XI. Megjegyzések a mozgásról
 - XII. A Föld állapota
 - XIII. Istennek a világ és az elemek teremtésében megmutatkozó csodálatos művészete
- Harmadik könyv
- I. Az abszolútum nélkül nem lehetséges olyan korlátozott legnagyobb, melynél nagyobb nincsen
 - II. A korlátozott legnagyobb ugyanúgy abszolút legnagyobb is, egyszerre teremtő és teremtmény
 - III. Ez a legnagyobb egyedül az emberség természetében lehetséges
 - IV. Az Istenember maga az áldott Jézus
 - V. Krisztus a Szentlélektől fogantatott és Szűz Máriától született
 - VI. Jézus Krisztus halálának titka
 - VII. A feltámadás titka
 - VIII. Krisztus mint a holtak elsőszülöttje felment a mennybe
 - IX. Krisztus az élők és holtak bírója
 - X. A bíró ítélete
 - XI. Hitünk titkai
 - XII. Az egyház”

A tartalomjegyzék pontosan tájékoztat Nicolaus Cusanus nagyvonalú tervéről, ami: Isten, Krisztus és az egyház eszméjének egyetlen alapszemléletben való egyesítése. Módszeréről is megtudhattunk annyit, hogy annak fontos eleme a legnagyobb és a legkisebb egybeesése. Látjuk továbbá, hogy a végtelen matematikai elmélete fontos, mondhatni központi szerephez jut az Istenről való ismeretek összegyűjtésében. A világegyetem végtelenségének gondolata is felbukkan, bár az isteni 'legnagyobb' -tól különböző értelemben. A fejezetek címe alapján (is) leginkább 'metaracionálisan racionális teológiának' neveznék Cusanus művét.

Ha szót adunk Nicolaus mesternek, tovább erősödik meggyőződésünk. Így fogalmazza meg célját: „a megragadhatatlan [az isteni] dolgokat megragadhatatlan módon a tudós tudatlanságban érjem el, az emberileg tudható megdönthetetlen igazságok átlépésével. (...) Ugyanennek az elvnek az alapján lehet őket bővíteni vagy rövidíteni. Emberi szellemünk minden kísérletének ezekben a mélységekben kell járnia, hogy felemelkedhessen arra az egyszerűsége, ahol az ellentétek egybeesnek.”⁷⁰⁴

Összegezve az eddigieket és megelőlegezve a továbbiakat, az a véleményünk, hogy Cusanus helyesen ítélte meg műve célját, miszerint az a katolikus hit alapvető tételeinek, tanításának misztikusan-racionális védelme.

A végtelen fogalma a műben

Kezdjük azzal, hogy mit is ért a szerző a címben szereplő 'tudós tudatlanság' fogalmán. Szókratészre, böles Salamonra, a bibliai Jóbra és Arisztotelészre hivatkozva elfogadja, hogy az ember csak azt tudhatja, hogy nem tud, s ekkor „- mivel a törekvés nem hiába van bennünk – annak tudására vágyunk, hogy nem tudunk. Ha ezt teljesen el tudjuk érni, akkor elértük a tudós tudatlanságot.”⁷⁰⁵ Ám ez nem jelent agnoszticizmust, mert „aki az értelmet akarja elérni, annak ahelyett, hogy megrekedne a szavak olyan sajátosságainál, melyek ilyen nagy szellemi titokra pontosan nem alkalmazhatók, inkább a szavak jelentésén túlra kell hatolnia szellemével. A példákat mint útmutatásokat átvitt értelemben kell

⁷⁰⁴ In: Tt. 201.o. A szögletes zárójelben lévő beszúrást tőlem származik. K.B.

⁷⁰⁵ Tt. 9.o.

felfogni, az érzékelhető el kell hagyni belőlük.”⁷⁰⁶ A két ellentétes fogalom egymás mellé helyezése tehát a csodálkozás kiváltása mellett (mely „a filozofálás kiváltó oka”⁷⁰⁷) ismeretelméleti állásfoglalást is takar. Ezeken felül pedig sűrítve magában rejtí Cusanus módszerének egyik lényeges sajátosságát, ami az ellentétek egybeesése.

Ahhoz, hogy megismerjük Cusanus érvelésében a ’végtelen’ szerepét, rekonstruálni kívánjuk gondolatmenetét. Ezalatt azt értjük, hogy különválasztjuk az axiómákat, definíciókat, vagyis mindazt, amit szerzőnk bizonyítás nélkül fogad el igaznak, a tételektől, vagyis azon állításoktól, melyeket az előzőekből levezet.

Kezdjük az igazság definíciójával, melyet Cusanus mindjárt műve első fejezetében megadott: „igaz az, aminek egyetlen egészséges szellem sem képes ellentmondani.”⁷⁰⁸ Ezt követi egy axióma, mégpedig, hogy a megismerés lényege az, hogy a megismerő „egy előre ismertnek feltételezethez hasonlítva és ehhez való *aránya* szerint ítéli meg a bizonytalant.”⁷⁰⁹ A viszony csak a szám fogalmával válik érthetővé. Ha ehhez hozzávesszük a következő posztulátumot⁷¹⁰, hogy a végtelen „semmivel arányba nem állítható”⁷¹¹, akkor ebből következik egy tétel, hogy a végtelen ismeretlen. Az ehhez fűzött megjegyzései Cusanust a modern természettudományok előfutárává és püthagoreussá ’teszik’: „A szám tehát minden lehetséges viszonyt magában foglal.”⁷¹² Íme a matematikai természetfilozófia egyik megfogalmazása, amit Galilei is teljesen hasonlóan adott: „A filozófia abban a nagy könyvben van írva, amely nyitva áll mindenkor szemeink előtt: az univerzumra gondolok; de nem olvashatjuk mindaddig, míg meg nem tanultuk a nyelvét, és nem barátoktunk meg a jelekkel, amelyekkel írva van. A matematika nyelvén van írva, és a betűi háromszögek, körök és más geometriai alakzatok, amelyek ismerete nélkül lehetetlen egyetlen szót is megérteni.”⁷¹³

A II. fejezet mindjárt fontos definícióval indít: „Legnagyobbnak pedig azt nevezem, aminél nagyobb semmi sem lehet.”⁷¹⁴ És további három posztulátum: „A túlaradó bőség viszont az Egynek felel meg”⁷¹⁵, „A legnagyobbal egybeesik az egység”⁷¹⁶ és az egység „egyben a létezés”⁷¹⁷. A következő fejezetben pedig: „nyilvánvaló, hogy a végtelen a végessel nem állítható arányba”⁷¹⁸, s ebből következik, hogy a teljességgel legnagyobb végtelen. És egy számunkra merészebb következtetés: „nyilván nem lehet két vagy több olyan hasonló és egyenlő dolgot találni, amelyek ne lehetnének végtelenül hasonlóbbak.”⁷¹⁹ Ez a végtelen mintha más értelmű lenne, mint a legnagyobb-féle. És egy fontos, a fizikában máig érvényesnek tartott méréselméleti kijelentés: „a mérték és a mért dolog is, akármilyen hasonlóak, mégis mindig különbözők maradnak.”⁷²⁰ És ez ismét elvezet a ’tudós tudatlansághoz’, vagyis az értelem „sohasem ragadhatja meg olyan pontosan az igazságot, hogy ne lehetne pontosabban megragadni.”⁷²¹ A IV. fejezet megismétli, hogy „az abszolút legnagyobb egészen valóság”⁷²², majd a legkisebb definícióját adja (aminél kisebb nem lehet), és „mivel a legnagyobbnak ugyanez a természete, ezért nyilvánvaló, hogy a legkisebb a legnagyobbal egybeesik.”⁷²³ És egy újabb posztulátum: „ellentéte csak annak lehet, ami lehetővé teszi a meghaladót és a meghaladottat”⁷²⁴, vagyis az abszolút legnagyobbnak nem. Ez fölötté áll minden ellentétnek. (Vagyis benne kibékül minden ellentét, bár ez „meghaladja minden

⁷⁰⁶ Tt. 11.o.

⁷⁰⁷ Tt. 6.o.

⁷⁰⁸ Tt. 7.o.

⁷⁰⁹ U.o. Kiemelés tőlem. K.B.

⁷¹⁰ Euklidészhez hasonlóan, a posztulátum szót az axióma szinonimájaként kívánom használni a továbbiakban, azaz bizonyítatlan állítást értek rajta. V.ö. Euklidész: *Elemek*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.

⁷¹¹ Tt. 8.o.

⁷¹² U.o.

⁷¹³ Galilei: *Il Saggiatore*. Idézi: Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 201.o.

⁷¹⁴ Tt. 9.o.

⁷¹⁵ U.o.

⁷¹⁶ U.o.

⁷¹⁷ U.o.

⁷¹⁸ Tt. 11.o.

⁷¹⁹ Tt. 12.o.

⁷²⁰ U.o.

⁷²¹ U.o.

⁷²² Tt. 13.o.

⁷²³ U.o.

⁷²⁴ Tt. 14.o.

értelmi képességünket⁷²⁵.) Ez foghatja egybe a pozitív és negatív teológiát: mivel (az abszolút legnagyobb) „fölötte áll minden állításnak és ugyanígy minden tagadásnak is.”⁷²⁶ És újból a már ismert posztulátum: „a legnagyobb és a legkisebb (...) abszolút módon léteznek.”⁷²⁷

Az ötödik fejezet egy újabb axiómát rögzít: „minden a legjobb módon van”⁷²⁸; és most ebből következteti Cusanus, hogy „a létezők sokasága számok nélkül nem állhat fenn.”⁷²⁹ És egy redukció ad abszurdum: „ha tehát a számokban fölfelé haladva ténylegesen eljutunk egy legnagyobbhoz, akkor – mivel az a szám véges - még nem értük el a legnagyobbat”⁷³⁰. És egy újabb posztulátummal kevert következtetés: „a számlálás felfelé haladva ténylegesen véges, lehetőségekben pedig egy további szám felé mutat.”⁷³¹ (Ebben az a feltevés húzódik meg, hogy a számlálás 'vég nélkül' folytatható.) Ugyanez érvényes kivonás útján a legkisebb számra is (de csak akkor, ha értelmezzük a negatív számokat, amiről Cusanus esetében nincs szó,) ám itt, a legnagyobbban látott redukció helyett oda lyukadunk ki: „szükséges, hogy a számban eljussunk egy legkisebbhez, amelynél kisebb nem lehet: ilyen az egység.”⁷³² Az egység tehát a legkisebb, ezért nem is szám („mert a szám – mivel a meghaladót lehetővé teszi- sohasem lehet legnagyobb vagy legkisebb”⁷³³), hanem „inkább minden szám eredete”⁷³⁴. A számok útján el is jutottunk az Istenhez, aki „végtelen egység”⁷³⁵.

A VI. fejezetben 'belátjuk', hogy ez a tulajdonképpeni legnagyobb az eredete és a célja minden létezőnek, ahogyan az analógia mutatja: az egységből indulnak ki a számok és a végtelenbe futnak, de az egység és a végtelen nem számok, bár azonosak. Amit nem értünk e fejezetben, az a következő állítás: „csak egyetlen teljességgel legnagyobb lehet.”⁷³⁶ Kétszer is előfordul e tételnek (vagyis levezetett állításnak) tekintett kijelentés, de sehol nem található a bizonyítása. A VIII. fejezetben ugyanez úgy szerepel, hogy az egység egyetlen. (Számunkra, az eddigiek alapján) egyedül elfogadható magyarázat az, hogy Cusanus azért tekinti a legnagyobbat egyetlennek, mert nem létezik ellentéte. Bármiként gondolta is ő, csak posztulátumnak tekinthetjük ezen állítását.

A VII. fejezetben az egyenlőtlenséget az egyenlőségből származtatja Cusanus és ebből jut el az egység örökkévalóságához. A következő fejezet etimológia segítségével 'vezeti le' az egység létezését; és Jézusnak az Atyától való örök nemzését interpretálja: definíció: „a nemzés az egység megismétlése”⁷³⁷, ám „az egységnek az egységtől való nemzése viszont egyetlen egységnek a megismétlése, vagyis az egység egyszer véve. Mert ha az egységet kétszer, háromszor stb. megsokszoroznánk, akkor az egység már valami mást hozna létre magából: a kettőséget, a hármasságot vagy valami hasonló számosságot.”⁷³⁸ Amit magunk számára megállapítunk, az az, hogy a már Platón által felvetett probléma⁷³⁹ világos megoldását Cusanus sem tudta adni, illetve a teológiai állítás 'megragadhatatlan az értelem számára'. Cusanus végső konklúziója az, hogy az aritmetika hasonlata szerint az Atya az egység, a Fiú az egyenlőség és a Szentlélek a kapcsolat.⁷⁴⁰

A X. fejezettől alapvetően megváltozik az érvelés. Mostantól a geometria segít abban, hogy gyarapítsuk ismereteinket Istenről. A mi feladatunk azonban változatlanul az, hogy megismerjük Cusanus definícióit, axiómáit, posztulátumait, tételeit, és ezek kapcsolatát. Az első axióma amivel

⁷²⁵ U.o.

⁷²⁶ U.o.

⁷²⁷ Tt. 15.o.

⁷²⁸ U.o.

⁷²⁹ U.o. Ez tehát posztulátum és tétel egyszerre Cusanus rendszerében.

⁷³⁰ Tt. 16.o.

⁷³¹ U.o.

⁷³² U.o.

⁷³³ U.o.

⁷³⁴ U.o.

⁷³⁵ Tt. 17.o. Vagyis a korábban a 9.o.-ról idézett állítás bizonyítást nyert.

⁷³⁶ Tt. 19.o.

⁷³⁷ Tt. 22.o.

⁷³⁸ Tt. 22-23.o.

⁷³⁹ Platón: Phaidón. (97a skk.) In: Platón válogatott művei. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983. 278.o. A dialógusban Szókratész nem tudja, hogyan lesz az összedásnál egyből kettő.

⁷⁴⁰ V.ö.: Tt. 24.o.

találkozunk, hogy „a legtökéletesebb test, a gömb.”⁷⁴¹ E fejezetben azonban még nem von le semmilyen következtetést a szerző, csak közli a célt: megmutatni „hogy a legnagyobbban a vonal egyenlő a sikkal, a körrel és a gömbbel.”⁷⁴² A következő fejezet a matematikát dicséri amiért az isteni dolgok megragadásának egyedüli lehetséges segédeszköze. A XII. fejezet megindokolja a matematika használatának szükségességét a következőképpen. Először két posztulátumot ad: a „maximum nem lehet semmi olyasmi, amit ismerünk vagy tapasztalunk”⁷⁴³, és „minden matematikai dolog véges, és másként el sem képzelhető.”⁷⁴⁴ A maximumhoz emelkedni tehát úgy lehet, ha először a véges matematikai alakzatokat figyeljük meg, majd ezek sajátosságait átvisszük a végtelen alakzatokra. Legvégül a végtelen alakzatok lényegi sajátosságait kell átvinni a végtelen egyszerű abszolútumra. Cusanus azt a terminológiát kívánja követni, miszerint a Szentháromság hasonlata olyan „egyenlő oldalú háromszög, amelyiknek minden szöge derékszög.”⁷⁴⁵

A XIII. fejezetben kezdődik a geometriai okoskodások sűrűje. A paragrafus első két mondata rögzíti a bizonyítandó állításokat: „ha lenne végtelen vonal, az éppúgy lenne egyenes, mint háromszög, kör és gömb. Hasonlóképpen, ha lenne végtelen gömb, az egyben kör, háromszög és vonal lenne.”⁷⁴⁶ Részekre van bontva a bizonyítás. Először nyilvánvaló tényként megtudjuk, hogy a lehető legnagyobb kör kerülete a legkisebb görbületű. Ábra segíti a megértést, s erre történő hivatkozással: „így látjuk, hogy a legnagyobb és végtelen vonal a teljesen egyenes vonal, amellyel nem állítható szembe görbület.”⁷⁴⁷ És az első állítás első részével (‘a végtelen vonal egyenes’) készen is vagyunk. Második részlet, hogy „a végtelen vonal a legnagyobb háromszög, kör és gömb.”⁷⁴⁸ Ennek bizonyításához egy újabb axióma szükséges: „ami a véges vonalban lehetőség, az a végtelenben ténylegesen megvan.”⁷⁴⁹ A véges vonalban (AB szakaszban) pedig megvan a háromszög (A pont körül hegyesszöggel elforgatva B-t)⁷⁵⁰, a kör (A pont körüli 360°-os forgatás), a félkör és a gömb (a félkör forgatásával) lehetősége. A végtelen vonalban pedig ezen lehetőségek ténylegesen is megvannak. Ezzel a fejezet első mondata ‘bizonyítást’ nyert.

A következő fejezetben megint találkozunk Cusanus korábbi kijelentésével: „Azt már igazoltuk, hogy a legnagyobb és végtelen csak egyetlen lehet.”⁷⁵¹ Ezen unicitás igazolását azonban nem olvashatjuk Cusanus művében. (Tehát axiómának tekintendő.) Ha hozzávesszük ehhez a háromszög-egyenlőtlenség néven ismert tételt (‘hogy egy háromszög bármely két oldala együttevve nagyobb a harmadiknál), máris megkapjuk, hogy egy végtelen oldalú háromszög minden oldala végtelen. Amiből újabb ábra és némi gondolkodás segítségével kiderül, hogy ezen háromszögnek már csak egyetlen szöge van, tehát ő a végtelen vonal. Ez volt e fejezet célkitűzése: ‘a végtelen vonal háromszög is.’ Ezt tehát másképpen, másodsor is megmutatta Cusanus.

A XV. fejezet a végtelen háromszögről ‘bizonyítja’, hogy kör és gömb. Kiindulópontja az érvelésnek az (immáron negyedik) ábra, amely mai kifejezéseink szerint egy körcikket ábrázol, ahol a kör középpontja: A, a körív két végpontja az óra járásával egyező irányban: B és C. Erről írja szerzőnk, hogy „ha AB vonal végtelen lenne és B-t teljesen elforgatnánk, míg a kezdőpontba vissza nem ér, akkor a legnagyobb kört kapnánk, amelynek BC az ívére esne, és mert ez egy végtelen körív része, ezért egyenes vonal.”⁷⁵² Egy újabb axióma: „a végtelennek minden része végtelen”, és máris következtethetünk arra, hogy „BC nem csak egy rész, hanem a teljes terület. Így az ABC háromszögnek a legnagyobb körnek kell lennie.”⁷⁵³ Ezt másképpen is megérthetjük, két új posztulátum segítségével:

⁷⁴¹ Tt. 25.o.

⁷⁴² Tt. 27.o.

⁷⁴³ Tt. 30.o.

⁷⁴⁴ U.o.

⁷⁴⁵ Tt. 31.o.

⁷⁴⁶ Tt. 32.o.

⁷⁴⁷ U.o.

⁷⁴⁸ U.o.

⁷⁴⁹ U.o.

⁷⁵⁰ Itt megint saját ábrájára hivatkozik Cusanus: „ha AB szakaszt a mozdulatlan A pont körül megforgatjuk, amíg B a C pontba nem megy át, háromszög (sic!) keletkezik.”

⁷⁵¹ Tt. 34.o.

⁷⁵² Tt. 36.o.

⁷⁵³ U.o.

„a végtelennél nincs nagyobb” és „két végtelen nem lehetséges”.⁷⁵⁴ Ekkor tehát AB és BC szintén végtelen egyenesek és ugyanazok. Tehát „a végtelen vonal, mely háromszög, egyben kör is.”⁷⁵⁵

„Ugyanígy mutatjuk ki azt is, hogy a végtelen vonal gömb.”⁷⁵⁶ Mivel véleményünk szerint ez a szakasz a leghomályosabb rész Cusanus érvelésében, szó szerint idézzük:

„Az AB vonal a legnagyobb kör kerülete, sőt maga a kör is, ahogy már igazoltuk. Ez az a vonal is, amelyet – mint az előbb mondtuk – a háromszögben B-ből C-be forgattunk el. Ámde a BC végtelen vonal, ahogy ezt már bebizonyítottuk. Ezért AB, miután befejezte körforgását maga fölött, C-be fordul vissza (sic!). És mikor ez megtörténik, a körnek ebből a maga körüli forgásából szükségképpen gömb keletkezik(?). És mivel az előbb bizonyítottuk, hogy ABC kör, háromszög és vonal; most igazolódott, hogy gömb is.”⁷⁵⁷

Ezzel végre érkezünk a XIII. fejezet elején kitűzött feladatoknak.

A XVI. fejezetben újra találkozunk az ellentétek egybeesésével: „a legnagyobb olyan, hogy benne a legkisebb legnagyobb, úgy hogy minden ellentétet tökéletesen túlhalad.”⁷⁵⁸ Ez vezet a „negatív igazságokhoz”, azaz „minden számunkra felfogható teológia” elvéhez.⁷⁵⁹ Ám valami fontosat is megtudunk e helyütt a végtelenről: „a végtelen nem lehet nagyobb a végtelennél” axiómájából következik, hogy „nem is lesz nagyobb a végtelen vonal, ha egy lábbal több, mint ha kettővel.”⁷⁶⁰ S egy már korábban ismert posztulátum a következő mondatban: „a végtelennel minden része végtelen.”⁷⁶¹

A XVII. fejezet az eddigiek összegzése kíván lenni, de azért szert tehetünk néhány új ismeretre, ha figyelmesen végigolvassuk. „A következőt mondhatjuk még erről: a véges vonal osztható, a végtelen pedig oszthatatlan, mert a végtelennel nincsenek részei.”⁷⁶² S a teológiai következtetés: ahogyan a „végtelen vonal a végesnek lényegmeghatározó elve”, úgy „a teljességgel legnagyobb (vagyis Isten) mindennek a lényegi értelme.”⁷⁶³ A további érdekfeszítő oldalak ismertetésétől eltekinthetünk, mivel nem témánkba vágunk, hanem a dolgok és Isten létezéséről, ezek viszonyáról szólnak. A XX. fejezet viszont tartalmaz figyelmünkre érdemes fejtegetéseket. Arról van benne szó, hogy „a legnagyobb hármas, és nem négyes, ötszörös vagy még többszörös.”⁷⁶⁴ Az indoklás a következő: „minden sokszög legegyszerűbb alkotórésze a háromszög: ez a legkisebb sokszög, melynél kisebb már nem lehetséges. Azt pedig már igazoltuk, hogy a teljességgel legkisebb egybeesik a legnagyobbval. Ami az egy szerepe a számok közt, ugyanaz a háromszögé is a sokszögek közt.”⁷⁶⁵ Vagyis a geometriai és aritmetikai megfontolások harmonikusan illeszkednek egymáshoz Cusanus gondolatmenetében. Az első könyv hátralevő része nem szolgál több újdonsággal a végtelenről.

A második könyv azonban, Cusanus szavaival élve, néhány olyan dolgot vezet le „a világmindenségre vonatkozóan, ami sokaknak ritkán tűnik fel, és ami túl van a filozófusok szokásos útján.”⁷⁶⁶ Célkitűzése szerint „azt vizsgáljuk meg kissé alaposabban, hogy minden, ami van, ettől az abszolút legnagyobbtól ered”⁷⁶⁷, ám már az első fejezet címe is sokat mondó: 'Előzetes megjegyzések az egy, végtelen világmindenség bevezetésére.' Hiába keressük azonban az előző fejezetek matematikus hangvételét, a megfontolások dogmatikussá és teológikussá válnak. Megismételt alapelvek: „a valóságban lehetetlen a különbözők egyenlősége”⁷⁶⁸, „a pontos arányosság csak a lényegben található meg”⁷⁶⁹, „ha ezer évig fáradozna is valaki azon, hogy a másikat egy bizonyos tekintetben utánozza, még

⁷⁵⁴ Idézetek in: Tt. 36-37.o.

⁷⁵⁵ Tt. 37.o.

⁷⁵⁶ U.o.

⁷⁵⁷ U.o. A zárójeles közbeszúrások tőlem származnak. K.B.

⁷⁵⁸ Tt. 38.o.

⁷⁵⁹ Az idézetek ugyanazon lapról valók.

⁷⁶⁰ In: Tt. 40.o.

⁷⁶¹ U.o.

⁷⁶² Tt. 41.o.

⁷⁶³ U.o. Zárójeles beszúrás tőlem. K.B.

⁷⁶⁴ Tt. 51.o.

⁷⁶⁵ U.o.

⁷⁶⁶ Tt. 201.o.

⁷⁶⁷ Tt. 73.o.

⁷⁶⁸ Tt. 75.o.

⁷⁶⁹ U.o.

akkor sem érné el pont ugyanazt, ha már semmilyen észrevehető különbség nem lenne⁷⁷⁰, „az ellentétes dolgokban sem teljesen eltérőt nem fedezhetünk fel, sem olyasmit, amiben pontosan megegyeznének⁷⁷¹, amikből az következik, hogy „nem lehetséges eljutni a végtelenbe.”⁷⁷² És a címben ígért és általunk várva várt kijelentés: „csak az abszolút legnagyobb végtelen negatív módon, ezért csakis ez mindaz, ami végtelen hatalmi teljességében lehet. *A világmindenség* pedig, amely mindent magába foglal, ami nem Isten, nem lehet negatív módon végtelen, bár határa nincs, és így fosztó értelemben (privative) mégis *végtelen*.”⁷⁷³ Ez utóbbi azt jelenti, hogy mintegy a véges és végtelen között van, „sem végesnek, sem végtelennek nem tekinthető.”⁷⁷⁴ A világmindenség azért nem lehet „nagyobb önmagában, mert a létezés lehetősége, vagyis az anyag, ellenállást tanúsít: nem növelhető ugyanis a végtelenségig a kiterjedése.”⁷⁷⁵ A fosztó értelmű végtelen tehát azt jelenti, hogy „nem létezik olyan ténylegesen nagyobb, ami lehatárolná,”⁷⁷⁶ vagyis határtalan. És mi igazolja ezt: „a világmindenség teremtmény, mely szükségképpen a teljesen abszolút isteni létől származik.”⁷⁷⁷ A teológiai fejtegetéseket nem követjük részletekbe menően, csak néhány posztulátumot idézünk: „szellemünk halhatatlan”⁷⁷⁸, „Isten a lét formája, mégsem keveredik a teremtménnyel”⁷⁷⁹, „a dolgok léte (...[Istentől]) függő viszony”⁷⁸⁰, „minden ténylegesen létező dolog Istenben van, mert ő minden ténylegessége. A ténylegesség pedig tökéletesség és a lehetőség célja.”⁷⁸¹, „a világlélek (...) egyszerű és oszthatatlan”⁷⁸², „a világ lelkét az köti össze az anyaggal, amit életelvnek mondanak”⁷⁸³, „az első létmód, amit abszolút szükségyszerűségnek nevezünk; ez az Isten mint a formák formája, a létezők léte, a dolgok lényegi értelme”⁷⁸⁴, „Isten mindennek a létesítő-, formális- és célloka”⁷⁸⁵.

A kultúrtörténet számára nagyon fontos kijelentések olvashatók még a következő lapokon, melyek földidézésének nem tudunk ellenállni neki, bár témánk szempontjából mellékesnek tekinthető. Íme néhány: „mivel az égen nincs szilárd pólus, nyilvánvaló, hogy közép sem található, mely a pólusoktól egyenlő távol lenne.”⁷⁸⁶ Aztán: „Mindebből nyilvánvaló, hogy a föld mozog.”⁷⁸⁷ „Ha a Napot megfigyeljük, azt látjuk, hogy van egy középső, a Földhöz hasonló része, a kerületén pedig valami tüzes fényesség”⁷⁸⁸, „a Föld kisebb a Napnál, amint az árnyékból és a napfogyatkozásokból tudjuk”⁷⁸⁹; „a világnak ez a helye [t.i. a Föld] olyan emberek, állatok és növények lakhelye, amelyek alacsonyabb fokon állnak a Nap vagy más csillag régiójának lakóinál.”⁷⁹⁰ Ne feledjük, mindezt 193 évvel Galilei pere előtt vetette papírra Cusanus!

Még két gondolatmenetet említenénk 'A tudós tudatlanság'-ból, mielőtt behatóbb kritikai vizsgálódásba kezdenénk. Az első oda lyukad ki, hogy „a világ nem lehetett sem ténylegesen végtelen, sem nagyobb, sem másmilyen.”⁷⁹¹ Először az abszolút lehetőségről, melyben „képességileg benne van a dolgok összessége”⁷⁹², mutatja ki Cusanus, hogy lehetetlenség. A 'régiek álláspontja' szerint az abszolút lehetőség határtalansága és végtelensége ellentétes Istenével, mivel azt a hiány okozza, míg

⁷⁷⁰ Tt. 76.o.

⁷⁷¹ Tt. 77.o.

⁷⁷² U.o.

⁷⁷³ Tt. 78.o. Kiemelések tőlem. K.B.

⁷⁷⁴ U.o.

⁷⁷⁵ Tt. 79.o.

⁷⁷⁶ U.o.

⁷⁷⁷ U.o.

⁷⁷⁸ Tt. 76.o.

⁷⁷⁹ Tt. 81.o.

⁷⁸⁰ Tt. 87.o. A szögletes zárójelben lévő beszúrás tőlem származik. K.B.

⁷⁸¹ Tt. 94.o.

⁷⁸² Tt. 113.o.

⁷⁸³ Tt. 106.o.

⁷⁸⁴ Tt. 103.o.

⁷⁸⁵ Tt. 117.o.

⁷⁸⁶ Tt. 124.o.

⁷⁸⁷ Tt. 125.o.

⁷⁸⁸ Tt. 128.o.

⁷⁸⁹ Tt. 130.o.

⁷⁹⁰ Tt. 131.o. Beszúrás tőlem. K.B.

⁷⁹¹ Tt. 109.o.

⁷⁹² Tt. 107.o.

Istené a bőségből fakad. No már most a dolgok világában abszolút lehetőség azért nem lehetséges, mert akkor már a dolgok körében elérnék a legkisebbet, amit a 'tudós tudatlanság' már képtelenségnek bizonyított – így Cusanus. Másrészt minden lehetőség a ténylegesség által korlátozott. Vagyis „hogy ez a világ a lehetőségből értelmesen lépjen elő, szükség volna arra, hogy a lehetőség csakis ennek a világnak a létre legyen alkalmas.”⁷⁹³ Ebből következik a fent említett állítás, hogy a világ nem lehetett volna másmilyen.

A második gondolatmenet figyelmünkre érdemes matematikai részletet tartalmaz. Azt kívánja kimutatni Cusanus, hogy „semmi sem lehet soha semmi mással semmilyen vonatkozásban egyenlő.”⁷⁹⁴ Még akkor sem, ha egy időpontban kisebb, egy másikban pedig nagyobb lenne, mert „az átmenetet olyan egyedi módon teszi meg.”⁷⁹⁵ Íme a magyarázó matematikai párhuzam: „Ahogyan a körbe írt négyzet is átmegy a köréje írt négyzet nagyságába, közben a körnél kisebb négyzetből úgy lesz a körnél nagyobb, hogy sosem lesz egyenlő a körrel.”⁷⁹⁶

Hogy a hátralévő harmadik könyvvel még ennyit sem foglalkozunk, annak okát Cusanus szavaival adjuk: „A kikutathatatlan igazságról nem mondhatunk vagy gondolhatunk semmit, ami ne lenne megtalálható az első könyvben.”⁷⁹⁷ Vagyis a szerző szándéka szerint is, nemcsak szerintünk, semmi szempontunkból lényeges nem található az utolsó, harmadik könyvben.

Kritikai megjegyzések

Ha 'igaz az, aminek egyetlen egészséges szellem sem képes ellentmondani' – ahogy Cusanus maga mondta⁷⁹⁸, - akkor próbálkozzunk meg ellentmondani filozófusunknak. Nézzük meg, nem találunk-e önellentmondást Cusanus érvelésében.

Az első szemünkbe ötlő ellentmondás az, hogy a VII. fejezetben az egyenlőségből származtatja Cusanus az egyenlőtlenséget: „minden egyenlőtlenség egyenlőből és meghaladóból áll. Az egyenlőtlenség tehát természete szerint későbbi az egyenlőségnél.”⁷⁹⁹; holott a III. fejezetben úgy értesültünk tőle, hogy egyenlőség nem létezik: „minthogy fokozatos egyenlőséget találunk, úgy hogy bármilyen egyenlőbb az egyik dologgal, mint a másikkal, a nembeli, faji, hely, befolyás, idő stb. szerinti megegyezésnek és különbségnek megfelelően; ezért nyilván *nem lehet két vagy több olyan hasonló és egyenlő dolgot találni, amelyek ne lehetnének végtelenül hasonlók*.”⁸⁰⁰ Ez utóbbi esetben arra a következtetésre jutott szerzőnk, hogy az 'értelem nem érheti el pontosan a dolgok igazi valóságát', míg a VII. fejezet posztulátuma azt volt hivatva alátámasztani, hogy az örökkévaló megelőzi a változandóságot. Ha most tehát következtetéseket akarunk maradni, csak annyit mondhatunk: a 'véges értelem' nem juthat el ahhoz a következtetéshez, hogy az örökkévalóságból származik a változandó. (Legalábbis nem a fenti, cusanusi okoskodás útján.) Már az első fejezetben olvashattuk: „a testi dolgokban a kapcsolatok pontosságát és az ismertnek az ismeretlenhez való tökéletes illeszkedése annyira meghaladja az emberi értelmet”⁸⁰¹, hogy célunk csak a 'tudós tudatlanság' elérése lehet. Az egyenlőség és egyenlőtlenség fogalmai komplementer fogalmaknak tűnnek, s nem vállalkozunk az elsődlegesség eldöntésére.

Az V. fejezet azt írja:

„a számlálás felfelé haladva ténylegesen (aktuálisan) véges, lehetőségekben (potenciálisan) pedig egy további szám felé mutat. Lefelé haladva ugyanígy viselkedik a szám, vagyis bármilyen kicsi adott tényleges számnál lehetne kivonás útján mindig kisebbet találni. ... Ellenkező esetben a dolgoknak semmilyen különbsége nem lenne, sem

⁷⁹³ Tt. 108.o.

⁷⁹⁴ Tt. 145.o.

⁷⁹⁵ U.o.

⁷⁹⁶ U.o.

⁷⁹⁷ Tt. 84.o.

⁷⁹⁸ In: Tt. 7.o.

⁷⁹⁹ Tt. 20.o.

⁸⁰⁰ Tt. 11-12.o. Kiemelés tőlem. K.B. Lásd még erre vonatkozóan a 145.o.-t: „semmi sem lehet soha semmi mással semmilyen vonatkozásban egyenlő.”

⁸⁰¹ Tt. 8.o.

rendje, sem sokasága; (...) sőt, egyáltalán nem is lenne szám. Ezért szükséges, hogy a számban eljussunk egy legkisebbhez, amelynél kisebb nem lehet: ilyen az egység. És mivel az egységnél kisebb nem lehetséges, az egység teljességgel legkisebb lesz. És ez egybeesik a legnagyobbbal... Az egység azonban nem lehet szám, mert a szám (...) sohasem lehet teljességgel legnagyobb vagy legkisebb. Az egység inkább minden szám eredete, mivel legkisebb; és minden szám vége, mivel legnagyobb.

Tehát az abszolút egység, amellyel semmi sem állítható szembe, maga az abszolút legnagyobb, aki az áldott Isten.”⁸⁰²

Mint látjuk, Cusanus itt (és e művében végig) elfogadja Arisztotelész felfogását, hogy aktuálisan végtelen nincs. Ám a kivonás útján tetszőlegesen kisebbíthető számfogalommal bajok vannak. A 21. században természetesnek tűnő gondolat, a negatív számok végtelenségének fogalma, nem állott Cusanus rendelkezésére. (Még Descartes is 'fiktív számoknak' nevezte a mai mínusz előjellel írt számainkat, s csak későbbben terjedt el használatuk.⁸⁰³) Cusanus nem is gondol negatív számokra, úgy tűnik elfogadja a püthagoreus számfogalmat, ami a mai természetes számoknak (pozitív egészek) felel meg. Ekkor viszont nem igaz, hogy kivonás útján mindig lehet kisebbet találni. Cusanus saját fejtegetései szerint a kettő lenne a 'legkisebb szám', mivel az egységet nem tekinti számnak. Az ellentmondás feloldható akkor, ha a (természetesen csak a pozitív, közönséges) törtet is figyelembe vesszük. Ekkor igaz, hogy 'bármilyen kicsi adott tényleges számnál lehetne kivonás útján kisebbet találni', tudniillik a tört felét kivonva a törtből, kisebb törtet kapunk (a felét). Ezesetben viszont lehetetlen meghatározni az 'aktuálisan' legkisebbet, mivel minden pozitív törtnek van fele. A folyamat 'potenciálisan' a 'nullához konvergál'. Ez Zénón aporiáihoz vezetne bennünket, amikkel most nem foglalkozunk.

Az egység továbbá Cusanus szerint egybe kell hogy essen a legnagyobbbal; az előző, negyedik fejezetben írottak szerint: „mivel a legnagyobbban *ugyanaz a természete*, ezért nyilvánvaló, hogy a legkisebb a legnagyobbbal egybeesik.”⁸⁰⁴ Mint a fentebbiekben láttuk, Cusanusnak ezt a következtetését nem tekinthetjük igaznak, saját fogalmai szerint se.

Azt már említettük, hogy Cusanus tételnek tekinti „a legnagyobb és végtelen csak egyetlen lehet”⁸⁰⁵ állítást. Ez persze hiba, mivel sehol sem bizonyítja, s így mi csak axiómának tekinthetjük, de lehetséges más megoldás is. Talán annyira közismertnek tekintette a már Tertullianusnál, Iréneusznál is szereplő 'indirekt bizonyítást', hogy bátran gondolhatott igazolt tételként ez unicitásra. Tertullianus ugyanis ezt írja: „nincs más legfőbb nagyság, mert ha lenne vele egyenlő, akkor már nem lehetne a legfőbb nagyság, kiforgatva eredeti helyzetéből, hogy úgy mondjam törvényszerűségéből, mely nem engedi meg, hogy a legfőbb nagyságnak párja legyen. Tehát a legfőbb nagyságnak szükségszerűen egyetlennek kell lenni.”⁸⁰⁶

Úgy érezzük a VIII. fejezet megfogalmazása sem hibátlan: „az egységnek az egységtől való nemzése viszont egyetlen egységnek a megismétlése, vagyis az egység egyszer(?) véve. Mert ha az egységet kétszer, háromszor stb. megsokszoroznánk, akkor az egység már valami mást hozna létre magából: a kettősséget, a hármasságot vagy valami hasonló számosságot.”⁸⁰⁷ Nem értjük, hogyan lehet valaminek a megismétlése nem megkétszerezése is annak. Vagy ha tökéletesen egyenlők nem léteznek, mi garantálja a két egység teljes azonosságát. Persze azt elfogadjuk, hogy 'az egység nemzését az egység által' csak 'tudós tudatlansággal' ragadhatjuk meg.

Térjünk át a geometriai okoskodásokra. A XII. fejezetben a Szentháromság hasonlata olyan „egyenlő oldalú háromszög, amelyiknek minden szöge derékszög.”⁸⁰⁸ Szeretnénk rá felhívni a figyelmet, hogy ez a hasonlat nem kíván szükségképpen 'végtelen' oldalhosszúságú háromszöget. Cusanus szerint is evidens, hogy a Föld alakja gömbhöz közelít.⁸⁰⁹ Ha gondolatban az Északi sarkról 'elindulunk' (természetesen déli irányban) egy hosszúsági kör 'mentén', majd az Egyenlítőnél irányt váltunk és keleti (vagy nyugati) irányban tízezer kilométert 'haladunk', s innen egyenesen az Északi

⁸⁰² Tt. 16.o. Zárójeles beszúrások tőlem. K.B.

⁸⁰³ V.ö. pl. Sain Márton: Nincs királyi út! Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.

⁸⁰⁴ Tt. 13.o. Kiemelés tőlem. K.B.

⁸⁰⁵ Tt. 34.o. Lásd még hasonló megfogalmazásait 19.o., 21.o., 36-37.o., 40.o.

⁸⁰⁶ Tertullianus: Markion ellen. In: Tertullianus művei. Szent István Társulat, Budapest, 1986. 492.o.

⁸⁰⁷ Tt. 22-23.o. Kiemelés, közbevetés tőlem. K.B.

⁸⁰⁸ Tt. 31.o.

⁸⁰⁹ V.ö. Tt. 127.o.

sark felé 'fordulunk', akkor mozgásunk során kétszer változtattunk irányt, mégis a kezdőpontba jutunk; vagyis 'háromszög' lesz mozgásunk pályájának alakja. Ha ezen 'befutott' háromszög szögeit keressük, azokat derékszögeknek kell tartanunk, mivel irányváltásunk észak-déliről nyugat-keleti lett és viszont, és az Egyenlítőn is negyedkörívet haladtunk. Íme egy 'háromszög' melynek minden 'szöge derékszög' és minden oldala egyenlő, de nem végtelen hosszú. A probléma persze példában az, hogy 'háromszögem' oldalai vajon egyenes szakaszoknak tekintendők-e! Ám ez a probléma felvetődik Cusanus 'bizonyításaiban' is. A XIII. fejezetben azt olvassuk: „Azt is tudjuk továbbá, hogy ha AB szakaszt a mozdulatlan A pont körül megforgatjuk, amíg B a C pontba nem megy át, háromszög keletkezik.” Véleményem szerint a keletkezett síkidomot körcikknek kell tekintenünk, mivel a mozgás során B csupa olyan ponton ment keresztül, melyek A-tól egyenlő távolságra vannak. Az említett tulajdonságú pontok pedig körvonal pontjai. Ekkor pedig még azon axióma segítségével, hogy „ami a véges vonalban lehetőség (potencialitás), az a végtelenben ténylegesen megvan (aktualitás)”,⁸¹⁰ is csak bajosan következtethetünk Cusanus tételére: „ha lenne végtelen vonal, az éppúgy lenne egyenes, mint háromszög, kör és gömb.”⁸¹¹

A XVI. fejezetben azt olvassuk, hogy „a végtelennek minden része végtelen.”⁸¹² Ennek ellentmondani látszik a következő fejezet kijelentése: „a véges vonal osztható, a végtelen pedig oszthatatlan, mert a *végtelennek nincsenek részei*.”⁸¹³ A probléma az, vajon a végtelennek vannak-e részei, vagy nincsenek. Ám ezúttal feloldható az ellentmondás, mert ha egyetlen végtelen van és annak 'minden része végtelen', akkor minden része 'egyenlő', azonos önmagával, vagyis nem 'különálló' rész. (Más kérdés persze, hogy Cusanus a végest miért nem tekinti a végtelen részének.)

Még egy látszólagos ellentmondásról szólunk. Arról, hogy „ahogyan a körbe írt négyzet is átmegy a köréje írt négyzet nagyságába, közben a körnél kisebb négyzetből úgy lesz a körnél nagyobb, hogy sosem lesz egyenlő a körrel.”⁸¹⁴ Ez a matematikai gondolatmenet azért fontos, mert azt a tételt támasztja alá, hogy 'semmi semmivel nem lehet egyenlő'. A körbe beírt és körülírt négyzetek *területe* persze 'nem egyenlő' a körével, de mit értsünk azon, hogy „átmegy”. Csak azt tartom elképzelhetőnek, hogy Cusanus az összes négyzetre gondol, melyek területe a beírt és körülírt négyzetek területe közé esik, és azt állítja: ezek közt nincs olyan, melynek egyenlő a területe a körével. A problémát a matematika nyelvére fordítva: ha a kör sugarát (egyszerűség kedvéért) egységnek tekintjük, keressük azt a négyzetet, melynek területe π . Erre ma minden középiskolás tudhatja a választ: a keresett négyzet oldala: $\sqrt{\pi}$. De létezik-e ezen szám? A kérdésre persze nem merünk válaszolni, de arra igen, hogy Cusanus, vagy a korabeli matematika számára létezett-e. Cusanus számfogalma számára: nem. Még akkor sem, ha feltesszük, a közönséges törtet (vagyis a pozitív racionális számokat) is számoknak tekintette szerzőnk. Persze ekkor a 2 egység területű négyzet oldala sem létező szám, mivel a $\sqrt{2}$ sem írható fel két egész szám hányadosaként, ami már a görög matematika, és Euklidészen keresztül Cusanus számára is nyilvánvaló lehetett. Ám ha a geometriába utaljuk a problémát, akkor ott úgy merül fel: vajon megszerkeszthető-e az egységkörrel egyező területű négyzet? Ez a nevezetes 'kör-négyszögesítés' problémája. A kérdésre Cusanus korában senki sem tudhatta biztosan a választ, arra 1872-ig várni kellett. Azóta tudjuk, hogy nem szerkeszthető $\sqrt{\pi}$ hosszúságú szakasz (az egységszakasz ismeretében). Mai fogalmainkkal kifejezve arról van szó, hogy $\sqrt{\pi}$ nemcsak irracionális, de transzcendens is.⁸¹⁵ Vagyis Cusanus fenti megállapítása saját fogalomrendszerén belül helyesnek tekintendő.

Most vessünk egy rövid pillantást Cusanus axiómáira, no persze a végtelennel kapcsolatosakra. Az első, hogy a végtelen „semmivel arányba nem állítható.”⁸¹⁶ És ennek egy szűkített megisméltése: „nyilvánvaló, hogy a végtelen a végessel nem állítható arányba.”⁸¹⁷ Ezzel két másik kijelentését állítanám szembe szerzőnknek: „a legnagyobb hármasság”⁸¹⁸ és „a végtelen vonalon egy láb nem kisebb mint kettő.”⁸¹⁹ A végtelennek hármasságot tulajdonítani véleményem szerint igenis arány, még ha

⁸¹⁰ Tt. 32-33.o. Zárójeles kiegészítés tőlem. K.B.

⁸¹¹ U.o.

⁸¹² Tt. 40.o.

⁸¹³ Tt. 41.o. Kiemelés tőlem. K.B.

⁸¹⁴ Tt. 145.o.

⁸¹⁵ Részletesebb kifejtését lásd Heinrich Dörrie: A diadalmas matematika. Gondolat, Budapest, 1965. 188-204.o.

⁸¹⁶ Tt. 8.o.

⁸¹⁷ Tt. 11.o.

⁸¹⁸ Tt. 51.o.

⁸¹⁹ Tt. 40.o.

önmagával egyenlő eredményt is kapunk az arányosságából. Ugyanezt értjük ki a másik idézett helyből, ami a következőt jelenti: a végtelen vonal egy lábbal, vagy két lábbal mérve (arányítva) is ugyanakkora. Cusanus ezt így világítja meg: „Továbbá, hogy világosan lássuk, gondoljuk meg: ha egy végtelen vonal végtelen sok láb hosszú lenne, egy másik pedig végtelen sok két láb hosszú szakaszból állna, akkor sem lenne kevésbé szükségszerű, hogy egyenlők legyenek, hiszen a végtelen nem lehet nagyobb a végtelennél.”⁸²⁰ Azt a megdöbbentő, de 'igaz' tényt olvashatjuk ki e sorokból, hogy a 'végtelen kétszerese' még mindig ugyanannyi. Az idézett hely a 'végtelennel' egy másik, nem kevésbé érdekes 'tulajdonságával' folytatódik: „nem is lesz nagyobb a végtelen vonal, ha egy lábbal több, mint ha kettővel.”⁸²¹ Ezek után érthető azon axióma, hogy a végtelen nem szám⁸²², de nem értünk egyet Cusanus azon következtetésével, hogy „a végtelen, mivel semmivel arányba nem állítható, ismeretlen.”⁸²³. Az előbb két tulajdonságát mutatta ki maga a szerző, ráadásul az egész XX. fejezetet annak szentelte, hogy bemutassa: a végtelennel önmagában vett aránya három, és nem más számosság.

Azon axiómára, hogy „minden matematikai dolog véges”, nem térünk ki; ám a fenti idézetben⁸²⁴ szereplő posztulátum („a végtelen nem lehet nagyobb a végtelennél”), mely más formákban is előfordul („a végtelennél nincs nagyobb”⁸²⁵, „két végtelen nem lehetséges”⁸²⁶), egy apró kiegészítést kíván. Georg Cantornak a 19. század végén megkezdett vizsgálatai óta a végtelene, legalábbis a végtelen számosságoknak, több fajtáját is számon tartják a matematikusok.⁸²⁷ Művében maga Cusanus pedig, az arisztotelészi hagyományoknak megfelelően megkülönbözteti a „ténylegesen” (értsd: 'aktuálisan') végtelent a „lehetőségében” (értsd: 'potenciálisan') végtelentől⁸²⁸. A világmindenségre pedig a „fosztó értelemben (privative) végtelen” kifejezést alkalmazza⁸²⁹, vagyis, akárcsak Arisztotelész, elveti a világ aktuális végtelenségét. A privatív végtelen, mivel a világ határtalanságát fedi, Anaximandrosz apeironját idézi föl, amivel most nem foglalkozunk. Azt viszont leszögezzük, eszerint a végtelennel három 'fajtáját', 'formáját' maga Cusanus is megkülönbözteti.

Ezen kritikai észrevételek után megpróbáljuk levonni a nyert tanulságokat.

A mű jelentőségének méltatása, összegzés

A fent előadott következtetések a korabeli olvasót is „ellentmondásra” készíthették, ám mindez mit sem von le Cusanus művének nagyszerűségéből. Az 567 év távlatából is modernnek ható érvek, gondolati frissesség, a szelíd bölcsesség ma is lenyűgöző.

Értékelésem elején még egyszer szembesítem magam Sándor Pál⁸³⁰ marxista megalapozású véleményével, hogy a sajátomhoz jussak. Sándor Pál cikke a Cusanus halálának ötszázadik évfordulójára rendezett konferenciáról szólva nyíltan kimondja: „hiába írták fel a kongresszus mottójául: *Nicoló Cusano agli inizi del mondo moderno* (Nicolaus Cusanus egy új világ kezdetén), a kongresszus minden mozzanatában azt célozta, hogy bebizonyosodjék: Nicolaus Cusanus nem az új világ, a feltörekvő polgárság, a plebejusi erők egyik előharcosa, hanem *a korában fennálló rend igazolója, apologetája*.”⁸³¹ Sándor Pál szerint Cusanust természettudományos kutatásai és elemzései teszik „a reneszánsz nagy természettudósai számára” irányt mutatóvá és ösztönzővé, amiről „a kongresszusi apologeták (...) kerülték a behatóbb elemzést.”⁸³² Véggkövetkeztetése oda lyukad ki, hogy

⁸²⁰ U.o.

⁸²¹ U.o.

⁸²² In: Tt. 16.o.

⁸²³ Tt. 8.o.

⁸²⁴ A 40.o.-ira gondolunk.

⁸²⁵ Tt. 36.o.

⁸²⁶ Tt. 37.o.

⁸²⁷ Lásd erre nézve; Georg Cantor: Végtelenség a matematikában és a filozófiában. In: *Filozófiai Figyelő 10. évf. (1988/4.) 56-87.o.*

⁸²⁸ V.ö.: Tt. 16., 32., 78-79.o.

⁸²⁹ In: Tt 78.o.

⁸³⁰ Sándor Pál: Nicolaus Cusanus. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965. és egy további tanulmánya: Sándor Pál: Az elmaradt párbeszéd. In: *Világosság 6. évf. (1965/5.) 277-282.o.*

⁸³¹ In: Sándor Pál idézett cikke a *Világosságban*, 278.o.

⁸³² U.o. és 279.o.

Nicolaus mester „*forradalmár* a természettudományokban és a természet megismerésének módszere tekintetében, *konzervatív* a társadalomtudományokban, az államtanban, az etikában, a vallást illetőleg stb.”⁸³³ Vagy ahogy egy másik helyen írja: „Úgy gondoljuk, hogy Nicolaus Cusanus körülbelül azt a szerepet tölti be Németországban és a német filozófiában, mint amelyet Angliában Francis Bacon, Franciaországban Descartes.”⁸³⁴ Ám

„bármily nagy jelentőséget tulajdonítsunk is e helyeseknek bizonyult sejtések, anticipációk láttán Cusanus zsenialitásának, aligha szükséges bővebb bizonyítékokat szolgáltatni ahhoz, hogy létrejöttükben nagyobb szerepet játszottak a társadalmi viszonyok, mint létrehozójuk személyisége. Tehát nem egyszerűen egy nagyszerű koponya ötleteiről, szuverén szellemi alkotásairól van szó, hanem főként arról, hogy a feltörekvő polgárság valóság-megismerő igénye jelentkezett Cusanus felfedezéseiben. Azé a polgárságé, amelynek érdeke fűződött a termelőerők fejlődéséhez, aminek pedig előfeltétele, elősegítője a természet egyes területeinek behatóbb megismerése.”⁸³⁵

Mi igenis igényelnénk 'bővebb bizonyítékokat', annál is inkább, mert ilyeneket a szerző jóval terjedelmesebb könyvében sem találtunk. Találunk viszont némi ellentmondást Sándor Pál érvelésében. Cikkében ugyanis, két lappal utóbb, Németország „társadalmi fejlődésben való elmaradottság”-ával indokolja azt a számára nem meglepő tényt, hogy Cusanusnak és „a haladó gondolat képviselőinek a sorsa *fordított* volt [Németországban], mint Olaszországban vagy Angliában.”⁸³⁶ Kérdésünk tehát: A társadalmi fejlődés elmaradottsága hogyan 'válthatta ki' a 'forradalmi gondolatok' megszületését, amikor a fejlődésben élenjáró területeken e gondolatok csak jó százötven évvel később jelentkeztek? Véleményünk szerint sehogy, vagyis e gondolatok, ha valóban forradalmian újak, akkor jórészt Cusanus zsenialitásának számlájára írhatók. Az ellentmondásoknak még nincs vége. Ha ugyanis „az uralkodó hatalmak is hajlottak a kompromisszumra; ezt a hajlamot fejezte ki Nicolaus Cusanus, aki a 'népből' származott, de nem a nép, illetve a parasztság és a plebejus rétegek képviselője”⁸³⁷, (mint emlékszünk még: „nem az a döntő, hogy a filozófus milyen társadalmi osztályhoz tartozik, hanem hogy amikor filozófál, milyen osztályalapra helyezkedik”⁸³⁸), akkor hogyan jelentkezhetett benne 'a feltörekvő polgárság valóság-megismerő igénye'? Sehogy. Vagyis maga Sándor Pál is inkább az általa elítélt 'kongresszusi apologeták' véleményét támasztja alá: Nicolaus mester 'a korában fennálló rend igazolója' volt. Egy további helyen maga is ezt erősíti meg: „az uralkodó osztálynak a valóságos termelőerők valóságos fejlődéséhez érdeke fűződik, meg akarja ismerni e fejlődés általános törvényszerűségeit; így a természetbölcselet materialista jellegű lesz”⁸³⁹, ezért 'nyugodtan' hozza ítéletét Cusanusról, hogy „a tapasztalati és fogalmi megismerésben materialista”⁸⁴⁰, ám ugyanakkor ezzel megszünteti azon „általános törvényszerűséget, hogy a birtokon belül levő konzervatív osztályok többnyire hajlamosak idealista tendenciájú és metafizikus beállítottságú bölcselet kifejlesztésére, míg a haladó, elnyomott vagy visszaszorított osztályok, illetve rétegek filozófiája alapján véve materialista jellegű, és a dialektikus szemlélet is közelebb áll hozzájuk.”⁸⁴¹ Egyszerűbben szólva, de elfogadva Sándor Pál szóhasználatát: Cusanus 'forradalmi' természet-megismerését 'konzervatív' értékek védelmébe állította, s tette ezt a legnagyobb természetességgel. Ám ez nehezen illeszthető a marxizmus Prokrusztész-ágyába, s így Sándor Pál érvelése is oly ellentmondó lett, hogy véleményét nem tartjuk mértékadónak. Tehát Nicolaus mester teljesítményét nem tekintjük 'az anyagi élet termelési módja által meghatározottnak', (legalábbis Sándor Pál 'magyarázata' nem tudott meggyőzni erről). Ennyire terjengőssé nyúlni fejtegetéseimet csakis azért engedtem magamnak, mert értelmiségünk történetfilozófiai ébresztgetéséről nem mondhatok le.

Véleményem tehát immár véglegesen (újabb vizsgálódásokig) az, hogy Cusanus műve keresztény apologetika, mely büszkén sorakoztatja fegyvertárába a matematika eredményeit. Ám teszi ezt 'kellő mértéktartással', ami alatt azt értem, hogy 'tudós tudatlanságát' sehol művében nem téveszti szem elől. Ezért nevezhetem művét 'metaracionálisan racionális teológiának', mivel az értelmet meghaladó, de azt

⁸³³ U.o.

⁸³⁴ In: Sándor Pál: Nicolaus Cusanus. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965. (Továbbiakban SPNC-vel rövidítve.) 85.o.

⁸³⁵ Id. cikk 279.o.

⁸³⁶ Id. cikk 281.o. Beszűrás tőlem. K.B.

⁸³⁷ U.o.

⁸³⁸ SPNC 8.o.

⁸³⁹ SPNC 9-10.o.

⁸⁴⁰ SPNC 188.o.

⁸⁴¹ SPNC 8.o.

mindig alapul vevő módon szól az istenségről. Szerintem ez az egyetlen filozófiailag járható út 'Istenhez', még ha le kell is szögezni: ellenvetéseim alapján Cusanus érvelése nem tekinthető (és saját kortársai sem tekinthették jogosan) a Szentháromság racionális 'bizonyításának'. (Ezzel persze nyilván maga a szerző is tisztában volt, mivel hithű keresztényként ismerte a hittitok fogalmát.) Alapvető képei Istenről, a végtelen egység és a végtelen oldalú háromszög, matematikailag nem kellően megalapozottak. A matematikának Cusanus nagyarányú és egyedülálló kísérletében nem sikerült igazolnia a teológiát, de ezzel a kérdés nem dőlt el. Továbbra is nyitva áll: vajon a matematika (tágabb értelemben a tudományok) bizonyíthatják-e Isten létét (vagy nemlétét)?

Záró gondolatként Klamm Rezső munkájából⁸⁴² idéznék. A szerző a műve 59. oldalán található 114. jegyzetpontban jellemezte legsikerültebben Nicolaus Cusanus filozófiáját: „*De beryllo*; Cusanus ilyen szemlencsének szánta egész bölcséletét. Miklós e hasonlattal találóbban jellemezte tanát, mint utána bárki más. Helyzete némileg Kantéval egyezik: a transcendentális módszer látszólag mostohán bánt a phaenomenekkel; valójában fogékonyabbá tett irántuk az összes előző filozófiai divatoknál. Cusanus ellen az a vád, hogy a világ megismerését az elrelativizálással feláldozta, pedig igazában ép ezáltal mentette meg.”

Bibliográfia

Dolgozatom megírásához a következőket olvastam el.

- Bontáné V. Vera: Nicolaus Cusanus „filozófiai végrendelete”. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 3. évf. (1959/1-2.) 208-210.o.
- Bronstejn-Szemengyajev-Musiol-Mühlig: Matematikai kézikönyv. Typotex Kiadó, Budapest, 2006. (A végtelen halmazokra és a határértékre vonatkozó fejezetek.)
- Gerl, Hanna-Barbara: Az újkori gondolkodás alapvetése: Nicolaus Cusanus. In: *Műhely* 14. évf. (1991/1.) 15-20.o.
- Gerl, Hanna-Barbara: A tér bővölete: geometria és perspektíva. In: *Műhely* 14. évf. (1991/1.) 21-25.o.
- Kecskés Pál: A bölcsélet története főbb vonásaiban. Gede Testvérek Bt., Budapest, 2001.
- Klamm Rezső: Nicolaus Cusanus módszerének dialektikai alapvonalai. Ablaka György Könyvnyomdája, Szeged, 1938.
- Nicolaus Cusanus: A tudós tudatlanság. Paulus Hungarus - Kairosz Kiadó, Budapest, é.n. Erdő Péter fordította.
- Nicolaus Cusanus: Az Isten nézéséről. In: *Műhely* 17. évf. (1994/1.) 34-40.o.
- Rudin, Walter: A matematikai analízis alapjai. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- Russel, Bertrand: A nyugati filozófia története. Göncöl Kiadó, h.n., 1994.
- Sándor Pál: Az elmaradt párbeszéd. In: *Világosság* 6. évf. (1965/5.) 277-282.o.
- Sándor Pál: Nicolaus Cusanus. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965.
- Söveges Dávid: A bíboros és a néző Isten. (Nicolaus Cusanusról) In: *Műhely* 17. évf. (1994/1.) 32-33.o.
- Szász Pál: A differenciál- és integrálszámítás elemei. I-II. (3. kiadás, az 1951-es második kiadás változatlan lenyomata) Typotex Kiadó, Budapest, 2000-2001. (A számhalmazokra vonatkozó részek.)
- Winkler, Norbert: Nicolaus Cusanus koincidencia-elve – A középkori platonizmus és arisztotelizmus kritikája és szintéziskísérlete. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 35. évf. (1991/1.) 1-24.o.

Belgrád, 2007. február

⁸⁴² Klamm Rezső: Nicolaus Cusanus módszerének dialektikai alapvonalai. Ablaka György Könyvnyomdája, Szeged, 1938. Rá egyébként Sándor Pál is sűrűn hivatkozik könyvében. Ő „a szellemtörténeti előfeltételek megragadásával” képes kimutatni Cusanus teomantiájának eredetét. Tanulmánya pontosan feltárja Cusanus filozófiájának előzményeit, bőséges idézetekkel támasztja alá érveit, s ezekben semmi kivetni valót nem találtunk. Minden Cusanus filozófiája iránt érdeklődőt első körben Klamm Rezsőhöz utasítunk, kinek művét az idő nem kezdhette ki.

A kedves olvasótól egy 2001-es osztálykiránduláson írt verssel búcsúzom, mely akár sírfeliratomnak is beillik...

Magamhoz

Szívd a Szépet a szívedbe,
Folyjék ereiden át a Tavasz

Szerelmed izzék, mint forró nyár
és életed érlelje a nap

Teremj gyümölcsöt mint gazdag ősz
Édes borrá nemesüljön bölcsességed

Ha egyszer meghalsz, légy tiszta mint a hó
S zárd szívedbe ezt a mindenséget...